

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА
«ТУРАН»
Научный журнал

№ 1 (105)
2025
Алматы

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі

Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 22 шілдедегі No. 9394-Ж қуәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

1999 ж. қаңтарынан бастап
тоқсанына бір рет шығады

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

1. Алшанов Р.А. - «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д, профессор, Халықаралық инженерлік академиясының академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академиясының вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті (**кеңес төрағасы**)
2. Тазабеков К.А. - Қазақстан маркетинг қауымдастығының президенті, «Тұран» университетінің профессоры (**кеңес төрағасының орынбасары**)
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті, э.ғ.д., профессор
4. Тусупова Л.А. - Академиялық қызмет жөніндегі проректор, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
5. Арупов А.А. - Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ХАА академигі
6. Аханов С.А. - Қазақстан қаржыгерлер қауымдастығы кеңесінің құрметті төрағасы, э.ғ.д, «Тұран» университетінің профессоры
7. Дан Джим - Пенсильвания мемлекеттік университеті (АҚШ), PhD, профессор
8. Ержанов М.С. - э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
9. Қалимолдаев М.Н. - РМК «Ақпараттық және есептеуіш технологиялар институты» бас директорының кеңесшісі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті, ф.-м.ғ.д., профессор
10. Петров П.С. - PhD, Великотырнов университеті (Болгария)
11. Попков В.К. - ф.-м.ғ.д., Новосібір мемлекеттік техникалық университетінің желілік ақпараттық технологиялар кафедрасының профессоры (РФ)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

1. Таменова С.С. - **бас редактор**, э.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index 3)
2. Разакова Д.И. - **бас редактордың орынбасары**, «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры, PhD, э.ғ.к. (Scopus h-index 4)
3. Таяуова Г.Ж. - PhD, «Тұран» университетінің сыртқы байланыс және докторантура жөніндегі проректоры (Scopus h-index 3)
4. Селезнева И.В. - э.ғ.д., профессор, «Тұран» университетінің «Қаржы» кафедрасының меңгерушісі (Scopus h-index 4)
5. Каленова С.А. - э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index 3)
6. Ниеталина Г.Қ. - э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университетінің Докторантура бөлімінің директоры (Scopus h-index 2)
7. Есімжанова С.Р. - э.ғ.д., К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университетінің «Менеджмент және бизнес» кафедрасының профессоры (Scopus h-index 4)
8. Тлеубердинова А.Т. - э.ғ.д., ҚР ҒҖБМ ҒК Экономика институтының профессоры (Scopus h-index 2)
9. Панзабекова А.Ж. - э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Экономикалық теория және пәнаралық зерттеулер орталығының жетекшісі, ҚР ҒҖБМ ҒК Экономика институты (Scopus h-index 3)
10. Роланд Гизе - э.ғ.д., Циттау-Герлиц қолданбалы ғылымдар университетінің профессоры (Германия) (Scopus h-index 2)
11. Онюшева И.В. - PhD, Stamford International University профессор-зерттеушісі (Бангкок, Таиланд; Янгон, Мьянма), (Scopus h-index 6)
12. Поспелова Т.В. - э.ғ.к., Экономика жоғары мектебінің әлемдік саясат және экономика департаментінің доценті, Triple Helix (Ресейдегі үштік спираль қауымдастығы) атқарушы директоры, Mail.Ru Group бизнес-жаттықтырушысы (Ресей) (Scopus h-index 4)
13. Гринева О.О. - э.ғ.к., Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университетінің «Маркетинг» кафедрасының доценті, халықаралық ғылыми-білім беру кеңістігінде университетті ілгерілету бөлімінің басшысы (Ресей) (Scopus h-index 2)
14. Жаппар К.З. - **редактор**, ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университетінің Редакциялық-баспа бөлімінің жетекшісі
15. Жуйкова М.А. - сайт редакторы

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

© «Тұран» университеті, 2025

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран» (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, д.э.н., профессор университета «Туран»
5. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
6. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
7. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
8. Ержанов М.С. - д.э.н., профессор университета «Туран»
9. Калимолдаев М.Н. - советник генерального директора РГП «Институт информационных и вычислительных технологий» Комитета науки МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
10. Петров П.С. - PhD, Великотырновский университет (Болгария)
11. Попков В.К. - д.ф.-м.н., профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Таменова С.С. - **главный редактор**, к.э.н., профессор университета «Туран» (Scopus h-index 3)
2. Разакова Д.И. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», PhD, к.э.н. (Scopus h-index 4)
3. Таяуова Г.Ж. - PhD, проректор по внешним связям и докторантуре университета «Туран» (Scopus h-index 3)
4. Селезнёва И.В. - д.э.н., профессор, зав. кафедрой «Финансы» университета «Туран» (Scopus h-index 4)
5. Каленова С.А. - д.э.н., профессор университета «Туран» (Scopus h-index 3)
6. Ниеталина Г.К. - к.э.н., ассоциированный профессор, директор Отдела докторантуры университета «Туран» (Scopus h-index 2)
7. Есимжанова С.Р. - д.э.н., профессор кафедры «Менеджмент и бизнес» университета международного бизнеса имени К. Сагадиева (Scopus h-index 4)
8. Тлеубердинова А.Т. - д.э.н., профессор Института экономики КН МНВО РК (Scopus h-index 2)
9. Панзабекова А.Ж. - к.э.н., ассоциированный профессор, руководитель Центра экономической теории и междисциплинарных исследований Института экономики КН МНВО РК (Scopus h-index 3)
10. Гизе Роланд - д.э.н., профессор Университета прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия) (Scopus h-index 2)
11. Онюшева И.В. - PhD, профессор-исследователь Stamford International University (Бангкок, Таиланд; Янгон, Мьянма) (Scopus h-index 6)
12. Пospelова Т.В. - к.э.н., доцент департамента мировой политики и экономики Высшей школы экономики, исполнительный директор Triple Helix (Ассоциация Тройной спирали в России), бизнес-тренер Mail.Ru Group (Россия) (Scopus h-index 4)
13. Гринева О.О. - к.э.н., доцент кафедры «Маркетинг», начальник отдела продвижения университета в международном научно-образовательном пространстве ФГБОУ ВО «Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова» (Россия) (Scopus h-index 2)
14. Жаппар К.З. - **редактор**, к.ф.н., ассоциированный профессор, руководитель Редакционно-издательского отдела университета «Туран»
15. Жуйкова М.А. - редактор сайта

SCIENTIFIC AND EDITORIAL BOARD

1. Alshanov R.A.	- Rector of Turan University, doctor of economics, professor, academician of the International Academy of the Engineering, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (chairman of the council)
2. Tazabekov K.A.	- President of the Kazakhstan Association of Marketing, professor of Turan University (deputy chairman of the council)
3. Aliev U.Zh.	- Vice-president of Turan Corporation, doctor of economic sciences, professor
4. Tussupova L.A.	- Vice-rector for academic affairs, doctor of economic sciences, professor of Turan University
5. Arupov A.A.	- Director of the Institute of World Economy and International Relations, doctor of economic sciences, professor, Academician of the MAI
6. Akhanov S.A.	- Honorary chairman of the Council of the Association of Financiers of Kazakhstan, doctor of economic sciences, professor of Turan University
7. Dan Jim	- State University of Pennsylvania (USA), PhD, professor
8. Yerzhanov M. S.	- Doctor of economic sciences, professor of Turan University
9. Kalimoldaev M.N.	- Adviser to the Director General of the RSE Institute of Information and Computing Technologies of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of physical and mathematical sciences, professor
10. Petrov P.S.	- PhD, Velikotyrnovsky University (Bulgaria)
11. Popkov V.K.	- doctor of physical and mathematical sciences, Professor of the department of Network Information Technologies of the Novosibirsk State Technical University (Russia)

EDITORIAL BOARD

1. Tamenova S.S.	- editor-in-chief , candidate of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index 3)
2. Razakova D.I.	- deputy of the editor-in-chief , vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University, PhD, candidate of economic sciences (Scopus h-index 4)
3. Tayauova G.Zh.	- PhD, vice-rector for external affairs and doctoral studies of Turan University (Scopus h-index 3)
4. Selezneva I.V.	- doctor of economic sciences, professor, head of the department of finance of Turan University (Scopus h-index 4)
5. Kalenova S.A.	- doctor of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index 3)
6. Niyetalina G.K.	- candidate of economic sciences, associate professor, Director of the Department of Doctoral Studies, Turan University (Scopus h-index 2)
7. Yessimzhanova S.R.	- doctor of economic sciences, professor of the department of Management and Business of the K. Sagadiyev University of International Business (Scopus h-index 4)
8. Tleuberdinova A.T.	- doctor of economic sciences, professor of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Scopus h-index 2)
9. Panzabekova A.Zh.	- candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Center for Economic Theory and Interdisciplinary Research, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Scopus h-index 3)
10. Giese Roland	- doctor of economic sciences, professor of the University of Applied Sciences Zittau-Gerlitz (Germany) (Scopus h-index 2)
11. Onyusheva I.V.	- PhD, research professor, Stamford International University (Bangkok, Thailand; Yangon, Myanmar) (Scopus h-index 6)
12. Pospelova T.V.	- candidate of economic sciences, associate professor of the department of World Politics and Economics of the Higher School of Economics, executive director of Triple Helix (Triple Helix Association in Russia) business coach of Mail.Ru.Ru Group (Russia), (Scopus h-index 4)
13. Grineva O.O.	- candidate of economic sciences, associate professor of the department of Marketing, head of the department of University Promotion in the International Scientific and educational Space of Plekhanov Russian University of Economics (Russia) (Scopus h-index 2)
14. Zhappar K.Z.	- editor , candidate of philological sciences, associate professor, head of the Editorial and publishing department of Turan University
15. Zhuikova M.A.	- Website Editor

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Мухамбетова З.С., Нурмухаметов Н.Н., Темирова А.Б., Кунафина Г.Т. Қазақстандағы айналмалы экономиканың принциптерінің дамуына әсер ететін мәселелер мен факторлар	9
Karimbergenova M.K., Davidenko L.M., Kunyazova S.K., Amirova M. Prospects for environmental marketing development and its tools in Kazakhstan in the era of digitalization	25
Бокаев Б.Н., Садыкова К.К., Фалы Ә.Ф. Применение инновационных инструментов при оказании государственных услуг в контексте перехода к сервисной модели государственного управления в Республике Казахстан	42
Уандықова М.К., Астаубаева Г.Н., Мухамеджанова Г.С., Миркасимова Т.Ш. Экономикалық дамуды басқаруда шешім қабылдауды қолдау жүйелерін (ШҚҚЖ) әзірлеудің инновациялық әдістері	55
Lipovka A.V., Buzady Z. Assessment of Kazakhstani manager's competencies through the flow-promoting leadership model	71
Тастулеков С.Б., Тусупова Л.А., Роланд Гизе Становление и развитие государственно-частного партнерства в Казахстане: влияние на устойчивое развитие инфраструктуры	84
Yerimpasheva A.T., Tarakbaeva R.Ye., Myzakhmetova A.M., Chabal P.M. The imperative of Central Asian integration: path to sustainable development	102
Сейсекенова М.Б. Особенности развития персонала коммерческих банков на финансовом рынке Казахстана	115
Елишбаев Р.К., Укубасова Г.С., Амирбекова А.Б., Тунгатарова Б.М. Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мәселелері	136
Татикова А.У., Пягай А.А., Жумашиева С.Т., Медени Т. Экологические инновации предприятий малого и среднего бизнеса в странах Центральной Азии (на примере Республики Казахстан)	150
Женсхан Д., Мусаева М.А., Сабырова М.Е., Алимжанова Г.Д. Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтері: даму жағдайы, мәселелері және дамыту тетіктері	168
Орынбет П.Ж., Разакова Д.И. Қазақстанның робототехникалық индустриясының дамуы және әлемдік тенденциялар: мәселелер мен шешу жолдары	181

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Мусаев М.А., Каленова С.А., Ушаков Д.С. Мировой опыт медицинского туризма: успешные практики Турции и их адаптация в Казахстане с учетом проблем, барьеров и перспектив	191
Batyrbekova M.R., Kadyrbekova D.S., Tuleubayeva M.K., Duiskenova R.Zh. Ecological tourism as a factor of economic development of the regions in the Republic of Kazakhstan	211

Yolcu S.A., Sokhatskaya N.P., Smykova M.R.	
Comprehensive assessment of hotel competitiveness.....	225
Хамитова Д.М., Елеусинова А.У., Кадырбекова Д.С., Қалиясқарова Б.Ә.	
Аймақтардағы халықаралық туризмнің даму тенденциялары мен әсер етуші факторлары (Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары мысалында).....	239
Нұрпеисова Н.С., Нұрпеисова Л.С., Айтжанова А.Ә., Бесекей Е.	
Қонақ үй қызметтерінің сапасы маркетингтік парадигма санаты ретінде	251
Рахимбекова Ж.С., Климова Т.Б.	
Қонақүй кәсіпорындарын сертификаттау олардың тұрақтылығына әсер ететін фактор ретінде	264
Тлеубердинова А.Т., Кальменов Б.Т., Михалич Т., Кулик В.Б.	
Экспертная оценка инновационности туризма Казахстана	279

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Байгазинова Д.К., Пиемыслав П.	
Анализ и сравнение экономических показателей регионов Казахстана.....	290
Салкынбаева Ф.Д., Таяуова Г.Ж., Чоудхури Д.	
Жастар кәсіпкерлігін дамыту арқылы жұмыспен қамтуды басқарудың тиімді жолдары	304
Саруарова М.Б., Максимов Д.А., Киричок О.В., Муталиева А.А.	
Жұмыспен қамтуды трансформациялаудың жаһандық тенденцияларын талдау	315
Хунге Цзя, Хорска Е., Елшибекова К.Ж.	
Особенности и состояние аграрного предпринимательства в Республике Казахстан	329
Таменова С.С., Шалбаева А.Р., Куланова Д.А., Купешев А.Ш.	
ТДМ сәйкес агроазық-түлік секторының негізгі проблемаларын зерттеу және жүйелеу	342
Отынбай Е.Б., Давлетова М.Т., Герасименко В.В.	
Цифрлық маркетинг және қазақстандықтардың цифрландыру дәуіріндегі тұтынушылық мінез-құлқына сандық талдау	356
Kidirmaganbetova A.I., Bagieńska A.	
Economic implications of technological innovations in forensic audit: enhancing financial integrity and corporate governance	372
Доспаева Л.Б., Сокира Т.С., Нарли Нилюфер	
Роль субсидирования в социальном благополучии семьи	388
Байгунакова А.С., Маргацкая Г.С., Маргацкий Р.В., Штиллер М.В.	
Финансовая инклюзия в регионах Казахстана	403
Бельгибаев А.А., Пралиева С.Ж., Епанчинцева С.Э., Мухамедиева Г.М.	
Исследование неравенства в уровнях инвестиционного развития регионов Казахстана.....	418
Калиев Н.Е., Вайткявичюс С., Дауренбекова А.Н., Балабекова Д.Б.	
Жылу энергетика саласындағы экономикалық тиімді тарифтерді қалыптастыру бағыттары	432

4 ҒАЛЫМДЫ ЕСКЕ АЛУ ПАМЯТИ УЧЕНОГО

Ыдырыс С.С.	
Тектілік пен еңбектің өлмес мәйегі.....	448

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

Mukhambetova Z.S., Nurmukhametov N.N., Temirova A.B., Kunafina G.T. Problems and factors influencing the development of the circular economy principles in Kazakhstan	9
Karimbergenova M.K., Davidenko L.M., Kunyazova S.K., Amirova M. Prospects for environmental marketing development and its tools in Kazakhstan in the era of digitalization	25
Bokayev B.N., Sadykova K.K., Galy A.G. Application of innovative tools in providing public services in the context of transition to a service model of public administration in the Republic of Kazakhstan	42
Uandykova M.K., Astaubayeva G.N., Mukhamejanova G.S., Mirkassimova T.S. Innovative methods for developing decision support systems (DSS) in economic development management	55
Lipovka A.V., Buzady Z. Assessment of Kazakhstani manager's competencies through the flow-promoting leadership model	71
Tastulekov S.B., Tussupova L.A., Roland Gieze The formation and development of public-private partnership in Kazakhstan: impact on sustainable infrastructure development	84
Yerimpasheva A.T., Tarakbaeva R.Ye., Myzakhmetova A.M., Chabal P.M. The imperative of Central Asian integration: path to sustainable development	102
Seisekenova M.B. Features of staff development of commercial banks in the financial market of Kazakhstan	115
Yelshibayev R.K., Ukubassova G.S., Amirbekova A.B., Tungatarova B.M. Issues of state support for small and medium entrepreneurship in Kazakhstan	136
Tatikova A.U., Pygay A.A., Zhumasheva S.T., Medeni T. Environmental innovation of small and medium businesses in Central Asian countries (on the example of the Republic of Kazakhstan)	150
Zhenshan D., Musayeva M.A., Sabyrova M.Ye., Alimzhanova G.D. Agricultural cooperatives in Kazakhstan: state, problems and development mechanisms	168
Orynbet P.Zh., Razakova D.I. Development of the robotics industry of Kazakhstan and global trends: problems and solutions	181

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Musaev M.A., Kalenova S.A., Ushakov D.S. The global experience of medical tourism: successful Turkish practices and their adaptation in Kazakhstan, considering challenges, barriers and prospects	191
Batyrbekova M.R., Kadyrbekova D.S., Tuleubayeva M.K., Duiskenova R.Zh. Ecological tourism as a factor of economic development of the regions in the Republic of Kazakhstan	211

Yolcu S.A., Sokhatskaya N.P., Smykova M.R.	
Comprehensive assessment of hotel competitiveness.....	225
Khamitova D.M., Yeleussinova A.U., Kadyrbekova D.S., Kaliyaskarova B.A.	
Development trends and factors influencing international tourism in regions (based on Almaty and East Kazakhstan regions).....	239
Nurpeisova N.S., Nurpeisova L.S., Aitzhanova A.Ye., Bessekey E.	
The quality of hotel services as a category of the marketing paradigm.....	251
Rahimbekova Zh.S., Klimova T.B.	
Certification of hotel enterprises as a factor influencing their sustainability.....	264
Tleuberdinova A.T., Kalmenov B.T., Mihalič T., Kulik V.B.	
Expert evaluation of tourism innovation in Kazakhstan.....	279

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Baigazinova D.K., Przemyslaw P.	
Analysis and comparison of economic indicators of the regions of Kazakhstan	290
Salkynbayeva F.D., Tayauova G.Zh., Chowdhury D.	
Effective ways to manage employment through the development of youth entrepreneurship.....	304
Saruarova M.B., Maksimov D.A., Kirichok O.V., Mutaliyeva A.A.	
Analysing global trends in employment transformation.....	315
Hongge Jia, Horská E., Elshibekova K.Zh.	
The state and peculiarities of agricultural entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan.....	329
Tamenova S.S., Shalbayeva A.R., Kulanova D.A., Kupeshev A.Sh.	
Research and systematization of key problems of the agri-food sector in accordance with the SIG	342
Otynbay Ye.B., Davletova M.T., Gerasimenko V.V.	
Quantitative analysis of digital marketing and consumer behavior of Kazakhstanis in the digitalization Era	356
Kidirmaganbetova A.I., Bagieńska A.	
Economic implications of technological innovations in forensic audit: enhancing financial integrity and corporate governance	372
Dospayeva L.B., Sokira T.S., Nilufer Narli	
The role of subsidies in the social well-being of the family	388
Baigunakova A.S., Margatskaya G.S., Margatskaya R.V., Shtiller M.V.	
Financial inclusion in the regions of Kazakhstan	403
Belgibayev A.A., Praliev S.Zh., Yepanchintseva S.E., Mukhamediyeva G.M.	
The study of inequality in the levels of investment development of the regions of Kazakhstan.....	418
Kaliyev N.E., Vaitkevicius S., Daurenbekova A.N., Balabekova D.B.	
Directions for establishing economically efficient tariffs in the thermal energy sector.....	432

4 DEDICATED TO THE MEMORY OF SCIENTIST

Ydyrys S.S.	
Immortal symbol of nobility and hard work.....	448

ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

FTAXP 06.71.07
ӨОЖ 330.33/01
JEL L23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-9-24>

МУХАМБЕТОВА З.С.,*¹

э.ғ.к., профессор м.а.

*e-mail: zamira250172@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4057-0791

НУРМУХАМЕТОВ Н.Н.,¹

э.ғ.к., профессор м.а.

e-mail: nyrbahit73@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8551-0573

ТЕМИРОВА А.Б.,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: bolat39@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7282-8531

КУНАФИНА Г.Т.,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: gkunafina_vkgtu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9646-3493

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ., Қазақстан

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЙНАЛМАЛЫ ЭКОНОМИКАНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІНІҢ
ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ФАКТОРЛАР**

Аңдатпа

Соңғы онжылдықтарда көптеген елдер планетаның экожүйесін бір уақытта сақтауға және экономикалық өсуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін тиімді басқарудың жаңа тұжырымдамаларын қалыптастыруға кірісті, нәтижесінде айналмалы экономика (circular economy) моделі жасалды. Айналмалы модельге көшу стратегиялары Еуропалық Одақта, Қытайда, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда мемлекеттік деңгейде қабылданды. Зерттеудің мақсаты айналмалы экономика қағидаттарының дамуына әсер ететін проблемалар мен факторларды ескере отырып, агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділік деңгейін арттыру мақсатында айналмалы бизнес-модельдің тетігін қалыптастыру болып табылады. Кешенді экологиялық-экономикалық критерийлер бойынша кәсіпорынның бизнес-моделін трансформациялаудың неғұрлым орынды әдісін анықтау және кәсіпорынның айналмалы моделін дамытудың кешенді тетігін қалыптастыру тез арада шешуді талап ететін маңызды ғылыми-практикалық міндет болып табылады. Жүргізілген зерттеудің құндылығы болып ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының айналмалы модельге көшу тетіктерін әзірлеу және оның құндылық ағындарын ескере отырып, қозғалыстың бүкіл тізбегі шеңберінде оңтайлы айналмалы модельді қалыптастыру болып табылады. Жұмыс нәтижелерінің практикалық маңыздылығы болып айналмалы экономика қағидаттарын ескере отырып, Қазақстандағы тұйық циклді экономиканы дамыту жөніндегі өңірлік бағдарламалар мен жобаларды әзірлеутін республикалық және өңірлік билік органдары, сондай-ақ тұрақты даму мәселелері мен өндіріс қалдықтарын басқару проблемаларымен айналысатын агроөнеркәсіптік кәсіпорындар мен компаниялар саналады.

Тірек сөздер: жабық экономика, экологиялық саясат, циклдік бизнес-модельдер, даму, айналмалы экономика, факторлар, тұрақты даму.

Кіріспе

Экономикалық ғылымдағы «айналмалы экономика» ұғымы туралы алғашқы ескертулер ғалымдар Д. Пирс пен Р. Тернерге (1990) тиесілі, олар экономикалық процестер мен қоршаған орта арасындағы өзара әрекеттесуді жер планетасының құрылымы тұрғысынан қарастыра отырып, бұл барлық қатынастар сызықтық емес, айналмалы деген қорытындыға келді. Нәтижесінде ғалымдар экономикадағы материалдардың тұйық циклін ұсынды [1]. Айналмалы дегеніміз – ресурстарды, материалдар мен өнімдерді тұйық циклдарда тиімді қайта пайдалану және қайта өңдеу.

Лойко В.В. айналмалы – бұл тұтыну мен қажеттілікті қанағаттандыруға негізделген сызықтық модельден өнімнің қызмет ету мерзімі барынша мүмкін болатын және материалдар мен қалдықтар азайтылатын модельге ауысу ретінде тұрақты дамуды білдіретін экономикалық модель [2].

Зерттеу барысында біз үш айналым циклін анықтадық:

- 1) дәстүрлі экономикалық жүйеге қатысты анықталатын ресурстық циклдардың жабылуы;
- 2) уақыт өте келе олардың құнын ұстап тұру үшін өнімдерді пайдалануды ұзарту және күшейту арқылы ресурстар мен материалдар ағындарының циклдерін баяулату;
- 3) сызықтық жүйеде материалдарды, табиғи ресурстарды және өнімдерді тиімдірек пайдалануды көздейтін ресурстық циклдарды тарылту.

Сонымен, айналмалы экономиканың негізі – өнімдер мен материалдар өндірістен шығып тастағаннан гөрі үздіксіз циклде қайта-қайта қолданылады.

Авторлар ұжымы Дж. Кирхерр, Д. Рейке, М. Хеккерт [3, 4, 5] «айналмалы экономика» ұғымы қазіргі және болашақ ұрпақтың мүддесі үшін тұрақты дамуға, қоршаған ортаны сақтауға, экономикалық өсуге және әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу үшін баламалы қайта пайдалануды көздейтін бизнес-модельдерге негізделген экономикалық жүйе ретінде қарастырылады.

Батисттің пікірінше, М. Бурлакис және басқалар [6] айналмалы экономика – бұл экономиканың кіріс және шығыс циклдарын жабатын регенеративті, қалпына келтіретін өндіріс және тұтыну жүйесі. Айналмалы экономиканың көмегімен ресурстардың тапшылығы, биохимиялық ағынның бұзылуы және климаттың өзгеруі мәселелері шешіліп, жергілікті және аймақтық экономиканы жандандырады.

Гайсдорфер М. айналмалы экономика – бұл ресурстардың шығындары, шығарындылары мен энергия шығыны материалдық және энергетикалық циклдарды жабу және азайту арқылы азайтылатын регенеративті жүйе деп санайды [7].

Біз В. Хаас, Ф. Краусман, Д. Виденгофер, М. Хайнцтің анықтамасымен келісеміз, олар «айналмалы экономика» ұғымымен ресурстар ағындарының экономикалық және экологиялық тізбегін жабу арқылы бастапқы материалдарды тұтынуды да, қалдықтарды шығаруды да азайтуға бағытталған қарапайым, бірақ сенімді стратегияны қарастырады [8, 9].

Айналмалы экономиканы экономикалық модель ретінде А. Мюррей, К. Скене, К. Хайнс анықтаған. Олардың пікірінше, ресурстар мен өндіріс процестерінің нәтижелері де, өзі де адамдардың әл-ауқатын және экожүйелердің жұмыс істеу тиімділігін арттыру үшін жоспарланады және ұйымдастырылады [10, 11]. Айналмалы экономика оның мазмұны мен құрылысын сәйкесінше анықтайтын ресурстарды қалпына келтіруге бағытталған деп келіседі.

Шетелдік ғалымдардың еңбектерін зерттеу [12] «айналмалы экономика» ұғымы тұрақты өндіріс пен тұтынуды қамтамасыз ететін регенеративті өнеркәсіптік қайта құруларды ынталандыру тетіктерін іске қосу тәсілі ретінде қарастырылғанын көрсетті.

Айналмалы экономика моделі сызықтық модельге балама болып табылады және өнімдер мен материалдардың құнын мүмкіндігінше ұзақ сақтауға қабілетті. Айналмалы экономика моделі өнімдер мен қызметтердің пайдалы қызмет ету мерзімін ұзарту мақсатында ресурстар мен қалдықтарды тұтыну мен шығаруды азайтуға тырысады. Сонымен қатар, ол экологиялық таза болады және әртүрлі қол жетімді көздерден алынған энергияны тұтынуды оңтайландырады. Айналмалы экономика тұжырымдамасы Қытайдың 90-шы жылдардағы экономикалық өсуі қарсаңында, табиғи ресурстардың шектеулі жағдайында танымал болды. Сызықтық экономи-

каны айналмалыға айналдыру процесінде 4.0 индустриясының элементтері маңызды рөл атқарады, өйткені олар ресурстарды жоғалту мен тиімділігін бақылауға және талдауға мүмкіндік береді [13].

Осы уақытқа дейін Қазақстанда айналмалы экономика қағидаттарын, цифрлық және үнемді технологияларды енгізуді ескеретін шаруашылық жүргізуші субъектілердің тауар өндірісін модельдеудің ғылыми-әдіснамалық негізін қалыптастыру мәселесіне жеткіліксіз көңіл бөлінді. Мұндай негіз айналмалы экономиканың қалыптасуына, қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігіне оң әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, ресурстарды қайта пайдаланудың идеалды моделінде табиғи ресурстар резервтік жабдықтау көзіне айналуы керек. Қазірдің өзінде Еуропа, Жапония, Қытай елдерінде айналмалы жабдықтаушылар, ресурстарды қалпына келтіру, бөлісу платформалары, өнімнің өмірлік циклін ұзарту, қызмет ретінде өнім сияқты бизнес-модельдер қолданылады. Бұл тәсіл табиғи ресурстарды үнемдеуге, циклдік өндірістегі энергияны, суды үнемдеуге әкеліп қана қоймай, сонымен қатар жұмыс орындарының санын да көбейтеді.

Айналмалы экономика моделіне көшу жаһандық сипатқа ие және айналмалы экономиканың бизнес-модельдерін енгізудің артықшылықтары экономиканың барлық салалары үшін, атап айтқанда ЕАЭО елдерінің экономикасы үшін барған сайын айқын бола түсуде. Эллен Мак Артур Фонд сарапшыларының бағалауы бойынша 2025 жылға қарай айналмалы экономика жыл сайын әлемдік экономиканың табысының 1 трлн АҚШ долларынан астам өсімін қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, айналмалы экономикаға көшу өндірісті жаңғырту және өнеркәсіптік инновацияларды енгізу үшін үлкен мүмкіндіктер туғызады, бұл өнімділіктің жыл сайынғы өсімін 3%-ға, нәтижесінде ЖІӨ-нің 7%-ға өсуін қамтамасыз етеді. Бұл әсерлі сандар мемлекетке де, бизнес қауымдастыққа да айналмалы экономикаға көшудің ең жақсы мотивациясы болып табылады [14]. Жоғарыда аталған мәселелердің өзектілігі зерттеудің мақсаты мен міндеттерін анықтады.

Зерттеудің мақсаты болып жасыл және цифрлық технологиялар экономикасының дамуы жағдайында өндірістің, пайдаланудың және экотиімді қажеттілікті қанағаттандырудың өзара байланысты кезеңдерінде өнімнің тұйық өмірлік циклінің моделі мен принциптерін әзірлеудің әдіснамалық тәсілдерін негіздеу саналады.

Зерттеу пәні айналмалы экономиканы дамытудың теориялық, әдістемелік және қолданбалы мәселелері болып табылады.

Зерттеу объектісі айналмалы экономиканы қалыптастыру және дамыту процестері болып табылады.

Алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы – әзірленген ғылыми және әдістемелік ережелер, тұжырымдар мен ұсыныстар айналмалы экономиканы дамыту теориясы мен практикасын байытады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негізі экономикалық теория, экономика, стратегиялық басқару, жоспарлау саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулердің ғылыми ережелері, айналмалы экономиканы дамытудың іргелі теориялары келтірілген экономикалық ғылымның әртүрлі салаларындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін жұмыста зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы әдістері пайдаланылды: теориялық жалпылау және салыстыру әдісі – айналмалы экономика ұғымдарының мәнін анықтау үшін; монографиялық – айналмалы экономиканы дамытудың отандық және шетелдік тәжірибесін зерттеу үшін; тарихи – айналмалы экономиканы дамытудың ретроспективасын зерттеу үшін; герменевтикалық – айналмалы экономиканың дамуын зерттеудің құқықтық аспектілерін зерттеу үшін; салыстырмалы және графикалық-динамика мен құрылымдық өзгерістерді зерттеу үшін айналмалы экономиканың дамуы; талдау және синтездеу – айналмалы экономиканы дамытудың басым стратегиялық бағыттарын айқындау үшін, саралау әдісі – зерттелетін белгілер бойынша өңірлердің рейтингін айқындау үшін.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасына сәйкес органикалық егіншіліктің критерийлерінің бірі – өндіріс қалдықтарын (көң, шыңдар, кесу) қайта өңдеуге (компост, биогаз) және процеске оралуға болатын циклдік (айналмалы) сипат болып табылады [15]. Сондықтан аталмыш мақаладағы зерттеудің негізгі болып Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласындағы қалдықтарды қайта өңдеу арқылы айналмалы экономиканың үздіксіздігін қамтамасыз ету проблемалары саналады. Зерттеу объектісі болып еліміздің ауыл шаруашылығы саласы мен оның қалдықтарын қайта өңдеу арасындағы үздіксіз байланыс қарастырылды. Сондай-ақ, агроөнеркәсіп кешеніндегі айналмалы экономиканың әлеуметтік, экономикалық және экологиялық әсері зерттелді.

Мақаланы жазу барысында Қазақстанның институционалдық базасы (нормативтер, мемлекеттік жобалар, тәжірибе, қаржы құралдары) қаралды және осының негізінде биологиялық ыдырайтын қалдықтарды басқару, олардың қоршаған ортаға әсерінің жоғары үлесін, соның ішінде парниктік газдар шығарындыларын және оларды басқарудағы қазіргі жағдайдың маңыздылығы бойынша негізгі көрсеткіштер зерттелді.

Талқылау барысында жалпы биоқалдықтар көлемі мен түрлері, қалдықтарды басқару жүйесінің қажетті компоненттері бойынша жалпыланған ұсыныстар жасалды.

Айналмалы экономика өндіріс пен тұтыну жүйелерінің қалдықтары мен ластануын азайтуға, өнімдер мен материалдарды қайта пайдалануға және қайта өңдеуге, табиғи жүйелерді қалпына келтіруге және тұрақты өмір салтына қатысты басқа да мәселелерді қоса алғанда, тұрақты дамуға ықпал етуін қамтамасыз ету принциптеріне негізделген.

Ғылыми дереккөздерді талдау көрсеткендей, экономикалық жүйенің жұмыс істеу деңгейіне байланысты айналмалы экономиканы имплементациялаудың негізгі құралы айналмалы экономика принциптері болып табылады [9].

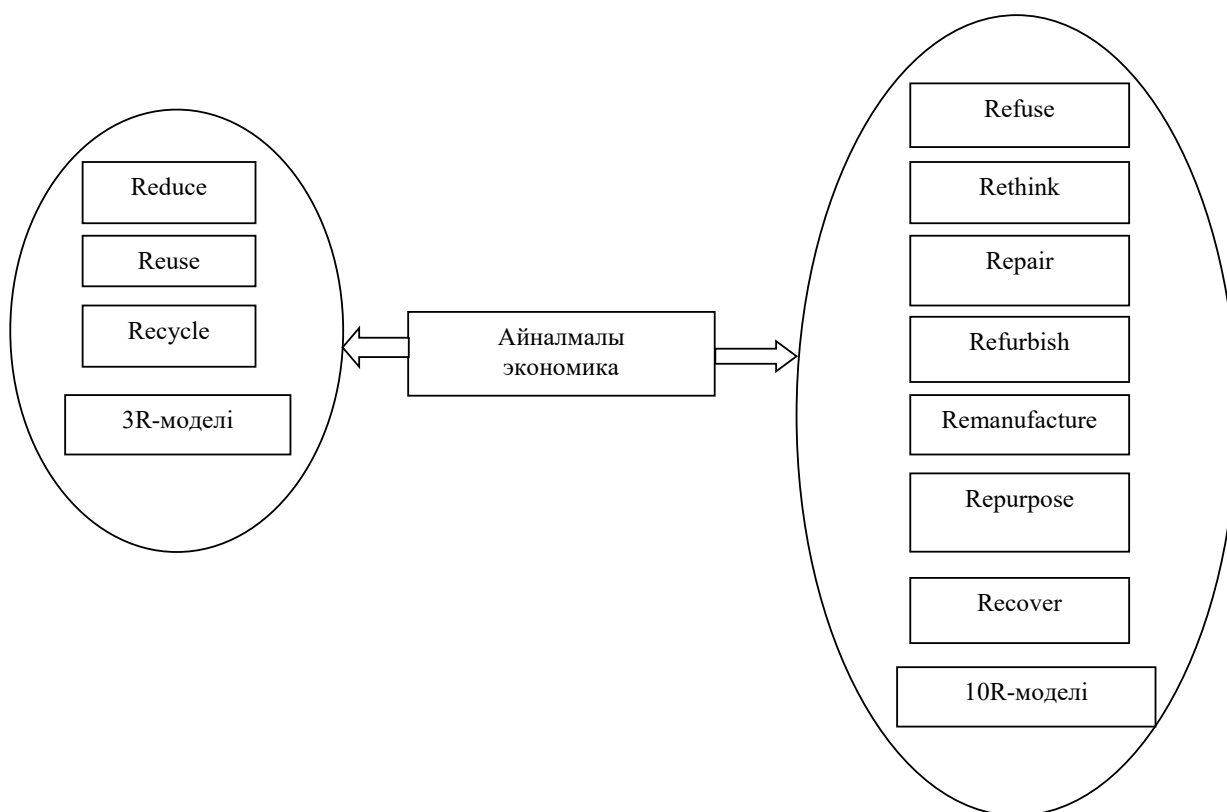
Дүниежүзілік экономикалық форум 2018 ж. айналмалы экономика қағидаттарын едәуір кеңейтті және «3R-моделі» моделінің сабақтастығын нақты қадағалайтын 10R-моделі құрылды (1-сурет) [16]:

1. Reduce – қысқарту;
2. Reuse – қайта пайдалану;
3. Recycle – қайта өңдеу, бұл жүйенің негізгі элементтерін сақтауда көрінеді;
4. Refuse – өнімді «экологиялық лас» технологиямен өндіруден бас тарту, басқа өнімді ұсыну;
5. Rethink – өнімді пайдалану бағыттарын қайта қарау оны бөлісу немесе бөлісу;
6. Repair – ақаулы өнімді одан әрі пайдалану үшін жөндеу қызметі;
7. Refurbish – ескі өнімді одан әрі тұтыну үшін қалпына келтіру;
8. Remanufacture – ескі өнімнің бір бөлігін жаңа өнімде қайта өңдеу және қолдану;
9. Repurpose – жаңа өнімдегі ескі бөліктің басқа мақсатына қайта бағыттау;
10. Recover – өндіруге жоғалған энергияны қалпына келтіре отырып, материалдарды жағу.

Сонымен, жұмыс істеу кезінде көптеген экономикалық жүйелер 3-R қағидаттарына негізделген жеңілдетілген айналмалы экономикалық нұсқаны таңдайды, өйткені әрбір «R» әр бизнес-процеске сәйкес келмейді және басқарылатын болады. Осылайша, 10R-моделі келесідей жұмыс істейді – R – баспалдақ неғұрлым жоғары болса, ресурстарды пайдалану соғұрлым аз болады.

Әлеуметтік инклюзивтілік компонентін анықтау үшін біз 3-V моделін ұсынамыз (value-құндылық, venture-тәуекел, velocity-жылдамдық), бұл халықтың барлық топтарының физикалық, физиологиялық немесе басқа ерекшеліктеріне қарамастан құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтуге және экологиялық, экономикалық қалпына келтіруді қамтамасыз етуге көмектеседі.

Бірінші V бұл – құндылық, біз халықтың барлық топтарының, әсіресе ауылдық жерлердегі әйелдердің, этникалық азшылықтардың және экологиялық және тұрақты дамумен айналысатын, жаңартылатын энергия көздерін қолдайтын, ауылшаруашылық өндірісін декарбонизациялайтын жастардың үлестерін бағалауымыз, құптауымыз және мойындауымыз керек.

Сурет 1 – 10R моделі – Айналмалы экономика принциптері

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

3-V моделінің осы компонентіне қол жеткізу қалдықтарды кәдеге жарату секторында жұмыс істейтін тиісті жергілікті популяцияларды немесе кооперативтерді құру арқылы мүмкін болады, онда адамдар еңбекті қорғау, қалдықтарды бөлу және циклдік принциптер туралы жаңа білім алады, бұл олардың жұмысына құндылық береді және олардың күнкөрісін жақсартады. Сонымен қатар, қосымша электрондық коммерция тренингі пандемиялық шектеулерден, әскери агрессиядан және клиенттік базаны кеңейтуден туындаған экономикалық шығындарды жетуге қосымша қолдау көрсетеді.

Екінші V бұл Venture – барлық адамдарды айналмалы экономикаға әділ көшу үшін саясатты қалыптастыру процестеріне тарту кезінде тәуекелдерді азайтуды қамтамасыз ететін жаңа жобаларды әзірлеуге назар аударатын тәуекел. Бүгінгі таңда, мысалы, әйелдерге циклдік ауысудан толық пайда алуға және оған үлес қосуға кедергі болатын кедергілер бар екенін ескеріңіз. Оларға саясатты қалыптастыруға шектеулі қатысу, өнеркәсіптік саясаттағы гендерлік мәселелерді жүйелі есепке алудың болмауы, қаржылық және техникалық ресурстарға қол жетімділіктің шектелуі және бейресми сектордағы шоғырлану жатады.

Үшінші V бұл velocity – жылдамдық, біз халықтың барлық топтары үшін жетекші рөлдерді орындау мүмкіндіктерін кеңейтуге міндеттенуіміз керек, бұл айналмалы экономикаға көшуді жеделдетеді және ынталандырады. Айналмалы экономика мен климаттық саясат жұмыс орындарының болашағына әсер етеді. Айта кету керек, төрт секторда дөңгелек мүмкіндіктерді қолдану арқылы құрылған 4,4 млн жұмыс орнының 75%-ы әйелдерге арналған, өйткені дәстүрлі түрде көбірек ер адамдар жұмыс істейтін секторларға ығыстырылады [17]. Бұл әйел инженерлердің, сәулетшілердің, ғалымдардың, қала құрылысшыларының жаңа буынын тәрбиелеуге қомақты қаражат салу керек дегенді білдіреді.

Біз айналмалы экономикаға көшу кезінде барлық адамдардың өмір сүруіне теріс әсер етуі мүмкін өзгерістерден қорғалуын қамтамасыз ету қажет деп санаймыз. Ел үкіметтері өз экономикаларын әділ түрде экологиялық және тұрақты қалпына келтіруді қолдау және жеделдету үшін әлеуметтік инклюзивтілік пакеттерін әзірлеуі керек.

Айналмалы экономиканың негізгі компоненттері құндылықты құруды ресурстарды пайдаланудан ажырату үшін олардың циклдік сипатына байланысты өнімдер, материалдар мен энергия ағындарымен тікелей байланысты. Айналмалы экономиканың мақсаты оның компоненттерін көрнекті етеді және контекстік стратегиялар мен іс-шараларды шығаруға негіз болады. Әдебиеттерге шолу жасай отырып, біз айналмалы экономика компоненттерінің екі тобын бөлдік.

Бірінші топ құнды құруды ресурстарды пайдаланудан ажырату үшін олардың циклдік циклі мақсатында өнімдердің, материалдардың және энергияның ағындарымен тікелей байланысты негізгі компоненттерден тұрады. Бұл компоненттер тобы сегіз элементтен тұратын айналмалы экономиканың тұжырымдамалық құрылымы болып саналады (ұлттық, аймақтық, секторлық, бизнес, өнім, процесс, материал). Негізгі компоненттер ресурстар айналымына қатысты айналмалы экономиканың жалпы принциптеріне сәйкес келеді. 1-кестеде біз R-10 циклдік пайдалану стратегияларына қатысты негізгі компоненттерді ашамыз [18].

Кесте 1 – Айналмалы экономиканың негізгі компоненттері

№ р/с	Компоненттердің атауы	ресурстардың циклдік стратегиясы	R10 принциптерінің моделі	R5 принциптерінің моделі
1.	Жаңартылатын ресурстарға басымдық беру	жаңартылатын (қалпына келтірілген) циклдар Тар циклдар	1R-қысқарту (Reduce); 4R-бас тарту (Refuse); 5R-қайта қарау (Rethink).	1R-қысқарту (Reduce)
2.	Өмір сүру ұзақтығын ұзарту	баяу циклдар	2R - қайта пайдалану (Reuse); 6R - жөндеу (Repair); 7R - өнімді қалпына келтіру (Refurbish); 8R - қайта өңдеу/дайындау (Remanufacture).	2R - қайта пайдалану (Reuse); 6R - жөндеу (Repair); 7R - өнімді қалпына келтіру (Refurbish)
3.	Қалдықтарды ресурс ретінде пайдалану	жабық циклдар	3R - қайта өңдеу (Recycle); 9R - қайта бағыттау / қайта бағыттау (Repurpose); 10R - жұмсалған энергияны қалпына келтіру (қалпына келтіру).	3R қайта өңдеу (Recycle)
Ескертпе: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.				

10R моделі қалдықтарды азайтуға, оларды қайта пайдалануға және қайта өңдеуге кезең-кезеңімен ауыса отырып, қалдықсыз экономика стратегияларына ауысуына мүмкіндік береді. Қайта өңдеу материалдарды қалпына келтірілген өнімінің құны бойынша реттеледі және қалдықтарды энергияны қалпына келтіру ретінде қарастырады [19].

Біздің ойымызша, дәл осы R модельдері дөңгелекайналмалы экономиканың негізгі элементтеріне сәйкес келеді.

Екінші топ ынталандырушы (белсенді) компоненттерден тұрады. Айналмалы экономиканың бірегейлігі осы кедергілердің кейбірін жою арқылы айналмалылықты енгізуді жеделдете алатын ынталандырушы (белсенді) компоненттердің болуымен де түсіндіріледі.

Ғылыми әдебиеттерде бар [21, 22, 23, 24] құралдар әдіснамасымен, индикаторлар жиынтығымен, есептеу формулаларымен, өлшем бірліктерімен және есептеу мақсатымен ерекшеленеді (кейбір құралдар индикаторларды таңдау процедурасын қолдауға бағытталған, ал басқалары компания қызметін бақылауға көмектеседі, ал басқалары айналмалы экономиканың ойлауын ескере отырып, жаңа өнімдерді әзірлеу процесіне көмектесуге бағытталған). Зерттеулер барлық құралдардың әртүрлі құрылымдалғанын және айналмалы экономиканы әртүрлі көзқараспен қарастыратынын растайды. Осының негізінде біз академиялық және академиялық емес құралдарға бөлінген индикаторлар жүйесін ұсындық (2-кесте).

Кесте 2 – Айналмалы экономиканы өлшеуге арналған құралдар жүйесі

№ p/c	Қолдану деңгейі	Қолдану әдісі	Мүдделі тұлғаларды тарту	Әлеуметтік өлшем	R - айналмалы экономика қағидаты
Академиялық құралдар					
1	Өнім	Төзімділік стратегиясын талдау, өнімнің қызмет ету мерзімін ұзарту	Ішкі және сыртқы құралды тексеру (сарапшылармен сауалнамалар)	Әлеуметтік инновация-ларына арналған дизайн	R1, R2, R3, R7, R8
		Айналмалы стратегияларды бағалау, талдау және саралаудың көп өлшемді әдісі	Шешім қабылдау критерийлері мен өлшемдерін анықтауға көмектесетін бес сарапшыдан кері байланыс.	Жұмыс орындарын құру мүмкіндігі, жұмысшыларға қауіпті материалдардың әсері.	R2, R3, R5, R7, R8 Өмірлік циклді бағалау
2	Бизнес-модель	СЕ принциптерін, айналмалы бизнес моделін және тұрақты даму принциптерін біріктіретін индикаторлар жиынтығы	Пайдаланушы-лармен сұхбат, сарапшылардың кеңестері. Мүдделі тараптарды шешім қабылдауға тарту	Айналмалы экономикаға, ойлау/мәдениеттің өзгеруіне байланысты компаниядағы бос жұмыс орындарының пайызы.	R1, R2, R4, R5, R7, R8 Өнім құрамындағы қайта өңделген материалдар-дың пайызы
3	Компания	GRI көрсеткіштері негізінде әр компанияның бір сектордағы жалпы айналым индексі есептеледі.	Тексеру / кері байланыс үшін сарапшылармен алмасу. Мүдделі тараптарды тарту мәселелері	Экология және айналмалы экономика принциптері мәселелері бойынша қызметкерлерді оқыту.	R1, R2, R3, R4, R7, R8 Қайта өңделген немесе қайта пайдаланылған су (көлем)
4	Өр түрлі индикаторлар жиынтығы	деректер базасында дөңгелек экономика стратегиялары мен орнықты даму параметрлеріне сәйкес жіктелген 281 жетекші индикатор бар	Индикатор-ларды таңдау және қолдану үшін айналмалы экономика саласының қатысушыла-рымен бірлескен семинарлар	46 әлеуметтік индикатордың көлемін анықтау, (қоғамдастықтың денсаулығын немесе қауіпсіздігін жақсарту жөніндегі бағдарламалар және т.б.)	R1-R8. Өнімді қайта өңдеу және орау мүмкіндігі; «ақылды» материалдар
Академиялық емес құралдар					
5	Circulytics (Циркулитика) Фонд Эллен Макартур, 2020	11 бағыт бойынша 37 индикатордан тұрады, олар екі санатқа топтастырылған: құралдарды әзірлеуге арналған стимуляторлар (сапалы сұрақтар) және нәтижелер (инвестициялардың пайызы)	Кері байланысқа шыққан мекеменің компанияла-рымен және ғылыми ұйымдарымен кеңесу. Бағалаудың бір бөлігі – жеткізушілер-мен, клиенттермен, саясаткерлермен және жергілікті қоғамдастықпен сыртқы өзара әрекеттесу	Адамдар мен дағдылар. Компания айналмалы экономикаға байланысты оқытуды қаншалықты ұсынады?	Су мен энергияның деңгейін, пайдаланылуын, шығатын материалдардың массасын, қайта өңдеу қалдықтары мен жанама өнімдерді анықтайтын индикаторлар, сондай-ақ құнды ресурстарды қалпына келтіру; Rs: қайта пайдалану, қалпына келтіру, қайта өңдеу, жөндеу.
Ескертпе: [15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Ұсынылған индикаторлар жүйесі айналмалы экономиканы әр түрлі тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. R-дөңгелек экономика принциптері академиялық құралдар арасында барлық индикатор бөлігі болып табылады және Веб-сайтқа немесе Excel кесте файлына байланысты құралдарды пайдаланады.

2018 жылдың қаңтарында Еуропалық комиссия ЕО мен оның мүше мемлекеттеріндегі прогресті бағалауға бағытталған дөңгелек экономиканы бақылау жүйесін қабылдады. Айналмалы экономика көрсеткіштерін екі түрге жіктеуге болады: ұлттық макродеңгей құралдары және қызметке немесе бизнес өнімдеріне негізделген құралдар.

Осылайша, ұлттық деңгейдегі айналмалы экономика көрсеткіштері экономиканың материалдарды тұрақты пайдалану көрсеткішін және оның ел деңгейіндегі қоршаған ортаға әсерін қамтамасыз ете отырып, ЖІӨ-ге құнды қосымша көрсеткіштер бере алады.

ҚР-ның аумағында көнді немесе тазарту құрылғыларының тұнбасын өңдеу үшін биогаз станцияларын пайдаланатын бірнеше кәсіпорын ғана бар. Атап айтатын болсақ:

Шымкент қаласында «Су ресурстары – Маркетинг» ЖШС, Шымкент су арнасында биогаз қондырғыларын пайдаланады және шамамен 400 квт/сағ энергия алады.

Қарағанды облысында «Волынский» агроөнеркәсіптік кешені шошқа шаруашылығы ағындарын өңдеу үшін биогаз қондырғыларын пайдаланады. Жылына қалдықтардан 2 млн текше метрден астам биогаз, 3650 МВт электр және 4197 МВт жылу энергиясы, сондай-ақ тәулігіне 10 тонна микробиологиялық тыңайтқыш алынады. Барлық өндірілген электр энергиясы шошқа кешенінің өз қажеттіліктеріне жұмсалады.

Қостанай облысында «Караман-К» ЖШС көнді пайдаланады, мәлімделген қуаттылығы 0,35 МВт.

Көріп отырғаныңыздай, биогаз станциялары өндіретін электр энергиясының көлемі шамалы. Соған қарамастан, бұл бірнеше мәселелерді ішінара шешуге мүмкіндік береді: электр немесе жылу энергиясын өндіру; биологиялық ыдырайтын қалдықтарды қайта өңдеу; CO₂ шығарындыларын азайту; компосттауға болатын дигестатты (биологиялық ыдырайтын қалдықтардың ыдырау процесінен кейінгі қалдық) алу. Сондықтан да елімізде электр және жылу энергиясына өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында басқа да кәсіпорындарда, фермерлік шаруашылықтарда биологиялық ыдырайтын қалдықтарды қайта өңдеуді қолдау нұсқаларын қарастыру қажет.

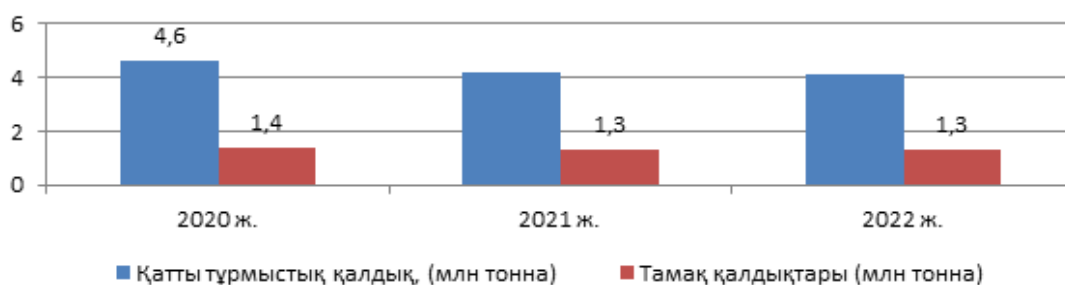
Қазақстанның ауыл шаруашылығының ресурстық бағытын ескере отырып, топырақтың сапасын үнемі сақтау қажет. Топырақты жақсарту үшін компостты қолдану айналмалы экономика принципін қолдана отырып, тұрақты ауыл шаруашылығын дамытады.

Алайда, органикалық ауыл шаруашылығын дамыту үшін мемлекет тарапынан қаржылық және реттеуші қолдау маңызды. Мысалы, минералды тыңайтқыштарды, пестицидтер мен гербицидтерді органикалық тыңайтқыштармен кезең-кезеңімен ауыстыру қажет. Бірақ өсімдік шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруды субсидиялау қағидаларына сәйкес субсидиялар органикалық тыңайтқыштарға бөлінбейді.

Еліміздің ауыл шаруашылығын дамыту перспективалары ҚР агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында көрсетілген. Органикалық қалдықтарды қайта өңдеу және оларды қолдануды процестің циркулярлығы қамтамасыз етеді. Қалдықтарды есепке алу инвестициялық процестер үшін де, қабылданған әрекеттердің тиімділігін бағалау үшін де стратегиялық шешімдерді бағалау және қабылдау үшін де өте маңызды. Сондай-ақ өндірілетін биологиялық ыдырайтын қалдықтардың түрлері мен көлемдері туралы ақпарат қоршаған ортаға тигізетін зиянды бағалауға мүмкіндік береді.

Статистикаға сәйкес, 2020 ж. Қазақстанда 18166 тонна тамақ қалдықтары мен 16513 тонна ағаш пен жапырақ қалдықтары жиналды. Көрсетілген сандар қалдықтардың пайда болуының нақты көлемін көрсетпейді. Біз қатты тұрмыстық қалдықтардың морфологиялық құрамын талдау негізінде көлемді бағалауды жүргізе аламыз.

ҚР экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің ақпараты бойынша Қазақстанда жыл сайын шамамен 4,5–5 млн тонна қатты тұрмыстық қалдықтар түзіледі. Бұл көлемге тамақ және өсімдік қалдықтары кіреді. Қазақстандағы қатты тұрмыстық қалдықтар морфологиялық құрамы шамамен 30–35%. Мұндай деректерді өндірушілердің (импорттаушылардың) кеңейтілген міндеттемелері операторының функцияларын орындайтын «Жасыл Даму» АҚ ұсынады. Осылайша біз шамамен 1,3–1,4 млн тонна тамақ және өсімдік қалдықтарын аламыз (2-сурет).

Сурет 2 – Қатты тұрмыстық қалдықтар мен тамақ қалдықтарының көлемі

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Мұндай қалдықтарды қайта өңдеу деңгейі шамалы. Қазақстанда қатты тұрмыстық қалдықтар өңдеудің орташа көрсеткіші – 18%, бұл негізінен пластикке, макулатураға, шыныға және қаңылтыр ыдысқа қатысты.

Ауылдық жерлерде азық-түлік қалдықтары малды азықтандыру үшін жиі қолданылуына байланысты. Негізінен елді мекендерде тамақ қалдықтарына тыйым салынғанына қарамастан полигондарға шығарылады. Қазақстан Республикасының «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдамаға сәйкес, тамақ қалдықтарының пайда болу болжамы 2025 жылға қарай жылына 1,6 млн тоннаға жетеді.

Қалдықтар кадастрына сәйкес биологиялық ыдырайтын қалдықтардың басқа түрлерінің түзілу көлемі төмендегі кестеде келтірілген (3-кесте).

Кесте 3 – Ауыл шаруашылығы қалдықтарының және тұнбаның түзілуі

Қалдықтардың түрлері	2019 ж.	2020 ж.
Өнеркәсіптік кәсіпорындардың тұнбасы, мың тонна	36,7	45,7
Шошқа еті, мың тонна	220,6	143,5
Құс көңі (көң), мың тонна	1 513,8	1 290,2
Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.		

2020 ж. республика аумағында 604 су бұру жүйесінің құрылыстары және 270 жеке су бұру жүйесінің желілері болды. Бұл нысандардың барлығы энергия мен техникалық компост үшін қайта өңдеуге болатын тұнба көздері болып табылады. Техникалық компост техникалық дақылдары бар алқаптарды, полигондарды, жолдарды, саябақтарды ұрықтандыру және толтыру үшін қолданылады.

2021 ж. қалдықтар кадастрының өзгертілген жаңа формасына сәйкес келесі қалдықтар қайта өңделді (4 кесте):

Кесте 4 – Ауыл шаруашылығы қалдықтарын қайта өңдеу мен тұнба көлемі, тонна

Қалдықтардың түрлері	2021 ж.	2022 ж.
Жануарлардың нәжісі, зәрі мен көңі (пайдаланылған сабанды қоса алғанда), бөлек жиналған және пайдалану орнынан тыс өңделген сұйық ағындар	224319,9	231268,1
Ағынды суларды тазарту қалдықтары	41 070,6	41 896,5
Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.		

Көң туралы ұсынылған деректерді үй жануарлары мен құстардың малынан көңді/қоқысты шығару нормасына негізделген есептік сандармен салыстыру қажет (5-кесте).

Кесте 5 – 2020 ж. көң мен қоқыс көлемін есептеу

Түрі	Мал басы (мың бас)	Көңнің Шығу жылдамдығы 1 бірліктен (тонна/жыл)	Көң көлемі (жылына мың тонна)
Ірі қара	7 436,4	8,0	59 491,2
Жылқылар	2 852,3	7,0	19 966,1
Түйелер	216,4	11,0	2 380,4
Қой, ешкі	19 155,7	1,0	19 155,7
Шошқалар	813,3	2,0	1 626,6
Барлық түрдегі құс	45 000,0	0,062	2 790,0
Барлығы, мың тонна			105 410,0
Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.			

Жоғарыдағы кестеде 2020 жылдың басындағы мал басы бойынша статистиканы ескере отырып және көнді шығарудың орташа нормалары негізінде мал мен құс көңінің көлемінің есептеулері келтірілген.

Есептеу үшін көңнің шығу жылдамдығының әртүрлі көздері (қатты және сұйық фракция) пайдаланылды:

- ♦ 1996 жылғы ұлттық парниктік газдар кадастрларына арналған IPCC нұсқаулықтары қайта қаралды (Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories: Workbook);
- ♦ Көң мен қоқысты жою және пайдалануға дайындық жүйелерін технологиялық жобалау бойынша әдістемелік ұсыныстар, RD-APK 1.10.15.02–08, Ресей Федерациясының Ауыл шаруашылығы министрлігі, 2008 ж.;
- ♦ Түйе объектілерін технологиялық жобалау нормалары, ФТП – АӨК 1.10.04.002-02, РФ Ауыл шаруашылығы министрлігі, Мәскеу, 2001 ж.

Құс көңінің көлемі бойынша әр түрлі көздердің деректерін салыстыруға болады, ал шошқалардың сұйықтығы бойынша деректер әртүрлі. Кадастрда жылқы, ұсақ және ірі қара және түйе көңі туралы ақпарат жоқ.

Желінің кейбір ашық көздерінің деректері бойынша құрғақ салмағы бойынша мал және құс шаруашылығы қалдықтарының жылдық шығымы – 22,1 млн тонна немесе 8,6 млрд. м³ газ (ірі қара мал – 13 млн тонна, қой – 6,2 млн тонна, жылқы – 1 млн тонна), өсімдік қалдықтары – 17,7 млн тонна (бидай – 12 млн тонна, арпа – 6 млн тонна немесе 8,9 млрд м³).

Қазақстан бойынша жылына биологиялық ыдырайтын қалдықтардың жалпы ірілендірілген есептелген көлемі (тазарту құрылғысы тұнбасының расталмаған көлемін қоспағанда) – шамамен 100 млн тонна, оның ішінде азық-түлік көлемі – 1,4 млн тонна.

Мал шаруашылығы мен азық-түлік қалдықтарын пайдалана отырып, Қазақстанда биогаз өндірісінің әлеуеті мынадай кестеде келтірілген (6-кесте).

Кесте 6 – 2023 жылғы Қазақстандағы биогаз өндірісінің әлеуеті

Биогаз көзі	Жалпы бас (мың бас)	Биомасса (бірлігіне жылына тонна)	Жалпы биомасса (жылына мың тонна)	1 кг биомассада алынған биогаз көлемі (м ³)	Биогаздың жалпы өндірісі (млн м ³ / жыл)
Тамақ қалдықтары	-	-	1 400,00	0,09	126,00
Ірі қара	7 436,40	8,00	59491,20	0,04	2 379,65
Жылқылар	2 852,30	7,00	19 966,10	0,04	798,64
Қой, ешкі	19 155,70	1,00	19 155,70	0,06	1 149,34
Шошқалар	813,30	2,00	1 626,60	0,06	97,60
Құс	45 000,00	0,06	2 790,00	0,07	195,30
Жалпы қорытынды					4 746,53
Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Өсімдік шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруды субсидиялау қағидаларына сәйкес субсидиялар органикалық тыңайтқыштарға бөлінбейді. Минералды және органикалық тыңайтқыштар арасында бәсекелестік болмаса, қалдықтарды басқару саласының бөлігі ретінде органикалық егіншілік пен компостты сақтау қиын болады.

Органикалық өндіріске бағытталған ауылшаруашылық кәсіпорындары үшін минералды тыңайтқыштарды органикалық тыңайтқыштармен алмастыру өте маңызды және компост ең қолжетімді болып табылады.

Айта кету керек, баға, қалдықтарды қамту және техникалық қызмет көрсету ыңғайлылығы тұрғысынан компосттау ең ауқымды болып табылады.

Қорытынды

1. Зерттеу тақырыбына сүйене отырып, мақалада «Айналмалы экономика» категориясының тұжырымдамалық мазмұнына қатысты шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық зерттеулерінің генезисі келтірілген. Айналмалы экономика: экономикалық жүйе; саясат пен бизнес-модельдерді әзірлеу бағыты; тұрақты өндіріске жәрдемдесудің маңызды тетігі; өнеркәсіптік өзгерістерге әкелетін болашақ парадигмасының әлеуетті өзгеруі ретінде қарастырылатыны атап өтілді. Отандық ғылымдағы терминнің өзі бастапқы ресурстарды сақтауға бағытталған тұрақтылық арқылы қоғам дамуының жаңа траекториясы немесе балама экономикалық моделі ретінде қарастырылады.

2. Тұжырымдаманың бірыңғай ғылыми негізделген анықтамасының болмауы. «Айналмалы экономика» және оның принциптерін зерттеу осы категорияны түсіндіру тәсілдерін жетілдіру қажеттілігін тудырды. Зерттеу «Айналмалы экономика» өнімдердің, материалдардың және ресурстардың құндылығы мүмкіндігінше ұзақ сақталатын және қалдықтар азаятын немесе жойылатын Экономикалық даму тәсілі екенін анықтады. Айналмалы экономиканың басты мақсаты – жаңа баламалы экономикалық тәсілдерді құру, олардың міндеті адамның қоршаған ортаға теріс әсерін азайту болып табылады.

3. Айналмалы экономиканы енгізу және оның компоненттерін анықтау бойынша белгілі бір теориялық және практикалық әзірлемелерге қарамастан, аймақты дамыту шеңберінде айналмалы экономиканың құрамдас бөліктерін бөлу бойынша шешілмеген міндеттер бар. Айналмалы экономиканың негізгі компоненттерін және оны енгізу ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері бойынша айналмалы экономика компоненттерінің екі тобы құрылды. Атап айтқанда, негізгі топ циклдік мақсатта өнімдердің, материалдардың және энергияның ағындарымен тікелей байланысты үш компоненттен тұрады және шығындарды ресурстарды пайдаланудан 10R моделі арқылы ажыратады. БІнталандыру тобында осы кедергілердің кейбірін жою арқылы айналымды енгізуді жеделдете алатын бес компонент бар: болашаққа арналған дизайн; бизнес-модельді қайта қарау; цифрлық технологияларды қолдану; құндылықтарды бірлесіп құру үшін ынтымақтастық; білімді нығайту және жетілдіру.

4. Айналмалы экономика индикаторларының қолданыстағы жүйелерін қорытындылай келе, олардың көпшілігі жүйелік көзқарас пен оның принциптерін ескермейтіні анықталды. Ішкі және сыртқы факторлардың әсерін ескере отырып, айналмалы экономика индикаторларының жүйесін құру орынды екендігі анықталды. Аймақ кәсіпорындары өз қызметінің әр кезеңі үшін әртүрлі индикаторларды қолдануды ұсынады: шикізат өндіру; өндіріс; тарату; пайдалану; қайта өңдеу; қайта өңдеу; полигон немесе өртеу. Елдің айналмалы экономикасының стратегиясы мүдделі тараптар тартқан мемлекеттік, аймақтық және жергілікті департаменттер арасындағы үйлестіруге негізделуі керек.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала 2023–2025 жылдарға арналған ГҚ АР19680251 «Қазіргі жағдайда Қазақстанның АӨК-де айналмалы экономиканы дамыту проблемаларын талдау негізінде оның мүмкіндіктерін пайдалану моделін әзірлеу» атты гранттық жобасы аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Islam M.T., Iyer-Raniga U., Ali A. Circular Business Model Frameworks: A Review. Highlights of Sustainability. 2024, no. 3(2), pp. 129–162. URL: <https://doi.org/10.54175/hsustain3020010>
- 2 Centoamore P., Pinto L.F.R. Remanufacturing Assessment of Machine Tools under a Circular Economy Perspective: A Resource Conservation Initiative // Sustainability. 2024, no.16, p. 3109. URL: <https://doi.org/10.3390/su16083109>
- 3 Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions // Resources, Conservation and Recycling. 2017, no. 14, pp. 221–232. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- 4 Madaan G., Singh A., Mittal A., Shahare P. Reduce, reuse, recycle: circular economic principles, sustainability and entrepreneurship in developing ecosystems // Journal of Small Business and Enterprise Development. 2024, no. 31(6/7). URL: <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2023-0009>
- 5 Reike D., Vermeulen W., Witjes S. Conceptualization of Circular Economy 3.0: Synthesizing the 10R Hierarchy of Value Retention Options // Towards a Circular Economy. 2022, pp. 47–69. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-94293-9_3
- 6 Kirchherr J., Yang N., Schulze-Spüntrup F. Conceptualizing the Circular Economy: An analysis of 221 definitions // Resources Conservation and Recycling. 2023, vol. 194. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2023.107001>
- 7 Bocken N., Pauw I., Bakker C., Grinten B. Product design and business model strategies for a circular economy // Journal of Industrial and Production Engineering. 2016, no. 33(5), pp. 308–320. URL: <https://doi.org/10.1080/21681015.2016.1172124>
- 8 Jabbour C., Jabbour A., Sarkis J., Filho G. Unlocking the circular economy through new business models based on large-scale data: An integrative framework and research agenda // Technological Forecasting and Social Change. 2019, no. 144, pp. 546–552. URL: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.010>
- 9 Haeggbloom J., Budde I. Circular Design as a Key Driver for Sustainability in Fashion and Textiles // Springer Publishing. Sustainable Textile and Fashion Value Chains. 2020, pp 35–45. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-22018-1_3
- 10 Mitchell P., James K. Economic growth potential of more circular economies // Banbury: Waste and Resources Action Programme. 2015, pp. 1–27. URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3516.8725>
- 11 Feola G. Trampas de la Economía Circular // Revista Kawsaypacha Sociedad y Medio Ambiente. 2024. URL: <https://doi.org/10.18800/kawsaypacha.202401.A005>
- 12 Groenewald E., Jaramillo M., Garg A., Pipalia K. Circular Economy Strategies in Supply Chain Management: Towards Zero Waste. Power System Technology. 2024, no. 48(1), pp. 460–480. URL: <https://doi.org/10.52783/pst.291>
- 13 Возможности для внедрения циркулярной экономики в Алматы. Метаболический анализ с целью выработки видения ресурсоэффективного и низкоуглеродного развития города в будущем. 2019. URL: <https://shiftingparadigms.nl/wp-content/uploads/2019/07/Report-Circular-Economy-Almaty-Web-Spread-RUS.pdf> (дата обращения: 21.02.2024)
- 14 Reike D., Vermeulen W.J.V., Witjes S. The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? – Exploring Controversies in the Conceptualization 15 of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options // Resources, Conservation and Recycling. 2017, no. 135, pp. 246–264. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.027>
- 15 «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 268 қаулысы (өтініш берілген күн: 18.02.2024)
- 16 Оразбеков Е. Биоразлагаемые отходы в Республике Казахстан. Оценка нормативно-правовой базы и инфраструктуры для управления бытовыми отходами // SWITCH-Азия. Ноябрь 2022. URL: https://www.switch-asia.eu/site/assets/files/3607/biodegradable_waste_kazakhstan_ru-1.pdf (дата обращения: 11.12.2023).
- 17 Corona B., Shen L., Reike D., Rosales J., Carreón E. Worrell Towards sustainable development through the circular economy - a review and critical assessment on current circularity metrics Resour // Conserv. Recycl. 2019, p. 151. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104498>

- 18 Borrero J.D., Yousafzai S. Circular entrepreneurial ecosystems: a Quintuple Helix Model approach. // *Management Decision*. 2024, vol. 62, no. 13, pp. 141–177. URL: <https://doi.org/10.1108/MD-08-2023-1361>
- 19 Simoens M. Unpacking pathways to a circular economy: A study of packaging innovations in Germany // *Sustainable Production and Consumption*. 2024, no. 47(1). URL: <https://doi.org/10.1016/j.spc.2024.04.008>
- 20 Geng Y., Fu J., Joseph S., Xue B. Towards a National Circular Economy Indicator System in China // *An Evaluation and Critical Analysis. Journal of Cleaner Production*. 2012, no. 23, pp. 216–224. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.07.005>
- 21 Vinante C., Sacco P., Orzes G., Borgianni Y. Circular economy metrics: literature review and company-level classification framework *J. Clean. Prod.* 2021. Vol. 288. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125090>
- 22 Moraga G. Circular economy indicators: what do they measure? // *Resources conservation and recycling*. 2019, no. 146, pp. 452–461. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.03.045> (accessed: 12.11.2023)
- 23 Shebanin V., Shebanina O., Kormyshkin Y., Kliuchnyk A., Umanska V., Reshetilov G. Quality of local economic and regional development // *The European Union cohesion policy international journal for quality research*. 2022, no. 16(3), pp. 777–788. URL: <https://doi.org/10.24874/ijqr16.03-08>
- 24 Shebanina O., Kormyshkin I., Reshetilov G., Allakhverdiyeva I. Economics of renewable energy from agricultural enterprises in Ukraine // *International Journal of Environmental Studi*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1080/00207233.2023.2170578>.
- 25 Reshetilov G. Implementation of environmental policy of Ukraine in the context of circular economy // *Ukrainian Black Sea Region Agrarian Science*. 2022, no. 26(3), pp. 87–96. URL: [https://doi.org/10.56407/2313-092X/2022-26\(3\)-8](https://doi.org/10.56407/2313-092X/2022-26(3)-8).

REFERENCES

- 1 Islam M.T., Iyer-Raniga U., Ali A. (2024) Circular Business Model Frameworks: A Review. Highlights of Sustainability, no. 3(2), pp. 129–162. URL: <https://doi.org/10.54175/hsustain3020010>. (In English).
- 2 Centoamore P., Pinto L.F.R. (2024) Remanufacturing Assessment of Machine Tools under a Circular Economy Perspective: A Resource Conservation Initiative // *Sustainability*, no. 16, p. 3109. URL: <https://doi.org/10.3390/su16083109>. (In English).
- 3 Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. (2017) Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions // *Resources, Conservation and Recycling*, no. 14, pp. 221–232. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>. (In English).
- 4 Madaan G., Singh A., Mittal A., Shahare P. (2024) Reduce, reuse, recycle: circular economic principles, sustainability and entrepreneurship in developing ecosystems // *Journal of Small Business and Enterprise Development*, no. 31(6/7). URL: <https://doi.org/10.1108/JSBED-01-2023-0009>. (In English).
- 5 Reike D., Vermeulen W., Witjes S. (2022) Conceptualization of Circular Economy 3.0: Synthesizing the 10R Hierarchy of Value Retention Options // *Towards a Circular Economy*, pp. 47–69. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-94293-9_3. (In English).
- 6 Kirchherr J., Yang N., Schulze-Spüntrup F. (2023) Conceptualizing the Circular Economy: An analysis of 221 definitions // *Resources Conservation and Recycling*, vol. 194. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2023.107001>. (In English).
- 7 Bocken N., Pauw I., Bakker C., Grinten B. (2016) Product design and business model strategies for a circular economy // *Journal of Industrial and Production Engineering*, no. 33(5), pp. 308–320. URL: <https://doi.org/10.1080/21681015.2016.1172124>. (In English).
- 8 Jabbour C., Jabbour A., Sarkis J., Filho G. (2019) Unlocking the circular economy through new business models based on large-scale data: An integrative framework and research agenda // *Technological Forecasting and Social Change*, no. 144, pp. 546–552. URL: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.010>. (In English).
- 9 Haeggbloom J., Budde I. (2020) Circular Design as a Key Driver for Sustainability in Fashion and Textiles // *Springer Publishing. Sustainable Textile and Fashion Value Chains*, pp 35–45. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-22018-1_3. (In English).
- 10 Mitchell P., James K. (2015) Economic growth potential of more circular economies // *Banbury: Waste and Resources Action Programme*, pp. 1–27. URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3516.8725>. (In English).
- 11 Feola G. (2024) Trampas de la Economía Circular // *Revista Kawsaypacha Sociedad y Medio Ambiente*. URL: <https://doi.org/10.18800/kawsaypacha.202401.A005>. (In English).

12 Groenewald E., Jaramillo M., Garg A., Pipalia K. (2024) Circular Economy Strategies in Supply Chain Management: Towards Zero Waste. *Power System Technology*, no. 48(1), pp. 460–480. URL: <https://doi.org/10.52783/pst.291>. (In English).

13 Vozmozhnosti dlja vnedrenija cirkuljarnoj jekonomiki v Almaty. *Metabolicheskij analiz s cel'ju vyrabotki videnija resursojeffektivnogo i nizkouglerodnogo razvitija goroda v budushhem*. 2019. URL: <https://shiftingparadigms.nl/wp-content/uploads/2019/07/Report-Circular-Economy-Almaty-Web-Spread-RUS.pdf> (data obrashhenija: 21.02.2024). (In Russian).

14 Reike D., Vermeulen W.J.V., Witjes S. (2017) The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? – Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options // *Resources, Conservation and Recycling*, no. 135, pp. 246–264. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.027>. (In English).

15 «Qazaqstan Respublikasynyñ agroñnerkäsiptik keşenin damytudyñ 2021–2030 jyldarğa arналған tūjyrymdamasyn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ūkımetınıñ 2021 jylğy 30 jeltoqsandağy № 960 qaulysyna özgerister men tolyqtyrular engızu turaly. Qazaqstan Respublikasy Ūkımetınıñ 2023 jylğy 28 nauryzdağy No. 268 qaulysy (ötınış berilgen kün: 18.02.2024). (In Kazakh).

16 Orazbekov E. (2022) Biorazlagaemye othody v Respublike Kazahstan. *Ocenka normativno-pravovoy bazy i infrastruktury dlja upravlenija bytovymi othodami // SWITCH-Azija*. URL: https://www.switch-asia.eu/site/assets/files/3607/biodegradable_waste_kazakhstan_ru-1.pdf (data obrashhenija: 11.12.2023). (In Russian).

17 Corona B., Shen L., Reike D., Rosales J., Carreón E. (2019) Worrell Towards sustainable development through the circular economy - a review and critical assessment on current circularity metrics *Resour // Conserv. Recycl*, p. 151. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104498>. (In English).

18 Borrero J.D., Yousafzai S. (2024) Circular entrepreneurial ecosystems: a Quintuple Helix Model approach. // *Management Decision*, vol. 62, no. 13, pp. 141–177. URL: <https://doi.org/10.1108/MD-08-2023-1361>. (In English).

19 Simoens M. (2024) Unpacking pathways to a circular economy: A study of packaging innovations in Germany // *Sustainable Production and Consumption*, no. 47(1). URL: <https://doi.org/10.1016/j.spc.2024.04.008>. (In English).

20 Geng Y., Fu J., Joseph S., Xue B. (2012) Towards a National Circular Economy Indicator System in China // *An Evaluation and Critical Analysis*. *Journal of Cleaner Production*, no. 23, pp. 216–224. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.07.005>. (In English).

21 Vinante C., Sacco P., Orzes G., Borgianni Y. (2021) Circular economy metrics: literature review and company-level classification framework *J. Clean. Prod.* Vol. 288. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125090>. (In English).

22 Moraga G. (2019) Circular economy indicators: what do they measure? // *Resources conservation and recycling*, no. 146, pp. 452–461. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.03.045> (accessed: 12.11.2023). (In English).

23 Shebanin V., Shebanina O., Kormyshkin Y., Kliuchnyk A., Umanska V., Reshetilov G. (2022) Quality of local economic and regional development // *The European Union cohesion policy international journal for quality research*, no. 16(3), pp. 777–788. URL: <https://doi.org/10.24874/ijqr16.03-08>. (In English).

24 Shebanina O., Kormyshkin I., Reshetilov G., Allakhverdiyeva I. (2023) Economics of renewable energy from agricultural enterprises in Ukraine // *International Journal of Environmental Studi*. URL: <https://doi.org/10.1080/00207233.2023.2170578>. (In English).

25 Reshetilov G. (2022) Implementation of environmental policy of Ukraine in the context of circular economy // *Ukrainian Black Sea Region Agrarian Science*, no. 26(3), pp. 87–96. URL: [https://doi.org/10.56407/2313-092X/2022-26\(3\)-8](https://doi.org/10.56407/2313-092X/2022-26(3)-8). (In English).

МУХАМБЕТОВА З.С.,*¹

к.э.н., и.о. профессора.

*e-mail: zamira250172@mail.ru

ORCID ID:0000-0002-4057-0791

НУРМУХАМЕТОВ Н.Н.,¹

к.э.н., и.о. профессора.

e-mail: nurbahit73@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8551-0573

ТЕМИРОВА А.Б.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: bolat39@mail.ru

ORCID ID:0000-0002-7282-8531

КУНАФИНА Г.Т.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: gkunafina_vkgtu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9646-3493

¹Казахский агротехнический исследовательский
университет им. С. Сейфуллина,
г. Астана, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРИНЦИПОВ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Многие страны приступили к формированию новых концепций эффективного управления, позволяющих одновременно поддерживать экосистему планеты и обеспечивать экономический рост, в результате чего была разработана модель циркулярного цикла (circular economy) экономики. Стратегии перехода к циркулярной модели были приняты на государственном уровне в Европейском союзе, Китае, Японии, Южной Корее. Целью исследования является формирование механизма циркулярной бизнес-модели с целью повышения уровня эффективности деятельности АПК с учетом проблем и факторов, влияющих на развитие циркулярной экономики. Определение наиболее целесообразного метода трансформации бизнес-модели предприятия по комплексным эколого-экономическим критериям и формирование комплексного механизма развития циркулярной модели предприятия является важной научно-практической задачей, требующей немедленного решения. Ценность проведенного исследования заключается в разработке механизмов перехода сельскохозяйственных предприятий к циркулярной модели и формировании оптимальной циркулярной модели. Практической значимостью результатов работы являются республиканские и региональные органы власти, разрабатывающие региональные программы и проекты по развитию замкнутого цикла экономики, а также агропромышленные предприятия и компании, занимающиеся вопросами устойчивого развития и проблемами управления отходами производства.

Ключевые слова: закрытая экономика, экологическая политика, циклические бизнес-модели, развитие, циркулярная экономика, факторы, устойчивое развитие.

MUKHAMBETOVA Z.S.,*¹

c.e.s., acting professor.

*e-mail: zamira250172@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4057-0791

NURMUKHAMEDOV N.N.,¹

c.e.s., acting professor.

e-mail: nyrbahit73@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8551-0573

TEMIROVA A.B.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: bolat39@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7282-8531

KUNAFINA G.T.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: gkunafina_vkgtu@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9646-3493

¹S. Seifullin Kazakh AgroTechnical
Research University,
Astana, Kazakhstan

PROBLEMS AND FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF THE CIRCULAR ECONOMY PRINCIPLES IN KAZAKHSTAN

Abstract

Many countries have begun to form new concepts of effective management that simultaneously support the ecosystem of the planet and ensure economic growth, as a result of which a circular economy model of the economy has been developed. Strategies for the transition to a circular model have been adopted at the state level in the European Union, China, Japan, and South Korea. The purpose of the study is to form a mechanism for a circular business model in order to increase the level of efficiency of the agro-industrial complex, taking into account the problems and factors affecting the development of the circular economy. Determining the most appropriate method of transforming the business model of an enterprise according to complex ecological and economic criteria and forming an integrated mechanism for the development of a circular model of an enterprise is an important scientific and practical task that requires immediate solution. The value of the conducted research lies in the development of mechanisms for the transition of agricultural enterprises to a circular model and the formation of an optimal circular model. The practical significance of the results of the work are the republican and regional authorities that develop regional programs and projects for the development of a closed cycle of the economy, as well as agro-industrial enterprises and companies dealing with sustainable development and waste management issues.

Key words: closed economy, environmental policy, circular business models, development, circular economy, factors, sustainable development.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 15.04.2024

IRSTI 06.81.55
UDC 332.025
JEL E61, D91, L21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-25-41>

KARIMBERGENOVA M.K.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2114-3898

DAVIDENKO L.M.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: davidenkofin@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0002-7541-8677

KUNYAZOVA S.K.,¹

c.e.s., professor.

e-mail: kunjazovas@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5538-5839

AMIROVA M.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: maral.pvl@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0260-9760

¹Toraigyrov University,

Pavlodar, Kazakhstan

PROSPECTS FOR ENVIRONMENTAL MARKETING DEVELOPMENT AND ITS TOOLS IN KAZAKHSTAN IN THE ERA OF DIGITALIZATION

Abstract

The trend of environmental care is gaining popularity. Concern for the planet has led to a reevaluation of humanity's vision. Businesses have reconsidered strategies and responded to consumers' demand for conscious consumption. The aim of this research is to examine the key concepts, principles, tools of green marketing, and the requirements for their usage. The following methods were used: comparative analysis, analysis of secondary data, expert surveys, generalisation and grouping. The authors focus on the tools of green marketing and criteria for their usage. They have identified key indicators for evaluating the effectiveness of these tools in the context of digitization, as well as highlighted primary methods of publicity, as a company should be as transparent as possible and actively engaged in media space. Greenwashing is emphasized as a challenge of falsely using eco-labeling, misleading consumers about environmental purity. The authors stress tightening laws on eco-labeling to prevent greenwashing. The article shows the key steps taken by Kazakhstan towards environmental friendliness and sustainable development. Additionally, the authors highlighted the importance of businesses transitioning to eco-friendly practices, particularly in developing countries. An important addition to the research is the proposal for the creation and implementation of an "investment passport" for participants in green finance, which will help increase transparency, reduce risks, and build investor trust, opening up new opportunities for attracting investments in environmentally friendly projects.

Key words: green marketing, eco-friendliness, eco-brand, eco-labeling, greenwashing, digitalization, eco-friendly advertising.

Introduction

The popularization of "green" (environmental) marketing (hereinafter GM) is a process initiated in response to humanity's awareness of threats such as limited resources, the importance of environmental protection, and the need for sustainable development.

In the context of global instability, environmental problems, and an emphasis on sustainability values, GM has become an important tool for creating demand for eco-friendly products and solutions aimed at preserving the environment. Given global challenges such as climate change, the transition

to renewable energy sources, and the reduction of carbon emissions, “green” marketing serves as a strategic response to the needs of a society oriented towards a sustainable future.

This is particularly relevant for Kazakhstan, a country facing various environmental challenges, including air pollution, water and land resource issues, and the need for a transition to cleaner methods of production and consumption. The process of introducing and popularizing GM in Kazakhstan has gained traction in recent decades. However, the unique approach and cultural characteristics of consumers in Kazakhstan, combined with the accelerating process of digitalization, make this process distinctive within the context of Central Asia. There are many examples of successful GM initiatives and strategies globally, ranging from sustainable marketing in Europe, where consumers are increasingly inclined toward eco-friendly products, to programs in the USA aimed at mass adoption of green technologies and sustainable consumption.

A key factor in the development of GM in Kazakhstan is the combination of international trends with local peculiarities. For instance, while Europe and North America are already actively developing digital tools for disseminating information about “green” initiatives, this process is just beginning in Kazakhstan, which opens up new opportunities for the development and implementation of effective strategies. The use of digital technologies in GM, such as online platforms, mobile applications for sustainable consumption, and the use of big data to monitor ecological behavior, is becoming increasingly important.

Moreover, the practice of sustainable development in Kazakhstan requires the use of innovative approaches such as ecological design, rational consumption, and conscious resource utilization. This requires not only the active participation of marketers but also interaction with government institutions, private companies, and society. In this context, a key innovation is the proposed creation of an “investment passport” for participants in green finance, aimed at enhancing transparency, reducing risks, and increasing investor confidence in environmentally sustainable projects. This initiative could significantly support the further development of green marketing in Kazakhstan, facilitating investments in eco-friendly projects and contributing to the long-term goals of environmental and economic sustainability.

It is important to note that sustainable development, as the basis of green marketing, can drive changes in consumer behavior in Kazakhstan, which will provide long-term economic and environmental benefits.

The practical significance of this article lies in its provision of theoretical and methodological foundations for implementing effective GM strategies in the context of Kazakhstan. In the face of global challenges and digitalization, the use of GM tools can not only improve the environmental situation but also stimulate economic growth, creating new opportunities for business and improving the quality of life for citizens.

Materials and methods

The information base of the work consists of scientific publications and normative acts related to the issue under study. The justification and argumentation of the content of the discussed topic in this work are based on methods of comparative analysis, secondary data analysis, and expert surveys. To study the application of green marketing (GM) in Kazakhstan, including its impact on consumer behavior, qualitative analysis methods were employed.

The research is based on the fundamental works of leading experts in the field of environmental marketing and sustainable development. Among them are renowned scholars such as Peattie K., Ottman J. and Kotler P., whose contributions to green marketing and its theoretical foundations are widely recognized.

In the context of Kazakhstan, the study draws on research by local scholars, including Bekturova A. and Tulepbergenova S., who have investigated the unique environmental and economic challenges of the region. This combination of international and local research provides a comprehensive foundation for analyzing the prospects for environmental marketing development in Kazakhstan during the era of digitalization.

Initially, a review was conducted to examine the theoretical aspects of green marketing and its tools, such as eco-branding, eco-labeling, environmental advertising, and campaigns. These tools

were used to study consumer behavior, raise awareness of eco-friendly products, and shape the image of environmentally-oriented companies.

During the research, data on current trends and legislative initiatives in sustainable development were used, such as bills on “green” production and support for eco-friendly startups in Kazakhstan. Specifically, data on the development of organic agriculture and the growing interest in eco-friendly products were collected from official sources.

An important element of the methodology is the study of current legislation in Kazakhstan regarding sustainable development and environmental certification, which fosters the development of eco-brands and eco-friendly products.

Results and discussion

Business orientated on trends, namely on the growing demand of people for environmentally friendly and safe products must meet today’s realities by integrating the principles of sustainable development, ESG, and GM tools. Through these initiatives, businesses enhance their reputation, meet the demands of socially conscious consumers, and, crucially, secure a competitive edge in the marketplace.

In today’s era of digital transformation, consumers have unparalleled access to information. Previously, understanding a product’s composition, decoding its ingredients, distinguishing between different formulas, or learning to interpret labels required a trip to the library and a considerable investment of time and effort.

Strategically oriented companies have gradually begun to change their business model, focusing on environmentalization. The main catalyst was the signing of the Paris Agreement, which focused the world’s attention on climate change, ESG and greening measures [1].

The Paris Agreement, which concluded in 2023 United Nations Convention on Climate Change (UNCCC) in Dubai, confirmed the relevance of these issues. Environmental issues and irreversible climate catastrophes were quite acute. Consequently, a focus on environmental friendliness should be applicable for all countries in the world [2].

Most developing countries, all this time, have had a focus on aggressive economic growth, depleting their country’s natural resources without concern for the environment. Further irrational attitudes to limited resources can lead to severe consequences.

The comparative analysis revealed that the industry of developing countries currently competes by keeping costs low in accordance with their chosen pricing policy, while quality and environmental sustainability should be prioritized. Government policies focused on environmental sustainability are gradually changing this situation, as confirmed by the research of Nobel laureate S. Kuznets. In this case, his theoretical conclusions are applicable, as when a certain level of economic development is achieved, a country begins to implement innovations that cause less harm to the environment.

In Kazakhstan, the JSC “Economic Research Institute” under the Ministry of National Economy, in collaboration with the United Nations Development Programme (UNDP), is implementing a range of initiatives to advance the Sustainable Development Goals across all regions of the country. These efforts focus on ensuring balanced progress in the three key dimensions of sustainable development within developing nations.

The content analysis revealed that an important milestone in this direction was the creation of the Union of Organic Product Producers, dedicated to establishing a national brand of eco-friendly goods under the name “Qazaq Organic Food”. The area of organic fields in Kazakhstan amounted to 190 thousand hectares. The main types of exported products are grains and oilseeds [3]. The main buyers of Kazakhstani organic products are Germany, Sweden, the United Kingdom, Belgium, the Czech Republic, Poland, and Lithuania [4].

In Kazakhstan, as part of promoting environmentally sustainable economic growth, the Kazakhstani Association of Regional Economic Initiatives “ECOJER” operates. The “ECOJER” Association strives to maintain a balance between the country’s economic growth and the enhancement of environmental quality [5].

The law of the Republic of Kazakhstan «On Organic Production» regulates relations between organic product producers and other individuals and legal entities [6].

The labeling of organic products is carried out in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. The technical regulation “Requirements for Product Labeling” was approved by the Minister of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan [7]. GM correlates with ESG principles, focusing on environmental, social, and governance practices [8].

John Grant noted in his works that the foundation of GM is not just to make products more environmentally friendly; the basis goes deeper and is based on making environmentally friendly goods a certain standard for all producers [9].

Philip Kotler, in his works, observes that nowadays, businesses are focused on satisfying social, economic, and environmental human needs. Marketing 3.0 is when a business tries to collaborate with its environment, sharing the same values and aspirations (employees, shareholders, distribution channels, consumers, society as a whole) [10].

Having studied the basic concepts of GM, let's outline the main concepts and direction of enterprises using green marketing.

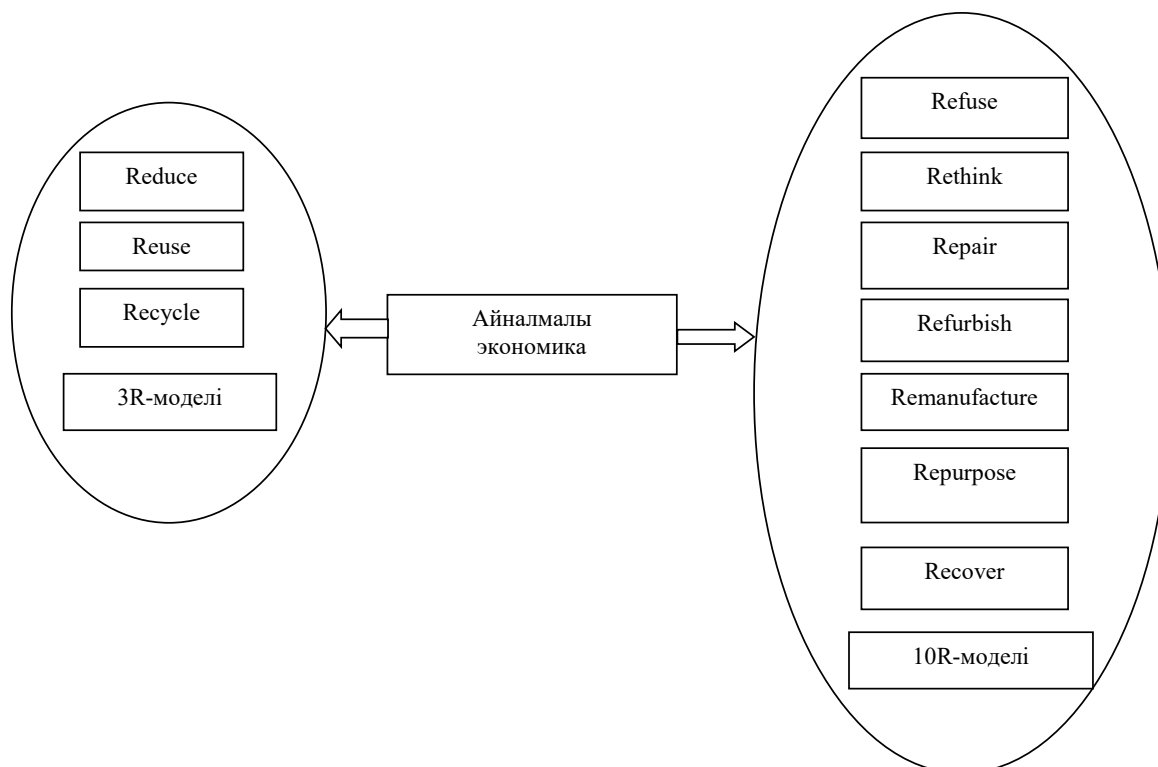

Figure 1 – Principles and objectives of GM

Note: The figure was developed by the authors.

Let's highlight the main tools of GM:

- ♦ Eco-branding;
- ♦ Eco-labeling;
- ♦ Environmental advertising
- ♦ Environmental campaigns and companies [11].

Foreign scientists conducted research aimed at examining the influence of GM tools on consumer behavior. The conducted research has revealed that these tools have a positive impact on consumer behavior [12].

Eco-branding, which refers to green brands, adhering to the principles of green marketing as presented in figure 1, positions itself as an environmentally friendly, sustainable company. The growing awareness among consumers about ecology motivates them to purchase products from brands that follow GM strategies.

The main reasons for the use of ecobrand in Kazakhstan:

- ♦ growing consumer awareness of ecology encourages consumers to buy goods from eco-oriented enterprises. The growth of conscious consumption is due to the growing interest in environmental issues and sustainable development. Ecological goods are becoming preferable for those who want to contribute to the conservation of resources and care for the future generations. Investing in environmental safety helps companies build a strong reputation and improve their image, which in turn fosters customer loyalty. Moreover, activities and agreements focused on sustainable development establish a trend and raise awareness about the importance of transitioning to clean energy. In Kazakhstan, a referendum demonstrated public readiness for changes in energy conservation, CO2 reduction, and energy independence. These developments have highlighted the critical need for sustainable growth and the adoption of renewable energy sources;

- ♦ the comparative analysis revealed that government support for the promotion of ecobrand. Eco-brands, as well as tax incentives and access to special government support programmes encourage businesses to comply with environmental responsibility requirements.

The benefits of an ecobrand are summarised according to figure 2.

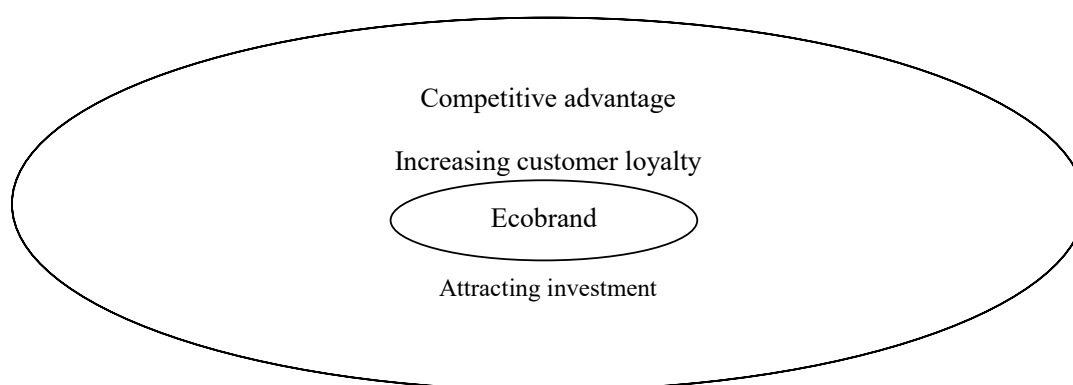

Figure 2 – Benefits of an ecobrand

Note: Compiled from sources [13, 14, 15].

A survey was conducted with the aim of diagnosing the key issues of sustainable development in conjunction with the mechanisms of environmental branding in the industrial sector. The survey was distributed online by posting an official announcement on the portal of the “Toraygyrov University” National Academy and through social media (WhatsApp, email).

The survey included 302 people from various age groups, ranging from 14 to 65 years old, with the predominant age group being from 19 to 25 years old.

Overall, the survey included questions such as:

- ♦ Are there any enterprises, retail outlets, or specialized stores with the “Eco” or “Green” logo in your locality? (one option);

- ♦ Have you heard of ESG principles (“E” – “Environment,” responsible environmental practices; “S” – “Social,” social policy, high social responsibility; “G” – “Governance,” corporate governance; high-quality corporate governance)? (one answer);

Statistics for these questions are presented in figure 3.

In summary, most respondents either hesitate to consider the environmental and animal impact or are unsure about it when making purchases.

The next question was: “Name the environmental problems in your region (multiple answers allowed).” The responses to this question are presented in table 1.

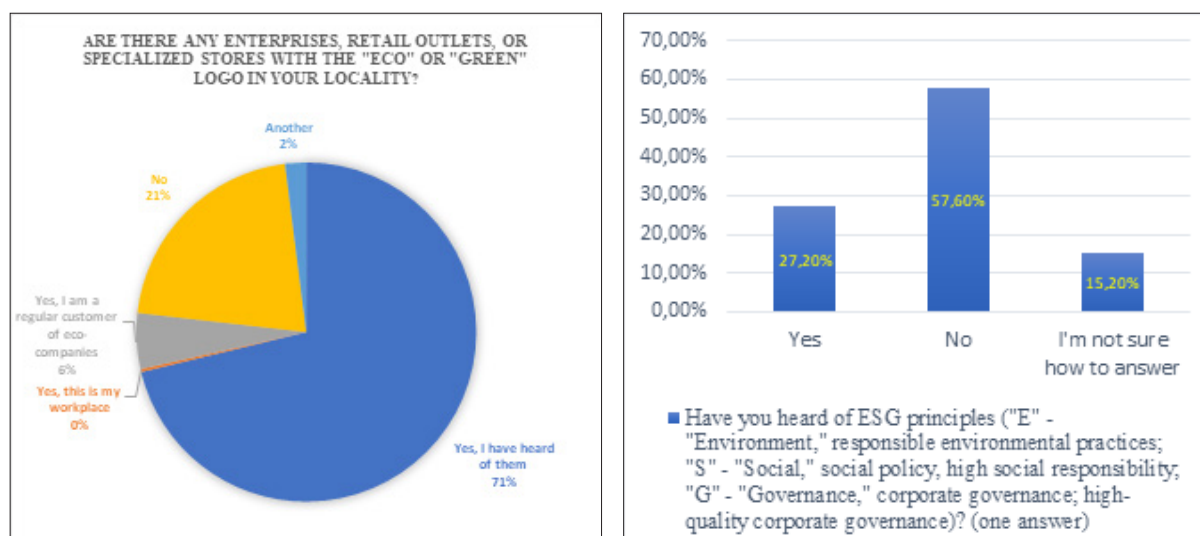

Figure 3 – Statistics on environmental awareness and familiarity with ESG principles

Note: Compiled from the survey.

The question “When purchasing goods (services), do you consider whether their production has caused harm to nature or animals?” was answered as follows: “Always” by 108 respondents (35.8%), “Never” by 76 respondents (25.2%), and “I don’t know how to answer” by 118 respondents (39.0%).

Table 1 – Survey results for the question “Name the environmental problems in your region (multiple answers allowed)”

Answer option	Frequency	Percentage
Water pollution	204	67,5%
Increase in household waste volume	144	47,7%
Increase in hazardous waste emissions by industrial enterprises	180	59,6%
Increase in carbon dioxide emissions into the atmosphere	154	51%
Low level of greenery in the areas	100	32,8%
Forest fires or drought	97	32,1%
Other (please specify):		
- climate change;	1	0,3%
- all of the above;	1	0,3%
- I find it difficult to answer.	1	0,3%
Note: Compiled from the survey.		

Based on the survey results presented in the table, the most significant environmental issue identified by respondents is water pollution, with 67.5% of participants selecting it as a key concern. Other notable issues include the increase in hazardous waste emissions by industrial enterprises (59.6%) and the increase in carbon dioxide emissions into the atmosphere (51%). Additionally, a considerable portion of respondents highlighted the rise in household waste volume (47.7%). Lesser concerns include low greenery levels in the areas (32.8%), forest fires or drought (32.1%), and a small percentage of respondents pointed to climate change or the combination of all mentioned issues. Overall, the survey suggests that pollution and industrial emissions are viewed as the most pressing environmental challenges.

Also, to the question “Have you heard of the term ‘Eco-Branding’?”, only 37.1% of respondents answered “Yes.” This result indicates that despite the growing awareness of environmental issues, the term “eco-branding” is still not widely known among the population. This may suggest the need to raise awareness about the principles of eco-branding and its importance for sustainable consumption and business practices.

The survey results for the question “Do you trust manufacturers of eco-friendly products when reading information about the product on the packaging? (one option)» are presented in figure 4.

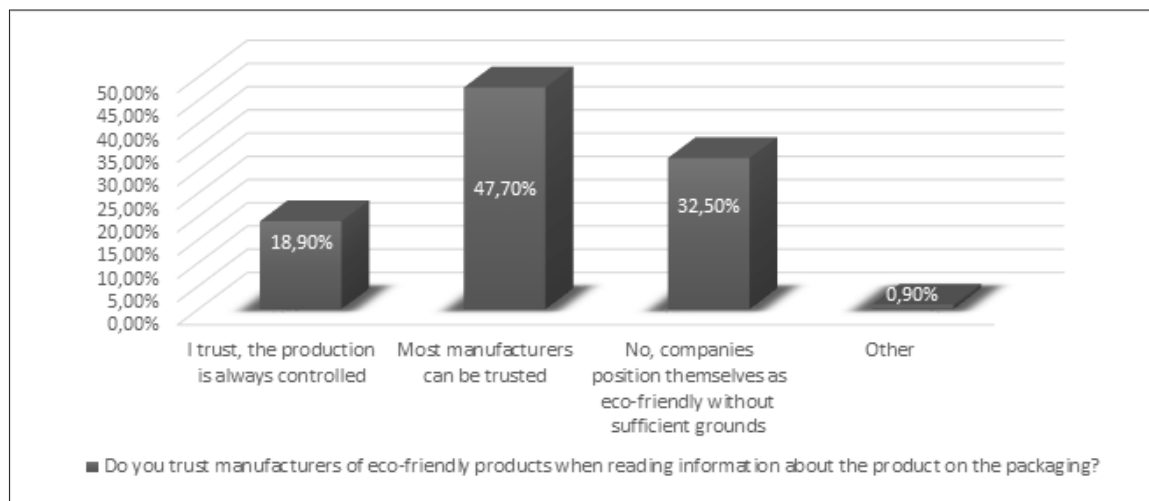

Figure 4 – Consumer Trust in Manufacturers of Eco-friendly Products

Note: Compiled from the survey.

The results of the survey show that trust in manufacturers of eco-friendly products varies. The majority of respondents (47.7%) believe that most manufacturers can be trusted, while 18.9% trust the product because they assume production is always controlled. However, a significant portion (32.5%) of respondents are skeptical, indicating that companies often position themselves as eco-friendly without sufficient evidence. The small percentage of “Other” responses suggests that some individuals either do not think about the issue or are cautious, suspecting that the information could be a marketing tactic.

This suggests that while there is some trust in eco-friendly products, skepticism remains, which highlights the importance of transparency, credible certifications, and verified environmental claims to build consumer confidence in eco-friendly brands.

The concluding question was: “When purchasing a product, do you pay attention to the environmental label? If yes, which one? (one or several options)” The results are reflected in table 2.

Table 2 – Consumer Attention to Environmental Labeling on Products

Answer option:	Frequency	Percentage
Yes, the green color of the product packaging	66	21,9%
Yes, the labels «Eco» or «Organic» on the product packaging	121	40,1%
Yes, ecological certification marks of various countries	71	23,5%
Yes, the «Not tested on animals» / «Animal friendly» / «Not tested» symbol	64	21,2%
Yes, the «Apple» symbol – no carcinogenic and toxic substances	25	8,3%
Yes, the «Two arrows forming a circle» symbol – the packaging is safe for the consumer and recyclable	44	14,6%
Yes, the international ISO 14001 standard	38	12,6%
No	98	32,5%
Other (please specify):		
«not always».	1	0,3%

Note: Compiled from the survey.

The results from the survey show that consumers are paying attention to various types of environmental labeling when purchasing products. The most frequently noticed labels are those indicating eco-friendliness or organic certification, with 40.1% of respondents mentioning the presence

of “Eco” or “Organic” labels on packaging. Additionally, 23.5% of respondents are aware of ecological certification marks from different countries, and 21.9% consider the green color of the packaging as an indicator of environmental responsibility. The least recognized symbols are the “Apple” symbol (8.3%) and the ISO 14001 standard (12.6%).

However, a notable portion of respondents (32.5%) indicated that they do not pay attention to any environmental labeling, which suggests that awareness and understanding of environmental certifications could still be improved.

These findings suggest that while there is a certain level of consumer awareness regarding eco-labels, the variation in recognition indicates a need for greater education and consistency in environmental branding. Consumers are more likely to trust common and visible symbols like “Eco” or “Organic,” while more specialized certifications like ISO 14001 or specific country certifications may need more visibility to gain consumer trust. The fact that a significant portion of consumers does not notice these labels highlights an opportunity for businesses to increase their efforts in promoting the environmental benefits of their products.

Green financing facilitates the implementation of projects aimed at improving environmental conditions and enhancing resource efficiency, primarily through green loans and bonds [16]. This type of financing targets projects that mitigate environmental impacts, promote sustainability, and support eco-friendly initiatives [17]. Green loans and bonds are specifically tailored to fund initiatives addressing environmental challenges, strengthening food security, and improving resource management while fostering ecosystem preservation [18].

The secondary data analysis revealed that a green financing system is being established in Kazakhstan, which plays a key role in implementing projects aimed at improving environmental conditions and supporting sustainable initiatives.

The classification of economic activities, also known as “green” taxonomy, serves as a system to define and categorize environmentally sustainable economic activities. Green taxonomy is aimed at the efficient use of natural resources, to protect the environment from negative impacts. The purpose of green taxonomy is to determine with the help of a classifier in accordance with the criteria of WP category, assets for application in green finance. Categories and activities within the green taxonomy are presented in table 3. The table above summarises the main categories of the taxonomy, also subdivided into sectors.

Table 3 – Categories and activities within the green taxonomy

Categories (Level 1)	Types of activities
Renewable energy	the field of renewable energy sources encompasses wind, solar, geothermal, hydro, and bioenergy, along with supply chains and the supporting infrastructure required for their development. Additionally, it addresses aspects of hydrogen production.
Energy efficiency	enhancing energy efficiency in operational and under-construction industrial facilities, as well as in the agro-industrial sector, improving energy performance in public and municipal services, and promoting energy-efficient design in buildings, structures, and facilities.
‘Green Buildings	eco-friendly buildings, associated systems, sustainable construction materials, and environmentally conscious infrastructure.
Pollution prevention and control	Air quality, soil quality
Sustainable use of water, waste	efficient water management and preservation, waste and wastewater handling, as well as resource saving and recovery
Sustainable agriculture, land use, forestry, biodiversity conservation and eco-tourism	eco-friendly agriculture, responsible forest management and biodiversity preservation, ecosystem protection, and environmentally conscious tourism
Clean transport	vehicles with reduced carbon emissions, sustainable freight transportation, eco-friendly transport infrastructure, and green communication technologies for transportation.
Transitional energy	production of electricity and heat using gaseous fossil fuels, alternative fuel usage, manufacturing of nuclear energy equipment, and the development and operation of nuclear power facilities.
Note: Compiled from source [19].	

An example of taxonomy according to levels is presented in figure 5.

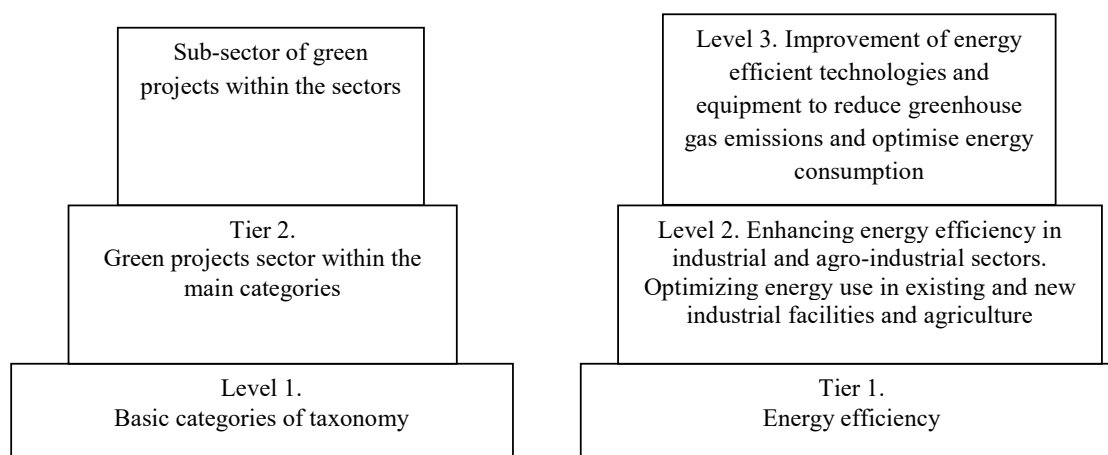

Figure 5 – Example of taxonomy according to levels

Note: Compiled from source [19].

Building on the existing framework of green financing and taxonomy, the introduction of an “investment passport” for green finance participants would further enhance transparency, reduce risks, and increase trust for investors.

We can see that in the Republic of Kazakhstan today the regulatory, legal and institutional framework is being improved, and conditions for the development of green finance instruments are being formed.

The next step is proposed to create and issue an “investment” passport to participants of green finance, within the framework of green integration and development of environmental branding in the Republic of Kazakhstan. «Investment» passport is a kind of document confirming that the project meets high environmental standards. The passport will make the project more attractive to investors, increase confidence, transparency for investors, and reduce investor risks.

The key role in the formation and support of “investment” passports should be played by government agencies, as they are responsible for regulating and controlling investment activities, protecting investors’ interests and ensuring transparency in financial markets. The main instruments of influence of state bodies and banking institutions on the process of creation and use of “investment” passports are presented in table 4.

Table 4 – Role of government agencies and banking institutions in the process of creating and using the “investment” passport

State authorities	Banking institutions
Development of standards and requirements for the content and provision of information on “investment” passports; Regular monitoring and control over the use of “investment” passports; Supporting educational programs and initiatives to improve financial literacy of investors; Development of legislation and regulations governing the use of “investment” passports.	Participation in the development and implementation of green finance standards Creation of platforms for green finance Verification of compliance of projects with green finance criteria Financing green projects (provision of green loans, issuance of green bonds) Creation of a reliable verification system and integration of investment passports into the financial system
Note: Compiled from source [20, 21].	

Issuing investment passports to green finance participants will be an important tool to incentivize investment in green projects.

Ecolabelling is a mark or symbol used for environmentally friendly products (eco-friendly, recyclable, biodegradable, ozone-safe) in accordance with recognised standards.

More and more companies are interested in implementing environmentally friendly technologies and alternative energy sources [23]. This is due not only to legal requirements, but also to the desire to increase their competitiveness. Ecolabelled goods have recently become very common on the shelves in Kazakhstan. Kazakhstani producers are gradually introducing environmental standards into production. Ecolabelling helps Kazakhstani producers and consumers to realise the importance of environmental protection, as well as encourages business to innovate and introduce environmentally friendly technologies.

Let us highlight the main ecolabels used in Kazakhstan according to table 5.

Table 5 – Main ecolabels used in Kazakhstan

Ecolabels	Characteristics
ECO labelling	This labelling confirms that the products are safe for human health and the environment. The ecolabel meets the international requirements of the ISO series of international standards: 90001, 14001, 14024, 14031, 5001.
International ecolabels (Energy star, FSC, Ecolabel)	Energy star – eco-efficient household appliances and electronics FSC – paper products and wood have been sourced from responsibly managed forests; Ecolabel – European labelling applied to a large number of products (does not apply to food and medicines).
Organic certification	This certification confirms the production of organic agricultural products, in accordance with the standards ST RK 3109-2017, ST RK 3111-2017
Green Office	It is awarded to organisations that meet the criteria, namely the organisation's office processes are designed to have minimal environmental impact.
Note: The figure was developed by the authors.	

Environmental advertising is aimed at attracting attention and encouraging consumers to buy environmentally friendly goods, services, emphasising the value of green goods for the consumer and the positive effects it will bring to the environment. Environmental advertising is also regulated by norms and criteria, state policy in the field of media and advertising. Environmental advertising must be reliable (all information contained in the advert must be true).

Eco-labeling is a sign or a symbol used for environmentally friendly products (environmentally friendly, recyclable, biodegradable, ozone-safe), in accordance with recognized standards.

Environmental advertising is aimed at encouraging consumers to purchase environmentally friendly products, emphasizing the value of green products to the consumer and the positive impact it will have on the environment. Environmental advertising has become a mainstay of modern marketing strategies to promote eco-friendly products and services. With the rise of digital technology, these tools allow companies to expand their reach and raise consumer awareness of environmental issues.

Running environmental campaigns and initiatives enables eco-friendly brands to strengthen their reputation and become active participants in the environmental movement. These efforts may include fundraising for environmental causes, tree planting initiatives, or hosting events designed to minimize carbon emissions [23].

The marketing strategies of green brands are focused on promoting products and services that have a low environmental impact and contribute to sustainable development. These tools create a positive brand image centred on environmental values and attract an audience that supports conscious consumption.

Applying the above mentioned GM tools, a company should convey its environmental friendliness, concern for people and the environment. With the development of digital technologies and the increasing popularity of social media, a company should strive to be as transparent as possible and actively should be engaged in the media space.

Table 6 – Characteristics of Green Marketing Tools

Tools of green marketing	Description	Criteria of use
Eco-branding	Products with improved environmental characteristics	1. Use of safe raw materials in production (food additives, feed, agrochemicals). 2. Prohibition of the use of genetic engineering, ionizing radiation. 3. Environmental packaging. 4. Storage and transportation separately from other goods.
Eco-labeling	This is a specific sign or symbol used for environmentally friendly products.	1. Applied to the product, packaging, or specific documents. 2. Mandatory control by state structures and organizations responsible for accounting for eco-friendly products.
Environmental advertising	Social advertising aimed at promoting environmental friendliness as part of environmental protection efforts.	1. Advertising on billboards, posters, advertising through mass media, social networks, advertising in magazines, in movies, forums, conferences. 2. It is essential to take into account the culture and mentality of the residents of a particular region.
Note: The table was developed by the authors.		

Digital transformation has opened up new horizons for business in the area of greening. Firstly, target consumers can easily view the environmental initiatives, product composition, and production process of any company that uses modern technologies. Secondly, thanks to digital technologies, companies can create a community of like-minded people around a brand and stay in constant communication with the help of messengers, advertising in social networks and websites. Third, transparency has become an integral part of environmental marketing, leading to consumer loyalty and trust. Modern technologies such as social media, big data, mobile applications, and interactive platforms play a key role in increasing environmental awareness and advancing global sustainability efforts.

Key aspects of green marketing development in the age of digitalisation:

- ♦ Digital transparency and availability of information. Today's technology allows a company to provide transparent information about its environmental phenomena and initiatives. In the internet age, brands have the opportunity to easily deliver data to consumers about production processes, carbon footprint, renewable energy use.

- ♦ Use of social media and Influencers. Social media has become a powerful platform for promoting eco-friendly products and ideas. Brands can build their green initiatives through content, share success stories and privilege influencers who use eco-friendly ideas. This helps brands to raise awareness about sustainability and conscious consumption.

- ♦ Targeted digital advertising and targeting. Digital platforms, allow you to customise the targeting of ads to specific audiences – those with an interest in environmentalism and sustainable consumption.

- ♦ Ecocontent and educational campaigns. In the context of digitalisation, content creation has become an important part of marketing strategies. Ecobrands are actively creating educational content to educate on development, environmental protection and consumer awareness.

- ♦ Online commerce and ecomarketplaces. In the digital age, online commerce plays a key role in the distribution of eco-friendly substances.

- ♦ Interactive technologies and virtual reality (VR/AR).

- ♦ Big Data and Personalisation.

- ♦ Partnerships with environmental organisations and NGOs. Digitalisation of the collaboration process with NGOs and foundations working in the field of environmental protection. Brands can support eco-projects and use digital platforms to highlight such initiatives.

- ♦ Mobile apps for sustainability. The emergence of mobile apps allows consumers to check the eco-friendliness of products, track their carbon footprint or find out if a product meets development standards.

The benefits of digitalisation for environmental marketing:

- ♦ global reach. The Internet allows environmental initiatives and products to be promoted globally, reaching a wide range of consumers;
- ♦ interactivity and transparency;
- ♦ personalisation and targeted impact;
- ♦ measurability and control. In the digital space, it is easy to track the effectiveness of marketing strategies, gauge response and adapt strategies at the first moment in time.

These tools contribute to the development of business, the growth of eco-products in the market, and also have a positive impact on the environment. Positioning GM allows companies to enter new markets, keep up with the times, introduce innovations, and make large profits. Countries with developed economies use these principles and promote them, which cannot be said for developing countries.

Unfortunately, in recent times, worldwide, some companies use «greenwashing» to whiten their reputation and improve their image. This means that businesses falsely use eco-labeling, misleading their consumers about the environmental cleanliness of their products. This fact violates labeling requirements and leads to consumer distrust.

It should be noted that firms using greenwashing run the risk of being blacklisted, namely:

- ♦ firstly, the company's reputation may be damaged, resulting in a loss of customer loyalty, which could lead to a decline in sales and, subsequently, lower profits;
- ♦ secondly, besides consumers, the company has partners and businesses that purchase its eco-friendly products. These companies may question the environmental claims made by the company, potentially conducting their own investigations, which could result in the loss of partnerships and damage to the company's reputation;
- ♦ thirdly, environmental advocates may take an interest in the company's green claims and initiate their own investigations, potentially involving the media and the public, which could lead to negative consequences for the company. The steps to combat greenwashing, are summarised in figure 6.

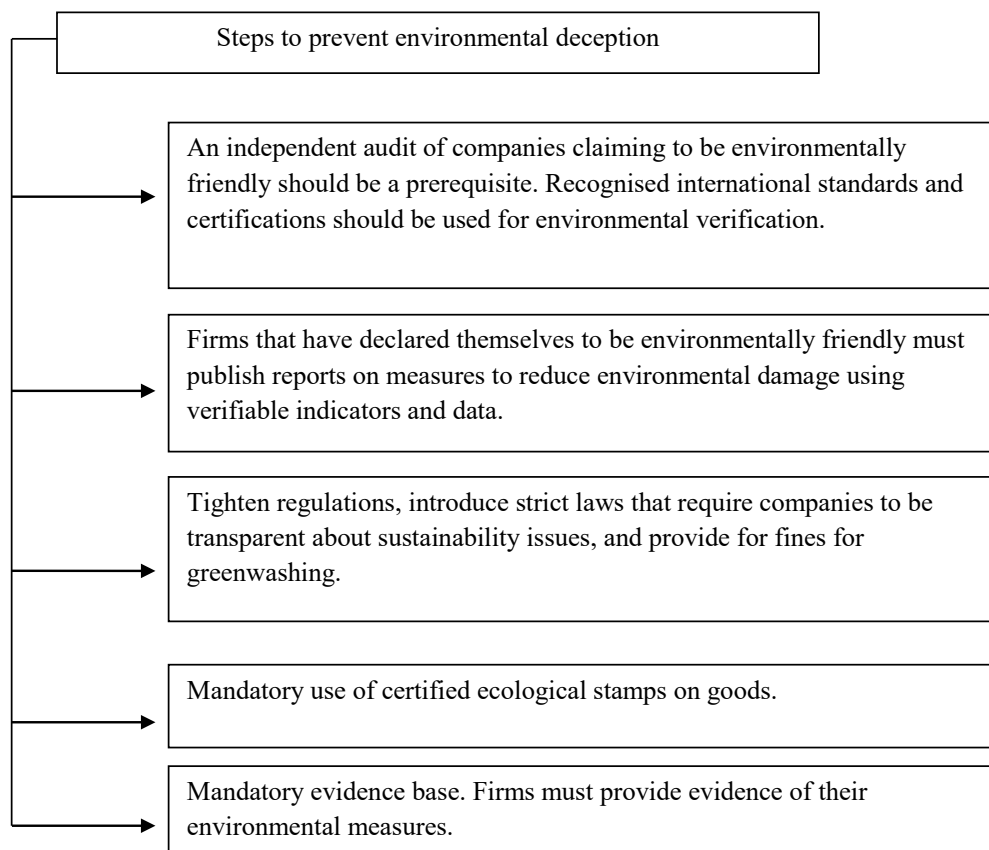

Figure 6 – Steps to prevent environmental deception

Note: The figure was developed by the authors.

Enterprises need to recognise these risks and stop misleading consumers. Therefore, tightening of the laws regarding liability for unfair competition in using false information in determining the product produced under an eco-brand, using eco-labeling, are necessary. All this should be checked and penalties should be imposed for greenwashing. Consumers should scrutinise ecolabels and product composition and demand a certificate confirming the quality of the product, as more and more companies are illegally using ecolabels as a marketing ploy and calling themselves ecobrand.

According to a study conducted by our research team, the following key trends can be identified up to 2023:

- ♦ growing awareness: More Kazakhstani consumers recognise the importance of environmentally friendly products. Research shows that approximately 40% of the population in Kazakhstan considers the environmental impact of goods and services when making purchasing decisions;
- ♦ green products and startups: New businesses focused on environmentally sustainable products are emerging in Kazakhstan. For instance, local brands that utilize recycled materials or reduce waste are gaining popularity;
- ♦ environmental legislation: Government policies are also playing a significant role in fostering market growth. New laws and programmes are being adopted to promote sustainable development and reduce carbon footprints. One example is Kazakhstan's programme to reduce plastic waste;
- ♦ fashion and packaging sector: One of the fastest growing areas is sustainable fashion and packaging solutions. Many Kazakhstani brands have started to switch to biodegradable and reusable packaging, which has become an important trend in the market;
- ♦ export potential: Kazakhstan is also very interested in exporting its organic products, including organic food and processed products. This favours the development of new areas in agriculture and industry.

Conclusion

The development of ecobrand in Kazakhstan is a relevant and important topic in the context of sustainable development and environmental responsibility. The development of eco-brands in Kazakhstan has potential, but requires an integrated approach involving government support, public education, and cooperation between different sectors. In the context of tougher environmental requirements, increased investment in green technologies, environmentally friendly products, increased social responsibility of business, government support in promoting environmental initiatives, and programs to support cleaner production and sustainable development, the environmental orientation of enterprises in Kazakhstan is becoming an increasingly important topic.

The development of environmental marketing in the digital era enables companies to more efficiently promote eco-friendly products and services, improve their image, and attract environmentally aware customers. Digital technologies provide opportunities for personalization, global reach, interactive engagement with audiences, and increased awareness of the importance of sustainability.

In conclusion, business transformation through the adoption of Green Marketing (GM) strategies offers several advantages:

- ♦ firstly, increased brand recognition through the production of environmentally friendly products;
- ♦ secondly, increased sales through the production of environmentally friendly products;
- ♦ thirdly, increased customer loyalty through the production of environmentally friendly products;
- ♦ fourth, reduction of costs associated with public objections;
- ♦ fifth, enhanced investment attractiveness of the company through the use of eco-friendliness in production;
- ♦ sixth, environmental marketing implies adherence to ESG principles, leading to increased employee engagement within the organization.

Furthermore, the introduction of an environmental passport for products could play a significant role in addressing transparency concerns, as it would provide clear, standardized information about the environmental impact and sustainability of products, fostering greater trust and accountability.

In conclusion, the survey highlights the growing awareness of environmental issues among consumers, with a clear focus on pollution, waste management, and the environmental impact of industrial emissions. However, there is still a significant gap in the understanding of terms like “eco-

branding” and the trust placed in eco-friendly products. The majority of respondents expressed a degree of trust in manufacturers, but skepticism remains regarding the authenticity of eco-friendly claims. While a substantial number of consumers pay attention to environmental labels, a significant portion does not, indicating an opportunity for businesses to improve education on eco-certifications and increase transparency in their environmental claims. As businesses shift towards more sustainable practices, this survey suggests that fostering greater consumer trust and awareness will be crucial for the growth of eco-friendly brands and products.

Funding information. This research is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19676924 «Development of technology and promotion of ecological branding of the industrial complex of the region»).

REFERENCES

- 1 Меры по борьбе с изменением климата. URL: <https://www.un.org/ru/climatechange/paris-agreement> (дата обращения: 13.09.2024)
- 2 Конференция ООН по изменению климата COP-28 // Информационно-аналитическое интернет-издание Орловской области. URL: https://regionorel.ru/novosti/novosti/konferentsiya_oon_po_izmeneniyu_klimata_cop_28/ (дата обращения: 14.10.2024)
- 3 Союз производителей органической продукции Казахстана. URL: <https://eldala.kz/dannye/kompanii/1129-soyuz-proizvoditelej-organicheskoy-produkcii-kazahstana> (дата обращения: 17.09.2024)
- 4 Казахстан заработал \$35 млн. на экспорте органической продукции в Европу. URL: <https://eldala.kz/blogs/13296-kazahstan-zarabotal-35-mln-na-eksporte-organicheskoy-produkcii-v-evropu> (дата обращения: 19.09.2024)
- 5 Казахстанская ассоциация региональных экономических инициатив «ECOJER» URL: <https://ecojer.kz/ru/page/kazahstanskaya-assotsiatsiya-regionalnyh-ekologicheskikh-initsiativ-ecojer> (дата обращения: 20.08.2024)
- 6 «О производстве органической продукции». Закон Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 423-V ЗРК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000423> (дата обращения: 21.11.2024)
- 7 Технический регламент «Требования к маркировке продукции». Утвержден приказом Министра торговли и интеграции Республики Казахстан от 21 мая 2021 года № 348-НҚ. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100022836> (дата обращения: 21.11.2024)
- 8 Baumgartner R.J. Green Business: An A-to-Z Guide // Sage Publications. 2020. 512 p.
- 9 Котлер Ф., Картаджайя Х., Янг Д. Привлечение инвесторов. Маркетинговый подход к поиску источников финансирования // Альпина. Бизнес Букс. – 2012. – 240 с.
- 10 Peattie K. Green Marketing. The Marketing Book. Routledge. 2011. P. 611–628.
- 11 Ottman J.A. The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding. Greenleaf Publishing. 2011. 256 p.
- 12 Bekturova A. Digital Transformation and Its Impact on Sustainable Marketing Strategies in Kazakhstan // Central Asian Economic Review. 2022, pp. 45–58.
- 13 Tulepbergenova S., Zhunusova K. Integration of Environmental Principles in Digital Marketing Strategies in Kazakhstan // Sustainability and Environmental Management Journal. 2021, pp. 112–128.
- 14 Rizqiyana I., Wahyono W. The influence of eco-brand, eco-labelling and environmental advertisement on consumer purchasing behavior through Brand image // Management Analysis Journal. 2020, vol. 9, no. 2, pp. 211–220.
- 15 Schaltegger S., Bennett M., Burritt R.L. Environmental Management Accounting for Cleaner Production: Economic Tools and Applications // Springer. 2020. 450 p.
- 16 Krishen A.S., Dwivendi Y.K., Bindu N., Kumar K.S. A broad overview of interactive digital marketing: a bibliometric network analysis // Journal of Business Research. 2021, no. 131, pp. 183–195.
- 17 Caliskan A., Ozen Y., Ozturkoglu Y. Digital transformation of traditional marketing business model in a new industry area // Journal of Enterprise Information Management. 2021, no. 34(4), pp. 1252–1273.
- 18 Dash G., Kiefer K., Paul J. Marketing-to-millennials: marketing 4.0, customer satisfaction and purchase intentions // Journal of Business Research. 2021, no.122, pp. 608–620. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.016>
- 19 Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2021 года № 996. «Об утверждении классификации (таксономии) «зеленых» проектов, подлежащих финансированию через «зеленые» облигации и «зеленые» кредиты» URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000996> (дата обращения: 13.12.2024)

- 20 Alkhatib S., Kecskes P., Keller V. Green marketing in the digital age: a systematic literature review // Sustainability. 2023, vol. 15, no. 16, pp. 1–16.
- 21 Machova R., Ambrus R., Zsigmond T., Bako F. The Impact of Green Marketing on Consumer Behavior in the Market of Palm Oil Products // Sustainability. 2022, no. 14, 1364 p.
- 22 Kiyak D., Grigoliene R. Analysis of the Conceptual Frameworks of Green Marketing // Sustainability. 2023, vol. 15, no. 21, pp. 1–20.
- 23 Woo E. The Relationship between Green Marketing and Firm Reputation: Evidence from Content Analysis // Journal of Asian Finance, Economics and Business. 2021, vol. 8, pp. 455–463.

REFERENCES

- 1 Mery po bor'be s izmeneniem klimata. URL: <https://www.un.org/ru/climatechange/paris-agreement> (data obrashheniya: 13.09.2024). (In Russian).
- 2 Konferenciya OON po izmeneniyu klimata COP-28 // Informacionno-analiticheskoe internet-izdanie Orlovskoy oblasti. URL: https://regionorel.ru/novosti/novosti/konferentsiya_oon_po_izmeneniyu_klimata_cop_28/ (data obrashheniya: 14.10.2024). (In Russian).
- 3 Sojuz proizvoitelej organicheskoy produkcii Kazahstana. URL: <https://eldala.kz/dannye/kompanii/1129-soyuz-proizvoitelej-organicheskoy-produkcii-kazahstana> (data obrashheniya: 17.09.2024). (In Russian).
- 4 Kazahstan zarabotal \$35 mln. na jeksporte organicheskoy produkcii v Evropu. URL: <https://eldala.kz/blogs/13296-kazahstan-zarabotal-35-mln-na-eksporte-organicheskoy-produkcii-v-evropu> (data obrashheniya: 19.09.2024). (In Russian).
- 5 Kazahstanskaja asociaciya regional'nyh jekonomicheskikh iniciativ «ECOJER» URL: <https://ecojer.kz/ru/page/kazahstanskaya-assotsiatsiya-regionalnyh-ekologicheskikh-initsiativ-ecojer> (data obrashheniya: 20.08.2024). (In Russian).
- 6 «O proizvodstve organicheskoy produkcii». Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 nojabrja 2015 goda No. 423-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000423> (data obrashheniya: 21.11.2024). (In Russian).
- 7 Tehnicheskij reglament «Trebovanija k markirovke produkcii». Utverzhen prikazom Ministra trgovli i integracii Respubliki Kazahstan ot 21 maja 2021 goda No. 348-NK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100022836> (data obrashheniya: 21.11.2024). (In Russian).
- 8 Baumgartner R.J. (2020) Green Business: An A-to-Z Guide // Sage Publications. 512 p. (In English).
- 9 Kotler F., Kartadzhajja X., Jang D. (2012) Privlechenie investorov. Marketingovyj podhod k poisku istochnikov finansirovanija // Al'pina. Biznes Buks. 240 p. (In Russian).
- 10 Peattie K. (2011) Green Marketing. The Marketing Book. Routledge. P. 611–628. (In English).
- 11 Ottman J.A. (2011) The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding. Greenleaf Publishing. 256 p. (In English).
- 12 Bekturova A. (2022) Digital Transformation and Its Impact on Sustainable Marketing Strategies in Kazakhstan // Central Asian Economic Review, pp. 45–58. (In English).
- 13 Tulepbergenova S., Zhunusova K. (2021) Integration of Environmental Principles in Digital Marketing Strategies in Kazakhstan // Sustainability and Environmental Management Journal, pp. 112–128. (In English).
- 14 Rizqiyana I., Wahyono W. (2020) The influence of eco-brand, eco-labelling and environmental advertisement on consumer purchasing behavior through Brand image // Management Analysis Journal, vol. 9, no. 2, pp. 211–220. (In English).
- 15 Schaltegger S., Bennett M., Burritt R.L. (2020) Environmental Management Accounting for Cleaner Production: Economic Tools and Applications // Springer. 450 p. (In English).
- 16 Krishen A.S., Dwivendi Y.K., Bindu N., Kumar K.S. (2021) A broad overview of interactive digital marketing: a bibliometric network analysis // Journal of Business Research, no. 131, pp. 183–195. (In English).
- 17 Caliskan A., Ozen Y., Ozturkoglu Y. (2021) Digital transformation of traditional marketing business model in a new industry area // Journal of Enterprise Information Management, no. 34(4), pp. 1252–1273. (In English).
- 18 Dash G., Kiefer K., Paul J. (2021) Marketing-to-millennials: marketing 4.0, customer satisfaction and purchase intentions // Journal of Business Research, no. 122, pp. 608–620. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.016>. (In English).
- 19 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrja 2021 goda No. 996. «Ob utverzhenii klassifikacii (taksonomii) «zelenyh» proektov, podlezhashhih finansirovaniju cherez «zelenye» obligacii i «zelenye» kredity» URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000996> (data obrashheniya: 13.12.2024). (In Russian).

20 Alkhatib S., Kecskes P., Keller V. (2023) Green marketing in the digital age: a systematic literature review // Sustainability, vol. 15, no. 16, pp. 1–16. (In English).

21 Machova R., Ambrus R., Zsigmond T., Bako F. (2022) The Impact of Green Marketing on Consumer Behavior in the Market of Palm Oil Products // Sustainability, no. 14, 1364 p. (In English).

22 Kiyak D., Grigoliene R. (2023) Analysis of the Conceptual Frameworks of Green Marketing // Sustainability, vol. 15, no. 21, pp. 1–20. (In English).

23 Woo E. (2021) The Relationship between Green Marketing and Firm Reputation: Evidence from Content Analysis // Journal of Asian Finance, Economics and Business, vol. 8, pp. 455–463. (In English).

КАРИМБЕРГЕНОВА М.К.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2114-3898

ДАВИДЕНКО Л.М.,¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: davidenkofin@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0002-7541-8677

КУНЯЗОВА С.К.,¹

Э.Ғ.К., профессор.

e-mail: kunjazovas@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5538-5839

АМИРОВА М.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: maral.pvl@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0260-9760

¹Торайғыров университеті,

Павлодар қ., Қазақстан

ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МАРКЕТИНГ ПЕН ОНЫҢ ҚҰРАЛДАРЫН ДАМУ ТҮРІНДЕ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Қоршаған ортаға қамқорлық жасау тренді күннен күнге танымал болып келеді. Ғаламшар туралы ма-
засыздануымыз (қобалжуымыз, ойларымыз) көзқарасымызды өзгертуімізге (қайта қарауымызға) әкеледі.
Тұтынушылардың өнімді саналы түрде тұтынулары жайындағы сұраныстарына жауап беру үшін бизнестің өз
стратегиясын қайта қарауына тура келеді. Осы мақаладағы зерттеудің мақсаты – жасыл маркетингтің негізгі
ұғымын, принциптерін, жүзеге асыру құралдарын және оны пайдалану талаптарын зерделеу. Зерттеу барысын-
да авторлар келесі әдістерді қолданды: салыстырмалы талдау, қайталама деректерді талдау, сараптамалық
сауалнамалар, жалпылау және топтастыру. Авторлар жасыл маркетинг құралдары мен пайдалану әдістеріне
баса назар аударады. Фирманың барынша ашық және медиа кеңістікте белсенді болуы үшін цифрландыру
жағдайында аталмыш құралдардың тиімділігін бағалау мақсатында негізгі көрсеткіштерді, сондай-ақ жария-
ландыру әдістерін ерекше бөліп көрсетеді. Авторлар өнімнің эко тазалығы жөнінде тұтынушыларды адас-
тыру (шатастыру) мақсатында жалған эко таңбаларды қолдану, гринвошингті болдырмау үшін эко бренд
туралы заңды қатаңдардыру мәселелеріне баса назар аударады. Қазақстан Республикасының эко тазалық,
тұрақты дамуға басқан негізгі қадамдарын ерекше атап өтеді. Авторлар, әсіресе, дамып келе жатқан елдерде
бизнестің экологиялық таза түріне көшуінің әсері зор екенін атап өтеді. Зерттеуге маңызды қосымша Жасыл
қаржыландыруға қатысушылар үшін «инвестициялық төлқұжат» құру және енгізу бойынша ұсыныс болып
табылады, бұл ашықтықты арттыруға, тәуекелдерді азайтуға және инвесторлардың сенімін арттыруға кө-
мектеседі, экологиялық таза жобаларға капитал салымдарын тартудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

Тірек сөздер: жасыл маркетинг, экологиялық таза, экобренд, эко таңбалау, гриншвинг (жасылдандыру),
цифрландыру, экологиялық жарнама.

КАРИМБЕРГЕНОВА М.К.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: madina.pavlodar@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2114-3898

ДАВИДЕНКО Л.М.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: davidenkofin@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0002-7541-8677

КУНЯЗОВА С.К.,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: kunjazovas@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5538-5839

АМИРОВА М.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: maral.pvl@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0260-9760

¹Торайгыров университет,

г. Павлодар, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА И ЕГО ИНСТРУМЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

Тренд на заботу об окружающей среде становится все популярнее и популярнее. Беспокойство о планете привело к переосмыслению своего видения. Бизнесу пришлось пересмотреть свои стратегии и ответить на запрос потребителей по осознанному потреблению. Цель исследования – рассмотреть основные понятия, принципы, инструменты зеленого маркетинга, также требования к использованию последних. Использованы следующие методы: сравнительный анализ, анализ вторичных данных, экспертные опросы, обобщение и группировка. Авторы акцентируют внимание на инструментах зеленого маркетинга и критериях использования. Выделены основные показатели для оценки эффективности работы данных инструментов в условиях цифровизации, а также основные методы освещения, так как фирма должна быть максимально открыта и активно находиться в медиапространстве. Подчеркивается гринвошинг как одна из проблем использования экомаркировки ложно, вводя в заблуждение своих потребителей об экологической чистоте продукции, подчеркивается важность ужесточения закона об экобренде для недопущения гринвошинга. Выделены основные шаги Республики Казахстан, направленные на экологичность, устойчивое развитие. Выделен эффект от трансформации бизнеса в экологичный, особенно в развивающихся странах. Важным дополнением к исследованию является предложение по созданию и внедрению «инвестиционного паспорта» для участников зеленого финансирования, что поможет повысить прозрачность, снизить риски и увеличить доверие инвесторов, открывая новые возможности для привлечения капиталовложений в экологически чистые проекты.

Ключевые слова: зеленый маркетинг, экологичность, экобренд, экомаркировка, гринвошинг, цифровизация, экологичная реклама.

Article submission date: 01.10.2024

MPNТИ 10.17.47
УДК 351/354
JEL I18, I31, I38

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-42-54>

БОКАЕВ Б.Н.,^{1*}

PhD, профессор.

*e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1037-7085

САДЫКОВА К.К.,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: k.sadykova@apa.kz

ORCID ID: 0000-0001-8232-5121

ҒАЛЫ Ә.Ғ.,²

докторант.

e-mail: abilzhan87@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1318-9557

¹Высшая аудиторская палата

Республики Казахстан,

г. Астана, Казахстан

²Академия государственного управления

при Президенте Республики Казахстан,

г. Астана, Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРИ ОКАЗАНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕХОДА К СЕРВИСНОЙ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются ключевые аспекты реформирования системы государственных услуг в Республике Казахстан с акцентом на создание среды, ориентированной на обслуживание и клиента, для получателей услуг. В ней рассматривается текущее состояние системы государственных услуг с учетом достижений в автоматизации процессов, интеграции информационных технологий и перехода к проактивному управлению. Используя данные фокус-групп, проведенных среди государственных служащих, исследование оценивает эффективность текущих реформ, одновременно выявляя проблемы, с которыми сталкиваются граждане и государственные органы. Важной темой является преобразующая роль цифровых технологий в повышении качества, доступности и прозрачности государственных услуг. В статье подчеркивается, как инновационные инструменты оптимизируют предоставление услуг, сокращают бюрократические барьеры и повышают удовлетворенность граждан. Одновременно в ней признается, что цифровое неравенство является существенным препятствием, и призываются усилия по обеспечению равного доступа к технологиям для различных групп населения. Авторы выступают за укрепление доверия к государственным органам путем совершенствования нормативно-правовой базы и поощрения активного взаимодействия с гражданами. Они подчеркивают необходимость постоянной адаптации к новым технологиям и важность подходов, основанных на обратной связи, для устранения системной неэффективности. Исследование предоставляет действенные идеи по балансированию модернизации с инклюзивностью, предлагая дорожную карту для продвижения экосистемы государственных услуг Казахстана, одновременно укрепляя доверие граждан и способствуя общественному развитию.

Ключевые слова: государственное управление, инновационные инструменты, государственные услуги, цифровизация, автоматизация, клиентоориентированность, проактивное управление.

Введение

Концепция развития государственной службы Республики Казахстан на 2024–2029 гг. от 17 июля 2024 г. устанавливает сервисность и клиентоориентированность государственной

службы в качестве основных принципов деятельности государственного аппарата. При этом в Концепции отмечается, что принятые шаги по совершенствованию сферы оказания государственных услуг все еще остаются половинчатыми. Ключевой причиной данной проблемы отмечается отсутствие перечня, индикаторов и критериев для измерения качества, а также механизмов оценки мнения граждан о проводимой деятельности [1].

На сегодняшний день физические лица и экономические субъекты формируют требования к качеству предоставления государственных услуг, которые непосредственно влияют на их благосостояние и развитие предпринимательства в Республике Казахстан.

Согласно рейтингу ООН, Казахстан занял 28-е место по уровню развития электронного правительства (UN Global E-Government Development Index) среди 193 стран. При этом по показателю качества онлайн-услуг страна находится на 8-м месте [2]. В 2024 г. в Глобальном инновационном индексе (Global Innovation Index 2024) Казахстан занял 78-е место из 133 стран, тем самым впервые вошел в топ-80 стран мира. В то же время Казахстан занимает 3-е место в регионе Центральной и Южной Азии. По результатам рейтинга одним из ключевых приоритетов роста национального благосостояния остается включение инноваций в основные направления развития страны [3].

Сегодня свыше 1300 различных государственных услуг оказываются в индивидуальном порядке, более 90% видов услуг граждане могут получить в электронной форме. Только за последние 3 года гражданам было оформлено порядка 11 млн различных удостоверений и других документов, субъектам предпринимательства выдано свыше 5 млн разного рода разрешений, в целом оказано около 8 млн государственных услуг. Во всех случаях особое внимание уделяется их качеству и доступности [1].

Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 г., утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 г., определила, что в результате на практике фактически востребованными являются лишь 10% услуг из 698 входящих в реестр государственных услуг [4]. Концепция предполагает, что формирование новой модели государственного управления, ориентированной на людей, напрямую зависит от построения сервисной и «человекоцентричной» модели государственного управления.

В этой связи перед государственным аппаратом поставлены задачи по формированию клиентоориентированного и открытого государственного аппарата и перехода к проактивным государственным услугам на основе потребностей граждан.

Тем самым исследовательскими вопросами определены следующие: каковы основные тенденции, связанные с качеством предоставления государственных услуг в Казахстане? какие факторы препятствуют полному внедрению клиентоориентированного подхода в государственных органах Казахстана? каким образом автоматизация и цифровизация государственных услуг влияют на их доступность и эффективность в Республике Казахстан?

Полученная информация может иметь большую ценность в настоящее время и иметь особую актуальность при оптимизации решений в сфере оказания государственных услуг.

Материалы и методы

В статье рассматриваются существующие практики и конкретные меры, принятые в сфере оказания государственных услуг, что позволяет определить ключевые принципы и подходы. Проблемы и вызовы оцениваются путем выявления трудностей при внедрении новых технологий или изменении управления.

Для качественного анализа были проведены две фокус-группы среди государственных служащих, сотрудников Министерства юстиции Республики Казахстан и территориальных органов юстиции, оказывающих государственные услуги по регистрации прав на недвижимое имущество, регистрации юридических лиц и регистрации актов гражданского состояния. Как отметили Krueger & Casey, фокус-группы можно использовать для сбора качественных данных для практических исследований, для этого подчеркивается важность квалифицированной модерации и состава группы, что актуально при изучении тем государственного управления [5]. Lune & Berg утверждают, что фокус-группы полезны для фиксации субъективного опыта и общественного восприятия, которые имеют решающее значение для понимания особенностей

реализации политики, участия граждан и принятия административных решений в государственном управлении [6]. Morgan исследовал, как фокус-группы могут предоставить информацию о социальных явлениях, которые нелегко охватить количественными методами [7].

В этой связи выбор фокус-группы продиктован сбором качественного материала по изучению текущего состояния, нормативных основ применения современных инновационных инструментов оказания государственных услуг Министерством юстиции Республики Казахстан, выявлению основных проблем и выработке рекомендаций для совершенствования и оптимизации системы оказания государственных услуг в условиях обеспечения клиентоориентированности данной сферы государственного управления.

Для проведения фокус-группы были выбраны участники, состоящие из действующих государственных служащих и имеющие не менее пяти лет опыта работы на государственной службе, в том числе не менее трех лет в сфере оказания государственных услуг. Участники были сгруппированы в две группы в зависимости от уровня государственного органа в разрезе «центральный государственный орган – местный исполнительный орган». Была использована стандартизированная стенограмма фокус-группы. Выборка интервьюируемых по возрасту от 25 до 53 лет, опыт работы в сфере оказания государственных услуг от 3 до 20 лет.

Результаты и обсуждение

Предоставление государственных услуг является фундаментальной темой в исследованиях государственного управления и развития, широко обсуждаемой в литературе. Ученые и практики одинаково сосредоточены на том, как правительства и другие субъекты могут обеспечить эффективное, справедливое и действенное предоставление таких услуг, как здравоохранение, образование и инфраструктура. Управление имеет основополагающее значение для предоставления государственных услуг, а эффективные системы управления гарантируют, что услуги будут доступными, справедливыми и высокого качества. В условиях перехода от традиционного государственного управления к New Public Management в ответ на растущие требования к эффективности и подотчетности, NPM выступает за более действенный подход к предоставлению услуг, включающий децентрализацию и управление на основе результатов [8]. NPM была принята широко, но также подвергается критике за чрезмерно узкую ориентацию на эффективность, а не на справедливость [9].

По мнению исследователей сферы оказания государственных услуг, в развивающихся странах предоставление государственных услуг сталкивается с проблемами из-за ограниченных ресурсов и слабых институтов. Fukuyama подчеркивает важность государственного потенциала в предоставлении услуг, утверждая, что слабые государства часто испытывают трудности с предоставлением базовых услуг, что подрывает социальную стабильность и развитие [10].

Исследования в данной сфере также подчеркивают роль участия граждан и совместного производства. Граждане не просто пассивные получатели услуг, они могут активно способствовать улучшению предоставления услуг. Ostrom, говоря о совместном производстве, подчеркивает, как вовлечение сообществ в предоставление услуг, например посредством участия в составлении бюджета или местного управления водными ресурсами, может повысить как качество, так и устойчивость услуг [11]. Rose-Ackerman отмечает, что для повышения качества предоставления государственных услуг требуются надежные институты, механизмы прозрачности и активное участие гражданского общества. Такие инициативы, как электронное управление и социальный аудит, все чаще используются для улучшения подотчетности и сокращения возможностей для коррупции, особенно в странах со слабым управлением [12].

Технологические инновации, включая электронное управление и цифровые платформы, произвели смену парадигм в предоставлении государственных услуг во многих частях мира. Heeks обсуждает, как информационно-коммуникационные технологии могут оптимизировать административные процессы, сократить коррупцию и улучшить доступ к услугам, особенно в отдаленных или недостаточно обслуживаемых районах [13]. Такие страны, как Эстония, стали мировыми лидерами в области электронного управления, предоставляя практически все государственные услуги в режиме онлайн, повышая эффективность и усиливая вовлеченность

граждан [14]. Однако цифровое неравенство остается проблемой, поскольку не все население имеет равный доступ к Интернету или навыки цифровой грамотности.

Предоставление государственных услуг является сложной областью, которая пересекается с управлением, экономикой и социальной политикой. В литературе подчеркивается, что хотя эффективность и управление производительностью имеют решающее значение, нельзя упускать из виду доступность государственных услуг. Предоставление государственных услуг должно уравнивать эти цели, одновременно решая такие проблемы, как ограниченность ресурсов и неравный доступ. Будь то посредством моделей, управляемых государством, государственно-частного партнерства или участия граждан, предоставление государственных услуг продолжает развиваться в ответ на меняющиеся общественные потребности и технологические достижения. Во многих развивающихся странах неоднозначная картина эффективности государства, несовершенства рынка и сохраняющееся структурное неравенство подрывают эффективность социальной политики. Чтобы преодолеть эти ограничения, социальная политика должна выйти за рамки традиционных подходов к оказанию социальных услуг [15].

Pollitt, Bouckaert отмечают, что реформы государственного сектора в странах ОЭСР в значительной степени сосредоточены на управлении, ориентированном на результаты, чтобы гарантировать, что ресурсы используются эффективно, а результаты соответствуют целям государственной политики. Однако эти реформы часто сталкиваются с проблемами из-за сложности измерения результатов в таких областях, как здравоохранение и образование, где качественные аспекты имеют большое значение [16]. Концепцией развития государственной службы Республики Казахстан предусмотрено, что данные государственные услуги будут рассматриваться как общественно значимые услуги, реестр государственных услуг будет дополнен ими, кроме этого будут выработаны критерии их определения, что может быть ориентиром для государственных органов при определении потребностей и ожиданий общества [1].

С 2022 г. в Казахстане внедрена система «Е-отініш», представляющая собой единую базу обращений граждан, доступную для всех уровней государственного управления. Она позволяет заявителям отслеживать процесс рассмотрения их обращений. Данная система помогает государственным органам сосредоточиться на выявлении и решении актуальных проблем граждан на уровне города, региона или всей страны. Благодаря платформе e-Otinish было обнаружено 200 «скрытых» услуг, которые не включены в Реестр государственных услуг.

Для поддержания обратной связи с гражданами и организациями планируется измерять уровень их удовлетворенности качеством ответов на обращения. По данным общественного мониторинга, в 2020 г. удовлетворенность качеством электронных государственных услуг составила 63,9%, а услуг, полученных напрямую через государственные органы, – 72%. Общий уровень удовлетворенности качеством государственных услуг в стране за 2020 г. достиг 75,1% [17].

Согласно реестру государственных услуг, 45 видов госуслуг можно получить в электронном формате, что составляет 95% от общего числа услуг, в том числе 23 из них доступны проактивно (51%). В 2022 г. было оказано 13,8 млн государственных услуг, из которых 11,2 млн (81%) предоставлены в электронном виде.

По результатам общественного мониторинга 2021 г., уровень удовлетворенности качеством электронных государственных услуг составил 73,3%, а услуг, оказанных непосредственно через государственные органы, – 81%. Также доступна 91 услуга через мобильное приложение Egovmobile и 22 госуслуги с помощью телеграм-бота EgovKzBot 2.0. Важным достижением в сфере предоставления госуслуг стало внедрение технологии биометрии для получения электронной цифровой подписи онлайн без необходимости посещать Центры обслуживания, а также принципы «одного окна» и «одного заявления» [18].

В 2022 г. количество услуг, предоставленных через мобильные технологии, увеличилось в 6 раз по сравнению с предыдущим годом. Более 50 популярных услуг предоставляются через платформы Kaspi и Halyk, общее количество которых достигло 33 млн, увеличившись в 3 раза. Анализ реальных жизненных ситуаций показал сокращение количества визитов в госорганы с 119 до 21, уменьшение числа необходимых документов с 102 до 11 и снижение общего количества шагов с 600 до 175.

В соответствии с Указом Президента № 954 от 19 марта 2010 г. «О системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных и местных государственных органов» в 2022 г. была проведена оценка взаимодействия госорганов с гражданами и организациями в части качества и своевременности оказания услуг [19]. В рамках оценки было рассмотрено 1300 видов госуслуг, из которых 1200 (92%) доступны на веб-портале «электронного правительства», что свидетельствует о положительной тенденции в области цифровизации госуслуг. Сегодня около 80% этих услуг доступны через мобильное приложение eGovMobile.

Несмотря на положительную динамику снижения технических сбоев на веб-портале «электронного правительства», проблема остается актуальной. В 2022 г. общая продолжительность недоступности электронных услуг составила 424 часа 39 минут по сравнению с 522 часами 24 минутами в 2021 г. и 537 часами 45 минутами в 2020 г.

В 2023 г. было оказано 274 млн государственных услуг, 93% из которых были оказаны в электронном виде. По результатам проведения общественного мониторинга удовлетворенность качеством оказания государственных услуг составила 81,3%. За этот период было подано 910 обращений и жалоб на результаты получения государственных услуг, из них в 29% были восстановлены права заявителей [20], что может свидетельствовать о действенном механизме обжалования решений государственных органов, в то же время о возможном допущении ошибок почти в 1/3 случаев.

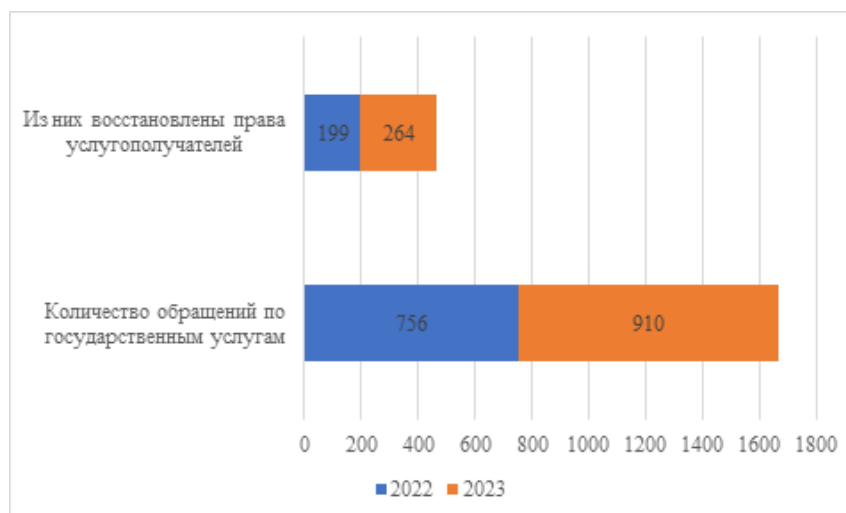

Рисунок 1 – Обжалование решений по государственным услугам

Примечание: Составлено по данным источника [20].

Ориентированность на граждан, подразумевающая предоставление услуг, адаптированных к реальным потребностям пользователей, приобретает все большее значение в государственном секторе, особенно в контексте развития цифрового правительства. Примером успешного подхода являются технологически продвинутые государственные агентства в таких странах, как Австрия, Эстония, Норвегия и Новая Зеландия, где активно внедряется проактивная деятельность в предоставлении государственных услуг [21].

На сегодняшний день правительства, ориентированные на обслуживание, представляют собой модель управления, в которой предоставление услуг становится центральной задачей государственных функций. Это требует кардинальной трансформации государственного управления. Правительство, ориентированное на обслуживание, должно глубоко понимать потребности граждан и бизнеса, что играет ключевую роль в достижении целей улучшения качества предоставляемых услуг и эффективного взаимодействия с обществом.

Государственным служащим, оказывающим государственные услуги, в первую очередь необходимо осознать важность оказываемой им услуги в контексте ориентира на клиентов – услугополучателей. Участники фокус-группы продемонстрировали понимание сущности ориентира на граждан и назвали собственные инструменты ориентира на граждан, как предоставление

обратной связи услугополучателям, разъяснение решения государственного органа в случае отказа.

«Поскольку мы оказываем государственные услуги, клиентоориентированность наших услуг – это удовлетворенность нашими услугами, чтобы все было понятно. Даже если мы в чем-то отказываем, чтобы мы могли им доступно объяснить, что неправильно. Я в своей практике встречалась с таким услугополучателем, мы раньше писали отказы на своем языке, ссылку на закон делали. Когда он сказал, что он спортсмен и не понимает наш язык, тогда я поняла, что человеку нужно объяснять на его языке. Чтобы он был доволен государственными услугами, чтобы не было претензии, это все отражается в качестве услуги и доверии к государственному служащему» (Женщина, государственный служащий, опыт работы – три года).

«Гражданин, который обращается в государственный орган, должен получить исчерпывающий ответ на свой запрос. Даже если не входит в нашу компетенцию, мы должны дать ему направление. В сложных, запутанных вопросах я всегда стараюсь связаться с заявителем, объяснить ему, они могут не понимать язык закона. По Административному процедурно-процессуальному кодексу Республики Казахстан мы должны их вызывать в случае отказа, им всегда разъясняем решение государственного органа» (Женщина, государственный служащий, опыт работы – 10 лет).

Построение правительства, ориентированного на обслуживание, включает не только предоставление качественных государственных услуг, но и такие важные аспекты, как верховенство закона и демократическое управление. Правительство, ориентированное на обслуживание, стремится быть эффективным и прозрачным, содействует демократическому участию, создает условия для устойчивого развития, обеспечивает высокое качество общественных товаров и услуг, а также заслуживает доверия и поддержки общества.

Эта тенденция изменила подход к разработке, управлению и предоставлению государственных услуг, влияя на такие аспекты, как эффективность, доступность, прозрачность и справедливость. Одним из ключевых преимуществ автоматизации государственных услуг является повышение эффективности. Автоматизация рутинных задач, таких как обработка заявок, управление базами данных и ответы на запросы, позволяет правительствам снизить нагрузку на сотрудников и уменьшить административные задержки. Кроме того, автоматизированные системы способны быстро обрабатывать большие объемы данных, что позволяет направить человеческие ресурсы на решение более сложных задач.

Многие государства активно инвестируют в инициативы «умного правительства», использующие искусственный интеллект и цифровые платформы для обеспечения бесперебойного доступа к государственным услугам. Это способствует повышению эффективности, сокращению затрат и улучшению взаимодействия с гражданами, делая государственное управление более адаптируемым и современным. В Эстонии (мировой лидер в области электронного управления) более 99% государственных услуг доступны онлайн через платформу e-Estonia. Это радикально сократило бюрократию, сократив время, необходимое гражданам для доступа к таким услугам, как здравоохранение, образование и голосование [22].

Автоматизация имеет значительный потенциал для расширения доступа к государственным услугам для различных групп населения. Цифровые платформы позволяют гражданам получать услуги в любое время и из любого места, устраняя необходимость личного посещения государственных учреждений. Это особенно важно для людей, проживающих в сельских или удаленных районах, а также для тех, кто сталкивается с трудностями передвижения. Автоматизированные системы, такие как онлайн-подача налоговых деклараций или электронные платформы здравоохранения, дают возможность гражданам взаимодействовать с государственными органами прямо из дома.

Примером успешного применения автоматизации для повышения доступности является биометрическая система идентификации Aadhaar в Индии. Эта система предоставляет каждому гражданину уникальный цифровой идентификатор, который позволяет им получать доступ к государственным услугам, включая социальные выплаты и субсидии, через единую платформу. Это не только упрощает процесс получения услуг, но и снижает уровень мошенничества, гарантируя, что помощь поступает непосредственно к нуждающимся получателям [23].

Автоматизация также снижает риски, связанные с человеческими ошибками и коррупцией. Ручные процессы подвержены ошибкам, задержкам и манипуляциям, особенно в развивающихся странах со слабыми институтами. Автоматизированные системы, напротив, работают по заранее определенным правилам и алгоритмам, обеспечивая согласованность и прозрачность [24].

В ходе проведения фокус-группы представители государственных органов отметили автоматизацию системы оказания государственных услуг как положительную тенденцию в развитии государственного управления в целом.

«Автоматизация положительно влияет на систему оказания государственных услуг. Когда я пришел в 2005 г., все было в бумажном виде, на тот момент Центра обслуживания населения не было. На сегодняшний день услуги, которые перешли на онлайн-формат, нам облегчили работу» (Мужчина, государственный служащий, опыт работы – 19 лет).

«Все сейчас делается действительно для народа, упростили многие процедуры для удобства граждан. То, что раньше было на бумажных носителях, требовали разные свидетельства, подтверждающие документы, а сейчас это все очень просто, доступно, никаких затруднений нет. В дальнейшем мы видим, что все упрощается, чтобы граждане могли получать услуги через свои «Личные кабинеты». С каждым годом большая польза ведется для граждан» (Женщина, государственный служащий, опыт работы – 6 лет).

Несмотря на свои преимущества, автоматизация государственных услуг не лишена проблем. Одной из ключевых проблем является цифровое неравенство – разрыв между теми, у кого есть доступ к цифровым технологиям, и теми, у кого его нет. Автоматизация рискует исключить население, у которого нет доступа к Интернету, цифровой грамотности или финансовых ресурсов для взаимодействия с онлайн-платформами. В регионах, где проникновение Интернета ниже, преимущества автоматизации могут быть распределены неравномерно, что усугубляет социальное неравенство, а не уменьшает его.

«Для взрослого населения до сих пор непонятна автоматизированная система государственных услуг. Они не умеют пользоваться компьютером. Также на портале egov изредка бывают технические сбои. Есть такие проблемы» (Мужчина, государственный служащий, опыт работы – 9 лет).

Кроме того, конфиденциальность и безопасность данных вызывают растущую обеспокоенность при автоматизации государственных услуг. Поскольку правительства все больше полагаются на цифровые базы данных и биометрические системы, риски утечки данных, кражи личных данных и слежки увеличиваются. Правительства должны обеспечить принятие надежных мер кибербезопасности для защиты личной информации и прав граждан на конфиденциальность.

Более того, чрезмерная зависимость от автоматизации может подрвать качество персонализированных услуг. Не все государственные услуги подходят для автоматизации, особенно те, которые требуют человеческого усмотрения, эмпатии или тонкого суждения. Например, автоматизация заявлений на получение пособий или решений в области здравоохранения может оптимизировать процессы, но может привести к непреднамеренным последствиям, таким как отказ в выплате пособий лицам, имеющим на это право, из-за жестких алгоритмов. Существует также риск того, что автоматизированные системы, если их не контролировать должным образом, могут усилить существующие предубеждения в предоставлении услуг [25]. Использование информационно-коммуникационных технологий быстро меняет саму структуру ряда государственного аппарата. Если они раньше рассматривались в качестве бюрократического аппарата первой линии (street-level officials), в которых государственные служащие пользовались широкими административными полномочиями в работе с отдельными услугополучателями. В нынешнее время государственные служащие первой линии сводятся к нулю. Системные аналитики и разработчики программного обеспечения являются ключевыми действующими лицами в исполнительных органах [26].

Проактивные государственные услуги – это услуги, которые государственный орган выдвигает своим клиентам (гражданам или предприятиям) на основе их «потребностей, обстоятельств, личных предпочтений, жизненных событий и местоположения» [27]. Тем самым государственный орган действует проактивно, если обращается к получателю до того, как получатель свяжется с государственным органом, действуя, таким образом, заранее. Проактивные

государственные услуги можно рассматривать как «решающий шаг в создании государства, в котором граждане и их потребности остаются в центре внимания» [28]. Проактивное управление – многообещающий подход к созданию удобных для пользователей государственных услуг. Действуя проактивно, а не реагируя, правительства сокращают усилия по взаимодействию государственной службы с пользователем и тем самым повышают удобство ее использования. Однако внедрение таких проактивных сервисов на практике является сложной задачей и требует перепроектирования соответствующих процессов. Например, данные, которые в настоящее время предоставляются пользователем, должны собираться другим человеком.

Поскольку проактивные государственные услуги можно считать следующим шагом в развитии цифрового правительства, они обычно основаны на цифровых государственных услугах. Rowley J. определяет цифровые услуги как услуги, которые доставляются и, следовательно, опосредуются через информационные технологии [29]. Добавляя ИТ к государственным услугам, цифровизация влияет на взаимодействие с общественностью, изменяя форму коммуникации и обстановку, участвующих субъектов, а также инициацию, продолжительность и масштаб встречи между клиентом и государственным служащим. Технологии могут заменить государственных служащих или по крайней мере существенно снизить их значимость. Таким образом, можно утверждать, что технологии открывают путь к проактивности.

Идея проактивности, основанной на технологиях, не нова и в контексте государственных услуг. В 2006 г. Dunleavy, Margetts, Bastow и Tinkler отметили, что общественные организации могут предвидеть и «активно пытаться адаптировать свои услуги для удовлетворения потребностей граждан» [30]. Перспективы инициативных государственных услуг различаются, и нет единого мнения относительно их характеристик.

«Проактивность государственных услуг относится к способности государственных органов предвидеть потребности граждан и предоставлять услуги, не требуя от них делать первый шаг. То есть здесь не требуется, чтобы граждане запрашивали услуги или подавали заявления для получения услуг. Проактивные государственные услуги используют данные, технологии и аналитику для прогнозирования спроса, оптимизации процессов и повышения общей эффективности и оперативности работы правительства. Переход к проактивности имеет значительные последствия для повышения качества государственных услуг» (Женщина, государственный служащий, опыт работы – 10 лет).

«Проактивные государственные услуги также способствуют укреплению доверия между гражданами и государством. Когда государственные органы рассматриваются как эффективно удовлетворяющие потребности своих граждан, доверие общественности к институтам имеет тенденцию к росту. Доверие к государственным институтам имеет жизненно важное значение для управления, поскольку оно повышает уровень соблюдения гражданами своих обязательств» (Мужчина, государственный служащий, опыт работы – четыре года).

Основываясь на этих выводах, есть основание утверждать, что проактивность охватывает модель потребления полного спектра услуг и включает в себя как основные, так и дополнительные услуги. Таким образом, можно определить проактивную государственную услугу как государственную услугу, в которой элемент услуги предоставляется имеющим на это право клиентам или тем, кто, как предполагается, имеет на это право, без необходимости запрашивать его. Отсутствие запроса клиента играет центральную роль в данном определении, поскольку некоторые проактивные государственные услуги могут быть инициированы косвенно, например, когда клиент подает заявку на семейное пособие, после чего общественная организация рекомендует другую услугу, связанную с детьми. Такие косвенно инициируемые услуги являются проактивными, поскольку они характеризуются тем, что общественная организация упреждает запрос клиента на соответствующую услугу.

Тем самым ключевым принципом реформирования государственной службы можно назвать переход к сервисной модели управления, которая ориентируется на потребности граждан, что должно способствовать улучшению качества оказываемых услуг и повышению доверия к государственным институтам.

Автоматизация и внедрение информационно-коммуникационных технологий становятся важнейшими элементами трансформации государственных услуг, упрощая доступ граждан к услугам и сокращая административные барьеры. Переход к проактивному предоставлению государственных услуг является важным шагом на пути к созданию управления, ориентирован-

ного на удовлетворение потребностей граждан без их непосредственного запроса. Фокус-группы показали, что внедрение цифровых сервисов в государственные услуги существенно снижает количество ошибок и упрощает процессы взаимодействия с населением, однако остаются вызовы, связанные с цифровым неравенством. Развитие сервисной модели государственного управления требует дальнейшей цифровизации, прозрачности и активного вовлечения граждан для обеспечения доступности и высокого качества государственных услуг.

Заключение

Проведенное исследование подтвердило, что государственная служба Республики Казахстан находится на этапе значительной трансформации, направленной на повышение качества предоставляемых государственных услуг и улучшение взаимодействия между гражданами и государством. Одним из ключевых направлений этой трансформации является внедрение принципов сервисности и клиентоориентированности, что позволяет сделать государственные услуги более доступными, понятными и удобными для населения. В этом контексте особую роль играют такие факторы, как использование информационных технологий, автоматизация процессов и переход к проактивным государственным услугам.

Автоматизация государственных услуг позволила сократить временные и административные барьеры для получения гражданами необходимых сервисов. Электронное правительство и цифровые платформы играют ключевую роль в повышении эффективности взаимодействия между государственными органами и гражданами, а также в улучшении показателей удовлетворенности населения. Сокращение бюрократических процедур и упрощение доступа к информации через электронные системы положительно сказывается на восприятии государственной службы. Примером этого являются такие инновации, как система «Е-өтініш» и использование мобильных технологий для предоставления услуг.

Важным направлением развития государственных услуг является переход к проактивной модели их предоставления, когда государственные органы, используя данные о гражданах, могут предлагать услуги, не дожидаясь официального запроса. Это может существенно облегчить жизнь граждан и повысить их доверие к государственным институтам. Однако для успешного внедрения проактивных услуг необходимо дальнейшее совершенствование технологической инфраструктуры и нормативно-правовой базы, а также работа по повышению цифровой грамотности среди населения.

Несмотря на значительные достижения в области цифровизации и автоматизации, исследование выявило ряд проблем, требующих решения. Одной из таких проблем является цифровое неравенство – часть населения, особенно старшие возрастные группы, испытывает сложности с доступом к электронным услугам по причине отсутствия навыков работы с компьютером и Интернетом. Также сохраняются технические сбои на электронных платформах, что снижает общий уровень удовлетворенности качеством предоставляемых услуг.

Фокус-группы показали, что государственные служащие осознают важность клиентоориентированности и стремятся адаптировать процесс оказания услуг под нужды граждан. Однако остаются вопросы, касающиеся персонализации услуг и более гибкого подхода к различным категориям населения. Для повышения уровня доверия граждан к государственным органам необходимо не только продолжать совершенствовать цифровые сервисы, но и уделять внимание качеству персонального взаимодействия, особенно в случаях, когда требуется разъяснение сложных административных решений.

Таким образом, успешная трансформация государственной службы Казахстана требует дальнейшей интеграции цифровых технологий, повышения прозрачности процессов и вовлеченности граждан в управление. В будущем следует сосредоточить усилия на преодолении цифрового неравенства, укреплении нормативной базы для поддержки новых инициатив и развитии компетенций государственных служащих. Только такой комплексный подход позволит добиться устойчивого улучшения качества государственных услуг и повысить их уровень.

Информация о финансировании. Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (AP22787363).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Об утверждении Концепции развития государственной службы Республики Казахстан на 2024–2029 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 17 июля 2024 года № 602. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602>
- 2 E-Government Development Index (EGDI). URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index>
- 3 GII 2024 results. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/gii-2024-results.html>
- 4 Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>
- 5 Krueger R.A., Casey M.A. Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research. Sage, 2009. 219 p.
- 6 Lune H., Berg B. Qualitative Research Methods for the Social Sciences, Global Edition. Pearson. 2017. 256 p.
- 7 Morgan D.L. Focus groups as qualitative research (2nd ed.). Sage Publications, 1997. URL: <https://doi.org/10.4135/9781412984287>
- 8 Hughes O.E. Public Management and Administration. Palgrave Macmillan, 4th edition. 2012. 384 p.
- 9 Drechsler W. The rise and demise of the New Public Management: Lessons and opportunities for South East Europe // Uprava, letnik VII, 2009. No. 3. P. 7–27
- 10 Fukuyama F. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century. Cornell University Press. 2004. 160 p.
- 11 Ostrom E. Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development // World Development. 1996. No. 24. Issue 6. P. 1073–1087
- 12 Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge University Press. 1999. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175098>
- 13 Heeks R. Information Systems and Developing Countries: Failure, Success, and Local Improvisations // The Information Society. 2020. No. 18. P. 101–112. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/01972240290075039>
- 14 Dunleavy, Margetts, et al. New Public Management Is Dead – Long Live Digital-Era Governance // Journal of Public Administration Research and Theory. 2006. No. 16(3). P. 467–494.
- 15 The World Bank. Delivering services in multicultural societies. URL: <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/193841468155123642/delivering-services-in-multicultural-societies>
- 16 Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform. A Comparative Analysis – Into The Age of Austerity. 2017. 410 p.
- 17 Результаты общественного мониторинга оценки качества оказания государственных услуг // Исследовательский центр «Талап». – Нур-Султан: Агентство РК по делам государственной службы, 2021. – 380 с.
- 18 Отчет о результатах проведения общественного мониторинга качества оказания государственных услуг. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/277854?lang=kk>
- 19 О Система ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы. Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 954. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954>
- 20 Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан. 2024. URL: https://www.gov.kz/uploads/2024/4/5/2b570c000ed2ee210152ea19e9f0dcb3_original.764584.pdf
- 21 Veiga L., Janowski T., Barbosa L.S. Digital government and administrative burden reduction // Proceedings of the 9th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. New York: Association for Computing Machinery, 2016. P. 323–326. URL: <https://doi.org/10.1145/2910019.2910107>.
- 22 Dunleavy P. et al. Digital Era Governance: IT Corporations, the State, and e-Government. Oxford University Press, 2006. 302 p.
- 23 Muralidharan et al. Building State Capacity: Evidence from Biometric Smartcards in India // American Economic Review. 2016. Vol. 106. No. 10. P. 2895–2929.
- 24 The World Bank. Improving Public Sector Performance through Innovation and Inter-Agency Coordination. 2018. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/fr/833041539871513644/pdf/131020-WP-P163620-WorldBankGlobalReport-PUBLIC.pdf>
- 25 Eubanks V. Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor. 2022. 482 p.

26 Bovens M., Zouridis S. From Street-Level to System-Level Bureaucracies: How Information and Communication Technology Is Transforming Administrative Discretion and Constitutional Control // *Public Administration Review*. 2002. No. 62(2). P. 174–184.

27 Linders D., Liao C. Z.-P., Wang C.-M. Proactive e-governance: Flipping the service delivery model from pull to push in Taiwan // *Government Information Quarterly*. 2018, no. 35(4), p. 68–76.

28 Proactive governance enhances service delivery in Estonia. URL: <https://e-estonia.com/proactive-services-estonia/>

29 Rowley J. An analysis of the e-service literature: Towards a research agenda // *Internet Research*. 2006. No. 16(3). P. 339–359.

30 Dunleavy P., Margetts H., Bastow S., Tinkler J. New public management is dead – long live digital – era governance // *Journal of Public Administration Research and Theory*. – 2006. – 16(3). – P. 467–494.

REFERENCES

1 Ob utverzhdenii Konceptii razvitija gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan na 2024–2029 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 17 ijulja 2024 goda No. 602. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602>. (In Russian).

2 E-Government Development Index (EGDI). URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index>. (In Russian).

3 GII 2024 results. URL: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/gii-2024-results.html>. (In English).

4 Ob utverzhdenii Konceptii razvitija gosudarstvennogo upravlenija v Respublike Kazahstan do 2030 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 fevralja 2021 goda No. 522. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>. (In English).

5 Krueger R.A., Casey M.A. (2009) *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. Sage, 219 p. (In English).

6 Lune H., Berg B. (2017) *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Global Edition. Pearson. 256 p. (In English).

7 Morgan D.L. (1997) *Focus groups as qualitative research* (2nd ed.). Sage Publications. URL: <https://doi.org/10.4135/9781412984287>. (In English).

8 Hughes O.E. (2012) *Public Management and Administration*. Palgrave Macmillan, 4th edition. 384 p. (In English).

9 Drechsler W. (2009) The rise and demise of the New Public Management: Lessons and opportunities for South East Europe // *Uprava, letnik VII*. No. 3. P. 7–27. (In English).

10 Fukuyama F. (2004) *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press. 160 p. (In English).

11 Ostrom E. (1996) Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development // *World Development*. No. 24. Issue 6. P. 1073–1087. (In English).

12 Rose-Ackerman S. (1999) *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175098>. (In English).

13 Heeks R. (2020) Information Systems and Developing Countries: Failure, Success, and Local Improvisations // *The Information Society*. No. 18. P. 101–112. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/01972240290075039>. (In English).

14 Dunleavy, Margetts, et al. (2006) *New Public Management Is Dead – Long Live Digital-Era Governance* // *Journal of Public Administration Research and Theory*. No. 16(3). P. 467–494. (In English).

15 The World Bank. Delivering services in multicultural societies. URL: <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/193841468155123642/delivering-services-in-multicultural-societies>. (In English).

16 Pollitt C., Bouckaert G. (2017) *Public Management Reform. A Comparative Analysis – Into The Age of Austerity*. 410 p. (In English).

17 Rezul'taty obshhestvennogo monitoringa ocenki kachestva okazaniya gosudarstvennyh uslug // Issledovatel'skij centr «Talap». Nur-Sultan: Agentstvo RK po delam gosudarstvennoj sluzhby, 2021. 380 p. (In Russian).

18 Otchet o rezul'tatah provedenija obshhestvennogo monitoringa kachestva okazaniya gosudarstvennyh uslug. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/277854?lang=kk>. (In Russian).

19 O Sistema ezhegodnoj ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti central'nyh gosudarstvennyh i mestnyh ispolnitel'nyh organov oblastej, gorodov respublikanskogo znachenija, stolicy. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 goda No. 954. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954>. (In Russian).

- 20 Nacional'nyj doklad o sostojanii gosudarstvennoj sluzhby v Respublike Kazahstan. 2024. URL: https://www.gov.kz/uploads/2024/4/5/2b570c000ed2ee210152ea19e9f0dcb3_original.764584.pdf. (In Russian).
- 21 Veiga L., Janowski T., Barbosa L.S. (2016) Digital government and administrative burden reduction // Proceedings of the 9th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. New York: Association for Computing Machinery. P. 323–326. URL: <https://doi.org/10.1145/2910019.2910107>. (In English).
- 22 Dunleavy P. et al. (2006) Digital Era Governance: IT Corporations, the State, and e-Government. Oxford University Press, 302 p. (In English).
- 23 Muralidharan et al. (2016) Building State Capacity: Evidence from Biometric Smartcards in India // American Economic Review. Vol. 106. No. 10. P. 2895–2929. (In English).
- 24 The World Bank. Improving Public Sector Performance through Innovation and Inter-Agency Coordination. 2018. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/fr/833041539871513644/pdf/131020-WP-P163620-WorldBankGlobalReport-PUBLIC.pdf>. (In English).
- 25 Eubanks V. (2022) Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor. 482 p. (In English).
- 26 Bovens M., Zouridis S. (2002) From Street-Level to System-Level Bureaucracies: How Information and Communication Technology Is Transforming Administrative Discretion and Constitutional Control // Public Administration Review. No. 62(2). P. 174–184. (In English).
- 27 Linders D., Liao C. Z.-P., Wang C.-M. (2018) Proactive e-governance: Flipping the service delivery model from pull to push in Taiwan // Government Information Quarterly, no. 35(4), p. 68–76. (In English).
- 28 Proactive governance enhances service delivery in Estonia. URL: <https://e-estonia.com/proactive-services-estonia/>. (In English).
- 29 Rowley J. (2006) An analysis of the e-service literature: Towards a research agenda // Internet Research. No. 16(3). P. 339–359. (In English).
- 30 Dunleavy P., Margetts H., Bastow S., Tinkler J. (2006) New public management is dead – long live digital – era governance // Journal of Public Administration Research and Theory. 16(3). P. 467–494. (In English).

БОКАЕВ Б.Н.,^{1*}

PhD, профессор.

*e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1037-7085

САДЫКОВА К.К.,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: k.sadykova@apa.kz

ORCID ID: 0000-0001-8232-5121

ҒАЛЫ Ә.Ғ.,²

докторант.

e-mail: abilzhan87@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1318-9557

¹Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасы,

Астана қ. Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Президентінің

жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы

Астана қ. Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ СЕРВИСТІК МОДЕЛІНЕ КӨШУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ КӨРСЕТУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет көрсету жүйесін реформалаудың негізгі аспектілері қарастырылып, қызмет алушыларға қызмет көрсетуге және тұтынушыға бағдарланған ортаны құруға баса назар аударылады. Ол процестерді автоматтандыру, ақпараттық технологияларды интеграциялау және белсенді басқаруға көшу саласындағы жетістіктерді ескере отырып, мемлекеттік қызмет көрсету жүйесінің ағымдағы жағдайын зерттейді. Мемлекеттік қызметшілер арасында жүргізілген фокус-топтардың деректерін пайдалана отырып, зерттеу азаматтар мен мемлекеттік органдардың алдында тұрған қиындықтарды анықтау

кезінде ағымдағы реформалардың тиімділігін бағалайды. Маңызды тақырып – мемлекеттік қызметтердің сапасын, қолжетімділігін және ашықтығын арттырудағы цифрлық технологиялардың трансформациялық рөлі. Мақалада инновациялық құралдар қызмет көрсетуді қалай оңтайландыратыны, бюрократиялық кедергілерді азайтатыны және азаматтардың қанағаттануын арттыратыны туралы айтылады. Сонымен қатар, ол цифрлық теңсіздік маңызды кедергі екенін мойындайды және адамдардың әртүрлі топтары үшін технологияларға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету бойынша күш-жігерді ынталандырады. Авторлар нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру және азаматтармен белсенді араласуды ынталандыру арқылы мемлекеттік органдарға деген сенімді нығайтуды жақтайды. Олар жаңа технологияларға үнемі бейімделу қажеттілігін және жүйелік тиімсіздіктерді жою үшін кері байланысқа негізделген тәсілдердің маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеу азаматтардың сенімін арттыру және әлеуметтік дамуға жәрдемдесу кезінде Қазақстанның мемлекеттік қызмет көрсету экожүйесін ілгерілетудің жол картасын ұсына отырып, модернизацияны инклюзиямен теңестіру бойынша тиімді идеяларды ұсынады.

Тірек сөздер: мемлекеттік басқару, инновациялық құралдар, мемлекеттік қызметтер, цифрландыру, автоматтандыру, клиентке бағдарлану, проактивті басқару.

BOKAYEV B.N.,^{*1}

PhD, professor.

*e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1037-7085

SADYKOVA K.K.,²

PhD, associate professor.

e-mail: k.sadykova@apa.kz

ORCID ID: 0000-0001-8232-5121

GALY A.G.,²

PhD student.

e-mail: abilzhan87@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1318-9557

¹High chamber of auditors
of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

²Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

APPLICATION OF INNOVATIVE TOOLS IN PROVIDING PUBLIC SERVICES IN THE CONTEXT OF TRANSITION TO A SERVICE MODEL OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article explores key aspects of reforming the public service system in the Republic of Kazakhstan, focusing on fostering a service- and customer-oriented environment for service recipients. It examines the current state of the public service system, emphasizing advancements in process automation, the integration of information technology, and the shift towards proactive management. By leveraging data from focus groups conducted among civil servants, the study evaluates the effectiveness of ongoing reforms while identifying challenges encountered by citizens and government institutions alike. A central theme is the transformative role of digital technologies in enhancing the quality, accessibility, and transparency of public services. The article underscores how innovative tools streamline service delivery, reduce bureaucratic barriers, and improve citizen satisfaction. Simultaneously, it recognizes the digital divide as a significant obstacle, urging efforts to ensure equitable access to technology across various population groups. The authors advocate for strengthening trust in government institutions by refining the regulatory framework and fostering active engagement with citizens. They highlight the necessity of continuous adaptation to emerging technologies and the importance of feedback-driven approaches to address systemic inefficiencies. The study provides actionable insights into balancing modernization with inclusivity, offering a roadmap for advancing Kazakhstan's public service ecosystem while building citizen confidence and fostering societal progress.

Key words: public administration, innovative tools, public services, digitalisation, automation, customer focus, proactive management.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.10.2024

FTAXP 28.01.75

ӘОЖ 004.42

JEL D83, L86

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-55-70>

УАНДЫҚОВА М.К.,*¹

Э.ғ.д., профессор.

*e-mail: mafura.uandykova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0001-5229-335X

АСТАУБАЕВА Г.Н.,¹

Э.ғ.к., ассистент-профессор.

e-mail: gulnar.astaubaeva@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0002-0286-3518

МУХАМЕДЖАНОВА Г.С.,¹

Э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: gulnar.mukhamedzhanova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-3368-9927

МИРКАСИМОВА Т.Ш.,¹

Э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: tolkyn.mirkasimova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0003-1594-4012

¹КЕАҚ «Нархоз» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫ БАСҚАРУДА ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУДЫ ҚОЛДАУ ЖҮЙЕЛЕРІН (ШҚҚЖ) ӘЗІРЛЕУДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада экономикалық дамуды басқару контексінде шешім қабылдауды қолдау жүйелерін (ШҚҚЖ) әзірлеудің инновациялық әдістері қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі экономиканың цифрлық трансформациясы жағдайында мемлекеттік даму бағдарламаларын басқару тиімділігін арттыру және бюджет ресурстарын оңтайландыру қажеттілігімен негізделген. Авторлар ШҚҚЖ әзірлеу кезінде қолданылатын заманауи әдістемелер мен құралдарды зерттейді, олардың экономика саласында қолданылуына ерекше назар аударады. Мемлекеттік басқару үшін интеграцияланған шешімдер құру және экономикалық процестерді жан-жақты талдауға ықпал ететін негізгі әдістеме ретінде жүйелік тәсілдің рөлі қарастырылады. Бұл мақаланың басты мақсаты мемлекеттік экономикалық бағдарламаларды басқару тиімділігін арттыру үшін ШҚҚЖ әзірлеудің жаңа тәсілдерін талдау және ұсыну болып табылады. Осы жүйелердің экономикалық аспектілері мен принциптері, сондай-ақ оларды мемлекеттік басқаруда жүзеге асыру үшін қолданылатын негізгі құралдар мен технологиялар қарастырылады. Қаржылық көрсеткіштерді болжау, бюджет шығыстарын оңтайландыру және экономикалық тәуекелдерді басқару сияқты экономикалық міндеттерді шешу үшін ШҚҚЖ құрумен байланысты қиындықтарды талдауға ерекше назар аударылады. Жұмыста зияткерлік ШҚҚЖ-ны экономикалық дамудың мемлекеттік бағдарламаларын басқару процестеріне интеграциялаудың маңыздылығы талқыланады. Экономикалық талдау үшін ШҚҚЖ әзірлеу кезінде қолданылатын нақты құралдар қарастырылып, олардың экономикалық шешімдер қабылдау процестерін жақсартудағы рөлі түсіндіріледі. Нәтижелер: 1. ШҚҚЖ-ға жасанды интеллект пен үлкен деректерді талдауды интеграциялаудың инновациялық моделі ұсынылды. 2. Экономикалық болжамдар дәлдігін арттыру және мемлекеттік ресурстарды бөлу тиімділігін жоғарылату әдістері анықталды. 3. Мемлекеттік басқарудағы ШҚҚЖ архитектурасының жаңа моделі әзірленді. Зерттеудің практикалық маңыздылығы экономикалық дамуды мемлекеттік басқару практикасына инновациялық ШҚҚЖ енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеуден тұрады. Ұсынылған тәсілдер бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін арттыруға, экономикалық болжау сапасын жақсартуға және негізделген экономикалық шешімдер қабылдау процестерін жеделдетуге бағытталған. Ұсынылған талдау мен тұжырымдар экономистерге, мемлекеттік басқару мамандарына, бағдарламалық жасақтама әзірлеушілерге, зерттеушілерге және экономикалық міндеттерді шешу және мемлекеттік басқару процестерін оңтайландыру үшін ШҚҚЖ құрудың заманауи тәсілдеріне қызығушылық танытатын студенттерге пайдалы болады. Қолдану аясы: мемлекеттік экономикалық басқару, стратегиялық жоспарлау, бюджеттік ресурстарды оңтайландыру. Жаңалығы: эко-

номикалық міндеттерді шешуге арналған ШҚҚЖ құрудың кешенді тәсілі ұсынылды, жасанды интеллект пен үлкен деректерді талдауды интеграциялаудың жаңа әдістері әзірленді. Түйінді сөздер: шешім қабылдауды қолдау жүйелері, экономикалық басқару, жасанды интеллект, үлкен деректер, мемлекеттік бағдарламалар.

Тірек сөздер: инновациялық әдістер, қолдау жүйелері, шешім қабылдау, экономикалық даму, басқару, жасанды интеллект, үлкен деректер, мемлекеттік бағдарламалар.

Кіріспе

Шешім қабылдауды қолдау жүйелері (ШҚҚЖ) әзірлеу қазіргі ақпараттық әлемнің негізгі аспектісі болып табылады. ШҚҚЖ – инженерлік, сәулет, Ақпараттық технологиялар және т.б. қоса алғанда, әртүрлі салалардағы дизайн процестерін автоматтандыруға арналған кешенді бағдарламалық құрал.

Технологияның қарқынды дамуы және жобалардың күрделілігінің артуы жағдайында бағдарламалық жасақтама жүйелерін тиімді пайдаланудың маңыздылығы артып келеді. ШҚҚЖ-сінің жобалау уақытын едәуір қысқартып, нәтиженің сапасын жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар олардың өмірлік циклінің әртүрлі кезеңдерінде жобаларды модельдеу, талдау және оңтайландыру мүмкіндігінің арқасында тәуекелдер мен шығындарды айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді.

Бұл мақаланың басты мақсаты ШҚҚЖ-сін әзірлеу кезінде қолданылатын жүйелік тәсілдер мен құралдарды қарастыру болып табылады. Осы жүйелердің негізгі аспектілері мен принциптері, сондай-ақ оларды жүзеге асыру үшін қолданылатын негізгі құралдар мен технологиялар қарастырылады.

ШҚҚЖ-сін әзірлеу кезінде жүйелік тәсілдер мен құралдарды зерттеу өзекті міндет болып табылады, өйткені дизайн тиімділігі ғана емес, сонымен қатар ұйымның инновациялар мен технологиялар нарығындағы бәсекеге қабілеттілігі оларды дұрыс таңдау мен пайдалануға байланысты.

Мемлекеттік жобаларды басқару бірегей қиындықтарға тап болады: күрделі бюрократиялық процедуралар, қатаң реттеуші талаптар, жария есептіліктің жоғары деңгейі және ашықтық қажеттілігі. ШҚҚЖ-сі Мемлекеттік қызметтің әртүрлі деңгейлерінде жобаларды тиімді жоспарлауды, бақылауды және басқаруды қамтамасыз ете отырып, осы міндеттерді шешуге көмектеседі [1].

Шешімдерді қолдау жүйелері процестерді автоматтандыруды, ашықтықты жақсартуды, қабылданған шешімдердің тиімділігі мен дұрыстығын қамтамасыз ете отырып, жобаларды мемлекеттік басқаруда шешуші рөл атқарады. Мемлекеттік жобалар, әдетте, тәуекелдерді бақылауға, есеп беруге және басқаруға жоғары талаптарға ие, бұл ШҚҚЖ енгізуді ерекше өзекті етеді. Жобаларды басқаруға ШҚҚЖ-сін енгізу жобалық циклдің барлық кезеңдерінде шешім қабылдау сапасы мен жылдамдығын едәуір жақсартуға көмектеседі. Бұл жүйелер деректерді талдауға, сценарийлерді модельдеуге, прогресті бақылауға және тәуекелдерді басқаруға мүмкіндік береді, бұл жобалық топтарға өз мақсаттарына тиімдірек жетуге мүмкіндіктер береді.

Шешім қабылдауды қолдау жүйелері (ШҚҚЖ) әзірлеу қазіргі экономикалық басқарудың маңызды аспектісі болып табылады. ШҚҚЖ – экономика, қаржы, мемлекеттік басқару және басқа да салалардағы күрделі шешімдер қабылдау процестерін оңтайландыруға арналған кешенді бағдарламалық құрал.

Экономиканың цифрлық трансформациясы және мемлекеттік жобалардың күрделілігінің артуы жағдайында ШҚҚЖ-ні тиімді пайдаланудың маңыздылығы артып келеді. ШҚҚЖ экономикалық талдау мен болжау уақытын едәуір қысқартып, шешімдердің сапасын жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар экономикалық жобалардың өмірлік циклінің әртүрлі кезеңдерінде модельдеу, талдау және оңтайландыру мүмкіндігінің арқасында қаржылық тәуекелдер мен шығындарды айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді [1].

Бұл мақаланың басты мақсаты экономикалық басқару саласында ШҚҚЖ-ні әзірлеу кезінде қолданылатын жүйелік тәсілдер мен құралдарды қарастыру болып табылады. Осы жүйелердің экономикалық аспектілері мен принциптері, сондай-ақ оларды мемлекеттік басқаруда жүзеге асыру үшін қолданылатын негізгі құралдар мен технологиялар қарастырылады.

ШҚҚЖ-ні әзірлеу кезінде жүйелік тәсілдер мен құралдарды зерттеу өзекті міндет болып табылады, өйткені мемлекеттік экономикалық басқару тиімділігі ғана емес, сонымен қатар елдің экономикалық даму қарқыны мен бәсекеге қабілеттілігі оларды дұрыс таңдау мен пайдалануға байланысты.

Мемлекеттік экономикалық жобаларды басқару бірегей қиындықтарға тап болады: күрделі бюджеттік процедуралар, қатаң қаржылық бақылау талаптары, жария есептіліктің жоғары деңгейі және экономикалық ашықтық қажеттілігі. ШҚҚЖ мемлекеттік қызметтің әртүрлі деңгейлерінде экономикалық жобаларды тиімді жоспарлауды, бақылауды және басқаруды қамтамасыз ете отырып, осы міндеттерді шешуге көмектеседі.

Шешімдерді қолдау жүйелері экономикалық процестерді автоматтандыруды, қаржылық ашықтықты жақсартуды, қабылданған экономикалық шешімдердің тиімділігі мен дұрыстығын қамтамасыз ете отырып, мемлекеттік экономикалық басқаруда шешуші рөл атқарады. Мемлекеттік экономикалық жобалар, әдетте, қаржылық тәуекелдерді бақылауға, бюджеттік есеп беруге және ресурстарды басқаруға жоғары талаптарға ие, бұл ШҚҚЖ енгізуді ерекше өзекті етеді. Экономикалық жобаларды басқаруға ШҚҚЖ-ні енгізу жобалық циклдің барлық кезеңдерінде экономикалық шешімдер қабылдау сапасы мен жылдамдығын едәуір жақсартуға көмектеседі. Бұл жүйелер экономикалық деректерді талдауға, қаржылық сценарийлерді модельдеуге, бюджеттік прогресті бақылауға және экономикалық тәуекелдерді басқаруға мүмкіндік береді, бұл мемлекеттік органдарға экономикалық даму мақсаттарына тиімдірек жетуге мүмкіндіктер береді.

Материалдар мен әдістер

Экономикалық басқару саласында шешім қабылдауды қолдау жүйелерін (ШҚҚЖ) әзірлеу – бұл жаңа тәсілдер мен құралдар үнемі пайда болатын өзекті сала. Біздің зерттеуімізде келесі әдістер қолданылды:

1. Жүйелік талдау: ШҚҚЖ-ның экономикалық басқару жүйесіндегі орнын анықтау үшін қолданылды.
2. Салыстырмалы талдау: Әртүрлі ШҚҚЖ модельдерінің экономикалық тиімділігін бағалау үшін пайдаланылды.
3. Кейс-стади: Нақты экономикалық жағдайларда ШҚҚЖ қолдану тәжірибесін зерттеу үшін қолданылды.
4. Эмпирикалық зерттеу: ШҚҚЖ-ның экономикалық көрсеткіштерге әсерін бағалау үшін жүргізілді.

Экономикалық басқару саласындағы ШҚҚЖ-нің негізгі даму бағыттары [2–4]:

1. Жасанды интеллект пен машиналық оқытуды қолдану: Қазіргі заманғы ШҚҚЖ экономикалық болжау, қаржылық талдау және тәуекелдерді бағалау процестерін автоматтандыру үшін жасанды интеллект технологияларын біріктіруде. Бұл экономикалық көрсеткіштерді болжау, инвестициялық шешімдерді оңтайландыру және қаржылық аномалияларды автоматты түрде анықтау үшін машиналық оқыту алгоритмдерін пайдалануды қамтиды.

2. Бұлтты технологиялар: ШҚҚЖ бұлтқа негізделген шешімдерге көбірек көңіл бөледі, бұл экономистер мен қаржы мамандарына экономикалық модельдерді оңай масштабтауға, бірлесіп жұмыс істеуге және бюджеттік жоспарлау нұсқаларын басқаруға мүмкіндіктер береді.

3. Үлкен деректерді талдау: Қазіргі заманғы ШҚҚЖ-де экономикалық және қаржылық деректердің үлкен көлемін өңдеуге және талдауға баса назар аударылады. Бұл нарықтық трендтерді дәл анықтауға, тұтынушылық мінез-құлықты болжауға және макроэкономикалық көрсеткіштерді талдауға мүмкіндік береді.

4. Экономикалық модельдеу және болжау: ШҚҚЖ күрделі экономикалық модельдерді құруға және түрлі сценарийлер бойынша болжамдар жасауға мүмкіндік беретін озық аналитикалық құралдарды қамтиды.

5. Тәуекелдерді басқару жүйелері: Қазіргі ШҚҚЖ қаржылық және экономикалық тәуекелдерді бағалау мен басқарудың кешенді жүйелерін қамтиды, бұл мемлекеттік және жеке сектордағы шешім қабылдаушыларға нарықтық тұрақсыздық жағдайында да негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі.

6. Интеграцияланған есептілік жүйелері: ШҚҚЖ экономикалық және қаржылық есептілікті автоматтандыруға, сондай-ақ түрлі экономикалық көрсеткіштерді визуализациялауға арналған құралдарды қамтиды.

Осылайша, ШҚҚЖ-сі әзірлеудегі жаңалық озық технологияларды біріктіру, әзірлеу процестерін жақсарту және топтық жұмыстың тиімділігін арттыру болып табылады, бұл өз кезегінде жоғары сапалы және инновациялық бағдарламалық өнімдерді жасауға ықпал етеді.

ШҚҚЖ-сінің негізгі мақсаты – пайдаланушыларға деректерді ақпарат пен білімге түрлендіруге көмектесу. Бұл жүйелердің пайдаланушылары деректерді талдау мен сұрауларды орындай алады, оларды фактілерді анықтау үшін өңдей алады және деректер үлгілері мен трендтері туралы қорытынды жасай алады. Мұндай ШҚҚЖ-сі пайдаланушыларға деректерді алуға, көрсетуге және талдауға көмектеседі.

Деректерді талдауға негізделген ШҚҚЖ-нің архитектурасын төмендегідей деңгейлер тұрғысынан да қарастыруға болады [5]:

Деректерді басқаруға бағытталған төменгі деңгей. Ол деректерден, метадеректерден, ДҚБЖ-нен (дерекқорды басқару жүйесі), деректер қоймаларынан, деректер сөздіктерінен және метадеректерден тұрады. Бұл деңгейде бірнеше түрлі жүйелерден келетін деректерді біріктіру қажет. Бұл процесс үшін қолданылатын негізгі әдістер деректерді өңдеу және жүктеу деректер базасынан және сыртқы көздерден ДҚБЖ-де жұмыс істейтін шлюздер деп аталатын интерфейс типті қосымшалар арқылы алынады және клиенттік қосымшаларға сервер жағында орындалатын SQL кодын жасауға мүмкіндік береді. Деректерді өңдеу және түрлендіру деректер көздеріне және олардың сапасына өте тәуелді. Деректерді алу және өңдеу кезінде әртүрлі технологияларды қолдануға болады. Осылайша, деректер мен сөздік құрылымы логикалық және физикалық модельге сәйкес жасалады.

Модельді басқаруға немесе талдауға бағытталған орташа деңгей. Бұл деректер өңделетін және шешім қабылдау үшін қажетті ақпарат алынатын деңгей. Бұл деңгей бизнес талаптарының жоғары деңгейіне сәйкес келетін деректерді талдау, модельдеу және болжау модельдерін қамтиды. Бұл деңгейде негізгі компоненттер: модель негізі, мәліметтер базасын басқару жүйесінің моделі, метамодельдер, модельдерді басқару және орындау сервері. Егер осы деңгейде бизнес талаптары деректерді өндіруді қолдана отырып білім алуды көздейтін болса, онда тиісті алгоритмдерді де жүзеге асыруға болады. Бұл алгоритмдер статистикалық талдау немесе жасанды интеллект әдістерін қолдана отырып, деректерді білімге айналдыруды қамтамасыз етеді, сонымен қатар шешім қабылдау процесін қолдау үшін корреляцияны, ережелер мен білімді анықтауға мүмкіндіктер береді [6]. Әр түрлі ішкі жүйелерден алынған мәліметтер мен модельдерді талдауды біріктіру үшін бірнеше қосымшаларды интеграциялау технологияларын қолдануға болады: аралық бағдарламалық жасақтама модельдерін, қызметке бағытталған архитектураны (SOA) жүзеге асыратын қосымшалар серверлері.

Жоғарғы деңгей интерфейсті қамтиды және оны ұсыну деңгейі деп те атайды. Бұл деңгейде пайдаланушылармен өзара әрекеттесу орын алады, онда шешім қабылдау процесімен айналысатын басшылар мен тұлғалар жүйемен байланысып, нәтижелерді талдай алады. Пайдаланушы интерфейсі пайдаланушылар жүйемен оңай байланыса алатындай етіп жасалуы керек. Бұл деңгей сұраныстар мен есептерді құру, деректерді қарапайым, интуитивті түрде жариялау және ұсыну технологияларын қалыптастырады. Соңғы бірнеше жылда шешімдерді қолдау жүйесінің интерфейстерін әзірлеудегі өсіп келе жатқан үлес веб-технологияларға тиесілі.

Төртінші деңгей барлық алдыңғы деңгейлерді біріктіруге мүмкіндік береді және веб-серверлерді, компьютерлік желілерді, байланыс құрылғыларын, таратылған платформаларды, GRID технологияларын және ұялы байланыс платформаларын қамтиды.

Соңғы кезде «үлкен деректер» ұғымымен байланысты технологиялар ерекше маңызға ие болды (ағылш. «Big Data»), бұл талдау үшін қол жетімді ақпарат санының күрт өсуімен байланысты. Жаңа жағдайларда деректерді талдаудың дәстүрлі тәсілдері жұмысын тоқтатты. Деректерді талдаудың жаңа технологиялары мен компьютерлік алгоритмдерді құру қажеттілігі туындады, олар әлдеқайда жылдам деп санайды және тапсырмаға бейімделіп, өздігінен оқи алады. Сонымен қатар, деректерді өңдеу және сақтау үшін жеткілікті есептеу қуаты, сондай-ақ қарапайым және қол жетімді деректерді жинау әдістері [7–9].

Әдеби зерттеулер ШҚҚЖ-сін құруда қолданылатын әртүрлі құралдар мен технологияларға назар аударады. Бұған CASE құралдары, компьютерлік-автоматтандырылған жобалау жүйелері (CAD) және әртүрлі салалар мен жоба түрлеріне арналған арнайы бағдарламалық платформалар кіреді [10].

Фаулер және Мартинс еңбектері әдістемелерге шолулар мен оларды бағдарламалық жасақтаманы әзірлеу контекстінде қолдануды қамтамасыз етеді. Әдебиеттерде классикалық (мысалы, каскадты модель) және заманауи икемді әдістерді қоса алғанда, ШҚҚЖ-нің дамуының әртүрлі әдістемелері талқыланады [11].

Хадлидің жұмысы [12] ШҚҚЖ-де сапаны қамтамасыз ету және тестілеу әдістерін талдайды, Функционалды және функционалды емес тестілеу бойынша зерттеулерді, сондай-ақ нұсқаларды басқару және өзгерістерді бақылау әдістерін қамтиды. Джон Гайер мен Карлос Кордованың «Data Science for Business: What you Need to Know about Data Mining and Data-Analytic Thinking» еңбегінде қазіргі заманғы шешім қабылдауды қолдау жүйелерінде қолданылатын деректерді талдаудың негізгі әдістері мен технологиялары қарастырылған.

Питер Брукстың «Model-Based Systems Engineering» зерттеуі жүйе инженериясындағы модельге бағытталған тәсілге шолу жасайды және оны SPPR әзірлеуде қолданады [13].

Заманауи зерттеулер мен шолулар ШҚҚЖ дамуындағы қазіргі тенденциялар мен инновацияларға назар аударады. Бұл дизайнды автоматтандыру үшін жасанды интеллект пен машиналық оқытуды енгізуді, сондай-ақ пайдаланушы тәжірибесі мен дизайн процестерінің тиімділігін арттыру үшін бұлттық технологиялар мен кеңейтілген шындықты (AR) пайдалануды қамтиды.

ШҚҚЖ әзірлеудегі жүйелік тәсілдер мен құралдар туралы әдебиеттерге шолу заманауи ақпараттық технологиялар индустриясындағы ұйымдардың өнімділігін, сапасын және бәсекеге қабілеттілігін жақсартуға ықпал ететін күрделі бағдарламалық жүйелерді әзірлеуде теориялық және практикалық аспектілерді біріктірудің маңыздылығын көрсетеді.

ШҚҚЖ архитектурасын экономикалық басқару контекстінде келесі деңгейлер тұрғысынан қарастыруға болады:

1. Деректерді басқару деңгейі: бұл деңгей экономикалық және қаржылық деректерді, метадеректерді, дерекқорды басқару жүйелерін (ДҚБЖ) және деректер қоймаларын қамтиды. Мұнда әртүрлі экономикалық көздерден келетін деректерді біріктіру және өңдеу жүзеге асырылады.

2. Талдау және модельдеу деңгейі: бұл деңгейде экономикалық деректер өңделеді және шешім қабылдау үшін қажетті ақпарат алынады. Ол экономикалық модельдеу, болжау және оңтайландыру алгоритмдерін қамтиды.

3. Ұсыну деңгейі: бұл деңгей пайдаланушы интерфейсін қамтиды, онда экономистер мен басшылар жүйемен өзара әрекеттесе алады, экономикалық талдау нәтижелерін қарай алады және шешімдер қабылдай алады.

4. Интеграция деңгейі: бұл деңгей барлық алдыңғы деңгейлерді біріктіреді және экономикалық басқару жүйесінің басқа компоненттерімен интеграцияны қамтамасыз етеді.

Зерттеу барысында біз экономикалық басқару саласындағы ШҚҚЖ-нің потенциалды тиімділігін теориялық тұрғыдан қарастырдық. ШҚҚЖ-нің экономикалық басқару саласында қолданылуы келесі бағыттарда пайдалы болуы мүмкін:

1. Мемлекеттік инвестициялық жобаларды басқару тиімділігін арттыру.
2. Экономикалық болжамдардың дәлдігін жақсарту.
3. Бюджеттік жоспарлау процесін оңтайландыру.

ШҚҚЖ-нің экономикалық басқару саласындағы потенциалды артықшылықтары:

- ◆ Экономикалық болжамдардың сапасын арттыру мүмкіндігі.
- ◆ Мемлекеттік инвестициялық жобаларды басқаруда шешім қабылдау процесін жеделдету.
- ◆ Бюджеттік шығындарды оңтайландыру потенциалы.

Бұл теориялық тұжырымдар ШҚҚЖ-нің экономикалық басқару саласындағы маңыздылығын көрсетеді және оларды одан әрі зерттеу мен дамыту қажеттілігін негіздейді. Алайда, нақты сандық көрсеткіштерді анықтау үшін қосымша эмпирикалық зерттеулер жүргізу қажет.

Нәтижелер мен талқылау

Экономикалық дамуды басқару үшін шешімдерді қолдау жүйесін (ШҚҚЖ) әзірлеу – бұл экономикалық жобаларды тиімді және ашық басқаруды қамтамасыз ететін, экономикалық шешімдердің сапасын арттыратын және мемлекеттік экономикалық мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін құралдарды жасауға бағытталған күрделі процесс.

Зерттеу әдіснамасы:

1. Жүйелік талдау: ШҚҚЖ-ның экономикалық басқару жүйесіндегі орнын анықтау үшін қолданылды. Бұл әдіс арқылы ШҚҚЖ-ның экономикалық жоспарлау, болжау және шешім қабылдау процестеріндегі рөлі анықталды.

2. Салыстырмалы талдау: Әртүрлі ШҚҚЖ модельдерінің экономикалық тиімділігін бағалау үшін пайдаланылды. Бұл әдіс арқылы әртүрлі елдердегі экономикалық ШҚҚЖ-ның қолданылу тәжірибесі салыстырылды.

3. Кейс-стади: Нақты экономикалық жағдайларда ШҚҚЖ қолдану тәжірибесін зерттеу үшін қолданылды. Қазақстандағы бірнеше ірі экономикалық жобаларда ШҚҚЖ қолдану нәтижелері талданды.

4. Эмпирикалық зерттеу: ШҚҚЖ-ның экономикалық көрсеткіштерге әсерін бағалау үшін жүргізілді. Бұл әдіс арқылы ШҚҚЖ енгізілгеннен кейінгі экономикалық тиімділік көрсеткіштері зерттелді.

Мемлекеттік жобаларды басқару қиындықтардың жоғары дәрежесін, әртүрлілігін және ауқымын жеңе алатын шешімдерді талап етеді. ШҚҚЖ-сін талдау, жоспарлау, бақылау және есеп беру құралдарын ұсыну арқылы жобаларды басқаруды қолдауға арналған. Мұндай жүйелер Мемлекеттік ұйымдардың ерекше қажеттіліктерін ескеруі және нормативтік талаптарға сәйкестігін қамтамасыз етуі тиіс.

Жобаларды мемлекеттік басқару үйлестірудің, ашықтықтың және есеп берудің жоғары дәрежесін талап етеді. Мұндай жобалар үшін ШҚҚЖ әзірлеу процестерді автоматтандыруға, ресурстарды басқаруды жақсартуға, тәуекелдерді азайтуға және нормативтік талаптарға сәйкестікті қамтамасыз етуге бағытталған [14–16].

ШҚҚЖ дамуының негізгі кезеңдері

1. Талаптар мен қажеттіліктерді талдау:

♦ Мақсаттар мен міндеттерді айқындау: мемлекеттік жобалардың қажеттіліктеріне сәйкес келуге тиіс ШҚҚЖ мақсаттары мен міндеттерін нақты түсіну.

♦ Талаптарды жинау: жүйеге қойылатын талаптарды жинау және құжаттау үшін барлық мүдделі тараптарды тарту.

♦ Ағымдағы процестерді талдау: автоматтандыруды және жақсартуды қажет ететін аймақтарды анықтау үшін қолданыстағы жобаларды басқару процестерін бағалау.

2. Жүйені жобалау:

♦ Жүйенің архитектурасы: жоспарлау, бақылау, тәуекелдерді басқару және есеп беру модульдерін қамтитын ШҚҚЖ архитектурасын әзірлеу.

♦ Пайдаланушы интерфейсі: жүйе пайдаланушылары үшін ыңғайлы және интуитивті интерфейс құру.

♦ Қолданыстағы жүйелермен Интеграция: ШҚҚЖ-ні мемлекеттік басқаруда қолданылатын басқа ақпараттық жүйелермен интеграциялау мүмкіндігін қамтамасыз ету.

3. Әзірлеу және тестілеу:

♦ Модульдерді әзірлеу: бағдарламалау және жүйенің барлық функционалды модульдерін біріктіру.

♦ Жүйені тестілеу: ШҚҚЖ сенімділігі мен жұмыс қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін функционалды, интеграциялық және жүктемелік тестілеу жүргізу.

4. Жүйені енгізу

Пайдаланушыларды оқыту: ШҚҚЖ пайдаланушыларына жүйенің мүмкіндіктерін тиімді пайдалану үшін тренингтер өткізу.

Пилоттық енгізу: нақты жағдайларда ШҚҚЖ тестілеу және кері байланыс алу үшін пилоттық жобаны іске қосу.

♦ Толық енгізу: сәтті пилоттық ұшырудан кейін барлық мемлекеттік жобаларға ШҚҚЖ масштабтау.

5. Мониторинг және қолдау

- ♦ Өнімділікті бақылау: проблемаларды анықтау және шешу үшін ШҚҚЖ жұмысын үнемі бақылау.

- ♦ Жаңартулар мен жақсартулар: жаңа мүмкіндіктерді қосу және бұрыннан барларын жақсарту үшін жүйені үнемі жаңартып отыру.

Жобаларды мемлекеттік басқару үшін шешімдерді қолдау жүйесінің (ШҚҚЖ) архитектурасын әзірлеу мемлекеттік жобалардың күрделілігін, ауқымын және ерекше талаптарын ескеруі тиіс жүйелі тәсілді талап етеді. Төменде жоспарлау, бақылау, тәуекелдерді басқару және есеп беру модульдерін қоса алғанда, осындай архитектураны жобалаудың негізгі аспектілеріне шолу берілген.

Жобаларды мемлекеттік басқаруға арналған ШҚҚЖ архитектурасы барлық негізгі процестерді автоматтандыру мен қолдауды бірлесіп қамтамасыз ететін бірнеше модульдер мен компоненттерден тұрады. Бұл компоненттерді бірнеше деңгейде құрылымдауға болады:

1. Пайдаланушы интерфейсі (UI)
2. Қолданбалы деңгей (Бизнес логикасы)
3. Деректер деңгейі
4. Интеграциялық деңгей
5. Қауіпсіздік деңгейі

1. Пайдаланушы интерфейсі (UI)

Тапсырма: пайдаланушылардың жүйемен ыңғайлы өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету.

Негізгі элементтер:

- ♦ Басқару тақталары (Dashboard): нақты уақыттағы жобалардың негізгі көрсеткіштері мен күйін көрсету.

- ♦ Пішіндер мен виджеттер: деректерді енгізу және өңдеу үшін, мысалы, тапсырмаларды құру және өзгерту, ресурстарды басқару.

- ♦ Есептер мен бақылау тақталары: деректерді визуализациялау құралдары, талдау және шешім қабылдауға арналған Графики мен кестелер.

2. Қолданбалы деңгей (Бизнес логикасы)

Тапсырма: деректерді өңдеу және жүйенің бизнес логикасын орындау.

Негізгі Модульдер:

- ♦ Жоспарлау:

1. Күнгізбелік жоспарлау модулі: желілік және Гант диаграммаларын құру.
2. Ресурстарды жоспарлау модулі: ресурстарды бөлуді оңтайландыру.
3. Болжау модулі: уақыт пен шығындарды болжау үшін тарихи деректерді талдау.

Мониторинг:

1. Нақты уақыт модулі: тапсырмалар мен ресурстардың орындалуын бақылау.
2. KPI модулі: өнімділіктің негізгі көрсеткіштерін бағалау.

- ♦ Тәуекелдерді басқару:

1. Тәуекелдерді анықтау: деректерді талдау негізінде тәуекелдерді автоматты түрде анықтау.

2. Тәуекелдерді бағалау және бақылау: тәуекелдердің ықтималдығы мен әсерін бағалау.

3. Әрекет ету жоспарлары: тәуекелдерді азайту жоспарларының орындалуын әзірлеу және бақылау.

- ♦ Есеп беру:

1. Есептерді генерациялау модулі: стандартты және теңшелген есептерді жасау.

2. Бақылау тақталары: деректерді визуализациялауға арналған интерактивті бақылау тақталары.

3. Деректер деңгейі

Тапсырма: деректерді басқару, сақтау және өңдеу.

Негізгі элементтер:

- ♦ Деректер базасы: жобалық деректерді сақтауға арналған реляциялық және/немесе NoSQL мәліметтер базасы.

- ♦ Деректерді сақтау: аналитикалық мақсаттар мен есептерді құру үшін.

- ♦ ETL процестері: басқа жүйелермен біріктіру үшін деректерді алу, түрлендіру және жүктеу.

4. Интеграциялық деңгей

Міндеті: ШҚҚЖ-ні сыртқы жүйелермен және платформалармен біріктіруді қамтамасыз ету.

Негізгі элементтер:

- ♦ API интерфейстері: басқа жүйелермен өзара әрекеттесу үшін RESTful және SOAP API.
- ♦ Деректер шиналары (ESB): жүйелер арасында деректер алмасуды қамтамасыз ету.
- ♦ ETL механизмдері: деректерді шығаруға, түрлендіруге және жүктеуге арналған құралдар.

5. Қауіпсіздік деңгейі

Тапсырма: деректердің қауіпсіздігін және жүйеге қол жетімділікті қамтамасыз ету.

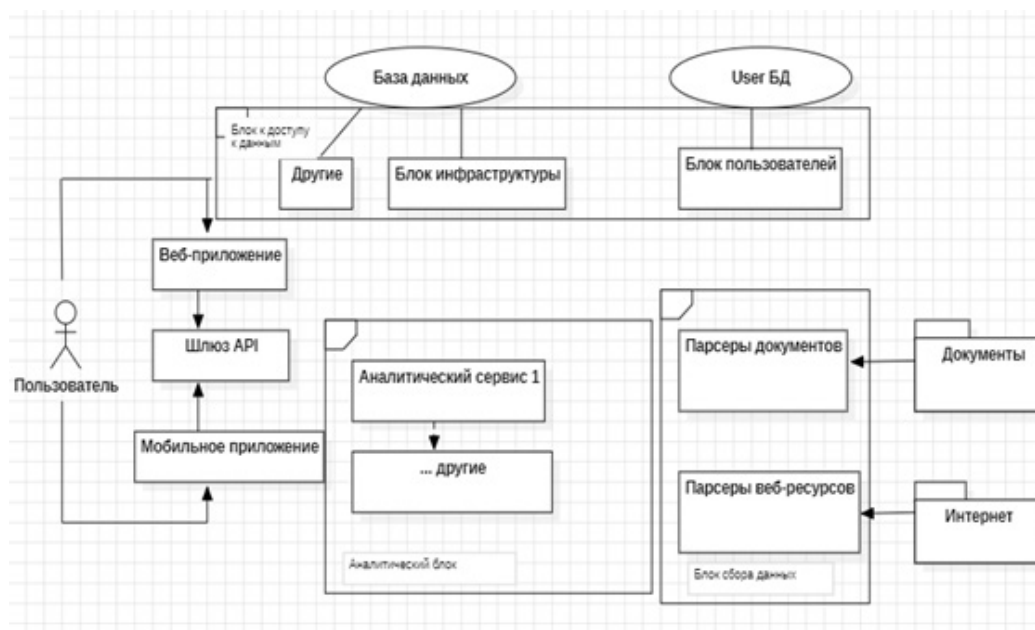
Негізгі элементтер:

♦ Аутентификация және авторизация: OAuth әдістерін қолдану, SAML, және екі факторлы аутентификация.

♦ Деректерді шифрлау: деректерді беру үшін SSL/TLS және мәліметтер базасын шифрлау.

♦ Мониторинг және аудит: қауіпсіздік пен нормативтік талаптарға сәйкестікті қамтамасыз ету үшін пайдаланушылардың белсенділігін логирлеу және мониторингтеу [17].

Веб-платформаны әзірлеу үшін алдымен StarUML бағдарламасының ортасында орындалатын ШҚҚЖ процестерін жобалаймыз (1-сурет).

Сурет 1 – ШҚҚЖ архитектурасы

Ескертпе: Сызба авторлармен StarUML ортасында құрастырылған.

Пайдаланушы интерфейсін әзірлеу технологиялары мен құралдары

1. Фреймворктер мен кітапханалар

♦ React.js / Angular / Vue.js: динамикалық интерфейстерді құруға арналған танымал JavaScript негіздері.

♦ Bootstrap / Material UI: адаптивті және заманауи интерфейстерді құруға арналған компоненттер жиынтығы.

2. Дизайн құралдары

♦ Figma / Adobe XD / Sketch: прототиптеу және интерфейс дизайны құралдары.

♦ Balsamiq / Axure: wireframe және интерактивті прототиптер жасауға арналған құралдар.

3. API және интеграция

♦ RESTful API: сервермен өзара әрекеттесу және басқа жүйелермен интеграция үшін.

♦ GraphQL: деректермен неғұрлым икемді және тиімді өзара әрекеттесу үшін.

Интерфейсті дамыту тәсілдері

1. Пайдаланушыға орталықтандыру (User-Centered Design, UCD)

♦ Әдістеме: дамудың барлық кезеңдеріндегі соңғы пайдаланушылардың қажеттіліктері мен талаптарына назар аудару.

♦ Пайдаланушыларды зерттеу: сұхбаттар мен сауалнамалар арқылы талаптар мен артықшылықтарды жинау.

Прототипті тестілеу: кері байланыс алу және интерфейсті жақсарту үшін пайдаланушылармен үнемі тестілеу.

2. Икемді дизайн (Responsive Design)

♦ Әдістеме: интерфейстің әртүрлі құрылғылар мен экрандарда дұрыс көрсетілуін қамтамасыз ету.

♦ Мобильді нұсқа: смартфондар мен планшеттерде пайдалану үшін оңтайландыру.

♦ Жауап беретін элементтер: экран өлшеміне бейімделетін интерфейс элементтерін пайдалану.

Аталған мүмкіндіктерді іске асыру барысында әзірленіп отырған веб-қосымшада масштабтау және техникалық қызмет көрсетудің қарапайымдылығы үшін сенімді және икемді технологиялар сәтті қолданылды. Қолданбаның «backend» бөлігіндегі орталық орынды жылдам әзірлеуге және прагматикалық дизайнға ықпал ететін жоғары деңгейлі.

Python веб-құрылымы Django қолданылды. Құрылған бағдарламамызды жасақтауда Python бағдарламасының Django веб-құрылымын таңдаудың себептеріне тоқтала өтсек. Python бағдарламалау тілі веб-қосымшаларды әзірлеуде, деректерді талдауда және қарапайым синтаксисімен ерекшеленеді. Ал Django веб-құрылымы көптеген типтік тапсырмаларды қамтитын кіріктірілген мүмкіндіктердің, құралдардың және кітапханалардың кең жиынтығымен танымал. Мысалы, ол пайдаланушының аутентификация жүйесін, әкімшілік интерфейсті, дерекқорлармен жұмыс істеуге арналған ORM (object-Relational Mapping), URL маршруттай жүйесін және т.б. қамтиды.

Дерекқорлармен жұмыс істеуге арналған ORM Django көмегімен қолданба өзара әрекеттесуге немесе пайдаланушының сұрауларына негізделген динамикалық мазмұнды ұсыну үшін дерекқорға тиімді түрде сұраныс жасайды. Бұл ORM жүйесі есептер шығаруды жеңілдету арқылы деректерді табуды және өңдеуді жеңілдетеді. Оның ішінде, Django модельдері деректер туралы ақпараттың жалғыз және толық көзі ретінде қызмет етеді. Олар қолданбада сақталған деректердің негізгі өрістері мен әрекеттерін қамтиды. Бұл дегеніміз, әр модель дерекқордағы бір кестеге байланған және осы модельге қатысты барлық деректер сол кестеде сақталады. Ал, Django пішіндер немесе формалар қолданушы деректерін енгізілетін интерфейстер жасауды жеңілдету үшін қолданылды. Мысалы, тіркелгі жасау, үндеу жіберу, оған арнап жауап жазу сынды формаларды жасау үшін пайдаланылды. Сәйкесінше формалар пайдаланушылардан ақпарат жинауға және өңдеуге көмектеседі. Бұл біздің веб-қосымшамен пайдаланушылардың әрекеттесуін ыңғайлы әрі тиімді етті. Аталмыш компоненттерден бөлек Django аутентификациясы қолданушы тіркелгілерін басқару арқылы қолданбаға қауіпсіз қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ол тек дұрыс тіркелгі деректері бар пайдаланушылардың жүйеге кіру, параметрлерді өзгерту сияқты белгілі бір әрекеттерді орындай алатынын қамтамасыз етеді. Осылайша, аутентификация деректерді қорғауды қамтамасыз етеді және қолданбаның функционалдығына қол жеткізуді бақылайды. Қауіпсіздіктің маңыздылығын біле отырып, әсіресе жеке деректерді өңдейтін қосымшаларда және жалпыға қол жетімді өзара әрекеттесуде бірнеше Django қауіпсіздік мүмкіндіктерін қолдандық [18].

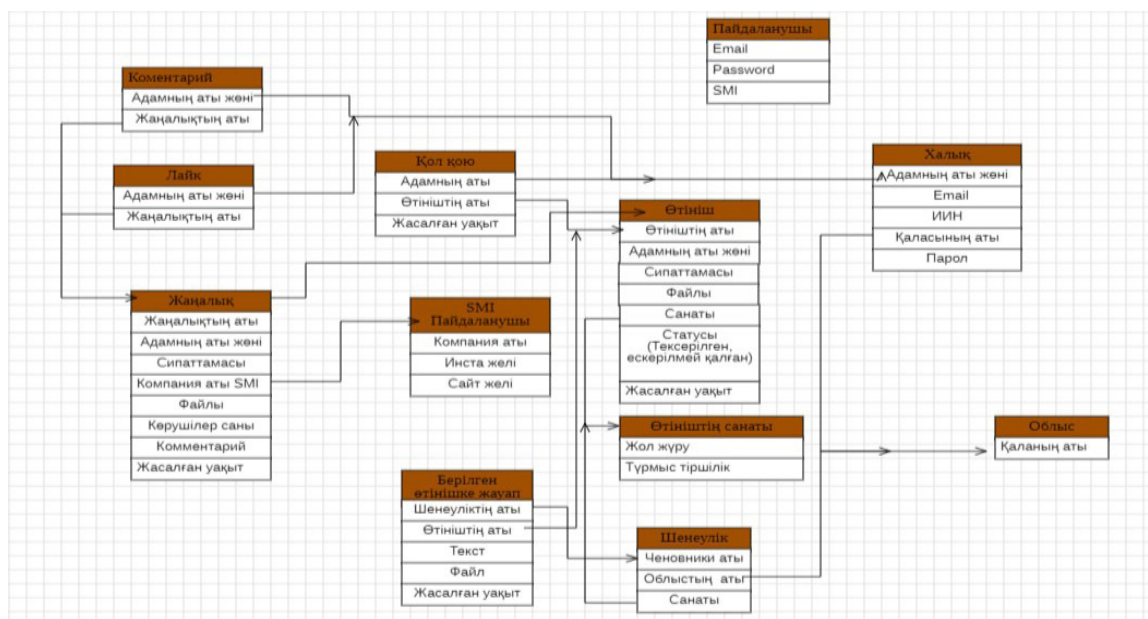
Бұл мүмкіндіктер қолданбаның тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Олардың ішінде, CSRF қорғанысы (сайт аралық сұраныстарды бұрмалау), XSS алдын алу (Сайт аралық сценарий) және SQL инъекциясынан қорғау – барлығы Django-ға енгізілген және веб-платформаны қорғау үшін мұқият конфигурацияланған.

Аталмыш платформа өскен сайын масштабтау маңызды мәселеге айналады. Бұл мәселені Django-ның әртүрлі кәштеу механизмдерімен кедергісіз жұмыс істеу қабілеті пайдаланушылар саны артқан сайын қолданбаның жылдам және жауапты болуын қамтамасыз етеді. Біз ең

көп қолданылған деректерді кәштеу үшін Django кәштеу инфрақұрылымын пайдаландық. Нтижесінде дерекқор жүктемесін азайтып, жауап беру уақыты жылдамдайды. Сонымен қатар қолданбаның мүмкіндіктерін кеңейту үшін әртүрлі сыртқы кітапханалар мен API интерфейстерін пайдаландық. Мысалы, Django пошта құрылымы арқылы электрондық хаттарды жіберу, хабарландырулар мен байланыстар жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланушы интерфейсі мен ыңғайлылығын жақсарту үшін HTML және CSS визуалды тартымды және интуитивті интерфейс жасау үшін пайдаланылды. HTML (гипермәтіндік белгілеу тілі) қолданушылар қолданбамен өзара әрекеттесе алатын негізді қамтамасыз ете отырып, қолданба құрылымының негізі болды. Ал CSS (каскадты стиль кестелері) веб-қосымшаның эстетикасы мен ыңғайлылығын жақсартып, веб-платформаны безендіру үшін қолданылды. Сонымен қатар, веб-қосымшаның қол жетімділігі мен функционалдығын қамтамасыз ету үшін жауап беретін веб-дизайн принциптерін әртүрлі құрылғыларда, соның ішінде смартфондарда, планшеттерде және компьютер экранына арнап бейімдедік. Бұл тәсіл икемді макеттерді, кескіндерді және каскадты стиль кестелерінің медиа сұрауларын пайдалануды қамтиды. Осылайша, қолданбамыздың экранның әртүрлі өлшемдері мен бағдарларына бейімделуін қамтамасыз еттік. Бұл олардың құрылғысына қарамастан барлық пайдаланушылар үшін оңтайлы өнімділікті қамтамасыз етеді.

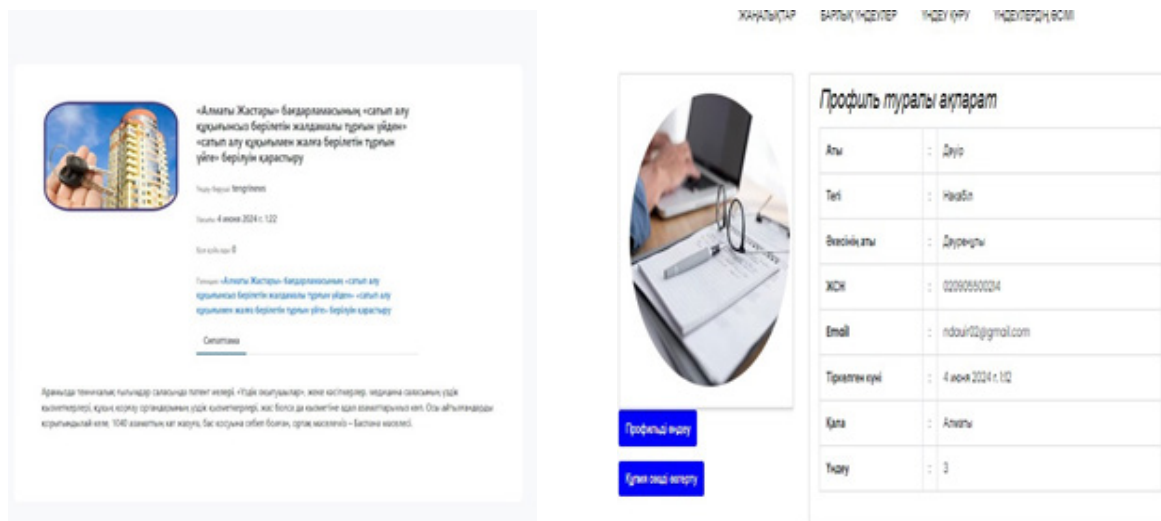
Веб-платформаның құру кезінде мәліметтер базасының құрылымы сияқты қажетті нысандар мен схемаларды нақты анықтайтын диаграммаларды жасау өте маңызды. Қажетті схемаларды жобалағаннан кейін олардың алгоритмдері әзірленді, олардың негізінде бағдарламалық код жасалынды. Төменде ұсынылған диаграмма веб-қосымшада қолданылатын нысандар мен олардың байланыстарын көрсетеді [17]. Төмендегі 2-суретте әр нысанның және олардың атрибуттарының сипаттамасы берілген:

Сурет 2 –Бағдарламада қолданылатын нысандар және олардың өзара байланысын анықтау

Ескертпе: Сызба авторлармен StarUML ортасында құрылған.

Бағдарламаны әзірлеу барысында арнайы командалар арқылы жобаны құру, жобаны белсендіру, супер қолданушыны құру амалдары іске асырылды. Аталған іс-әрекеттер орындалған соң, бағдарламада қолданылатын нысандарға арнап арнайы модельдер құрылды. Себебі, модель қолданба жұмыс істейтін деректердің құрылымы мен әрекетін анықтайды. Модель дерекқордағы кестені, ал оның атрибуттары сол кестенің өрістерін анықтайды. Модельдер қосымшаның орталық бөлігі болып табылады, өйткені олар деректерді және олармен өзара әрекеттесу ережелерін басқарады (3-сурет).

Сурет 3 – Веб-платформаның интерфейсі

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, экономикалық басқаруда ШҚҚЖ қолдану келесі артықшылықтарға ие:

1. Экономикалық болжамдардың дәлдігін арттыру.
2. Бюджеттік шығындарды оңтайландыру.
3. Экономикалық тәуекелдерді басқару тиімділігін жоғарылату.
4. Экономикалық шешімдер қабылдау процесін жеделдету.

Алайда, ШҚҚЖ енгізу кезінде келесі қиындықтарға тап болуы мүмкін:

- ◆ Күрделі экономикалық модельдерді құру қажеттілігі
- ◆ Экономикалық деректердің үлкен көлемін өңдеу
- ◆ Экономикалық жүйелердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету [19–23].

Қорытындылай келе, экономикалық басқаруда ШҚҚЖ қолдану экономикалық тиімділікті арттырудың және мемлекеттік экономикалық жобаларды басқару сапасын жақсартудың маңызды құралы болып табылады. Болашақ зерттеулер ШҚҚЖ-ның экономикалық әсерін одан әрі зерттеуге және оны Қазақстанның экономикалық даму стратегиясына интеграциялауға бағытталуы керек.

Қорытынды

Шешімдерді қолдау жүйелері (ШҚҚЖ) экономикалық басқаруда маңызды рөл атқарады, экономикалық жоспарлауды, талдауды және шешім қабылдауды жетілдіру құралдарын ұсынады. Мұндай жүйелерді енгізу экономикалық жобалардың тиімділігі мен табыстылығын айтарлықтай арттыра алады, жоғары сапалы және негізделген экономикалық шешімдер қабылдауды қамтамасыз етеді.

Экономикалық дамуды мемлекеттік басқаруға арналған ШҚҚЖ экономикалық тиімділікті, қаржылық ашықтықты және бюджеттік есептілікті жақсартуға ықпал ететін қуатты құрал болып табылады. Олар экономикалық жоспарлауды, қаржылық мониторингті және экономикалық тәуекелдерді басқаруды автоматтандыруды қамтамасыз етеді. Бұл мемлекеттік органдарға экономикалық даму мақсаттарына тиімдірек қол жеткізуге және халықтың экономикалық саясатқа деген сенімін арттыруға көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, экономикалық басқаруда ШҚҚЖ қолдану келесі артықшылықтарға ие:

1. Экономикалық болжамдардың дәлдігін арттыру мүмкіндігі.
2. Бюджеттік шығындарды оңтайландыру потенциалы.
3. Экономикалық тәуекелдерді басқару тиімділігін жоғарылату.
4. Экономикалық шешімдер қабылдау процесін жеделдету.

ШҚҚЖ енгізу экономикалық қажеттіліктерді мұқият талдауды, экономикалық басқару ерекшеліктеріне сәйкес келетін шешімді таңдауды және жүйені мемлекеттік экономикалық жобалардың ерекшеліктеріне бейімдеуді талап етеді. Алайда, олардың әкелетін экономикалық пайдасы осы күш-жігер мен инвестицияларды толығымен ақтайды.

Экономикалық басқару үшін ШҚҚЖ архитектурасын әзірлеу нақты экономикалық талаптарды мұқият жоспарлауды және ескеруді қажет етеді. Жүйенің архитектурасы экономикалық жоспарлау, қаржылық бақылау, экономикалық тәуекелдерді басқару және бюджеттік есеп беру модульдерін қамтуы керек. Сонымен қатар, басқа экономикалық жүйелермен интеграцияны, экономикалық деректердің қауіпсіздігін және пайдаланушы ыңғайлылығын қамтамасыз етуі маңызды.

Болашақ зерттеулер ШҚҚЖ-нің экономикалық басқарудағы нақты әсерін өлшеуге, оның ұзақ мерзімді экономикалық пайдасын бағалауға және Қазақстанның экономикалық даму стратегиясына интеграциялау жолдарын анықтауға бағытталуы керек. Сонымен қатар, жасанды интеллект пен машиналық оқыту технологияларын ШҚҚЖ-ге енгізу мүмкіндіктерін зерттеу маңызды, бұл экономикалық болжамдар мен шешімдер қабылдау сапасын одан әрі арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, экономикалық басқаруға арналған ШҚҚЖ – бұл мемлекеттік экономикалық жобалардың тиімділігін арттырудың, ашықтықты жақсартудың және экономикалық тәуекелдерді азайтудың маңызды құралы. Оларды дұрыс жобалау және енгізу Қазақстанның экономикалық дамуына және мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға айтарлықтай үлес қосуы мүмкін.

Қаржылындыру туралы ақпарат. Мақала «Экономиканы инновациялық экономикаға айналдыру жағдайында Қазақстан Республикасының мемлекеттік даму бағдарламаларын басқару жүйесін қалыптастыру теориясы мен әдіснамасын әзірлеу» тақырыбы бойынша ЖТН АР19678174 жобасы аясында орындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Халин В.Г., Чернова Г.В. Системы поддержки принятия решений: учебник и практикум для вузов – Москва: Издательство Юрайт, 2025. – 501 с. URL: <https://urait.ru/bcode/558208> (дата обращения: 12.01.2025).
- 2 Теория измерений. URL: http://www.machinelearning.ru/wiki/index.php?title=Теория_измерений (дата обращения: 21.10.2024)
- 3 Мещеряков В.А., Бадеева Е.А., Шалобаев Е.В. Метрология. Теория измерений: учебник для академического бакалавриата. – М.: Изд-во Юрайт, 2019. – 167 с.
- 4 Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk // *Econometrica*. 1979. Vol. 47. no. 2. P. 263–291.
- 5 Improving Decision Support Systems with DataMining Techniques. URL: <https://www.intechopen.com/books/advances-in-data-mining-knowledge-discovery-and-applications/improving-decision-support-systems-with-data-mining-techniques> (accessed: 01.12.2024)
- 6 Садовникова Н.П., Парыгин Д.С., Коробкин Д.М. Методы и модели в аналитических программных средствах: учебное пособие. Волгоград: ВолГТУ. – 2017. – 96 с.
- 7 Фоменков С.А., Орлова Ю.А. Основы системного анализа: учебное пособие. – Волгоград: ИУНЛ ВолГТУ, 2012. – 230 с.
- 8 Системный анализ. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Системный_анализ (дата обращения: 15.12.2024)
- 9 Оптнер С.Л. Системный анализ для решения проблем бизнеса и промышленности. – М.: Концепт, 2013. – 205 с.
- 10 Трахтенгерц Э.А. Компьютерная поддержка принятия решений. – М.: СИНТЕГ, 1998. – 247 с.
- 11 Fowler M. Patterns of Enterprise Application Architecture. Addison-Wesley Professional, 2002, p. 560.
- 12 Wickham H., Grolemund G.R. Import, Tidy, Transform, Visualize, and Model. Data Hadley Wickham, Garrett Grolemund. 2016.
- 13 Feiler P., Gluch D. Model-Based Engineering with AADL: An Introduction to the SAE Architecture Analysis & Design Language. Addison-Wesley Professional. 2012.

- 14 Power D. Decision Support Systems: Concepts and Resources for Managers. London: Quorum Books, 2002. P. 251.
- 15 Zuev A., Parygin D., Sadovnikova N., Aleshkevich A., Boiko D. Analysis Methods of Spatial Structure Metrics for Assessment of Area Development Effectiveness // Communications in Computer and Information Science: Proceedings of the 5th International Conference on Digital Transformation and Global Society. St. Petersburg, Russia, Springer. 2020. Vol. 1242. P. 273–288.
- 16 Donzelli P.A. A Decision Support System for Software Project Management // IEEE Software. 2006. Vol. 3(4). P. 67.
- 17 Hammond E.B., et al. The Development of a Novel Decision Support System for Regional Land Use Planning for Brownfield Land // Journal of Environmental Management. 2024. Vol. 349. No. 119466.
- 18 Eom S.B. A Decision Support System: Unstructured and Semi-Structured Problems, and the Role of Business Intelligence Systems // Oxford Research Encyclopedias, Politics. 2020.
- 19 Shiau W.L., Chen H., Wang Z., Dwivedi Y.K. Exploring core knowledge in business intelligence research // Internet Research. 2023. Vol. 33. No. 3. P. 1179–1201.
- 20 Shollo A., Hopf K., Thiess T., Müller O. Shifting ML value creation mechanisms: A process model of ML value creation // Journal of Strategic Information Systems. 2022. Vol. 31, No. 3. Article 101734.
- 21 Soeffker N., Ulmer M.W., Mattfeld D.C. Stochastic dynamic vehicle routing in the light of prescriptive analytics: A review // European Journal of Operational Research. 2022. Vol. 298. No. 3. P. 801–820.
- 22 Srinivas S., Ravindran A.R. Optimizing outpatient appointment system using machine learning algorithms and scheduling rules: A prescriptive analytics framework // Expert Systems with Applications. 2018. Vol. 102. P. 245–261.
- 23 Stein N., Meller J., Flath C.M. Big data on the shop-floor: Sensor-based decision-support for manual processes // Journal of Business Economics. 2018. Vol. 88. P. 593–616.

REFERENCES

- 1 Halin V.G., Chernova G.V. (2025) Sistemy podderzhki prinjatija reshenij: uchebnik i praktikum dlja vuzov – Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 501 p. URL: <https://urait.ru/bcode/558208> (data obrashhenija: 12.01.2025). (In Russian).
- 2 Teorija izmerenij. URL: http://www.machinelearning.ru/wiki/index.php?title=Teorija_izmerenij (data obrashhenija: 21.10.2024). (In Russian).
- 3 Meshherjakov V.A., Badeeva E.A., Shalobaev E.V. (2019) Metrologija. Teorija izmerenij: uchebnik dlja akademicheskogo bakalavriata. M.: Izd-vo Jurajt, 167 p. (In Russian).
- 4 Kahneman D., Tversky A. (1979) Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk // Econometrica. Vol. 47. no. 2. P. 263–291. (In English).
- 5 Improving Decision Support Systems with DataMining Techniques. URL: <https://www.intechopen.com/books/advances-in-data-mining-knowledge-discovery-and-applications/improving-decision-support-systems-with-data-mining-techniques> (accessed: 01.12.2024). (In English).
- 6 Sadovnikova N.P., Parygin D.S., Korobkin D.M. (2017) Metody i modeli v analiticheskikh programmnyh sredstvah: uchebnoe posobie. Volgograd: VolgGTU. 96 p. (In Russian).
- 7 Fomenkov S.A., Orlova Ju.A. (2012) Osnovy sistemnogo analiza: uchebnoe posobie. Volgograd: IUNL VolgGTU, 230 p. (In Russian).
- 8 Sistemnyj analiz. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Sistemnyj_analiz (data obrashhenija: 15.12.2024). (In Russian).
- 9 Optner S.L. Sistemnyj analiz dlja reshenija problem biznesa i promyshlennosti. M.: Koncept, 2013. 205 p. (In Russian).
- 10 Trahtengerc Je.A. (1998) Komp'juternaja podderzhka prinjatija reshenij. M.: SINTEG, 247 p. (In Russian).
- 11 Fowler M. (2002) Patterns of Enterprise Application Architecture. Addison-Wesley Professional, p. 560. (In English).
- 12 Wickham H., Grolemund G.R. (2016) Import, Tidy, Transform, Visualize, and Model. Data Hadley Wickham, Garrett Grolemund. (In English).
- 13 Feiler P., Gluch D. (2012) Model-Based Engineering with AADL: An Introduction to the SAE Architecture Analysis & Design Language. Addison-Wesley Professional. (In English).
- 14 Power D. (2002) Decision Support Systems: Concepts and Resources for Managers. London: Quorum Books. P. 251. (In English).

- 15 Zuev A., Parygin D., Sadovnikova N., Aleshkevich A., Boiko D. (2020) Analysis Methods of Spatial Structure Metrics for Assessment of Area Development Effectiveness // Communications in Computer and Information Science: Proceedings of the 5th International Conference on Digital Transformation and Global Society. St. Petersburg, Russia, Springer. Vol. 1242. P. 273–288. (In English).
- 16 Donzelli P.A. (2006) A Decision Support System for Software Project Management // IEEE Software. Vol. 3(4). P. 67. (In English).
- 17 Hammond E.B., et al. (2024) The Development of a Novel Decision Support System for Regional Land Use Planning for Brownfield Land // Journal of Environmental Management. Vol. 349. No. 119466. (In English).
- 18 Eom S.B. (2020) A Decision Support System: Unstructured and Semi-Structured Problems, and the Role of Business Intelligence Systems // Oxford Research Encyclopedias, Politics. (In English).
- 19 Shiau W.L., Chen H., Wang Z., Dwivedi Y.K. (2023) Exploring core knowledge in business intelligence research // Internet Research. Vol. 33. No. 3. P. 1179–1201. (In English).
- 20 Shollo A., Hopf K., Thiess T., Müller O. (2022) Shifting ML value creation mechanisms: A process model of ML value creation // Journal of Strategic Information Systems. Vol. 31, No. 3. Article 101734. (In English).
- 21 Soeffker N., Ulmer M.W., Mattfeld D.C. (2022) Stochastic dynamic vehicle routing in the light of prescriptive analytics: A review // European Journal of Operational Research. Vol. 298. No. 3. P. 801–820. (In English).
- 22 Srinivas S., Ravindran A.R. (2018) Optimizing outpatient appointment system using machine learning algorithms and scheduling rules: A prescriptive analytics framework // Expert Systems with Applications. Vol. 102. P. 245–261. (In English).
- 23 Stein N., Meller J., Flath C.M. (2018) Big data on the shop-floor: Sensor-based decision-support for manual processes // Journal of Business Economics. Vol. 88. P. 593–616. (In English).

УАНДЫКОВА М.К.,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: mafura.uandykova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0001-5229-335X

АСТАУБАЕВА Г.Н.,¹

к.э.н., ассистент-профессор.

e-mail: gulnar.astaubaeva@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0002-0286-3518

МУХАМЕДЖАНОВА Г.С.,¹

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: gulnar.mukhamedzhanova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-3368-9927

МИРКАСИМОВА Т.Ш.,¹

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: tolkyn.mirkasimova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0003-1594-4012

¹НАО «Университет Нархоз»,

г. Алматы, Казахстан

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ СИСТЕМ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ (СППР) В УПРАВЛЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ

Аннотация

В данной статье рассматриваются инновационные методы разработки систем поддержки принятия решений (СППР) в контексте управления экономическим развитием. Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения эффективности управления государственными программами развития и оптимизации бюджетных ресурсов в условиях цифровой трансформации экономики. Авторы исследуют современные методологии и инструменты, применяемые при разработке СППР, уделяя особое внимание их использованию в экономической сфере. Рассматривается роль системного подхода как ключевой методологии для создания интегрированных решений в государственном управлении и проведения всестороннего анализа экономиче-

ских процессов. Основная цель статьи – анализ и предложение новых подходов к разработке СППР для повышения эффективности управления государственными экономическими программами. Рассматриваются экономические аспекты и принципы данных систем, а также основные инструменты и технологии, применяемые для их реализации в государственном управлении. Особое внимание уделяется анализу сложностей, связанных с созданием СППР для решения таких экономических задач, как прогнозирование финансовых показателей, оптимизация бюджетных расходов и управление экономическими рисками. В работе обсуждается важность интеграции интеллектуальных СППР в процессы управления государственными программами экономического развития. Рассматриваются конкретные инструменты, используемые при разработке СППР для экономического анализа, и объясняется их роль в улучшении процессов принятия экономических решений. Результаты исследования: предложена инновационная модель интеграции искусственного интеллекта и анализа больших данных в СППР; определены методы повышения точности экономических прогнозов и эффективности распределения государственных ресурсов; разработана новая архитектурная модель СППР для государственного управления. Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по внедрению инновационных СППР в практику государственного управления экономическим развитием. Предложенные подходы направлены на повышение эффективности использования бюджетных средств, улучшение качества экономического прогнозирования и ускорение процессов принятия обоснованных экономических решений. Область применения: государственное экономическое управление, стратегическое планирование, оптимизация бюджетных ресурсов. Научная новизна: предложен комплексный подход к созданию СППР для решения экономических задач, разработаны новые методы интеграции искусственного интеллекта и анализа больших данных.

Ключевые слова: инновационные методы, системы поддержки, принятие решений, экономическое развитие, управление, искусственный интеллект, большие данные, государственные программы.

UANDYKOVA M.K.,^{1*}

d.e.s., professor.

*e-mail: mafura.uandykova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0001-5229-335X

ASTAUBAYEVA G.N.,¹

c.e.s., assistant professor.

e-mail: gulnar.astaubaeva@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0002-0286-3518

MUKHAMEJANOVA G.S.,¹

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: gulnar.mukhamedzhanova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-3368-9927

MIRKASSIMOVA T.S.,¹

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: tolkyn.mirkasimova@narxoz.kz

ORCID ID: 0009-0003-1594-4012

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

INNOVATIVE METHODS FOR DEVELOPING DECISION SUPPORT SYSTEMS (DSS) IN ECONOMIC DEVELOPMENT MANAGEMENT

Abstract

This article examines innovative methods for developing decision support systems (DSS) in the context of economic development management. The relevance of the study is driven by the need to enhance the efficiency of managing state development programs and optimizing budget resources in the era of digital economic transformation. The authors explore modern methodologies and tools used in DSS development, with particular attention to their application in the economic sphere. The role of the systems approach is considered as a key methodology for creating integrated solutions in public administration and conducting a comprehensive analysis of economic processes. The main goal of the article is to analyze and propose new approaches to DSS development to improve the efficiency of managing state economic programs. The economic aspects and principles of these systems, as well as the main tools and technologies used for their implementation in public administration, are examined. Special attention is given to analyzing the challenges associated with developing DSS to solve economic tasks such as financial forecasting,

budget expenditure optimization, and economic risk management. The study highlights the importance of integrating intelligent DSS into the management processes of state economic development programs. Specific tools used in DSS development for economic analysis are examined, and their role in improving economic decision-making processes is explained. The research results include an innovative model for integrating artificial intelligence and big data analysis into DSS has been proposed; methods for improving the accuracy of economic forecasts and enhancing the efficiency of state resource allocation have been identified; a new DSS architecture model for public administration has been developed. The practical significance of the study is that it provides recommendations for implementing innovative DSS in public administration practices for economic development. The proposed approaches aim to enhance the efficiency of budget resource utilization, improve the quality of economic forecasting, and accelerate the processes of making well-founded economic decisions. The proposed approaches are aimed at increasing the efficiency of budgetary funds utilisation, improving the quality of economic forecasting and accelerating the processes of making informed economic decisions. The scope of application: state economic management, strategic planning, optimisation of budgetary resources. Scientific novelty: a comprehensive approach to the creation of SPPR for solving economic problems is proposed, new methods of integration of artificial intelligence and big data analysis are developed.

Key words: innovative methods, support systems, decision-making, economic development, management, artificial intelligence, big data, government programmes.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 10.07.2024

IRSTI 06.39.41
UDC 331.108.2
JEL J24; M54

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-71-83>

LIPOVKA A.V.,^{*1}

PhD., associate professor.

*e-mail: a.lipovka@almau.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

BUZADY Z.,²

PhD, professor.

e-mail: zoltan@buzady.hu

ORCID ID: 0000-0002-9992-1744

¹Almaty Management University,
Almaty, Kazakhstan

²Corvinus University of Budapest,
Budapest, Hungary

ASSESSMENT OF KAZAKHSTANI MANAGER'S COMPETENCIES THROUGH THE FLOW-PROMOTING LEADERSHIP MODEL

Abstract

The significance of contemporary managers' leadership competencies is steadily growing. After over thirty years of economic and social transition, Kazakhstani managers' leadership skills and styles remain a fragmentarily examined topic by local and international scholars. Despite the first leadership competencies models appearing 50 years ago, researchers still actively debate their pros and cons and strive to design the frameworks for managers' and companies' prosperity. This article explores Kazakhstani women and men managers' competencies in flow-promoting leadership initially proposed by M. Csikszentmihalyi. The quantitative research method was grounded on a comprehensive competencies assessment through the involvement of local managers in a virtual business simulation (N=508; 51% women, 49% men). The findings demonstrated that Kazakhstani women and men almost equally practiced flow-promoting leadership: among 29 competencies, gender specificity has been detected only in 8. In compliance with the research results, women were slightly better in communication, delegating, giving feedback, stakeholder management, and strategic thinking. In contrast, men were assessed somewhat higher for active listening, prioritizing, and time management. The theoretical significance of the present study is two-fold: first, it implies the initial massive investigation on leadership and gender in Kazakhstan; second, the findings contribute to the existing flow-promoting leadership concept with the new gender-related knowledge. The practical contribution of the gained results lies in the opportunity for managers to analyze and ameliorate their potential of leading people and processes in organizations.

Key words: leadership competency model, gender, enterprises, management skills, conceptual model.

Introduction

Contemporary management needs new approaches to properly meet global stretch challenges. In 2024, Kazakhstan occupied 76th place in the World Economic Forum ranking by the Global Gender Gap Index which was 14 positions lower compared to 2023 [1]. The loss of the earlier rank is engendered by the insufficient women's involvement in leading and management posts.

The development of the Kazakhstani workforce as the basis for achieving strategic goals has been outlined in several government programs, national plans, and concepts. The economic goals of the Kazakhstan 2050 Strategy [2] can be attained through the effective utilization of the country's gender potential. Within the framework of the state course for social and economic modernization, the Kazakhstan 2050 Strategy should apply gender potential as the key competitive advantage.

Creating conditions for gender parity and women's empowerment has been identified as one of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). Within the SDGs agenda, the objectives are

to ensure women's multilateral and de facto participation and to create equal leadership perspectives at all levels of decision-making in social, political, and economic life [3].

The underutilized gender leadership potential is associated with a stagnating women's contribution of 40% to the Gross Domestic Product of Kazakhstan and rather slow progress in occupying high leadership posts. Nonetheless, recent research in Kazakhstani large businesses revealed that women's presence on directors' boards led to higher social and environmental performance [4], women represent only 13.4% of top managers in large enterprises, 13% of legal entity heads, and around 9% of agricultural farm owners [5].

Despite leadership competencies remain a topic of interest in academia and a catchy theme for training managers globally, there is a knowledge gap in the examined field in Kazakhstan. Few leadership styles and competencies have been examined since Kazakhstan gained independence in 1991. Among the fragmentarily researched leadership styles are paternal (parent), transactional, transformational, democratic, charismatic, and servant [6, 7, 8, 9].

"Competency is a basic toolkit of a leader" [10, p. 405], which embraces knowledge, skills, and abilities. Particularly, leadership competency serves people and organizations to improve leadership skills. Leadership competencies help current and prospective managers strive for better results based on the accumulated best practices of effective managers whose experience was thoroughly examined and described [10]. Leadership competency models are extensively used for training future leaders in various university programs; initially developed by companies, they are omnipresent in educational institutions [11].

Silzer substantiated the nature and essence of the leadership competency model in the following way: "Leadership competencies can provide an integrative model of leadership that can be applied across a range of positions and leadership situations. It is a general map to leadership effectiveness, providing alternate ways of reaching a destination, but it is not a trip ticket that dictates very specific and rigid directions" [10, p. 403].

The leadership competency model assumes a set of interrelated competencies designed based on the accumulated knowledge of actual leaders' experiences and/ or behaviors considered effective. The leadership competency model has several primary functions:

1. To provide a guiding framework on the preferred leadership behaviors.
2. To train people in the organization on how to be a better leader.
3. To assess managers' performance in terms of the leading function.
4. To define the human resources leadership potential and management advancement [10].

The first leadership competency model was introduced in the 1990s as a response to the rising demand of management practitioners, human resource executives, and leadership consultants for a person-centered assessment of management performance. Knowledge, skills, and abilities (KSA) models appeared in the 1970s and focused on particular jobs were first replaced by assessment centers in the 1980s, and further moved to the leadership competency models [10].

First, leadership competencies were mentioned by McClelland in 1973 [12]. McCall and Hollenbeck in 2002 proposed the competencies for global executive leaders and described "four "meta-competencies": receiving organizational attention as a result of accomplishments, possessing a sense of adventure, learning more and more quickly, and changing as a result of this learning [13, p. 421].

Manfred and colleagues (2004) based on the grounded theory research developed the leadership dimensions through 360-degree leaders assessment. As the result of their three-year research, Manfred and colleagues [14, p. 480] concluded that there were 11 leadership dimensions: "envisioning, empowering, energizing, designing and controlling, rewarding and giving feedback, team-building, outside stakeholder orientation, global mindset, tenacity, emotional intelligence, life balance and resilience to stress".

In their hallmark article representing a series of academic letters between Hollenbeck, McCall, and Silzer [13], the coauthors debated the benefits and drawbacks of the leadership competency models. Silzer defined the most beneficial competency leadership models should be based on relevant skills, knowledge, and abilities, critical situational variables, and relationships between the former and the latter. However, such a model seemed to Silzer as unreal in 2006 since the man's brain was not able to keep so many conditions and relationships at one time and the existing prototypes of the described models were too simple-minded [12].

Alban-Metcalf and Alimo-Metcalf declared three components of successful leadership: personal qualities and values, leadership competencies, and engaging leadership behavior through the analysis of the accumulated knowledge in this field for 70 years [15]. Those authors explained the critical role of followers in successful leadership and leaders' attitudes and treatment toward them. Such leaders' qualities as "resilience, emotional intelligence, integrity, and intellectual flexibility influence leadership competencies (effective communication, setting goals and targets, problem-solving, decision-making, process and systems, organization and planning, monitoring progress) and engaging leadership behaviors" were defined as the most significant [15, p. 14].

Engaging leadership behavior is rooted in transformational leadership and distributed leadership in which relationships between leaders and their followers finalize in successful or unsuccessful leadership, high or low performance. Engaging leadership behavior embraces the following: "showing concern for others, enabling, encouraging questioning, building a shared vision, inspiring others, focusing team effort, supporting a developmental culture, networking, and facilitating change sensitively" [15, p. 14].

The CliftonStrengths inventory designed by Roth in 2007 and practiced by Gallup for many years incorporated 34 capabilities grouped into several dimensions: executing talents, influencing talents, relationship-building talents, and strategic thinking talents. Ruben defined 5 leadership competencies with 7 themes inside of each (overall 35) in his Leadership Competency Framework: analytic, personal, organizational, positional, and communication. Ruben's findings were based on the analysis of 100 sources including academic articles, biographical narratives, and professional guidelines [16].

Based on the results of the in-depth interviews with famous political, business, religious, and cultural leaders of Poland, Kozminski identified five key competencies: "anticipation, visionary, value-creation, mobilisation, and self-reflection" impacted effectiveness [17, p. 433]. Those competencies were united by the Bounded Leadership Model, which Kozminski and colleagues further investigated in a quantitative study among 242 business leaders – graduates of Kozminski University [18].

Figueiredo and colleagues developed their Integrative model of the leader competencies based on the comprehensive analysis of the Scopus publications for above 25 years dedicated to leadership competency models. As a result of their review, they concluded that the focus of the existing frameworks was solely on problem-solving or emotional competencies. The Integrative model of the leader competencies by Figueiredo and colleagues combines four groups of competencies: intellectual, management, social, and emotional [19].

Preceding studies defined several weak sides of the earlier developed competency models, including concentration on the actual behaviors but not on the attained results, deficit of orientation to the future leadership trends, low use of competencies due to their theoretical character or application exclusively within certain companies on which base they were developed, and an HR's crucial role in the model use versus a minor role of line managers [15, 19].

Recently leadership competency models have undergone substantial changes due to digitalization, COVID-19, and orientation for sustainable development. Thus, the existing models were amended through the SDGs context: through interviewing 12 executives in Zimbabwe, Ruwanika and Massyn [20, p. 1] elaborated a leadership competence framework for sustainable development called "A bicycle metaphor" consisting of strategic, primary, collaborative, and person-leader competencies and key values. Currently, digital leadership competencies raise interest among researchers, and the number of published articles on this topic has been dynamically growing since 2018 [21].

Within the existing models of leadership competencies gender has been slightly examined till now. The only model out of the aforementioned that considers a gender factor is Manfred and colleagues' Global Leadership Life Inventory which found a somewhat significant impact of gender in their research:

1. Male managers selected preferably men for their assessment, and women proposed both female and male observers equally.

2. Weak statistic significance was identified in such capabilities as global mindset and emotional intelligence.

3. Both men and women evaluators characterized female managers as more sensitive to stress and weaker at envisioning compared to their male peers.

Male observers assessed women better for reward and feedback but lower for team-building which controversially was counted by female observers as a strong point of female managers [14].

To fill in the knowledge gap on gender and leadership competency models, the present article aims to define gender specifics of leadership capabilities within the Flow-promoting Leadership Concept by M. Csikszentmihalyi [22].

Following the recently elaborated Integrative framework of leader competencies by Figueiredo and colleagues [19], four research questions were set:

1. Does gender specificity exist in managers' emotional competencies?
2. Do women and men managers have any differences in social competencies?
3. Are men and women managers equally good at intellectual competencies?
4. Do women and men leaders differ in their management competencies?

Materials and methods

The methodology of the conducted study was based on the Flow-promoting Leadership Concept originated by Mihaly Csikszentmihalyi in "Good Business: Flow, Leadership and the Making of Meaning" [22]. The trends of more people-oriented management led to the transfer to new leadership styles: transformational, distributed, authentic, and servant. Under the new global requirements for treating employees as valuable assets and the focus reorientation of employee extrinsic motivation for intrinsic, the Flow-promoting Leadership appeared to be well-suited.

Flow is associated with the "intense experiential involvement in a moment-to-moment activity. Attention is fully invested in the task ..., and the person functions at his or her fullest capacity" [23, p. 230]. Flow-promoting Leadership became a pillar of Fligby – a serious business game designed by ALEAS Simulations Inc. based on the content developed and verified by experts in leadership from several prominent universities [24].

Grounded in Csikszentmihalyi's Flow-promoting Leadership Concept, a group of international experts designed algorithms for assessing 29 leadership competencies. (table 1) The experts were chosen by such criteria as expertise in management psychology, a minimum of 5 years of experience in teaching and researching leadership, a Ph.D. degree in business administration, management, or leadership, at least 5 years of training or consulting on leadership development, and advanced English command. The experts first independently and then collectively defined the proper measurements, alternative decisions, and their assessment. Three face-to-face iterations took place before the agreement between the experts was reached. After programmers introduced the algorithms included measuring the leader's behavior as a reaction to certain contingencies through a series of participants' decisions out of the proposed alternatives. Each competency was measured from 7 to 14 times based on the participant's decisions as a reaction to the followers' behaviors, profit fluctuations, and local community (sustainability) demands. An average participant makes approximately 150 managerial decisions during the game [24].

Participants

In 2024, the total database of Fligby participants constituted around 14000 people from all over the world. The Kazakhstani sample included 508 people (51% women, 49% men). The age distribution of participants was uneven: the number of participants at the age of 45–60 was equal to 126 people, 28–44 – 313 participants, and 21–27 – 69 people. The participants' representation among the industries and economic fields covered finance and international and public relations – 95 people, education and research – 107, information technologies and computers – 105, manufacturing, extraction, and construction – 100, and consumer goods production and services – 101 people. The participants with large managerial work experience (7 years and above) constituted 70 people, with medium experience (1–6 years) – 263, and with little experience (around a year) – 175 people.

The sample was collected through the managers' involvement in the business simulation by the second author of this article from 2015 to 2024. The average time of playing Fligby as the new executive director of the winery was equal to 5 hours 40 minutes. The participants were MBA program students and small, medium, and large business associates occupying managerial posts. The participants' results were evaluated by the artificial intelligence integrated into the business simulation based on the algorithms suggested by leadership experts, one of whom was the second author of this article. The measurement of leadership competencies was implemented on a 100-point scale with

100 being the highest, and 0 being the lowest. Managers were categorized into three groups by the competencies accomplishment effectiveness:

1. Most effective – 100–70 points;
2. Effective – 69–50 points;
3. Ineffective – 49–0 points.

Results and discussion

Initially, the average points of Kazakhstani participants in the business simulation and global scoring were analyzed. The respondents from different continents and countries were evaluated for their attainments in the examined serious game. The results of local and international comparisons for each competency are depicted in table 1 below.

Table 1 – Average scores of Kazakhstani and global participants' assessment through Fligby business simulation

#	Competency	Kazakhstani participants' average points	Global average points
1	Active listening	62	63
2	Analytical skill	63	65
3	Assertiveness	57	58
4	Balancing skill	66	66
5	Building engagement	67	67
6	Business-oriented thinking	61	62
7	Communication	62	64
8	Conflict-management	62	63
9	Delegating	65	65
10	Diplomacy	63	67
11	Emotional intelligence	70	73
12	Empowerment	64	63
13	Entrepreneurship (risk-taking)	64	67
14	Execution	62	64
15	Feedback	67	70
16	Future orientation	66	68
17	Information gathering	69	72
18	Intuitive thinking	62	64
19	Involvement	69	71
20	Motivation	68	70
21	Organizing	69	68
22	Prioritizing	54	55
23	Time-pressured decision-making	58	59
24	Recognizing personal strengths	68	69
25	Social dynamics	66	68
26	Stakeholder management	64	65
27	Strategic thinking	62	64
28	Teamwork management	61	63
29	Time management	56	56
Note: Compiled by the authors based on managers' assessment results.			

Following table 1, Kazakhstani participants' competencies accomplishment is equal to the global average for such dimensions as balancing skills, building engagement, delegating, and time management. Some considerable difference between local and international participants' points in favor of the latter was observed in diplomacy, emotional intelligence, entrepreneurship (risk-taking), feedback, and information gathering, which signifies the areas for Kazakhstani managers' professional improvement.

For a more structured presentation of the findings on managers' leadership capabilities, 29 competencies were distributed along four groups of the Integrative model of leader competencies by Figueiredo and colleagues synthesized from leadership capabilities models for the last 25 years (table 2) [19].

Table 2 – Flow-promoting Leadership competencies distributed along the Integrative model of the leader dimensions by Figueiredo and colleagues

Intellectual	Management
Analytical skills Balancing skills Information gathering Strategic thinking Intuitive thinking Assertiveness Future orientation Diplomacy Time management	Business-oriented thinking Prioritizing Stakeholder management Teamwork management Time-pressured decision-making Entrepreneurship (risk-taking) Delegating Execution Organizing
Social	Emotional
Social dynamics Feedback Empowerment Motivation Communication Conflict-management	Emotional intelligence Active listening Involvement Building engagement Recognizing personal strengths
Note: Compiled by the authors based on [19] and [24].	

As a result of the Kazakhstani managers' assessment of 29 leadership competencies, it was identified some gender specificity. So, men demonstrated better active listening competence compared to their female peers (figure 1).

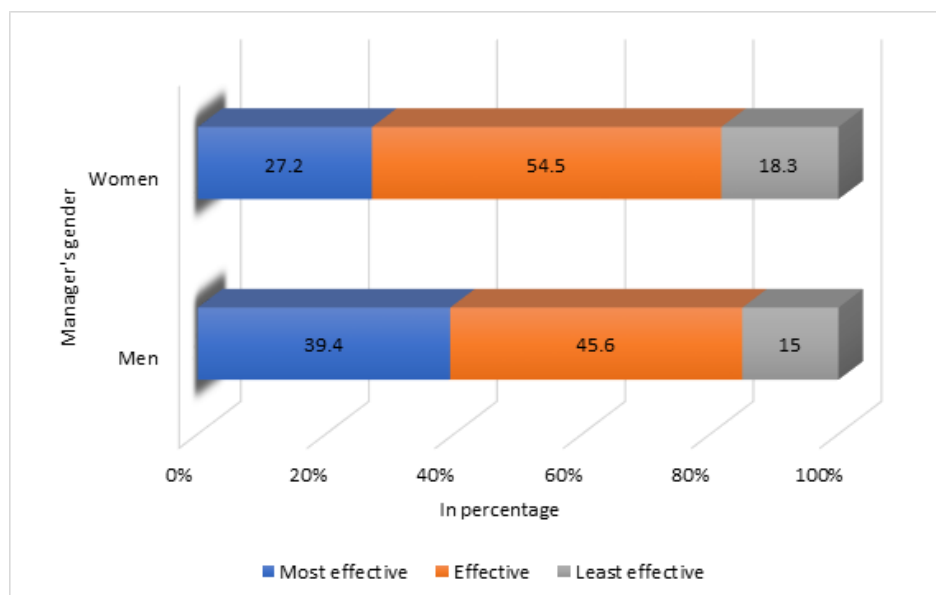

Figure 1 – Distribution of women and men managers along the effectiveness levels by the active listening competence

Note: Compiled by the authors based on the conducted research.

Following figure 1, 39.4% of male leaders showed the highest results in active listening practices, whereas women constituted 12.2% less in this group. Along with this, there were 3.3% more women

among the least effective listeners compared to male managers (18.3% against 15%). However, in the group of effective listeners women represented approximately 9% more (54.5% versus 45.6%). This finding signifies a substantial difference in active listening competencies in favor of men. The above-mentioned finding supports the earlier research of Manfred and colleagues about the weak statistical significance of emotional intelligence and managers' gender since only one competency out of the emotional dimension varies by gender [14].

The research results showed the gender specifics only in two social competencies – communication and feedback (figure 2), while social dynamics, empowerment, motivation, and coping with conflicts are similarly practiced by men and women leaders.

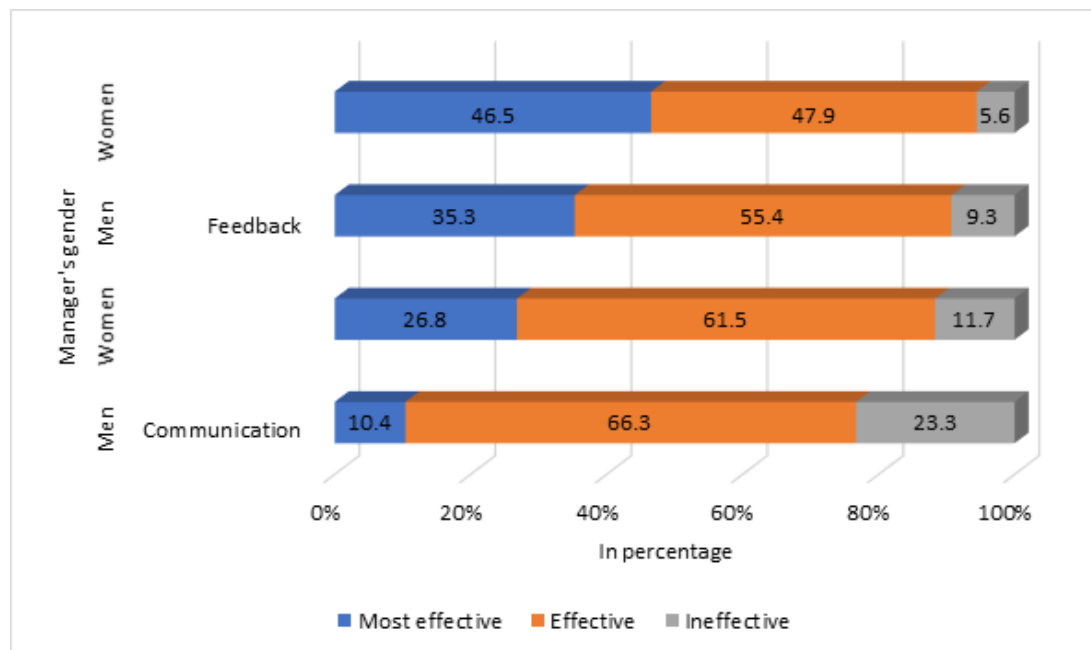

Figure 2 – Distribution of women and men managers along the effectiveness levels by social competencies

Note: Compiled by the authors based on the conducted research.

Following figure 2, feedback is better given by female managers since they surpass men in the most effective group by 11.2% and constitute less percentage among ineffective leaders, while considerably more men concentrated in the intermediate category – effective. The obtained results are in line with earlier cross-country studies grounded on a 360-degree assessment [14]. As for communication competencies, the discrepancy in favor of women is even more obvious: thus, they outperform men by over 16% in the most effective group, while male managers represent 11.6% more among ineffective category incumbents and around 5% in the intermediate group.

The results analysis of men's and women's intellectual competencies allowed us to conclude that only two dimensions – managing time and strategic thinking out of nine competencies had a gender specificity. Analytical skills, balancing skills, information gathering, intuitive thinking, assertiveness, future orientation, and diplomacy are equally practiced by representatives of both genders.

Following figure 3, men manage time slightly better compared to their female peers: 20% and 18.4% respectively were grouped into the most effective leaders by this capability, 56% of men and 54% of women – into effective, and 24% of male leaders and 27.6 of female managers correspondingly were classified as ineffective. Considering the strategic thinking competency, the women's advantage is the most visible. Thus, the gap in the most effective group is equal to 15.9% in favor of women, whereas male leaders represent almost 3 times more participants in the ineffective group.

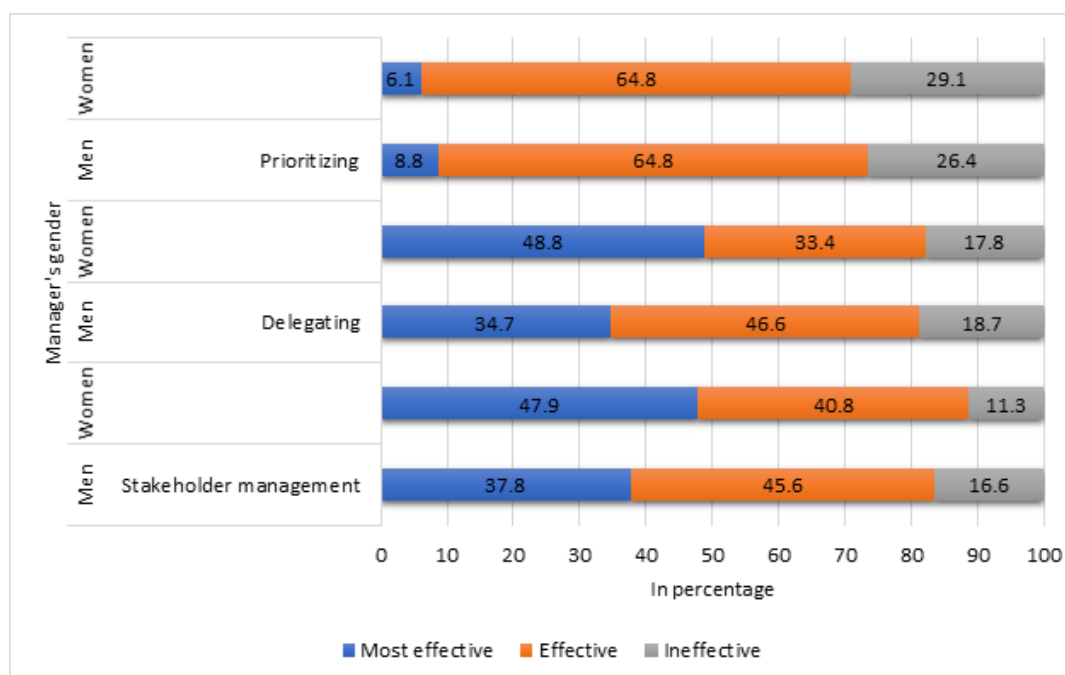

Figure 3 – Distribution of women and men managers along the effectiveness levels by intellectual competence

Note: Compiled by the authors based on the conducted research.

The last measured capability was management competencies, embracing business-oriented thinking, prioritizing, stakeholder management, teamwork management, time-pressured decision-making, entrepreneurship, delegating, execution, and organizing. The findings on teamwork management shed light on the contradictory evaluations of women leaders' team-building skills obtained in Manfred and colleagues' studies [14]. Nevertheless, the research determined gender specificity in prioritizing, delegating, and stakeholder management.

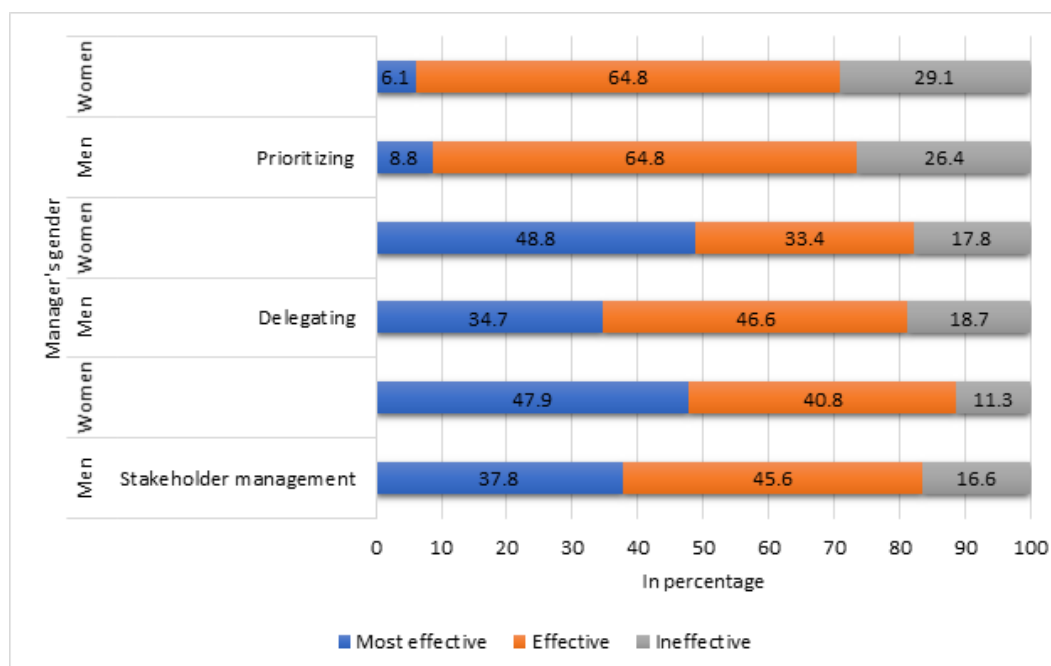

Figure 4 – Distribution of women and men managers along the effectiveness levels by management competencies

Note: Compiled by the authors based on the conducted research.

Following figure 4, women were more successful in delegating and stakeholder management, whereas men – in prioritizing. The gender difference in priority setting was somewhat considerable: male managers represent 2.7% more than women in the most effective group, and 2.7% less in the least effective group, both women and men constitute equally 64.8% in the intermediary category of effective leaders. In the management capability, the most significant gender gap was observed in delegating, where 14% more women were characterized as the most effective compared to men, and around 6% more female leaders constituted the effective managers' group than men, while both genders were almost equal in the ineffective category.

Relations with stakeholders were more effectively managed by female participants compared to male ones: 47.9% and 37.8% respectively in the most effective group, 40.8% and 45.6% respectively in the effective category, and 11.3% and 16.6% respectively among ineffective managers.

Generally, women managers were assessed higher for a longer list of competencies than their male partners. These findings enhance the earlier research results of Orazalin and Baydauletov [4] about Kazakhstani women's business leaders' positive contribution to large enterprises' attainments.

Conclusion

The present research aimed at defining gender specificity in practicing Flow-promoting Leadership by comparing female and male managers' leadership competencies. For better structuring of the measured competencies, they were grouped into 4 dimensions by Figueiredo and colleagues – emotional, social, intellectual, and management [19].

The findings revealed that Kazakhstani managers of both genders perform such capabilities as providing feedback, stakeholder management, and delegating more competently compared to prioritizing, managing time, and leading communications. Therefore, it is worth emphasizing the peculiarities of competencies may differ significantly within the capability dimension. Consequently, general advanced communication skills might not relate to the competency of giving feedback. A similar observation was made about the gender specifics of leadership competencies. Thus, within one dimension women and men are equally good at some competencies, and differ in others. For example, in terms of the social dimension, Kazakhstani men and women do not show any discrepancy in business-oriented thinking, teamwork management, time-pressured decision-making, entrepreneurship, execution, and organizing. Simultaneously, the results showed that a gender factor was the most considerable within the management dimension since at once three competencies – prioritizing, stakeholder management, and delegating demonstrated fluctuations between the effectiveness levels.

An interesting result was defined about managing time. Generally, time management was more successfully performed by men than by women, while time-pressured decision-making was equally implemented by male and female managers. This might be explained that under more harsh environmental conditions, gender factor plays a less considerable role and equals leadership capability.

Within the emotional competencies, the difference is the least significant since only active listening was more effectively performed by men compared to women. In the dimension of intellectual competencies, time management was better practiced by male leaders, and strategic thinking was more successfully implemented by women. Female participants showed more advanced social capabilities such as feedback and communication in comparison with their male peers.

The Flow-promoting Leadership model successfully overcomes the drawbacks of the competencies frameworks underlined in the leadership experts' critique [14, 15, 19]. The examined model relates to a 360-degree assessment and evaluates a unity of values, competencies, and behaviors under dynamic challenging environments with many contingencies. Additionally, the Model meets cutting-edge environmental challenges, including a sustainability trend and utilization of the least biased and technological instrument – artificial intelligence and distinguishes with the optimal closeness to the real business [24].

The descriptive character represents a limitation of this research work, further econometric modeling of measuring statistical correlations between leadership competencies effectiveness and a manager's gender might shed more light on the direction and strength of their relationship. However, the present study lays the initial basement for further research in the field of leadership capabilities in Kazakhstan since to the best of our knowledge it represents the first massive academic initiative in the

examined topicality. Internationally, the obtained results contribute to the existing Flow-promoting leadership model with the new knowledge of gender specifics in managers' leadership capabilities.

The practical implications of this work are associated with the prospective improvement of Kazakhstani managers' leadership potential by applying the Flow-promoting Leadership Model to analyze their general effectiveness and eliminating the weakest points – prioritizing and managing time and enhancing their strong sides – providing feedback and managing relations with stakeholders.

Funding information. This research was supported by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan as part of the project AP22687001 on the topic “Designing a Conceptual Model of Managers' Leadership Competencies in Kazakhstan through the Gender Potential Prism”.

REFERENCES

- 1 Global gender gap report 2024: insight report. Geneva: World Economic Forum, 2024. 385 p.
- 2 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан–2050». Новый политический курс состоявшегося государства. URL: <http://www.akorda.kz> (дата обращения: 27.12.2024)
- 3 UN-Women and DESA. Progress on the sustainable development goals: The gender snapshot. New York: UN-Women and DESA, 2024. 36 p.
- 4 Orazalin N., Baydauletov M. Corporate social responsibility strategy and corporate environmental and social performance: The moderating role of board gender diversity // Corporate social responsibility and environmental management. 2020, no. 27(4), pp. 1664–1676.
- 5 Women and men of Kazakhstan 2019–2023. Statistical collection in English. Shaimardanova Zh.N. (ed.). Astana, 2024. 88 p.
- 6 Mahmood M., Uddin M.A., Ostrovskiy A., Orazalin N. Effectiveness of business leadership in the Eurasian context: empirical evidence from Kazakhstan // Journal of Management Development. 2020, no. 39(6), pp. 793–809.
- 7 Frolova Y., Mahmood M. Variations in employee duty orientation: impact of personality, leadership styles and corporate culture // Eurasian Business Review. 2019, no. 9, pp. 423–444.
- 8 Mazhitov M., Uddin M.A., Mahmood M., Ostrovskiy A. Competitive Advantages Through Strategy Implementation: the Role of People, Plan, and Process // Public Organization Review. 2024, no. 24(3), pp. 861–883.
- 9 Darvishmotevali M., Altinay L. Green HRM, environmental awareness and green behaviors: The moderating role of servant leadership // Tourism Management. 2022, no. 88, pp. 104–401.
- 10 Hollenbeck G.P., McCall Jr.M.W., Silzer R.F. Theoretical and practitioner letters: Leadership competency models // Leadership Quarterly. 2006, no. 17, pp. 398–413.
- 11 Gigliotti R.A. An Introduction to Competencies and Competency-Based Leadership. Gigliotti, R.A. (Ed.) Competencies for Effective Leadership, Emerald Publishing Limited, Leeds. 2019, pp. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-255-920191012>.
- 12 McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence // American Psychologist. 1973, no. 28(1), pp. 1–14.
- 13 McCall Jr.M.W., Hollenbeck G.P. Developing global executives: the lessons of international experience. Harvard Business School Press, 2002. 259 p.
- 14 Manfred F.R., de Vries K., Vriegaud P., Florent-Treacy E. The Global Leadership. Life Inventory: developmentandpsychometricpropertiesofa360-degreefeedbackinstrument//TheInternationalJournalofHuman Resource Management. 2004, no. 15(3), pp. 475–492. URL: <https://doi.org/10.1080/0958519042000181214>
- 15 Alban-Metcalf J., Alimo-Metcalf B. Engaging leadership part one: competencies are like Brighton Pier // International Journal of Leadership in Public Services. 2009, no. 5(1), pp. 10–18. URL: <https://doi.org/10.1108/17479886200900004>.
- 16 Ruben B.D. An Overview of the Leadership Competency Framework. Gigliotti R.A. (Ed.) Competencies for Effective Leadership. Emerald Publishing Limited, Leeds. 2019, pp. 19–28. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-255-920191001>
- 17 Kozminski A.K. Bounded leadership: empirical study of the Polish elite // Polish Sociological Review. 2015, no. 4(192), pp. 425–453.

- 18 Kozminski A.K., Baczyńska A.K., Skoczeń I., Korzynski P. Towards leadership effectiveness: the role of leadership individual competencies and constraints. Introduction of the Bounded Leadership Model // *Leadership & Organization Development Journal*. 2022, no. 44(3), pp. 596–611. URL: <https://doi.org/10.1108/LODJ-04-2020-0157>
- 19 Figueiredo P.C.N., Sousa M.J., Tomé E. Integrative model of the leader competences // *European Journal of Training and Development*. 2023, no. 5/6 (47), pp. 533–564. URL: <https://doi.org/10.1108/EJTD-08-2021-0121>
- 20 Ruwanika E.Q.F., Massyn L. A leadership competence framework for sustainable development in the manufacturing industry in a developing country context: the bicycle metaphor // *Cogent Business & Management*. 2024, no. 11(1). URL: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2364849>
- 21 Müller S.D., Konzag H., Nielsen J.A. Sandholt H.B. Digital transformation leadership competencies: A contingency approach // *International Journal of Information Management*. 2024, no. 75, p. 102734. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102734>.
- 22 Csikszentmihalyi M. *Good Business: Leadership, Flow, and the Making of Meaning*. Penguin Publishing Group. Reprint edition. 2004.
- 23 Csikszentmihalyi M., Abuhamdeh S., Nakamura J. Flow. In Csikszentmihalyi, M. (Ed.). *Flow and the foundations of positive psychology, the collected works of Mihaly Csikszentmihalyi*. Springer. 2014, pp. 227–238.
- 24 Fligby. Gameplay data research. URL: <https://www.fligby.com/> (accessed: 21.12.2024)

REFERENCES

- 1 Global gender gap report 2024: insight report. Geneva: World Economic Forum, 2024. 385 p. (In English).
- 2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana Strategija «Kazahstan–2050». Novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva. URL: <http://www.akorda.kz> (data obrashhenija: 27.12.2024). (In Russian).
- 3 UN-Women and DESA. Progress on the sustainable development goals: The gender snapshot. New York: UN-Women and DESA, 2024. 36 p. (In English).
- 4 Orazalin N., Baydauletov M. (2020) Corporate social responsibility strategy and corporate environmental and social performance: The moderating role of board gender diversity // *Corporate social responsibility and environmental management*, no. 27(4), pp. 1664–1676. (In English).
- 5 Women and men of Kazakhstan 2019–2023. Statistical collection in English. Shaimardanova Zh.N. (ed.). Astana, 2024. 88 p. (In English).
- 6 Mahmood M., Uddin M.A., Ostrovskiy A., Orazalin N. (2020) Effectiveness of business leadership in the Eurasian context: empirical evidence from Kazakhstan // *Journal of Management Development*, no. 39(6), pp. 793–809. (In English).
- 7 Frolova Y., Mahmood M. (2019) Variations in employee duty orientation: impact of personality, leadership styles and corporate culture // *Eurasian Business Review*, no. 9, pp. 423–444. (In English).
- 8 Mazhitov M., Uddin M.A., Mahmood M., Ostrovskiy A. (2024) Competitive Advantages Through Strategy Implementation: the Role of People, Plan, and Process // *Public Organization Review*, no. 24(3), pp. 861–883. (In English).
- 9 Darvishmotevali M., Altinay L. (2022) Green HRM, environmental awareness and green behaviors: The moderating role of servant leadership // *Tourism Management*, no. 88, pp. 104–401. (In English).
- 10 Hollenbeck G.P., McCall Jr.M.W., Silzer R.F. (2006) Theoretical and practitioner letters: Leadership competency models // *Leadership Quarterly*, no. 17, pp. 398–413. (In English).
- 11 Gigliotti R.A. (2019) An Introduction to Competencies and Competency-Based Leadership. Gigliotti, R.A. (Ed.) *Competencies for Effective Leadership*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-255-920191012>. (In English).
- 12 McClelland D.C. (1973) Testing for competence rather than for intelligence // *American Psychologist*, no. 28(1), pp. 1–14. (In English).
- 13 McCall Jr.M.W., Hollenbeck G.P. (2002) *Developing global executives: the lessons of international experience*. Harvard Business School Press, 259 p. (In English).
- 14 Manfred F.R., de Vries K., Vrignaud P., Florent-Treacy E. (2004) The Global Leadership. Life Inventory: development and psychometric properties of a 360-degree feedback instrument // *The International Journal of Human Resource Management*, no. 15(3), pp. 475–492. URL: <https://doi.org/10.1080/0958519042000181214>. (In English).

- 15 Alban-Metcalf J., Alimo-Metcalf B. (2009) Engaging leadership part one: competencies are like Brighton Pier // *International Journal of Leadership in Public Services*, no. 5(1), pp. 10–18. URL: <https://doi.org/10.1108/17479886200900004>. (In English).
- 16 Ruben B.D. (2019) An Overview of the Leadership Competency Framework. Gigliotti R.A. (Ed.) *Competencies for Effective Leadership*. Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 19–28. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-255-920191001>. (In English).
- 17 Kozminski A.K. (2015) Bounded leadership: empirical study of the Polish elite // *Polish Sociological Review*, no. 4(192), pp. 425–453. (In English).
- 18 Kozminski A.K., Baczyńska A.K., Skoczeń I., Korzynski P. (2022) Towards leadership effectiveness: the role of leadership individual competencies and constraints. Introduction of the Bounded Leadership Model // *Leadership & Organization Development Journal*, no. 44(3), pp. 596–611. URL: <https://doi.org/10.1108/LODJ-04-2020-0157>. (In English).
- 19 Figueiredo P.C.N., Sousa M.J., Tomé E. (2023) Integrative model of the leader competences // *European Journal of Training and Development*, no. 5/6 (47), pp. 533–564. URL: <https://doi.org/10.1108/EJTD-08-2021-0121>. (In English).
- 20 Ruwanika E.Q.F., Massyn L. (2024) A leadership competence framework for sustainable development in the manufacturing industry in a developing country context: the bicycle metaphor // *Cogent Business & Management*, no. 11(1). URL: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2364849>. (In English).
- 21 Müller S.D., Konzag H., Nielsen J.A. Sandholt H.B. (2024) Digital transformation leadership competencies: A contingency approach // *International Journal of Information Management*, no. 75, p. 102734. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102734>. (In English).
- 22 Csikszentmihalyi M. (2004) *Good Business: Leadership, Flow, and the Making of Meaning*. Penguin Publishing Group. Reprint edition. (In English).
- 23 Csikszentmihalyi M., Abuhamdeh S., Nakamura J. Flow. In Csikszentmihalyi, M. (Ed.). (2014) *Flow and the foundations of positive psychology, the collected works of Mihaly Csikszentmihalyi*. Springer, pp. 227–238. (In English).
- 24 Fligby. Gameplay data research. URL: <https://www.fligby.com/> (accessed: 21.12.2024). (In English).

ЛИПОВКА А.В.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

БУЗАДЫ З.,²

PhD, профессор.

e-mail: zoltan@buzady.hu

ORCID ID: 0000-0002-9992-1744

¹Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²М. Корвин атындағы Будапешт университеті,

Будапешт қ., Мажарстан

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕНЕДЖЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН АҒЫНДЫҚ КӨШБАСШЫЛЫҚ МОДЕЛІ АРҚЫЛЫ БАҒАЛАУ

Андатпа

Қазіргі заманғы менеджерлердің көшбасшылық құзыреттерінің маңызы барған сайын артып келеді. Экономикалық және әлеуметтік салалардағы отыз жылдан астам өтпелі кезеңнен кейін қазақстандық менеджерлердің көшбасшылық дағдылары мен стильдері жергілікті және халықаралық зерттеушілер үшін әлі күнге дейін үзік-үзік зерттелген тақырып болып қалып отыр. Алғашқы көшбасшылық құзыреттер модельдерінің пайда болғанына 50 жыл өткенімен, зерттеушілер олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін қызу талқылап, ұйымдар мен менеджерлерге барынша тиімді пайда келтіретін жаңа үлгі құрастыруды жалғастыруда. Бұл мақалада қазақстандық әйелдер мен ерлер менеджерлерінің құзыреттері М. Чиксентмихайидың еңбектеріне негізделген ағындық көшбасшылық моделінде қарастырылады. Сандық зерттеу әдісіне жергілікті менеджерлерді виртуалды симуляцияға (N=508; 51% әйелдер, 49% ерлер) қатыстыру арқылы кешенді түрде құзыреттерді бағалауға бағытталды. Нәтижелер қазақстандық әйелдер мен ерлердің ағындық көшбасшылықты дерлік бірдей деңгейде қолданатынын көрсетті: 29 құзыреттің арасынан тек 8-інде ғана гендерлік айырмашылық байқалды. Зерттеу қорытындысы бойынша, әйелдер коммуникация, өкілеттіктерді

табыстау, кері байланыс ұсыну, мүдделі тараптарды басқару және стратегиялық ойлау салаларында біршама жоғары нәтиже көрсетті. Сонымен бірге ерлер белсенді тыңдау, басымдықтарды анықтау және уақытты басқару бойынша жоғарырақ бағаланды. Зерттеудің теориялық маңыздылығы екі аспектіде көрінеді: біріншіден, ол Қазақстандағы көшбасшылық пен гендер тақырыбына арналған ауқымды зерттеуде алғашқылардың бірі болып саналады; екінші жағынан, алынған деректер ағындық көшбасшылық тұжырымдамасын гендерлік ерекшеліктер тұрғысынан жаңа біліммен толықтырады. Алынған нәтижелердің практикалық маңызы – менеджерлерге ұйымдардағы адамдар мен процестерді басқару әлеуетін талдап, оны жетілдіруге мүмкіндік беруінде.

Тірек сөздер: көшбасшылық құзыреттер моделі, гендер, кәсіпорындар, басқару дағдылары, концептуалды модель.

ЛИПОВКА А.В.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

БУЗАДЫ З.,²

PhD, профессор.

e-mail: zoltan@buzady.hu

ORCID ID: 0000-0002-9992-1744

¹Алматы Менеджмент университет,

г. Алматы, Казахстан

²Будапештский университет им. М. Корвина,

г. Будапешт, Венгрия

ОЦЕНКА КОМПЕТЕНЦИЙ КАЗАХСТАНСКИХ МЕНЕДЖЕРОВ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ ПОТОКООРИЕНТИРОВАННОГО ЛИДЕРСТВА

Аннотация

Важность лидерских качеств современных менеджеров демонстрирует устойчивый рост. Спустя тридцать лет экономических и социальных преобразований лидерские навыки и стили казахстанских менеджеров остаются фрагментарно изученными местными и иностранными учеными. Несмотря на возникновение первых моделей лидерских компетенций более 50 лет назад, ученые до сих пор активно обсуждают их преимущества и недостатки и стремятся разработать концепцию, приносящую наибольшую выгоду компаниям и менеджерам. В данной статье исследуются компетенции казахстанских женщин и мужчин-менеджеров в области потокоориентированного лидерства М. Чиксентмихайи. Метод количественного исследования был основан на комплексной оценке компетенций путем вовлечения менеджеров в виртуальную бизнес-симуляцию (N=508; 51% женщин, 49% мужчин). Результаты показали, что казахстанские женщины и мужчины почти в равной степени практикуют потокоориентированное лидерство: из 29 компетенций гендерная специфика была выявлена только в 8. Согласно результатам исследования женщины показали достаточно хорошие результаты в коммуникации, делегировании полномочий, предоставлении обратной связи, управлении отношениями со стейкхолдерами и стратегическом мышлении. В свою очередь, мужчины получили более высокую оценку в отношении активного слушания, расстановки приоритетов и управления временем. Теоретическая значимость настоящего исследования двунаправленна: во-первых, это первое масштабное исследование по лидерству и гендеру в Казахстане; во-вторых, полученные результаты дополняют существующую концепцию потокоориентированного лидерства новым гендерным знанием. Практический вклад полученных результатов заключается в том, что на основе полученных данных менеджеры могут анализировать и совершенствовать свой лидерский и управленческий потенциал в организациях.

Ключевые слова: модель лидерских компетенций, гендер, предприятия, управленческие навыки, концептуальная модель.

Article submission date: 01.01.2025

МРНТИ 06.73.15
УДК 336.531.2
JEL H41, L32, O18, G38

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-84-101>

ТАСТУЛЕКОВ С.Б.,*¹

магистр финансов, сениор-лектор.

*e-mail: s.tastulekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0001-6497-3691

ТУСУПОВА Л.А.,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: l.tussupova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7511-1889

РОЛАНД ГИЗЕ,²

д.э.н., профессор.

e-mail: R.Giese@hszg.de

ORCID ID: 0000-0002-3784-5950

¹Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан

²Институт прикладных наук,

г. Циттау-Герлиц, Германия

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ: ВЛИЯНИЕ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация

Статья посвящена становлению и развитию государственно-частного партнерства (ГЧП) в Казахстане, исследованию его институциональных механизмов и влиянию на устойчивое развитие инфраструктуры. Основной целью исследования является анализ этапов формирования ГЧП, правовой базы и ключевых проектов, а также оценка их вклада в социально-экономическое развитие страны. В работе рассматриваются правовые и экономические аспекты ГЧП, их влияние на привлечение частных инвестиций и повышение качества инфраструктурных проектов. Научная и практическая значимость исследования заключается в выявлении тенденций и проблем развития ГЧП в Казахстане, а также в разработке рекомендаций по совершенствованию механизмов его реализации. В статье демонстрируется, как ГЧП способствует достижению целей устойчивого развития, включая развитие транспортной и социальной инфраструктуры, внедрение энергоэффективных технологий и повышение качества жизни населения. Актуальность проведенного исследования обусловлена его направленностью на решение прикладных задач, связанных с улучшением инвестиционного климата и сокращением бюджетных расходов государства. Представленные рекомендации могут быть полезны как для государственных органов, так и для частных инвесторов с целью повышения эффективности реализации инфраструктурных проектов. Полученные результаты имеют практическое значение для оптимизации механизмов ГЧП, что позволит укрепить экономическую устойчивость Казахстана, привлечь дополнительные инвестиции и повысить качество инфраструктуры.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, инфраструктура, инвестиции, институциональные механизмы, социальная инфраструктура, государственное регулирование, частный сектор, цели устойчивого развития.

Введение

Казахстан является крупнейшей страной в мире, плотность населения в которой одна из самых низких в мире. Он имеет стратегическое расположение в центре Евразийского континента на перекрестке путей между Китайской Народной Республикой (КНР) и Западной Европой, связанными автомобильным и железнодорожным транспортом и портом на Каспийском море. Казахстан является развивающейся страной со средним уровнем доходов и высокой экономической зависимостью от энергоресурсов. В 2023 г. экономика Казахстана продолжила восста-

навливаясь после спада, вызванного пандемией COVID-19. Согласно данным Бюро национальной статистики, объем произведенного валового внутреннего продукта (ВВП) за январь-декабрь 2023 г. составил 119 808,0 млрд тенге, что в реальном выражении соответствует росту на 5,1% по сравнению с предыдущим годом [1]. В первом полугодии 2024 г. рост ВВП замедлился до 3,3% в годовом исчислении, что связано с различными внутренними и внешними факторами [2]. Однако по итогам девяти месяцев 2024 г. ВВП увеличился на 4,0%, что свидетельствует о постепенном восстановлении экономической активности [3]. Нефтяной сектор остается ключевым драйвером экономики Казахстана. В 2023 г. страна добыла 90 млн тонн нефти и газового конденсата, из которых 70,5 млн тонн было экспортировано, что на 10% больше по сравнению с 2022 г. [4]. В 2024 г. ожидается добыча 88,4 млн тонн нефти с планируемым экспортом 68,8 млн тонн [5]. Таким образом, нефтяной сектор продолжает играть значительную роль в экономике Казахстана, оказывая существенное влияние на показатели ВВП и экспортные доходы страны.

С февраля 2021 г. Казахстан обновил свой Национальный план развития до 2025 г., в котором излагается среднесрочное видение диверсификации экономики за счет реформ в агропромышленном и транспортном секторах, поддержки малых и средних предприятий (МСП), а также развития туризма и других секторов. Ключевые цели этого плана – повысить производительность в качестве движущей силы и помочь стране стать одной из 30 самых богатых экономик к 2030 г. за счет увеличения частных инвестиций в постпандемийный период.

В данной статье рассматриваются ключевые аспекты функционирования ГЧП-моделей, их правовое и экономическое регулирование, а также примеры успешных и проблемных проектов. Структура работы включает анализ теоретических основ, эмпирическое исследование и рекомендации по совершенствованию механизмов ГЧП в Казахстане.

Материалы и методы

Исследование посвящено государственно-частному партнерству (ГЧП) в Казахстане, его развитию и влиянию на инфраструктуру. Подчеркивается значимость ГЧП как инструмента привлечения инвестиций и реализации важных проектов. Несмотря на прогресс, требуется дальнейшее изучение механизмов и правовых аспектов для повышения эффективности проектов.

В статье использованы следующие методы.

Аналитический метод – проведен детальный анализ законодательства Республики Казахстан, включая Закон «О государственно-частном партнерстве», а также нормативных актов, регулирующих реализацию ГЧП. Исследованы успешные кейсы реализации проектов ГЧП в Казахстане и за рубежом.

Статистический метод – использованы данные Министерства национальной экономики РК, Всемирного банка, OECD и UNECE. Проведен анализ динамики инвестиций в проекты ГЧП, структуры их финансирования и влияния на экономический рост.

Монографический метод – систематизирована информация из международных баз данных, таких как Всемирный банк, OECD и UNECE, что позволило провести сравнительный анализ эффективности различных моделей ГЧП.

Позитивный и нормативный методы – выявлены перспективные направления развития ГЧП, сформулированы рекомендации по улучшению нормативно-правовой базы и инвестиционного климата.

Абстрактно-логический метод – определены ключевые риски при реализации проектов ГЧП, предложены стратегии их минимизации с учетом международного опыта.

Для визуализации данных использованы таблицы и графики, демонстрирующие динамику инвестиций, распределение проектов по отраслям и регионам.

Комплексный подход к исследованию позволил определить ключевые направления совершенствования ГЧП в Казахстане, что способствует устойчивому экономическому росту и модернизации инфраструктуры.

Результаты и обсуждение

По данным отчета Infrascope 2023 г., подготовленного Economist Intelligence Unit (EIU), Казахстан занимает 12-е место среди 21 азиатской страны по благоприятным условиям для государственно-частного партнерства, 8-е место по общему инвестиционному и деловому климату, 9-е – по качеству институтов, 12-е место с точки зрения финансовых условий, 14-е – с точки зрения регулирования и 16-е – с точки зрения зрелости рынка [6].

По сравнению с отчетом 2019 г. Казахстан опустился на одну позицию в общем рейтинге государственно-частного партнерства (далее – ГЧП), а также в категориях общего инвестиционного и делового климата, качества институтов и финансовых условий. В категориях регулирования и зрелости рынка снижение составило две и три позиции соответственно. Эти изменения указывают на необходимость усиления усилий по улучшению условий для ГЧП в стране, особенно в области регулирования и развития рынка.

В последние годы Казахстан активно работает над модернизацией и расширением своей инфраструктуры, стремясь удовлетворить растущие потребности экономики и населения. Согласно проекту Национального инфраструктурного плана до 2029 г., планируется реализовать 234 мероприятия, включая 169 проектов в сфере жилищно-коммунального хозяйства и 64 проекта в транспортной инфраструктуре, с общим объемом инвестиций около 17 трлн тенге [7].

В 2023 г. в Казахстане введено свыше 15 млн кв. м нового жилья, что на 16% больше по сравнению с предыдущим годом. Это позволило около 134 тыс. семей улучшить свои жилищные условия. Кроме того, в рамках программы «Нұрлы жол» до 2025 г. планируется реализовать 112 инфраструктурных проектов, направленных на создание эффективной и конкурентоспособной транспортной инфраструктуры, развитие транзита и транспортных услуг [8].

Несмотря на эти усилия, остаются вызовы, связанные с изношенностью существующей инфраструктуры. По данным Казахстанского института стратегических исследований, в 2024 г. в стране проведены работы по ремонту 560 км тепловых сетей и 1,7 тыс. км сетей водоснабжения и водоотведения. Однако значительная часть инфраструктуры по-прежнему требует модернизации для обеспечения устойчивого развития и повышения качества жизни населения [9].

Для решения этих задач Казахстан активно привлекает иностранные инвестиции. В 2023 г. валовой приток прямых иностранных инвестиций достиг \$23,4 млрд, что свидетельствует о доверии международного сообщества к экономике страны.

Из общего объема инвестиций в инфраструктурные проекты за период с 2000 по 2023 гг., который составляет около \$252 млрд, значительная часть средств направлена на развитие ключевых секторов (таблица 1).

Таблица 1 – Объем инвестиций в инфраструктурные проекты за период с 2000 по 2023 гг.

Сектор	Доля от общего объема инвестиций (%)	Объем инвестиций (\$ млрд)	Основные направления
Энергетические проекты	58	145	Модернизация существующих и строительство новых объектов, включая возобновляемую энергетику
Транспортные проекты	22	55	Модернизация автодорог, железных дорог, строительство логистических хабов
Проекты в сфере производства	15	37,5	Развитие обрабатывающей промышленности для повышения конкурентоспособности экономики
Проекты в добывающем секторе	5	12,5	Экологически безопасная добыча полезных ископаемых
Водохозяйственные проекты	<1	2	Водоснабжение, ирригация, управление водными ресурсами
Итого	100	252	
Примечание: Составлено авторами на основе источников [8–9].			

Эти данные демонстрируют стратегический фокус Казахстана на развитие инфраструктуры как ключевого драйвера экономического роста, привлечение иностранных инвестиций и обеспечение устойчивого развития.

Правительство ставит цель привлечь \$150 млрд иностранных инвестиций к 2029 г., уделяя особое внимание развитию обрабатывающей промышленности, энергетики и транспортной инфраструктуры [10]. Ключевые проекты и направления отражены в таблице 2.

Таблица 2 – Ключевые проекты и направления инвестиций в инфраструктурные проекты до 2029 г.

Сектор	Ключевые проекты и направления
Энергетика	Модернизация энергетической инфраструктуры, развитие ВИЭ, строительство электросетей
Транспорт	Модернизация автодорог, железных дорог, логистические хабы, аэропорты, порты
Промышленное производство	Создание и модернизация обрабатывающих производств, экспортные кластеры
Горнодобывающая промышленность	Экологически безопасная добыча, модернизация шахт и карьеров
Водохозяйственная инфраструктура	Водоснабжение, ирригация, водоотведение, управление водными ресурсами
Жилищно-коммунальное хозяйство	Строительство жилья, модернизация тепловых и коммунальных сетей
Цифровая инфраструктура	Цифровизация, умные города, развитие интернет-инфраструктуры
Социальная инфраструктура	Строительство школ, больниц, спортивных объектов и зон отдыха
Примечание: Составлено авторами на основе источника [10].	

Таким образом, Казахстан предпринимает значительные шаги для сокращения инфраструктурного дефицита, привлекая как государственные, так и частные инвестиции с целью обеспечения устойчивого экономического роста и повышения качества жизни своих граждан.

Также необходимо отметить, что государственно-частное партнерство (ГЧП) играет важную роль в достижении целей устойчивого развития (далее – ЦУР) благодаря своему потенциалу для привлечения инвестиций, технологий и инноваций, необходимых для решения социальных, экологических и экономических задач. В контексте ЦУР ГЧП особенно актуально для обеспечения устойчивого роста, инфраструктурного развития и социальной инклюзии.

Рисунок 1 – Цели устойчивого развития

Примечание: Составлено авторами на основе источника [11].

Для Республики Казахстан с учетом ее социально-экономического контекста, географических особенностей и приоритетов развития следующие ЦУР можно выделить как приоритетные (таблица 3).

Таблица 3 – Приоритетные направления ЦУР для Республики Казахстан

ЦУР	Роль ГЧП в реализации	Примеры успешных практик
ЦУР 1. Ликвидация бедности	ГЧП может способствовать созданию рабочих мест и развитию сельской инфраструктуры.	Программы поддержки малого бизнеса через инфраструктурные проекты (например, строительство дорог и рынков).
ЦУР 3. Хорошее здоровье и благополучие	Привлечение частных инвесторов для строительства и управления медицинскими учреждениями.	Создание современных диагностических центров в партнерстве с частными клиниками.
ЦУР 4. Качественное образование	Поддержка инновационного обучения и цифровизации образовательной инфраструктуры.	Внедрение дистанционного обучения через платформы, разработанные в рамках ГЧП.
ЦУР 6. Чистая вода и санитария	Финансирование систем водоснабжения и очистки через долгосрочные инвестиции частного сектора.	Модернизация очистных сооружений в городах и строительство новых водных систем в сельской местности.
ЦУР 7. Доступная и чистая энергия	Развитие ВИЭ через частные инвестиции и государственные субсидии.	Строительство солнечных электростанций (например, проекты в Алматинской и Кызылординской областях).
ЦУР 8. Достойная работа и экономический рост	Реализация проектов, создающих рабочие места и поддерживающих предпринимательство.	Создание промышленных парков через ГЧП, поддерживающих местных предпринимателей.
ЦУР 9. Индустриализация, инновации и инфраструктура	Модернизация транспортной и цифровой инфраструктуры с участием частного сектора.	Проекты по строительству транспортных коридоров и технопарков (например, в рамках инициативы «Один пояс, один путь»).
ЦУР 11. Устойчивые города и населенные пункты	Привлечение частного сектора для создания доступного жилья и развития общественного транспорта.	Реализация проектов «умных городов» (Smart City) в городах Нур-Султане и Алматы.
ЦУР 13. Борьба с изменением климата	Внедрение низкоуглеродных технологий в строительство и энергетику через частные инвестиции.	Разработка энергоэффективных зданий в партнерстве с частными компаниями.
ЦУР 15. Сохранение экосистем суши	Создание экологических проектов для защиты биоразнообразия.	Восстановление лесов и защита природных территорий через программы совместного финансирования.
Примечание: Составлено авторами на основе источника [11].		

Реализация целей устойчивого развития через государственно-частное партнерство сталкивается с рядом существенных вызовов, которые ограничивают возможности эффективного использования этого механизма. Одной из ключевых проблем является ограниченный интерес частных партнеров к социальным проектам, таким как здравоохранение и образование. Эти проекты часто характеризуются низкой рентабельностью, что делает их менее привлекательными для частного сектора. Для преодоления этого барьера необходимо внедрение стимулирующих мер, таких как субсидии, налоговые льготы и гарантии со стороны государства, которые могли бы компенсировать риски и низкую доходность подобных инициатив.

Государственно-частное партнерство (ГЧП) в современном мире стало ключевым механизмом, способствующим привлечению частного капитала для реализации общественно значимых проектов. В Казахстане с учетом стремления к достижению целей устойчивого развития

(ЦУР) и улучшения качества жизни населения ГЧП выполняет центральную роль в развитии инфраструктуры.

С момента обретения независимости в 1991 г. Казахстан прошел несколько этапов в развитии ГЧП. На каждом из них государство стремилось совершенствовать законодательство, внедрять механизмы контроля и обеспечения эффективности проектов, а также стимулировать участие частного сектора в решении социально-экономических задач.

Современная модель ГЧП в Казахстане представляет собой результат многолетних реформ, начиная с первоначальных экспериментов с концессиями, переходящих к полноценной институционализации и законодательной поддержке партнерства. На сегодняшний день ГЧП охватывает множество сфер, включая здравоохранение, образование, транспорт, энергетику и социальную защиту, создавая новые возможности для развития страны.

Таблица 4 – Эволюция государственно-частного партнерства в Казахстане

Этап	Годы	Описание
1	1991–1993	Правовая база ГЧП только для иностранных инвесторов в виде закона о концессиях, который включал положение о предоставлении концессии только иностранным организациям или гражданам. Этот закон был отменен в 1993 г., после чего в стране до 2006 г. не существовало специального законодательства о ГЧП.
2	1994–2005	Отсутствие специальной нормативно-правовой базы ГЧП и ряда пилотных проектов. Несмотря на это, заключены многие проекты и договоры. Они были основаны на принципах ГЧП и опирались на общее понятие свободы договора согласно Гражданскому кодексу Казахстана.
3	2006–2015	Принят новый закон о концессиях; формирование правовой и институциональной базы.
4	2015–2018	Принят закон о ГЧП. Активное внедрение ГЧП в результате возложения ключевых показателей эффективности по ряду проектов ГЧП на республиканские и областные государственные органы. Многие из этих проектов были небольшими по масштабу и основывались на инициативных предложениях.
5	2019–2023	В этот период были внесены коррективы в подзаконные акты о ГЧП с ужесточением требований, направленных на отказ от инициативных предложений, с целью усиления контроля за бюджетными обязательствами.
6	2024–2025	В 2023 г. Правительство Республики Казахстан утвердило Комплексный план развития государственно-частного партнерства в социальной сфере на 2024–2028 г., направленный на привлечение частных инвестиций в развитие социальной инфраструктуры
Примечание: Составлено авторами на основе источников [16, 17, 18, 19, 20].		

Эволюция государственно-частного партнерства (ГЧП) в Казахстане демонстрирует последовательное развитие, направленное на создание эффективных механизмов сотрудничества между государством и частным сектором. Основным достижением стало формирование надежной правовой и институциональной базы, которая прошла значительные изменения, начиная с периода ограниченных законодательных инициатив в начале 1990-х годов до специализированных законов и подзаконных актов, принятых в последние годы.

С момента принятия первого закона о концессиях в 2006 г. Казахстан начал активно формировать условия для реализации проектов ГЧП. Принятие закона о ГЧП в 2015 г. стало важным этапом в институционализации подхода, что позволило усилить контроль и внедрить ключевые показатели эффективности для государственных органов. Однако важной особенностью последних лет стало ужесточение требований к проектам, направленных на минимизацию бюджетных рисков и повышение прозрачности процессов.

Социальная направленность проектов ГЧП играет ключевую роль в современной стратегии развития Казахстана. Утвержденный в 2023 г. Комплексный план развития ГЧП на 2024–2028 гг. акцентирует внимание на сферах образования, здравоохранения, спорта и социальной защиты, что подчеркивает стремление государства улучшить качество жизни населения и модернизировать инфраструктуру за счет привлечения частных инвестиций. Предоставление государством

гарантий софинансирования делает такие проекты привлекательными для частных партнеров, способствуя устойчивой реализации.

Комплексный план развития ГЧП на 2024–2028 гг. предусматривает софинансирование проектов государством в размере 30% от сметной стоимости, а оставшиеся 70% должен привлечь частный партнер. В его рамках запланировано строительство и модернизация объектов в сферах высшего образования, здравоохранения, социальной защиты населения, спорта и просвещения.

Кроме того, в 2024 г. были внесены изменения в законодательство о ГЧП, направленные на оптимизацию процедур согласования нормативных правовых актов и упрощение порядка их принятия, что способствует повышению эффективности реализации проектов ГЧП.

Таким образом, эволюция ГЧП в Казахстане отражает стремление государства к созданию благоприятных условий для сотрудничества с частным сектором в различных сферах экономики с учетом накопленного опыта и современных требований.

ГЧП представляет собой форму взаимодействия государства и частного сектора для реализации значимых проектов. Законодательство в данной области предусматривает различные формы партнерства, что позволяет гибко подходить к реализации проектов в зависимости от их специфики.

Закон о концессиях создан специально для работы по модели «строительство – передача – эксплуатация» (ВТО). Однако закон о ГЧП расширяет перечень доступных моделей и форматов взаимодействия. Среди них:

Таблица 5 – Перечень доступных моделей и форматов взаимодействия в сфере ГЧП

Категория	Модель/форма	Описание
Форматы взаимодействия	Договор концессии	Долгосрочное соглашение на эксплуатацию объекта
	Аренда госсобственности	Частный партнер арендует госимущество для управления
	Доверительное управление	Управление государственным имуществом частной стороной
	Лизинг	Частный партнер получает объект в долгосрочную аренду с возможностью выкупа
	Контракт жизненного цикла	Частный партнер участвует во всех этапах – от проектирования до эксплуатации
	Сервисные контракты	Государство заказывает услуги у частного партнера
	Институциональное ГЧП	Создание совместного предприятия с частным партнером
Способы реализации	Институциональное ГЧП	Включает создание специального совместного предприятия
	Контрактное ГЧП	Реализуется без создания отдельной компании
Модели правового поля	ВТО (Build – Transfer – Operate)	Частный партнер строит объект, передает его государству, затем эксплуатирует
	BOT (Build – Operate – Transfer)	Частный партнер строит, эксплуатирует объект, затем передает государству
	BOOT (Build – Own – Operate – Transfer)	Частный партнер строит, владеет объектом, затем передает государству
	DBFOM (Design – Build – Finance – Operate – Maintain)	Частный партнер проектирует, строит, финансирует, эксплуатирует и обслуживает объект
	BOO (Build – Own – Operate)	Частный партнер строит, владеет и эксплуатирует объект без передачи государству
Примечание: Составлено авторами на основе источников [16, 17, 18, 19, 20].		

Как упоминалось выше, закон о концессиях ориентирован исключительно на модель ВТО.

Использование модели технической эксплуатации объектов применимо только для проектов в области здравоохранения в соответствии с поправками в Кодекс о здоровье, внесенными специально для этого. Для проектов во всех других секторах концессионер/частный партнер должен будет нести ответственность за предоставление основных услуг наряду с эксплуатацией объекта, так как другие отраслевые законы не содержат таких оговорок.

Механизмы платежей также должны быть структурированы из нескольких отдельных платежей, каждый из которых предназначен для компенсации капитальных затрат, затрат на эксплуатацию и техническое обслуживание, а также затрат на финансирование среди прочего. Это требование потенциально создает пробелы в понимании того, какой платеж что покрывает с точки зрения спонсоров и основных кредиторов, с одной стороны, и правительства – с другой.

В таблице 6 представлена матричная схема, которая позволяет сравнить основные модели ГЧП – ВТО, BOT, BOOT, DBFOM, BOO – по ключевым характеристикам: передача собственности, финансирование, эксплуатация и уровень государственного контроля. Данный анализ помогает определить наиболее подходящие модели для реализации инфраструктурных проектов в Казахстане, учитывая их преимущества и ограничения

Таблица 6 – Основные модели ГЧП по ключевым характеристикам:

Модель	Передача собственности	Финансирование	Эксплуатация	Государственный контроль
ВТО	Да	Государство+частное	Частный	Высокий
BOT	Да	Частный	Частный	Средний
BOOT	Да	Частный	Частный	Средний
DBFOM	Нет	Частный	Частный	Низкий
BOO	Нет	Частный	Частный	Низкий
Примечание: Составлено авторами на основе источников [16, 17, 18, 19, 20].				

Анализ представленных моделей ГЧП демонстрирует, что наиболее высокий уровень государственного контроля обеспечивается при использовании модели ВТО, тогда как модели BOO и DBFOM предоставляют большую гибкость частным партнерам. Финансирование большинства моделей осуществляется частными инвесторами, однако в ряде случаев (например, в модели ВТО) предусмотрено государственное софинансирование. Выбор оптимальной модели ГЧП зависит от конкретных условий проекта, его масштабов и приоритетов развития инфраструктуры. Развитие гибридных моделей, сочетающих элементы различных подходов, может способствовать более эффективному и устойчивому развитию инфраструктурных проектов в Казахстане.

ГЧП используется в широком спектре инфраструктурных секторов и подсекторов в Казахстане на республиканском и региональном уровнях, а также в различных секторах экономической и социальной инфраструктуры.

Согласно данным Казахстанского центра государственно-частного партнерства (Казцентр ГЧП), по состоянию на 1 января 2024 г. в Казахстане был заключен 1081 договор ГЧП [12]. Из них 96 договоров были расторгнуты, что составляет примерно 8,9% от общего числа проектов [13]. Наибольшее количество расторгнутых договоров ГЧП наблюдается в следующих секторах:

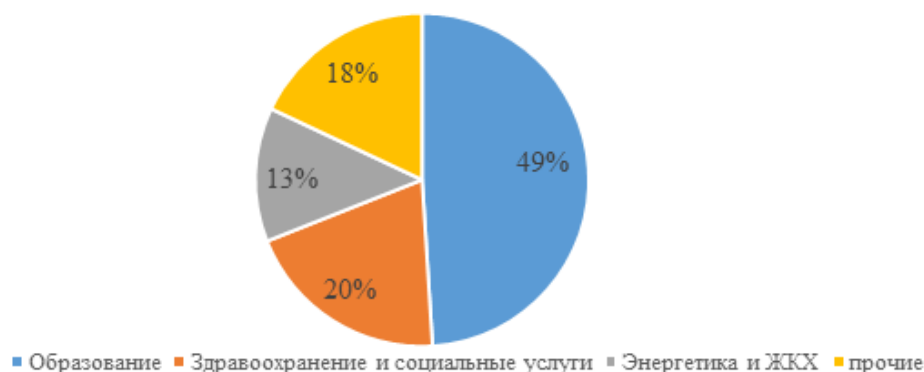

Рисунок 2 – Проекты ГЧП в социальной сфере

Примечание: Составлено авторами на основе источника [13].

В отраслевом разрезе значительная доля проектов ГЧП приходится на социальную сферу, включая здравоохранение, образование, культуру и спорт. По состоянию на 1 февраля 2024 г., по данным Казцентра ГЧП, заключены договоры по 1182 проектам, из которых на республиканском уровне – 15, на местном – 1167.

Общая сумма принятых государственных обязательств по проектам ГЧП составляет 2 трлн тенге, из которых 1,1 трлн тенге – на республиканском уровне.

Остаток принятых и неисполненных государственных обязательств составляет 1,4 трлн тенге.

По количеству проектов ГЧП лидируют следующие регионы:

Рисунок 3 – Лидирующие регионы по количеству проектов ГЧП

Примечание: Составлено авторами на основе источника [14].

В 2023 г. в Казахстане был принят Комплексный план развития ГЧП в социальной сфере на 2024–2028 гг., направленный на привлечение частных инвестиций в развитие социальной инфраструктуры [14].

Внедрение механизмов ГЧП позволяет государству делегировать часть рисков частным партнерам, что приводит к снижению бюджетных расходов на 15% и повышению эффективности управления проектами. Например, в рамках Комплексного плана развития ГЧП в социальной сфере на 2024–2028 гг. предусмотрено создание 43 объектов по направлениям высшего образования, здравоохранения, социальной защиты населения, спорта и просвещения. Общая стоимость этих проектов составляет более 261 млрд тенге, при этом государство софинансирует 30% от сметной стоимости, а оставшиеся 70% привлекает частный партнер.

В сфере здравоохранения Казахстана реализуются проекты строительства и модернизации медицинских центров в рамках ГЧП. В 2024 г. была утверждена Концепция развития инфраструктуры здравоохранения на 2024–2030 гг., направленная на улучшение материально-технической базы медицинских учреждений и повышение доступности медицинских услуг, особенно в отдаленных регионах.

Таблица 7 – Распределение проектов ГЧП по направлениям и их ориентировочной стоимости

Направление	Описание проектов	Ориентировочная доля бюджета (%)	Примерная стоимость (млрд тенге)
Высшее образование	Строительство кампусов, общежитий и модернизация учебных центров	25	65,25
Здравоохранение	Создание современных медицинских учреждений и оснащение их оборудованием	30	78,3
Социальная защита населения	Реабилитационные центры для людей с ограниченными возможностями и пожилых	15	39,15
Спорт и культура	Спортивные комплексы, стадионы, культурные объекты	20	52,2
Просвещение	Строительство школ и детских садов, модернизация существующих объектов	10	26,1
Итого		100	261
Примечание: Составлено авторами на основе источника [14].			

Одним из ключевых направлений является реконструкция существующих медицинских учреждений, а также строительство новых современных многопрофильных больниц и диагностических центров. Это позволит обеспечить медицинские организации современным оборудованием, включая новейшие технологии для диагностики и лечения заболеваний.

Одним из ключевых механизмов реализации проектов станет государственно-частное партнерство (ГЧП). Этот инструмент позволит привлечь частные инвестиции в строительство и эксплуатацию медицинских объектов. Для стимулирования интереса частных инвесторов государство предусмотрит налоговые и финансовые льготы. В рамках ГЧП планируется реализация более 20 проектов, включая строительство новых больниц, предоставление специализированных медицинских услуг и внедрение цифровых решений.

Важной частью концепции является повышение квалификации медицинских кадров. Планируется организация программ переподготовки и повышения квалификации врачей и медперсонала. Для привлечения специалистов в отдаленные регионы предусмотрены программы мотивации, включая финансовые стимулы и улучшение жилищных условий.

Кроме того, будет уделено внимание улучшению материально-технической базы медицинских учреждений. Медицинские организации получают современное оборудование для диагностики, хирургии и интенсивной терапии. Также будут внедряться инновационные медицинские технологии, такие как роботизированные системы и искусственный интеллект.

Для обеспечения экологической устойчивости в здравоохранении планируется применение экологически чистых и энергоэффективных технологий при строительстве медицинских объектов. Также будут созданы условия для безопасной утилизации медицинских отходов.

В рамках приоритетных проектов предполагается строительство новых многопрофильных больниц в крупных городах страны, где акцент будет сделан на высокотехнологичные виды лечения в таких областях, как онкология, кардиохирургия и трансплантология. В сельских и отдаленных районах будет развиваться инфраструктура центральных районных больниц, предоставляющих широкий спектр медицинских услуг. Для удобства населения будет улучшена их транспортная доступность.

Цифровизация здравоохранения также станет важным аспектом развития отрасли. Предусмотрено создание единой информационной медицинской платформы, внедрение электронных медицинских карт для всех граждан и использование систем искусственного интеллекта для диагностики и лечения.

Реализация этих мер позволит значительно улучшить качество и доступность медицинских услуг, что, в свою очередь, повысит уровень здоровья населения и укрепит общую систему здравоохранения в Казахстане.

В образовательной сфере продолжается работа по обеспечению студентов местами в общежитиях через механизмы государственно-частного партнерства (ГЧП). С 2018 по 2022 гг. было введено в эксплуатацию 168 общежитий, что позволило создать 40 662 койко-места для студентов [22]. Эти показатели стали возможными благодаря активному привлечению частных инвесторов и эффективному использованию механизмов ГЧП. Государство обеспечивало нормативно-правовую базу, выделяло субсидии на строительство и эксплуатацию общежитий, а также гарантировало выкуп определенного объема услуг в рамках государственного заказа. Частные инвесторы, в свою очередь, финансировали строительство и эксплуатацию объектов, получая доход как за счет государственного заказа, так и от аренды койко-мест студентами.

Несмотря на достигнутые результаты, процесс реализации программы выявил ряд проблем. Среди них низкий интерес частных инвесторов из-за ограниченной рентабельности проектов, высокая стоимость кредитных ресурсов для строительства и недостаточная гибкость системы финансирования со стороны государства. Для решения этих проблем в 2023 г. были внесены изменения в механизм государственного заказа. Эти изменения направлены на повышение инвестиционной привлекательности проектов и привлечение большего числа частных инвесторов. Основные меры включали увеличение срока субсидирования, повышение размера государственных субсидий для покрытия части расходов инвесторов, упрощение процедур заключения договоров ГЧП, а также внедрение дополнительных форм поддержки, таких как льготное кредитование и налоговые преференции.

Эти изменения призваны стимулировать частных инвесторов к участию в проектах строительства общежитий и ускорить создание новых койко-мест для студентов. В долгосрочной перспективе это позволит сократить дефицит студенческого жилья, особенно в регионах с высокой концентрацией вузов. Кроме того, улучшение условий проживания будет способствовать созданию комфортной образовательной среды, что положительно скажется на качестве обучения. Обеспечение студентов жильем не только снижает их затраты на аренду, но и укрепляет социальную стабильность в студенческой среде, делая казахстанские вузы более конкурентоспособными на международной арене [23].

В рамках реализации проектов ГЧП в энергетическом секторе Казахстана в 2024 г. был достигнут значительный прогресс, выраженный как в объемах инвестиций, так и в реализации конкретных проектов.

Привлечено 327 млрд тенге инвестиций, что свидетельствует о высокой заинтересованности частного сектора в участии в развитии энергетической инфраструктуры и переходе на «зеленые» технологии.

Таблица 8 – Аналитика по проектам ГЧП в энергетике

Количество проектов (всего)	45 крупных проектов	
Традиционные электростанции	16	проектов, совокупная мощность 2 ГВт
Солнечные электростанции	10	проектов, общая мощность 850 МВт
Ветровые электростанции	8	проектов, общая мощность 1200 МВт
Гидроэлектростанции	4	проекта, общая мощность 400 МВт
Инфраструктурные проекты	7	проектов, модернизация сетей и подстанций
Инвестиции		
Общий объем инвестиций	327	млрд тенге
Частные инвестиции	70%	229 млрд тенге
Государственная поддержка	30%	98 млрд тенге
Кызылординская область	2	солнечные станции 300 МВт
Алматинская область	Ветровая станция	250 МВт модернизация ГЭС
Актюбинская область	Газовая	ТЭЦ 500 МВт
Туркестанская область	2 солнечные станции	400 МВт
Примечание: Составлено авторами на основе источников [24, 25, 26, 27].		

Реализация проектов в рамках ГЧП в 2024 г. внесет значительный вклад в развитие энергетической системы Казахстана. Ожидается, что в энергосистему страны будет добавлено более 3,5 ГВт мощности. Это позволит сократить дефицит электроэнергии, который особенно остро ощущается в южных регионах, и удовлетворить растущие потребности населения и промышленности [24].

Введение новых объектов возобновляемых источников энергии окажет существенный экологический эффект. Ввод в эксплуатацию солнечных, ветровых и гидроэлектростанций позволит сократить выбросы парниковых газов на 2,1 млн тонн CO₂ ежегодно. Эти показатели соответствуют международным климатическим обязательствам Казахстана и способствуют достижению углеродной нейтральности, что является приоритетной целью страны [28].

Финансовая модель проектов ГЧП демонстрирует высокую эффективность. Благодаря привлечению частных инвестиций значительно снизилась нагрузка на государственный бюджет. Каждый тенге государственной поддержки позволил привлечь около 2,3 тенге частного капитала, что подчеркивает эффективность сотрудничества государства и бизнеса в реализации масштабных энергетических проектов [25].

Модернизация энергетической инфраструктуры через механизмы ГЧП принесет долгосрочные преимущества. Снижение потерь электроэнергии, которые ранее достигали 10–12%, станет одним из главных результатов обновления сетей. Кроме того, это улучшит качество и надежность энергоснабжения, особенно в отдаленных и сельских районах, где доступ к электроэнергии был ограничен [26].

Таким образом, проекты ГЧП в энергетике Казахстана демонстрируют успешный синтез государственных инициатив и частных инвестиций. Это способствует не только модернизации энергосектора, но и переходу страны к устойчивому развитию, улучшению экологической ситуации и повышению качества жизни населения.

Заключение

Планы Казахстана по реализации более 200 инфраструктурных проектов с общим объемом инвестиций в 40 трлн тенге отражают стратегический подход к модернизации экономики и улучшению качества жизни населения. Национальный инфраструктурный план до 2029 г. направлен на создание устойчивой, высокоэффективной и инновационной инфраструктуры, которая станет основой для долгосрочного роста.

Государственно-частное партнерство (ГЧП) в Казахстане продемонстрировало свою эффективность как механизм привлечения частных инвестиций в инфраструктурные проекты, однако сохраняются ключевые вызовы, требующие решения. В ходе исследования было выявлено, что ГЧП способствует модернизации инфраструктуры, повышению качества государственных услуг и диверсификации экономики. Тем не менее анализ текущего состояния показал, что в Казахстане необходимо дальнейшее совершенствование законодательной базы, повышение прозрачности сделок и улучшение механизмов управления рисками.

1. Регуляторные барьеры – сложность процедур согласования и утверждения проектов.

- ♦ Сложность согласования и утверждения проектов – бюрократические процедуры, требующие длительных сроков для получения разрешений и лицензий. В Казахстане наблюдается значительное время согласования, что негативно сказывается на инвестиционной привлекательности ГЧП.

Решением может стать сокращение количества требуемых согласований и создание специализированных агентств для сопровождения таких проектов.

- ♦ Избыточное регулирование – частая смена правил, неясность требований, дублирование функций различных государственных органов. В Казахстане неоднократно вносились изменения в законодательство о ГЧП, что создает неопределенность для инвесторов.

Оптимальным решением станет стабилизация законодательных норм и внедрение единого регламентированного процесса.

- ♦ Долгие сроки рассмотрения заявок – медленный процесс одобрения проектов, что снижает интерес частных инвесторов. На сегодняшний день в Казахстане нет единых стандартов сроков рассмотрения заявок, что приводит к затягиванию процессов.

Решением может быть введение четких временных рамок для рассмотрения заявок и внедрение принципа «молчаливого согласия», при котором отсутствие ответа в установленный срок будет означать одобрение проекта.

- ♦ Недостаточная прозрачность процессов – непрозрачные процедуры отбора партнеров и распределения финансирования. Несмотря на существование открытых реестров и тендерных процедур, многие процессы остаются закрытыми, что порождает риски коррупции.

Для решения этой проблемы можно внедрить цифровые платформы для мониторинга ГЧП, а также усилить контроль со стороны независимых организаций.

- ♦ Размытость законодательных норм – отсутствие четких положений о правах и обязанностях участников ГЧП, что затрудняет юридическую защиту сторон. Казахстан сталкивается с нехваткой детализированных норм для регулирования специфических моделей ГЧП, таких как гибридные формы партнерства.

Для улучшения ситуации необходимо разработать специализированные нормативные акты, учитывающие международный опыт.

2. Финансовые риски – высокая стоимость заимствования и необходимость долгосрочных гарантий со стороны государства.

2.1 Высокая стоимость заимствования

- ♦ Частные инвесторы, привлекаемые к проектам ГЧП, часто вынуждены брать кредиты у банков или выпускать облигации для финансирования своих обязательств.

- ♦ Влияние макроэкономических факторов (инфляция, уровень ключевой ставки Национального банка, кредитные риски).

2.2 Необходимость долгосрочных гарантий со стороны государства

- ♦ В ряде случаев государство предоставляет гарантии возврата инвестиций или компенсации затрат частного партнера.

- ♦ Если государственные обязательства плохо структурированы или зависят от политической конъюнктуры, это может привести к финансовой нестабильности в проекте.

- ♦ Чрезмерное использование государственных гарантий увеличивает долговую нагрузку на бюджет.

Пути снижения финансовых рисков

- ♦ Снижение стоимости заимствований – введение государственных субсидий на процентные ставки, разработка специальных финансовых инструментов (гарантийные фонды, проектное финансирование).

- ♦ Создание стабильной системы гарантий – формирование четких правовых рамок, исключающих неопределенность в обязательствах государства.

- ♦ Развитие механизмов распределения рисков – привлечение международных финансовых организаций, использование страховых инструментов и государственно-частных инвестиционных фондов.

3. Ограниченный интерес частных инвесторов, особенно в социально значимых, но менее прибыльных проектах (здравоохранение, образование, ЖКХ).

- ♦ Низкая рентабельность – социальные проекты ориентированы на общественное благо, а не на получение высокой прибыли. Частные компании предпочитают инвестировать в более доходные секторы (например, транспорт, энергетику).

- ♦ Долгий срок окупаемости – проекты в образовании и здравоохранении требуют значительных вложений на стадии строительства и модернизации, но приносят доходы медленно и не всегда в полном объеме.

- ♦ Высокие операционные расходы – управление больницами, школами или коммунальными системами требует постоянных затрат, которые могут превышать первоначальные прогнозы.

- ♦ Регуляторные ограничения – в этих сферах часто действуют жесткие требования к качеству услуг, тарифам и стандартам, что ограничивает гибкость инвесторов.

- ♦ Риски изменения государственной политики – возможны изменения законодательства, тарифного регулирования и правил субсидирования, что повышает неопределенность для частного сектора.

Пути решения проблемы

Для повышения интереса частных инвесторов к участию в ГЧП в социально значимых проектах можно применить несколько стратегий.

- ♦ Финансовые стимулы – государственные субсидии, налоговые льготы, софинансирование проектов.
- ♦ Гарантии возврата инвестиций – внедрение механизмов гарантированного дохода, например, через долгосрочные государственные контракты.
- ♦ Гибкость тарифного регулирования – установление разумных рыночных механизмов формирования стоимости услуг.
- ♦ Четкость правовой базы – законодательные гарантии стабильности условий ведения бизнеса.
- ♦ Развитие механизмов рископоделения – совместное участие государства и частного сектора в покрытии финансовых потерь в случае непредвиденных обстоятельств.

4. Недостаточная зрелость рынка ГЧП – отсутствие опыта у местных инвесторов и недостаточный уровень конкуренции.

4.1 Отсутствие опыта у местных инвесторов

- ♦ Казахстанский рынок ГЧП еще развивается, и многие частные компании не обладают достаточными знаниями и навыками в реализации долгосрочных инфраструктурных проектов.
- ♦ Низкая осведомленность инвесторов о правовых и финансовых механизмах ГЧП затрудняет их вовлечение в такие проекты.
- ♦ Ограниченное число успешных кейсов по ГЧП в Казахстане снижает доверие бизнеса к данной модели сотрудничества.

4.2 Недостаточный уровень конкуренции

- ♦ В ряде отраслей участие в ГЧП ограничивается узким кругом компаний, что приводит к недостаточной конкуренции в тендерах.
- ♦ Монополизация отдельных рынков (например, в сфере ЖКХ или транспортной инфраструктуры) снижает мотивацию новых игроков к участию в ГЧП.
- ♦ Государственные органы иногда предпочитают работать с проверенными компаниями, что мешает привлечению новых инвесторов.

4.3 Ограниченные финансовые возможности

- ♦ Многие местные компании испытывают нехватку доступа к дешевым финансовым ресурсам для реализации крупных инфраструктурных проектов.
- ♦ Отсутствие развитого рынка проектного финансирования снижает интерес частного сектора к участию в ГЧП.
- ♦ Валютные и кредитные риски также усложняют привлечение капитала.

Как решить проблему недостаточной зрелости рынка ГЧП?

1. Повышение квалификации инвесторов – обучение представителей бизнеса основам проектного финансирования, правового регулирования ГЧП.
2. Развитие конкуренции – создание условий для участия в ГЧП более широкого круга компаний, прозрачные тендерные процедуры.
3. Государственные стимулы – внедрение налоговых льгот, субсидий и гарантий для привлечения новых инвесторов.
4. Привлечение международного опыта – сотрудничество с зарубежными компаниями и организациями для передачи знаний и технологий.
5. Развитие институциональной среды – создание специализированных агентств и консультационных центров для поддержки бизнеса в вопросах ГЧП.

Принимая во внимание вышеперечисленное в целях повышения эффективности ГЧП в Казахстане необходимо комплексное реформирование правовой и институциональной среды, внедрение современных финансовых механизмов и стимулирование конкуренции. Применение данных мер позволит повысить инвестиционную привлекательность, улучшить качество инфраструктурных проектов и создать устойчивую экономическую модель сотрудничества между государством и бизнесом.

Важно также уделить внимание развитию инновационных решений в рамках ГЧП, включая внедрение цифровых технологий и экологически устойчивых проектов.

В заключение необходимо отметить: ГЧП остается важным инструментом модернизации экономики Казахстана, однако для его успешной реализации необходимы целенаправленные реформы, направленные на улучшение бизнес-среды и повышение эффективности взаимодействия между государством и частным сектором. При должном внимании к существующим вызовам и внедрении предложенных рекомендаций ГЧП может стать ключевым драйвером устойчивого развития страны.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Основные показатели экономики Казахстана за 2023 год. 2024. URL: <https://stat.gov.kz>
- 2 Halyk Finance. Обзор ВВП Казахстана за первое полугодие 2024 года. URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/gdp_june24.pdf
- 3 Forbes Казахстан. Экономический рост Казахстана: анализ за девять месяцев 2024 года. 2024. URL: <https://forbes.kz>
- 4 Caspian Barrel. Добыча и экспорт нефти в Казахстане в 2023 году. URL: <https://caspianbarrel.org/ru/2024/03/v-2023g-v-kazahstane-dobyto-90-mln-t-nefti-otpravleno-na-eksport-70-5-mln-t/>
- 5 Inform.kz. Прогноз добычи нефти в Казахстане на 2024 год. URL: <https://www.inform.kz>
- 6 Economist Intelligence Unit (EIU). Infrascope 2019: Assessment of Conditions for Public-Private Partnerships in Asia. 2019. URL: <https://www.eiu.com>
- 7 Соцмедиа.kz. Национальный инфраструктурный план Казахстана до 2029 года. URL: <https://sozmedia.kz/16242/>
- 8 PrimeMinister.kz. Государственная программа «Нұрлы жол» до 2025 года. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-ramkah-gosprogrammy-nurly-zhol-do-2025-goda-planiruetsya-realizovat-112-infrastrukturnyh-proektov-213248>
- 9 Касимова Г. Модернизация инфраструктуры для устойчивого развития. 2024. URL: <https://kisi.kz/ru/modernizatsiya-infrastruktury-dlya-ustojchivogo-razvitiya/>
- 10 LSM.kz. Иностранные инвесторы готовы вложиться в крупные проекты Казахстана. URL: <https://lsm.kz/inostrannye-investory-gotovy-vlozhit-sya-v-krupnye-proekty-kazahstana>
- 11 Sustainable Development Goals (SDGs) // United Nations. URL: <https://sdgs.un.org>
- 12 Обзор государственно-частного партнерства Казахстан декабрь 2022. Отчет Азиатского банка развития // URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglefindmkaj/https://www.adb.org/sites/default/files/publication/850386/public-private-partnership-monitor-kazakhstan-ru.pdf>
- 13 Исмагулов Н. Поиск баланса: как в Казахстане развивают ГЧП. 2024. URL: https://check-point.kz/publication?id=2217&utm_source=chatgpt.com
- 14 Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комплексный план развития ГЧП в социальной сфере на 2024–2028 годы. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001068?utm_source=chatgpt.com
- 15 Benchmarking infrastructure 2023 in Kazakhstan. World Bank report 2023. URL: https://bpp.worldbank.org/content/dam/sites/data/bpp/cntrypdf/BI-2023-Kazakhstan-PPP.pdf?utm_source=chatgpt.com
- 16 Закон Республики Казахстан «О концессиях». Доступ из справочно-правовой системы URL: <https://adilet.zan.kz/>
- 17 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Официальный сайт нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_
- 18 Гратанет. Основные изменения и дополнения в законодательство Казахстана в сфере государственно-частного партнерства, энергетики и инфраструктуры во II квартале 2024 года. URL: <https://gratanet.com/>
- 19 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 октября 2023 года №1068 «О комплексном плане развития государственно-частного партнерства в социальной сфере на 2024–2028 годы». URL: <https://adilet.zan.kz/>
- 20 Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Обзор ГЧП в Казахстане и направления развития. Официальный сайт Министерства. URL: <https://economy.gov.kz/>
- 21 Всемирный банк. Обзор практик ГЧП в странах с развивающейся экономикой. URL: <https://worldbank.org/>
- 22 Как выполняется программа строительства студенческих общежитий в Казахстане. kzppp.kz. URL: <https://kzppp.kz/ru/2022/12/13/>
- 23 Zakon.kz. Изменения в механизме государственного заказа в сфере строительства студенческих общежитий. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39908994

- 24 Министерство энергетики Республики Казахстан. Официальный сайт, раздел об инвестиционных проектах и ГЧП. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/investment-projects?lang=ru>
- 25 Казахстанский центр государственно-частного партнерства. Статистика и информация о проектах ГЧП по состоянию на 01.12.2024 г. URL: <https://kzppp.kz/wp-content/uploads/2020/12/%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%90%D0%91%D0%A0%D0%AC-%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.xlsx>
- 26 Национальный оператор возобновляемых источников энергии (КОРЭМ). Данные о ВИЭ и энергетических проектах. URL: https://www.korem.kz/rus/analitika/otchety_za_mesyac/
- 27 Законодательные документы Казахстана - Информация о поддержке ГЧП в энергетике URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717> <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012>
- 28 Платформа ООН по климатическим действиям. Международные обязательства Казахстана в рамках Парижского соглашения. URL: chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcgclefindmkaj/https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Kazakhstan_1BTR_ru.pdf
- 29 UNECE. Guiding Principles on People-First Public-Private Partnerships in support of the United Nations Sustainable Development Goals 2018. URL: https://unece.org/DAM/ceci/documents/2018/PPP/WP/ECE_CECI_WP_PPP_2018_07-en.pdf
- 30 Yescombe, E.R. Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance (2nd ed.). 2018. Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/books/public-private-partnerships/yescombe/978-0-08-100766-2>

REFERENCES

- 1 Bjuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazahstan. Osnovnye pokazateli jekonomiki Kazahstana za 2023 god. 2024. URL: <https://stat.gov.kz>. (In Russian).
- 2 Halyk Finance. Obzor VVP Kazahstana za pervoe polugodie 2024 goda. URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/gdp_june24.pdf. (In English).
- 3 Forbes Kazakhstan. Jekonomicheskij rost Kazahstana: analiz za devjat' mesjacev 2024 goda. 2024. URL: <https://forbes.kz>. (In English).
- 4 Caspian Barrel. Dobycha i jeksport nefti v Kazahstane v 2023 godu. URL: <https://caspianbarrel.org/ru/2024/03/v-2023g-v-kazahstane-dobyto-90-mln-t-nefti-otpravleno-na-eksport-70-5-mln-t/>. (In English).
- 5 Inform.kz. Prognoz dobychi nefti v Kazahstane na 2024 god. URL: <https://www.inform.kz>. (In English).
- 6 Economist Intelligence Unit (EIU). Infrascope 2019: Assessment of Conditions for Public-Private Partnerships in Asia. 2019. URL: <https://www.eiu.com>. (In English).
- 7 Socmedia.kz. Nacional'nyj infrastrukturyj plan Kazahstana do 2029 goda. URL: <https://sozmedia.kz/16242/>. (In English).
- 8 PrimeMinister.kz. Gosudarstvennaja programma «Nyrly zhol» do 2025 goda. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-ramkah-gosprogrammy-nurly-zhol-do-2025-goda-planiruetsya-realizovat-112-infrastrukturyh-proektov-213248>. (In English).
- 9 Kasimova G. (2024) Modernizacija infrastruktury dlja ustojchivogo razvitija. URL: <https://kisi.kz/ru/modernizachiya-infrastruktury-dlya-ustojchivogo-razvitiya/>. (In Russian).
- 10 LSM.kz. Inostrannye investory gotovy vlozhit'sja v krupnye proekty Kazahstana. URL: <https://lsm.kz/inostrannye-investory-gotovy-vlozhit-sya-v-krupnye-proekty-kazahstana>. (In Russian).
- 11 Sustainable Development Goals (SDGs) // United Nations. URL: <https://sdgs.un.org>. (In English).
- 12 Obzor gosudarstvenno-chastnogo partnerstva Kazahstan dekabr' 2022. Otchet Aziatskogo banka razvitija // URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcgclefindmkaj/https://www.adb.org/sites/default/files/publication/850386/public-private-partnership-monitor-kazakhstan-ru.pdf>. (In Russian).
- 13 Ismagulov N. (2024) Poisk balansa: kak v Kazahstane razvivajut GChP. . URL: https://check-point.kz/publication?id=2217&utm_source=chatgpt.com. (In Russian).
- 14 Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Kompleksnyj plan razvitija GChP v social'noj sfere na 2024–2028 gody. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001068?utm_source=chatgpt.com. (In Russian).
- 15 Benchmarking infrastructure 2023 in Kazakhstan. World Bank report 2023. URL: https://bpp.worldbank.org/content/dam/sites/data/bpp/cntrypdf/BI-2023-Kazakhstan-PPP.pdf?utm_source=chatgpt.com. (In English).
- 16 Zakon Respubliki Kazahstan «O koncessijah». Dostup iz spravочно-pravovoj sistemy URL: <https://adilet.zan.kz/>. (In Russian).
- 17 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast'). Oficial'nyj sajт normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_. (In Russian).

18 Gratanet. Osnovnye izmenenija i dopolnenija v zakonodatel'stvo Kazahstana v sfere gosudarstvenno-chastnogo partnerstva, jenergetiki i infrastruktury vo II kvartale 2024 goda. URL: <https://gratanet.com/>. (In Russian).

19 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 23 oktjabrja 2023 goda №1068 «O kompleksnom plane razvitija gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v social'noj sfere na 2024–2028 gody». URL: <https://adilet.zan.kz/>. (In Russian).

20 Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. Obzor GChP v Kazahstane i napravlenija razvitija. Oficial'nyj sajt Ministerstva. URL: <https://economy.gov.kz/>. (In Russian).

21 Vsemirnyj bank. Obzor praktik GChP v stranah s razvivajushhejsja jekonomikoj. URL: <https://worldbank.org/>. (In Russian).

22 Kak vypolnjaetsja programma stroitel'stva studencheskih obshhezhitij v Kazahstane. kzppp.kz. URL: <https://kzppp.kz/ru/2022/12/13/>. (In Russian).

23 Zakon.kz. Izmenenija v mehanizme gosudarstvennogo zakaza v sfere stroitel'stva studencheskih obshhezhitij. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39908994. (In Russian).

24 Ministerstvo jenergetiki Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt, razdel ob investicionnyh proektah i GChP. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/investment-projects?lang=ru>. (In Russian).

25 Kazahstanskij centr gosudarstvenno-chastnogo partnerstva. Statistika i informacija o proektah GChP po sostojaniju na 01.12.2024 g. URL: <https://kzppp.kz/wp-content/uploads/2020/12/%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%90%D0%91%D0%A0%D0%AC-%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.xlsx>. (In Russian).

26 Nacional'nyj operator vozobnovljaemyh istochnikov jenerгии (KORJeM). Dannye o VIJe i jenergeticheskijh proektah. URL: https://www.korem.kz/rus/analitika/otchety_za_mesjac/. (In Russian).

27 Zakonodatel'nye dokumenty Kazahstana - Informacija o podderzhke GChP v jenergetike URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717> <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012>. (In Russian).

28 Platforma OON po klimaticheskim dejstvijam. Mezhdunarodnye objazatel'stva Kazahstana v ramkah Parizhskogo soglashenija. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Kazakhstan_1BTR_ru.pdf. (In Russian).

29 UNECE. Guiding Principles on People-First Public-Private Partnerships in support of the United Nations Sustainable Development Goals 2018. URL: https://unece.org/DAM/ceci/documents/2018/PPP/WP/ECE_CECI_WP_PPP_2018_07-en.pdf. (In English).

30 Yescombe, E.R. Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance (2nd ed.). 2018. Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/books/public-private-partnerships/yescombe/978-0-08-100766-2>. (In English).

ТАСТУЛЕКОВ С.Б.,*¹

қаржы магистрі, сениор-лектор.

*e-mail: s.tastulekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0001-6497-3691

ТУСУПОВА Л.А.,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: l.tussupova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7511-1889

РОЛАНД ГИЗЕ,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: R.Giese@hszg.de

ORCID ID: 0000-0002-3784-5950

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ. Қазақстан

²Қолданбалы ғылымдар институты,

Циттау-Герлиц қ., Германия

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ: ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫҒА БЫҚПАЛЫ

Андатпа

Мақала Қазақстандағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің (МЖӘ) қалыптасуы мен дамуына, оның институционалдық механизмдері мен инфрақұрылымды тұрақты дамытуға әсерін зерттеуге арналған. Зерттеудің

негізгі мақсаты – МЖӘ қалыптасу кезеңдерін, құқықтық базасын және негізгі жобаларды талдау, сондай-ақ олардың елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлесін бағалау. Жұмыста МЖӘ-нің құқықтық және экономикалық аспектілері, жеке инвестицияларды тартуға және инфрақұрылымдық жобалардың сапасын арттыруға әсері қарастырылады. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы Қазақстандағы МЖӘ дамуының үрдістері мен мәселелерін анықтау, сондай-ақ оны іске асыру тетіктерін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеуден тұрады. Мақалада МЖӘ тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге, соның ішінде көлік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға, энергия үнемдеу технологияларын енгізуге және халықтың өмір сүру сапасын арттыруға қалай ықпал ететіні көрсетілген. Зерттеудің өзектілігі инвестициялық ахуалды жақсарту және мемлекеттік бюджеттік шығындарды азайтуға бағытталған қолданбалы міндеттерді шешумен байланысты. Ұсынылған ұсыныстар мемлекеттік органдар мен жеке инвесторлар үшін инфрақұрылымдық жобаларды іске асырудың тиімділігін арттыру мақсатында пайдалы болуы мүмкін. Алынған нәтижелер МЖӘ механизмдерін оңтайландыру үшін практикалық маңызға ие, бұл Қазақстанның экономикалық тұрақтылығын нығайтуға, қосымша инвестициялар тартуға және инфрақұрылым сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, инфрақұрылым, инвестициялар, институционалдық механизмдер, әлеуметтік инфрақұрылым, мемлекеттік реттеу, жеке сектор, тұрақты даму мақсаттары

TASTULEKOV S.B.,^{*1}

master of finance, senior lecturer.

*e-mail: s.tastulekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0001-6497-3691

TUSSUPOVA L.A.,¹

d.e.s., professor.

e-mail: l.tussupova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7511-1889

ROLAND GIEZE,²

d.e.s, professor.

e-mail: R.Giese@hszg.de

ORCID ID: 0000-0002-3784-5950

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Institute of Applied Sciences,

Zittau-Görlitz, Germany

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN KAZAKHSTAN: IMPACT ON SUSTAINABLE INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT

Abstract

The article focuses on the formation and development of public-private partnership (PPP) in Kazakhstan, exploring its institutional mechanisms and impact on sustainable infrastructure development. The main objective of the study is to analyze the stages of PPP formation, the legal framework, and key projects, as well as to assess their contribution to the socio-economic development of the country. The paper examines the legal and economic aspects of PPP, its impact on attracting private investments, and improving the quality of infrastructure projects. The scientific and practical significance of the study lies in identifying trends and issues in the development of PPP in Kazakhstan and developing recommendations for improving implementation mechanisms. The article demonstrates how PPP contributes to achieving sustainable development goals, including the development of transport and social infrastructure, the introduction of energy-efficient technologies, and improving the quality of life of the population. The relevance of the study is determined by its focus on solving practical tasks related to improving the investment climate and reducing state budget expenditures. The recommendations presented can be useful for both government agencies and private investors to enhance the effectiveness of infrastructure project implementation. The results obtained have practical significance for optimizing PPP mechanisms, which will strengthen Kazakhstan's economic resilience, attract additional investments, and improve infrastructure quality.

Key words: public-private partnership, infrastructure, investments, institutional mechanisms, social infrastructure, state regulation, private sector, sustainable development goals.

Дата поступления статьи в редакцию: 06.01.2025

IRSTI 06.75.00
UDC 330.34
JEL F15, O18, R58

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-102-114>

YERIMPASHEVA A.T.,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: aidadin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

TARAKBAEVA R.YE.,²

c.t.s., associate professor.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

MYZAKHMETOVA A.M.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz

ORCID: 0000-0002-8421-5150

CHABAL P.M.,³

PhD, professor.

e-mail: pierrechabal@yahoo.fr

ORCID ID: 0000-0002-4037-8345

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

³Le Havre Normandy University,

Havre, France

THE IMPERATIVE OF CENTRAL ASIAN INTEGRATION: PATH TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

In the context of growing globalization, there comes an awareness of the importance of integration processes, especially for those countries that, due to geographical features, do not have access to the sea, and geopolitical ones remain a raw materials appendage. The countries of Central Asia (CA) – Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, the Kyrgyz Republic and Turkmenistan, are increasingly perceived as a region that has significant prospects for becoming an independent player in the international arena. The purpose of the scientific study is to identify strategic priorities and provide a comprehensive analysis of the strengths of the region, as well as economic potential, in the context of geopolitics. Despite similar historical experiences, thirty years of independence have had different effects on the economic situation of the CA countries. The study of differences between countries in the context of population size, living standards, institutional systems, and economic structure provides a complete picture of the region in order to identify weaknesses and minimize potential threats. The strategic analysis is supported by statistical data from international organizations and the media, as well as the results of scientific research published in journals indexed in the SCOPUS and Web of Science databases. The study of the main factors influencing the economies of Central Asian countries contributes to understanding the importance of growing regional cooperation and economic and strategic collaboration. The results make a valuable contribution to research on the formation of sustainable development in the Central Asian region.

Key words: analysis, geopolitics, globalization, integration, cooperation, development, economics.

Introduction

Central Asia, a region common in history, culture, and natural resources, is at pivotal crossroads in global trade and geopolitics. Central Asia unites five countries - Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan, whose mutual trade in foreign trade turnover for the period from 2013 to 2021 increased from 6.4% to 9.9% [1]. Over energy geopolitics, Central Asia is now the focus of a “fierce game” between major actors like Russian Federation, the United States, and China [2].

At the same time, these nations have increasingly become focal points for international investment and cooperation [3]. Amidst shifting global dynamics, a comprehensive analysis of the strategic landscape of Central Asian economies offers invaluable insights into their potential for integration and sustainable development.

As the world increasingly acknowledges the significance of connection and collaboration in promoting economic success, Central Asia stands out as a hub of unexplored possibilities. By implementing a strategic SWOT analysis, we aim to provide policymakers, investors, and stakeholders with a clear and comprehensive knowledge of the possibilities and challenges influencing the region's path toward integration and growth.

In the early 1990s, these countries moved from a planned economy to a market economy. In Kazakhstan and Kyrgyzstan, market reforms covered almost all areas, while in the other three republics, reforms were partial [4]. Institutional capacity deficiencies and entrepreneurial culture immaturity impeded private sector development. By the end of 2010, Central Asian countries had entirely reformed their institutions [5].

A study of such factors and indicators as the availability of natural resources, the level of labor productivity, technological progress, capital accumulation, and the country's economic development shows a close correlation between them. The progress and level of development that the Central Asian countries have achieved over the past thirty years of independence suggests that the availability of resources does not always determine prosperity, although it "has a significant impact on economic growth", since in Central Asia "natural resources have a resource curse", and "oil, gas, and coal continue to be the main sources of economic growth and generation of foreign exchange" [6].

There is no doubt that Central Asian countries have been able to achieve certain developments due to natural resources [5, 6, 7], and Kazakhstan has even become a successful player in international relations. Thus, Vanderhill et al. claim that natural resources have helped Kazakhstan balance between the Russian Federation, China, and the EU [6]. Thanks to Central Asia, China was able to "reduce its dependence on energy supplies from the Middle East" [2].

At the same time, the Central Asian region needs to move away from the sacrificial position of a resource appendage of large players or an object of control and begin to perceive itself as a self-sufficient player capable of overcoming the "resource curse", diversifying and modernizing its economy. This requires further integration, which can only be effective if a number of problems are resolved through the joint efforts of all Central Asian countries.

Materials and methods

In conducting the research on the seeking ways to integrate Central Asia on the path to sustainable development, the authors were primarily guided by an interdisciplinary approach, which was based on a combination of quantitative and qualitative research methods to provide a comprehensive analysis of the strengths and opportunities, as well as weaknesses and potential threats of the region. The results of the comparative analysis of economic, production and macroeconomic indicators of the Central Asian countries became the basis for identifying the advantages and disadvantages of the economies of the Central Asian countries and made it possible to identify potential areas for cooperation and further collaboration. The historical approach to the Central Asian region made it possible to trace the evolution of the economic and political processes that led these countries to the current situation, giving a complete picture of what the Central Asian region is currently in the context of geopolitical processes.

Scientific articles published in the SCOPUS and Web of Science databases, books, publications from open sources, as well as reports of international organizations served as secondary sources for the qualitative analysis and provided the necessary insights for this study. The qualitative research was also enriched by in-depth interviews with experts and specialists in Central Asia and international relations, which ultimately helped to identify the main areas of the study and build a theoretical framework based on the resource curse hypothesis. This theory suggests that countries with abundant natural resources tend to concentrate all their productive resources on one sector (industry) – usually oil, neglecting other sectors of the economy, thereby leading the country to Dutch disease or dependence on one sector.

Results and discussion

If the nineties became a time for reflection on the new economic paradigm and adaptation to the conditions of independence, then the following two decades, mainly due to the rise in energy prices, opened up promising prospects for an “economic miracle” and moments of feeling complete success for the countries of the Central Asian region. For example, according to official statistics, the real GDP of Central Asia increased by an average of 6.2% per year, reaching almost 446 billion US dollars, and this is against the backdrop of a population of almost 80 million people, which has doubled since 2000. At the same time, the population’s average age is almost 26.2 years. The volume of investments from third countries during the same period amounted to 211 billion. The trade turnover of the Central Asian countries with China reached 70 billion, Russia at 41 billion, and mutual trade at 11 billion [1].

Over the two decades of the Millennium, Kazakhstan has proven that it is one of the fastest-growing economies in the Eurasian region, with a GDP of 261 billion. Thanks to oil wealth, Kazakhstan’s economy has been liberalized, diversified, and modernized. However, legal, administrative, and democratic reforms are not systemic [8].

Therefore, the presence of natural resources, on the one hand, has a positive effect on the development of the economy; on the other hand, it leaves no chance to search for alternative strategic solutions. The weakness of institutions, the lack of strategic goal-setting, and the underdevelopment of the regulatory framework manifest themselves in imperfect economic mechanisms. For example, the main problem of the economies of all post-Soviet countries is high energy intensity [9].

Let’s look at the GDP growth rates in the countries of Central Asia (table 1).

Table 1 – GDP growth rates

	GDP		Agriculture		Industry		Manufacturing		Services	
	2000- 2010	2010- 2020	2000- 2010	2010- 2020	2000- 2010	2010- 2020	2000- 2010	2010- 2020	2000- 2010	2010- 2020
Uzbek-n	7.1	6.1	6.3	4.5	7.0	7.5	-	7.3	7.6	6.4
Kyrgyz Rep.	4.5	4.0	1.8	2.4	1.5	6.3	-0.5	3.1	8.1	3.4
Turkmen-n	8.3	8.3	-	-	-	-	-	-	-	-
Tajik-n	8.1	6.9	7.8	6.0	7.0	11.2	-	-	13.5	5.3
Kazak-n	8.3	3.4	3.8	3.1	9.0	3.1	6.3	3.3	9.1	4.1
Note: Compiled by the authors based on [10].										

According to table 1, the GDP growth rate in the first decade exceeded that in the second decade. We attribute this to the effects of the 2009 global financial crisis and the detrimental effects of the global economic crisis caused by COVID-19. The analysis of the data in Table 1 shows that high growth rates are typical for Kazakhstan and Uzbekistan, two countries with significant production potential. For Kazakhstan, these growth rates are largely determined primarily by the volume of oil production and its cost.

Table 2 is presenting the figures of added value of production and its structure because the analysis of the GDP structure can provide an overview of a country’s economic trends, level of diversification, and potential challenges.

According to table 2, Kazakhstan and Uzbekistan have demonstrated significant economic growth: Kazakhstan has demonstrated steady growth (\$16.8 and \$22.4 billion), while Uzbekistan’s figure has doubled (\$5.1 and \$11.8 billion). The Kyrgyz Republic has demonstrated slow growth (\$0.8 and \$1.1 billion). Data for Tajikistan are available only from the second decade and they are not significant.

The GDP structure of Kazakhstan (21.2%) and the Kyrgyz Republic (14.3%) highlights the importance of agriculture and food processing in these economies. The emergence of food processing as a key sector in Uzbekistan (15% in 2020) reflects significant diversification efforts. Uzbekistan has shown promising industrial diversification (9.6%), which contributing to economic stability and reducing the risk of dependence on one sector.

Table 2 – The GDP structure

	Added value, \$ billion		Food, %		Textiles, %		Machinery, %		Chemicals, %		Other, %	
	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020	2010	2020
Uzbek-n	5.1	11.8	-	15	-	13.2	-	9.6	-	9.0	-	53.2
Kyrgyz Rep.	0.8	1.1	14.3	14	4.1	3.9	1.4	1.2	0.5	0.6	79.6	80.4
Turkmen-n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tajik-n	-	1.3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazak-n	16.8	22.4	21.2	-	1.1	-	7.5	-	3.9	-	66.3	-
Note: Compiled by the authors based on [10].												

The Kyrgyz Republic has insignificant growth in key industrial sectors, reflecting limited diversification efforts. Some countries are progressing in industrialization (Uzbekistan and Kazakhstan), while others are lagging, indicating uneven rates of economic development in Central Asian countries, which negatively impacts integration processes in the region. The lack of data for Turkmenistan indicates complex problems with transparency. Table 3 shows the macroeconomic indicators.

Table 3 – Macroeconomic indicators of Central Asian countries for 2023

	Population, million	GDP, current billion \$	GDP per capita, current \$	Life expectancy at birth, years	Exports billion \$	Imports billion \$	FDI billion \$
Uzbekistan	36.4	101.6	2,788.9	71.7	20.1	30.5	3.5
Kyrgyz Republic	7.1	13.9	1,970.2	71.9	3.2	4.6	0.2
Tajikistan	10.1	12.1	1,189.0	71.6	2.0	4.3	0.3
Turkmenistan	6.4	53.2	7,065	67.8	12.5	7.1	0.9
Kazakhstan	19.8	262.6	13,232.8	74.4	77.6	62.3	6.8
Total	79.8	443.4			115,4	108,8	11.7
Note: Compiled by the authors based on [11, 12, 13, 14, 15].							

According to table 3, the highest population (36.4 million people) is in Uzbekistan. Kazakhstan ranks second with a population of 19.8 million, while Tajikistan ranks third with 10.1 million inhabitants. Turkmenistan and the Kyrgyz Republic possess constrained domestic markets. Kazakhstan has the most significant GDP, amounting to US\$262.6 billion, mainly attributable to oil exports. Uzbekistan ranks second with a total of US\$101.6 billion. Tajikistan (\$12.1 billion) and the Kyrgyz Republic (\$13.9 billion) possess the least substantial economies. It indicates constrained economic resources and production. Kazakhstan has the most significant GDP per capita at US\$13,232.8, indicating the robustness of its economy in relation to its population. The most impoverished nations are Tajikistan (\$1,189.0) and the Kyrgyz Republic (\$1,970.2), indicative of elevated poverty levels. Kazakhstan has the greatest life expectancy at 74.4 years, indicative of its living level. Uzbekistan (71.7 years), the Kyrgyz Republic (71.9 years), and Tajikistan (71.6 years) have similar life expectancy, reflecting regional consistency in health and living standards. Consequently, Kazakhstan is a regional leader in economic and social advancement, while Uzbekistan is undergoing active development and has growth potential. Tajikistan and the Kyrgyz Republic have specific developmental obstacles. Only Turkmenistan and Kazakhstan have positive net exports. Another important macroeconomic indicator is foreign direct investment, which contributes to economic development and increased exports. According to the World Bank, in 2023, FDI in Central Asia amounted to about \$11 billion, of which 58% and 30% were in Kazakhstan and Uzbekistan, indicating a more favorable investment climate. Large investors in Central Asia are the Netherlands, Germany and France, if we are talking about the EU, as well as the closest neighbors, which are Russia, China, Turkey. The EU mainly invested in oil

and gas production. China, through the “One Belt, One Road” initiative, invested in infrastructure and transport. It is important to understand that the volume of FDI in the near future will depend on the investment attractiveness of Central Asia, which, in turn, depends not only on political stability, but also on the maturity and depth of the integration processes taking place in this region. In 2024, domestic mutual investments amounted to \$834 million.

Let’s consider the structure of FDI by sectors, which is presented in table 4.

Table 4 – Structure of FDI in Central Asian countries

	Oil and Gas	Industry	Financial Sector	Energy	IT sector	Transport and Logistics
Uzbekistan	30	20	15	10	10	15
Kyrgyz Republic	10	25	10	30	5	20
Tajikistan	5	30	5	25	10	25
Turkmenistan	75	10	3	5	2	5
Kazakhstan	65	12	5	5	5	8
Note: Compiled by the authors based on [11, 12, 13, 14, 15].						

According to table 4, the FDI structure is uneven across sectors and depends on the resources available to the country. Thus, in Turkmenistan and Kazakhstan, the main investment flow is directed to the oil and gas sector – 75% and 65%, respectively. Industry is in second place – 10% and 12%. As for the FDI structure of Uzbekistan, it indicates a balanced economic policy aimed not only at the extraction of natural resources, but also at the development of the industry, transport, energy, digital economy and financial sector.

Kazakhstan has achieved economic success thanks to liberal market reforms and natural resources. It has led to a decrease in poverty and moved the economy of Kazakhstan into the upper middle-income category. However, Kazakhstan’s economic development strategy was based on resource extraction and was entirely controlled by the state. The study findings enable the identification of vulnerabilities and risks, facilitating the formulation of suggestions for modifying local policies to enhance integration. Thus, Yeralina & Izguttiyeva state that the last two decades in of Kazakhstan’s history were characterized by high rate of economic growth, but the “growth was not sustainable and was based on raw material exports and high oil prices at that time” [16].

According to international organizations, Kazakhstan is an example of an energy-intensive economy, which usually relies on unsustainable resource use. On the other hand, we believe that the economy’s energy intensity has become a major driver of industrial modernization, which could subsequently increase the risk of falling into the “middle-income trap”. According to Griffith, the middle-income trap occurs when a “middle-income country fails to move to the level of high-income economies due to rising costs and declining competitiveness” [17]. Modernization of society is required for countries in lower positions to reach a high-income level. Many countries in Latin America, the Middle East, and East Asia have failed to overcome the middle-income trap.

The military actions in the heart of Eurasia are impacting the economic situation in the Central Asian region; there is an acceleration of inflation, a decline in real incomes, and a reduction in household spending in the Central Asian countries. In 2024, the level of oil production in Kazakhstan decreased, which was affected, among other things, by the shutdown of the Caspian Pipeline Consortium for scheduled maintenance, which became systemic after February 2022. As a result, there has been a devaluation of the national currencies of Central Asian countries and an increase in import costs, which has exacerbated the problem. International organizations advise Central Asian countries to increase competition, invest in human capital, improve the efficiency of the public sector and state-owned enterprises, improve the quality of social protection, and invest in climate change adaptation to ensure economic progress and address the middle-income trap.

Kyrgyzstan's economy depends on the agricultural sector, remittances from migrant workers, and the gold mining industry, which accounts for 40% of its gross domestic product and 35% of its exports. The COVID-19 epidemic caused a fall in GDP of 8.4%, which made Kyrgyzstan's poor situation even more severe. Investor trust was damaged due to the nationalization of the Kumtor Gold Company. Because Kyrgyzstan is a member of the EAEU and has strong commercial relations with Russia, the crisis in Ukraine and the sanctions imposed against Russia contribute to the increase in economic instability [18].

Tajikistan transitioned to a lower-middle-income status by 2021. Its GDP per capita rose from \$159 in 2000 to \$877 in 2021. The poverty rate declined from 34% (2013) to 26% (2019) [1]. As a result of the COVID-19 pandemic, the rate of economic development in Tajikistan slowed from 7.6% to 4.5% in the year 2020. However, the growth rate grew to 9.2% in 2021 [18]. According to the research published by the Asian Bank, the nation requires higher productivity "through human capital development" [19], as well as private investment, regional collaboration, trade with other countries, work and employment opportunities. The poverty rate in Tajikistan decreased from 32 percent in 2009 to 14.6 percent in 2021 as a result of the country's steady GDP growth of seven percent from 2011 to 2021 [18]. While this is happening, Tajikistan is seeing a significant increase in its population and economic potential.

The gross domestic product of Turkmenistan was \$45.23 billion in 2019, making it the third biggest economy in the region, behind only Kazakhstan and Uzbekistan. By 2021, Turkmenistan's GDP had already reached \$63.4 billion [1]. Due to its location, Turkmenistan can collaborate with Caspian nations. Approximately 10% of the world's reserves comprise Turkmenistan gas ones. The Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) pipeline is currently being constructed, and Turkmenistan is participating in its development. Due to the significant degree of economic centralization, the private sector has been held back from growth. The nation must have a more solid institutional structure. It is important to note that Turkmenistan does not belong to any economic blocs and has minimal commercial relations with other Central Asian nations [20].

The Gross Domestic Product of Uzbekistan in 2021 was \$69.2 billion, making it the second-biggest economy in Central Asia. Uzbekistan's economic prospect is integrating the country into the global economy while also liberalizing and diversifying it. Some progress has been accomplished, including trade liberalization, the currency system reform, and international investment attraction. While this is going on, there is a need for structural adjustments in order to boost productivity, develop the private sector, and provide employment opportunities. The three pillars of Uzbekistan's economy are the agricultural sector, industry, and services. The state has a significant role in the economy. Generally speaking, the economies of the nations that make up Central Asia are confronted with similar challenges, which include an institutional system that is not fully established, restricted access to innovative technologies, and poor diversification. Natural resources, a strategic position, expanding consumer markets, and strong collaboration across Central Asian nations are the region's strengths. These strengths are the keys to overcoming challenges and making the most of new possibilities. Table 4 shows the SWOT analysis of Central Asian economies. It proposes that the Strengths and Weaknesses of the region's economies relate to the internal environment, while the Opportunities and Threats represent the external ones.

Let's consider the strengths of the Central Asian economy. The strengths primarily include the availability of natural resources, which all five Central Asian countries have. These are coal, oil and gas. In the context of modern trends in the development of low-carbon energy, uranium also comes to the fore. Also, the availability of vast agricultural lands allows maintaining food security in the region. The Central Asian region is characterized by a relatively high level of education and healthcare. The economies of the Central Asian countries, especially Kazakhstan and Uzbekistan, are successfully implementing national diversification programs. This factor, coupled with the availability of rich natural resources, allows attracting direct investment, which contributes to the modernization of hard and soft infrastructure. It cannot but affect the expansion of the consumer market in the region, which has potential not only due to an improved quality of life, but also high demographic growth rates. All this contributes to sustainable economic growth of the region.

Table 5 – The SWOT analysis

Strengths:	Weaknesses:
Minerals, water, and agriculture are among the many natural resources available. Investing in human capital, education, and healthcare. National industrialization plans helped to diversify economies. It is drawing international investment. Progress in the region's socioeconomic growth. Tourism is growing. The expanding potential of the hydropower industry. There is a rising customer base. A growing labor pool Stable macroeconomic indices.	High poverty. Corruption. Dependence on migrant remittances. Uneven regional development. Minimal private-sector activity. Need to diversify economies. Landlocked region. Water deficiency Resource curse. Weak institutional foundation. Gender gaps. Dependency on commodities prices.
Opportunities:	Threats:
Transit transportation potential. Green economy Participation in International Organizations	Environmental deterioration. Excessive participation in corrupted mega projects. Secondary sanctions. Energy Geopolitics. Political dependence. Loss of sovereignty Disunity
Note: Elaborated by the authors based on [3, 18, 21].	

As for the Weaknesses, they significantly slow down the development of the Central Asian region. The region's main problems are corruption, parochialism, low efficiency of the state apparatus, and weak institutions, accompanied by insufficient development of democratic reforms, especially in Tajikistan and Turkmenistan. At the same time, the presence of rich natural resources has led to the Dutch disease of the Central Asian region, which makes its economies unstable in the context of volatility in energy prices. Moreover, this situation may worsen due to the intention of the United States and OPEC countries to increase oil production. Against the background of high poverty and uneven development of the regions, there is a strong dependence on remittances from migrants from Tajikistan, Uzbekistan, and the Kyrgyz Republic. Another problem characteristic of the entire Central Asian region is the lack of access to the sea, which makes all countries dependent (politically and economically) on their neighbors and significantly increases transport and logistics costs. Climate change and the shallowing of the Aral Sea lead to an environmental disaster and increase the risk of military conflicts due to limited water resources. Also, due to the growing processes of traditionalization in all Central Asian countries, gender inequality is becoming more acute, which in the future will also affect the structure of the economy and the quality of life.

Opportunities for Central Asian economies can be used for growth. First of all, this is involvement in transport corridor projects. Also, active participation in international organizations contributes to further multi-vector policy, which played a positive role in the conditions of early independence and the increase in trade turnover and the development of trade both within the region and beyond.

Threats to the Central Asian region are secondary sanctions in the context of polarization of relations between the Russian Federation and the West, disunity of the CA countries in matters of integration, which potentially could lead to loss of sovereignty.

Following the dissolution of the Soviet Union, the Central Asian area was able to implement economic reforms aimed at liberalization and privatization of the economy. These changes have been made feasible by the region's abundant natural resources. While this happens, Siraj & Javaid think that "economic development, democratization, and nation-building are still separate areas in Central Asia" [21]. The "centralized political and economic system" of the Central Asian countries, along with the "predatory system of financial regulation and vested interests", are manifestations of the resource curse theory, which states that resource-rich states are unable to create a solid democratic base [21]. This theory is similar to the strong dependence on natural resource exports in Central Asian countries.

It is important to note that economic co-operation in CA has always had opposition from both ongoing domestic policies and disputes over natural resources and borders. It should be taken into

consideration. As an example, tensions along the border between Kyrgyzstan and Tajikistan have led to some violent occurrences, which has made it difficult for the two countries to work together economically. In addition, competition for water resources is a significant barrier to collaboration. For example, the construction of the Rogun hydroelectric power station, which creates environmental and political risks for the countries of Central Asia. According to Zhou et al., the geopolitical situation in Central Asia is influenced by “internal and external factors” [2], various combinations of which can lead to unpredictable consequences.

Let us consider examples of successful integration to clarify the future contours of cooperation and collaboration for Central Asian countries. Let us start with the European Union (EU), the most advanced example of economic integration worldwide. Within the framework of the single market, the EU successfully ensures the free movement of goods and services, capital, and labor, and the single currency introduced in 1999 became an example of monetary integration.

Resmini, analyzing the relationship between economic integration and industrial location, concluded that the economic integration of the EU changed the processes of industrial location, “which became less oriented towards the domestic market and more evenly distributed across regions” [22].

Among economists and politicians, there was concern about the integration of European countries into the EU, especially after the introduction of the single currency. Peritz et al. empirically tested the hypothesis that “regional specialization increases vulnerability to economic downturns using a unique data set that included subnational indicators of European Union regions and key economic sectors from 2000 to 2013” [23]. Contrary to conventional opinion, the most specialized EU regions performed better during the global financial crisis of 2009 than those industries that remained outside the eurozone.

At the same time, Peritz et al. do not associate the “increased vulnerability” of non-eurozone countries with “failures of budgetary or social policy” and explain the success of specialized EU regions by the introduction of a single currency, which “helped eurozone members share risks” [23]. According to Peritz et al., this is a sign of the “EU’s resilience” in the face of an economic downturn as a result of the “next” crisis, which is what the COVID-19 pandemic has become [23].

Adamiv believes that economic integration should be understood as an objective and structured process. Moreover, this process is step-by-step, with the definition of priority tasks and optimal ways to solve them to ensure effective economic integration [24].

At the same time, one of the consequences of economic integration is more active migration processes. Simionescu’s study covers the period from 2000 to 2015 and shows that the number of migrants from the new EU member states increased by an average of more than 2,200 people due to their EU membership alone. According to Simionescu, the study results show a positive impact of European economic integration on the number of emigrants from Central and Eastern European countries who chose the EU-15 countries as their destination. Moreover, between 2004 and 2015, “EU-15 immigrants from the EU-13 did not hurt the economic growth of the EU-15 countries” [25]. Bamwenda found that the implementation of the EU’s sustainable development strategy is faced with global challenges, including “Euroscepticism, European integration, globalization and the growing competitiveness of the fast-growing economies of China and India, the information technology revolution, the growing importance of knowledge and innovation, and the prospect of depletion of non-renewable natural resources.” These challenges are becoming increasingly “prominent on the list of problems” facing the European Union [26].

Let us consider the economic integration of the Asia-Pacific countries. The largest integration associations are concentrated in the Asia-Pacific region, which covers 58 countries:

- ♦ G-20, G-7;
- ♦ Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC);
- ♦ Association of Southeast Asian Nations (ASEAN),
- ♦ BRICS;
- ♦ Eurasian Economic Union (EAEU);
- ♦ Organization for Economic Cooperation and Development (OECD);
- ♦ Commonwealth of Independent States (CIS);
- ♦ Shanghai Cooperation Organization (SCO).

The economic integration taking place among the Asia-Pacific region (APR) countries is unique in itself. It has implications for these countries in the form of a “new Asian regionalism” which

represents “the collective power of countries” with a “rule firmly rooted in the rule of law, supported by comprehensive trade and investment agreements” and the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) has led to the emergence of unique features of this partnership: “consultation, conciliation, negotiation, and mediation have become essential elements of dispute resolution” in the Asia-Pacific region. According to Nedumpara, this is the New Regional Economic Order [27].

RCEP is a free trade agreement between the Asia-Pacific countries – the largest trading bloc in history, signed in 2020 against the backdrop of “deglobalization” and the first free trade agreement between the largest economies of Asia, including South Korea, China, Indonesia, and Japan, essentially uniting the signatory countries in a free trade area. Incidentally, the RCEP agreement aimed at achieving liberalization of intra-regional trade has affected the sustainability of cooperation among the Asia-Pacific region countries. According to the results of the Global Trade Analysis Project modeling and comparative analysis based on international relations conducted by Jia et al., it was proven that despite trade conflicts, “RCEP can exist in the long term and effectively promote regional economic integration and sustainability” in the Asia-Pacific region [28]. RCEP demonstrates “the region’s confidence and determination to uphold the multilateral trading system, build an open economy, promote the integration process in the Asia-Pacific region, and stabilize the world economy” [29]. According to Wang, RCEP creates “new opportunities for trade cooperation, optimization of industrial chains, and the creation of a free trade area, but at the same time increases competition among signatory countries” in matters of “influence on related industries and international currency competition” [29].

According to Titovich and Toropygin, despite the global trends of expanding integration processes in the world’s regions, the development of economic integration in the ASEAN and Asia Pacific region is “influenced by the rivalry between China and the United States” [30]. Potapov & Kotlyarov, analyzing the trends of China’s participation in the Asia Pacific integration processes, believe that this integration cooperation is developing favorably for China since it strengthens its regional positions, and “China has now become the leading trading partner for the Asia Pacific countries.” Its trade turnover with the participating countries exceeds its trade with the United States. According to Potapov & Kotlyarov, all this allows the Chinese initiative “One Belt, One Road” to become “the world’s largest cooperation platform operating on the principles of an open mega-project.

In their literature review of Asia Pacific studies, Mangla, Jain, and Gupta highlight the region’s growing importance in the global value chain and emphasize the potential of leveraging global supply chains to facilitate economic integration.

Consider the economic integration of the United States, Canada, and Mexico. The USMCA is a free trade agreement that came into force in 2020, replacing the 1992 North American Free Trade Agreement (NAFTA).

The passage of NAFTA recognized Mexico as an equal trading partner with the United States and Canada, but it “challenged deeply ingrained U.S. perceptions of Mexico as inferior, dependent, and suspicious”. Skonieczny argues that “Mexico’s image was left intact” and that “American myths and other representative elements” were used instead, which created a positive image of NAFTA for the American public and ensured political success for President Clinton.

According to Ardhana and Daniah, the factors behind the renegotiations of NAFTA and USMCA were due to “internal and external factors”. Internal factors included gains from foreign direct investment and losses in the form of trade deficits. External factors were related to the existence of “third-party economic threats,” namely considerations of “the potential for modernization of NAFTA rules from a digital trade perspective”. Ardhana and Daniah believe that USMCA brought international agreements to a “deeper stage of economic integration,” with USMCA becoming the next step between a Free Trade Agreement (FTA) and a Customs Union. Lopez and Carvajal believe that “trade effects generated by economic integration processes vary depending on the endogenous conditions of the industries in the member countries, as well as on the consolidation phase of the integration processes”.

On the other hand, governments of the North American Free Trade Agreement countries have concerns about the need for further steps towards economic integration of the member countries since “institutions with supranational powers to facilitate the deepening of the new trading environment” have not been created.

Economic integration is a tool for economic growth, sustainable development, and regional stability. In this context, the European Union (EU), the Asia-Pacific Region (APR), and the North

American Free Trade Area (USMCA) represent successful examples of integration projects that can provide valuable information for the CA countries.

Despite the challenges, the nations of Central Asia are motivated to work together because of their economic interdependence and cultural and historical links. Trust and cooperation may be fostered via a shared language, religious beliefs, and cultural heritage. Landlocked nations are economically dependent on their neighbors for commerce and transit to global markets, highlighting economic interdependence's significance. In addition, the presence of terrorism and instability in adjacent countries has played a role in developing cooperative security and stability measures.

Central Asian nations have the potential to work together in commerce, investment, infrastructure, and natural resource management. Increases in trade and investment fuel economic growth and the creation of new jobs. Infrastructure at the regional level, such as transportation and energy communications, may be a catalyst for more international collaboration and investment. While ensuring that natural resources are used sustainably, cooperative management of natural resources, particularly water, may accommodate the competing interests of nations located upstream and downstream.

There are many opportunities for integration in Central Asia despite the numerous challenges that stand in the way of collaboration. By capitalizing on their economic strengths and tackling the hurdles that stand in the way of collaboration, Central Asian nations have the potential to foster economic development, stability, and prosperity.

Conclusion

In this study, we identified the strengths and weaknesses of the Central Asian region as well as opportunities and potential threats. A comparative analysis of economic indicators by Central Asian countries was also conducted, which showed progress in key indicators. For example, if in 2000, the total trade turnover of all Central Asian countries was 27.4 billion US dollars, then by 2021, this figure reached 165.5 billion US dollars [1]. This progress was mainly due to natural resources. Another factor in economic growth and development was the transport corridors, thanks to which Central Asia became a trade and transport hub connecting different parts of the Eurasian continent.

The Central Asian countries are actively pursuing regional integration despite the complex nature of integration processes and conflicting interests. This integration mainly takes place through the construction of logistics routes. Thus, joint infrastructure projects to improve logistics in the Central Asian region and harmonize regulatory standards and procedures, a pressing issue for logisticians and transport workers in Kazakhstan and Central Asia, will undoubtedly contribute to deeper integration.

Several challenges are confronting the economy of Central Asia. As a result of the Central Asian nations' inability to successfully transition to a democratic political system and a market economy, they have been placed in the category of "states affected by the resource curse" [21]. Because it relies on natural resources, the economy of Central Asia is susceptible to the price fluctuations that characterize commodity markets. Countries suffering from the resource curse are less interested in economic and political diversification [21]. All this reduces the effectiveness of economic reforms and hinders transparency in society. Eliminating dependence on natural resource exports and remittances is only possible through the institutional transformation of the Central Asian economy.

At the same time, the nations of Central Asia can collaborate on collective security, energy, tourism, and logistics. The region must also create innovative infrastructure to participate in international logistics, as transportation and communication networks are essential in economic integration between nations.

As world experience shows, the basis for developing national economies' competitiveness is improving state institutions' activities and non-state regulation of the economy. General recommendations for all five Central Asian countries include a strong legal framework, reducing corruption, structural reforms, developing and supporting a competitive environment, and investing in infrastructure, education, and healthcare. The Central Asian countries maintain their positions as suppliers of the most important categories of raw materials on world markets, including fuel, ores, metals, and agricultural raw materials. Current differences in the structure of countries' exports are associated only with the predominance of specific categories and types of raw materials. The Central Asian countries currently have a slight competitive advantage in the world market for industrial exports. Thus, to move to a diversified economic structure, it is necessary to use natural and labor resources properly.

REFERENCES

- 1 Economy of Central Asia: A New Look / Eurasian Development Bank. 2022. URL: https://eabr.org/upload/iblock/d0b/EDB_2022_Report-3_The-Economy-of-CA_rus.pdf (accessed: 17.02.2024)
- 2 Zhou Q., He Z., Yang Y. Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses // *Journal of Geographical Sciences*. 2020, vol. 30, no. 11, pp. 1871–1895. URL: <https://doi.org/10.1007/s11442-020-1816-6>.
- 3 Brauweiler C. et al. The Success Model to Manage the Cross-Border Infrastructure Projects // *Smart Innovation, Systems and Technologies*. 2022, vol. 287, pp. 1–14. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-16-9804-0_5.
- 4 Spoor M. Transition to market economies in former Soviet Central Asia: Dependency, cotton, and water // *European Journal of Development Research*. 1993, vol. 5, no. 2, pp. 142–158. URL: <https://doi.org/10.1080/09578819308426591>.
- 5 Friz K., Günther J. Innovation and economic crisis in transition economies // *Eurasian Business Review*. 2021, vol. 11, no. 4, pp. 537–563. URL: <https://doi.org/10.1007/s40821-021-00192-y>.
- 6 Xue P., Du J., Liu J., Li Z., Albahooth B., Yang Y. Natural resources and economic perspective: Manufacturing value added for Europe and Central Asian economies // *Resources Policy*. 2023, vol. 86, article 104132. URL: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104132>.
- 7 Vanderhill R., Joireman S., Tulepbayeva R. Between the bear and the dragon: Multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers // *International Affairs*. 2020, vol. 96, no. 4, pp. 975–993. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iaaa061>.
- 8 Beazley I., Downes R., Nicol S. Budgeting in Kazakhstan // *OECD Journal on Budgeting*. 2019, vol. 18, no. 3, pp. 9–80. URL: <https://doi.org/10.1787/08310b83-en>.
- 9 Kozhukhova M., Amanzholova B., Zhiyenbayev M. The legal regulation of energy efficiency and energy-saving policies in the Republic of Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy*. 2019, vol. 9, no. 4, pp. 54–62. URL: <https://doi.org/10.32479/ijeep.7550>.
- 10 World Development Indicators | The World Bank. 2020. URL: <http://wdi.worldbank.org/table/4.1> (accessed: 17.02.2024)
- 11 The World Bank in Kazakhstan. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/overview> (accessed: 01.01.2025)
- 12 The World Bank in Uzbekistan. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview> (accessed: 01.01.2025)
- 13 The World Bank in Turkmenistan. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/turkmenistan/overview> (accessed: 01.01.2025)
- 14 The World Bank in Tajikistan. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/overview> (accessed: 01.01.2025)
- 15 The World Bank in Kyrgyz Republic. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview> (accessed: 01.01.2025)
- 16 Yeralina E.M., Izguttiyeva K.Y. Development trends of the Kazakhstani labor market in the context of economic transformation // *Bulletin of “Turan” University*. 2024, no. 4, pp. 9–21. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-4-9-21>.
- 17 Griffith B. Middle-Income Trap // *Frontiers in Development Policy: A Primer on Emerging Issues*. 2011, pp. 39–43. URL: <https://doi.org/10.1787/08310b83-en>.
- 18 World Bank. Social Protection for Recovery. Fall 2022 Europe and Central Asia Economic Update. 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/country> (accessed: 17.02.2024)
- 19 Asian Development Bank and Tajikistan: Fact Sheet. Asian Development Bank. 2022. URL: <https://www.adb.org/publications/tajikistan-fact-sheet> (accessed: 17.02.2023)
- 20 Turkmenistan GDP 2022 data – 2023 forecast 1987–2021 historical – chart – news. 2023. URL: <https://tradingeconomics.com/turkmenistan/gdp> (accessed: 17.02.2024)
- 21 Siraj U., Javaid F. Resource Curse and Political & Economic Transition in Central Asia // *Pakistan Journal of International Affairs*. 2021, vol. 4, no. 2. URL: <https://doi.org/10.52337/pjia.v4i2.141>.
- 22 Resmini L. Regional patterns of industry location in transition countries: Does economic integration with the European Union matter? // *Regional Studies*. 2007, vol. 41, no. 6, pp. 747–764. URL: <https://doi.org/10.1080/00343400701281741>
- 23 Peritz L., Weldzius R., Rogowski R., & Flaherty T. Enduring the great recession: Economic integration in the European Union // *Review of International Organizations*. 2022, vol. 17, no. 7, pp. 175–203. URL: <https://doi.org/10.1007/s11558-020-09410-0>
- 24 Adamiv M. The essence and historical aspects of Ukraine's economic integration With the European Union // *Herald UNU. International Economic Relations and World Economy*. 2022, no. 44. URL: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-44-1>

25 Simionescu M. The Impact of European Economic Integration on Migration in the European Union // *HOLISTICA – Journal of Business and Public Administration*. 2018, vol. 9, no. 1, pp. 23–34. URL: <https://doi.org/10.1515/hjbpa-2018-0002>

26 Bamwenda E. K. Implementation of the Sustainable Development Goals as an opportunity for greater socio-economic integration within the European Union // *The Central European Review of Economics and Management*. 2018, vol. 2, no. 2, pp. 87–95. URL: <https://doi.org/10.29015/cerem.520>

27 Nedumpara J.J. International Trade and Investment Dispute Settlement in the Asia-Pacific region: Inspiring the new Asian regionalism // *Asia Pacific Law Review*. 2023, vol. 31, no. 2, pp. 556–575. URL: <https://doi.org/10.1080/10192557.2023.2216415>

28 Jia Z. и др. The role of trade liberalization in promoting regional integration and sustainability: The case of regional comprehensive economic partnership // *PLOS ONE*. 2022, vol. 17, no. 11. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0277977>

29 Wang C. Study on the prospects for the development of China, Japan and Korea Economic and Trade Cooperation under RCEP // *SHS Web of Conferences*. 2023, vol. 163, pp. 03035. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316303035>

30 Titovich A.M., Toropygin A.V. Extra-regional influence on the development of economic integration in the ASEAN Region // *Eurasian Integration: economics, law, politics*. 2023, vol. 17, no. 3, pp. 129–139. URL: <https://doi.org/10.22394/2073-2929-2023-03-129-139>

ЕРИМПАШЕВА А.Т.,*¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: aidayerimpasheva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

ТАРАҚБАЕВА Р.Е.,²

Т.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

МЫРЗАХМЕТОВА А.М.,¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8421-5150

ШАБАЛЬ П.М.,³

PhD, профессор.

e-mail: pierrechabal@yahoo.fr

ORCID ID: 0000-0002-4037-8345

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Алматы қ., Қазақстан

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Гавр Нормандия университеті,

Гавр қ., Франция

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ИНТЕГРАЦИЯ ИМПЕРАТИВІ: ТҰРАҚТЫ ДАМУҒА ЖОЛ

Аңдатпа

Өсіп келе жатқан жаһандану жағдайында, әсіресе географиялық ерекшеліктеріне байланысты теңізге шығу мүмкіндігі жоқ, ал геосаяси елдер шикізат қосымшасы болып қала беретін елдер үшін интеграциялық үдерістердің маңыздылығын түсіну пайда болады. Орталық Азия (ОА) елдері – Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғыз Республикасы және Түрікменстан халықаралық аренада тәуелсіз ойыншы болу перспективалары бар аймақ ретінде қабылдануда. Ғылыми зерттеудің мақсаты – стратегиялық басымдықтарды анықтау және геосаясат контекстінде аймақтың күшті жақтарын, сондай-ақ экономикалық әлеуетін кешенді талдауды қамтамасыз ету. Осындай тарихи тәжірибелерге қарамастан, тәуелсіздіктің отыз жылы ОА елдерінің экономикалық жағдайына әртүрлі әсер етті. Халық саны, өмір сүру деңгейі, институционалдық жүйелер және экономикалық құрылым контекстіндегі елдер арасындағы айырмашылықтарды зерттеу әлсіз жақтарды анықтау және ықтимал қауіптерді азайту мақсатында аймақтың толық бейнесін береді. Стратегиялық талдау халықаралық ұйымдар мен бұқаралық ақпарат құралдарының статистикалық деректерімен, сондай-ақ SCOPUS

және Web of Science деректер базасында индекстелген журналдарда жарияланған ғылыми зерттеулердің нәтижелерімен расталады. Орталық Азия елдерінің экономикасына әсер ететін негізгі факторларды зерттеу өсіп келе жатқан аймақтың ынтымақтастық пен экономикалық және стратегиялық ынтымақтастықтың маңыздылығын түсінуге ықпал етеді. Нәтижелер Орталық Азия аймағында тұрақты дамуды қалыптастыру бойынша зерттеулерге құнды үлес қосуда.

Тірек сөздер: талдау, геосаясат, жаһандану, интеграция, ынтымақтастық, даму, экономика.

ЕРИМПАШЕВА А.Т.,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: aidayerimpasheva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

ТАРАКБАЕВА Р.Е.,²

к.т.н., ассоциированный профессор.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

МЫРЗАХМЕТОВА А.М.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8421-5150

ШАБАЛЬ П.М.,³

PhD, профессор.

e-mail: pierrechabal@yahoo.fr

ORCID ID: 0000-0002-4037-8345

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан,

³Университет Гавр Нормандия,
г. Гавр, Франция

ИМПЕРАТИВ ИНТЕГРАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ

Аннотация

В условиях растущей глобализации приходит осознание важности интеграционных процессов, особенно для тех стран, которые в силу географических особенностей не имеют выхода к морю, а геополитических – продолжают оставаться сырьевым придатком. Страны Центральной Азии (ЦА): Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызская Республика и Туркменистан – все чаще воспринимаются как регион, у которого имеются значительные перспективы получить роль независимого игрока на международной арене. Цель научного исследования состоит в определении стратегических приоритетов и предоставлении всестороннего анализа сильных сторон региона, а также экономического потенциала в контексте геополитики. Несмотря на схожий исторический опыт, тридцатилетие независимости по-разному сказалось на экономическом положении стран ЦА. Изучение различий между странами в контексте численности населения, уровня жизни, институциональных систем, структуры экономики дает цельное представление о регионе с целью выявления слабых сторон и минимизации потенциальных угроз. Стратегический анализ подкреплен статистическими данными международных организаций, СМИ и результатами научных исследований, опубликованных в журналах, индексируемых в базах данных SCOPUS и Web of Science. Изучение основных факторов, влияющих на экономику стран Центральной Азии, способствует пониманию важности растущей региональной кооперации, экономического и стратегического сотрудничества. Результаты вносят ценный вклад в исследования по формированию устойчивого развития региона Центральной Азии.

Ключевые слова: анализ, геополитика, глобализация, интеграция, кооперация, развитие, экономика.

Article submission date: 02.01.2025

МРНТИ 06.73.55

УДК 336.1

JEL G21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-115-135>

СЕЙСЕКЕНОВА М.Б.,*¹

к.э.н., преподаватель-лектор.

*e-mail: m.seisekenova@mail.ru

ORCID ID:0009-0001-9633-3082

¹Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ НА ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В настоящее время возникает необходимость упорядочения и реализации абсолютно новых методов управления банковским персоналом, так как банковская система и связанные с ней финансы являются самой главной и самой важной отраслью экономики по развитию каждой страны в условиях свободных рыночных отношений. Актуальность статьи заключена в необходимости переосмысления кадрового менеджмента (далее – КМ) для повышения стабильности банков второго уровня (далее – БВУ) в Казахстане. В данной статье рассмотрена деятельность современных банков Республики Казахстан и ее кадров, предлагаются способы улучшения работы банков через развитие и анализ повышения квалификации сотрудников, мотивацию и улучшения условий труда с учетом складывающейся ситуации на рынке. Философия современного КМ рассматривает своих сотрудников как продвинутого актив организации или наиболее ценный капитал, который необходимо в условиях свободных рыночных отношений беречь и приумножать. Это предъявляет особые требования как к структуре управления, так и к политике организации в области труда и КМ. В настоящее время в Казахстане функционирует 21 коммерческий банк. Они представляют собой основу жизнедеятельности экономики страны. Без них современное общество не может существовать, так как банки осуществляют все платежи населения, формируют конкурентоспособную деятельность предприятий, сохраняют денежные средства на депозитах, выделяют нужный объем кредитов, осуществляют различные финансовые услуги и др. Банковский персонал, способствует развитию всех направлений экономики страны, обеспечивая предпринимателей нужными денежными средствами для их бесперебойной деятельности. В данной статье банки рассматриваются как юридические лица, деятельность которых заключена в получении своей прибыли. По статистическим данным, в банках Казахстана на сегодняшний день трудится много квалифицированных сотрудников. Они обеспечивают стабильность и устойчивость банков через создание достаточного капитала, качественного состава активов, достигая высокой ликвидности и производительности труда. И все эти вопросы смогут решить хорошо подготовленные, профессиональные кадры со своим руководством.

Ключевые слова: банковская система, банк второго уровня, персонал, кадровый менеджмент, мотивация, карьерный рост, потенциал сотрудников.

Введение

В современных условиях успешная деятельность банков РК, в частности их кадров, остается актуальной. Это связано с тем, что с переходом на свободные рыночные отношения каждая страна преобразовывает свои банки для более успешной деятельности с целью обеспечения населения необходимыми денежными средствами. Поэтому возникает необходимость усовершенствования всей денежно-финансовой политики Казахстана, адаптации принципиально новых подходов как в управлении ресурсами, так и в управлении персоналом банков [1].

Финансовые кризисы и риски становятся обычным явлением в настоящей экономике и вносят неопределенность не только в управление БВУ, но и в жизнь самого населения. Поэтому основой перестройки экономики БВУ является модификация управления всей банковской системой для ее стабилизации и роста эффективности [2].

Анализ современной системы БВУ РК показал, что в коммерческих банках есть возможность развития КМ через имеющиеся ресурсы, все условия для раскрытия потенциала кадров и что кадры используются не в полную силу. Исследование деятельности персонала БВУ показа-

ло, что управление персоналом (далее – УП) в основном ведется без применения новинок КМ, в банках нет менеджеров и специалистов по развитию персонала, выявлению и более полному использованию его потенциала. Применение банками новых, инновационных подходов в УП вызывает рост конкуренции между БВУ, появление новых видов менеджмента.

Новизна исследования в том, что ранее менеджеры не изучали и не развивали внутренний потенциал работающих кадров, у кадровой службы (далее – КС) банка появляются новые задачи: сохранить работающий персонал, дать карьерный рост, помочь найти любимую работу и т.п.

Новизна управления кадрами должна быть основана на управлении знаниями персонала и развитии его внутреннего потенциала. Новые технологии системы УП (далее – СУП) позволяют строить результативную работу БВУ в целом и в связи каждого его отдела с другими отделами или между собой. Это выражает более целенаправленную причастность каждого сотрудника к выполнению конкретных целей и задач банка.

Научно-практическая значимость заключена в обосновании важности и необходимости развития КМ БВУ в перспективе.

Актуальность исследования определяет необходимость роста обоснованности применяемых решений в менеджменте, использование накопленного опыта и улучшения направлений оценочных процедур как обязательных условий УП. Повышается значимость оценки персонала, внутренних резервов кадров, которые занимают важное место в компетентности руководителей. Вместе с этим актуальность КМ выражает долгосрочную кадровую стратегию банка и должна реализоваться с помощью новых подходов планирования, что позволит согласовать интересы руководства и его служащих на определенном участке работы.

Определение потребности в кадрах по качеству и количеству важно устанавливать на определенное время с учетом изменений и складывающейся ситуации на финансовом рынке. Под качеством персонала обычно понимают уровень образования, квалификацию, опыт, знания, профессиональные навыки; личные интересы; характеристики: трудолюбие, честность, дисциплинированность, объективность, возможность и др.

Основная цель научного исследования – методологически обосновать эффективность КМ и разработать рекомендации по его развитию в БВУ Казахстана для получения наивысшей прибыли в долгосрочной перспективе как банком, так и его сотрудниками. Для успешной реализации данной цели будут последовательно решены следующие задачи:

- ♦ изучить структуру и возможные пути роста и адаптации КМ в БВУ;
- ♦ определить состояние КМ на примере анализа БВУ и Halyk Bank;
- ♦ осветить имеющиеся проблемы БВУ и охарактеризовать возможные пути развития КМ для ускоренного достижения поставленных целей БВУ.

Материалы и методы

Материальной базой исследования послужили труды зарубежных и отечественных ученых и экономистов по вопросам экономики, финансов менеджмента, маркетинга в сфере БВУ. Материалами научного исследования также послужили статистические данные БВУ и Национального банка РК (далее – НБК) за 2018–2023 гг., действующие правовые документы РК, статистические отчеты по теме, интернет-ресурсы и др.

В методологии исследования применялись сравнительный анализ и синтез, экономическая оценка проблем и процессов управления банками в настоящем периоде времени. Нами также применен кабинетный метод анализа первичной информации по изучаемой проблеме.

Объектом исследования выступила деятельность БВУ РК.

Предметом исследования стали кадровые отношения персонала, определяющие механизмы их взаимодействия в БВУ в современных условиях с учетом возникающих финансовых рисков.

Научная новизна публикации состоит в обосновании новых задач КС банка по развитию и совершенствованию КМ. Это сохранение персонала, раскрытие внутреннего потенциала кадров, постоянное развитие мотивации для роста производительности труда, повышения карьеры и качества обслуживания клиентов, увеличения эффективности работы самих банков.

На современном этапе развития коммерческих банков актуальны:

- ♦ качественный анализ и оценка ресурсов и кадров БВУ;
- ♦ развитие и совершенствование УП через:
 - выявление и использование кадрового потенциала персонала;
 - постоянное обучение и переподготовку сотрудников;
 - совершенствование мотивации и стимулирование кадров;
 - адаптацию персонального менеджмента и др.

И чтобы быстрее прийти к намеченным целям, коммерческим банкам нужно сосредоточить свои силы в следующих направлениях:

- ♦ комплексное развитие кадровых технологий;
- ♦ совершенствование способов и методов КМ, включая увеличение разнообразия ассортимента банковских продуктов и услуг;
- ♦ повсеместное выявление кадрового потенциала с повышением квалификации и лояльности каждого сотрудника.

Вопросы развития и совершенствования КМ рассмотрены в работах таких ученых, как Тейлор Ф., Файоль А., Мескон А., Смит А., Роуз П. и др.

Ученые СНГ Кибанова А.Я., Зубарева Н.Н., Калашников А.Н., Черкасов В.Е., Махметова А.Ж.Е., Кублин И.М., Демьянченко Н.В., Пянзина Ю.Ю., Фомин Р.В. и др. в своих трудах рассмотрели КМ как новый путь повышения эффективности организаций в условиях свободных рыночных отношений, его актуальность в современных условиях Казахстана.

Кибанов А.Я. «УП организации» определяет как «целенаправленную деятельность руководства организации, специалистов подразделений СУП. Она включает разработку стратегий КП, принципов и методов УП» [3].

Ожегов Ю.Г. определяет понятие «УП» как систему организационно-экономических и социальных мер по созданию условий стабильной деятельности и качественного использования труда в организации [4].

Казахстанские ученые солидарны с такими выводами и считают, что КМ влияет на развитие и укрепление работы БВУ, определяет его необходимость в современных кризисных условиях. Фактически КМ – это функциональная деятельность в обеспечении БВУ в нужное время нужными кадрами в нужном количестве и качестве, их развитие и стимулирование.

И все ученые едины в том, что цель КМ – удовлетворить потребности организации в квалифицированных кадрах и эффективно использовать их с учетом возможностей самореализации каждого работника.

Таким образом, КМ – это целенаправленная деятельность, которая определяет основные направления технологии работы с кадрами, ее потенциалом, а также формы и методы УП, или эффективная СУП организации, в том числе и БВУ. При этом вопросы КМ до сих пор изучены не полностью и нуждаются в дополнительных исследованиях.

Исследование показало, что для развития качества УП нужны новые, более гибкие подходы совершенствования КМ, доказана необходимость развития собственного КМ, его адаптации для увеличения прибыли банка.

Данная работа вносит вклад в развитие теоретической и прикладной науки менеджмента как нового подхода в УП коммерческого банка. Результаты исследования могут быть использованы для практической деятельности руководителями БВУ и предприятий финансовой сферы, а также преподавателями, студентами и магистрантами, изучающими КМ.

Обсуждение

Современная банковская система Казахстана состоит из учреждений государственной, частной и смешанной форм собственности, а также из муниципальных финансовых институтов. На 1 января 2023 г. в Казахстане функционирует 21 банк, из них 12 – с иностранным участием, 2 банка с государственным участием. Все БВУ являются основой жизнедеятельности экономики страны или своеобразным проводником питания экономического общества. Без них современное общество не может существовать, так как именно банки являются центром, который осуществляет депозиты, выделяет нужный объем кредитов, осуществляет финансы и т.д. То есть кадры БВУ способствуют развитию экономики РК, обеспечивая население деньгами.

Юридическая основа работы БВУ заключена в Законе «О банках и банковской деятельности в РК» от 31 августа 1995 г. N 2443 [5].

В нем рассматривается основная деятельность банков, возможность получения прибыли и обслуживание населения денежными единицами.

2023 г. показал, что банковский сектор РК полностью выполняет процессуальные нормы и имеет нормальный запас капитала. Коэффициент капитала (к 1) достаточен, банковские кадры подготовлены и готовы к покрытию возможных рисков. Большинство БВУ страны придерживаются нормативных стандартов, что показывает слаженность работы банковского персонала в достижении намеченных целей.

Традиционная система УП БВУ состоит из элементов, которые обеспечивают процессы использования персонала через управление трудом, кадровой работой и социально-демографическими процессами. КС осуществляют кадровую политику; формирование работающего коллектива; поиск, подбор и набор кадров; расстановку и использование персонала; создание резерва; организацию системы развития, мотивации и учета кадров.

В постсоветское время функциями КС было делопроизводство.

В рамках КМ кадровая политика из «реагирующей» превращается в активную стратегию. Суть двух подходов (классического и нового) к управлению людьми можно проследить по таблице 1.

Таблица 1 – Исходные положения управления персоналом организации

Классический подход к управлению	Подход кадрового менеджмента
- Человек как фактор производства. - Человек как статья расходов. - КП как нечто второстепенное. - КП – дело административных служб. - Отсутствие системы КМ. - Минимальные расходы на обучение. - Жесткий регламент исполнителей. - Мотивация за счет материального стимулирования и угрозы наказаний. - Краткосрочный горизонт планирования. - Преимущественно учетные и технические функции КС.	- Человек как фактор реализации политики организации. - Человек как источник доходов. - КМ как насущная ежедневная необходимость. - Проблема кадров как часть общего взаимодействия линейного менеджмента и административных служб. - Научно обоснованный КМ. - Расходы на обучение определяются по критерию «стоимость – выгода». - Разная степень свободы в организации труда. - Сочетание экономических и морально-психологических стимулов. - Жизненный цикл человеческих ресурсов. - Преимущественно аналитические и организаторские функции КС.
Примечание: Составлено автором.	

Сегодня КМ приобретает новое значение как фактор повышения конкурентоспособности, долгосрочного развития в перспективе и обеспечения эффективности БВУ. Как общий вид любой управляющей системы, КМ сводится к алгоритму: анализ – планирование – организация исполнения – контроль исполнения – мотивация персонала организации.

Банками управляют менеджеры, знающие финансовый менеджмент. В зависимости от уровней управления их делят на низших, средних и высших.

Менеджеры высшего звена – президент, председатели совета директоров, директора, их замы, главные специалисты организации. Они принимают стратегические, общие и долговременные решения (правление).

Менеджеры среднего звена – начальники над менеджерами низшего звена. Это начальники отделов, специалистов, их заместители и т.д. Они принимают решения по конкретным подразделениям и тактические решения.

Менеджеры низового звена – это младшие начальники, специалисты. Они принимают оперативные и краткосрочные решения.

По данным статистики РК, в БВУ Казахстана трудится большое количество квалифицированных сотрудников. При приеме специалиста руководитель банка всегда рискует допустить

ошибку, то есть взять на работу человека, не соответствующего требованиям, так как невозможно наперед определить, как «новенький» будет работать с приходящими клиентами БВУ, как, в свою очередь, клиенты будут воспринимать предлагаемые услуги с его слов, как он сможет вызвать обратную реакцию и интерес у клиента к покупке банковской услуги и т.д. Поэтому возникает много вопросов перед и после принятия сотрудника в штат: сумеет ли он быстро адаптироваться в коллективе, быстро освоить профессиональные требования, есть ли у него необходимая гибкость и т.п.

Далее появляются новые проблемы: а что будет, если изменить условия труда? получим ли от этого эффект и какой? будет ли прок, если обучить его искусству разговорной речи, этикету или этике поведения? а что будет, если этому не учить? как и чему учить нового сотрудника вообще?

Состояние банков и их устойчивость сегодня характеризуют достаток капитала, качество состава активов, ликвидность и платежеспособность, высокая производительность деятельности, уровень менеджмента. И все эти вопросы может решить грамотно подготовленный персонал.

В начале 2023 г. совокупный капитал сектора БВУ Казахстана составил 6 трлн тенге по сравнению с 2022 г. Он увеличился на 11,7%. По времени он продолжает неуклонно расти, т.е. имеет положительную тенденцию как результат прибыльной работы банковского штата для экономики страны (рисунок 1). Согласно данным рисунка 2, самый большой норматив капитала у Halyk Banka. Он составил 1,9 трлн тенге, за ним идет Jusan Bank с величиной капитала 751,5 млрд тенге и Kaspi, у которого капитал составляет 571,4 млрд тенге. Активы БВУ Казахстана по состоянию на январь 2023 г. составляли 44 562,3 млрд тенге. То есть мы видим хорошее увеличение на 18,4% по сравнению с прошлым годом. Высоколиквидные активы банка поднялись до 13,1 трлн тенге и составили 30,5% от общей суммы активов БВУ Казахстана. Это говорит о том, что банки ликвидны и могут оперативно и качественно обслуживать клиентов, полнее выполнять обязательства даже при неожиданных кризисах или рыночных нестыковках.

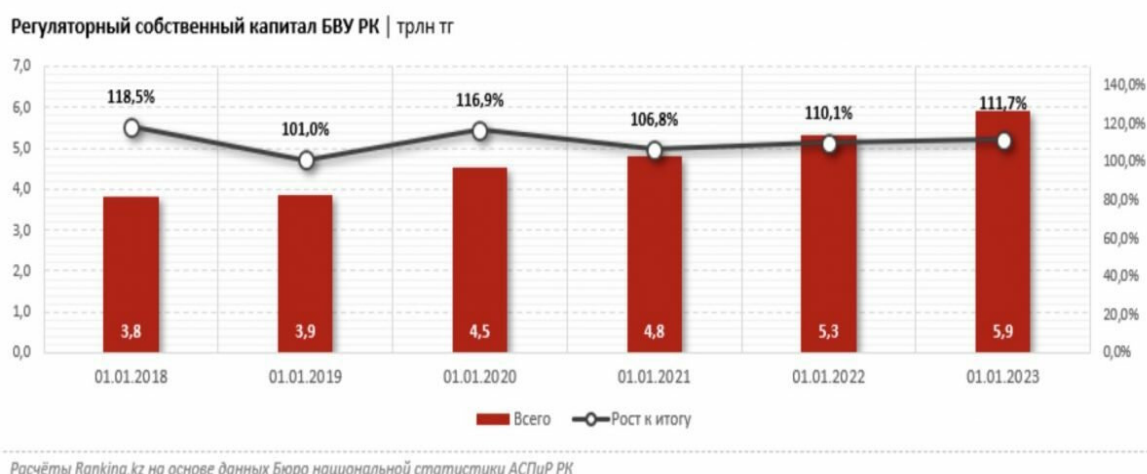

Рисунок 1 – Постоянный собственный капитал БВУ РК, трлн тг

Примечание: Разработано по данным источника [6].

По имеющимся активам в рейтинг топ-10 БВУ Казахстан вошли следующие банки РК (таблица 2). Если судить по наличию капитала в БВУ и доверию людей по отношению к этим банкам, то мы видим, что самыми надежными по состоянию на этот период времени в Казахстане являются три банка: Halyk Bank, Kaspiibank и Отбасы банк.

2022 г. подвел итоги работы: если банк успел «вскочить в мчащийся поезд цифровизации», то получил хорошие результаты от преобразования банковского сектора. Это мы видим по гигантскому отрыву пяти БВУ по разным показателям. В 2023 г. в топ-5 БВУ вошли Halyk Bank, ДБ «Сбербанк», Kaspi bank, Отбасы банк и Jusan Bank.

Таблица 2 – Рейтинг БВУ РК по наличию активов на 1 января 2023 г.

№	Название банка	трлн тенге
1.	Halyk Bank	12,18
2.	Kaspi Bank	3,72
3.	Банк ФридомФинанс Казахстан	3,70
4.	Отбасы банк	2,87
5.	ForteBank	2,52
6.	FirstHeartlandJýsan	2,51
7.	Банк ЦентрКредит (БЦК)	2,19
8.	Евразийский банк	1,50
9.	Bank RBK	1,30
10.	Ситибанк Казахстан	1,28

Примечание: Составлено на основе источника [7].

Уместно сказать, что эти банки успели создать в своих организациях и раскрутить новые, объемные маркет-плейсы. Не случайно 61% прибыли сектора в 2021 г. пришелся на два основных БВУ. На Halyk Bank выпало 472 млрд тенге прибыли, а на Kaspi bank – 322,1 млрд тенге. Однако в мировой практике нет определенных методик, которые гарантируют выбор наиболее надежных и эффективных БВУ или оптимум количества их кадров.

Если посмотрим со стороны клиентов, то мы видим, что у одних банков удобная система бонусов, у других – меньше проценты по кредитам, у третьих – наибольшие проценты по депозитам, у четвертых – хорошие льготы и т.п.

Основой определения устойчивости банка многие клиенты считают его ликвидность и платежеспособность по обязательствам, но почти никто не считает, что устойчивость – это кадры БВУ, которые ее дают.

Обязательства банковского сектора РК за 2023 г. составили 39 344,6 млрд тенге, т.е. увеличились с 2022 г. на 18,9%. Такое увеличение произошло за счет внушительного роста депозитов населения, который составил 26,0%. При этом основную долю обязательств БВУ составила сумма в 80,3 трлн тенге. Из них 31,6 трлн тенге – вклады населения РК [8].

Проведем анализ представленных услуг БВУ. Если рассмотрим кредитование в БВУ, то в 2022 г. оно увеличилось на 23,3%, что составило до 22,8 трлн тенге. Кредиты юридических лиц выросли на 11,5%, т.е. до 8,7 трлн тенге. Кредиты физических лиц возросли на 31,8%, или до 14,2 трлн тенге. Ипотека за год поднялась на 31,8%, или до 14,2 трлн тенге. По сравнению с 2021 г. мы видим рост на 3,2% (было 39,3%). Потребительские кредиты за год изменились на 25,3%, что составило 7,7 трлн тенге, а в 2021 г. было 39,9%. За последние годы во многих БВУ наблюдался риск неплатежей по кредитам с последующим ростом к услугам.

Доля неработающих кредитов (NPL90+) в феврале 2023 г. выросла до 3,41%. Портфель NPL сроком просрочки выше 30 дней вырос на 2,6% и достиг 11031 млрд, а со сроком 90+ дней достиг 1,2% м/м, т.е. 1824 млрд [9]. Просроченная задолженность по займам составила 1348 млрд тенге, или 5,6% от ссудного портфеля. NPL – неработающие займы (с просрочкой свыше 90 дней) составили 814,6 млрд тенге, или 3,4% от ссудного портфеля. Портфель физических лиц показал 3,7%, или 493 млрд тенге. В сравнении с 2022 г. увеличение составило 0,2%, или 140 млрд тенге [8].

Такое положение сложилось в силу продолжающегося экономического кризиса, который влечет рост конкуренции и цен на энергоресурсы, товары, девальвацию нацвалюты, закрытие МСП, сокращение рабочих мест и др.

Прибыль банковского сектора в 2023 г. составила 1466,5 млрд тенге. А чистая прибыль БВУ на 13,7% выше, чем в предыдущем году [8].

Рентабельность активов БВУ (ROA) на 1 января 2023 г. была 3,7%, по сравнению с 2022 г. снизилась на 0,1%. Рентабельность капитала (ROA) была 30,4%, т.е. также снизилась по сравнению с 2022 г. на 0,2%, [10].

За период с 1991 по 2023 гг. в Казахстане ликвидировали 136 банков. Сейчас еще семь банков проходят процедуру ликвидации и два банка сливаются в один. Причины разные, многие связаны с кадрами. Например, Tengri Bank привела к краху неправильная система корпоративного управления и внутренние разногласия между мажоритарными и миноритарными акционерами. Сказалось и снижение спроса на банковские услуги, ужесточение конкуренции и др. Такие же проблемы есть не только в БВУ РК, но и в банках СНГ. И хотя вопросы КМ рассматривают многие ученые, в банках есть еще много неизученных проблем.

Как менялся состав кадров? По отчетам «Курсива», банки РК обеспечивают работой около 60 тыс. граждан. В 2022 г. в 14 банках РК (за минусом Сити, Банка Китая, ТПБ Китая, КЗИ, Шинхана, Замана и Al Hilal) трудилось свыше 56,6 тыс. человек, т.е. количество работающих выросло на 1,3 тыс. человек по сравнению с 2021 г. [11]. В отчетном году оно выросло на 1,3 тыс. человек, хотя количество РМ несколько снизилось. Средняя численность кадров Альфа-банка была 3,8 тыс. человек, из которых только половину трудоустроил БЦК, остальные вынуждены были искать другую работу в других организациях.

В 2022 г. в Сбербанке произошло уменьшение персонала на 15,4%, или по количеству с 4,6 тыс. человек, т.е. уволили 7000 человек. А в ВТБ численность персонала снизилась на 9,2% (с 969 до 880 человек), или 89 человек были уволены. В Home Kredit Bank с российской пропиской штат сократился на 12,7%, или ровно на 500 человек (при 3,4 тыс. служащих). А его прибыль сократилась на 45%, или до 17,4 млрд тенге. При этом банк указал что главными причинами увольнений стали семейные обстоятельства (38%), низкий уровень зарплаты (36%). 18% уволившихся назвали причиной увольнения плохие условия труда и 5% – смену места жительства.

В рейтинге средних зарплат «Курсива» за 2022 г. среди 15 БВУ Home Kredit Banke занял предпоследнее место. Средняя зарплата у работников составляла 385 тыс. тенге в месяц. Средняя численность персонала уменьшилось в четырех банках: наибольшее снижение на 5,4%, было у Евразийского банка, или на 270 человек, у Nur Bank количество кадров снизилось на 2,8% , у Forte банка на 2,2 % и у Halyk Bank – на 2,2% [11].

Анализ организации службы УП Halyk Bank показал, что особое внимание уделяется выявлению факторов неправильного менеджмента. Это технические ошибки в процессе управления из-за слабой компетентности руководителей банка и его сотрудников, попытка завуалировать создавшееся тяжелое финансовое положение путем привлечения временных источников (межбанковских кредитов), попытки исказить отчетность путем сокрытия нереальных активов и убытков, прямой обман и мошенничество [12]. В то же время банк первым ввел автоматизацию найма персонала, что значительно упростило поиск нужных кандидатов, сократило время на прием работника через платформу Sobes в Интернете [13]. Анализ организации службы УП Halyk Bank также выявил недостатки ее иерархической структуры, это:

- ♦ отсутствие звеньев, занимающихся стратегическим планированием;
- ♦ имеется волокита и перекладывание ответственности решения проблем, которые требуют участия не одного подразделения;
- ♦ негибкость и приспособляемость к изменениям ситуаций;
- ♦ разные критерии эффективности и качества работы;
- ♦ перезагрузка управляющих, находящихся на верхних уровнях [13].

Прирост штата в 2022 г. наблюдался у шести БВУ. Среди шести банков, резко увеличивших штаты, самые высокие темпы продемонстрировал Фридом Финанс Казахстан – на 11%, до 600 человек. На втором месте – БЦК. Прирост составил 54%, или по количеству штат увеличился на 2,2 тыс. человек. Остальные банки показали очень умеренный рост: в Алтын банке штат увеличился на 6,5%, в Jusan Banke – на 5,4%, в Bank RBK – на 2,3% и в Kaspibank – на 1,3% [11].

Небольшие колебания фактической численности штатных работников в БВУ обусловлены такими естественными причинами, как уход в декрет, семейные обстоятельства, переезд.

В современных условиях успех или неудача работы банков во многом зависит от творческой активности его сотрудников, их работоспособности, профессиональной квалификации и широты интеллектуального развития. При этом трудовые отношения не ограничиваются отношением труда и капитала, а включают «системы показателей», характеризующих различные стороны трудовых и финансовых отношений, распределение по отраслям, территориям, профессионально-квалификационному составу, доходам и др.

Пользуясь открытыми источниками, «Курсив» изучил и систематизировал данные по персоналу 12 основных казахстанских БВУ (рисунок 2). В отличие от финансовых госорганизаций в штате частных БВУ мы видим преобладание женщин, и намного больше работает молодежи.

Согласно данным, мы видим, что в наших банках трудятся преимущественно женщины, банковская логика – ниже 60% доля женского персонала в крупных БВУ не падает. Самая высокая доля работающих женщин зафиксирована в Home Kredit – 76%, Halyk Bank – 73%, Kaspi bank – 53%. Больше всего мужчин работает в Альфа банке и Kaspi bank – в среднем 40% против 60%.

Гендерная структура НБК в 2021 г. была на 67,5% сформирована из женщин. В среднем почти по всех БВУ преобладают женщины. По возрастному составу мы видим некоторые отличия. Три банка при приеме на работу отдают предпочтение молодым до 30 лет, доля которых выше 50%.

Самым «женским» банком является Home Kredit банк. Его штат также самый молодой в стране. Работники до 30 лет составляют три четверти штата. Евразийский банк и Альфа банк также делают ставку на молодежь. В штате этих банков молодежь составляет 60,5 и 57% соответственно. Важно учесть, что в Home Kredit числится штат в 6000 человек, а в Евразийском банке – свыше 7000, т.е. это очень большие для БВУ штаты. Большие штаты в Halyk Bank и Kaspi bank.

Важно отметить, что Евразийский банк стал активно развивать розничное кредитование (74%), следуя за Home Kredit банком, который специализируется на этом направлении исторически. Доля молодежи, не достигшей 30-летнего возраста, в Нур банке и Отбасы банке составляет 22%, что показывает самый низкий процент среди БВУ РК.

В центральном аппарате холдинга «Байтерек» количество женщин составляет 53%, а мужчин – 47%. В АО «КазАгроФинанс» мужчины составляют 61% всех работающих. Персонал Отбасы – самый молодой по сравнению с организациями «Байтерек». В нем молодежи 18%, и меньше всего молодежи работает в АО «КазАгроФинанс» – 7% [11].

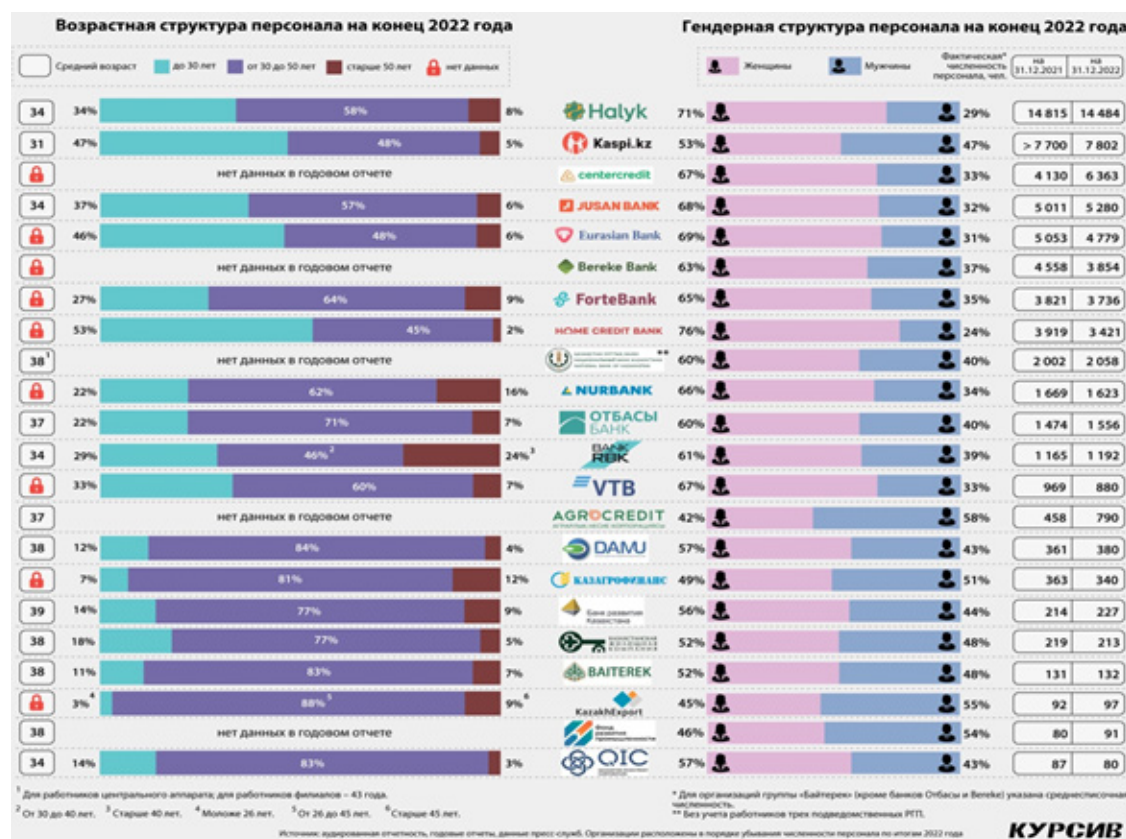

Рисунок 2 – Возрастная и гендерная структура персонала коммерческих банков Казахстана за 2022 г.

Примечание: Составлено на основе источника [11].

В структуре управленческого персонала БВУ большую часть занимают мужчины. Например, в Halyk Bank менеджеры среднего звена на 65% представлены женщинами, а должности топ-менеджеров (председатели совета директоров, правления и девять заместителей) отданы мужчинам.

В структуре руководства Форте Банка женщины составляют 57%.

Анализ текучести в БВУ показал самую низкую в квазигоссекторе, оказывающем финансовые услуги. Самая высокая текучесть наблюдается в штате группы «Байтерек», в Аграрно-кредитной корпорации и составляет 17,5%. Самый низкий уровень увольнений за год (0,9%, три) в АО «КазАгро Финанс». Текучесть кадров составила два увольнения за год, или 1,5%, [10].

В годовых отчетах БВУ молодость персонала не комментируется. Но должности финконсультантов или операторов подразумевают быстрый карьерный рост. В основном эти должности занимают вчерашние выпускники вузов или недавно принятые молодые специалисты. Такая модель УП обычно приводит к высокой текучести персонала и абсентизму. В то же время основным показателем, определяющим потребность персонала в БВУ, является добровольная текучесть кадров (рисунок 3).

	Принято, чел.	Уволено, чел.	Текучесть персонала	Динамика* численности персонала
Eurasian Bank	2 850			-5,4%
VTB	378		68,0%	-9,2%
HOME CREDIT BANK	1 066		44,3%	-12,7%
NURBANK	715	794	40,2%	-2,8%
JUSAN BANK	2 545		39,0%	+5,4%
centercredit			38,2%	+54,1%
REK	692	554	37,0%	+2,3%
Bereke Bank			35,6%	-15,4%
ForteBank			25,0%	-2,2%
Kaspi.kz			21,9%	+1,3%
Halyk	3 261	2 840	19,7%	-2,2%
AGRO CREDIT			17,5%	+72,5%
KazakhExport			14,5%	+5,4%
DAMU	127		10,9%**	+2,8%
OTBACы	78		9,2%	+5,3%
OIC	265		9,1%	+6,1%
QIC	27		7,4%	+5,6%
KAZAKHSTAN DEVELOPMENT BANK	63		4,5%	-8,0%
KAZAKHSTAN DEVELOPMENT BANK	63		4,2%	-2,7%
BAITEREK	29	2	4,0%	+13,8%
KAZAGROFINANS	64	3	1,5%	+0,8%
KAZAGROFINANS	64	3	0,9%	-6,3%

* информация в годовом отчете не раскрыта
* Начало 2023 года к началу 2022 года
** По центральному аппарату; по филиалам – 7,4%
Источник: годовые отчеты организаций. Организации расположены в порядке убывания уровня текучести

КУРСИВ

Рисунок 3 – Добровольная текучесть кадров в коммерческих банках Казахстана

Примечание: Составлено на основе источника [11].

Высокая текучесть кадров в основном связана с низким имиджем и конкурентоспособностью банка, их неспособностью удержать кадры, невысоким качеством найма, подбора и обучения персонала, частными сокращениями и низкой мотивацией. Подвижность персонала можно определить, если сравним его замену на новый персонал. Например, Halyk Bank в 2022 г. принял 3,3 тыс. новых сотрудников взамен 2,8 тыс. вышедших по собственному желанию. Но текучесть показала 19,7%, т.е. самый меньший по сравнению с другими банками [14].

По информации Halyk Bank, если учитывать возраст, самая большая текучесть кадров – 29,8% была среди молодых сотрудников до 30 лет, далее она снизилась до 16,6% среди молодых сотрудников до 50 лет и до 6,4% у работников старшего возраста. По отчету Евразийского банка за год уволилось 2,5 тыс. человек, а принято новых сотрудников в количестве 2,9 тыс., т.е. наблюдалась текучесть кадров около 43%. Этот показатель определил Евразийский банк как один из трех банков, где наблюдается самая большая текучесть персонала после Home Kredit и ВТБ банков.

В ВТБ текучесть кадров составила 68% и обусловлена менеджерами розничного бизнеса и клиентов МСБ [14]. Это связано с «новой моделью карьерного роста сотрудников розничного бизнеса», где внимание уделяют результатам выполнения KPI работниками за три месяца испытательного срока. Самый низкий уровень текучести кадров в 9,1% был в Жилстройсбербанке (ЖСБ), [10]. В Сбербанке основной причиной ухода названы личные обстоятельства (396 случаев, или 40%). В 17% указана низкая зарплата, в 14% случаев – низкая возможность карьерного роста. Если рассмотреть карьеру специалиста БВУ, это специалист, старший специалист, начальник отдела и директор. Четыре процента уволившихся пожаловались на однообразие работы. Некоторые отметили «плохую организацию РМ», большой объем обучающих программ и др. [16]. Большое снижение занятости повлекло поглощение Банка ЦентрКредит, Альфа-Банка.

Общий анализ кадров показал, что в БВУ РК недостаточно специалистов – аналитиков, хорошо знающих тонкости КМ, персонального, тайм- и риск-менеджмента (РМ), почти нет применения коучинга, нет развития индивидуального потенциала сотрудника через качественную оценку профессионально значимых специфических критериев и моделей их компетенций, почти нет кадровых менеджеров и т.д.

Исходя из вышеуказанных утверждений, делаем вывод, что главная задача БВУ – обеспечение нужными кадрами для успеха в перспективе.

Рассмотрим вопросы оплаты персонала. Каждый банк имеет свою методику. Некоторые БВУ в отчетах показывают усредненные заработные платы. Например, в ЖСТ оклад менеджеров и специалистов в 2019 г. был равен 266 тыс. и 242 тыс. тенге, если возьмем отдельно у мужчин и у женщин. У руководителей оклад до 705 тыс. тенге у мужчин и до 805 тыс. тенге у женщин. Женщины высшего руководства в среднем получали до 1,9 млн тенге в месяц, а мужчины почему-то получали до 1,4 млн тенге [10].

Помимо твердых окладов сотрудникам есть и оплата по результатам труда.

Например, в ЖСТ ежемесячное вознаграждение за 2019 г. получили по 538 тыс. тенге. В БЦК средний оклад в 2019 г. составлял 395 тыс. тенге. Средняя зарплата мужчин была 428 тыс. и 312 тыс. тенге у женщин. Оклады работников в филиалах были значительно ниже, чем в головных офисах. Например, в г. Туркестане от 207 тыс. тенге в столице и до 134 тыс. в филиалах. Самый высокий оклад по региону у мужчин был в г. Атырау и составил 235 тыс. тенге, самый низкий отмечен в г. Туркестане – 121 тыс. тенге. У женщин больше всего платили в г. Нур-Султане (202 тыс. тенге), меньше всего – в г. Кызылорде (138 тыс.). Halyk Bank отметил, что твердые оклады сотрудников выросли на 15%. В Home Kredit рост оплаты труда – 9% в головном офисе и 3% – на периферии. В Форте банке сотрудники получили 154% и 120% от своих должностных окладов соответственно [15].

Таким образом, мы видим, что заработные платы в БВУ постоянно пересматриваются и решаются на уровне успешности их деятельности. В Казахстане работники БВУ зарабатывают в среднем 267 тыс. тенге в месяц, т.е. имеют одну из самых высоких зарплат по сравнению с другими отраслями и более стабильную работу. Однако конкуренция за РМ в банковской сфере в настоящее время остается высокой, так как в стране всего 21 банк. Главное требование к банкирам – умение работать много часов, справляться с однообразной и монотонной работой.

В основном БВУ проводят поиск и набор кадров самостоятельно, хотя есть Агентство РК по регулированию и развитию финансового рынка. В настоящее время число претендентов на одну банковскую должность составляет семь человек, что гораздо выше обычного – пять или шесть человек.

Все БВУ приглашают перспективных выпускников вузов и специалистов с опытом работы. Но часто выпускники вузов не имеют опыта работы. Ключевыми критериями при выборе кандидатов являются соответствующее образование, высокий уровень квалификации, опыт работы, наличие международных и языковых сертификатов. Кандидаты представляют резюме, эссе и проходят собеседование. Отобранных по итогам рассмотрения документов приглашают на собеседование [17].

Анализ работы с персоналом позволяет нам определить необходимость обоснования принимаемых решений, выявление своего опыта и развития оценки труда работающих как элемента системы УП. Повышается значимость оценки знаний персонала, внутренних резервов и

компетентности самих руководителей. Существующие теории УП чаще не могут ответить на усложняющиеся вопросы реального управления БВУ. Многие банкиры подвергают критике теорию управления кадрами за их «непрактичность» и «оторванность» от повседневных реалий, неспособность служить конкретным проблемам практической работы.

По таблице 3 сравним характеристику различных подходов к УП по основным элементам, которая наблюдается в большинстве БВУ РК.

Таблица 3 – Структура основных элементов, формирующих СУП

Содержание элементов системы УП	Классический подход к УП	Современный подход к управлению персоналом
Ресурсы фирмы	Физический и денежный капитал	Физический и денежный капитал. Человеческие ресурсы
Расходы на персонал	Прямые затраты	Долгосрочные инвестиции
Привлечение персонала на фирму	Денежный стимул	Активный поиск. Реклама. Социальные льготы.
Расходы на обучение	Минимальные	Определяются по принципу «затраты – выгода»
Формы обучения	На рабочем месте	Вне фирмы, включая общее образование
Социальная инфраструктура	Отсутствует	Формируются отдельные компоненты по принципу «затраты – выгода»
Стиль руководства	Авторитарный	Определяется ситуацией
Организация труда	Индивидуальная	Индивидуальная, групповая
Регламентация исполнителя	Жесткая	Разная степень свободы в организации труда
Мотивация к труду	Индивидуальная	Сочетание морально-экономических стимулов, использование различных мотивов деятельности
Горизонты (сроки) планирования	Краткосрочный	Период жизненного цикла человеческих ресурсов
Функции кадровых служб	Преимущественно учетные	Преимущественно аналитические и организационные на развитие личного потенциала
Примечание: Составлено автором.		

Из данных таблицы видно, что в современном управлении произошло смещение акцента с административно-регламентирующих методов, ориентированных главным образом на достижение целей организации, на более гибкие, развивающиеся методы, ориентированные на человека и удовлетворение его высших потребностей через раскрытие потенциала. Мы должны понять, что УП организации сегодня есть и должно быть составляющим элементом общего менеджмента. Основой цели УП банков должно быть моделирование работоспособности коллектива во благо организации. Для получения эффективности КМ необходима тесная связь планирования персонала, развития его интересов со стратегией развития БВУ, с количественными и экономическими показателями производства: повышение работы по раскрытию личностного потенциала сотрудников; разработки необходимого пакета бонусов для роста эффективности работы.

Менеджерам не стоит забывать, что кадры сегодня это стратегический фактор, определяющий будущее организации, ведь именно люди делают работу, подают идеи и позволяют банку выжить, достичь целей, победить. Люди ограничивают или увеличивают силу и слабость БВУ.

Личностный потенциал работника состоит из разных подвидов (рисунок 4).

Рисунок 4 – Структура личностного потенциала работника

Примечание: Составлено автором.

Каждый подвид потенциала по-своему важен и предполагает особое рассмотрение и особый подход. Таким образом, трудовой кадровый потенциал – это обобщающий, итоговый показатель человеческого фактора общественного развития. Анализ системы управления коммерческими банками РК показывает, что служба УП занимает особое место. Важнейшей особенностью БВУ является адаптация персонального и антикризисного менеджмента, но их БВУ используют не в полной мере. Совокупность причин, связанных с современным кризисом, предопределяет увеличение потенциальных рисков для банковского сектора. Банковские риски и угрозы могут принести ущерб не только банку, но и могут оказать влияние на национальную безопасность страны. При этом последствия реализации операционных рисков зачастую превышают потери от реализации традиционных рисков. Поэтому многое зависит от компетентности банковских специалистов и знания ими риск-менеджмента.

В мире существует множество рисков: экономические, финансовые, конкурентные, политические, организационные, социальные, страховые, правовые (законодательные), стихийных бедствий, отраслевые и пр. К внутренним рискам банков относят кредитные, операционные, процентные, рыночные, валютные, риски неплатежеспособности, банкротства и пр.

Существуют и внешние макроэкономические, конкурентные, законодательные риски. Особое место в БВУ занимают кадровые риски. «Это риски, связанные с вероятностью реализации антропогенных угроз, т.е. угроз, исходящих от людей» [18, с. 23].

Кадровые риски включают отсутствие качественного персонала, недостаток коммерческой и финансовой информации и пр. Их делят на общие и на узкоспециализированные. Основой кадровых рисков являются организационные риски. Источником таких рисков могут быть неправильная оценка кандидата при отборе, неверный выбор поиска кандидатов, отсутствие этапа проверки кандидата и др. Должностные риски выражают несоответствие – должности или виду деятельности, целям и поставленным задачам, исполняемым функциям или технологиям. Квалификационно-образовательные риски организуются из-за несоответствия работника занимаемой профессии. Есть риски злоупотреблений и недобросовестности, есть риски мошенничества и злоупотребления доверием банка. Бывают риски сопротивления и несоблюдения сотрудниками нововведений и пр.

Для противодействия таким рискам все банки вынуждены обеспечить собственную безопасность. Поэтому менеджеры банков учитывают как внешние, так и внутренние угрозы. Внешние угрозы направлены на персонал, а внутренние угрозы идут со стороны персонала банка. Специфика проблем кадровой безопасности в банке значительно повышает вероятность реализации угроз по кадровой безопасности. Особенность банковской сферы определяет исключительную опасность ошибок при отборе персонала не только из-за высоких затрат на его

содержание и развитие, но и из-за необходимости обеспечения банковской тайны, вероятность разглашения которой прямо пропорциональна степени текучести кадров в БВУ.

В банке практически все сотрудники имеют доступ к конфиденциальной информации и управлению денежными средствами как самой организации, так и ее многочисленных клиентов. Основная угроза безопасности – разглашение коммерческой тайны и информации о клиентах.

К последствиям кадровых рисков относят текучесть кадров, нарушения трудовой дисциплины, потерю затрат на обучение, финансовые потери, падение производительности труда, снижение имиджа БВУ, быстрое сокращение клиентов, снижение общей прибыли и др.

Существует наука управления рисками – риск-менеджмент. Банковская рискованная политика осуществляется по двум направлениям: предотвращение больших рисков и смягчение, сглаживание необратимых рисков. Для успешного функционирования БВУ в современных условиях обязательным является включение кадровых рисков в состав управляемых. И первым шагом на этом пути является выделение источников возникновения кадровых рисков, соответственно, и предупреждение их появления. Например, стратегия менеджмента в области кадрового риска предусматривает: разработку стратегии – планирование и прогнозирование рисков – анализ кадровой политики банка – SWOT-анализ угроз, возможностей, сильных и слабых позиций БВУ в сфере УП – реализацию кадровой политики – корректировку принимаемых решений.

Управление рисками предполагает их учет и классификацию. Каждый руководитель должен разработать модель управления рисками, где нужно рассмотреть совокупность элементов и направлений управления рисками, включая весь механизм организационно-правовых отношений, возникающих во время реализации кадровых и банковских услуг, операций.

В сравнении с общими показателями банки страны, несмотря на некоторые проблемы и дефицит отдельных специалистов, показывают высокие показатели своей стабильности, внедряя по мере возможности новые технологии, развивая банковский и кадровый менеджмент.

Таким образом, мы видим, что основой обеспечения устойчивости БВУ являются его люди, т.е. его персонал, начиная от директора и заканчивая обслуживающими работниками. Это должна быть единая команда, которая хорошо знает свою работу и конечные цели труда, которая успешно выполняет миссию организации и несет ответственность за порученное дело. Но не всегда кадры работают качественно и не всегда стремятся к быстрому выполнению своих обязанностей с полной отдачей знаний. Поэтому сегодня многое зависит от каждого члена коллектива, от его работоспособности и ответственности.

Учитывая все вышеизложенное, мы можем сказать, что выражение «Кадры решают всё!» в банковской сфере актуально сегодня и сейчас. Руководству БВУ надо приложить все усилия для развития персонала, раскрытия скрытого потенциала сотрудников. В то же время вся работа кадров БВУ должна быть направлена на потенциального клиента, на полное удовлетворение его насущных потребностей. Здесь очень многое зависит от руководителей и специалистов, непосредственно контактирующих с клиентами. Поэтому новая и главная цель любого банка – постоянно повышать качество обслуживания клиентов. Востребованными и актуальными в КМ БВУ на современном этапе являются:

- 1) качественный анализ и оценка личных кадров БВУ;
- 2) внедрение и адаптация КМ и его совершенствование по операциям;
- 3) повышение уровня КМ с учетом нашей специфики и успешного опыта по качеству управления кадрами БВУ.

Данные процессы в банках РК не проводятся или проводятся частично и некачественно. На уровень эффективности КМ влияют:

- ♦ недостаточный уровень образования кадров и нехватка специалистов узкой специализации (риск-менеджеров, аналитиков, кадровиков и др.);
- ♦ проблемы недостаточности правового регулирования;
- ♦ непродуктивное использование ресурсов банка и др.

Все эти проблемы есть в коммерческих банках РК и требуют незамедлительного рассмотрения в управлении персоналом БВУ.

Эмпирический анализ. Управление кадрами банка сегодня это многоаспектный процесс, включающий не только формирование нужных кадров, их использование и развитие, но и раз-

работку мотивации труда с учетом поведения работников, а также качественное правовое обеспечение системы менеджмента в целом. НБК в основном регулирует и контролирует работу БВУ, деятельность которых направлена на достижение своих целей: полнее удовлетворить потребности своих клиентов, получить максимальный объем прибыли, создать имидж банка и дать по мере возможности кадрам «любимую, высокооплачиваемую» работу.

Если банк успешно справится с первой целью и полностью удовлетворит желания клиентов, все остальные цели он получает автоматически, без лишних усилий, так как довольный клиент, купивший услугу банка, завтра вернется к нему еще раз и приведет с собой новых клиентов, создаст положительный имидж банку, поможет получить прибыль на 100%. При этом за счет получения высокой прибыли сотрудники получают хорошую зарплату, премии, возможность повысить свою карьеру и т.д. Персонал будет работать хорошо и полюбит свою профессию, если будет получать хорошее вознаграждение за свой нелегкий труд. Поэтому из всех имеющихся ресурсов руководство БВУ должно дорожить своими кадрами, уделять им больше внимания, создавать особые условия, чтобы развивать и повышать их профессионализм, сохранять и улучшать его состав, так как от их труда полностью зависит благополучие и успех банка.

Ассортимент услуг, предоставляемых совершенными банками, широкий и постоянно обновляется за счет быстрого развития данной сферы, внедрения НТП и НИОКР, увеличения ассортимента предлагаемых услуг и т.д. С появлением коммерческих банков в финансовой сфере Казахстана наблюдается ослабление государственной монополии, одновременно развиваются сегменты банковского рынка, создавая здоровую конкуренцию между участниками этого рынка. Одновременно БВУ осуществляется перераспределение денежных средств между физическими лицами. Например, перераспределяют свободные денежные средства от тех, кто их имеет, тем, кто в них особенно нуждается. Предоставляя различные кредиты населению под определенный процент, БВУ получает прибыль, пополняет капитал. Но в существующих БВУ еще не в полной мере уделяют внимание развитию кадров с учетом их внутреннего потенциала, не используется личный персональный менеджмент. Устранив это, банки получают общее развитие банковской сферы страны и полное решение финансовых проблем.

Одной из четырех основных целей БВУ является возможность дать сотруднику «любимую, высокооплачиваемую работу», поэтому менеджеры должны на постоянной основе изучать своих подчиненных, выявлять их индивидуальные возможности и раскрывать его новые способности, внутренний потенциал и личные желания. Так реализуется банковский маркетинг в кадровой политике. Ученые доказали, что если работник выполняет работу, которая ему нравится, которую он полюбил и хорошо знает, он работает гораздо эффективнее, с большей радостью и воодушевлением. В этом он становится знатоком и профессионалом. На данном этапе развития БВУ проблема с кадрами еще не полностью раскрыта и не до конца рассмотрена и воспринята нашими учеными. Банкиры считают, что если приняли специалиста на работу, он будет хорошо работать, но на практике это далеко не так. Зачастую хорошие работники делают вид, что работают, работают не в полную силу, без особого желания, берегут свое здоровье и силы. Они знают, что надо делать, чтобы не получать замечания.

В вузах Казахстана готовят специалистов широкого профиля, в том числе финансистов для банковской сферы. Фактически сейчас востребованы специалисты с более узкой специализацией, например по работе с должниками, с VIP-клиентами, по рискам, финансист-аналитик, коуч и др.

Не стоит забывать, что в банках имеет место текучесть кадров, оппортунизм сотрудников, растет трудовой абсентизм. Не стоит забывать, что все работающие относятся к числу потенциальных фрикционных безработных, так как каждый сотрудник может в любое время уволиться, если найдет лучшее, по его мнению, рабочее место. Например, рядом с домом или более высокооплачиваемую должность, лучшую работу и др., есть и другие причины: перемена места жительства, перевод супруга (супруги) в другой город, болезнь близкого человека и т.д. Поэтому у отдела кадров банка появляются новые задачи: сохранить работающий персонал, постоянно развивать его мотивацию и стимулировать [16].

Новый подход к управлению кадрами предполагает новый отбор персонала с дополнительными требованиями. Кроме традиционных качеств, таких как опыт, знания, профессионализм, современный специалист должен владеть креативным мышлением, новым потенциалом, быть

гибким, уметь быстро адаптироваться к меняющимся условиям, иметь желание при необходимости учиться и переобучаться с учетом веяний нового времени. Поэтому кроме стандартных способов оценки персонала руководитель прибегает к качественной оценке, куда входит учет творческих качеств и личного потенциала личности [19].

Потребность банка в кадрах напрямую зависит от его организационной структуры, взаимосвязи управления, объема операций, производительности труда и квалификации специалистов при организации труда и УП, руководство банка использует правовые, распорядительные, организационные и нормативно-методические документы.

В банковской работе желательно использовать новые кадровые технологии. Например, по формированию персонала – кадровый маркетинг, кейс-интервью, тестирование, интервью по компетенциям. По оплате труда желательно применять дифференцированную систему вознаграждений (грейдовую систему), включая систему всеобщего признания заслуг и достижений работников. Новинкой является оценка индивидуального вклада сотрудника через качественную оценку профессионально значимых специфических для БВУ критериев и моделей его компетенций и личного потенциала. Технология разработки планов карьеры и индивидуального развития сотрудников должна строиться на оценке их компетенции и возможностей с учетом всех уровней работы по системе «360 градусов».

В технологии оценки (аттестации) персонала необходимо использовать ассесмент-центр, или метод «360 градусов». При высвобождении кадров использовать лизинг персонала или аутсорсинг, херхайтинг и др.

Во всех БВУ риск-менеджмент используют не на должном уровне. Это связано в основном с нехваткой специалистов – риск-менеджеров.

Текущая работа с кадрами банка предполагает использование грейдинга персонала, тайм-, риск-, сейлз-, персонального и стресс-менеджмента, управление конфликтами, коучинг и др. В технологии обучения и развития персонала важно применять ролевые и деловые игры, кейсы, развитие отношений обратной связи, особенно в управлении «снизу – вверх», создание открытых обсуждений возникающих проблем, создание малых проектных групп по разработке и реализации текущих перспективных проектов, развитие систем инновационных технологий по знаниям и др. [19].

Все вышеперечисленные технологии также не используются кадровиками БВУ РК.

Результаты

Управление персоналом – это непрерывный процесс, направленный на целевое изменение мышления, размышления и рассуждения, внутреннюю мотивацию работников для получения максимальной отдачи знаний, а следовательно, достижения высоких результатов труда во благо успешного функционирования БВУ. Главной целью работы с персоналом в условиях свободных рыночных отношений становится лепка новой личности, владеющей высокой ответственностью и дисциплиной, устойчивой психологией, высоким профессионализмом, чувством со-владельца или хозяина банка. Руководителям БВУ для создания «команды» важно сочетать как внешние, так и внутренние источники набора кадров: учитывая как преимущества, так и недостатки. Желательно использовать аутстаффинг.

Выполнение стратегии БВУ потребует изменения мышления и внедрения новых процессов изменения корпоративной культуры банка.

Основной ориентир на клиента и на удовлетворение его потребностей потребует объединения всех функций персонала для максимально быстрого и качественного обслуживания клиента, а также на улучшение результативности работы банка через целенаправленный процесс сервиса, внедрение новых видов услуг, опережающих предложение конкурентов.

Ежегодно в банке надо проводить текущую оценку всех сотрудников – аттестацию. Она помогает получить профессионально-деловой портрет своего среднестатистического сотрудника, подготовить резерв и продуктивно работать с молодыми специалистами, сравнивая их с высококвалифицированным банковскими сотрудниками, с их опытом.

В зарубежных БВУ работа руководства заключается не только в получении прибыли, но и в проведении постоянной работы по привлечению как можно большего количества потенциаль-

ных клиентов. Анализ банков Европы и США показывает, что имеющиеся условия работы у зарубежных сотрудников намного лучше, чем у наших. Создавая лучшие условия и изучая проблемы персонала, высшие топ-менеджеры действуют не только для исполнения целей банка, но и для получения интересов работающими сотрудниками и обслуживаемыми клиентами. Например, в Германии более опытные специалисты получают заработную плату намного выше, чем менее профессиональные специалисты. А во Франкфурте оплата труда намного превышает утвержденные стандарты, согласно квалификации кадров и высоким интересам к выполнению дел (источник данных Немецкого союза банкиров (DBV)). Обычные сотрудники получают ежемесячный оклад от 2349 до 2835 евро в месяц; кассиры – от 2449 до 3063 евро; финансовый или кредитный советник получает от 3208-4056 евро в месяц, а специальный советник по делам частного бизнеса – от 3700 до 4413 евро; специалисты на руководящих должностях получают в среднем на 32% больше простых работников. Все сотрудники получают ежегодные бонусы в виде 13-й зарплаты [20]. Это говорит о многом и дает повод к размышлению.

В банках Казахстана большое внимание уделяется новинкам техники и технологий. Они заполняют практически все аспекты деятельности банков, и зачастую менеджеры полностью забывают о существовании сотрудников. Но все практики знают, что люди, работающие по узкой специализации, имея большой опыт и интерес, делают работу более эффективно и продуктивно, с применением качественных новинок в этой сфере.

Как и в любой организации, в банковских структурах есть свои спецлидеры и есть рядовые специалисты. Лидер – это самый продвинутый, самый профессиональный, самый грамотный, самый активный, самый быстрый, самый понимающий, самый уважаемый, самый дисциплинированный человек – одним словом, самый или авторитет в коллективе. Лидер может увлечь за собой остальных сотрудников и решить проблему банка в кратчайшие сроки и наилучшим образом. Наставник молодого Александра Македонского говорил: «Первое правило войны: делай то, что приказываешь своим людям. Не больше и не меньше!» И эти слова сегодня как никогда актуальны. Поэтому современным банкирам надо выявлять и привлекать к управлению лидеров, которые увлекут весь персонал общими целями, «зажгут» сотрудников изнутри для выполнения будущих работ. При этом инструментами повышения эффективности работающих является более широкое внедрение мотивации персонала, что увеличит возможности взаимосоотрудничества в коллективе, гарантии получения дополнительных бонусов, льгот, привилегий, нового интереса в результатах труда и своих, личных целей.

Мотивация в целом побуждает человека к желанию лучше и быстрее работать. Суметь замотивировать сотрудника – значит предложить ему цель либо вызвать внутренний интерес, ради которого он станет выполнять трудовые функции с энтузиазмом или большим желанием и радостью.

В мире труда существует два вида мотивации: материальная и моральная (символическая). Материальная мотивация предполагает заинтересованность работника через ощущаемую ценность, т.е. реальный интерес получения чего-либо. В первую очередь, это могут быть деньги или достойная оплата будущего труда. Деньги начинают мотивировать работника, если он реально увидит связь между работой и оплатой на своем счете: хорошо поработал – получил премию, сдал проект раньше срока – получил прибавку к окладу, сработал лучше – выделили субсидии и т.п.

Далее возможен рост личной карьеры, т.е. не стоит забывать, что каждый сотрудник мечтает о своем росте в должности и возможности показать свои возможности, неиспользованный потенциал на работе.

И третий важный инструмент – это возможность получить дополнительные льготы или привилегии в виде путевки, денег на ежедневный проезд, талоны на питание, получение квартиры и т.д.

Материальная мотивация сильно влияет на труд сотрудника, увеличивая количество желающих на получение выгодной ипотеки, получение выгодного кредита.

Символическая мотивация способствует побуждению человека к работе через самостоятельное внутреннее решение, путем раскрытия своего потенциала или своих возможностей и способностей. Его как лучшего работника ставят в пример другим сослуживцам, приглашают к участию в принятии важных действий, к управлению банком.

При осознании того, что его на работе уважают, что его советы слушают, что его идеи поощряются, у работника начинает расти собственная ответственность за выполняемые обязанности. Он понимает, как важен на производстве. Он понимает, что ему доверяют, что на него рассчитывают. В человеке появляется лояльность к организации и повышается чувство стабильности в завтрашнем дне, одновременно растет эффективность труда работника. В коллективе зарождается командный дух, который развивает теплые отношения между партнерами по работе, повышая взаимосоотрудничество и здоровый климат в коллективе, что играет немаловажную роль в КМ. С другой стороны, работник, чувствуя себя в комфортной зоне, менее подвержен стрессу, конфликтам, окружающий его комфорт повышает эффективность работы, уменьшает оппортунистические взгляды на имеющиеся недоработки, снижает абсентизм. Но так как банк – коммерческая организация, стимулирование труда должно идти параллельно с финансовой дисциплиной и ответственностью.

Улучшение собственного имиджа, повышение внутриколлективных отношений, сглаживание возникающих междоусобиц поможет банку быстрее решать возникающие конфликты и быстрее продвинуться по рейтингу к наилучшим, передовым банкам РК, повысить свой имидж, достигнуть свои цели. Имеет место прямой взаимосвязи клиента и сотрудника банка. В целом БВУ получает всенародное признание, растет общее доверие, повышается статус банка и появляются постоянные клиенты или приверженцы. Не стоит забывать, что сегодня каждый житель РК выбирает свой банк или «самый», т.е. самый надежный, самый лучший, самый популярный, самый хороший, самый привлекательный и т.д. Резюмируя проведенный анализ, можно сделать следующие выводы:

- ♦ продолжение кризисной ситуации в экономике РК, уровень имеющихся негативных экономических явлений грозят банкам потерей квалифицированных кадров;
- ♦ антикризисная работа БВУ наряду с расширением банковских услуг предполагает проведение задачи «улучшения информационной системы менеджмента и операционной прибыльности», которая требует вложения инвестиций в персонал и информационные технологии, повсеместного проведения оперативных ИТ-нововведений, сопровождаемых профессиональной работой со своими кадрами;
- ♦ сохранение и увеличение числа основных сотрудников определяют вовлечение в исполнение работ одних работников при увольнении других.

Оценка эффективности УП основана на информации о работниках: их профессиональные, квалификационные знания, производственная и новаторская активность, половозрастные характеристики, психологические параметры, продвижение по службе и т.д. Она тесно связана с КМ банка и своими успехами способна активизировать руководителя, вносить в него эффективные коррективы. В целом оценка эффективности УП необходима для улучшения функционирования работы с кадрами и определения реакции со стороны работников на эффективность УП. Она может выступать мощным операционным рычагом роста результативности управления кадрами банка. Для этого надо знать, что делать, как делать, кем делать, в каком соотношении находиться с другими видами управленческого процесса. При этом уделить внимание критериям контроля и оценки персонала конкретного руководителя, трудовым показателям организации или особенностям труда исполнителей. Важно отметить, что в сложившейся ситуации организационные механизмы управления больше приспособляются к выявлению новых проблем и выработке новых решений, чем к контролю уже принятых. Маневренность и оперативность сервис-менеджмента в современный период ценится значительно выше пунктуального соблюдения планов и стратегий, требующих постоянных корректив с учетом постоянно происходящих изменений на рынке и роста требований к качеству услуг и их совершенствованию.

Заключение

В нашей статье мы попытались раскрыть теоретико-прикладные аспекты развития и адаптации КМ в коммерческих банках Казахстана. В результате проведенного исследования можно сделать следующие выводы.

1) Современные тенденции развития КМ в экономике требуют пересмотра его принципов в сфере интеллектуальных услуг. Главное внимание направляется на социальный и личный

факторы УП, т.е. на человека, на то, чтобы делать его усилия более эффективными, основанными на доверии к руководителям и клиентам. КМ формирует коммуникации между людьми, раскрывает и определяет индивидуальный вклад каждого работающего в общий результат.

2) Независимо от имеющихся проблем финансовая система Казахстана в лице БВУ постепенно приходит к своему совершенству и идет к росту качества продаж своих услуг, равняясь с мировыми стандартами. Исследуемая тема очень актуальна и важна для экономики РК, так как банки, являясь посредниками обеспечения денежными средствами населения страны, в т.ч. кредиторов и заемщиков, продавцов и покупателей, ставят во главу финансового положения страны развитие отечественного КМ.

Общие выводы по деятельности персонала БВУ РК.

1) Персонал БВУ есть крупномасштабный потребитель офисной и коммуникационной техники, программного обеспечения.

2) Информатизация и цифровизация внедрения интеллектуального труда снизили трудозатраты на стандартизированных операциях, повысили полезную отдачу и реализуемость творческого, созидательного потенциала. Достигается значительная экономия сил и времени, трудозатрат и нормозатрат, разных ресурсов и возможностей в процессе нахождения, разработки и сообщения информации, обоснования и реализации новых решений, в моделировании и освоении программ и т.п.

3) Большинство руководителей БВУ считают своим приоритетом повышение производительности труда, эффективности производства за счет использования информационных технологий (ИТ) и менеджмента.

4) Идет совершенствование потенциала собственных кадров: повышение уровня образованности и профессионализма, изменение систем организации труда и мотивации персонала, культивирование творческого отношения к труду. Активность рядовых работников стимулируют, наделяя их большей степенью ответственности за результативность операций и дополнительными правами. КМ ведет к становлению развития рынков труда, финансового капитал, в т.ч. венчурного, роста банковских услуг.

5) Применяют новые формы и виды вознаграждения работников в виде акций и опционов, оплаты по результатам работы, а не по отработанному времени, что нацеливает участников производства на перемены, личную инициативу, повышение результативности труда.

6) Организационно-управленческие преобразования, повышают экономичность цепных структур, снижая издержки, улучшая качество обслуживания, стимулируя накопление капитала и расширение рынков.

7) Наблюдается обострение внутри отраслевой конкуренции.

8) Растущий упор на инновации во всех сферах банковского и кадрового менеджмента от технологий до способов обслуживания.

9) В качестве узких мест в КМ БВУ можно назвать такие факторы, как недостаточность уровня образования топ-менеджеров, отсутствие необходимой квалификации у специалистов, отсутствие необходимых навыков в работе с клиентами, незнание психологии взаимоотношений и др.

Для эффективного УП банка и повышения его работоспособности в долгосрочной перспективе мы предлагаем новые пути развития КМ:

- ♦ совершенствование мотивации и квалификации сотрудников, профобучение и создание благоприятных условий для работающих кадров;

- ♦ постоянное развитие личного потенциала сотрудников;

- ♦ внедрение и адаптация персонального, риск- и тайм-менеджмента в деятельность штатных кадров, постоянное выявление своих лидеров.

Система взглядов на КМ сферы услуг в условиях современной экономики может быть названа термином «тихая революция», поскольку она ничего не ломает, а лишь дополняет их, приспособлявая к новым условиям.

Инновационным подходом к системе КМ в БВУ являются информационные технологии, которые позволяют ускорение бизнес-процессов, связанных с автоматизацией и делегированием рутинных процессов рекрутмента, уменьшение трудоемкости многих видов работы с кадرا-

ми, возможность индивидуализации и персонализации работы с людьми, расширение штата за счет «удаленных» и мобильных сотрудников, появление новых перспектив банковской деятельности и т.п.

Желательно увеличить развитие использования новых технологий в соответствии с мировыми и передовыми отечественными достижениями. Таким образом, развитие, совершенствование и моделирование КМ в банках РК будет обеспечивать стабильность БВУ, увеличение их прибыли в долгосрочной перспективе наряду с получением удовлетворенности как персонала, так и потенциальных клиентов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Калашников А.Н., Пянзина Ю.Ю., Кублин И.М., Фомин Р.В. Использование программных решений бизнес-аналитики как инструмент повышения конкурентоспособности компаний и регионов // Экономика устойчивого развития. – 2022. – № 1(37). – С. 289–292.
- 2 Бреус А.В., Кублин И.М., Демьянченко Н.В., Воронов А.А. Реализация маркетинговой стратегии компании в условиях новых возможностей и ограничений // Практический маркетинг. – 2023. – № 9(295). – С. 35–41.
- 3 Кибанов А.Я. Управление персоналом организации – М.: Инфра. – М, 2007. – 512 с.
- 4 Ожегов С.И. Словарь русского языка. 70000 слов. 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1991. – 917 с.
- 5 Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 О банках и банковской деятельности в РК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003931&show_di=1
- 6 Абдулманов Э. Самые надежные банки на январь 2023 года: Коэффициент достаточности основного капитала БВУ РК. 2023. URL: dzen.ru/a/ZAAanqTA02U6B24n
- 7 Абдигалиева А.С., Серикбаева Ж.Д. Особенности финансовой устойчивости банков второго уровня // Научные исследования XXI века. – 2023. – №. 6. – С. 147–154.
- 8 Рейтинг банков Казахстана в 2023 году на основе Moody's, S&P и Fitch. URL: <https://bizmedia.kz/2023/01/26/rejting-bankov-rk-v-2023-ot-moodys-sp-fitch/?nowprocket=1>
- 9 Сокращение банков второго уровня. URL: <https://mk-kz.kz/economics/2023/10/01/pochemu-v-kazakhstane-zakryvayutsya-banki-vtorogo-urovnya.html>
- 10 Бекишев Э. Какие банки РК можно считать самыми устойчивыми и надёжными? Рейтинги международных агентств, качество портфеля и пруденциальные нормативы по крупнейшим БВУ РК. 2022. URL: dzhk.kz/novosti/kakie-banki-rk...samymi...nadjozhnymi
- 11 Финансовые результаты и презентации. Отчеты Народного банка за 2023 год. URL: <http://halykbank.com/financial-results>
- 12 15 Top Talent Management Practices for Banking in 2024. URL: blog.darwinbox.com/talent-management-in-banking-...
- 13 Оцифровка HR-процессов: как Halyk упростил процесс найма персонала. URL: ism.kz/ocifrovka-hr-processov-kak-halyk-uprostit-...
- 14 Ахрмушкин В. С какой скоростью банки Казахстана меняют персонал. kz.kursiv.media» Банки и фина...» Газета № 40.27.10.2023.
- 15 Сколько в среднем зарабатывают банкиры в Казахстане? URL: optimism.kz/2022/06/06/skolko-v-srednem-...
- 16 Кого нанимают на работу банки Казахстана. 09.10.2020 // «Курсив» систематизировал сведения о персонале БВУ. URL: banker.kz/news/kogo-nanimayut-na-rabotu-banki-...
- 17 Текущее состояние банковского сектора РК по состоянию на 01.01.2024. Агентство РК по регулированию и развитию финансового рынка. URL: gov.kz/memleket/entities/ardfm/documents/details/...
- 18 Булатенко М.А. Меры обеспечения кадровой безопасности // Прогрессивная экономика. – 2024. – № 2. URL: progressive-economy.ru/wp-content/uploads/2024/03...
- 19 Власова А.А., Дмитраченко Ю.А. Особенности инновационной деятельности в управлении персоналом // Управление трудовыми ресурсами. – 2024. – № 5.
- 20 Крутикова Г. Зарплата банковского работника в Германии. 2023. URL: <https://germania.one/skolko-zarabatyvayut-bankovskie-rabotniki-v-germanii/>

REFERENCES

- 1 Kalashnikov A.N., Pjanzina Ju.Ju., Kublin I.M., Fomin R.V. (2022) Ispol'zovanie programmnyh reshenij biznes-analitiki kak instrument povyshenija konkurentosposobnosti kompanij i regionov // Jekonomika ustojchivogo razvitiya. No. 1(37). P. 289–292. (In Russian).
- 2 Breus A.V., Kublin I.M., Dem'janchenko N.V., Voronov A.A. (2023) Realizacija marketingovoj strategii kompanii v uslovijah novyh vozmozhnostej i ogranichenij // Prakticheskij marketing. No. 9(295). P. 35–41. (In Russian).
- 3 Kibanov A.Ja. (2007) Upravlenie personalom organizacii – M.: Infra. M, 512 p. (In Russian).
- 4 Ozhegov S.I. (1991) Slovar' russkogo jazyka. 70000 slov. 23-e izd., ispr. M.: Russkij jazyk, 917 p. (In Russian).
- 5 Zakon Respubliki Kazahstan ot 31 avgusta 1995 goda No. 2444 O bankah i bankovskoj dejatel'nosti v RK (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniyu na 01.07.2023 g.) URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003931&show_di=1. (In Russian).
- 6 Abdulmanov Je. (2023) Samye nadezhnye banki na janvar' 2023 goda: Kojefficient dostatochnosti osnovnogo kapitala BVU RK. URL: dzen.ru/a/ZAAanqTA02U6B24n. (In Russian).
- 7 Abdigalieva A.S., Serikbaeva Zh.D. (2023) Osobennosti finansovoj ustojchivosti bankov vtorogo urovnja // Nauchnye issledovanija XXI veka. No. 6. P. 147–154. (In Russian).
- 8 Rejting bankov Kazahstana v 2023 godu na osnove Moody's, S&P i Fitch. URL: <https://bizmedia.kz/2023/01/26/rejting-bankov-rk-v-2023-ot-moodys-sp-fitch/?nowprocket=1>. (In Russian).
- 9 Sokrashhenie bankov vtorogo urovnja. URL: <https://mk-kz.kz/economics/2023/10/01/pochemu-v-kazahstane-zakryvayutsya-banki-vtorogo-urovnja.html>. (In Russian).
- 10 Bekishev Je. (2022) Kakie banki RK mozno schitat' samymi ustojchivymi i nadjozhnymi? Rejtingi mezhdunarodnyh agentstv, kachestvo portfelja i prudencial'nye normativy po krupnejshim BVU RK. URL: dzhk.kz/novosti/kakie-banki-rk...samymi...nadjozhnymi. (In Russian).
- 11 Finansovye rezul'taty i prezentacii. Otchety Narodnogo banka za 2023 god. URL: <http://halykbank.com/financial-results>. (In Russian).
- 12 15 Top Talent Management Practices for Banking in 2024. URL: blog.darwinbox.com/talent-management-in-banking-... (In English).
- 13 Ocifrovka HR-processov: kak Halyk uprostil process najma personala. URL: ism.kz/ocifrovka-hr-processov-kak-halyk-uprostil-... (In Russian).
- 14 Ahrumushkin V. S kakoj skorost'ju banki Kazahstana menjajut personal. kursiv.media Banki i fina... Gazeta No. 40.27.10.2023. (In Russian).
- 15 Skol'ko v srednem zarabatyvajut bankiry v Kazahstane? URL: optimism.kz/2022/06/06/skolko-v-srednem-... (In Russian).
- 16 Kogo nanimajut na rabotu banki Kazahstana. 09.10.2020 // «Kursiv» sistematiziroval svedeniya o personale BVU. URL: banker.kz/news/kogo-nanimayut-na-rabotu-banki-... (In Russian).
- 17 Tekushhee sostojanie bankovskogo sektora RK po sostojaniyu na 01.01.2024. Agentstvo RK po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka. URL: gov.kz/memleket/entities/ardfm/documents/details/... (In Russian).
- 18 Bulatenko M.A. (2024) Mery obespechenija kadrovoj bezopasnosti // Progressivnaja jekonomika. No. 2. URL: progressive-economy.ru/wp-content/uploads/2024/03/... (In Russian).
- 19 Vlasova A.A., Dmitrachenko Ju.A. (2024) Osobennosti innovacionnoj dejatel'nosti v upravlenii personalom // Upravlenie trudovymi resursami. No. 5. (In Russian).
- 20 Krutikova G. (2023) Zarplata bankovskogo rabotnika v Germanii. URL: <https://germania.one/skolko-zarabatyvajut-bankovskie-rabotniki-v-germanii/>. (In Russian).

СЕЙСЕКЕНОВА М.Б.,*¹

Э.Ғ.К., оқытушы-дәріскер.

*e-mail: m.seisekenova@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-9633-3082

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕР ПЕРСОНАЛЫН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі уақытта коммерциялық банктерде адам ресурстарын басқарудың түбегейлі жаңа тәсілдерін жетілдіру және іске асыру қажеттілігі туындап отыр, өйткені қаржы жүйесі кез келген елдің дамуының негізгі

және маңызды салаларына жатады. Мақаланың өзектілігі Екінші деңгейдегі банктердің (ЕДБ) тұрақтылығы мен сенімділігін арттыру үшін кадрлық менеджментті (КМ) дамыту қажеттілігіне негізделген. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қазіргі банктерінің және оның кадрларының қызметі қарастырылған, нарықтағы қалыптасқан жағдайды ескере отырып, қызметкерлердің біліктілігін арттыруды дамыту және талдау, еңбек жағдайларын ынталандыру және жақсарту арқылы банктердің жұмысын жақсарту тәсілдері ұсынылған. КМ философиясында қызметкерлер ұйымның активтері, еркін нарықтық қатынастар жағдайында қорғалуы және көбейтілуі қажет ең құнды капитал болып табылады. Бұл басқару құрылымына да, ұйымның еңбек және КМ саясатына да ерекше талаптар қояды. Қазіргі уақытта Қазақстанда 21 коммерциялық банк жұмыс істейді. Олар ел экономикасының тіршілігінің негізін құрайды. Оларсыз қазіргі қоғам өмір сүре алмайды, өйткені банктер халықтың барлық төлемдерін жүзеге асырады, кәсіпорындардың бәсекеге қабілетті қызметін қалыптастырады, депозиттерде ақша қаражатын сақтайды, несиелердің қажетті көлемін бөледі, түрлі қаржылық және басқа да қызметтерді жүзеге асырады. Банктік персонал ел экономикасының барлық салаларын дамытуға ықпал етеді, жеке және заңды тұлғаларды олардың үздіксіз жұмыс істеуі үшін қажетті ақшамен қамтамасыз етеді. Бұл мақалада банктер қызметі өз пайдасын алу үшін жасалған заңды тұлғалар ретінде қарастырылады. Статистика бойынша Қазақстан банктерінде жоғары өтімділік пен еңбек өнімділігіне қол жеткізе отырып, жеткілікті капиталды, активтердің сапалы құрамын құру арқылы банктердің тұрақтылығы мен орнықтылығын қамтамасыз ететін білікті қызметкерлердің көп саны жұмыс істейді. Осы мәселелердің барлығын оның басшылығымен жақсы дайындалған, кәсіби кадрлар шеше алады.

Тірек сөздер: банк жүйесі, екінші деңгейлі банк, персонал, кадрлық менеджмент, мотивация, мансаптық өсу, қызметкерлердің әлеуеті.

SEISEKENOVA M.B.,*¹

c.e.s., senior-lecturer.

*e-mail: m.seisekenova@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-9633-3082

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

FEATURES OF STAFF DEVELOPMENT OF COMMERCIAL BANKS IN THE FINANCIAL MARKET OF KAZAKHSTAN

Abstract

Currently, there is a need to streamline and implement completely new methods of bank personnel management, as the banking system and related finances are the most important and most crucial branch of the economy for the development of each country in free market relations. The relevance of the article lies in the need to develop human resources management (HRM) to increase the stability and reliability of second-tier banks (STB) in Kazakhstan. This article examines the activities of modern banks of the Republic of Kazakhstan and its personnel, suggests ways to improve the work of banks through the development and analysis of staff training, motivation and improvement of working conditions, taking into account the current market situation. In the philosophy of HRM, employees are the assets of the organization, the most valuable capital, which must be protected and multiplied in conditions of free market relations. This places special demands on both the management structure and the organization's labor and HRM policy. Currently, there are 21 commercial banks operating in Kazakhstan. They represent the basis of the vital activity of the country's economy. Without them, modern society cannot exist, since banks carry out all payments to the population, form competitive activities of enterprises, save money on deposits, allocate the necessary amount of loans, provide various financial services, etc. The banking staff contributes to the development of all sectors of the country's economy, providing individuals and legal entities with the necessary funds for their smooth operation. In this article, banks are considered as legal entities whose activities are aimed at making their profits. According to statistical data, Kazakhstan's banks currently employ many qualified employees. They ensure the stability and sustainability of banks through the creation of sufficient capital, quality composition of assets, achieving high liquidity and labour productivity. And all these issues can be solved by well-trained, professional staff with their management.

Key words: banking system, second-tier bank, personnel, human resource management, motivation, career growth, potential of employees.

Дата поступления статьи в редакцию: 04.07.2024

FTAMI 06.75.10
ӘОЖ 334.7
JEL L26

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-136-149>

ЕЛШИБАЕВ Р.К.,*¹

э.ғ.к., профессор.

*e-mail: rakymzhan.yelshibayev@bk.ru

ORCID ID: 0000-0001-7119-7400

УКУБАСОВА Г.С.,²

PhD, э.ғ.к., профессор.

e-mail: Ukubasova_g@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6771-7378

АМИРБЕКОВА А.Б.,³

э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: ainurkhan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0965-1382

ТУНГАТАРОВА Б.М.,⁴

докторант.

e-mail: Botakoz737@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-3006-9393

¹Нархоз Университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Есіл университеті,

Астана қ., Қазақстан

³Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық

Тараз университеті,

Тараз қ., Қазақстан

⁴Қазақстан-Британ техникалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Кәсіпкерліктің ұлттық экономикадағы маңызы мен рөлі талас тудырмайды. Әсіресе, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту басымдыққа ие екендігі белгілі. Себебі, ең алдымен елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының кепілі болып табылады. Бірақ қазіргі кезге дейін мемлекет тарапынан барлық жағдайлар жасалғанымен көзделген нақты нәтижелерге қол жеткізілмеді. Бұл жағдай осы бағытта зерттеулер жүргізудің қажеттілігін көрсетеді. Зерттеу жұмысының мақсаты шағын және орта кәсіпкерліктің қалыптасуы мен даму жағдайын, мемлекеттік қолдау жүйесінің ықпалын бағалау және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар дайындау. Еліміз тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап қазіргі кезге дейін кәсіпкерлікті қолдаудың түрлі құралдары қолданылып келеді. Бірнеше мемлекеттік бағдарламалар қабылданып, жүзеге асырылды. Бірақ нақты нәтижелері төмен. Осы бағытта сыни талдау, жүйелеу, бағалау бойынша ізденістер жасалды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, елімізде шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекет тарапынан қолдау бойынша қабылданып, іске асырылған бағдарламалар оның қарқынды дамуына, көрсеткіштерінің жақсаруына айтарлықтай оң әсер ете алмаған. Тіпті кейбір бағдарламалар жүзеге асыру кезеңі аяқталмастан, тоқтатылған немесе күшін жойған. Мемлекеттің кәсіпкерлікті дамыту бойынша бастамалары соңына дейін жеткізілмеген, сәйкесінше нақты нәтижелер болмаған. Осы мәселеге қатысты авторлық тұжырымдар мен ұсыныстар жасалған. Мұның барлығы ғылыми және практикалық маңызы жоғары екендігін көрсетеді. Зерттеу жұмысының құндылығы, ең алдымен, елімізде кәсіпкерлікті, соның ішінде шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін мемлекет тарапынан жасалған қолдауларды жүйелеу, нәтижелерін бағалау және оны жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар мен тұжырымдар жасаумен сипатталады. Зерттеу нәтижелері шағын және орта бизнес субъектілерінің дамуына, қызмет тиімділігін жоғарылатуға оң әсер етеді. Сондықтан тек теориялық қана емес, тәжірибелік маңызы да жоғары.

Тірек сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік, ұлттық экономика, жеке меншік, жекешелендіру, даму, бәсекелік орта, инвестор, мемлекеттік бағдарлама.

Кіріспе

Еліміз егемендігін алған сәттен бастап бүгінгі күнге дейін кәсіпкерлікті дамытуға, әсіресе шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан айрықша назар аударылды. Алайда, оның негізгі көрсеткіштері, атап айтқанда, жалпы ішкі өнімдегі үлесі, даму тенденциясы, тіркелген және нақты жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлік субъектілерінің арасындағы алшақтық, өндіріс (қызмет көрсету, жұмыс орындау) көлемі бойынша жақсы нәтижелерге қол жеткізбеді. Ресми статистикалық мәліметтерде даму тенденциясы байқалғанымен, салыстырмалы бағалау кезінде бұл бағытта әлі де болса, жүйелі жұмыстар жасалу қажеттігін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу тақырыбы өзекті, жан-жақты терең ізденістерді қажет етеді.

Қазақстан Республикасының Президентінің халыққа арнаған Жолдауында да кәсіпкерлікті дамыту мәселесіне тоқталып, әсіресе орта кәсіпкерлікке көңіл бөлу қажеттілігі айтылды. Елімізде орта кәсіпкерліктің даму қарқыны төмен екендігі, оның дамуын тежейтін кедергілерді жою керектігі, «қолмен көтеруге» тура келетіндігі айтылды. Үкіметке шағын бизнестің өзара бірігіп, ірі кәсіп иесіне айналуына ынталандыру үшін заңға өзгерістер енгізу керек деген нақты тапсырма жүктелді [1]. Осы бағытта қазіргі кезде салық кодексіне және басқа да бірқатар заңнамалық құжаттарға өзгерістер мен толықтырулар енгізілу көзделіп отырғанын атап өту қажет. Бұл зерттеу тақырыбының ғылым мен тәжірибенің бүгінгі таңдағы өзекті мәселелеріне сәйкес келетіндігін көрсетеді.

Шағын және орта кәсіпкерліктің ұлттық экономикадағы рөлі мен маңызы жоғары. Әсіресе мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық саясатын табысты іске асыруға жаңа жұмыс орындарын құру, салықтық түсімдерді ұлғайту, отандық өндірісті дамыту, импорт алмастыру және бәсекені дамыту арқылы ықпал етеді. Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың қажеттілігі пандемия жағдайында айқын көрініс тапты. Осы кезеңде мемлекет тарапынан белсенді қолдау жасаудың нәтижесінде бірқатар тәуекелдерді азайтуға қол жеткізілді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап бүгінгі күнге дейін кәсіпкерлік субъектілеріне үздіксіз қолдау жасалса да, нақты нәтижелері әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Осыған байланысты, кәсіпкерлікті, әсіресе шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға жаңаша көзқарас пен тың тәсілдер анықталып, жүйелі жұмыстар жүргізілуі тиіс.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы дайындау барысында кәсіпкерлік аясында зерттеулер жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, көзқарастары мен пікірлері қарастырылды. Жұмыстың теориялық-әдістемелік негізін кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бағдарламаларының, заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілердің негізгі ережелері, ғылыми журналдарда жарияланған мақалалар құрайды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми мәліметтері бойынша экономика-статистикалық талдау жасалды.

Зерттеу жұмысын жүргізу кезінде сыни талдау, жүйелеу, экономика-статистикалық талдау, салыстырмалы бағалау әдіс-тәсілдері пайдаланылды. Көрсетілген әдіс-тәсілдердің барлығы функционалдық мақсаттарына байланысты қолданылды. Ол мақсатқа жетуге, міндеттерді шешуге және ғылыми нәтижені бағалауға жағдай жасайды.

Ғылыми мақалада 1991 жылдан бастап 2024 жылға дейінгі аралықта кәсіпкерлікті, шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бағдарламалары, жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Кәсіпкерлікті көлеміне қарай бөлудің негізгі мақсаттарының бірі мемлекеттік қолдау көрсетумен байланысты. Қазіргі кездегі қолданыстағы заңнамаға сәйкес шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілеріне жатқызу үшін қызметкерлердің орташа жылдық саны мен орташа жылдық табысы негізгі өлшемшарт ретінде қолданылады. Егер қызметкерлердің орташа жылдық саны 100 адамнан, орташа жылдық табысы 300 000 айлық есептік көрсеткіштен аспайтын болса шағын кәсіпкерлікке, ал, қызметкерлер саны 250 адамнан, орташа жылдық табысы 3000 000 айлық есептік көрсеткіштен аспайтын болса орта кәсіпкерлікке жатқызылады. Бұл өлшемдерден асқан жағдайда ірі кәсіпкерлік болып табылады. Біздің елімізде көбінесе шағын кәсіпкерлік субъектілеріне көптеген қолдаулар мен жеңілдіктер қарастырылған.

Қазақстанда кәсіпкерлікті қолдаудың негізгі 2 түрі: қаржылық және қаржылық емес қолдау кеңінен тараған. Қаржылық қолдау сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау және ішінара кепілдіктер беру арқылы жасалады. Ол шағын, микро, орта кәсіпкерлік субъектілерін қолдау, өңдеуші өнеркәсіптегі шағын, орта, ірі кәсіпкерлікті қолдау, моно және шағын қалаларда, ауылдық елді мекендерде кәсіпкерлікті қолдау, әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдау бағыттары бойынша жүзеге асырылады. Қаржылық емес қолдау мемлекеттік қолдау шараларын түсіндіру, кәсіпкерлік негіздерін оқыту, біліктілікті жоғарылату, қайта даярлау, сервистік қолдау көрсету, кеңес беру қызметтерін ұсыну, іскерлік байланыстар орнату сияқты қызметтер көрсету арқылы жүргізіледі.

Зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде көптеген мәселелер қарастырылған. Әсіресе, шағын және орта кәсіпкерлікке жатқызу өлшемдері, ұйымдастыру және басқару ерекшеліктері, әлеуметтік-экономикалық маңызы, дамыту мәселелері жөнінде түрлі пікірлер қалыптасқан. Экономикалық әдебиеттерде оның әр алуан аспектілері қарастырылғанымен, ғылыми тұрғыда тереңінен зерттеуді қажет ететін тұстары жетерлік. Зерттеу тақырыбы бойынша қысқаша шолу жасайтын болсақ, Академик О. Сабден «инновациялық экономиканы құруда «үштік спираль» жеткіліксіз «бестік спиральға» өту қажет деп есептейді. Яғни, мемлекет, ғылым, бизнес, қоғам және ақпараттық қамтамасыз ету [2]. Осы аталған бес белгінің өзара үйлесімде қарастырылуы бизнес субъектілерінің қарқынды дамуына оң әсер етеді. Зерттеуші ғалымдардың тағы бір тобы А.К. Дарибаева, Н.Ж. Курманкулова, Ш.Р. Карбетованың пікірінше, көпдеңгейлі нарықтық, индустриалдық-инновациялық экономиканы құру үшін кәсіпкерлікті жаппай дамыту қажет [3]. Қазақстандық ғалым Л.К. Дюсембаева, шағын және орта кәсіпкерлікте меншік пен басқарудың үйлесуі бәсекеге қабілеттілікте нақты артықшылықты қамтамасыз етеді деген пікір айтқан [4]. Р.К. Сабирова, А.А. Мусаева, А.Р. Тажиденова жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесін шешуде шағын кәсіпкерлікті дамытудың маңызы жоғары екендігін, жастар кәсіпкерлігін дамытуға көңіл бөлу қажеттігін айтады [5].

Зерттеу тақырыбы бойынша ізденістер жасаған ресейлік бірқатар авторлар шағын және орта кәсіпкерлікті қолдаудың тиімді механизмдерін анықтау қажет деген пікірді ұстанса [6], тағы бір топ зерттеушілер К.А. Мызрова, А.А. Спектор, А.С. Заводцков, шағын бизнестің тұрақты дамуына автоматтандыру мен цифрлық трансформация арқылы жетуді ұсынады. Осыған байланысты, бұл мәселеге көңіл бөлу керектігін айтады [7].

Жоғарыда аталған пікірлердің өзектілігі мен маңыздылығы күмән тудырмайды. Алайда, елімізде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің қалыптасу және даму бағыттары, мемлекеттік қолдау бағдарламалары мен оның нәтижелері жөнінде жүйелі жұмыстар жүргізу қажеттілігі байқалады. Ол зерттеу тақырыбының өзектілігімен қатар, ғылыми маңызы да жоғары екендігін білдіреді.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан Республикасы Кеңес одағының құрамынан шыққан соң өзінің даму жолын таңдады. Яғни, жоспарлы экономикадан бас тартып нарықтық экономикаға өтті. Осыған байланысты, нарықтың талаптарына сай бірқатар реформаларды жүзеге асыру қажет болды. Атап айтқанда, мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіруді белсенді жүргізу қолға алынды. Ол негізінен 4 кезең бойынша жүзеге асырылды. Міне, осы кезеңдерде қазақстандық кәсіпкерлік орта қалыптасты деп айтуға болады.

Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің 1-кезеңі 1991–1992 жж. аралығында жүргізілді. Бұл кезеңде кәсіпорын мүлкін еңбек ұжымына сату арқылы жаңа меншік иелері қалыптасты. Сауда және қызмет көрсету саласындағы кәсіпкерліктің пайда болуы осы кезеңге сәйкес келеді.

Жекешелендірудің 2-кезеңін табысты жүзеге асыру мақсатында мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің 1993–1995 жылдарға арналған ұлттық бағдарламасы қабылданды. Оның басты мақсаты мемлекеттік өндіріс объектілерін халыққа беру арқылы нарыққа өтуді жеделде-

ту болды. Анықталған мақсатқа жету үшін шешімін табуы тиіс міндеттердің қатарына мыналар жатқызылды:

- ♦ мемлекеттік меншікті акционерлеу;
- ♦ жеке меншік иелерінің тобын қалыптастыру;
- ♦ бәсекелік орта құру және монополияға жол бермеу;
- ♦ шетелдік инвесторлардың қатысуымен бірлескен кәсіпорындар құру [8].

Осы кезеңде жүзеге асырылған іс-шаралар шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына айтарлықтай оң әсер етті және үлкен мүмкіндіктер берді. Елімізде акционерлік нысандағы кәсіпкерліктер, бірлескен кәсіпорындар, агроөнеркәсіптік кешендегі кәсіпкерлік көптеп ашылып, дамудың жаңа кезеңіне қадам басты. Жоғарыда айтып өткеніміздей, осы кезеңде шағын және жаппай жекешелендіру арқылы халық шаруашылығының түрлі салаларында кәсіпкерліктің қалыптасуы мен дамуы орын алды. Ауыл шаруашылығында кәсіпкерліктің қалыптасуы да осы кезеңге сәйкес келеді.

Шағын және орта кәсіпкерліктің қалыптасу кезеңінде мемлекет тарапынан жасалатын қолдаудың маңыздылығы жоғары. Қазіргі кезге дейін кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың бірнеше бағдарламалары қабылданды. 2010 жылға дейін негізінен қысқа мерзімді 1–2 жылға арналған бағдарламалар (1992–1994 жж, 1994–1996 жж., 1996–1998 жж, 1999–2000 жж., 2001–2002 жж., 2004–2006 жж., 2005–2007 жж.) қабылданса, 2010 жылдан бастап бизнесті жүйелі түрде қолдаудың іс-шаралары қолға алынды. 2020 жылға дейінгі кезеңді қамтитын Бизнестің жол картасы, Өнімділік, Экспорт, Жұмыспен қамту, Инвестор деген сияқты бағдарламалар қабылданды. Бірақ бұл бағдарламалар соңына дейін жеткізілмей, күшін жойды. Тек «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасы ғана едәуір нәтижелі болды. Ол шикізаттық емес салада кәсіпкерлікті дамыту, жаңа жұмыс орындарын құру және тұрақты жұмыс орындарын сақтау мақсатын көздейді. Осы мақсатқа жету үшін мынадай 4 бағыт бойынша іске асырылды:

- ♦ жаңа бизнес бастамаларды қолдау;
- ♦ кәсіпкерлік секторды сауықтыру;
- ♦ кәсіпкерлердің валюталық тәуекелдерін төмендету;
- ♦ кәсіпкерлік әлеуетті күшейту [9].

Бұл бағдарламаны іске асыру шеңберінде кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік қолдау қаржылық және қаржылық емес нысандарда жүргізілді. 2015 жылдан бастап Атамекен Ұлттық кәсіпкерлер палатасы қаржылық емес қолдау бағытында Бизнес-Кеңесші, Бизнес-Өсу, Іскерлік қатынастар, Аға сеньорлар, Бизнес-Насихат, Кәсіпкерлерге арналған сервистік қолдау, Ақпараттық-кеңес беру қызметтері бойынша кең көлемді жұмыстар атқарды. Сонымен қатар, Бизнестің жол картасы 2020 бағдарламасының нақты нәтижелеріне қысқаша тоқталсақ, 2009 жылмен салыстырғанда, 2018 жылы шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы ішкі өнімдегі үлесі 10,7%-ға өсіп 28,4%-ды құраған. Ал жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 577954 бірлікке немесе 87,1%-ға, өндіріс көлемі 21106113 млн теңгеге немесе 5 есеге, жұмыспен қамтылғандар саны 1015857 адамға немесе 144%-ға ұлғайған. Бірақ бұл сандық мәліметтер салыстырмалы түрде алғанда он жыл үшін айтарлықтай жоғары нәтиже болып саналмайды.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен 2019 ж. Бизнестің жол картасы 2025 бизнесті қолдау мен дамыту бағдарламасы қабылданды. Бұл алдыңғы бағдарламаның жалғасы деп те айтуға болады. Бірақ бұл бағдарлама 2 жылдан кейін, яғни 2022 жылдың ақпан айынан бастап қолданыстан шығарылды немесе күшін жойды [10].

Шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шаралары оның даму динамикасын қалай әсер еткенін бағалау үшін қол жеткен ресми мәліметтер бойынша қысқаша талдау жасайық.

Соңғы үш жылдағы шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштерін 1-кестеден көруге болады.

Бірінші кестеде жасалған есептеулерден көріп отырғанымыздай, соңғы 3 жыл ішінде белсенді шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 461500 бірлікке немесе 34%-ға өскен. Мұндағы негізгі өсім дара кәсіпкерлер есебінен болған. 2020 ж. оның саны 857900 бірлікті құраса, 2022 ж. 376600 бірлікке немесе 43,9%-ға артып 1234500 бірлікті құраған.

Барлық шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 67,9% дара кәсіпкерлер құраған. Бұл дара кәсіпкерлікті ашудың оңай болуы және бірқатар артықшылықтарды иеленуімен байланысты. Дара кәсіпкерліктің үлесі 2020 ж. 63,2% құраса, 2022 ж. 4,7%-ға өсіп 67,9%-ға жеткен. Шағын және орта кәсіпорындар керісінше 1,9%-ға төмендеп 18,9% құраған. Бұл көрсеткіш шағын және орта бизнес субъектілері бойынша ғылыми ізденістер мен кешенді талдауларды қажет етеді. Бұл жағдай кәсіпкерлік субъектілерінің тиімсіздігін көрсетпейді, ал олардың қызметінің ұйымдастырушылық-экономикалық аспектілерін жетілдіруді қажет етеді. Мәселен, шағын кәсіпорынның кәсіпкерлік қызметтен түскен табыс көлемі 20000 айлық есептік көрсеткіштен (73840000 тг) асатын болса, қосымша құн салығын төлеуші ретінде тіркелуі тиіс. Бұл кәсіпкерлер үшін қосымша 12% жүктеме болып табылады. Сондықтан да көптеген кәсіпкерлер айналым көлемі жақындағанда кәсіпорын қызметін уақытша тоқтатып, жаңадан ашылған кәсіпкерлік субъектісінде қызметін жалғастырады. Яғни, бизнесті қолмен бөлшектеуге алып келеді. Міне, осындай жағдай орын алмас үшін қазіргі кезде бөлшек сауда салығын қолданушылар тізілімі айтарлықтай ұлғайтылды.

Кесте 1 – Шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері

Негізгі көрсеткіштер	01.01.2021ж.	01.01.2022ж.	01.01.2023ж.	01.01.2023ж. 01.01.2021ж.-ға	
				+-	%
Жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны, мың бірлік, барлығы	1357,3	1431,6	1818,8	461,5	134,0
соның ішінде, шағын және орта кәсіпорын	282,7	302,5	343,5	60,8	121,5
Дара кәсіпкерлер	857,9	907,7	1234,5	376,6	143,9
Шаруа (фермер) қожалықтары	216,7	221,4	240,7	24,0	110,7
Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам	3472,6	3511,6	4107	634,4	118,3
Шағын және орта кәсіпорындарда	1818,3	1839,9	2106,1	287,8	115,8
Дара кәсіпкерлікте	1353,8	1367,1	1678,5	324,7	124,0
Шаруа (фермер) қожалықтарында	300,5	304,6	322,4	21,9	107,3
Шағын және орта кәсіпкерлікте өнім шығару көлемі, млрд теңге	33627,0	41952,6	54797,7	21170,7	162,9
Шағын және орта кәсіпорындарда	29863,6	36128,0	47221,7	17358,1	158,1
Дара кәсіпкерлікте	1729,8	3404,4	4471,7	2741,9	258,8
Шаруа (фермер) қожалықтарында	2033,6	2420,2	3104,3	1070,7	152,6
Ескертпе: [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.					

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 31% – өзге де қызмет түрлерін ұсыну, 29,7% – көтерме және бөлшек сауда, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу, 11,3% – ауыл, орман және балық шаруашылығы, 10,3% – өнеркәсіп салаларында қызметін жүзеге асырған. Ресми статистикалық мәліметтерден көріп отырғанымыздай шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 60%-дан астамы сауда және қызмет көрсету салаларына тиесілі. Өнеркәсіп салаларында 10,3%-ды ғана құрайды. Бұл жағдай елімізде өндірістік кәсіпкерлікті дамытуға баса назар аудару қажеттігін көрсетеді. Сондықтан импортты алмастырушы және отандық өнімдер өндіруші шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін мемлекет тарапынан қолдаудың жаңа механизмі әзірленуі тиіс.

Өз ісін бастаған кез-келген кәсіпкер бірінші кезекте тәуекел дәрежесі мен капиталдың қайтымдылық мерзіміне көңіл бөлуі тиіс. Сол себепті де, сауда және қызмет көрсету салалары кәсіпкерлер үшін айтарлықтай тартымды болып саналады.

Талдау жасалып отырған кезең ішінде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыспен қамтылғандар саны 634400 адамға немесе 18,3%-ға ғана өскен. 2022 ж. шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыспен қамтылғандардың жартысынан астамы (51,3%) шағын және орта кәсіпорындарда еңбек еткен. Соңғы үш жыл ішінде өндірілген өнім көлемі 21170,7 млрд теңгеге немесе 62,9%-ға ұлғайып 54797,7 млрд теңгені құраған. Өндірілген өнімнің ең көп бөлігі 86,1% шағын және орта кәсіпорындарға тиесілі болса, 8,2% дара кәсіпкерлер, 5,7% шаруа (фермер) қожалықтары өндірген.

Сонымен, жасалған есептеулер мен талдау нәтижелерінен байқағанымыздай, жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің ең көп бөлігін дара кәсіпкерлер құраса, жұмыспен қамтылғандар мен өндіріс көлемі бойынша шағын және орта кәсіпорындардың әлеуеті жоғары болып отыр. Шағын және орта бизнес субъектілерінің жартысынан көп бөлігі сауда және қызмет көрсету салаларында қызметін жүзеге асырады. Елімізде өндірістік кәсіпкерлікті дамыту мәселесі жиі айтылғанымен, нақты нәтижесі төмен екендігін нақты деректерден көруге болады. Біздің ойымызша, «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы едәуір тиімді бағдарламалардың бірі. Осы бағдарламаны жетілдіруге көңіл бөлген дұрыс.

Шағын және орта кәсіпкерлік өңірлердің дамуына да өзіндік үлесін қосады. Өңірлік өнім көлемінің өсуіне, жаңа жұмыс орындарын құруға, жергілікті бюджеттің кіріс бөлігін ұлғайтуға оң ықпал етеді. Сондықтан өңірлер бойынша да қысқаша талдау жасайық.

2-кестеде берілген мәліметтерден байқағанымыздай, 3 жыл ішінде жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны бойынша ең жоғары өсім Шымкент қаласында 40,5 мың бірлік (57,9%), Алматы қаласында 95,6 мың бірлік (48,5%), Алматы облысында 37,1 мың бірлік (46,6%), Маңғыстау облысында 22,4 мың бірлік (42,3%), Астана қаласында 59,5 мың бірлік (41,1%) байқалады. Ең аз өсім солтүстік өңірлерге тиесілі. Солтүстік Қазақстан облысында 2,8 мың бірлікке (9,2%-ға), Павлодар облысында 6,3 мың бірлікке (13,7%-ға) ғана артқан. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің ең көп бөлігі 16,1% – Алматы қаласында, 11,2% – Астана қаласында, 10,1% – Түркістан облысында қызметін жүзеге асырып отыр.

Кесте 2 – Өңірлер бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің негізгі көрсеткіштері

Өңірлер	01.01.2021 ж.			01.01.2023 ж.		
	Белсенді ШОК субъектілері, мың бірлік	ШОК жұмыспен қамтылғандар, мың адам	Өнім шығарылымы, млрд теңге	Белсенді ШОК субъектілері, мың бірлік	ШОК жұмыспен қамтылғандар, мың адам	Өнім шығарылымы, млрд теңге
Қазақстан Республикасы	1357,3	3472,6	33627,0	1818,8	4107,0	54797,7
Абай	38,3	88,8	432,8	49,7	100,0	646,4
Ақмола	46,6	131,9	947,8	54,8	141,4	1537,5
Ақтөбе	61,8	159,3	1084,7	82,6	181,9	1788,5
Алматы	79,5	173,1	1344,7	116,6	224,5	2869,6
Атырау	50,2	141,8	2119,5	63,1	155,4	4472,8
Батыс Қазақстан	43,0	108,0	1281,9	53,0	122,8	2296,7
Жамбыл	69,3	127,5	744,5	92,6	152,6	1078,6
Жетісу	43,7	95,0	499,9	53,6	100,9	786,8
Қарағанды	76,9	227,1	1476,4	93,1	237,0	2442,7
Қостанай	52,5	162,5	1355,5	61,1	168,7	2142,4
Қызылорда	48,7	98,8	397,7	67,1	121,0	603,4
Маңғыстау	52,9	126,0	1346,8	75,3	160,1	1851,3
Павлодар	45,8	134,1	922,8	52,1	138,1	1401,6

2-кестенің жалғасы

Солтүстік Қазақстан	30,3	107,0	776,8	33,1	106,8	1193,9
Түркістан	140,6	216,9	891,8	184,6	263,0	1510,5
Ұлытау	13,3	26,2	264,6	17,4	30,7	176,0
Шығыс Қазақстан	52,2	148,1	1005,0	61,5	158,2	1338,6
Астана қаласы	144,8	398,2	6634,6	204,3	492,0	10144,9
Алматы қаласы	197,1	634,5	9033,2	292,7	845,1	14523,8
Шымкент қаласы	69,9	167,8	1066,0	110,4	206,9	1991,9
Ескертпе: [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.						

Елімізде шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыс істейтіндер саны талдау жасалып отырған кезең ішінде Алматы қаласында 210,6 мың (33,2%), Алматы облысында 51,4 мың (29,7%), Маңғыстау облысында 34,1 мың (27,1%), Астана қаласында 93,8 мың (23,6%), Шымкент қаласында 39,1 мың (23,3%), Қызылорда облысында 22,2 мың (22,5%) адамға өскен. Ал Солтүстік Қазақстан облысында керісінше 200 адамға (0,2%-ға) азайған. Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандардың ең көп бөлігі 20,6% – Алматы қаласына, 12% – Астана қаласына, 6,4% – Түркістан облысына, 5,8% – Қарағанды облысына, 5,5% – Алматы облысына тиесілі. Ал, ең аз бөлігі Ұлытау – 0,7%, Абай – 2,4%, Жетісу – 2,5%, Солтүстік Қазақстан – 2,6% облыстарында еңбек етеді.

Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде өндірілген өнім көлемі Алматы және Атырау облыстарында 2,1 есеге ұлғайса, Шымкент қаласында 86,9%-ға, Батыс Қазақстан облысында 79,2%-ға, Түркістан облысында 69,4%-ға, Қарағанды облысында 65,4%-ға, Ақтөбе облысында 64,9%-ға өскен. Ұлытау облысында өндіріс көлемі керісінше 88,6 млрд теңгеге немесе 33,5%-ға төмендеген. Барлық өндірілген өнімнің 26,5% – Алматы қаласына, 18,5% – Астана қаласына тиесілі.

Сонымен, ресми статистикалық мәліметтер негізінде жасалған есептеулер мен талдау нәтижелері шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің даму жағдайы, тиімділігі мен әлеуметтік маңызы бойынша аймақтардағы әркелкілікті көрсетіп отыр. Еліміздегі ірі мегаполистерде әлі де басымдыққа ие екендігі айқын байқалады. Белсенді шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны, жұмыспен қамту жағдайы, өндіріс көлемі бойынша да алғашқы орындарда. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде өндірілген өнімнің жартысына жуығын (45%) Алматы және Астана қалалары құрайды. Маңғыстау, Түркістан, Қызылорда облыстарында шағын және орта кәсіпкерлікке көңіл бөлінгені, даму тенденциясы байқалады. Ал еліміздің солтүстік өңірлерінде, атап айтқанда Солтүстік Қазақстан, Павлодар облыстарында, сондай-ақ, жаңадан ашылған Ұлытау, Жетісу, Абай облыстарында шағын және орта кәсіпкерлікке ерекше назар аудару қажеттігі байқалады. Себебі, кәсіпкерлік субъектілері өңірдің дамуына ғана емес оның әлеуметтік-экономикалық әлеуетін көтеруге мүмкіндік береді.

Шағын және орта кәсіпкерліктің маңызды көрсеткіштерінің бірі жалпы өндірілген өнімдегі қосылған құнның үлесі болып табылады. Оны 3-кестеден көруге болады.

Кесте 3 – 2014–2023 жылдарға жалпы өндірілген өнімдегі шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы қосылған құнының үлесі, %

	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Шағын және орта кәсіпкерлікте,	25,9	24,9	26,8	26,8	28,4	31,7	32,8	33,5	35,1	36,7
Шағын кәсіпкерлікте	16,1	20,0	22,1	22,2	22,6	25,5	26,3	26,8	28,2	30
Орта кәсіпкерлікте	9,8	4,9	4,7	4,6	5,8	6,2	6,5	6,7	6,9	6,7
Ескертпе: [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.										

3-кестеде берілген мәліметтерден көріп отырғанымыздай, соңғы 10 жыл ішінде жалпы өндірілген өнімдегі шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы қосылған құнының үлесі 10,8%-ға өсіп 36,7% құраған. Соның ішінде шағын кәсіпкерліктің үлесі 30%, орта кәсіпкерлік 6,7% құрап отыр. Бұл салыстырмалы түрде алғанда едәуір жақсы нәтиже болғанымен әлі де төмен деңгейде екендігін көрсетеді. Өсіресе орта кәсіпкерліктің үлесін ұлғайтуға көңіл бөлу қажет.

Тағы бір ескеретін жағдай 2020 ж. пандемияның әсері шағын және орта кәсіпкерлікке өзіндік әсерін тигізді. Себебі, COVID 2019 коронавирусының таралуына байланысты бірқатар шектеулер орын алды. 300 мыңға жуық кәсіпкерлік субъектілері қызметін уақытша тоқтатса, 1,6 млн-нан астам адам уақытша ақысыз еңбек демалысына жіберілген. Алайда, осындай қиын жағдайда кәсіпкерлер мен жеке тұлғаларға мемлекет тарапынан белсенді қолдаулар көрсетілді. Мемлекеттің ең алғашқы әрекеті уақытша жұмыссыз қалғандарға ең төменгі жалақының мөлшерінде әлеуметтік төлемдер жасау болды. Осы кезеңде 4,5 млн-ға жуық адам 42500 теңге көлемінде көмек алған [12]. Шағын бизнес субъектілеріне табыс салығынан босату, салық есептілігін тапсыруды кейінге қалдыру, мүлік және жер салығынан босату, салық міндеттемелері бойынша өсімпұлдарды тоқтату сияқты жеңілдіктер жасалды. Шағын бизнес субъектілері үшін ең үлкен қолдау тексеруге мораторийдің жариялануы және табыс салығын төлеуден босатылуы болды.

Пандемиядан кейінгі кезеңде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға барлық елдерде ерекше назар аударылды. Шетелдік озық тәжірибелерде мемлекеттік қолдау бағдарламалары шағын және орта кәсіпкерліктің көлеміне, қызмет аясына, қолдау нысандары мен деңгейлеріне байланысты өзіндік әсерін тигізді. Ол қаржылық, техникалық және институционалдық қолдау нысандарын қамтыды [13].

Елімізде кәсіпкерліктің дамуына «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы» оң әсер етті. Ол адамдарды кәсіпкерлікке тарта отырып жұмыспен қамту мақсатында қабылданған болатын. Осы бағдарламаның шеңберінде «Бастау-Бизнес» жобасы арқылы кәсіпкерлік негіздерін оқыту, кәсіпкерлік бастамаларды қолдау, жаңа бизнес идеяларды іске асыруға қайтарымыз гранттар беру, әлеуметтік жұмыс орындарын құру, жастар практикасын ұйымдастыру, жастар кәсіпкерлігін дамыту бойынша белсенді жұмыстар жүргізілді [14].

Осы бағдарламадан кейін Қазақстан Республикасы Президентінің бастамасымен бірнеше ұлттық жобалар қабылданған болатын. Солардың бірі – 2021–2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту бойынша Ұлттық жоба [15]. Бірақ бұл жоба да соңына дейін жеткізілмеді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 22 қыркүйектегі № 828 қаулысымен күші жойылды.

Қазіргі кезде кәсіпкерлікті, соның ішінде шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мен қолдау Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына сәйкес жүзеге асырылады [16].

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мен қызмет тиімділігін жоғарылатуда қаржылық қолдаудың маңызы жоғары. Бірқатар дамыған және дамушы елдерде қаржылық қолдауды еңбек өнімділігімен байланыстыра қарастырады және ол бәсекелік артықшылыққа алып келетін сыртқы ресурс ретінде қарастырылады. Корей және Қытай елінің зерттеушілері мемлекеттік қолдау мен шағын және орта кәсіпкерліктің өнімділігінің арасындағы корреляцияға талдау жасаған. Нарықтағы үлесі мен пайдасы тұрғысынан салықтық жеңілдіктер, қаржылық қолдау, өнімділік арасында оң нәтижені көрсеткен [17, 18].

Қазақстан жағдайында да мемлекеттік қолдау құралдарының тиімділігі мен өнімділігін бағалауға ерекше назар аударып, нақты әдістемелер мен көрсеткіштерін анықтауға көңіл бөлген дұрыс.

Кәсіпкерлікке қатысты ұлттық жоба мен мемлекеттік бағдарламалардың соңына дейін жеткізілмеуі, тоқтатылуы немесе күшін жоюы еліміздегі кәсіпкерлік ортаға өзіндік әсерін тигізеді. Бірақ шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауды Үкімет басты назарда ұстап келеді. Ағымдағы жылы да «Бизнестің жол картасы» және «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламаларының механизмдерін біріктіретін кешенді бағдарлама әзірленді. Ол жаңа жұмыс орындарын құруға, импорт алмастырушы және экспортқа бағдарланған, бәсекеге қабілетті салаларды дамытуға бағытталған.

Қазіргі кезде кәсіпкерлік субъектілері үшін қаржылық қолдаудың маңыздылығы жоғары. Ол жаңа инвестициялық жобаларды жүзеге асыру, өндірісті кеңейту мен модернизациялау, айналымдағы қаражатты толықтыру мақсатында пайдаланылады. Осы мақсаттарда алынған несиелік ресурстарды субсидиялау арқылы қолдау жасалады. Кәсіпкерлерді субсидиялау мынадай 6 бағыт бойынша жүргізіледі:

- 1) Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау;
- 2) Өңдеуші өнеркәсіптегі шағын, орта және ірі кәсіпкерлікті қолдау;
- 3) Моно - және шағын қалаларда, ауылдық елді мекендерде кәсіпкерлікті қолдау;
- 4) Әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерін субсидиялау;
- 5) Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін өңірлік қаржыландыру;
- 6) Портфельдік субсидиялау.

Жоғарыда аталған бағыттар бойынша субсидиялау нәтижесінде, кәсіпкерлік субъектілері несиенің пайыздық ставкаларын айтарлықтай төмендетуге қол жеткізеді. Яғни, мемлекет өтейтін болады. Мәселен, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау бағыты бойынша өңдеуші өнеркәсіптегі жобалар үшін 3 млрд теңгеге дейін 19,75%-бен несие беріледі. Алғашқы 3 жылда 8%-бен, 4-жылы 9%-бен, 5-жылы 10%-бен есептеліп, қалған пайызын мемлекет субсидиялайды. Қалған бағыттар бойынша да маңызды қолдаулар қарастырылған. Соңғы жылдары әлеуметтік кәсіпкерлікке де айрықша көңіл бөлініп отыр. Әлеуметтік кәсіпкерлік реестрінің тізіліміне кіргізілген дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар (ірі кәсіпкерлік субъектілерінен басқа) мемлекеттен 5 млн теңгеге дейін грант алуға өтініш бере алады.

Ауылдық елді-мекендерде кәсіпкерлікті дамыту мақсатында қолға алынған «Бір ауыл – бір өнім» жобасын, сондай-ақ, ауыл тұрғындарына 2,5%-бен несие беруді көздейтін «Ауыл аманаты» бағдарламасын да атап өту қажет. Бұл өте дұрыс бастама болғанымен, оны іске асыру механизмі мен нәтижесіне ерекше бөлінуі тиіс. Дегенмен, кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік қолдау сыни талдаулар жасауды, жүйелеуді, берілген қаражаттың тиімділігін бағалауды және нақты нәтижелер бойынша іс-шаралар қабылдауды қажет етеді.

Қорытынды

Еліміз егемендігін алып, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өту жолын таңдау арқылы бірқатар экономикалық реформаларды іске асырды. Солардың ішінде ең маңыздыларының бірі мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру болды. Өйткені, шағын және орта кәсіпкерліктің қалыптасуы мен дамуы жекешелендіру үрдісін іске асырумен тікелей байланыста қарастырылады. Кәсіпкерліктің түрлі салаларда қалыптасуы мен дамуы мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру бағдарламаларының жүзеге асуымен қатар орын алды. Сонымен бірге, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап-ақ мемлекет тарапынан кәсіпкерлікті дамыту мен қолдауға айрықша назар аударылды.

Шағын зерттеу жұмысында атап көрсеткеніміздей, кәсіпкерлікті, әсіресе шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау бойынша бірнеше мемлекеттік бағдарламалар, ұлттық жоба, тұжырымдама қабылданды. Алайда, олардың барлығы бірдей күтілген нәтижелерге қол жеткізе алмады. Тіпті, кейбіреуі жүзеге асыру мерзімі аяқталмастан тоқтатылып, күшін жойды. Едәуір жақсы нәтижелер мен тың серпін берген бағдарламалар да болды. Ол жөнінде мақалада нақты сандық мәліметтер келтірілді. Зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, кәсіпкерлікке қатысты мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау жөнінде жүйелі жұмыстар жасалмағандығы анықталды.

Сонымен, шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бойынша мынадай тұжырымдар мен ұсыныстар жасауға болады:

- ♦ мемлекеттік қолдау кешенді түрде жүргізілуі қажет. Яғни, микро, мезо, макродеңгейлерді қамтығаны дұрыс;
- ♦ ұзақ мерзімді мемлекеттік қолдау бағдарламаларының тиімділігі төмен екендігі анықталды. Сондықтан, тек қысқа немесе орта мерзімді қамтуы тиіс;
- ♦ мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалау және бақылау жүйесі әзірленуі қажет;
- ♦ мемлекеттік бағдарламаны әзірлеу, қабылдау және іске асыру бойынша жауапкершілікті күшейту, іскерлік ортада, кәсіпкерлермен талқылап, жасалған ұсыныстарды ескеру керек;
- ♦ мемлекеттік қолдаудың қаржылық және қаржылық емес қолдау тетіктеріне зерттеу жүргізіп, тиімсіз құралдарды қысқарту және жаңа құралдарды енгізу жолдарын қарастырған дұрыс.

Елімізде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау жүйесін жетілдіру мақсатында шетелдік озық тәжірибелерді зерттеу арқылы ұтымды тұстарын пайдалану мүмкіншіліктерін де қарастыру қажет.

Көптеген елдердің тәжірибесінде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдаумен айналысатын арнайы мемлекеттік құрылым бар. Мәселен, Жапония елінде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдаумен айналысатын мемлекеттік агенттік бар. Ол бірқатар ірі мемлекеттік және жеке ұйымдармен, ғылыми-зерттеу орталықтарымен тығыз қарым-қатынаста бола отырып кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту инфрақұрылымына айрықша көңіл бөледі. Осы мақсатта құрылған шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту және инновация жөніндегі ұйымның құрамына төрт технологиялық парк, бизнес-инкубаторлар, шағын және орта кәсіпкерлікті басқару мен технологияларды жетілдіру бойынша тоғыз институт кіреді.

Жапонияда шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қаржыландыруда шағын бизнесті дамыту бойынша мемлекеттік корпорация маңызды рөл атқарады. Бұл мемлекеттік құрылым негізгі және айналым капиталын ұлғайту мақсатында жеңілдетілген шартпен ұзақ мерзімді несие беруді қарастырады. Өндіріс технологиялары мен жаңа өнімдер әзірлеу бойынша жобаларды іске асыруға арналған несиелерді жергілікті билік органдары максималды төмендетілген пайыздық ставкамен береді. Сонымен қатар, жекелеген өңірлердің экономикасын дамыту және компаниялар арасындағы технологиялық, өнеркәсіптік байланысқа бағытталған жаңа шағын және орта кәсіпорындарды құруға ерекше көңіл бөледі.

Қытай Халық Республикасының (ҚХР) тәжірибесі де назар аударарлық. Себебі, Қытайда шағын және орта бизнесті қолдау белсенді түрде жүргізіледі және «ұжымдық басқару» тәжірибесі жиі қолданылады. Бірыңғай басқару орталығы жоқ болғанымен, басқарудың салалық органдары тиімді жұмыс жасайды және шетелдік нарыққа шығу мүмкіндіктерін қарастырады. Ол Қытайдағы шағын және орта кәсіпорындардың сыртқы ынтымақтастық бойынша үйлестіру орталығы деп аталады. Сонымен бірге China SME Online (CSMEO) қоғамдық ақпараттық қызметі ҚХР барлық өңірлері бойынша өз қызметін жүргізеді. Күн сайын оның қызметіне 200 000-нан астам клиенттер жүгінеді. Осы ақпараттық желі арқылы шағын және орта бизнеске қатысты барлық пайдалы ақпараттарды алуға болады. Тіпті, елдің әртүрлі өңірлері мен қалаларындағы шағын және орта бизнестегі бос жұмыс орындары, өнімдер мен қызметтер нарығындағы жағдай туралы да шынайы ақпараттар жарияланады.

Францияда үкіметтің қолдауымен Кәсіпкерлік жөніндегі арнайы агенттік құрылған. Ол шағын және орта бизнесті қолдаудың көптеген құралдарын ұсынады. Шағын және орта кәсіпорындардың қызметін қаржыландырумен байланысты қолдау көрсететін OSEO мемлекеттік ұйымы құрылған. Бұл ұйым көбінесе шағын инновациялық жобаларды қаржыландырады және несие алу кезінде гарант бола алады.

Германияда өз ісін жаңадан бастаған барлық кәсіпкерлер 50 мың евро мөлшерінде 20 жыл мерзімге жеңілдетілген несие алуға құқылы. Мемлекет инновациялық және ғылыми қызметке жақсы қолдау көрсетеді. Осындай қызметпен айналысатын шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің 40 мың евроға дейін шығындарын өтеуге дайын. Шағын және орта бизнес үшін әр алуан жеңілдіктердің болуына байланысты ірі бизнестің өзі бөлшектенетін жағдайлар кездеседі.

АҚШ-та 1953 жылдан бастап қызметін жүзеге асырып келе жатқан АҚШ Президенті жанындағы шағын бизнес әкімшілігі (SBA) өзінің тиімділігін әлдеқашан дәлелдеген. Ол шағын бизнеске қаржылық қолдау көрсетеді, мемлекеттік тапсырыстар алуға көмектеседі, жаңа кәсіпкерлік идеяларға сараптама жүргізеді, техникалық көмек және басқару аясында консалтингтік қызметтер ұсынады [19].

Шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бойынша шетелдік тәжірибені зерттеу тәжірибесінен байқағанымыздай, шағын және орта бизнесті жан-жақты қолдаумен тікелей айналысатын арнайы мемлекеттік құрылым бар. Сондықтан біздің елімізде де Президентке тікелей есеп беретін және бағынатын шағын және орта бизнесті қолдау агенттігін ашқан дұрыс. Себебі, дәл қазіргі сәтте бұл сфера көптеген трансформацияны қажет етеді. Яғни, бизнес субъектісін тіркеуден бастап сыртқы нарыққа (экспортқа) шығуға дейінгі барлық кезеңдер бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуі тиіс. Әсіресе, шағын және орта кәсіпкерлік

инфрақұрылымын дамыту, тиімді жұмыс жасауын қамтамасыз ету, қаржыландыру, несиелеу, инвестиция тарту мәселелері, салық салу жүйесі, көлеңкелі экономикаға кетуіне жол бермеу, мемлекеттік қолдаудың жүйелілігі мен кешенділігі, мемлекет тарапынан бөлінген қаражатты қадағалау және басқа да мәселелер осы органның үйлестіруімен және бақылауымен жүзеге асырылса нәтижелілігі жоғары болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына арнаған жолдауы: Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары. 01.09.2023 ж. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletty-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>
- 2 Сабден О.С. Модернизация общественного развития и новая парадигма управления государством // Век глобализации. – 2018. – № 2. – С. 43–56.
- 3 Дарибаева А.К., Курманкулова Н.Ж., Карбетова Ш.Р. Развитие массового предпринимательства в Казахстане // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. – 2018. – № 3 (91). – С. 173–179.
- 4 Дюсембаева Л.К. Роль малого предпринимательства в экономическом развитии РК // International Journal of Professional Science. 2020. No. 10.2. P. 16–21.
- 5 Сабинова Р.К., Мусаева А.А., Тажиенова А.Р. Жастар жұмыссыздығын төмендетудегі шағын кәсіпкерліктің рөлі // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – № 1(16). – Б. 117–129.
- 6 Краковецкая И.В., Воробьева Е.С., Вотякова И.В., Черняк М.Э., Макаров И.В. Тенденции развития малого и среднего бизнеса в Российской Федерации в кризисных условиях: вызовы и перспективы // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – № 1. – Т. 13. – С. 113–124.
- 7 Мызрова К.А., Спектор А.А., Заводцов А.С. Малый бизнес: тенденции, перспективы, условия развития // Экономика, предпринимательство и право. – 2024. – № 5. – Т. 14. – С. 2141–2157.
- 8 Қазақстан Республикасында мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің 1993–1995 жылдарға арналған (II -кезең) Ұлттық бағдарламасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 жылғы 5 наурыздағы №1135 Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U930001135>
- 9 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 31 наурыздағы № 168 Қаулысымен бекітілген «Бизнестің жол картасы–2020» бизнесті қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000168>
- 10 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 24 желтоқсандағы № 968 қаулысымен «Бизнестің жол картасы–2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000968>
- 11 Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми сайты. URL: [https://stat.gov.kz/upload/iblock/297/5drukh3xts64m4z9gvg0cao31h7c6wiv/%D0%9C%D0%A1%D0%9F%20\(%D0%BA%D0%B0%D0%B7\).pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/297/5drukh3xts64m4z9gvg0cao31h7c6wiv/%D0%9C%D0%A1%D0%9F%20(%D0%BA%D0%B0%D0%B7).pdf)
- 12 Насколько эффективна господдержка бизнеса в РК в период пандемии. URL: https://forbes.kz/articles/effektivnost_mer_gospodderjki_biznesa_v_kazahstane_v_period_pandemii_koronavirusa
- 13 An Analysis of Government Support Programs for Small Business Development and Growth // Scholedge International Journal of Business Policy & Governance. 2023. Vol. 10. Issue 02.
- 14 «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746>
- 15 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 728 қаулысымен бекітілген 2021–2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі Ұлттық жоба. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000728>
- 16 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 27 сәуірдегі № 250 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000250>
- 17 Government financial support and financial performance of SMEs: A dual sequential mediator approach // Heliyon. 2022. No. 8. P. 11351. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e11351>
- 18 Kookueva V., Tsertseil J. The role of state support for small and medium-sized businesses in the context of innovative economic development // E3S Web of Conferences. 2020. No. 220. P. 1031. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202022001031>

19 Версоцкий Р.Р. Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства и возможности его применения в современной России // Управленческое консультирование. – 2019. – № 7. – С. 108–114. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyi-opyt-podderzhki-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-i-vozmozhnosti-ego-primeneniya-v-sovremennoi-rossii>

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidenti Q.K. Toqaevtyñ Qazaqstan halqyna arnağan joldaу: Ädiletti Qazaqstannyñ ekonomikalyq baǵdary. 01.09.2023 j. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-adiletty-kazakstannyn-ekonomikalyk-baǵdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdaу-18333>. (In Kazakh).
- 2 Sabden O.S. (2018) Modernizacija obshhestvennogo razvitiya i novaja paradigma upravlenija gosudarstvom // Vek globalizacii. No. 2. P. 43–56. (In Russian).
- 3 Daribaeva A.K., Kurmankulova N.Zh., Karbetova Sh.R. (2018) Razvitie massovogo predprinimatel'stva v Kazahstane // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Jekonomika. No. 3 (91). P. 173–179. (In Russian).
- 4 Djusembaeva L.K. Rol' malogo predprinimatel'stva v jekonomicheskom razvitii RK // International Journal of Professional Science. 2020. No. 10.2. P. 16–21. (In Russian).
- 5 Sabirova R.K., Musaeva A.A., Tajidenova A.R. (2021) Jastar jümıssyzdyǵyn tömendetudeǵı saǵyn käsıperliktiñ röli // Ekonomika: strategiya i praktika. No. 1(16). P. 117–129. (In Kazakh).
- 6 Krakoveckaja I.V., Vorob'eva E.S., Votjakova I.V., Chernjak M.Je., Makarov I.V. (2021) Tendencii razvitiya malogo i srednego biznesa v Rossijskoj Federacii v krizisnyh uslovijah: vyzovy i perspektivy // Jekonomika, predprinimatel'stvo i pravo. No. 1. V. 13. P. 113–124. (In Russian).
- 7 Myzrova K.A., Spektor A.A., Zavodckov A.S. (2024) Malyj biznes: tendencii, perspektivy, uslovija razvitiya // Jekonomika, predprinimatel'stvo i pravo. No. 5. V. 14. P. 2141–2157. (In Russian).
- 8 Qazaqstan Respublikasynda memleket ieliginen alu men jekeşelendirudiñ 1993–1995 jyldarǵa arnalǵan (II-kezeñ) Ülttyq baǵdarlamasy turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ 1993 jylǵy 5 nauryздаǵy No. 1135 Jarlyǵy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U930001135_. (In Kazakh).
- 9 Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2015 jylǵy 31 nauryздаǵy No. 168 Qaulysymen bekıtilgen «Biznestiñ jol kartasy–2020» biznesti qoldau men damytudyñ bırıñǵai baǵdarlamasy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000168>. (In Kazakh).
- 10 Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2019 jylǵy 24 jeltoqsandaǵy No. 968 qaulysymen «Biznestiñ jol kartasy–2025» biznesti qoldau men damytudyñ memlekettik baǵdarlamasy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000968>. (In Kazakh).
- 11 Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau jáne reformalar agenttiginin Ülttyq statistika bürosynin resmi saity. URL: [https://stat.gov.kz/upload/iblock/297/5druxk3xts64m4z9gvg0cao31h7c6wiv/%D0%9C%D0%A1%D0%9F%D0%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7\).pdf](https://stat.gov.kz/upload/iblock/297/5druxk3xts64m4z9gvg0cao31h7c6wiv/%D0%9C%D0%A1%D0%9F%D0%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7).pdf). (In Kazakh).
- 12 Naskol'ko jeffektivna gospodderzhka biznesa v RK v period pandemii. URL: https://forbes.kz/articles/effektivnost_mer_gospodderjki_biznesa_v_kazahstane_v_period_pandemii_koronavirusa. (In Russian).
- 13 An Analysis of Government Support Programs for Small Business Development and Growth // Scholedge International Journal of Business Policy & Governance. 2023. Vol. 10. Issue 02. (In English).
- 14 «Nätijeli jümısspen qamtudy jáne jappai käsıperlikti damytudyñ 2017–2021 jyldarǵa arnalǵan «Eñbek» memlekettik baǵdarlamasy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746>. (In Kazakh).
- 15 Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2021 jylǵy 12 qazandaǵy No. 728 qaulysymen bekıtilgen 2021–2025jyldarǵa arnalǵan käsıperlikti damytu jönindegi Ülttyq joba. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000728>. (In Kazakh).
- 16 Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2022 jylǵy 27 säuirdegi № 250 qaulysymen bekıtilgen Qazaqstan Respublikasynda saǵyn jáne orta käsıperlikti damytudyñ 2030 jylǵa deingi tüjyrymdamasy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000250>. (In Kazakh).
- 17 Government financial support and financial performance of SMEs: A dual sequential mediator approach // Heliyon. 2022. No. 8. P. 11351. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e11351>. (In English).
- 18 Kookueva V., Tsertseil J. (2020) The role of state support for small and medium-sized businesses in the context of innovative economic development // E3S Web of Conferences. No. 220. P. 1031. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202022001031>. (In English).
- 19 Versockij R.R. (2019) Zarubezhnyj opyt podderzhki malogo i srednego predprinimatel'stva i vozmozhnosti ego primeneniya v sovremennoj Rossii // Upravlencheskoe konsul'tirovanie. No. 7. P. 108–114. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyj-opyt-podderzhki-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-i-vozmozhnosti-ego-primeneniya-v-sovremennoj-rossii>. (In Russian).

ЕЛШИБАЕВ Р.К.,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: rakymzhan.yelshibayev@bk.ru

ORCID ID: 0000-0001-7119-7400

УКУБАСОВА Г.С.,²

PhD, к.э.н., профессор.

e-mail: Ukubasova_g@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6771-7378

АМИРБЕКОВА А.Б.,³

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: ainurkhan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0965-1382

ТУНГАТАРОВА Б.М.,⁴

докторант.

e-mail: Botakoz737@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-3006-9393

¹Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

²Есиль университет,

г. Астана, Казахстан

³Международный Таразский

университет им. Ш. Мұртазы

г. Тараз, Казахстан

⁴Казахстанско-Британский

технический университет,

г. Алматы, Казахстан

ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Роль и значение предпринимательства в национальной экономике не вызывают споров. Как известно, приоритетом является развитие малого и среднего предпринимательства. Это прежде всего залог социально-экономического развития страны. Со стороны государства созданы все условия, но конкретные результаты не достигнуты. Это обстоятельство говорит о необходимости проведения исследований в этом направлении. Целью исследовательской работы является оценка состояния становления и развития малого и среднего предпринимательства, влияния системы государственной поддержки и разработка рекомендаций по ее совершенствованию. В нашей стране с первых лет независимости и до настоящего времени применяются различные инструменты поддержки предпринимательства. Принят и реализован ряд государственных программ. Но реальные результаты низкие. В этом направлении были проведены исследования по критическому анализу, систематизации, оценке. Результаты исследования показали, что принятые и реализованные в стране программы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства не оказали существенного положительного влияния на его динамичное развитие, улучшение показателей. Даже некоторые программы были приостановлены или отменены до завершения периода реализации. Инициативы государства по развитию предпринимательства не доведены до конца, соответственно, конкретных результатов не было. По данному вопросу сделаны авторские выводы и рекомендации. Все это говорит о высокой научной и практической значимости. Ценность исследовательской работы характеризуется прежде всего систематизацией, оценкой результатов и разработкой научно обоснованных рекомендаций и выводов по совершенствованию государственной поддержки для развития предпринимательства, в том числе малого и среднего предпринимательства в стране. Результаты исследования положительно скажутся на развитии субъектов малого и среднего бизнеса, повышении эффективности деятельности. Поэтому имеют не только теоретическое, но и практическое значение.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, национальная экономика, частная собственность, приватизация, развитие, конкурентная среда, инвестор, государственная программа.

YELSHIBAYEV R.K.,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: rakymzhan.yelshibayev@bk.ru

ORCID ID: 0000-0001-7119-7400

UKUBASSOVA G.S.,²

PhD, c.e.s., professor.

e-mail: Ukubasova_g@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6771-7378

AMIRBEKOVA A.B.,³

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: ainurkhan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0965-1382

TUNGATAROVA B.M.,⁴

PhD student.

e-mail: Botakoz737@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-3006-9393

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

²Esil University,

Astana, Kazakhstan

³International Taraz University

named after Sh. Murtaza,

Taraz, Kazakhstan

⁴Kazakhstan-British Technical University,

Almaty, Kazakhstan

ISSUES OF STATE SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN

Abstract

The role and importance of entrepreneurship in the national economy is not controversial. As it is known, the priority is the development of small and medium-sized enterprises. Because this is, first of all, the key to the socio-economic development of the country. So far all conditions have been created by the state, but no concrete results have been achieved. This circumstance indicates the need for research in this direction. The purpose of the research work is to assess the state of formation and development of small and medium-sized enterprises, the influence of the state support system and develop recommendations for its improvement. From the first years of independence to the present, various tools for supporting entrepreneurship have been used in our country. A number of government programs have been adopted and implemented. But the real results are low. In this direction, a study was conducted on critical analysis, systematization, and evaluation. The results of the study showed that the programs of state support for small and medium-sized enterprises adopted and implemented in the country did not have a significant positive impact on its dynamic development and improvement of indicators. Even some programs were suspended or canceled before the implementation period ended. State initiatives to develop entrepreneurship have not been completed, respectively, there have been no concrete results. Author's conclusions and recommendations were made on this issue. All this speaks of high scientific and practical significance. The value of research work is characterized primarily by systematization, evaluation of results and the development of scientifically based recommendations and conclusions on improving state support for the development of entrepreneurship, including small and medium-sized enterprises in the country. The results of the study will have a positive effect on the development of small and medium-sized businesses, increasing the efficiency of activities. Therefore, they have not only theoretical, but also practical significance.

Key words: small and medium entrepreneurship, national economy, private property, privatisation, development, competitive environment, investor, state programme.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 03.10.2024

МРНТИ 06.81.19

УДК 334.021

JEL M21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-150-167>

ТАТИКОВА А.У.,¹

докторант.

e-mail: asiya.tatikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5943-6576

ПЯГАЙ А.А.,^{*2}

д.э.н., профессор.

*e-mail: pyagay72@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

ЖУМАШЕВА С.Т.,³

к.э.н., доцент.

e-mail: torehanoba@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0003-0559-5608

МЕДЕНИ Т.,⁴

PhD, профессор.

e-mail: tuncmedeni@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2964-3320

¹Университет «Туран-Астана»,

г. Астана, Казахстан

²Казахская национальная академия хореографии,

г. Астана, Казахстан

³Казахский НИИ экономики АПК и

развития сельских территорий,

г. Алматы, Казахстан

⁴Университет Йылдырым Баязит,

г. Анкара, Турция

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (на примере Республики Казахстан)

Аннотация

В контексте стремления многих стран Центральной Азии к модернизации своей экономики и диверсификации источников энергии изучение экологических инноваций в секторе малых и средних предприятий (МСП) является важнейшим аспектом в определении перспектив устойчивого развития. Целью данного исследования является выявление динамики экоинноваций в секторах малого и среднего бизнеса Казахстана, а также оценка практической значимости этих инноваций как для экологии, так и для общества в целом. Для достижения этой цели была использована комбинация методов, включая опросы предпринимателей и руководителей предприятий с использованием структурированных анкет, а также анализ статистической информации. Результаты исследования свидетельствуют о том, что малые и средние предприятия Казахстана активно внедряют стратегии, направленные на энергосбережение и использование экологически эффективных технологий, что приводит к высокому уровню экономии энергии. Эта тенденция подчеркивает растущую роль МСП в экономике, что отражается в увеличении валовой добавленной стоимости и их доли в валовом внутреннем продукте. Увеличение инвестиций в охрану окружающей среды с 2000 г. свидетельствует о повышении осведомленности о важности экологических проблем и укреплении стратегий устойчивого развития в Казахстане. Таким образом, МСП активно участвуют в снижении воздействия на окружающую среду и рассматривают экологические инновации как ключевой фактор устойчивого экономического роста. Результаты исследования предоставляют ценную основу для принятия обоснованных решений в сфере экологической устойчивости и развития малого и среднего бизнеса в странах Центральной Азии.

Ключевые слова: малые и средние предприятия, экоинновации, устойчивое развитие, энергосбережение, экологическая эффективность, валовой внутренний продукт, инновационные стратегии.

Введение

Современные экономические и экологические вызовы требуют переосмысления стратегий устойчивого развития, особенно в малом и среднем бизнесе (МСП), который играет ключевую роль в экономике стран Центральной Азии. В условиях глобального изменения климата, истощения природных ресурсов и необходимости перехода к низкоуглеродной экономике исследование экойнноваций в МСП приобретает особую значимость. Казахстан, будучи крупнейшей экономикой региона, демонстрирует растущие инвестиции в экологически устойчивые технологии, что делает его показательным примером для анализа. Однако несмотря на усилия по внедрению экойнноваций, существуют барьеры, связанные с финансированием, низкой осведомленностью предпринимателей и отсутствием действенных механизмов государственной поддержки.

Исследование актуально с точки зрения не только выявления существующих тенденций и стратегий экойнноваций в МСП Казахстана, но и формирования научно обоснованных рекомендаций по их совершенствованию. Оно соответствует глобальной повестке ООН в области устойчивого развития, включая цели 9 (инновации и инфраструктура), 12 (ответственное потребление и производство) и 13 (борьба с изменением климата), что подчеркивает его значимость не только для Казахстана, но и для всего Центрально-Азиатского региона.

В последние десятилетия мировое сообщество все больше подчеркивает важность устойчивого развития и экологической ответственности. Малые и средние предприятия (МСП) стали ключевыми участниками этой трансформации, внедряя экойнновации для снижения негативного воздействия на окружающую среду [1]. Растущая обеспокоенность по поводу изменения климата и его серьезных последствий для экосистем стала движущей силой разработки и внедрения экологически устойчивых решений. МСП в разных странах активно занимаются поиском инновационных подходов к смягчению последствий изменения климата. Международные организации, такие как Организация Объединенных Наций и Всемирный банк, активно поддерживают инициативы в области устойчивого развития и развития, призывая бизнес-сектор участвовать в устойчивом развитии. Это включает финансирование, обучение и обмен знаниями [2, 3].

В разных странах и регионах внедряются стимулы для поощрения зеленых инвестиций и разработки экологических приложений в МСП. Они могут включать налоговые льготы, гранты, а также доступ к финансированию для предприятий, ориентированных на устойчивое развитие. Компании по всему миру все больше осознают важность корпоративной социальной ответственности, включая экологические аспекты. МСП пополняют ряды предприятий, стремящихся к устойчивым практикам и уделяющих внимание своему экологическому следу [4]. Развитие современных технологий, таких как блокчейн, искусственный интеллект и Интернет вещей (IoT), стало важнейшим инструментом для развития экотехнологий. МСП по всему миру используют инновации для снижения своего воздействия на окружающую среду [5].

На фоне глобальных изменений и быстрого технологического прогресса экологические проблемы и инновации стали неотъемлемой частью различных секторов. В контексте стран Центральной Азии, где великолепные природные ресурсы сочетаются с уникальными экосистемами, роль экойнноваций для развития малого и среднего бизнеса приобретает стратегическое и незаменимое значение. Этот регион, включающий такие страны, как Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан, характеризуется разнообразием природных ландшафтов: от высоких гор и плодородных долин до пустынь и обильных водных ресурсов. Все эти элементы предоставляют уникальные возможности и проблемы для МСП в контексте экологической устойчивости [6, 7].

В условиях обильных природных ресурсов в регионе Центральной Азии малые и средние предприятия имеют возможность внедрять инновации, направленные на более эффективное использование природных активов. Внедрение экологических инноваций в области энергосбережения, водосбережения и устойчивого сельского хозяйства становится критически важным для оптимизации ресурсов и снижения негативного воздействия на окружающую среду [8]. Ландшафт Центральной Азии предоставляет уникальные возможности для развития экотуризма и зеленой промышленности. Малые предприятия могут интегрировать экойнновации в сек-

тор туризма, предлагая экологически чистые варианты путешествий и уникальные природные впечатления. Учитывая обширные лесные площади в некоторых странах региона, внедрение инноваций в стратегии устойчивого лесного хозяйства и сохранения биоразнообразия становится важным направлением для МСП. Экотехнологии для мониторинга и управления лесными ресурсами могут способствовать сохранению природного богатства [9].

В странах Центральной Азии уровень развития экологических инноваций среди малых и средних предприятий (МСП) существенно различается в зависимости от экономической политики, доступности финансовых ресурсов и государственной поддержки.

Казахстан занимает лидирующую позицию в регионе по внедрению экологических инноваций среди МСП. Здесь активно развиваются направления энергоэффективности, управления отходами и использования возобновляемых источников энергии (ВИЭ). Государство предоставляет значительную поддержку бизнесу в форме субсидий, налоговых льгот и специализированных программ. Однако среди барьеров остаются недостаточный доступ к финансированию для микробизнеса и нехватка квалифицированных кадров в области экоинноваций.

Узбекистан демонстрирует положительные тенденции в развитии экоинноваций, особенно в сферах энергоэффективности и водосбережения. Несмотря на существующие международные проекты поддержки, уровень вовлеченности МСП пока уступает Казахстану из-за ограниченного частного финансирования и административных преград. Однако политическая воля к развитию зеленой экономики постепенно растет.

Кыргызстан обладает значительным потенциалом в агроэкологии и экотуризме, но уровень внедрения экологических инноваций среди МСП остается низким. Основными препятствиями являются ограниченный доступ к финансовым ресурсам и отсутствие системной государственной поддержки. Международные донорские организации предоставляют отдельные гранты, однако их недостаточно для масштабных изменений.

Таджикистан характеризуется крайне низким уровнем экоинновационной активности в секторе МСП. В основном внимание уделяется проектам в сфере водосбережения, но отсутствие инвестиций, высокие риски и слабая государственная поддержка затрудняют развитие экологически ориентированных бизнес-моделей.

Туркменистан существенно отстает в области экологических инноваций среди МСП. Закрытость экономики и ориентация на государственные мегапроекты препятствуют распространению зеленых технологий в малом и среднем бизнесе. Кроме того, отсутствует доступ к международному финансированию и передовым технологиям.

Экоинновации в области водосбережения и управления водными ресурсами могут включать разработку интеллектуальных систем мониторинга, которые обеспечивают контроль качества воды в режиме реального времени и оптимизацию ее использования. Кроме того, разработка технологий очистки воды и утилизации отходов может способствовать снижению негативного воздействия на водные экосистемы и обеспечению устойчивого использования водных ресурсов в условиях изменения климата. Такие передовые подходы к управлению водными ресурсами не только способствуют экологической устойчивости, но и создают благоприятные условия для развития малого и среднего бизнеса, способствуя экономической устойчивости в регионе Центральной Азии [10].

Малые и средние предприятия (МСП) в Центральной Азии могут активно заниматься социально и экологически ответственной практикой, привлекая потребителей и инвесторов, которые ценят устойчивые и ответственные бизнес-модели. Экосертификации и маркетинговые стратегии, ориентированные на экологическую ответственность, могут стать ключевыми факторами успешного развития МСП в регионе [11]. МСП также могут найти партнерские отношения с государственными инициативами в области развития окружающей среды, получая поддержку и ресурсы для внедрения экоинноваций. Государственная поддержка может включать финансирование, обучение и создание благоприятной деловой среды для устойчивого развития МСП [12].

Поэтому, учитывая уникальные природные ресурсы и экосистемы Центральной Азии, внедрение экологических инноваций приобретает стратегическое значение для устойчивого развития малого и среднего бизнеса. Эти инновации не только позволяют эффективно решать экологические проблемы, но и открывают новые перспективы для предпринимательства в этом регионе [13].

Многочисленные исследователи подчеркивают ключевую роль малых и средних предприятий (МСП) в достижении экологической устойчивости. Ученые в основном анализируют роль МСП в регионе Центральной Азии и предлагают стратегии экойнноваций, направленные на повышение энергоэффективности и снижение воздействия на окружающую среду [14, 15, 16, 17].

Учитывая специфику развития экологических инноваций в странах Центральной Азии и лидерство Казахстана в этом процессе, данное исследование фокусируется на всестороннем анализе МСП Казахстана как ключевого примера для региона.

Целью данного исследования является проведение комплексного анализа экологической эффективности и инноваций в секторе малого и среднего бизнеса в странах Центральной Азии, в частности в Казахстане. Особый акцент на малых и средних предприятиях как ключевых участниках экономики региона придает исследованию инновационный характер. В этом контексте МСП рассматриваются не только как субъекты, но и как движущие силы инноваций и устойчивого развития. Это подчеркивает их значимость в процессе внедрения и адаптации к экойнновациям, способствуя развитию более устойчивой и инновационной экономики в регионе.

Ключевые задачи в рамках этой цели включают в себя:

- ♦ анализ текущего уровня интеграции экологических инноваций в сегментах малого и среднего бизнеса;
- ♦ оценку наличия и применения чистых технологий, систем управления отходами, энергоэффективных практик, а также экологически устойчивых подходов на предприятиях;
- ♦ изучение эффективности использования ресурсов МСП с учетом их влияния на экологическую и экономическую стабильность.

В отличие от существующих работ, сосредоточенных на анализе макроэкономических показателей экологической устойчивости, настоящее исследование делает акцент на микроэкономическом уровне, рассматривая влияние экойнноваций на деятельность малых и средних предприятий. В рамках исследования:

Впервые проведен комплексный анализ динамики внедрения экойнноваций в МСП Казахстана за последние два десятилетия с учетом региональной специфики.

Определена взаимосвязь между уровнем экологической активности предприятий и их экономической эффективностью, что позволяет обосновать экономические выгоды устойчивого развития.

Выявлены основные барьеры внедрения экойнноваций в секторе МСП, включая финансовые, институциональные и организационные ограничения.

Разработаны рекомендации по усилению государственной поддержки экойнновационной деятельности малого и среднего бизнеса, что может быть использовано в разработке стратегических документов и государственных программ.

Таким образом, данное исследование не только расширяет теоретическую базу знаний о роли экойнноваций в малом и среднем бизнесе, но и предлагает практико-ориентированные решения для улучшения устойчивого развития данного сектора в странах Центральной Азии.

Материалы и методы

Для реализации поставленных задач исследования была использована комбинация методов, включающая количественные и качественные подходы.

Исследование включало следующие этапы:

1. Проведение опросов и анкетирований;
2. Составление базы данных и формирование выборки;
3. Анализ социально-демографического разнообразия;
4. Обработка и анализ данных;
5. Статистический анализ данных.

Исследование охватывало предпринимателей, представляющих малый и средний бизнес в различных регионах Казахстана. В опросе приняли участие 840 предпринимателей из 14 областей Казахстана, а также из городов республиканского значения (Астана, Алматы, Шымкент), что делает выборку репрезентативной на национальном уровне. Респонденты представляли такие отрасли, как производство, услуги, торговля и сельское хозяйство.

Методика отбора респондентов. Выборка формировалась с использованием целенаправленного отбора с элементами случайного отбора. Целевые группы включали предпринимателей, зарегистрированных в базе данных Торгово-промышленной палаты Казахстана, а также участников государственных программ поддержки бизнеса. Распространение анкет осуществлялось через онлайн-опросы (Google Forms), а также через партнерские бизнес-ассоциации. Доля ответов составила 78% от общего числа разосланных приглашений (870 из 1000), а полностью заполненные анкеты составили 840.

Анкетирование проводилось с октября по декабрь 2023 г. Анкета включала вопросы, касающиеся базовой информации о респондентах: пол (55% женщин), возраст, образование (50% респондентов имели высшее образование), а также основных стратегий, которые они используют в сфере экоинноваций. Для оценки некоторых вопросов использовалась 5-балльная шкала Лайкерта. Анкетирование было анонимным, в каждой форме содержалось уведомление о согласии на обработку информации.

Анализ статистических данных сосредоточен на конъюнктурной картине Казахстана как крупнейшего рынка в Центрально-Азиатском регионе. Информационную базу исследования составили данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК Министерства национальной экономики Республики Казахстан за 2000–2023 гг. Данные за 2024 г. на момент исследования отсутствовали. Анализ финансовых показателей ограничен данными за определенный период, которые могут не учитывать сезонные или циклические изменения в экономике и внутреннюю динамику МСП.

Методы обработки данных:

1. Корреляционный анализ – проведен для оценки степени взаимосвязи между долей предприятий, внедряющих системы энергоэффективности, и уровнем выбросов парниковых газов на душу населения. Результаты показали значимую положительную корреляцию ($r = 0,96$; $p < 0,01$) между внедрением экоинноваций и снижением затрат на энергоресурсы (рисунок 1).

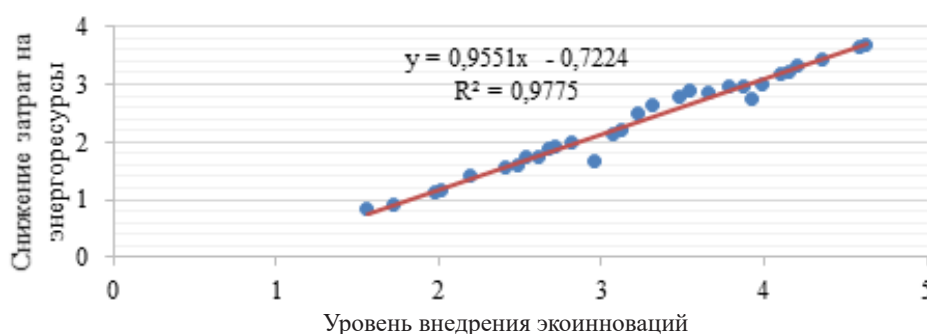

Рисунок 1 – Корреляция между экоинновациями и снижением затрат

Примечание: Разработано авторами по данным опроса.

2. Тесты статистической значимости:

♦ t-тест (тест Стьюдента) – использовался для сравнения различий между малыми и средними предприятиями. Было выявлено, что средние предприятия чаще внедряют экоинновации ($M = 3,8$, $SD = 1,2$), чем малые ($M = 2,9$, $SD = 1,1$), $p < 0,05$;

♦ дисперсионный анализ (ANOVA) – применялся для оценки различий в уровне внедрения экоинноваций среди отраслей экономики. Результаты ANOVA показали значимые различия ($F(3, 836) = 5,72$, $p < 0,01$), где наибольшая активность наблюдается в производственном секторе.

Данный раздел подробно рассматривает методологию исследования, включая процесс сбора данных, выборку респондентов и методы статистической обработки. Это позволяет обеспечить обоснованность сделанных выводов и подтвердить их научную достоверность.

Результаты и обсуждение

На основании полученных данных проведен анализ тенденций внедрения экойнноваций в малом и среднем бизнесе Казахстана. Выявлено разнообразие стратегий, применяемых в малых и средних предприятиях (МСП) в регионе Центральной Азии. Согласно данным опроса, энергосбережение и экологически эффективные технологии выступают в качестве основных направлений, что свидетельствует о стремлении предпринимателей к смягчению воздействия на окружающую среду и повышению энергоэффективности (рисунок 2).

Рисунок 2 – Распределение применяемых инновационных стратегий в субъектах МСП Казахстана

Примечание: Разработано авторами по данным опроса.

Высокий процент энергосбережения (30%) свидетельствует о широком внедрении практик, направленных на сокращение потребления энергии, что может привести к сокращению воздействия на окружающую среду и экономии средств. Внедрение вторичных ресурсов отражает усилия предприятий по использованию вторичных материалов, тем самым способствуя снижению нагрузки на природные ресурсы. Сокращение выбросов свидетельствует о приверженности компаний минимизации своего воздействия на окружающую среду, в то время как наличие экологически эффективных технологий подчеркивает внимание предприятий к принятию современных и экологически эффективных практик.

Однако высокая положительная корреляция ($r = 0,96$) между внедрением экойнноваций и снижением затрат на энергоресурсы может носить парадоксальный характер. С одной стороны, экологические инновации действительно способствуют сокращению затрат, что подтверждают данные опроса. С другой стороны, существует вероятность проявления эффекта Джевонса, при котором повышение энергоэффективности ведет к увеличению общего потребления ресурсов за счет роста производственной активности и потребления. Кроме того, на положительную динамику может влиять экономический рост самих предприятий, обладающих большим потенциалом для внедрения инноваций. Таким образом, полученная корреляция может отражать не только эффект самих инноваций, но и общий рост эффективности бизнеса, что требует дополнительного лонгитюдного анализа для установления причинно-следственной связи.

Оценка эффективности экологических инноваций основывалась на среднем арифметическом баллов оценок участников, полученных в ходе опроса. Согласно проведенному опросу, полученный рейтинг эффективности внедрения выбранных стратегий в области экологических инноваций составил 4,15, что свидетельствует о том, что выбранные стратегии в области экологических инноваций демонстрируют хорошие результаты, хотя и с потенциальными областями для улучшения. Это важный аспект для бизнеса, поскольку он позволяет выявить сильные стороны инноваций и определить потенциальные области для развития, тем самым обеспечивая

основу для стратегических улучшений и повышения устойчивости в сфере охраны окружающей среды.

Комплексный анализ проблем, связанных с внедрением экологических инноваций на предприятии, позволяет выделить несколько ключевых аспектов (рисунок 3).

Рисунок 3 – Трудности, с которыми сталкиваются респонденты при внедрении экологических инноваций

Примечание: Разработано авторами по данным опроса.

Наиболее заметной проблемой является нехватка финансирования (39%), что может сдерживать полномасштабное внедрение экологических изменений. Кроме того, важно учитывать трудности в обучении сотрудников новым технологиям и методам работы (19%), что может создавать препятствия для эффективной адаптации персонала к инновационным практикам. Неопределенность относительно быстрой окупаемости инвестиций в экологические решения также представляет собой существенное ограничение (27%). Кроме того, сопротивление изменениям со стороны определенных сотрудников или уровней управления может создавать дополнительные проблемы (15%). В этом обзоре подчеркивается важность не только финансового, но и культурного и организационного подхода к внедрению экологических инноваций для преодоления трудностей и достижения устойчивого успеха.

Анализируя представленные идеи по улучшению поддержки и стимулирования в сфере экологических инноваций, можно выделить несколько ключевых направлений (рисунок 4).

Рисунок 4 – Распределение мнений респондентов о наиболее эффективных инициативах по улучшению поддержки и стимулирования в сфере экологических инноваций

Примечание: Разработано авторами по данным опроса.

Государственные стимулы, получившие высокий рейтинг 42%, можно было бы дополнительно усилить или расширить, чтобы привлечь больше предприятий к внедрению экологических инноваций. Стимулирование инноваций (25%) можно было бы усилить, например, путем введения конкурсов, грантов или других стимулов для поощрения активного поиска инновационных решений в области экологии. Хотя учебные курсы получили некоторую поддержку (18%), их можно было бы более интенсивно разрабатывать и адаптировать для удовлетворения конкретных потребностей предприятий, тем самым повышая их эффективность. Партнерства и обмен знаниями (15%) также можно было бы активнее поддерживать, создавая платформы для взаимодействия между компаниями и обмена передовым опытом. Такой комплексный подход к улучшению поддержки и стимулирования мог бы создать более стимулирующую среду для предприятий, активно внедряющих экологические инновации.

Таким образом, ответы респондентов указывают на высокую оценку эффективности текущих стратегий, но также подчеркивают необходимость дополнительных ресурсов и поддержки для преодоления трудностей внедрения экологических инноваций. Рассматривая усилия предприятий региона по энергосбережению, внедрению вторичных ресурсов и сокращению выбросов, респонденты подчеркивают важность дальнейшей поддержки и стимулов для продвижения экологической устойчивости.

Малый и средний бизнес в Республике Казахстан за последнее десятилетие развивается в контексте активных инновационных преобразований, происходящих в экономике страны. В этих условиях отечественный сектор МСБ, с одной стороны, интегрирует общие тенденции инновационного развития, свойственные национальной экономике, а с другой – формирует уникальные особенности, отражающие специфику его функционирования.

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, инновационная активность казахстанских предприятий остается по-прежнему низкой – 11,7% в 2023 г. (рисунок 5).

Рисунок 5 – Инновационная активность предприятий Казахстана

Источник: Разработано авторами на основе данных источника [18].

В 2015 г. насчитывалось 31,8 тыс. предприятий, после чего наблюдается незначительное снижение до 28,1 тыс. в 2020 г., в последние годы показатель стабилизировался около 30,6 тыс. в 2023 г. Из них количество предприятий, внедряющих инновации в 2015 г., составляло 2,6 тыс., затем наблюдался постепенный рост до 3,6 тыс. в 2023 г. Пик инновационной активности был в 2019 (3,2 тыс.) и в 2023 гг. (3,6 тыс.), что свидетельствует о росте инновационной активности в последние годы. Уровень инновационной активности предприятий в 2015 г. составлял 8,1% и достиг максимального уровня 11,7% в 2023 г.

Общее количество предприятий снизилось после 2015 г., что может быть связано с экономическими факторами, влияющими на бизнес-среду. При этом количество инновационно активных предприятий медленно, но стабильно растет, что говорит о повышении роли инноваций в бизнесе. Повышение уровня инновационной активности предприятий указывает на усиление тенденции к технологическому развитию и внедрению новых решений.

Рассмотрим инновационную активность малых и средних предприятий (таблица 1).

Таблица 1 – Инновационная активность малых и средних предприятий в Казахстане

Годы	Малые предприятия			Средние предприятия		
	количество предприятий, единиц	из них имеющие инновации	уровень активности в области инноваций, в %	количество предприятий, единиц	из них имеющие инновации	уровень активности в области инноваций, в %
2015	26 912	1 485	5,5	2 832	503	17,8
2016	26 385	1 791	6,8	2 745	491	17,9
2017	26 329	1 810	6,9	2 677	535	20,0
2018	26 128	1 877	7,2	2 609	618	23,7
2019	24 034	1 779	7,4	2 558	644	25,2
2020	23 731	1 807	7,6	2 558	655	25,6
2021	23 856	1 647	6,9	2 526	604	23,9
2022	26 306	2 249	8,5	2 642	544	20,6
2023	26 071	2 493	9,6	2 740	516	18,8

Примечание: Составлено по данным [18].

Как видно из таблицы 1, общее количество малых предприятий за 2015–2023 гг. варьировалось от 23 731 (2020 г.) до 26 912 (2015 г.), показывая небольшой спад в середине периода, но затем восстановление. Количество малых предприятий, занимающихся инновациями, увеличилось с 1485 в 2015 г. до 2493 в 2023 г. Уровень инновационной активности малых предприятий вырос с 5,5% (2015 г.) до 9,6% (2023 г.), что свидетельствует об увеличении их вовлеченности в инновационную деятельность.

Что касается средних предприятий, их общее количество осталось относительно стабильным в пределах 2526–2832 единиц, число инновационно активных средних предприятий выросло с 503 в 2015 г. до 655 в 2020 г., но затем пошло на спад, составив 516 в 2023 г. Уровень инновационной активности средних предприятий сначала увеличился с 17,8% (2015 г.) до 25,6% (2020 г.), но затем снизился до 18,8% (2023 г.), что говорит о некотором ослаблении инновационного потенциала в последние годы.

Малые предприятия показывают рост инновационной активности, несмотря на незначительное колебание их общего количества. Это говорит о том, что малый бизнес в Казахстане все больше ориентируется на инновации. Средние предприятия, напротив, демонстрируют снижение уровня инновационной активности после 2020 г., что может быть связано с экономическими трудностями, снижением мотивации к инновациям.

Казахстан, как крупнейший рынок в регионе, особенно продемонстрировал динамику перехода к устойчивым экологическим стратегиям. С 2000 по 2023 гг. наблюдалась тенденция к росту доли предприятий, инициирующих внедрение энергоэффективных систем. Начиная с 19,4% в 2000 г., эта тенденция свидетельствует о постепенном росте интереса и усилий в области энергосбережения среди предприятий страны. С 2015 г. по сравнению с 2000 г. наблюдалось увеличение доли предприятий, внедряющих энергоэффективные системы, на 53,3%, что свидетельствует о растущем осознании важности мер по энергосбережению. Примечательно, что в 2020 г. наблюдалось небольшое снижение доли предприятий, внедряющих энергоэффективные системы, вероятно, из-за внешних факторов, таких как экономические трудности или влияние пандемии. Однако к 2023 г. наблюдался резкий рост доли предприятий, что может свидетельствовать о новых стимулах, инициативах или повышении осведомленности о важности энергоэффективности в бизнес-сообществе Казахстана. Эти изменения подчеркивают динамичность ситуации и постоянное развитие подходов к энергоэффективности в бизнес-секторе страны (рисунок 6).

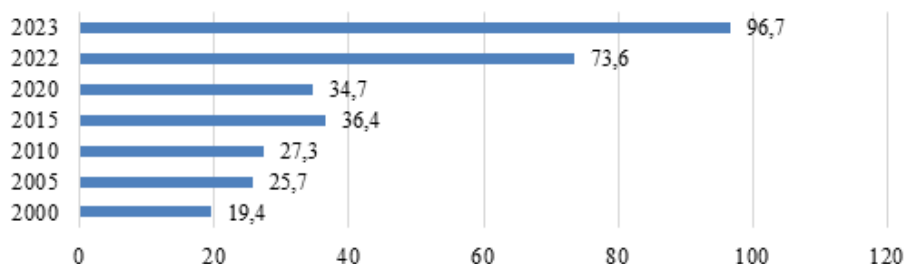

Рисунок 6 – Предприятия, внедряющие системы энергоэффективности

Источник: Разработано авторами на основе данных источника [18].

С 2000 по 2023 гг. в Казахстане также наблюдается стабильный и значительный рост валовой добавленной стоимости малых и средних предприятий (МСП), что свидетельствует об их важнейшей роли в экономике страны. В начале периода, несмотря на невысокое абсолютное значение, доля МСП в ВВП увеличилась. С 2015 г. наблюдается период интенсивного роста валовой добавленной стоимости МСП, а в 2023 г. наблюдается резкий рост как абсолютного значения, так и их доли в ВВП (рисунок 7).

Рисунок 7 – Валовая добавленная стоимость МСП, %

Примечание: Разработано авторами на основе данных источника [18].

Эти тенденции свидетельствуют о постепенном укреплении МСБ в экономическом ландшафте Казахстана, где они играют все более значимую роль, внося вклад в общую экономическую активность страны. Рост валовой добавленной стоимости и доли МСБ в ВВП может быть показателем их активного участия в различных секторах и их приверженности инновациям и устойчивому развитию.

С начала 2000-х годов в Казахстане наблюдается тенденция к постепенному увеличению расходов на охрану окружающей среды (таблица 2).

Таблица 2 – Затраты предприятий на охрану окружающей среды, млн тенге

Показатели	2000 г.	2005 г.	2010 г.	2015 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.
Текущие затраты на охрану окружающей среды	17780,7	43558,2	99652,5	174650,0	210397,1	245790,2	284853,3	343024,4
Затраты на капитальный ремонт основных производственных фондов по охране окружающей среды	2700,0	3319,6	15800,0	82883,2	173618,6	171165,3	159660,8	267260,7
Примечание: Составлено авторами по данным источника [18].								

Текущие затраты на охрану окружающей среды в 2000 г. составили 17 780,7 млн тенге, в последующие годы наблюдается устойчивый рост: 2005 г. – 43 558,2 млн тенге (+145% по сравнению с 2000 г.); 2010 г. – 99 652,5 млн тенге (+128% к 2005 г.); 2015 г. – 174 650,0 млн тенге (+75% к 2010 г.); 2020 г. – 210 397,1 млн тенге (+20% к 2015 г.); 2023 г. – 343 024,4 млн тенге (+63% к 2020 г.). В период 2020–2023 гг. рост особенно интенсивный, что может быть связано с усилением экологических требований и расширением природоохранных программ. Такие статистические данные дают объективный обзор изменений в расходах на охрану окружающей среды и отражают национальные усилия по обеспечению экологической устойчивости. Эта тенденция увеличения расходов поддерживается принятием и реализацией различных государственных программ и инициатив, направленных на охрану окружающей среды. Ключевыми программами в этой области являются «Зеленая экономика – 2050», направленная на создание экономики, основанной на принципах устойчивого развития, «Энергетическая стратегия до 2030 года» с акцентом на диверсификацию источников энергии и «Кодекс экологических обязательств», призывающий предприятия сокращать свое воздействие на окружающую среду. Другие программы включают «Зеленую карту», стимулирующую развитие зеленых технологий, и «Государственную программу по охране окружающей среды до 2030 года», устанавливающую стратегические направления в решении экологических проблем.

Представленный рисунок 8 отражает динамику доли электроэнергии, произведенной возобновляемыми источниками энергии в Казахстане с 2015 по 2023 гг.

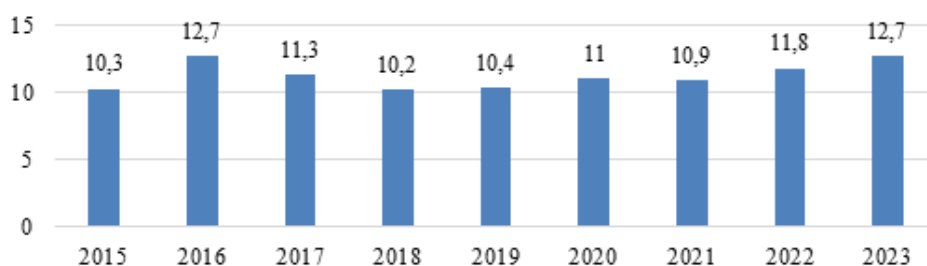

Рисунок 8 – Доля электроэнергии, произведенной возобновляемыми источниками энергии в Казахстане, %

Примечание: Разработано авторами на основе данных источника [18].

В 2015 г. доля электроэнергии, полученной из возобновляемых источников энергии (ВИЭ), составляла 10,3%. Наибольший рост был зафиксирован в 2016 г., когда показатель резко увеличился до 12,7%. В последующие годы наблюдаются колебания и незначительное снижение, особенно в 2018 г. (10,2%) и 2019 г. (10,4%), с 2020 г. начинается устойчивый рост: 2020 г. – 11,0%, 2021 г. – 10,9%, 2022 г. – 11,8%, 2023 г. – 12,7%. Несмотря на незначительные колебания, Казахстан демонстрирует устойчивый рост доли ВИЭ в общем энергобалансе, достигнув 12,7% в 2023 г. Дальнейшее развитие сектора требует продолжения государственной поддержки, модернизации инфраструктуры и привлечения инвестиций. На изменение доли чистой энергии в энергобалансе Казахстана могут влиять различные факторы рынка и обоснования, включая требования международных организаций и соглашений. Международные соглашения и обязательства, такие как Парижское соглашение Рамочной конвенции ООН об изменении климата, могут стимулировать страну к увеличению доли чистой энергии в своем энергобалансе.

Налоговая политика также играет роль в этом контексте. Различные налоговые льготы и поощрения со стороны правительства в отношении использования чистой энергии могут служить стимулом для предприятий и инвесторов, приводя к увеличению ее доли в общем потреблении энергии. Рост стоимости других источников энергии также является важным фактором. Если стоимость традиционных источников энергии, таких как уголь или нефть, увеличивается из-за различных факторов, компании могут обратить свое внимание на более экологически чистые альтернативы, такие как чистая энергия.

Индикатор выбросов парниковых газов включает углекислый газ (CO₂) и другие вещества, такие как метан и закись азота, которые также оказывают значительное влияние на глобальное

потепление. На рисунке 6 показан объем выбросов парниковых газов на душу населения. Этот показатель измеряется как сумма всех парниковых газов и выражается в единицах, называемых «эквивалентами углекислого газа». Использование «эквивалентов углекислого газа» направлено на учет различных эффектов потепления каждого газа. Для этого выбросы каждого газа умножаются на его «потенциал глобального потепления» (ПГП), который определяет, какое потепление может вызвать одна тонна этого газа по сравнению с одной тонной CO₂.

С 2000 по 2023 гг. в Казахстане наблюдается относительная стабилизация и даже снижение уровня выбросов парниковых газов на душу населения. Несмотря на умеренный рост до 2010 г., страна достигла стабильного уровня выбросов, который затем снизился. Эти позитивные изменения свидетельствуют о реализации эффективных мер по сокращению выбросов и более ответственному использованию ресурсов. Государственная политика, направленная на поддержку устойчивых практик в различных секторах экономики, могла способствовать формированию более ответственного подхода к решению экологических проблем. Активное внедрение более чистых технологий и изменение потребительских привычек могли способствовать достижению устойчивого уровня выбросов парниковых газов (рисунок 9).

Рисунок 9 – Анализ связи между долей предприятий, внедряющих энергоэффективные системы, и уровнем выбросов парниковых газов на душу населения

Примечание: Разработано авторами на основе данных источника [18].

Анализ корреляционно-регрессионных связей между долей предприятий, внедряющих энергоэффективные системы, и выбросами парниковых газов на душу населения за исследуемый период (2000–2023 гг.) выявил интересную динамику. В этот период наблюдается положительная корреляция между ростом доли предприятий, внедряющих энергоэффективные системы, и ростом выбросов парниковых газов на душу населения. Такой результат может свидетельствовать о том, что внедрение энергоэффективных технологий не привело к снижению общих выбросов парниковых газов.

Проведенный анализ данных не только подтверждает меняющиеся тенденции, но и позволяет выявить конкретные факторы, объясняющие связь между интеграцией энергоэффективных систем на предприятиях и объемами выбросов парниковых газов. Одним из ключевых факторов является пересмотр стратегий компаний, где компании, уделяя повышенное внимание принципам устойчивого развития, внедряют экологические инновации. Экологические инновации в малом и среднем бизнесе (МСП) и других секторах экономики играют решающую роль в снижении общего уровня выбросов и увеличении доли возобновляемых источников энергии. Осознанный переход к более экологически устойчивым практикам не только создает возмож-

ности для снижения негативного воздействия на окружающую среду, но и открывает новые перспективы для бизнеса в сфере зеленых технологий и инноваций.

Реализация экоинновационных стратегий на малых и средних предприятиях (МСП) в Центральной Азии оказывает положительное влияние на различные аспекты бизнеса, экологии и общества. Представленные результаты свидетельствуют не только о снижении негативного воздействия на окружающую среду, но и о создании конкурентных преимуществ для предприятий. МСП, активно внедряющие экоинновации, могут успешно конкурировать на рынке. Ресурсосбережение, повышение энергоэффективности и производство экологически чистой продукции не только способствуют снижению издержек предприятий, но и привлекают внимание экологически сознательных потребителей, тем самым увеличивая прибыль компаний [5].

Кроме того, результаты исследования подчеркивают важность корпоративной социальной ответственности и заботы об окружающей среде. Это может повысить репутацию компаний, привлекая внимание инвесторов, финансирующих устойчивые проекты. Такое внимание к экологическим аспектам приводит к привлечению инвестиций в разработку экологических технологий и инноваций, а также к повышению экологической осведомленности в обществе, формируя более ответственных потребителей [14].

Внедрение экоинноваций оказывает положительное влияние на экономику региона, способствуя снижению затрат на энергоресурсы, управлению отходами и созданию новых возможностей для бизнеса в сфере возобновляемой энергетики и экологически устойчивых технологий [16]. Кроме того, внедрение экоинноваций помогает снизить риски, связанные с регулированием и изменением климата, делая бизнес более устойчивым в нестабильной среде [15]. Кроме того, интеграция экоинноваций в малые и средние предприятия (МСП) в Центральной Азии также может способствовать формированию и развитию новых сегментов рынка. Переход к более экологически устойчивым практикам может создать спрос на инновационные продукты и услуги, тем самым стимулируя развитие новых секторов экономики и повышая конкурентоспособность региона в мировом масштабе.

Заключение

Исследование показало, что малый и средний бизнес Казахстана играет ключевую роль в продвижении экологических инноваций, что способствует повышению энергоэффективности и снижению негативного воздействия на окружающую среду. Основные результаты исследования включают:

1. Рост внедрения экоинноваций – все больше предприятий используют энергоэффективные технологии, системы управления отходами и возобновляемые источники энергии.
2. Экономическую выгоду – снижение затрат на энергоресурсы подтверждает, что внедрение экологически устойчивых решений способствует повышению рентабельности предприятий.
3. Факторы, стимулирующие развитие, – поддержка со стороны государства, доступ к финансированию и повышение осведомленности предпринимателей являются ключевыми драйверами роста экоинноваций.
4. Основные барьеры – нехватка финансовых ресурсов, недостаточная осведомленность и слабая мотивация бизнеса к долгосрочным инвестициям в устойчивые технологии.
5. Перспективы дальнейшего развития – расширение государственных инициатив и совершенствование механизмов стимулирования могут ускорить внедрение экологически эффективных решений среди малых и средних предприятий.

С учетом особенностей казахстанского рынка к наиболее перспективным и эффективным экоинновациям для малого и среднего бизнеса относятся:

1. Энергосберегающие технологии – внедрение систем интеллектуального управления энергопотреблением, светодиодного освещения, тепловых насосов.
2. Возобновляемые источники энергии (ВИЭ) – установка солнечных панелей, ветрогенераторов для снижения зависимости от традиционных источников энергии.
3. Технологии замкнутого цикла и переработки отходов – вторичная переработка материалов, особенно в строительной, пищевой и текстильной отраслях.

4. Водно- и ресурсосберегающие технологии – капельное орошение, системы повторного использования воды.

5. Зеленое строительство – применение экологически чистых материалов, энергоэффективных стандартов при проектировании и реконструкции зданий.

Эти направления наилучшим образом сочетаются с экономическими и природными условиями Казахстана, открывая перспективы для развития внутреннего и экспортного рынка зеленых технологий.

Рекомендации для повышения эффективности внедрения экологических инноваций:

Для бизнеса:

1. Оптимизация затрат на экоинновации – использование налоговых льгот и субсидий, предоставляемых государством для стимулирования внедрения устойчивых технологий.

2. Цифровизация процессов – применение технологий искусственного интеллекта и Интернета вещей (IoT) для оптимизации энергопотребления и минимизации отходов.

3. Партнерство и кооперация – объединение усилий с другими предприятиями и НПО для обмена знаниями и лучшими практиками в сфере устойчивого развития.

4. Обучение персонала – разработка внутренних тренингов и привлечение экспертов для повышения экологической грамотности сотрудников.

5. Сертификация и маркетинг – получение экосертификатов и продвижение устойчивых товаров и услуг как конкурентного преимущества.

Для правительства:

1. Развитие системы грантов и субсидий – увеличение финансирования для поддержки бизнеса в сфере экоинноваций.

2. Создание благоприятной налоговой политики – снижение налоговых ставок для предприятий, использующих возобновляемые источники энергии и энергосберегающие технологии.

3. Разработка образовательных программ – включение в учебные программы бизнес-школ и университетов курсов по устойчивому развитию и экологическим технологиям.

4. Поддержка инновационных стартапов – привлечение инвестиций в стартапы, занимающиеся разработкой экологически устойчивых решений.

5. Мониторинг и контроль – введение строгих стандартов и индикаторов устойчивого развития для малого и среднего бизнеса с возможностью получения государственных преференций.

Реализация данных мер позволит не только повысить экологическую ответственность бизнеса, но и усилить конкурентоспособность малых и средних предприятий, способствуя устойчивому экономическому росту и развитию зеленых технологий в Казахстане.

Информация о финансировании. Данное исследование профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP26101067 «Обеспечение национальной и продовольственной безопасности Казахстана посредством бизнес-моделирования повышения эффективности использования сельских населенных пунктов»).

ЛИТЕРАТУРА

1 Raihan A., Tuspekova A. Dynamic impacts of economic growth, energy use, urbanization, agricultural productivity, and forested area on carbon emissions: new insights from Kazakhstan // World Development Sustainability. 2022, vol. 1, p. 100019. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wds.2022.100019>

2 Akinyemi F.O. Vegetation trends, drought severity and land use-land cover change during the growing season in semi-arid contexts // Remote Sensing. 2021, vol. 13, no. 5, p. 836. URL: <https://doi.org/10.3390/rs13050836>

3 Koçak E., Ulucak R., Ulucak Z.Ş. The impact of tourism developments on CO2 emissions: An advanced panel data estimation // Tourism Management Perspectives. 2020, vol. 33, p. 100611. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100611>

4 Shahzad M., Qu Y., Rehman S.U., Zafar A.U. Adoption of green innovation technology to accelerate sustainable development among manufacturing industry // *Journal of Innovation & Knowledge*. 2022, vol. 7, no. 4, p. 100231. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100231>

5 Bulkhaierova Z.S., Alieva A.O. «Green» Economy: Realities and Prospects in Agriculture in the Republic of Kazakhstan // *Problems of AgriMarket*. 2021, no. 1, pp. 37–43. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.04>

6 Setyaningrum R., Muafi M. Green human resource management, green supply chain management, green lifestyle: their effect on business sustainability mediated by digital skills // *Journal of Industrial Engineering and Management*. 2023, vol. 16, no. 1, pp. 1–26. URL: <https://doi.org/10.3926/jiem.4152>

7 Wang X., Cho S.H., Scheller-Wolf A. Green technology development and adoption: competition, regulation, and uncertainty – a global game approach // *Management Science*. 2021, vol. 67, no. 1, pp. 201–219. URL: <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3538>

8 Paramati S.R., Mo D., Huang R. The role of financial deepening and green technology on carbon emissions: Evidence from major OECD economies // *Finance Research Letters*. 2021, vol. 41, p. 101794. URL: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101794>

9 Shakeyev S., Daribekov S., Mutaliyeva L., Khishauyeva Z., Kizimbayeva A. Influence of environmental factors and impact on financing innovation of SMEs // *Journal of Environmental Management & Tourism*. 2021, vol. 12, no. 5, pp. 1248–1262. URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5\(53\).10](https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5(53).10)

10 Yaakub N.F., Masron T., Marzuki A., Soda R. GIS-based spatial correlation analysis: Sustainable development and two generations of demographic changes // *Sustainability*. 2022, vol. 14, no. 3, p. 1490. URL: <https://doi.org/10.3390/su14031490>

11 Turekulova D., Beisengaliyev B., Valiyeva S., Kurmankulova N., Saimagambetova G. Analysis of sustainable development of SMEs and factors influencing to the ecotourism industry // *Journal of Environmental Management & Tourism*. 2022, vol. 13, no. 1, pp. 211–222. URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1\(57\).19](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1(57).19)

12 Skordoulis M., Kyriakopoulos G., Ntanos S., Galatsidas S., Arabatzis G., Chalikias M., Kalantonis P. The mediating role of firm strategy in the relationship between green entrepreneurship, green innovation, and competitive advantage: the case of medium and large-sized firms in Greece // *Sustainability*. 2022, vol. 14, no. 6, p. 3286. URL: <https://doi.org/10.3390/su14063286>

13 Gamidullaeva L.A., Vasin S.M., Wise N. Increasing small-and medium-enterprise contribution to local and regional economic growth by assessing the institutional environment // *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2020, vol. 27, no. 2, pp. 259–280. URL: <https://doi.org/10.1108/JSBED-07-2019-0219>

14 Afum E., Agyabeng-Mensah Y., Baah C., Acquah I.S.K., Osei M.B. Empirical evidence of SMEs' ecopreneurship posture, green competitiveness and community-based performance: the neglected missing linkages of green practices // *International Journal of Emerging Markets*. 2024, vol. 19, no. 10, pp. 2691–2711. URL: <https://doi.org/10.1108/IJOEM-10-2021-1577>

15 Berikhanovna C.M., Bauirzhanovna B.A., Kudaibergenovna N.G., Gulbagda B., Serikovna Y.G. The influence of green credit policy on green innovation and transformation and upgradation as a function of corporate diversification: the case of Kazakhstan // *Economies*. 2023, vol. 11, no. 8, p. 210. URL: <https://doi.org/10.3390/economies11080210>

16 Alam S.M.S., Islam K.M.Z. Examining the role of environmental corporate social responsibility in building green corporate image and green competitive advantage // *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2021, vol. 6, no. 1, p. 8. URL: <https://doi.org/10.1186/s40991-021-00062-w>

17 Raihan A., Tuspekova A. Role of economic growth, renewable energy, and technological innovation to achieve environmental sustainability in Kazakhstan // *Current Research in Environmental Sustainability*. 2022, vol. 4, p. 100165. URL: <https://doi.org/10.1016/j.crsust.2022.100165>

18 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 25.11.2024)

REFERENCES

1 Raihan A., Tuspekova A. (2022) Dynamic impacts of economic growth, energy use, urbanization, agricultural productivity, and forested area on carbon emissions: new insights from Kazakhstan // *World Development Sustainability*, vol. 1, p. 100019. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wds.2022.100019>. (In English).

2 Akinyemi F.O. (2021) Vegetation trends, drought severity and land use-land cover change during the growing season in semi-arid contexts // *Remote Sensing*, vol. 13, no. 5, p. 836. URL: <https://doi.org/10.3390/rs13050836>. (In English).

- 3 Koçak E., Ulucak R., Ulucak Z.Ş. (2020) The impact of tourism developments on CO2 emissions: An advanced panel data estimation // *Tourism Management Perspectives*, vol. 33, p. 100611. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100611>. (In English).
- 4 Shahzad M., Qu Y., Rehman S.U., Zafar A.U. (2022) Adoption of green innovation technology to accelerate sustainable development among manufacturing industry // *Journal of Innovation & Knowledge*, vol. 7, no. 4, p. 100231. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100231>. (In English).
- 5 Bulkhairova Z.S., Alieva A.O. (2021) «Green» Economy: Realities and Prospects in Agriculture in the Republic of Kazakhstan // *Problems of AgriMarket*, no. 1, pp. 37–43. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.04>. (In English).
- 6 Setyaningrum R., Muafi M. (2023) Green human resource management, green supply chain management, green lifestyle: their effect on business sustainability mediated by digital skills // *Journal of Industrial Engineering and Management*, vol. 16, no. 1, pp. 1–26. URL: <https://doi.org/10.3926/jiem.4152>. (In English).
- 7 Wang X., Cho S.H., Scheller-Wolf A. (2021) Green technology development and adoption: competition, regulation, and uncertainty – a global game approach // *Management Science*, vol. 67, no. 1, pp. 201–219. URL: <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3538>. (In English).
- 8 Paramati S.R., Mo D., Huang R. (2021) The role of financial deepening and green technology on carbon emissions: Evidence from major OECD economies // *Finance Research Letters*, vol. 41, p. 101794. URL: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101794>. (In English).
- 9 Shakeyev S., Daribekov S., Mutaliyeva L., Khishauyeva Z., Kizimbayeva A. (2021) Influence of environmental factors and impact on financing innovation of SMEs // *Journal of Environmental Management & Tourism*, vol. 12, no. 5, pp. 1248–1262. URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5\(53\).10](https://doi.org/10.14505/jemt.v12.5(53).10). (In English).
- 10 Yaakub N.F., Masron T., Marzuki A., Soda R. (2022) GIS-based spatial correlation analysis: Sustainable development and two generations of demographic changes // *Sustainability*, vol. 14, no. 3, p. 1490. URL: <https://doi.org/10.3390/su14031490>. (In English).
- 11 Turekulova D., Beisengaliyev B., Valiyeva S., Kurmankulova N., Saimagambetova G. (2022) Analysis of sustainable development of SMEs and factors influencing to the ecotourism industry // *Journal of Environmental Management & Tourism*, vol. 13, no. 1, pp. 211–222. URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1\(57\).19](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1(57).19). (In English).
- 12 Skordoulis M., Kyriakopoulos G., Ntanos S., Galatsidas S., Arabatzis G., Chalikias M., Kalantonis P. (2022) The mediating role of firm strategy in the relationship between green entrepreneurship, green innovation, and competitive advantage: the case of medium and large-sized firms in Greece // *Sustainability*, vol. 14, no. 6, p. 3286. URL: <https://doi.org/10.3390/su14063286>. (In English).
- 13 Gamidullaeva L.A., Vasin S.M., Wise N. (2020) Increasing small-and medium-enterprise contribution to local and regional economic growth by assessing the institutional environment // *Journal of Small Business and Enterprise Development*, vol. 27, no. 2, pp. 259–280. URL: <https://doi.org/10.1108/JSBED-07-2019-0219>. (In English).
- 14 Afum E., Agyabeng-Mensah Y., Baah C., Acquah I.S.K., Osei M.B. (2024) Empirical evidence of SMEs' ecopreneurship posture, green competitiveness and community-based performance: the neglected missing linkages of green practices // *International Journal of Emerging Markets*, vol. 19, no. 10, pp. 2691–2711. URL: <https://doi.org/10.1108/IJOEM-10-2021-1577>. (In English).
- 15 Berikhanovna C.M., Bauirzhanovna B.A., Kudaibergenovna N.G., Gulbagda B., Serikovna Y.G. (2023) The influence of green credit policy on green innovation and transformation and upgradation as a function of corporate diversification: the case of Kazakhstan // *Economies*, vol. 11, no. 8, p. 210. URL: <https://doi.org/10.3390/economies11080210>. (In English).
- 16 Alam S.M.S., Islam K.M.Z. (2021) Examining the role of environmental corporate social responsibility in building green corporate image and green competitive advantage // *International Journal of Corporate Social Responsibility*, vol. 6, no. 1, p. 8. URL: <https://doi.org/10.1186/s40991-021-00062-w>. (In English).
- 17 Raihan A., Tuspekova A. (2022) Role of economic growth, renewable energy, and technological innovation to achieve environmental sustainability in Kazakhstan // *Current Research in Environmental Sustainability*, vol. 4, p. 100165. URL: <https://doi.org/10.1016/j.crsust.2022.100165>. (In English).
- 18 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam RK. URL: <https://stat.gov.kz/> (data obrashheniya: 25.11.2024). (In Russian).

ТАТИКОВА А.У.,¹

докторант.

e-mail: asiya.tatikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5943-6576

ПЯГАЙ А.А.,^{*2}

д.э.н., профессор.

*e-mail: pyagay72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

ЖУМАШЕВА С.Т.,³

к.э.н., доцент.

e-mail: torehanoba@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0559-5608

МЕДЕНИ Т.,⁴

PhD, профессор.

e-mail: tuncmedeni@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2964-3320

¹«Тұран-Астана» университеті,

Астана қ., Қазақстан

²Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Астана қ., Қазақстан

³Қазақ ауыл шаруашылығы экономикасы

және ауылдық аумақтарды дамыту

ғылыми-зерттеу институты,

Алматы қ., Қазақстан

⁴Йылдырым Бязит университеті,

Анкара қ., Түркия

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛАРЫ (Қазақстан Республикасы мысалы негізінде)

Андатпа

Орталық Азияның көптеген елдері экономикаларын модернизациялауға және энергия көздерін әртараптандыруға ұмтылатындықтан, шағын және орта кәсіпкерлік (ШОБ) секторындағы экологиялық инновацияларды зерттеу тұрақты даму перспективаларын анықтаудың маңызды аспектісі болып табылады. Климаттың өзгеруі және табиғи ресурстардың сарқылу қаупі сияқты экологиялық мәселелер бизнес секторынан жаңа стандарттарға бейімделуді және экологиялық жауапкершілікте инновацияны ынталандыруды талап етеді. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстанның шағын және орта бизнес секторларындағы экоинновациялардың динамикасын анықтау, сондай-ақ осы инновациялардың қоршаған орта үшін де, жалпы қоғам үшін де практикалық маңыздылығын бағалау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін құрылымдық сауалнаманы пайдалана отырып, кәсіпкерлер мен бизнес-менеджерлер арасында сауалнама жүргізуді, сондай-ақ статистикалық ақпаратты талдауды қамтитын әдістердің комбинациясы қолданылды. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның шағын және орта кәсіпорындары энергияны үнемдеуге және экологиялық тиімді технологияларды пайдалануға бағытталған стратегияларды белсенді түрде жүзеге асырып жатқанын көрсетеді, бұл энергия үнемдеудің жоғары деңгейіне әкеледі. Бұл тенденция ШОБ-тің экономикадағы өсіп келе жатқан ролін көрсетеді, бұл жалпы қосылған құнның және олардың жалпы ішкі өнімдегі үлесінің өсуінен көрінеді. 2000 жылдан бастап қоршаған ортаны қорғауға инвестицияның артуы Қазақстандағы экологиялық мәселелердің маңыздылығы туралы хабардарлықтың артқанын және тұрақты даму стратегияларының нығаюын көрсетеді. Осылайша, ШОБ субъектілері қоршаған ортаға әсерін азайтуға белсенді қатысады және жасыл инновацияларды тұрақты экономикалық өсудің негізгі драйвері ретінде қарастырады. Зерттеу нәтижелері Орталық Азия елдерінде экологиялық тұрақтылық және шағын және орта бизнесті дамыту саласында негізделген шешімдер қабылдау үшін құнды негіз болып табылады.

Тірек сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік (ШОБ), эко-инновация, тұрақты даму, энергияны үнемдеу, экологиялық тиімділік, жалпы ішкі өнім, инновациялық стратегиялар.

TATIKOVA A.U.,¹

PhD candidate.

e-mail: asiya.tatikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5943-6576

PYAGAY A.A.,^{*2}

d.e.s., professor.

*e-mail: pyagay72@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

ZHUMASHEVA S.T.,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: torehanoba@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0003-0559-5608

MEDENI T.,⁴

PhD, professor.

e-mail: tuncmedeni@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2964-3320

¹University Turan-Astana,

Astana, Kazakhstan

²Kazakh National Academy of Choreography,

Astana, Kazakhstan

³Kazakh Research Institute of Agricultural

Economics and Rural Development,

Almaty, Kazakhstan

⁴Yıldırım Beyazıt University,

Ankara, Turkey

**ENVIRONMENTAL INNOVATION OF SMALL AND MEDIUM
BUSINESSES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES
(on the example of the Republic of Kazakhstan)**

Abstract

In the context of the desire of many Central Asian countries to modernize their economies and diversify their energy sources, the study of eco-innovations in the small and medium enterprise (SME) sector is a key aspect in determining the prospects for sustainable development. The objective of this study is to identify the dynamics of eco-innovations in the SME sectors of Kazakhstan, as well as to assess the practical significance of these innovations for both the environment and society as a whole. To achieve this goal, a combination of methods was used, including surveys of entrepreneurs and business managers using structured questionnaires, as well as analysis of statistical information. The results of the study indicate that small and medium enterprises in Kazakhstan are actively implementing strategies aimed at energy conservation and the use of environmentally efficient technologies, resulting in high levels of energy savings. This trend highlights the growing role of SMEs in the economy, which is reflected in the increase in gross value added and their share in the gross domestic product. The increase in investment in environmental protection since 2000 indicates increased awareness of the importance of environmental issues and the strengthening of sustainable development strategies in Kazakhstan. Thus, SMEs are actively involved in reducing their environmental impact and consider environmental innovation as a key factor for sustainable economic growth. The results of the study provide a valuable basis for making informed decisions in the field of environmental sustainability and SME development in Central Asian countries.

Key words: small and medium-sized enterprises, eco-innovation, sustainable development, energy saving, environmental efficiency, gross domestic product, innovation strategies.

Дата поступления статьи в редакцию: 02.01.2025

FTAXP 06.71.07

ӘОЖ 332.1

JEL Д61, G38

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-168-180>

ЖЕНСХАН Д.,*¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

МУСАЕВА М.А.,¹

Э.Ғ.К., аға ғылыми қызметкер.

e-mail: m.a.mussayeva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3301-8736

САБЫРОВА М.Е.,¹

Э.Ғ.К., аға оқытушы.

e-mail: madina.sabyrova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7102-5158

АЛИМЖАНОВА Г.Д.,¹

Э.Ғ.М., аға оқытушы.

e-mail: agd_85@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7039-9884

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІ: ДАМУ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕТІКТЕРІ

Андатпа

Әлем бойынша агрозық-түлік секторындағы проблемаларды реттеу, аштық пен дұрыс тамақтанбау мәселесін шешу, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту, жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтау және мемлекеттік-жекеменшік әріптестікке ықпал ету секілді бірқатар шаралардың нәтижелі болуында ауыл шаруашылығы кооперативтері (бұдан ары қарай – АШК) маңызды рөл атқарады. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы АШК-нің қазіргі даму жағдайына кешенді талдау жасау арқылы негізгі проблемаларын анықтау және реттеу тетіктерін ұсыну. Мақалада Республика өңірлеріндегі АШК-нің саны, мүшелерінің құрамы және олардың динамикалық өзгерістері, ондағы жұмыспен қамтылған қызметкерлер санына талдау жасалды. АШК-нің даму жағдайын сапалық тұрғыда зерделеу мақсатында ауыл тұрғындарының оған бірігу уәждемесі мен белсенділігін анықтауға негізделген сауалнама жүргізілді. Нәтижесінде АШК-нің дамуын тежейтін бірқатар проблемалар анықталды, олар: АШК-ін қолдау бағдарламалары аясында көрсетілген шарттардың жиі өзгеруі, АШК-і мүшелері арасындағы табысты бөлу кезіндегі мәселелер, өзара сенімсіздік, шаруа немесе фермер қожалықтарының, үй шаруашылықтарының АШК-не бірігуге ынтасының болмауы, аграрлық білім, кеңес беру қызметтеріне қолжетімділіктің болмауы, өнімді өткізу кезінде өңдеушілер мен шағын фермерлер арасындағы тиімді интеграцияның болмауы, кооператив басшылары мен мамандарының кәсіби даярлықтарының жеткіліксіздігі және т.б. Зерттеуді қорытындылай келе, елімізде мамандандырылған АШК-ін, оның ішінде: техникалық қамтамасыз ету, қайта өңдеу, маркетинг, жеткізу, қызмет көрсету секілді бағыттарын дамыту, АШК-ін сақтандыру және салық жеңілдіктерін жасау, кооператив басшылары мен мамандарының кәсіби деңгейін арттыру, шаруашылықтың басқа нысандарымен салыстырғанда АШК-не субсидиялау шарттары бойынша басымдылық беру қажет екендігі көрсетілді.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы кооперативтері, ауыл тұрғындары, шаруа немесе фермер қожалықтары, үй шаруашылықтары, уәждеме, бірігу белсенділігі, субсидия.

Кіріспе

Дамушы елдердегі агрозық-түлік секторына – жаһандану, жоғары құнды нарыққа көшу, шағын фермерлердің маргиналдандыруы және институционалдық өзгерістер әсер етті [1]. Біріккен

Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы (ФАО) бұл мәселелерді шешуде АШК маңызды рөл атқаратынын көрсетті, атап айтқанда ол: агроазық-түлік секторындағы проблемаларды реттеу, аштық пен дұрыс тамақтанбауға қарсы күресті шешу, биліктің асимметриясын азайту, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту, аумақтық басқаруды нығайту және мемлекеттік-жекеменшік әріптестікке ықпал ететудің маңызды тетігі деп санайды [2]. Себебі, әлемдегі азық-түлік қауіпсіздігі және тамақтанудың (SOFI) 2023 ж. 9,1%-ды құрады және бұл үш жыл қатарынан тұрақты деңгейде сақталып келеді [3]. Бұл деректер аштықпен күресудің тиімді және тұрақты шешімдерін табудың өзектілігін қажет етеді. Осыған орай, ФАО 2024 жылдың шілде айында «Кооперативтер: аштықты жоюдың және тұрақты болашақты құрудың негізгі факторы» тақырыбында мақала жариялады. Сонымен қатар, кооперативтерінің әлеуметтік экономика мен ынтымақтастық экономиканы дамыту және ерікті ынтымақтастық, өзара көмек, демократиялық және бірлескен басқаруға ықпалы мойындалған [2]. Осылайша Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 2024 жылдың 20 маусымында 2025 жылды «Кооперативтердің Халықаралық жылы» деп жариялады. Кооперативтер 2030 жылға қарай Тұрақты Даму Мақсаттарына қол жеткізудегі прогресті жеделдету үшін инновациялық жағынан маңызды үлес қосады деп көрсетілген [4]. Мақалада АШК-нің аталған проблеманы шешудегі рөлі көрсетілген.

Қазақстан дамыған мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, аталған проблемаларды кешенді шешу мақсатында 2015 ж. 29 қазанда «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заң қабылдады. Бұл заң кооператив мүшелерінің құқықтық жағдайын, құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ кооперативтер мен олардың қауымдастықтарын (одақтарын) құру, қызмет ету, қайта құру және тарату тәртібін анықтайды [5].

Заңның негізгі мақсаттары:

- 1) кооператив мүшелерінің әлеуметтік-экономикалық және басқа да қажеттіліктерін қанағаттандыру және олардың мүдделерін қорғау;
- 2) кооператив мүшелерінің кірістерін арттыру;
- 3) ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндіру, қайта өңдеу, өткізу, сақтау, өндіріс құралдарымен және материалдық-техникалық ресурстармен жабдықтау салаларында бәсекелестік ортаны құру;
- 4) инфрақұрылымды дамыту және ауыл шаруашылығы өнімін, акваөсіру (балық өсіру шаруашылығы) өнімін өндірушіден тұтынушыға тікелей беруді қамтамасыз ету;
- 5) кооператив мүшелерінің қажетті ресурстарды тиімді шарттар бойынша сатып алуына жәрдемдесу және өздерінің өндірістік және өзге де шаруашылық қызметін қаржыландыруға қол жеткізе алу болып табылады.

Үкімет АШК дамытуды қолдау үшін қаржылық және құқықтық реттеу тұрғысынан бірқатар маңызды шаралар жүргізді. АШК-нің ауыл тұрғындарының табысын арттырудағы және ауылдық аймақтарды дамытудағы маңызын бірқатар стратегиялық құжаттарда көрсетті, атап айтқанда: ҚР-ның ауылдық аумақтарын дамытудың 2023–2027 жж. арналған тұжырымдамасы [6]; ҚР-ның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021–2030 жж. арналған тұжырымдамасы [7]; ҚР-ның Ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеуді дамыту жөніндегі 2024–2028 жж. арналған кешенді жоспары [8] және т.б. АШК-ін дамыту мақсатында әзірленген заң жобалары мен бірқатар бағдарламаларының болуына қарамастан еліміздегі бұл сектордың дамуы өте баяу.

2024 жылдың тамыз айында Қазақстан Халық банкінің деректері бойынша еліміздегі АШК-нің саны кейбір дамыған елдерден көп, бірақ ауыл шаруашылығы өндірушілерінің (АШТӨ) жалпы санындағы АШК-і мүшелерінің үлесі өте төмен. АШТӨ-нің құрамындағы АШК-і небәрі 2%-ды құрайды. Еуропа мен АҚШ елдерінде бұл көрсеткіш 90%-дан асады [9]. Бұл мемлекеттердегі АШК нақты бір бағытқа маманданған, атап айтқанда: сервистік, маркетингтік, қайта өңдеу, жеткізу. Өкінішке орай, Қазақстанда АШК-нің мұндай түрлері дамымаған. АШК-нің ішінде ең жиі кездесетін түрлеріне өндірістік және тұтыну кооперативтері жатады және олардың жетекшілері бір мезгілде бірнеше функцияларды атқарады, атап айтқанда: АШК-ін құру бойынша құжаттарды рәсімдеу, мүшелерінің алдындағы міндеттерді атқару, өндіріс үшін қаржы көздерін тарту, өнімді жинау, сақтау, ірі нарықтарға жылжыту және т.б. Мұндай жағдай АШК жетекшілерінің жұмысын күрделендіреді және оған жетекші болуға ынта тудырмайды. Осылайша шағын ауыл шаруашылық нысандары, үй шаруашылықтары, дара кәсіпкерлер және

шаруа (фермерлік) қожалықтар АШК-не бірігуге немесе АШК-нің жетекшісі ретінде тіркелуге ынталы емес.

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы АШК-нің ағымдағы даму жағдайына кешенді талдау жасай отырып, оның дамуындағы мәселелерді анықтау және ол проблемаларды шешудің жолдарын ұсыну. Аталған мақсатқа жету жолында келесідей міндеттер алға қойылды:

- ♦ Республика өңірлеріндегі АШК-нің саны бойынша динамикалық өзгерістерді және оның құрамындағы мүшелерінің құрамын зерделеу;
- ♦ АШК-нің ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтудағы үлесін бағалау, яғни АШК-де жұмыспен қамтылған қызметкерлер санына талдау жасау;
- ♦ АШК-нің даму жағдайын сапалық тұрғыда зерделеу үшін сауалнама жүргізу, атап айтқанда: үй шаруашылықтары, дара кәсіпкерлер және шаруа (фермерлік) қожалықтарының АШК-не бірігу уәждемесі мен белсенділігін анықтау және АШК-нің дамуындағы кедергілер мен ынталандырушы факторларды зерделеу мақсатында сауалнама жүргізу.

Материалдар мен әдістер

Мақалада БҰҰ-ның Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының деректері, АШК дамыту мақсатында әзірленген заңдар мен мемлекеттік бағдарламалар, АШК бойынша зерттеу жүргізген отандық және шетелдік зерттеуші мамандардың ғылыми еңбектері, монографиялар, ғылыми зерттелімдердің қорытындылары. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросының мәліметтері және зерттеу жүргізген өңірлер бойынша сауалнама нәтижелері ақпараттық база ретінде қолданылды.

Зерттеу жұмысында авторлар еліміздегі АШК-нің даму жағдайын тереңірек зерделеу үшін аналитикалық, статистикалық, динамикалық, максималды-минималды таңдау, кейс-стади, сауалнама әдістерін қолданды. Республика және оның өңірлеріндегі АШК-нің санын, мүшелерінің құрамын және ондағы динамикалық өзгерістерді, АШК бойынша жұмыспен қамтылған қызметкерлердің үлесіне талдау кезінде аналитикалық, статистикалық және динамикалық әдістер қолданылды. Қазақстанның өңірлік ерекшеліктері мен ауыл тұрғындарының үлесін ескере отырып, АШК-нің шоғырлану деңгейіне талдау жасау үшін максималды және минималды таңдау әдісі қолданылды. Зерттеу барысындағы айнымалылар арасындағы байланысты, дәлірек сипаттау үшін кейс-стади әдісі қолданылды. Сандық деректері аясында алынған нәтижелерді толықтыру және ауыл тұрғындарының АШК-не бірігу мәселелеріндегі уәждемесі мен белсенділігіне әсер ететін факторларды талдау үшін сауалнама әдісі қолданылды.

АШК-нің ел экономикасындағы маңызы мен рөлі туралы деректер бірқатар отандық және шет елдік әдебиеттерде және мемлекеттің стратегиялық құжаттарында көрсетіліп келеді. Кейбір шетелдік зерттеушілер АШК-нің маңызын: ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыру, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтуды нығайту, фермерлердің күнкөрісін жақсарту және ауылдық аймақтардағы тұрақты экономикалық өсімді сақтауда маңызды деп санайды [10]. Сонымен қатар, АШК ауыл шаруашылығының құн тізбегінде стратегиялық рөл атқарады, атап айтқанда: техникалық қамтамасыз ету, қайта өңдеу, маркетинг, жеткізу, жинау және бөлшек сауда [11]. Ұйым өндірушілерге арзан ресурстарға қол жеткізуге көмектесе алады (транзакция құны төмен), өйткені фермерлерге сатып алу қабілетін біріктіруге және жаппай сатып алуға кеңес береді. Сонымен қатар, олар электр энергиясының теңгерімсіздігін жеңілдету және шағын фермерлер үшін ауқымды үнемдеу мүмкіндіктерін көрсетті. Осылайша әлем елдерінде АШК әр түрлі формада ұйымдастырылды және тез өзгеретін, нарықтық ортада жиі кедесетін мәселелерді жедел шешу мақсатында жұмыс істеп тұрған кооперативтер әрі қарай дамыды [12].

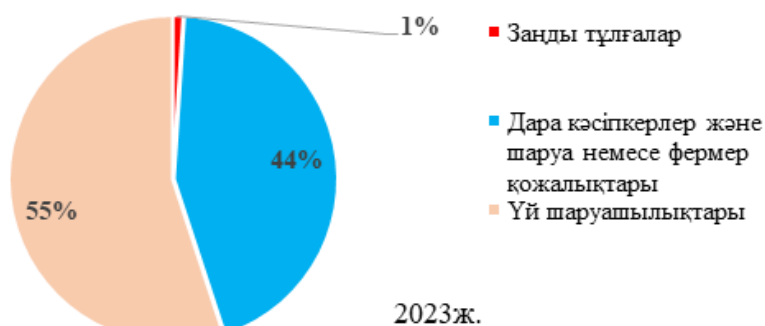
Әр мемлекет ауыл шаруашылығын басқарудың ерекшеліктерін ескере отырып, АШК-нің ұйымдық формаларын көрсететін нормативтік-құқықтық актілерді жетілдірілді. ФАО 2023–2032 жж. арналған ауыл шаруашылығының даму болжамында АШК-ін ауыл тұрғындарының табысын арттырудың құрамдас бөлігі ретінде қарастырды [13].

Қазақстанның АӨК-і ауылшаруашылық өнімдерінің негізгі өндірушісі ғана емес, еңбекке қабілетті жұмысшылардың айтарлықтай үлесі шоғырланған ірі сектор. 2024 жылдың тамыз айындағы мәліметтер бойынша Республика бойынша жалпы жұмыс күшінің (9641,4 мың адам) 37,5% немесе 3610,8 мың адам ауылдық жерде шоғырланған. Статистикалық ақпарат-

тарды негізге алатын болсақ, олардың 95,3%-ы жұмыспен қамтылған. Дегенмен, ауыл шаруашылығындағы өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың үлесі (33,7%) өте жоғары [14]. Демек, ауыл шаруашылығы салаларының (мал және өсімдік шаруашылығы) басым бөлігі өнімділігі төмен шағын фермерлік қожалықтар мен жеке қосалқы шаруашылықтарға тиесілі деген сөз [15]. Дамыған елдер тәжірибесінде мұндай шағын ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өңделген өнімдерден гөрі шикізат өнімдерін сатуға бейім екенін және олардың заманауи нарыққа енуде кедергілердің жоғары екені дәлелденген [16].

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстанда ауыл шаруашылығының шағын нысандары – жеке қосалқы шаруашылықтар, фермерлік қожалықтар және шағын агроөнеркәсіптік кәсіпорындар – ауыл шаруашылығы өндірісінің маңызды бөлігі болып табылады. Олардың ауыл шаруашылығы кооперативтеріне бірігуі елдегі аграрлық секторды дамытудың басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Шағын шаруашылықтардың кооперативтерге бірігу қарқынының өсуі байқалады, бірақ бұл процесс баяу және көптеген аймақтарда тиісті деңгейде жүзеге аспай келеді. 2023 жылдың соңындағы деректерді ескеретін болсақ, Қазақстанда 1,9 млн-нан астам АШТӨ жұмыс жасады. Яғни, жұмыс істеп тұрған АШТӨ-нің тек 2%-ы АШК-нің мүшесі болып табылады [9]. АШТӨ-нің басым бөлігін шағын шаруашылық нысандар құрайды. 2023 ж. 3911 АШК-не шамамен 39,4 мың мүше тіркелген. Олардың 55%-ы үй шаруашылықтары, 44%-ы жеке кәсіпкерлер мен шаруа (фермерлік) қожалықтар, 1%-ы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары (заңды тұлғалар) құрайды (1-сурет).

Сурет 1 – Ауыл шаруашылығы кооперативі мүшелерінің құрамы, % (2023 ж.)

Ескертпе: [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

1-суреттен көріп отырғанымыздай, АШК-і мүшелерінің басым бөлігін үй шаруашылықтары құрайды. Егер 2019 ж. олардың үлесі 52%-ды құраса, 2023 жылдың соңында 3%-ға артып, 55%-ға жетті. Көрсетілген кезеңдер аралығында АШК-нің санының артуына қарамастан, оның құрамындағы мүшелерінің саны азайған. АШК-нің құрамындағы үй шаруашылықтарының үлесі келесі жоғары облыстар: Маңғыстау (66,7%), Түркістан (49,8%), Жетісу (37,5%), Алматы (34,0%), Ақмола (31,1%) облыстары жатады. Мұндай шағын АШТӨ-і өнімдерді нарыққа жылжытуда (жеткізу тізбегіне қол жеткізу), халықаралық және отандық ірі аграрлық кәсіпорындармен бәсекелестікте, өндіріс ауқымын арттыруға байланысты қиындықтарды еңсеруде бірқатар қиындықтарға жиі тап болады. Нақтырақ айтқанда: өнімді жинау және тасымалдау кезіндегі жоғары шығындар, азық-түлік қауіпсіздігі бойынша жоғары тәуекелдер, өнімнің сапасының төмен болуы, аграрлық білім мен кеңес беру қызметтеріне қолжетімділіктің шектелуі болуы, несиелеу жүйесінің әлсіздігі және өңдеушілер мен шағын фермерлер арасындағы шектеулі тік интеграция секілді проблемалардың жиі кездеседі. Дамыған елдер тәжірибесі мұндай шағын ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өңделген өнімдерден гөрі шикізат өнімдерін сатуға бейім екенін және олардың заманауи нарыққа енуде кедергілердің жоғары екенін дәлелдейді.

Қазақстан 2019 жылдан бастап, шағын ауыл шаруашылық өндірушілерін АШК-не біріктіру шараларын нығайтты [17]. Нәтижесінде еліміздің бірқатар аймақтарында АШК-нің саны артты. 2023 жылдың соңында Республика бойынша жұмыс істеп тұрған АШК-нің саны 2019 жылмен салыстырғанда 37,7%-ға артты (1-кесте).

Кесте 1 – Республика бойынша жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны, бірлік

Қазақстан өңірлері	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Ауытқу, % 2023/2019 жж.
Қазақстан Республикасы	2840	2919	3 147	3284	3911	137,7
Абай	-	-	-	186	202	-
Ақмола	287	284	277	263	227	79,1
Ақтөбе	180	181	187	207	237	131,7
Алматы	238	245	291	152	210	88,2
Атырау	21	19	17	19	29	138,1
Батыс Қазақстан	176	182	238	270	360	204,5
Жамбыл	181	253	298	363	399	220,4
Жетісу	-	-	-	152	167	-
Қарағанды	142	137	150	123	215	151,4
Қостанай	124	122	119	113	114	91,9
Қызылорда	192	183	161	146	216	112,5
Маңғыстау	19	24	30	26	46	242,1
Павлодар	118	108	107	110	159	134,7
Солтүстік Қазақстан	148	138	137	132	130	87,8
Түркістан	645	703	781	794	941	145,9
Ұлытау	-	-	-	20	20	-
Шығыс Қазақстан	312	283	275	107	134	42,9
Астана қаласы	3	5	7	8	8	266,7
Алматы қаласы	7	5	6	7	5	71,4
Шымкент қаласы	47	47	66	86	92	195,7
«-» – мәліметтер жоқ						
Ескертпе: [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.						

1-кесте деректерін ескеретін болсақ, 2023 ж. Республика бойынша жұмыс істеп тұрған АШК-нің саны 3911 бірлікті құрады. Жоғарыда көрсетілгендей, АШК-нің басым бөлігі Түркістан (941), Жамбыл (399), Батыс Қазақстан (360) облыстарында шоғырланған. Бұл облыстарда 2019–2023 жж. аралығында тұрақты өсім сақталған. 2023 жылды 2019 жылмен салыстырғанда АШК-нің саны – Жамбыл және Батыс Қазақстан облыстарында екі еседен астам, ал Түркістан облысында 45,9 %-ға өскен.

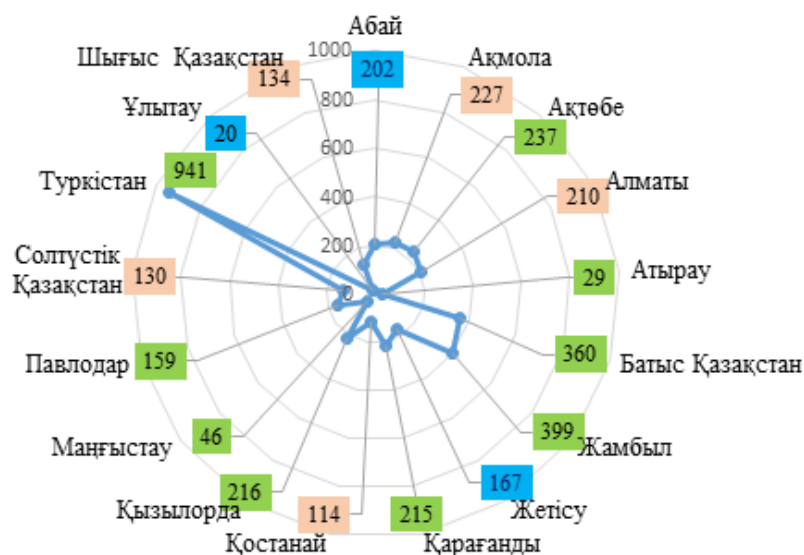
Жамбыл облысы 2019 ж. мемлекеттің қолдауымен шағын ауыл шаруашылық нысандарын АШК-не біріктіру және оларды тиімді ұйымдастыру шараларын іске асыру мақсатында пилоттық жоба енгізді. Пилоттық жобаны бұл облыстан бастауға бірқатар факторлар негіз болды:

1) Жамбыл облысы халқының жалпы санындағы ауыл халқының жоғары үлесінің жоғары болуы (2019 ж. – 60,3%-ды құрады);

2) 2019 жылғы көрсеткіш бойынша Жамбыл облысында 678,4 мың ауыл тұрғыны тіркелген. Оның 150 мыңнан астам тұрғынында тұрақты табысы болмады, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және жұмыссыздар санатына жатады, 180 мыңға жуық тұрғын азды-көпті тұрақты табысқа ие;

3) ауыл шаруашылығы өнімін өндіруде, негізінен мал шаруашылығында (67%) жеке қосалқы шаруашылықтардың (бұдан әрі – ЖҚШ) үлес салмағының жоғары болуы, яғни ЖҚШ үлесі: малдың жалпы санында – 52,8%, сүт өндіру көлемінде – 76,5%, ет өндіруде – 51,4% [19]. Аталған артықшылықтар облыстың ауыл шаруашылығы өндірісінің ұсақ тауарлы сипатқа ие екенін дәлелдейді. Сонымен қатар, Жамбыл облысы бойынша кооперативтердің дамуын зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде жеке қосалқы шаруашылықтардың (ЖҚШ) табысы орташа есеппен айына 25–30 мың теңгені құрайды деп көрсетілген [20].

Осылайша Жамбыл облысында АШК-нің тұрақты өсімі сақталды және 2023 ж. 2019 жылмен салыстырғанда 120,4%-ға артты және пилоттық жобаны іске асыру өз нәтижелерін көрсетті (2-сурет).

Сурет 2 – Облыстардағы жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны (2023 ж.), бірлік

Ескертпе: [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

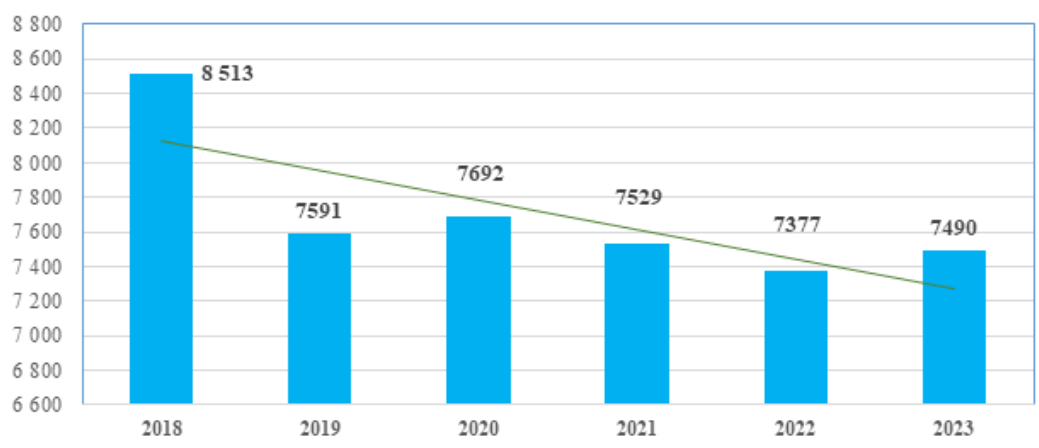
Ескертпе: Жасыл түс – 2023 жылды 2019 жылмен салыстырғандағы АШК-нің өсімі байқалып отырған аймақтар, ал қызғылт түс – керісінше азайып отырған аймақтар. Сонымен қатар, көк түс – жаңа қосылған облыстар.

2-суреттен көріп отырғанымыздай, АШК ең көп шоғырланған аймақ, Түркістан облысы және Республика бойынша АШК-нің 24,1%-ды құрайды.

АШК-нің ең аз үлесі құрғақшылықтан зардап шеккен Маңғыстау (46); Атырау (29) облыстарында тіркелген. Бұл облыстар егін және мал шаруашылығы бойынша шығыны жоғары облыстар қатарына жатады. Соған қарамастан Маңғыстау облысында АШК-нің саны 2023 ж. 2019 жылмен салыстырғанда 2,5 есеге артқан. 2023 жылды 2022 жылмен салыстырғанда АШК-нің саны Ұлытау облысында тұрақты, ал Абай облысында 8,6%, Жетісу облысында 9,9%-ға артты.

Дегенмен, АШК-нің саны Республика бойынша бірқатар аймақтарда, оның ішінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің ең ірі өндірушілері болып табылатын солтүстік өңірлерде: Ақмола облысында – 20,9%, Солтүстік Қазақстан облысында – 12,2%, Қостанай облысында – 8,1% және Алматы облысында – 11,8%, Шығыс Қазақстан облысында – 57,1%-ға (өте күрделі құбылыс) азайды. Бұл жағдайлар АШК-ін дамыту мен тиімді ұйымдастыру тетіктерін әрі қарай зерттеуді қажет етеді.

Нәтижесінде АШК бойынша жұмыспен қамтылған қызметкерлерінің саны жылдан-жылға төмендеуде (3-сурет).

Сурет 3 – Ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметкерлерінің саны, 2018–2023 жж.

Ескертпе: [14] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

3-суреттен көріп отырғанымыздай, 2018–2023 жж. аралығында АШК қызметкерлерінің санында тұрақты өсім сақталмады, керісінше 2022 жылға тұрақты деңгейде азайды. Атап айтқанда, пилоттық жоба басталғанға дейін, яғни 2018 ж. АШК қызметкерлерінің саны 8513 болды. Бір жылдың ішінде (2019 ж.) бұл көрсеткіш 12,1%-ға төмендеп, 7591 адамды құрады. Тек 2023 ж. 2022 жылмен салыстырғанда 1,5%-ға артты.

Талдау нәтижелерін қорытындылай келе, шағын ауыл шаруашылығы субъектілерінің кооперативтерге бірігу белсенділігін төмендететін факторларды келесі аспектілерге бөліп көрсетуге болады:

Экономикалық мәселелер: кооператив жетекшісі және оның мүшелері арасындағы пайданы бөлу кезіндегі өзара ымыраға келе алмауы, өндірілген өнімді өткізу кезіндегі өндірушілер үлестерінің сақталмауы, кооперативтердің халықаралық стандарттарға сәйкес өнім шығару мүмкіндігінің шектеулі болуы.

Ұйымдастырушылық мәселелер: кооперацияның тиімсіз моделі, кооперативтерді басқару жүйесінің жетілдірілмегендігі, шағын шаруашылық иелерінің кооперативтердің артықшылықтары мен мүмкіндіктері туралы дұрыс ақпараттың болмауы, жеткілікті деңгейде үгіт-насихат жұмыстарын жүргізбеу; ауылдық жерлерде адамдар арасында кооперативтерге деген сенімсіздіктің сақталуы.

Инфрақұрылымдық мәселелер: тиісті инфрақұрылымның болмауы, оның ішінде қойма, сақтау орындары, логистикалық орталықтардың жетіспеушілігі.

АШК-нің даму жағдайын сапалық тұрғыда зерделеу және ауыл тұрғындарының АШК-не бірігу уәдмесі мен белсенділігін және АШК-нің дамуы кезіндегі кедергілер мен ынталандырушы факторларды анықтау мақсатында ауыл шаруашылығы субъектілері мен ауыл тұрғындарына сауалнама жүргізілді. Сауалнама 5 түрлі аспектіні қамтитын 6 сұрақтан тұрады.

Сауалнаманың бірінші бөлімі респонденттердің жасы, жынысы, білімі және отбасылық жағдайы сияқты әлеуметтік-демографиялық құрамы туралы мәліметтер жинауға бағытталған. Бұл деректер әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтардың кооперация мәселелеріне қалай қарайтынын және олар үшін шешім қабылдауда қандай факторлар шешуші рөл атқаратынын талдау үшін қажет.

Сауалнаманың екінші бөлімі мотивациялық ынталандыруға қатысты: респонденттерден оларды АШК-ге кіруге итермелейтін себептер туралы сұралады. Мұнда экономикалық пайда, табыстың тұрақтылығы, міндеттерді ұжымдық шешу және жаңа ресурстарға қол жеткізу мүмкіндігі сияқты аспектілерге назар аударылады.

Сауалнаманың үшінші бөлігі АШК қатысуына кедергі келтіруі мүмкін кедергілер мен кедергілерге назар аударады. Алдын ала зерттеу кезеңінде анықталған негізгі кедергілердің қатарында кооперация мүмкіндіктері туралы білімнің болмауы, ұжымдық басқару нысандарына

сенімсіздік, сондай-ақ мұндай бірлестіктердің тұрақтылығына қатысты алаңдаушылық бар. Сұрақтар АШК-не кірмеу туралы шешімге қандай қорқыныш пен алалаушылық әсер ететінін және бұл көзқарастарды не өзгерте алатынын түсінуге бағытталған.

Сауалнаманың төртінші бөлігі, мемлекеттік қолдау және АШК-нің ауыл тұрғындары үшін маңыздылығын насихаттау және түсіндіру бағытындағы ақпараттандыру сұрақтарын қамтиды. Респонденттер мемлекет қабылдаған шаралар туралы өз пікірлерін білдіре алады және АШК құру ауыл тұрғындарының жағдайларын жақсартуға қаншалықты пайдалы және жеткілікті деп санайтындығын бағалай алады. Сауалнаманың бұл бөлігі ауыл тұрғындары үшін ең маңызды болып табылады және мемлекеттік қолдауды күшейту бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін өте маңызды болуы мүмкін.

Сауалнаманың бесінші бөлігі АШК-нің қолданыстағы нысандары мен артықшылықтары туралы халықтың хабардарлық деңгейін және АШК-нің даму перспективаларын, респонденттердің оларға қатысуға дайындығын бағалауға көмектеседі. Респонденттер қолданыстағы АШК туралы, басқа ауыл шаруашылықтарының оң тәжірибесі туралы және ұжымдық шаруашылықтың жаңа түрлерін үйренуге қаншалықты дайын екендігі туралы сұрақтарға жауап береді. Бұл сұрақтар халықтың кооперацияға қатысты қаншалықты хабардар екенін және олардың хабардарлығын арттыру үшін қандай қадамдар жасауға болатынын бағалауға мүмкіндік береді.

2024 жылдың 4-тоқсанында (қазан, қараша және желтоқсан айлары) Жамбыл, Маңғыстау, Атырау облыстарының бірнеше аудандары бойынша үй шаруашылықтары иелері, фермерлік шаруашылықтардың жетекшілері және ауыл тұрғындары арасында сауалнама жүргізілді. Сауалнама аталған өңірлерінде кооперативтерді құру және дамыту, олардың жұмыс істеуі кезіндегі кедергілерді және ынталандырушы факторларды терең түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл сауалнама кооперативтер дамуының барлық аспектілерін қамтитын 6 сұрақтан тұрады. Сауалнамаға 120 адам қатысты. Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде ауыл тұрғындарының АШК-не бірігу уәждемесі мен белсенділігіне әсер ететін факторларға кешенді талдау жасалды. Сұрақтар кешенді тәсілді ескере отырып тұжырымдалды. Жалпы, сауалнама респонденттердің демографиялық сипаттамаларына, олардың білім деңгейіне, еңбек қызметіне, сондай-ақ олардың кооперацияға деген көзқарасына және АШК-не қатысудың ықтимал пайдасын қабылдауға қатысты мәселелерді қамтыды (2-кесте).

2-кестеде көрсетілгендей, жалпы сауалнамаға қатысқандардың 60%-ы орта білімді тұлғаларды құрайды және оның 70%-ы өзін-өзі жұмыспен қамтыған үй шаруашылығы қызметкерлеріне жатады. 50% респонденттер – мемлекеттік қолдау АШК-не бірігуге негіз болатын басты фактор деп есептейді. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысушылардың 28%-ы табысты бөлу мен өнімді өткізу кезіндегі сенімсіздікті көрсетіп отыр, ал 25%-ы жоғары тәуекелдердің болуы (ауа райы жағдайы, өнімді өткізу проблемалары, техникаларды сатып алу және т.б.), 20%-ы қаржылық қолдаудың басқа шаруашылық нысандардан (шаруа немесе фермерлік қожалықтар) айырмашылықтың болмауы секілді факторлар АШК дамуын тежейтін факторлар болуы мүмкін екенін көрсетті.

Кесте 2 – Жамбыл, Маңғыстау, Атырау облыстарының АШК-нің даму жағдайы мен проблемаларын анықтау және дамыту тетіктерін нығайту мақсатында жүргізілген сауалнама нәтижелері, %

Сауалнама сұрақтары	Сауалнама сұрақтарының жауаптары	Сауалнаманың қорытынды нәтижелері, %
Білім деңгейі, оның ішінде	орта	60
	жоғары	40
Негізгі қызмет бағыты, оның ішінде	өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үй шаруашылығы қызметкерлері	70
	дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермерлік қожалықтар	30

2-кестенің жалғасы

АШК-ға кіруге негіз болатын негізгі факторлар, оның ішінде	жоғары табысқа қол жеткізу	30
	ресурстарға қол жеткізуді жеңілдету (техника, тыңайтқыш, басқа да материалдар)	20
	мемлекетті қолдау	50
АШК дамуын тежейтін факторлар, оның ішінде	АШК-і туралы насихат жұмыстарының жетіспеушілігі	17
	серіктестерге сенімсіздік	28
	тиімсіз басқару	10
	жоғары тәуекелдер	25
	қаржылық қолдаудың басқа шаруашылық нысандардан (шаруа немесе фермерлік қожалықтар) айырмашылықтың болмауы	20
АШК-ға бірігуге мотивацияны жақсартатын шаралар, оның ішінде:	мемлекеттік субсидияны ұлғайту	40
	оқыту және қолдау бағдарламалары	25
	ауылдық жерлерде инфрақұрылымды жақсарту	10
	ақпараттандыру деңгейін арттыру	25
АШК-нің даму перспективалары, оның ішінде	өте перспективалы	25
	орташа перспективалы	50
	перспективасы байқалмайды	25
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.		

Респонденттердің 40%-ы мемлекеттік субсидияны ұлғайту, 25%-ы оқыту және қолдау бағдарламалары мен АШК-нің рөлі туралы ақпараттандыру деңгейін арттыру қажет екенін көрсетті және бұл факторлар АШК-не бірігуге мотивацияны жақсартатын шаралар екені анықталды. Респонденттердің 50%-ы қазіргі кезде АШК-нің дамуы орташа перспективалы екенін көрсетті.

Талдау және сауалнама нәтижелерін ескеретін болсақ, АШК-і ауыл тұрғындарының табысын арттыру, ауылдық аймақтардың экономикасын дамыту және азық-түлік қауіпсіздігін сақтауда маңызды рөл атқарады. Бірақ, АШК-нің санының артуына қарамастан, оның құрамына кіретін мүшелері мен ондағы қызметкер саны жылдан-жылға азайып отыр. Демек, еліміздегі АШК-нің дамуы әлі күнге дейін баяу және бірқалыпты тұрақты өсім байқалмайды. Нақтырақ айтқанда, АШК-і еліміздің ауылдық аймақтарындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді, оның ішінде: ауыл тұрғындарының табысын арттыру, импорттық өнімдерге тәуелділікті азайту, азық-түлік қауіпсіздігін нығайту, ауыл халқының депопуляциясын азайту, ауылдық аймақтардағы инфрақұрылымды дамыту және т.б. мәселелерді шешуге әлсіздік танытуда. Жоғарыда көрсетілгендей, сауалнама нәтижесі АШК-нің дамуына кері әсер етіп отырған бірқатар жағдайларды анықтады, олар:

- ♦ АШК-і құрамындағы мүшелерінің табысты бөлу кезіндегі өзара ортақ келісімге келе алмауы, өзара сенімсіздік пен келіспеушілік фактілері;
- ♦ АШК-ін қызықтыратын және басқа шаруашылық субъектілерімен салыстырғанда басымдылық беретін арнайы шарттарының болмауы;
- ♦ АШК-ін қаржылай немесе техникалық жағынан қолдау жобалары мен бағдарламаларындағы шарттардың жиі өзгеруі, оның ішінде ауыл шаруашылығы техникаларын субсидиялау шарттарының жиі өзгеруі;
- ♦ аграрлық білім мен кеңес беру қызметтеріне қол жетімділіктің төмен болуы;
- ♦ ауыл тұрғындарына, шағын шаруашылық нысандармен үй шаруашылықтарына АШК-і туралы насихат жұмыстарының жоғары деңгейде өткізілмеуі және кооператив басшылары мен мамандарының кәсіби даярлығының төмен болуы және т.б.

Қорытынды

АШК-нің ағымдағы жағдайы мен оның дамуына кедергі болып отырған проблемаларды, сондай-ақ, сауалнама нәтижесін ескере отырып, АШК-ін дамыту үшін мемлекет ұйымдас-тырушылық-басқарушылық тетіктерін нығайтуға бағытталған шараларға баса назар аударуы қажет деп есептейміз, нақтырақ айтқанда:

1. Еліміздің барлық өңірлеріндегі АШК-нің жұмыс нәтижелеріне терең зерттеу жүргізу, «жалған» және «жасанды» АШК-ін ауыл шаруашылығы нарығынан тазарту арқылы мамандандырылған (техникалық қамтамасыз ету, қайта өңдеу, маркетинг, жеткізу, қызмет көрсету) АШК-ін дамыту және оның тұрақты дамуы үшін мемлекет тарапынан қолдау жасауды қолға алған жөн. Сонымен қатар, АШК есебінен өндірілген өнімдерді сақтандыру және салық жеңілдіктерін жасау қажет.

2. АШК-ін әртараптандыру, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту үшін АШК-нің жұмыс процессінде құн тізбегіндегі шектеулерді азайту (өндіру, қайта өңдеу, тасымалдау, маркетинг, өткізу) және ауылшаруашылық емес жұмыс түрлерін арттырудың маңызды.

3. АШК жетекшілері мен мүшелерін құқықтық қолдау және кәсіби деңгейін арттыру, ауыл шаруашылығының басқа ұйымдық-құқықтық нысандарымен салыстырғанда АШК-іне субсидиялау шарттары бойынша айрықша басымдылық беру.

4. Еліміздегі аймақтардың мамандану деңгейі мен ауыл тұрғындарының үлесін ескере отырып, әрбір ауданда немесе перспективалы деп саналатын ауылдық округтерде АШК-ін дамытудың үйлестіруші орталықтарын құру.

Аталған тетіктер арқылы мемлекет АШК туралы заңдар мен оны қолдау бағдарламаларының нәтижелі болуын қамтамасыз ете алады. Бұл орталықтар, жергілікті тұрғындар мен кәсіпкерлер арасында өзара сенімді арттырып, жергілікті басқарушы органдардың рөлін нығайтады және ауылдық аймақтардың дамуы үшін корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті арттырады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің №АР 23486198 «Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытудың ұйымдастырушылық-басқарушылық, әлеуметтік-экономикалық тетіктерін зерделеу және олардың Қазақстанның ауыл халқының табысын, өмір сүру сапасын арттыруға әсерін бағалау» гранттық қаржыландыру жобасы аясында әзірленді. Зерттеуді қаржыландырған ҚР ҒЖЖБМ ҒК және зерттеуге қолдау көрсеткен Жамбыл, Маңғыстау, Атырау облыстарының әкімдігіне алғыс білдіреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Liu Y., Garnevska E., Shadbolt N. Organizational structures of agriculture cooperatives in China: Evidence from the green vegetable sector // Journal of Co-operative Organization and Management. 2024. No. 12. Issue 2. P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcom.2024.100246>. (accessed: 20.11.2024)

2 Cooperatives: A key factor in eradicating hunger and fostering a sustainable future // FAO Regional Office for Latin America and the Caribbean. 2024. URL: <https://www.fao.org/americas/opinion/detail/cooperativas-un-factor-clave/en>. (accessed: 21.11.2024)

3 The State of Food Security and Nutrition in the World. 2024. URL: <https://www.wfp.org/publications/state-food-security-and-nutrition-world-sofi-report> (accessed: 25.11.2024)

4 UN General Assembly announces launch of the 2025 International Year of Cooperatives. Department of Economic and Social Affairs. 2024. URL: <https://www.un.org/en/desa/cooperatives-launch-2025-international-year> (accessed: 26.11.2024)

5 Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах» от 29 октября 2015 года № 372-V ЗРК. – 2015. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> (дата обращения: 28.11.2024)

6 Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023–2027 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года, № 270. – 2023. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (дата обращения: 29.11.2024)

7 Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года, № 960. – 2021. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 30.11.2024)

8 Комплексный план по развитию переработки сельскохозяйственной продукции на 2024–2028 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2024 года, № 512. – 2021. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000512> (дата обращения: 30.11.2024)

- 9 Кабжалялова М., Калдаров С., Ахмедьярова А. Почему сельскохозяйственные кооперативы не распространены в Казахстане? АО «Halyk Finance», АО «Народный банк Казахстана». – 2024. URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/ac_agrico.pdf.
- 10 Lipatova N.N., Mamai O.V., Mamai I.N., Gazizyanova Y.Y., Galenko N.N. Agricultural cooperation as a factor in sustainable rural development // IOP Conference Series: Earth & Environmental Science. 2022. Vol. 745. P. 1–7.
- 11 Siregar A.P., O'Donoghue C., Whay B. Agricultural Co-operatives in Four Asian Countries: A Review of Institutional History. Reviews in Agricultural Science. 2024. URL: https://doi.org/10.7831/ras.12.0_24
- 12 Porter G., Phillips-Howard K. Comparing contracts: An evaluation of contract farming schemes in Africa // World Development. 1997. Vol. 25(2). P. 227–238.
- 13 OECD-FAO Agricultural Outlook 2023–2032. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. URL: <https://www.fao.org/3/-cc6361en/cc6361en.pdf>.
- 14 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. 2024. URL: <https://stat.gov.kz> (өтініш берілген күн: 30.12.2024)
- 15 Женсхан Д., Әлипбеки О.Ә., Бодаухан К. Вопросы занятости и доходов сельских жителей Республики Казахстан: роль кооперации // Проблемы агорынка. – 2023. – № 3. – С. 202–210. doi: 10.46666/2023-3.2708-9991.20.
- 16 Wati R., Tan F., Games D., Ridwan E. SMEs Strategies to Improve the Competitiveness of Dairy Products in West Sumatra Province // American Journal of Animal and Veterinary Sciences. Indonesia. 2023. URL: <https://doi.org/10.3844/ajavsp.2023.139.146> (дата обращения: 01.12.2024)
- 17 Официальный сайт АО «Социально-предпринимательская корпорация «КОКСНЕ». Проект «Ауыл аманаты». 2023. URL: <https://www.spkkokshe.kz/proekt-auyl-amanaty> (дата обращения: 01.12.2024)
- 18 Департамент Бюро национальной статистики по Жамбылской области. 2022. URL: <https://www.stat.gov.kz/region/-255577?lang=ru>. (дата обращения: 01.12.2024)
- 19 Акимбекова Г.У., Баймуханов А.Б., Каскабаев У.Р. Объединение фермеров в сельхозкооперативы с целью эффективного использования земельных, водных и других ресурсов села // Проблемы агорынка. – 2021. – № 4. – С. 185–199.

REFERENCES

- 1 Liu Y., Garnevskaya E., Shadbolt N. (2024) Organizational structures of agriculture cooperatives in China: Evidence from the green vegetable sector // Journal of Co-operative Organization and Management. No. 12. Issue 2. P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcom.2024.100246>. (accessed: 20.11.2024). (In English).
- 2 Cooperatives: A key factor in eradicating hunger and fostering a sustainable future // FAO Regional Office for Latin America and the Caribbean. 2024. URL: <https://www.fao.org/americas/opinion/detail/cooperativas-un-factor-clave/en>. (accessed: 21.11.2024). (In English).
- 3 The State of Food Security and Nutrition in the World. 2024. URL: <https://www.wfp.org/publications/state-food-security-and-nutrition-world-sofi-report> (accessed: 25.11.2024). (In English).
- 4 UN General Assembly announces launch of the 2025 International Year of Cooperatives. Department of Economic and Social Affairs. 2024. URL: <https://www.un.org/en/desa/cooperatives-launch-2025-international-year> (accessed: 26.11.2024). (In English).
- 5 Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах» от 29 октября 2015 года No. 372-V ZRK. 2015. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> (дата обращения: 28.11.2024). (In Russian).
- 6 Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023–2027 годы. Постановление Правительству Республики Казахстан от 28 марта 2023 года, No. 270. 2023. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (дата обращения: 29.11.2024). (In Russian).
- 7 Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. Постановление Правительству Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года, No. 960. 2021. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 30.11.2024). (In Russian).
- 8 Комплексный план по развитию переработки сельскохозяйственной продукции на 2024–2028 годы. Постановление Правительству Республики Казахстан от 28 июня 2024 года, No. 512. 2021. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000512> (дата обращения: 30.11.2024). (In Russian).
- 9 Kabzhaljalova M., Kaldarov S., Ahmedjarova A. (2024) Pochemu sel'skhozajstvennye kooperativy ne rasprostraneny v Kazahstane? АО «Halyk Finance», АО «Narodnyj bank Kazahstana». URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/ac_agrico.pdf. (In Russian).
- 10 Lipatova N.N., Mamai O.V., Mamai I.N., Gazizyanova Y.Y., Galenko N.N. (2022) Agricultural cooperation as a factor in sustainable rural development // IOP Conference Series: Earth & Environmental Science. Vol. 745. P. 1–7. (In English).

- 11 Siregar A.P., O'Donoghue C., Whay B. (2024) Agricultural Co-operatives in Four Asian Countries: A Review of Institutional History. *Reviews in Agricultural Science*. URL: https://doi.org/10.7831/ras.12.0_24. (In English).
- 12 Porter G., Phillips-Howard K. (1997) Comparing contracts: An evaluation of contract farming schemes in Africa // *World Development*. Vol. 25(2). P. 227–238. (In English).
- 13 OECD-FAO Agricultural Outlook 2023–2032. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. URL: <https://www.fao.org/3/cc6361en/cc6361en.pdf>. (In English).
- 14 Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttǵymın Ūlttyq statistika bürosy. 2024. URL: <https://stat.gov.kz> (ötiniş berilgen kün: 30.12.2024). (In Kazakh).
- 15 Zhenshan D., Əlipbeki O.Ə., Bodauhan K. (2023) Voprosy zanjatosti i dohodov sel'skih zhitelej Respubliki Kazakhstan: rol' kooperacii // *Problemy agrorynka*. No. 3. P. 202–210. doi: 10.46666/2023-3.2708-9991.20. (In Russian).
- 16 Wati R., Tan F., Games D., Ridwan E. (2023) SMEs Strategies to Improve the Competitiveness of Dairy Products in West Sumatra Province // *American Journal of Animal and Veterinary Sciences*. Indonesia. URL: <https://doi.org/10.3844/ajavsp.2023.139.146> (data obrashheniya: 01.12.2024). (In English).
- 17 Oficial'nyj sajt AO «Social'no-predprinimatel'skaja korporacija «KOKSHE». Proekt «Auyl amanaty». 2023. URL: <https://www.spkkokshe.kz/proekt-auyl-amanaty> (data obrashheniya: 01.12.2024). (In Russian).
- 18 Departament Bjuro nacional'noj statistiki po Zhambylskoj oblasti. 2022. URL: <https://www.stat.gov.kz/region/-255577?lang=ru>. (data obrashheniya: 01.12.2024). (In Russian).
- 19 Akimbekova G.U., Bajmuhanov A.B., Kaskabaev U.R. (2021) Ob'edinenie fermerov v sel'hozkooperativy s cel'ju jeffektivnogo ispol'zovaniya zemel'nyh, vodnyh i drugih resursov sela // *Problemy agrorynka*. No. 4. P. 185–199. (In Russian).

ЖЕНСХАН Д.,^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

МУСАЕВА М.А.,¹

к.э.н., ст. научный сотрудник.

e-mail: m.a.mussayeva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3301-8736

САБЫРОВА М.Е.,¹

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: madina.sabyrova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7102-5158

АЛИМЖАНОВА Г.Д.,¹

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: agd_85@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7039-9884

¹Казахский агротехнический

университет им. С. Сейфуллина,

г. Астана, Казахстан

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ КООПЕРАТИВЫ В КАЗАХСТАНЕ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Немаловажную роль в решении и урегулировании проблем агропродовольственного сектора, таких как решение вопросов голода и недоедания, занятость сельского населения, укрепление местного самоуправления, снижение асимметрии власти и содействие государственно-частному партнерству, играют сельскохозяйственные кооперативы (далее – СХК). Цель статьи – выявить основные проблемы и предложить механизмы урегулирования с помощью комплексного анализа современного состояния развития СХК в Казахстане. В статье проведен анализ численности, состава членов и динамических изменений СХК в регионах республики. В целях качественного изучения состояния развития СХК проведен опрос, который позволил выявить уровень мотивации и активности сельского населения к объединению в СХК. В результате выявлен ряд проблем, сдерживающих развитие СХК, в том числе: частое изменение условий, указанных в рамках программ поддержки СХК, проблема распределения доходов между членами СХК, взаимное недоверие, отсутствие мотивации крестьянских или фермерских хозяйств, домашних хозяйств к объединению в СХК, недостаточ-

ное аграрное образование, отсутствие доступа к консультационным услугам, отсутствие продуктивного диалога и эффективной интеграции между переработчиками и мелкими фермерами при реализации продукции, недостаточная профессиональная подготовка руководителей и специалистов кооперативов и др. Подводя итоги исследования, авторы доказали, что в настоящее время Казахстану необходимо уделять приоритетное внимание специализированным СХК, а именно: развивать направления технического обеспечения, переработки, маркетинга, доставки, обслуживания; создавать страховые и налоговые льготы для СХК; повышать профессиональный уровень руководителей и специалистов кооперативов; совершенствовать условия субсидирования СХК по сравнению с другими формами хозяйства.

Ключевые слова: сельскохозяйственные кооперативы, сельские жители, крестьянские хозяйства, фермерские хозяйства, домашние хозяйства, мотивация, активность объединения, субсидии.

ZHENSHAN D.,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

MUSAYEVA M.A.,¹

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: m.a.mussayeva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3301-8736

SABYROVA M.YE.,¹

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: vip_baxa98@mail.ru

ORCID ID: 0009-0008-3976-4880

ALIMZHANOVA G.D.,¹

master of economics, senior lecturer.

e-mail: agd_85@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7039-9884

¹S. Seifullin Kazakh Agro-technical
Research University,
Astana, Kazakhstan.

AGRICULTURAL COOPERATIVES IN KAZAKHSTAN: STATE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT MECHANISMS

Abstract

Agricultural cooperatives (hereinafter referred to as AC) play an important role in solving and resolving the problems of the agri-food sector, such as hunger and malnutrition, rural employment, strengthening local self-government, reducing power asymmetry and promoting public-private partnerships. The purpose of the article is to identify the main problems and propose settlement mechanisms through a comprehensive analysis of the current state of AC development in Kazakhstan. The article analyzes the number, membership and dynamic changes of AC in the regions of the republic. In order to qualitatively study the state of development of AC, a survey was conducted to identify the level of motivation and activity of the rural population to join AC. As a result, a number of problems were identified that hinder the development of AC, including: frequent changes in the conditions specified in the framework of AC support programs, the problem of income distribution among members of AC, mutual distrust, lack of motivation for peasant or farm farms, households joining AC, insufficient agricultural education, lack of access to consulting services services, lack of productive dialogue and effective integration between processors and small farmers in the sale of products, insufficient professional training of managers and specialists of cooperatives, etc. Summing up the results of the study, we proved that currently Kazakhstan needs to give priority attention to specialized AC, namely: to develop areas of technical support, processing, marketing, delivery, maintenance, create insurance and tax benefits for AC, improve the professional level of managers and specialists of cooperatives, improve the conditions for subsidizing AC compared to other forms of farming.

Key words: agricultural co-operatives, rural residents, peasant households, farms, households, motivation, association activity, subsidies.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 01.01.2025

FTAMI 06.71.03
ӘОК 338
JEL L62, O14, M11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-181-190>

ОРЫНБЕТ П.Ж.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор-зерттеуші.

*e-mail: perizat.orynbet@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5442-7913

РАЗАКОВА Д.И.,¹

э.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: d.razakova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ РОБОТОТЕХНИКАЛЫҚ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК ТЕНДЕНЦИЯЛАР: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қазақстандағы робототехника саласының дамуы елдің индустриалды модернизациясы мен экономикалық өсуінің маңызды факторы болып табылады. Алайда, Қазақстан роботтарды енгізу, автоматика тығыздығы және робототехниканың отандық өндірісін енгізу бойынша әлемдік көшбасшылардан артта қалып отыр. Бұл зерттеу жаһандық эталондармен салыстыра отырып, Қазақстандағы робототехниканы дамытудың қиындықтарын, трендтерін және шешімдерін қарастырады. Робот тығыздығының, ҒЗТКЖ инвестициясының, AI қабылдаудың, жұмыс күшін ауыстырудың және STEM білімінің өнеркәсіптік өнімділікке әсерін бағалау үшін регрессиялық талдау жүргізілді. Нәтижесінде роботтардың тығыздығы мен AI инвестициялары өнімділікті айтарлықтай арттыратынын көрсетті, бірақ Қазақстанның STEM жұмыс күші төмен және саясаттың әлсіз ынталандыруы автоматтандырудың өсуін шектейтіні анықталды. Сонымен қатар, автоматтандыруға байланысты жұмыс күшін ауыстыру жұмыс күшінің біліктілігін арттырудың кешенді бағдарламаларын қажет ететін қауіп бар екенін растады. Негізгі ұсынымдар робототехникаға бағытталған ҒЗТКЖ-ны қаржыландыруды ЖІӨ-нің кем дегенде 1%-ына дейін ұлғайту, автоматтандыруға арналған инвестицияларға салықтық жеңілдіктер беру, STEM-білім беруді күшейту және робототехника саясатын әлемдік озық тәжірибелерге сәйкестендіруді қамтиды. Қазақстан сондай-ақ шетелдік робототехника фирмаларын тартуы, AI және робототехниканың құқықтық негіздерін құруы және жергілікті робототехника өндірісінің экожүйесін дамытуы керек. Болашақ зерттеулер автоматтандырудың еңбек нарығының ұзақ мерзімді әсерін, робототехника инвестицияларының шығын-пайдасын талдауын, AI басқаратын өнеркәсіптік автоматтандыруды және инфрақұрылымдық қиындықтарды зерттеуі керек. Стратегиялық саясатты жүзеге асыру арқылы Қазақстан робототехниканы енгізуді жеделдете алады, өнеркәсіп өнімділігін арттырып, жаһандық жоғары технологиялық экономикаға ықпалдаса алады.

Тірек сөздер: робототехника, экономика, автоматика және AI, өнеркәсіп, өнеркәсіптік өнімділік, өнеркәсіптік өнімділік, жұмыс күші, цифрландыру стратегиясы.

Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстандағы робототехника саласы автоматтандыру мен цифрлық трансформациядағы жаһандық үрдістерді көрсететін бірте-бірте, бірақ елеулі дамуды бастан кешіруде. Дүние жүзіндегі салалар өнімділік пен тиімділікті арттыру үшін робототехника мен жасанды интеллектті (AI) көбірек қолданып жатқандықтан, Қазақстан да автоматтандыру және роботтандыру интеграциясы арқылы өнеркәсіптік саланы жаңартуға ұмтылуда. Дегенмен, елде мамандандырылған жұмыс күші мен технологиялық инфрақұрылымның жетіспеушілігінен қаржылық шектеулер мен жергілікті өндірістік мүмкіндіктердің шектеулілігіне дейін робототехниканы жылдам енгізуге кедергі келтіретін көптеген қиындықтар бар.

Робототехника мен автоматтандыру өнеркәсіптік өндірістің болашағын қалыптастыруда, әсіресе өңдеу, логистика және автомобиль өнеркәсібі сияқты салаларда шешуші рөл атқарады.

Industry 4.0 және Industry 5.0 тұжырымдамаларына баса назар аудару өндірістік процестерді оңтайландырып, қол еңбегіне тәуелділікті азайта алатын интеллектуалды, өзара байланысты және өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелердің қажеттілігін көрсетеді [1]. Қазақстанда бұл жетістіктерді әртүрлі секторларға енгізуге күш салынууда, бірақ робототехниканың тығыздығы жетекші өнеркәсіптік елдерге қарағанда айтарлықтай төмен болып қала береді.

Елде роботты қолданудың негізгі көрсеткіші 10 000 өндірістік жұмысшыға шаққанда өнеркәсіптік роботтардың тығыздығы болып табылады. Қазақстанда бұл көрсеткіш Оңтүстік Кореядағы 932-ден және Сингапурдағы 605-тен (Market Research Future, 2023) айырмашылығы 2020 жылы небәрі үш адамды құрады. Бұл теңсіздік Қазақстанның жаһандық көшбасшыларды қуып жету жолындағы қиындықтарын көрсетеді. Қазақстанда жұмыс істейтін ірі халықаралық компаниялар роботтық шешімдерді енгізсе, отандық фирмалар автоматтандыруды енді ғана зерттей бастады, 2019 жылдан бастап жергілікті жүйелік интеграторлардың пайда болуы оңды жағдай болды.

Қазақстанда робототехниканың дамуын бәсеңдететін іргелі мәселелердің бірі – робототехника саласындағы зерттеулер мен әзірлемелер үшін жақсы дамыған экожүйенің жоқтығы. Университеттер мен ғылыми-зерттеу институттары робототехника бойынша білім беруді өздерінің оқу жоспарларына кіріктірді, бірақ практикалық әсер етуі әлі де шектеулі болып отыр. 2017 жылға дейін студенттердің өндірістік робототехникамен тәжірибе жинақтау мүмкіндігі аз болатын, бұл білікті жұмыс күшінің дамуына кедергі болды. Бұған жауап ретінде үкімет осы олқылықты жою үшін бірнеше стратегиялық бастамаларды жүзеге асырып келеді, оның ішінде Жоғары білім мен ғылымды дамыту тұжырымдамасы (2023–2029 жж.) және Индустриалды-инновациялық даму тұжырымдамасы (2021–2025 жж.).

Сонымен қатар, жаһандық робототехника нарығы 2030 жылға қарай 22,8% өсіп, 214,68 миллиард долларға жетеді (Market Research Future, 2023). Бұл Қазақстанға өзін робототехника секторында жаңадан келе жатқан ойыншы ретінде көрсетуге мүмкіндік береді. Дегенмен, маңызды мәселе – шетелдік компоненттер мен технологияларға тәуелділік. Роботтық жабдықтың көпшілігі импортталады, жергілікті тәжірибе негізінен бағдарламалық жасақтаманы әзірлеуге және жүйені біріктіруге бағытталған. Бұл сенім елдің нақты өнеркәсіптік қажеттіліктерді қанағаттандыратын жергілікті роботтық шешімдерді жасау мүмкіндігін шектейді.

Автокөлік өнеркәсібі жағдайында робототехниканың Қазақстандағы өндірістік процестерді түбегейлі өзгерту мүмкіндігі бар. Әл Номан және басқалар [2] сипаттаған компьютерлік көрудің жетілдірілген әдістері қазірдің өзінде автономды көлік навигациясы мен жол белгілерін тануда [3] қолданылууда. Мұндай технологияларды автомобиль құрастыру желілеріне енгізу тиімділік пен сапаны бақылауды айтарлықтай арттыруы мүмкін. Сонымен қатар, адам-робот ынтымақтастығын (коботтар) Фассіо және басқалары айтқан болатын [4].

Қазақстанда робототехника саласының өсуін жеделдету үшін көп қырлы көзқарас қажет. Бұған ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды ынталандыру, сала мен академия ынтымақтастығын нығайту және автоматтандыруға қаржылық ынталандыру кіреді. Сонымен қатар, автомобиль жасауды қоса алғанда, негізгі салаларда робототехниканы енгізу бойынша құрылымдық жол картасы Қазақстанға жаһандық көшбасшылармен алшақтықты жоюға және тұрақты, технологияға негізделген экономиканы құруға көмектеседі.

Қазақстан робототехниканы енгізу жолында маңызды қадамдар жасағанымен, әлі де елеулі қиындықтар бар. Жұмыс күшінің дамуын шешу, жергілікті зерттеулерге инвестицияны ұлғайту және автоматтандыру үшін қолайлы саясат жасау арқылы ел робототехниканың толық әлеуетін ашып, өзін әлемдік аренада бәсекеге қабілетті қатысушы ретінде көрсете алады. Бұл мақала осы қиындықтарды егжей-тегжейлі зерттеп, Қазақстандағы робототехниканың болашағын басқару үшін стратегиялық шешімдерді ұсынады.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу әлемдік тенденциялармен салыстырғанда Қазақстандағы робототехника саласының дамуын талдау үшін сандық эконометриялық әдісті қолдандық. Бірнеше регрессиялық талдауды қолдана отырып, біз робот тығыздығы, ғылыми-зерттеу жұмыстарының, AI-дің, робототехника менг автоматтық жүйелердің, еңбек ығысуы және өнеркәсіптік өнімділік

туралы әсерін бағалаймыз. Зерттеуге сонымен қатар робототехника саласындағы жетекші экономикалармен салыстырмалы талдау кіреді, бұл Қазақстанның қазіргі жағдайын бағалау және стратегиялық саясат бойынша ұсыныстарды анықтауға үлес қостаыны анық.

Зерттеу келесідей қадамдардан тұрады:

Халықаралық және ұлттық көздерден робототехниканы қабылдау және автоматтандыру үрдістері туралы мәліметтер жинау.

Робототехника мен экономикалық көрсеткіштер арасындағы қатынасты анықтау үшін регрессиялық талдау жасау.

Әлемдік эталондар мен Қазақстанның робот-индустриясы салыстырмалы талдау.

Зерттеуге сенімді көздерден негізгі және қосымша мәліметтерді де қолданады, олар:

1) Халықаралық робототехника федерациясының деректері (IFR) – жаһандық робот тығыздығы, автоматика деңгейі және робототехникасы туралы мәліметтер [5];

2) Қазақстанның ұлттық статистика бюросы – өнеркәсіп өндірісі, жұмыспен қамту, автоматтандыру, Қазақстандағы еңбек нарығындағы өзгерістер туралы ақпарат;

3) Әлемдік және қазақстандық робототехника трендтері бойынша ғылыми зерттеулер – саясат шеңберін талдау, технологиялық қабылдау және робототехниканы дамыту мәселелері бойынша халықаралық есептер [6, 7].

Робототехникалар (роботтандырудың) мен автоматтандыруды инвестициялаудың өнеркәсіптік өнімділікке әсерін бағалау үшін бірнеше сызықтық регрессиялық модель қолдандық. Тәуелді айнымалы (Y) және тәуелсіз айнымалылар (xi) келесі формула түрінде анықталды:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \epsilon_i \quad (1)$$

Мұндағы:

Y_1 = Өнеркәсіптік өнімділік (өндірістегі жұмысшыға ЖІӨ).

X_1 = робот тығыздығы (10000 жұмысшыға арналған роботтар).

X_2 = робототехника мен автоматтандыруға жұмсалатын шығындар (ЖІӨ-нің%).

X_3 = AI және автоматтандыруға инвестициялар (ЖІӨ-нің%).

X_4 = Еңбек ығысуы (автоматтандыруға байланысты жұмыспен қамту ставкаларының өзгеруі).

X_5 = DET жұмыс күші (робототехника және AI-де оқытылған жұмыс күшінің %).

Бұл зерттеудегі регрессиялық талдау екі кезеңде жүргізіледі: біріншіден, роботтардың тығыздығы, робототехника мен автоматтандыруға жұмсалатын шығындары және AI инвестицияларының өнімділікке қалай әсер ететінін бағалау үшін Қазақстанның Ұлттық статистикалық бюросының деректерін пайдалана отырып, Қазақстанға тән модель әзірленеді; екіншіден, жаһандық салыстыру үлгісі Қазақстанның роботтарды қабылдауы мен өнімділік деңгейін Оңтүстік Корея, Германия, Жапония және Қытай сияқты әлемдік көшбасшылармен салыстыру жасалды. Дәлдік пен салыстырмалылықты қамтамасыз ету үшін деректерді қалыпқа келтіру айнымалы мәндерді елдер бойынша стандарттау үшін қолданылады, ал дисперсия мультиколлинеарлық сынақтар тәуелсіз айнымалылардың жоғары корреляциялық еместігін растады. Зерттеу статистикалық маңыздылықты анықтау үшін 95% сенімділік деңгейін ($p < 0,05$) қабылдайды. Осы әдістемені қолдану арқылы зерттеу Қазақстанның робототехника индустриясы туралы деректерге негізделген түсінік берді және экономикалық өсуді жеделдету үшін дәлелді ұсынымдар жасауға ықпал етеді деп сенеміз.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстандағы робототехниканың дамуы біртіндеп елдің өндірістік базасын жаңғырту және экономикалық бәсекеге қабілеттілікті арттыру стратегиясы аясында біртіндеп алу болып табылады. Алайда, робототехниканы өнімділік пен тиімділік жүргізушісі ретінде тануға қарамастан, Қазақстан робот тығыздығы, автоматика деңгейі және технологиялық инновациялар бойынша жаһандық көшбасшылардан едәуір артта қалып отыр. Халықаралық баяндамалар бойынша, өндірістегі роботтың жаһандық тығыздығы 10000 қызметкерге 126 роботтан асып

түседі, ал 10000 қызметкерге, ал Оңтүстік Корея, Германия және Жапония сияқты жетекші елдерде, бұл көрсеткіш 10 000 жұмыскерге 400 роботтан асады. Старк-контрастта Қазақстанның робот тығыздығы 10 000 жұмысшыға 10-нан төмен, автоматтандырудың баяу қарқынын және Қазақстан арасындағы технологиялық алшақтық пен әлемдегі технологиялық алшақтық деп түйіндеді [8, 9].

Бірнеше құрылымдық сын-қатерлер Қазақстандағы робототехниканың кеңеюіне кедергі келтіруі, бұл елдің жаһандық технологиялар жарысында бәсекеге түсе алатындығын шектеуді жалғастыруда. Бастапқы кедергілердің бірі – отандық робототехниканы өндірістің жоқтығы, ол қазақстандық индустрияны Қытай, Германия және Жапония сияқты елдерден импортталған роботты жүйелерге арқа сүйемелдеуге мәжбүр етеді. Бұл тәуелділік шығындарды арттырады, қол жетімділікті шектейді және жергілікті фирмаларды автоматтандыру технологияларын қолдану үшін ынталандыруды азайтады. Сонымен қатар, Қазақстан робототехника, AI және автоматика технологияларында білікті мамандар жетіспейді. Осы салалардағы жоғары оқытылған мамандардың шектеулі болуы мықты робототехникалық экожүйенің дамуын баяулатады және жоғары технологиялық салаларға шетелдік инвестицияларды болдырмайды.

Осы сын-қатерлерге қарамастан, Цифрлық Қазақстан бағдарламасы сияқты мемлекеттік бастамалар Қазақстан мен жаһандық робототехника көшбасшылары арасындағы алшақтықты жоюға тырысады. Бұл бағдарлама AI және автоматтандырудың интеграцияланған және автоматтандырудың интеграциясы, цифрлық қайта құруға салынған инвестицияларды ынталандырады және робототехника мен автоматтандыруда дарындылықты жоюға ықпал етеді. Алайда, бұл бастамалардың тиімділігі саясаттың әлсіздігін, R & D робототехникалық қаржыландырудың болмауы және жеке кәсіпорындардың баяу қабылдануы жоқ болып қала береді. Нормативтік-құқықтық базаларсыз, қаржылық қолдауды арттырып, отандық робототехника өндірісі үшін үлкен ынталандырулар, Қазақстандық тәуекелдер жаһандық автоматтандыру жарысында артта қалады [10, 11].

Роботтарды қабылдаудың әсерін түсіну үшін, экономикалық көрсеткіштерге, бұл зерттеуді автоматтандыру, өнеркәсіптік өнімділік, еңбек нарығындағы өзгерістер мен экономикалық өсу арасындағы байланысты бағалау үшін регрессиялық талдау жұмыс істейді. Нәтижелер роботтың тығыздығы, AI асырап алу және жұмыс күшінің біліктілігінің деңгейлері Қазақстанның индустриялық секторына әлемдік көшбасшылармен салыстырғанда қалай әсер ететіні туралы эмпирикалық дәлелдер келтіреді. Табыстар Қазақстанның жоғары шығындар мен шектеулі отандық өндірістік мүмкіндіктермен қатар жүретін төмен роботтың төмендігі қарқынын, автоматтандыруды кеңейтуге және экономикалық жаңғыртуға кедергі келтіреді. Бұл құрылымдық кедергілерді бағыттау, мақсатты саясат араласулары, R & D робототехника саласындағы инвестициялар және жұмыс күшін даярлау бағдарламаларына инвестициялау Қазақстан үшін автоматтандырылған және жасанды интеллект саласына негізделген өндіріске сәтті өтуі керек.

Кесте 1 – Қазақстандағы роботтардың тығыздығын басқа елдермен салыстыру

Мемлекет	Роботтандырылу тығыздығы (10000 жұмысшыға шаққанда) 2024	Жан басына шаққандағы ЖІӨ (USD)
Оңтүстік Корея	9325	31,6489
Сингапур	6057	64,581
Германия	3463	46,258
АҚШ	2747	65,279
Қытай	1873	12,55
Қазақстан	304	9,122
Ескертпе: IFR, 2024.		

Қазақстанның робототехника саласы шетелдік технологияларға өте тәуелді болып қала береді, олардың көпшілігінде Қытайдан, Жапониядан және Германиядан импортталады. Бұл шетелдік өндірушілерге деген сенім кеңейтілген автоматтандыруға маңызды кедергі болып

табылады, өйткені ол отандық фирмаларға шығындарды көтереді, өйткені ол ішкі фирмаларға шығындарды көтереді, әсіресе шағын және орта бизнеске (ШОБ) мүмкіндігінше аз өндіреді. Оңтүстік Корея және Германия сияқты мықты ішкі робототехника салалары бар елдерден айырмашылығы, Қазақстанда өндірістік роботтар үшін жергілікті өндірістік база жоқ, олар жоғары сатып алу, техникалық қызмет көрсету және пайдалану шығындары. Сонымен қатар, робототехника саласындағы жергілікті ғылыми-зерттеу жұмыстарының жоқтығы елдің өз салаларының, оның ішінде өндірістік, ауылшаруашылық және логистиканың нақты қажеттіліктеріне бейімделген шешімдерді дамыту қабілетін шектейді.

Роботты жүйелерді әкелудің қаржылық ауыртпалығы бастапқы инвестициялардан тыс, өйткені компаниялар бағдарламалық жасақтама, қосалқы бөлшектер, техникалық сараптама үшін қосымша шығындар болуы керек. Бұл Қазақстанның негізгі экономикалық салаларында, тиімділік пен өнеркәсіптік бәсекеге қабілеттіліктің негізгі экономикалық секторларында баяулату деңгейіне ықпал етеді. Керісінше, отандық робототехника өндірісі мен AI-провайдерлік автоматтандыруға жұмсалған жетекші экономикалар төмен шығындардан, жоғары масштабталған және күшті технологиялық тәуелсіздіктен пайда әкелді. Іргенделі робототехникалық мүмкіндіктерді дамытуға стратегиялық итерместен, Қазақстан жаһандық өндірістік тенденциялармен қатар жүре алады, дамыған экономикалармен бірге технологияны жоғарылату үшін күресуі мүмкін.

Қазақстандық робототехника саласында үлкен сынақтардың қатарына робототехника, жасанды интеллект (AI), машиналық оқыту және автоматтандыру жүйелері сияқты салалардағы білікті мамандардың жетіспеушілігін атауға болады. Қазіргі жұмыс күші робототехника бойынша пәндер бойынша тиісті жаттығулар жетіспейді, компаниялар үшін жетілдірілген автоматтандыру шешімдерін орындау қиынға соғады. Германия, Жапония және Оңтүстік Корея сияқты елдерден айырмашылығы, жұмыс күшінің едәуір бөлігі өзенді далаларда білім алуда, Қазақстанда автоматтандыру және AI-провайдерлік технологиялар саласындағы сараптама мамандарының салыстырмалы түрде төмен үлесі бар.

Қазақстандағы білім беру жүйесі AI-провайдерлік және автоматтандырылған экономиканың талаптарына толық сәйкес келмейді. Сандық Қазақстан сияқты бастамашылар цифрлық сауаттылықты арттыруға және сабақты оқытуды дамытуға бағытталғанымен, оқу бағдарламасының реформасының қарқыны салалық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін жеткіліксіз болып отыр. Робототехника саласындағы мамандандырылған бағдарламалардың жетіспеушілігі, AI-дің өндірістік және өндірістік автоматтандыру туралы өтініштердің жетіспеушілігі үлкен жетіспеушілік деп білеміз. Бұл одан әрі технологиялық тәуелділікті күшейтеді және автоматтандыруды қабылдауда компаниялар үшін операциялық шығындарды арттырады.

Робототехникадағы білікті мамандардың шектеулі болуы – Қазақстанды жетекші өнеркәсіптік экономикалардан ажырататын маңызды фактор болып табылады. 2-кестеде робототехникаға қатысты жұмыс күшін салыстырмалы талдау ұсынылады, робототехникаға қатысты дайындыққа, Қазақстанның жаһандық көшбасшылар алдындағы шыңды ұстанымын атап өтуге мүмкіндік береді.

Кесте 2 – STEM дағдылары бар жұмыс күшінің үлесі, 2024

Мемлекет	STEM-оқытылған жұмыс күші (%)	1000 жұмысшыға робототехника мамандары
Германия	35%	8,5
Оңтүстік Корея	42%	9,1
АҚШ	38%	7,6
Қытай	30%	6,2
Қазақстан	12%	1,5
Ескертпе: World Bank, 2024		

Деректер Қазақстанның робототехника саласындағы мамандардың шектеулігін нақты көрсетіп отыр. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын іске қосуға, елдің 4.0 технологияларын

тездетуге бағытталған, елге робототехниканы кеңінен қолдануға қолдау көрсету үшін әлі де жан-жақты қаржылық ынталандырулар мен нақты нормативтік-құқықтық базаның жоқтығы да себеп болып отырғанын растайды. Робототехниканы қабылдауды ынталандыратын Қытай, Германия және Америка Құрама Штаттары сияқты жетекші экономикалардан айырмашылығы, робототехниканы қабылдауды ынталандыру үшін Қазақстанның индустриялық секторы автоматтандыруға айтарлықтай қаржылық кедергілерге тап болды. Осы жетілдірілген экономикаларда робототехника фирмалары тікелей мемлекеттік қолдаудан, соның ішінде автоматтандыруға инвестициялар, AI зерттеулеріне арналған гранттар және роботты жүйелерге интеграциялау үшін төмен пайыздық несиелер пайда болды. Бұл саясат робототехниканы қабылдайтын компанияларға шығындардан ғана азайтып қана қоймай, сонымен қатар осы саладағы отандық өндіріс пен инновацияны ынталандырады. Керісінше, Қазақстанның қазіргі саясат ландшафты роботландырылған өндірістік, логистика және AI-провайзиялық өндірістік процестерді кеңейтуді шектейтін ауқымда автоматтандыруға инвестициялау үшін жеткілікті экономикалық ынталандыруды қамтамасыз етпейді. Әлемдік автоматтандыру жарысында бәсекеге қабілетті болу үшін Қазақстан өзінің робототехникалық экожүйесінің өсуіне қолдау көрсету үшін, оның робототехникалық экожүйесінің өсуіне және автоматтандыру арқылы өндірістік тиімділікті арттыруға арналған стратегиялық саясат шеңберін әзірлеуі қажет.

Роботтық саланың әсерін бағалау үшін өнімділікке байланысты біз келесі регрессия моделін бағалаймыз:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \epsilon_i \quad (2)$$

Кесте 3 – Қазақстандағы робототехника тығыздығын басқа елдермен салыстыру

Өзгермелі	Қазақстандық бағалау (β)	Ғаламдық бағалау (β)
Өнеркәсіптік өнімділік (β_0)	2.1***	3.5***
Робототехника тығыздығы (X_1)	0.45***	0.62***
Робототехника мен автоматтандыруға жұмсалатын шығындар (ҒЗТКЖ) (X_2)	0.38**	0.55***
AI және автоматтандыруға инвестициялар (X_3)	0.41**	0.50***
Еңбек ығысуы (X_4)	-0.29*	-0.15*
Жұмыс күшінің шеберлігі (X_5)	0.52***	0.68***
Ескертпе: *Маңыздылық деңгейлері: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0,1$		

Регрессиялық талдау келесідей нәтижелер берді: роботтың тығыздығы (X_1) өнеркәсіп өнімділігімен жоғары дәрежеде корреляцияланады (Қазақстан үшін $\beta=0,45$ жаһандық деңгейде $\beta=0,62$ -ге қарсы). ҒЗТКЖ-ға (X_2) және AI-ға (X_3) инвестиция салу өнімділікті айтарлықтай арттырады. Жұмыс күшінің ығысуы (X_4) кері әсер беретінін көрсетіп отыр, бұл тиісті біліктілікті арттыру бағдарламаларынсыз жұмыс орындарын жоғалтуды болжайды.

Жақсы дайындалған жұмыс күші (X_5) робототехниканың артықшылықтарын арттырады (Қазақстандағы төменгі STEM оқыту автоматтандырудың өнімділігін арттыруды азайтады). Жақсы дайындалған жұмыс күші (X_5) робототехниканың артықшылықтарын айтарлықтай арттырады, дегенмен Қазақстанның STEM білім беру инфрақұрылымының шектеулілігі автоматтандырудан болатын әлеуетті өнімділікті төмендетеді. Бұл тәуекелдерді азайту үшін саясаткерлер білім беру мен кәсіптік оқытуға инвестицияларға басымдық беріп, жұмысшылардың автоматтандыру адам еңбегін алмастырмай, толықтыратын жоғары технологиялық салаларға ауысуын қамтамасыз етуі керек.

Тұтастай алғанда, Қазақстанның робототехника саласы автоматтандыру, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық инвестициялар және отандық роботтарды орналастыру деңгейі бойынша ірі экономикалардан артта қалып, дамуының бастапқы сатысында қалып отыр.

Регрессиялық талдау робототехниканың өнеркәсіптік өнімділікке оң әсерін растағанымен, жұмыс күшінің біліктілігін арттыру жөніндегі кешенді бастамалар жүзеге асырылмаған жағдайда еңбек нарығының бұзылу қаупін де көрсетеді. Автоматтандырудың жаһандық тенденцияларына сәйкес келу және экономикалық тұрақтылықты арттыру үшін Қазақстан робототехника ҒЗТҚЖ, STEM білім беру және отандық өндіріс әлеуетіне стратегиялық инвестиция салуы керек. Қолдау көрсететін нормативтік-құқықтық базаны дамыту, автоматтандыруды қаржылық ынталандыру және техникалық білім беруді күшейту арқылы ел робототехниканы енгізуді жеделдете алады, өнеркәсіптік тиімділікті арттыра алады және өзін әлемдік жоғары технологиялық экономикада бәсекеге қабілетті ойыншы ретінде көрсете алады.

Қазақстанның робототехника саласы автоматтандыру, робототехника мен автоматтандыруға жұмсалатын шығындар және роботтарды орналастыруда дамыған елдерден артта қалып, дамудың бастапқы кезеңінде тұр. Регрессиялық талдау робототехниканың өнімділікке оң әсерін, сонымен қатар егер саясат жұмыс күшінің қайта біліктілігін арттыруды қолдамаса, жұмыс орнын ауыстыру қаупін көрсетеді. Жаһандық трендтерге ілесу үшін робототехникаларды жасау бағытында білім беруге арналған шығындарды арттыру қажет және отандық өндіріске стратегиялық инвестициялар қажет екенін көрсетті.

Робототехника мен AI инфрақұрылымына салынған инвестициялардың стратегиялық өсуі Қазақстан үшін өнеркәсіптік автоматтандыруды жеделдету және экономикалық өнімділікті арттыру қажет. Ел отандық робототехниканы өндіру, AI-басқарылатын автоматика және ақылды өнеркәсіптік технологиялардың дамуына көп қаржы ресурстарын бөлуі керек. Бұған мақсатты ғылыми-зерттеу жұмыстары, салықтық жеңілдіктер және технологиялық инновациялар мен жергілікті өндірістік мүмкіндіктерді дамытуға бағытталған инвестициялық субсидиялар арқылы қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, мемлекеттік-жекеменшік серіктестіктер (МЖӨ) академиялық зерттеулер, мемлекеттік бастамалар және өнеркәсіптік қолдану арасындағы алшақтықты жоюға қолдау көрсетуі керек. Университеттер, ғылыми-зерттеу мекемелері және жеке кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастық робототехника кластерлерін, инкубаторлар мен инкубаторлар мен инкубаторларды және роботты жүйелердің жергілікті өндірісіне қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Германия, Жапония және Оңтүстік Корея сияқты елдер робототехникалық экосистемелерді күшейту үшін МЖӨ-ні сәтті меңгерген, ал Қазақстан импортталатын технологияларға тәуелділікті азайту және отандық өндірістерді ынталандыру үшін осындай тәсілдерді ұстануы керек.

Қорытынды

Қазақстанда робототехниканың дамуы экономикалық өсу, индустрияны жаңғырту және жаһандық бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін маңызды мүмкіндік болып табылады. Дегенмен, Қазақстан роботтардың тығыздығы, автоматтандыруды енгізу және отандық робототехника өндірісі бойынша Оңтүстік Корея, Германия және Қытай сияқты жетекші экономикалардан айтарлықтай артта қалып отыр. Осы зерттеуде жүргізілген регрессиялық талдау роботты қолданудың өнеркәсіптік өнімділікке оң әсерін тигізетінін растайды, дегенмен бірнеше негізгі кедергілер, соның ішінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға төмен инвестициялар, білікті мамандардың тапшылығы, әлсіз саясат негіздері және шетелдік технологияларға қатты тәуелділік робототехниканы кеңінен енгізуге кедергі келтіреді. Сонымен қатар, автоматтандыру өнімділікті арттыруға ықпал еткенімен, жұмыс күшінің біліктілігін арттырудың тиімді бағдарламалары мен STEM білім беру реформалары болмаған жағдайда жұмыс күшін ауыстыру қаупі жоғары болып қала беретіні анық.

Бұл алшақтықты жою және Қазақстанның жоғары технологиялық, автоматтандырылған экономикаға көшуін жеделдету үшін стратегиялық инвестициялар мен саяси реформалар маңызды. ҒЗТҚЖ-ны қаржыландыруды ЖІӨ-нің кем дегенде 1%-ына дейін кеңейту, жеке секторды автоматтандыруға инвестицияларға салықтық жеңілдіктер беру, STEM білім беру мен кәсіптік оқытуды күшейту робототехника интеграциясын қолдауға қабілетті жоғары білікті жұмыс күшін дамытуда шешуші рөл атқарады. Бұған қоса, робототехника мен AI үшін нақты нормативтік базаны құру және робототехника өндірісіне тікелей шетелдік инвестицияларды (ТШИ) ынталандыру Қазақстанға шетелдік технологияға тәуелділікті азайтуға және отандық

инновацияларды дамытуға көмектеседі. Осы шараларды жүзеге асыру арқылы Қазақстан робототехника секторын ұлғайта алады, өнеркәсіп өнімділігін арттыра алады және өзін әлемдік автоматтандыру индустриясының негізгі ойыншысы ретінде көрсете алады.

Бұл зерттеу қазақстандық робототехника ландшафтына құнды түсініктер бергенімен, қосымша зерттеуді қажет ететін бірнеше зерттеу олқылықтары бар. Болашақ зерттеулер робототехниканың жұмыспен қамтуға және жалақы динамикасына әсерін талдауы, автоматтандыруға негізделген экономикалармен салыстырмалы саясатты бағалауды жүргізуі және негізгі салаларда робототехниканы енгізудің инвестициялардың қайтарымдылығын (ROI) бағалауды керек. Бұған қоса, робототехникамен, инфрақұрылыммен және жеткізу тізбегіндегі қиындықтармен және автоматтандырудың этикалық салдарымен AI интеграциясы бойынша зерттеулер автоматтандырудың тұрақты өсуінің кешенді стратегиясын әзірлеу үшін қажет. Дәлелдерге негізделген саясат реформаларын ілгерілету және инновацияларды ынталандыру арқылы Қазақстан өзін автоматтандыру және Индустрия 4.0 технологиялары бойынша аймақтық көшбасшы ретінде көрсете отырып, күшті және бәсекеге қабілетті робототехника саласын дамыта алады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің BR24992947 «Жасанды интеллект негізінде Қазақстанның автокөлік өнеркәсібі кәсіпорындарын икемді роботтандыру және өнеркәсіптік автоматтандыру (RPA) үшін роботтарды, ғылыми-техникалық және бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеу» тақырыбындағы мақсатты қаржыландыру бағдарламасы аясында орындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Qiu S. et al. Deep learning techniques in intelligent fault diagnosis and prognosis for industrial systems: a review // *Sensors*. 2023. Vol. 23. No. 3. P. 1305.
- 2 Al Noman M.A., Zhai L., Almukhtar F.H., Rahaman M.F., Omarov B., Ray S., Wang C. A computer vision-based lane detection technique using gradient threshold and hue-lightness-saturation value for an autonomous vehicle // *International Journal of Electrical and Computer Engineering*. 2023. Vol. 13. No. 1. P. 347.
- 3 Temirgazyeva S., Omarov B. Traffic sign recognition with convolutional neural network // *Scientific Journal of Astana IT University*. 2022. P. 14–23.
- 4 Faccio M. et al. Human factors in cobot era: a review of modern production systems features // *Journal of Intelligent Manufacturing*. 2023. Vol. 34. No. 1. P. 85–106.
- 5 Dzedzickis A. et al. Advanced applications of industrial robotics: New trends and possibilities // *Applied Sciences*. 2021. Vol. 12. No. 1. P. 135.
- 6 Galin R., Meshcheryakov R. Automation and robotics in the context of Industry 4.0: the shift to collaborative robots // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. IOP Publishing, 2019. Vol. 537. No. 3. P. 032073.
- 7 Baimukhanov T. et al. Some aspects of robotization of the economy and creation of a robot manager // *Journal of Economic Research & Business Administration*. 2021. Vol. 137. No. 3. P. 139–146.
- 8 Daribay A., Serikova A., Ukaegbu I.A. Industry 4.0: Kazakhstan industrialization needs a global perspective // *Procedia computer science*. 2019. Vol. 151. P. 903–908.
- 9 Sotnik S., Lyashenko V. Modern industrial robotics industry. 2022.
- 10 Ступина Е.Е. и др. Основы робототехники: учебное пособие для студентов вузов. – 2019.
- 11 Mamrayeva D.G., Toxambayeva A.B., Tashenova L.V. Industry digitalization in the Republic of Kazakhstan // *Bulletin of the Karaganda university Economy series*. 2022. Vol. 105. No. 1. P. 54–67.
- 12 George A.S., George A.S.H. Revolutionizing Manufacturing: Exploring the Promises and Challenges of Industry 5.0 // *Partners Universal International Innovation Journal*. 2023. Vol. 1. No. 2. P. 22–38.
- 13 Javaid M., Haleem A., Singh R.P., Suman R., Javaid M. et al. Artificial intelligence applications for industry 4.0: A literature-based study // *Journal of Industrial Integration and Management*. 2022. Vol. 7. No. 01. P. 83–111.
- 14 Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (өтініш берілген күн: 21.11.2024)
- 15 Bhadra P., Chakrabort, S., Saha S. Cognitive IoT Meets Robotic Process Automation: The Unique Convergence Revolutionizing Digital Transformation in the Industry 4.0 Era. In *Confluence of Artificial Intelligence and Robotic Process Automation*. Singapore: Springer Nature Singapore, 2023, pp. 355–388.

REFERENCES

- 1 Qiu S. et al. (2023) Deep learning techniques in intelligent fault diagnosis and prognosis for industrial systems: a review // *Sensors*. Vol. 23. No. 3. P. 1305. (In English).
- 2 Al Noman M.A., Zhai L., Almukhtar F H., Rahaman M.F., Omarov B., Ray S., Wang C. (2023) A computer vision-based lane detection technique using gradient threshold and hue-lightness-saturation value for an autonomous vehicle // *International Journal of Electrical and Computer Engineering*. Vol. 13. No. 1. P. 347. (In English).
- 3 Temirgazyieva S., Omarov B. (2022) Traffic sign recognition with convolutional neural network // *Scientific Journal of Astana IT University*. P. 14–23. (In English).
- 4 Faccio M. et al. (2023) Human factors in cobot era: a review of modern production systems features // *Journal of Intelligent Manufacturing*. Vol. 34. No. 1. P. 85–106. (In English).
- 5 Dzedzickis A. et al. (2021) Advanced applications of industrial robotics: New trends and possibilities // *Applied Sciences*. Vol. 12. No. 1. P. 135. (In English).
- 6 Galin R., Meshcheryakov R. (2019) Automation and robotics in the context of Industry 4.0: the shift to collaborative robots // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. IOP Publishing. Vol. 537. No. 3. P. 032073. (In English).
- 7 Baimukhanov T. et al. (2021) Some aspects of robotization of the economy and creation of a robot manager // *Journal of Economic Research & Business Administration*. Vol. 137. No. 3. P. 139–146. (In English).
- 8 Daribay A., Serikova A., Ukaegbu I.A. (2019) Industry 4.0: Kazakhstan industrialization needs a global perspective // *Procedia computer science*. Vol. 151. P. 903–908. (In English).
- 9 Sotnik S., Lyashenko V. (2022) Modern industrial robotics industry. (In English).
- 10 Stupina E.E. i dr. (2019) *Osnovy robototekhniki: uchebnoe posobie dlja studentov vuzov*. (In Russian).
- 11 Mamrayeva D.G., Toxambayeva A.B., Tashenova L.V. (2022) Industry digitalization in the Republic of Kazakhstan // *Bulletin of the Karaganda university Economy series*. Vol. 105. No. 1. P. 54–67. (In English).
- 12 George A.S., George A.S.H. (2023) Revolutionizing Manufacturing: Exploring the Promises and Challenges of Industry 5.0 // *Partners Universal International Innovation Journal*. Vol. 1. No. 2. P. 22–38. (In English).
- 13 Javaid M., Haleem A., Singh R.P., Suman R., Javaid M. et al. (2022) Artificial intelligence applications for industry 4.0: A literature-based study // *Journal of Industrial Integration and Management*. Vol. 7. No. 01. P. 83–111. (In English).
- 14 Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau jáne reformalar jónindegi agenttığınıń últyq statistika bürosy. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (ötiniş berilgen kün: 21.11.2024). (In Kazakh).
- 15 Bhadra P., Chakrabort, S., Saha S. (2023) Cognitive IoT Meets Robotic Process Automation: The Unique Convergence Revolutionizing Digital Transformation in the Industry 4.0 Era. In *Confluence of Artificial Intelligence and Robotic Process Automation*. Singapore: Springer Nature Singapore, pp. 355–388. (In English).

ОРЫНБЕТ П.Ж.,*¹

PhD., ассоц. профессор-исследователь.

*e-mail: perizat.orynbet@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5442-7913

РАЗАКОВА Д.И.,¹

к.э.н., PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: d.razakova@turau.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

РАЗВИТИЕ РОБОТОТЕХНИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ КАЗАХСТАНА И МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Аннотация

Развитие индустрии робототехники в Казахстане является важным фактором в промышленной модернизации и экономическом росте страны. Тем не менее Казахстан отстает от глобальных лидеров в области принятия роботов, плотности автоматизации и производства домашних робототехников. В этом исследовании рассматриваются проблемы, тенденции и решения для развития робототехники в Казахстане, проводя

сравнения с глобальными показателями. Был проведен регрессионный анализ для оценки влияния плотности роботов, инвестиций в НИОКР, принятие искусственного интеллекта, перемещение труда и обучение STEM на производительность промышленности. Результаты показывают, что плотность роботов и инвестиции в области искусственного интеллекта значительно повышают производительность, но низкая рабочая сила STEM в Казахстане и слабые политические стимулы ограничивают рост автоматизации. Кроме того, связанное с автоматизацией перемещение труда представляет риски, что требует комплексных программ восстановления рабочей силы. Ключевые рекомендации включают в себя увеличение финансирования НИОКР в робототехнике как минимум до 1% ВВП, обеспечение налоговых льгот для инвестиций в автоматизацию, укрепление образования STEM и согласование политики робототехники с лучшими практиками. Казахстан также должен привлечь иностранные робототехники, создать правовую основу для ИИ и робототехники и разработать местную экосистему производства робототехники. Будущие исследования должны изучить долгосрочные последствия рынка труда на автоматизацию, анализ затрат и выгод инвестиций в робототехнику, промышленную автоматизацию, управляемую искусственным интеллектом, и проблемы с инфраструктурой. Внедряя стратегическую политику, Казахстан может ускорить принятие робототехники, повысить производительность промышленности и интегрироваться в глобальную высокотехнологичную экономику.

Ключевые слова: индустрия робототехники, экономика, автоматизация и ИИ, промышленность 4.0, промышленная производительность, рабочая сила STEM, стратегия цифровизации.

ORYNBET P.ZH.,*¹

PhD., Associate Research Professor.

*e-mail: perizat.orynbet@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5442-7913

RAZAKOVA D.I.,¹

Candidate of Economics, PhD, Associate Professor.

e-mail: d.razakova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF THE ROBOTICS INDUSTRY OF KAZAKHSTAN AND GLOBAL TRENDS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abstract

The development of the robotics industry in Kazakhstan is an essential factor in the country's industrial modernization and economic growth. However, Kazakhstan lags behind global leaders in robot adoption, automation density, and domestic robotics manufacturing. This study examines the challenges, trends, and solutions for robotics development in Kazakhstan, drawing comparisons with global benchmarks. A regression analysis was conducted to assess the impact of robot density, R&D investment, AI adoption, labor displacement, and STEM education on industrial productivity. The results indicate that robot density and AI investments significantly boost productivity, but Kazakhstan's low STEM workforce and weak policy incentives limit automation growth. Additionally, automation-related labor displacement poses risks, necessitating comprehensive workforce reskilling programs. Key recommendations include increasing robotics R&D funding to at least 1% of GDP, providing tax incentives for automation investments, strengthening STEM education, and aligning robotics policies with global best practices. Kazakhstan must also attract foreign robotics firms, establish a legal framework for AI and robotics, and develop a local robotics manufacturing ecosystem. Future research should explore the long-term labor market effects of automation, cost-benefit analyses of robotics investments, AI-driven industrial automation, and infrastructure challenges. By implementing strategic policies, Kazakhstan can accelerate robotics adoption, enhance industrial productivity, and integrate into the global high-tech economy.

Key words: Robotics Industry, Economy, Automation and AI, Industry 4.0, Industrial Productivity, STEM Workforce, Digitalization Strategy.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 18.03.2025

ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ
ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ
TOURISM: WORLD EXPERIENCE

МРНТИ 06.71.57
УДК 338.001.36
JEL I11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-191-210>

МУСАЕВ М.А.,*¹

докторант.

*e-mail: m.musaev@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-4755-5546

КАЛЕНОВА С.А.,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: s.kalenova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9265-6386.

УШАКОВ Д.С.,²

д.э.н., профессор.

e-mail: denis.se@ssru.ac.th

ORCID ID: 0000-0001-6413-6116

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Суан Сунанда Раджабат,

г. Бангкок, Таиланд

**МИРОВОЙ ОПЫТ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА:
УСПЕШНЫЕ ПРАКТИКИ ТУРЦИИ И ИХ АДАПТАЦИЯ
В КАЗАХСТАНЕ С УЧЕТОМ ПРОБЛЕМ, БАРЬЕРОВ И ПЕРСПЕКТИВ**

Аннотация

Медицинский туризм является важной составной частью мировой экономики, отражающей современные социально-экономические тенденции. В данной статье проводится сравнительный анализ медицинского туризма Турции и Казахстана с использованием успешной турецкой практики, которая может быть адаптирована для развития данного направления в Казахстане. Актуальность темы обусловлена необходимостью диверсификации экономики Казахстана и повышения конкурентоспособности страны на рынке медицинского туризма. Турция за последнее десятилетие стала одним из лидеров данной сферы благодаря государственной поддержке, эффективному маркетингу, конкурентной ценовой политике и активному внедрению международных стандартов качества медицинских услуг. Целью исследования является разработка рекомендаций по повышению потенциала медицинского туризма в Республике Казахстан на основе сравнительного анализа развития данной сферы в Турции и Казахстане. Исследование включает в себя анализ текущего состояния медицинского туризма в развитых странах, сравнительную оценку качества медицинских услуг, уровень государственной поддержки и маркетинговых стратегий. Результаты анализа позволяют выделить сильные стороны и способствуют развитию медицинского туризма в Казахстане. Также предложены рекомендации по адаптации успешных практик Турции с учетом национальных особенностей и современного экономического развития стран. Настоящее исследование имеет практическое значение, так как обеспечивает формирование стратегии развития медицинского туризма в Казахстане, что может стать драйвером дальнейшего экономического роста страны и повышения качества жизни населения в условиях постпандемического восстановления индустрии туризма.

Ключевые слова: медицинский туризм, инфраструктура, экономическое развитие, диверсификация экономики, конкурентоспособность, глобализация, международные стандарты.

Введение

Сравнительный анализ медицинского туризма в Турции и Казахстане позволяет выявить сильные и слабые стороны данного направления, а также определить эффективность практики стран, которая может быть адаптирована к современным казахстанским реалиям. Эта тема особенно актуальна во время необходимости диверсификации экономики Казахстана, где медицинский туризм может стать значительным источником доходности бюджета государства и обеспечить повышение качества медицинских услуг для местного населения. Кроме того, данный анализ позволяет понять, каким образом национальные, культурные особенности анализируемых стран влияют на развитие медицинского туризма. Это важно для выработки практических рекомендаций по повышению конкурентоспособности Казахстана на мировом рынке медицинского туризма. Развитие медицинского туризма в современном мире отражает тенденции, связанные с глобализацией и ростом доступности высококачественных медицинских услуг. Казахстан обладает большим потенциалом в области медицинского туризма, включая быстрорастущий рынок современных медицинских технологий, а также уникальные природные ресурсы, такие как лечебные минеральные воды, грязевые и горячие источники.

В рамках данного исследования особое внимание уделяется анализу медицинского туризма в Турции и Казахстане. Такой подход позволяет проводить комплексную оценку текущего положения дел в изучаемых странах.

Анализ выявления основных преимуществ и недостатков каждой страны в сфере медицинского туризма способствует лучшему пониманию их позиций, направленных на изучение конкурентов на международной арене. Особое внимание уделяется изучению роли государственной политики, уровня развития труда, качества медицинских услуг и маркетинговых стратегий, которые обеспечивают ключевые факторы успеха. На основе выявленных данных можно разработать практические рекомендации, которые могут быть адаптированы для повышения конкурентоспособности Казахстана.

Тема имеет стратегическое значение, так как медицинский туризм может стать важнейшим драйвером экономического роста и улучшения качества жизни населения в Казахстане. Сравнительный подход к изучению опыта Турции и Казахстана позволяет учесть культурные, экономические и географические различия, что обеспечивает комплексный и объективный взгляд на проблему.

Целью исследования является разработка рекомендаций по повышению потенциала медицинского туризма в Республике Казахстан на основе сравнительного анализа развития данного направления в Турции и Казахстане. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации, направленные на повышение конкурентоспособности Казахстана в сфере медицинского туризма и дальнейшую интеграцию в международный рынок.

В современном мире медицинский туризм играет все более значимую роль, объединяя индустрию здравоохранения и туризма в единый эффективный механизм экономического роста. Для Казахстана, находящегося на этапе активного развития этого сектора, крайне важно изучить успешный опыт стран-лидеров, таких как Турция, которая демонстрирует высокие показатели привлечения иностранных медицинских туристов.

Актуальность сравнительного анализа медицинского туризма в Турции и Казахстане обусловлена несколькими аспектами.

Во-первых, медицинский туризм способствует диверсификации экономики и сокращению роли сырьевого сектора. Опыт Турции особо важен для пополнения государственного бюджета.

Во-вторых, в настоящее время пациенты требуют предоставления медицинских услуг только высокого качества. Как известно, Турция предоставляет качественное лечение по доступной цене и является к тому же поставщиком современного медицинского оборудования в соответствии с требованиями Казахстана.

В-третьих, глобальные тенденции развития туризма постпандемического периода стимулируют спрос на медицинские услуги за рубежом. Казахстан, потенциально обладая высокими достижениями, может привлечь иностранные потоки медицинских туристов, используя опыт Турции.

Результаты исследования могут быть использованы для разработки стратегии развития медицинского туризма в Казахстане, что позволит повысить доходы страны за счет привлечения иностранных клиентов, создать новые рабочие места и стимулировать развитие соответствующих направлений, таких как гостиничный бизнес, транспорт, информационные технологии, а также улучшить качество медицинских услуг посредством внедрения международных стандартов и технологий. Полученные выводы и рекомендации также могут быть полезны для государственных органов, бизнес-сообществ и исследователей, занимающихся изучением направлений развития Казахстана на глобальном рынке медицинских услуг.

Материалы и методы

Для достижения целей и задач исследования применен комплексный подход, включающий следующие методы: анализ литературы и нормативно-правовой базы – проведен обзор научной и профессиональной литературы, включая публикации на национальном и международном уровне, посвященные медицинскому туризму; изучены нормативно-правовые акты в Турции и Казахстане, регулирующие деятельность в сфере медицинского туризма, включая лицензирование, аккредитацию медицинских учреждений и меры государственной поддержки. Анализ литературы позволил выявить основные тенденции, вызовы и перспективы, а также дать теоретическое обоснование исследуемым вопросам. Сравнительный метод использован для изучения ключевых различий и сходств между Турцией и Казахстаном в следующих аспектах: организация и управление медицинским туризмом, уровень инвестиций в отрасль, маркетинговые стратегии для привлечения международных туристов, доступность и стоимость медицинских услуг, роль частного и государственного секторов. Сравнительный анализ позволил выделить сильные и слабые стороны обеих стран и выявить точки роста для Казахстана. Анализ статистических данных – использованы данные национальных статистических агентств Турции и Казахстана, отчеты международных организаций (UNWTO, OECD, World Bank), а также специализированных аналитических компаний. Статистические данные включали такие показатели, как объем доходов от медицинского туризма, число привлеченных медицинских туристов, основные направления спроса (такие как пластическая хирургия, лечение хронических заболеваний, реабилитация); данные подвергнуты количественному и качественному анализу, включая динамику изменений, выявление трендов и структурных сдвигов. Кейс-стади (изучение успешных примеров) – подробно изучены примеры успешных медицинских учреждений Турции, таких как клиники, получившие международную аккредитацию (например, JCI); рассмотрены кейсы казахстанских современных клиник, участвующих в привлечении зарубежных медицинских туристов; сравнительный анализ кейсов позволил выявить применимые практики и возможные точки улучшения [1]. Междисциплинарный подход – исследование опирается на интеграцию знаний из областей экономики, медицины, туризма, маркетинга, что позволило учитывать взаимосвязь различных факторов, влияющих на развитие медицинского туризма. Применение указанной методологии позволило обеспечить всесторонний подход к исследованию и достичь комплексного понимания ключевых факторов, определяющих развитие медицинского туризма в Турции и Казахстане.

Методология исследования также включает использование современных цифровых инструментов и технологий для сбора, анализа и визуализации данных. В частности, применены географические информационные системы (GIS) для анализа распределения медицинских учреждений и туристских потоков, что позволяет оценить территориальные преимущества и выявить ключевые регионы для развития; программные средства обработки больших данных (Big Data), которые использовались для анализа глобальных и региональных трендов в медицинском туризме, а также для исследования отзывов и рейтингов медицинских учреждений на международных платформах; инструменты визуализации данных, такие как Tableau и Power BI, применены для представления статистики в графической форме, что облегчает понимание и интерпретацию результатов исследования [2].

Кроме того, использован подход benchmarking, который позволил сравнить Турцию и Казахстан по ключевым показателям развития медицинского туризма, используя международные стандарты и лучшие практики. Применены методы прогнозирования, основанные на статисти-

ческом анализе и моделировании, для определения потенциальных сценариев развития медицинского туризма в Казахстане с учетом опыта Турции и мировых тенденций. Также проведен анализ конкурентоспособности медицинских учреждений Казахстана, включающий исследование их маркетинговых стратегий, уровня цифровизации услуг и взаимодействия с иностранными пациентами.

Использование этих дополнительных методов и инструментов позволяет достичь большей точности и глубины исследования, а также сделать выводы и рекомендации более обоснованными и практически применимыми.

Казахстанские исследователи внесли значительный вклад в изучение медицинского туризма. Так, Байменова А.С., Жакенова С.Р. и Айдаралиев А.А. в 2020 г. опубликовали работу «Кластерный анализ стран СНГ для развития медицинского туризма в Казахстане», где провели кластерный анализ систем здравоохранения стран СНГ для определения маркетинговых стратегий по привлечению пациентов в Казахстан.

В другом исследовании Байменова А.С., Жакенова С.Р. и Куанышбаева Б. анализируют конкурентные преимущества рынка медицинских услуг г. Астаны в привлечении иностранных пациентов, подчеркивая важность развития инфраструктуры и повышения качества медицинских услуг для укрепления позиций Казахстана на международном рынке медицинского туризма [3].

Кроме того, Каленова С.А. в статье «Перспективы медицинского туризма стран ЕАЭС» (2022) рассматривает возможности и перспективы развития медицинского туризма в странах Евразийского экономического союза, включая Казахстан, акцентируя внимание на необходимости межгосударственной интеграции и сотрудничества [4].

Эти исследования опубликованы в научных журналах и материалах зарубежных конференций, таких как «Вестник медицины и экологии», «Фундаментальные исследования», и способствуют более глубокому пониманию состояния и перспектив развития медицинского туризма в Казахстане, а также помогают в разработке стратегий для его продвижения на международном уровне.

Результаты и обсуждение

Медицинский туризм – это динамично развивающийся вид туризма, который подразумевает поездки людей в другие регионы или страны для получения медицинских услуг, недоступных, не совсем качественных или очень дорогих в стране проживания. Он объединяет элементы традиционного туризма с системой здравоохранения, формируя новый сектор экономики, связанный с предоставлением медицинских услуг на высоком уровне.

Существует несколько ключевых определений медицинского туризма.

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ): медицинский туризм – это международные или внутренние поездки для получения медицинской помощи, диагностики, лечения, реабилитации или профилактики [5].

Индустриальный подход: медицинский туризм рассматривается как предоставление медицинских услуг в сочетании с туристской инфраструктурой, ориентированной на иностранных пациентов.

Потребительский подход: это форма туризма, при которой человек принимает решение о поездке за медицинской услугой на основе доступности, качества или уникальности предлагаемого лечения.

Таблица 1 – Медицинский туризм: общий смысл и ключевые составляющие

Категория	Описание
Международный медицинский туризм	Поездки за границу для получения медицинской помощи, которая недоступна или низкого качества в стране.
Внутренний медицинский туризм	Перемещения внутри страны для лечения или восстановления здоровья в специализированных учреждениях страны.
Примечание: Составлено авторами на основе источника [5].	

Медицинский туризм охватывает как международные, так и внутренние поездки, направленные на получение медицинской помощи, реабилитацию или оздоровление. Международный медицинский туризм предполагает выезд за границу в поисках более доступных, качественных или специализированных услуг, тогда как внутренний медицинский туризм ориентирован на перемещение внутри страны для лечения в ведущих клиниках и санаториях. В обоих случаях важную роль играют уровень медицинского обслуживания, инфраструктура и стоимость процедур.

Для понимания структуры медицинского туризма важно рассмотреть основные виды предоставляемых услуг. В широком понимании они включают не только диагностические и лечебные процедуры, но и восстановительные услуги, а также СПА и оздоровительные практики, использующие природные ресурсы. В таблице 2 приведены основные компоненты, формирующие медицинский туризм.

Таблица 2 – Структура услуг в медицинском туризме

Ключевые элементы	Описание
Диагностические и лечебные услуги	Высокотехнологичная диагностика, хирургическое лечение, стоматологические услуги, пластическая хирургия и другие медицинские процедуры.
Реабилитационные услуги	Восстановление после операций, хронических заболеваний и травм, включающее физическую терапию, психологическую поддержку и медицинское сопровождение.
Примечание: Составлено авторами.	

Медицинский туризм включает широкий спектр услуг, направленных на диагностику, лечение, реабилитацию и профилактику заболеваний. Диагностические и лечебные процедуры обеспечивают высокотехнологичную медицинскую помощь, реабилитационные услуги способствуют восстановлению здоровья после травм и операций.

Помимо структуры предоставляемых услуг, медицинский туризм включает в себя ряд ключевых аспектов, влияющих на выбор направления и востребованность лечения за рубежом. Эти аспекты связаны с экономическими, социальными, культурными и технологическими факторами, определяющими привлекательность медицинского туризма (таблица 3).

Таблица 3 – Основные аспекты медицинского туризма

Ключевые аспекты медицинского туризма	Описание
Экономический аспект	Поиск более доступных медицинских услуг без потерь качества. Пример: такие страны, как Турция, предоставляют современные технологии и квалифицированные услуги по конкурентным ценам.
Социальный аспект	Преодоление дефицита или низкого качества медицинских услуг в стране проживания.
Культурный аспект	Сочетание лечения с отдыхом, посещением культурных мероприятий и туристскими программами.
Технологический аспект	Возможность получения передовых методов лечения, недоступных в стране проживания пациента.
Примечание: Составлено авторами [6].	

Медицинский туризм формируется под влиянием нескольких ключевых факторов. Экономический аспект связан с поиском доступного лечения без потери качества. Социальный аспект обусловлен потребностью в более квалифицированной медицинской помощи. Культурный аспект объединяет лечение с возможностью туризма, а технологический – с доступом к современным методам диагностики и терапии.

Медицинский туризм охватывает различные направления в зависимости от целей поездки и потребностей пациента. Одни туристы ищут лечение серьезных заболеваний, другие – профилактику и оздоровление, некоторая часть медицинских туристов – доступ к передовым технологиям (например, в сфере репродукции или эстетической медицины). В таблице 4 представлены виды медицинского туризма.

Таблица 4 – Виды медицинского туризма

Основные виды медицинского туризма	Описание
Лечебный туризм	Лечение физиологических нарушений, проведение плановых операций, реабилитация.
Диагностический туризм	Прохождение высокотехнологичных обследований.
Репродуктивный туризм	Использование технологий вспомогательной репродукции, включая ЭКО и суррогатное материнство.
Косметический туризм	Пластическая хирургия и эстетические процедуры.
Ортопедический туризм	Лечение заболеваний опорно-двигательного аппарата, эндопротезирование суставов, восстановительная терапия.
Стоматологический туризм	Проведение стоматологических процедур, включая имплантацию, ортодонтическое лечение и эстетическую стоматологию.
Нейрохирургический туризм	Лечение заболеваний нервной системы, включая операции на головном и спинном мозге.
Кардиологический туризм	Диагностика и лечение заболеваний сердечно-сосудистой системы, проведение кардиохирургических операций.
Примечание: Составлено авторами.	

Таким образом, медицинский туризм охватывает широкий спектр направлений, связанных с диагностикой, лечением и восстановлением здоровья пациентов за рубежом. Каждый вид имеет свою специфику и привлекает определенные категории туристов в зависимости от потребностей и уровня медицинских услуг в стране отправления и приема.

Современные тенденции медицинского туризма демонстрируют рост спроса на специализированные услуги, такие как ортопедия, стоматология, кардиология и нейрохирургия, что обусловлено развитием технологий, снижением стоимости лечения за границей и возможностью получить медицинскую помощь более высокого качества.

Важную роль играет и инфраструктура принимающих стран, включая аккредитацию медицинских учреждений, уровень подготовки специалистов, а также туристские и логистические условия, обеспечивающие комфортное пребывание пациентов. Развитие данного направления способствует не только улучшению здоровья населения, но и положительно влияет на экономику стран, привлекая инвестиции и создавая новые рабочие места.

Следующий рисунок более подробно описывает перечисленные факторы и их влияние на развитие медицинского туризма.

Материал, представленный на рисунке 1, позволяет структурированно рассмотреть ключевые факторы, влияющие на развитие медицинского туризма, и выделить их взаимосвязь. Каждый из этих факторов играет важную роль, однако их значимость может варьироваться в зависимости от особенностей конкретной страны.

Влияние доступности и стоимости (фактор 1-2). Доступность и стоимость медицинских услуг являются первоочередными критериями выбора для большинства пациентов. Страны, такие как Турция, активно используют свои преимущества в виде конкурентоспособных цен и развитой транспортной сети, что позволяет привлекать пациентов из Европы и Ближнего Востока. Казахстан может воспользоваться своим географическим положением для создания удобных маршрутов из стран Центральной Азии и Китая.

Рисунок 1 – Факторы, влияющие на развитие медицинского туризма.

Примечание: Составлено на основе источника [7].

Роль качества предоставляемых услуг и инфраструктуры (фактор 3-4). Качество медицинских услуг, подтвержденное международными аккредитациями, и наличие современной инфраструктуры обеспечивают высокий уровень доверия со стороны пациентов. Это особенно важно для привлечения пациентов из развитых стран, где стандарты медицины традиционно высоки. Казахстану необходимо развивать медицинские учреждения мирового уровня и поддерживать их аккредитацию на международной арене стандартами JCI.

Государственная поддержка и маркетинговые усилия (фактор 5-6). Государственная политика играет ключевую роль в развитии медицинского туризма. Турция, например, активно субсидирует развитие отрасли и финансирует маркетинговые кампании на международных рынках. Казахстан может использовать аналогичный подход, внедряя программы продвижения своих медицинских услуг через участие в выставках, создание специализированных порталов и сотрудничество с международными туристскими агентствами.

Значение правовых условий и репутации (фактор 7-8). Прозрачность законодательства и упрощение визовых процедур помогают пациентам чувствовать себя комфортно при планировании поездки. Страны с положительной репутацией, обеспечивающие высокий уровень безопасности и поддержки иностранных пациентов, имеют значительное конкурентное преимущество. Казахстану следует сосредоточиться на создании доверительного имиджа через улучшение качества обслуживания и международную рекламу.

Перспективы природных ресурсов и цифровизации (фактор 9-10). Природные лечебные ресурсы Казахстана, такие как минеральные воды и лечебные грязи, предоставляют уникальные возможности для развития оздоровительного туризма. При этом цифровизация услуг (фактор 11), включая внедрение телемедицины, улучшает взаимодействие с пациентами на всех этапах: от планирования поездки до реабилитации после лечения.

Для успешного развития медицинского туризма необходимо не только учитывать основные факторы, но и разрабатывать интегрированные стратегии, которые помогут выделить страну на международном рынке. Казахстан может эффективно использовать свой потенциал, адаптируя лучшие практики и учитывая национальные особенности.

Одним из ключевых преимуществ Казахстана является конкурентоспособная стоимость медицинских услуг по сравнению с европейскими и американскими клиниками, а также наличие высококвалифицированных специалистов, прошедших обучение за рубежом. Государственные программы и инициативы, направленные на развитие медицинского туризма, способствуют повышению доступности и качества медицинской помощи.

Тем не менее, несмотря на позитивные тенденции, существуют определенные препятствия, ограничивающие выход Казахстана на ведущие позиции в сфере медицинского туризма. Среди них – недостаточная международная аккредитация клиник, слабая известность страны как медицинского направления, нехватка специализированных сервисов для иностранных пациентов, а также логистические и визовые ограничения.

Для оценки текущего состояния и перспектив развития медицинского туризма в Казахстане целесообразно провести SWOT-анализ, который позволит выявить ключевые сильные и слабые стороны, а также определить возможности и потенциальные угрозы. Ниже приведен SWOT-анализ в таблице 5.

Таблица 5 – SWOT-анализ состояния медицинского туризма в Республике Казахстан

Факторы	Сильные стороны (Strengths)	Слабые стороны (Weaknesses)
Внутренние	- Развитие сети современных медицинских центров с высокотехнологичным оборудованием. - Наличие квалифицированных специалистов в области кардиологии, нейрохирургии, ортопедии, стоматологии и репродуктивной медицины. - Государственные программы поддержки здравоохранения и туризма. - Относительно низкая стоимость медицинских услуг по сравнению с Европой и США.	- Недостаточный уровень международной аккредитации медицинских учреждений (JCI, ISO и др.). - Недостаточная известность Казахстана как направления медицинского туризма на международном рынке. - Ограниченный спектр медицинских услуг мирового уровня. - Недостаточная развитость туристской инфраструктуры (логистика, визовые барьеры, сервис для иностранных пациентов).
Внешние	Возможности (Opportunities)	Угрозы (Threats)
	- Рост глобального спроса на доступные и качественные медицинские услуги. - Развитие медицинского кластера и привлечение иностранных инвестиций. - Возможность сотрудничества с международными медицинскими организациями и ассоциациями. - Потенциал для развития санаторно-курортного лечения и реабилитации в экологически чистых зонах.	- Высокая конкуренция со стороны ведущих стран медицинского туризма (Турция, Южная Корея, Германия, Индия). - Недостаток доверия со стороны иностранных пациентов из-за ограниченного количества успешных кейсов. - Экономическая нестабильность, влияющая на инвестиции в медицину и туризм. - Ограниченные меры государственной поддержки в продвижении Казахстана как международного центра медицинского туризма.
Примечание: Составлено авторами [8].		

Для развития медицинского туризма в Казахстане необходимо усиление маркетинговой стратегии для привлечения иностранных пациентов, улучшение качества и сертификации медицинских услуг по международным стандартам, а также развитие туристской инфраструктуры. Внедрение мер по повышению доверия, сотрудничество с международными организациями и развитие специализированных направлений (например, стоматология, кардиохирургия, ортопедия) помогут Казахстану занять достойное место на мировом рынке медицинского туризма.

Несмотря на потенциал развития медицинского туризма в Казахстане, существуют определенные ограничения, сдерживающие его рост. Эти барьеры связаны с кадровыми ресурсами, уровнем инвестиций, маркетинговыми стратегиями и правовыми аспектами. Отсутствие квалифицированных специалистов, недостаточное финансирование и слабая международная представленность Казахстана снижают конкурентоспособность страны на мировом рынке медицинского туризма. В таблице 6 рассмотрены основные ограничения, препятствующие развитию данной отрасли:

Таблица 6 – Ограничения в развитии медицинского туризма Казахстана

Кадровые ресурсы	Недостаток инвестиций	Отсутствие маркетинга	Юридические барьеры
Отсутствие программ профессиональной переподготовки и обучения медицинского персонала для работы с иностранными пациентами. Врачи и обслуживающий персонал часто не владеют английским языком, что снижает удобство для иностранных гостей.	Ограниченные вложения в модернизацию медицинских учреждений, строительство новых объектов и внедрение передовых технологий. Частный сектор не проявляет достаточной активности из-за низкой окупаемости вложений.	Казахстан слабо представлен на международной арене. Маркетинговые стратегии по продвижению медицинского туризма, такие как участие в выставках и конференциях, практически не реализуются.	Недостаточно разработанная правовая база для иностранных туристов, включая вопросы медицинского страхования и визового режима.
Примечание: Составлено авторами [8].			

Представленные ограничения указывают на необходимость комплексного подхода к развитию медицинского туризма в Казахстане. Улучшение системы подготовки кадров, привлечение инвестиций, активное продвижение страны на международных площадках и совершенствование правовой базы помогут повысить привлекательность Казахстана как центра медицинского туризма. Решение этих проблем станет важным шагом на пути к увеличению числа иностранных пациентов и развитию внутреннего рынка медицинских услуг.

Хотелось бы предложить следующие рекомендации для развития медицинского туризма в Казахстане.

Развитие инфраструктуры. Инвестиции в модернизацию существующих клиник, строительство новых современных госпиталей, тесно сотрудничающих с медицинскими образовательными центрами, и внедрение современных технологий.

Международная аккредитация. Увеличение количества клиник, получивших международные сертификаты качества, такие как JCI.

Подготовка кадров. Введение образовательных программ для врачей и обслуживающего персонала с упором на языковую подготовку и международные стандарты.

Активное продвижение. Создание национального бренда медицинского туризма Казахстана, разработка стратегий маркетинга и участия в международных выставках.

Казахстан обладает всеми предпосылками для развития медицинского туризма, но для выхода на международный рынок необходимы комплексные меры, включающие улучшение инфраструктуры, подготовку специалистов и активное продвижение страны как привлекательно-го медицинского направления.

Медицинский туризм в Турции и Казахстане демонстрирует различные масштабы и динамику развития.

В последние годы Казахстан, обладая значительными возможностями, активно развивает туристскую отрасль. Особое внимание уделяется новому направлению международного туризма – медицинскому туризму. Ежегодно в страну приезжают около трех тысяч иностранных граждан для получения медицинской помощи. В 2021 г. число иностранных пациентов, прошедших лечение в ключевых медицинских учреждениях, превысило 2600 человек. В 2022 г. этот показатель увеличился более чем до 3400 пациентов [8].

Помимо этого, оздоровительные процедуры в санаторно-курортных организациях Казахстана получили около 24 тысяч человек в 2021 г. и 25 тысяч в 2022 г. При этом 90% туристов составляют граждане стран СНГ, таких как Россия, Кыргызстан и Узбекистан, остальные 10% представляют Китай, Турцию, Иран и другие государства. К сожалению, информации по 2023–2024 гг. недостаточно для формирования четких и конкретных выводов и заключения.

Согласно глобальному рейтингу уровня здравоохранения, опубликованному базой данных Numbeo, Казахстан занимает 53-е место среди 93 стран. Этот рейтинг учитывает такие показатели, как качество медицинских услуг, уровень оснащенности учреждений, профессионализм врачей и стоимость лечения [9].

Однако существуют серьезные барьеры для развития медицинского туризма. Казахстан остается одним из крупных поставщиков пациентов в такие страны, как Южная Корея, Турция, Китай, Израиль, Германия и Россия. По разным оценкам, ежегодно около 50 тысяч казахстанцев выезжают за границу для получения медицинской помощи, затрачивая на это более 200 млн долларов. Это создает экономические потери как для государства, так и для частного бизнеса в сфере здравоохранения.

В рамках государственной стратегии было выделено пять приоритетных направлений, включая технологическую модернизацию экономики, которая охватывает здравоохранение и образование. Министерство здравоохранения Казахстана внедряет проект «Модернизация отрасли здравоохранения», где одной из ключевых инициатив является развитие медицинского туризма и импортозамещения. Более того, медицинский туризм вошел в Государственную программу развития внутреннего и въездного туризма до 2025 г. в качестве одного из приоритетных направлений.

Для привлечения иностранных пациентов была создана Казахстанская ассоциация медицинского туризма. Эта организация внедряет системный подход к развитию отрасли с использованием международного опыта.

Важнейшим аспектом является укрепление потенциала медицинских учреждений и повышение уровня предоставляемых услуг. Казахстан развивает инновационные медицинские технологии и оздоровительные программы на базе ведущих клиник и санаторно-курортных комплексов. Особое внимание уделяется безопасности, что делает страну привлекательной для граждан СНГ, учитывая отсутствие языкового барьера.

К конкурентным преимуществам Казахстана относятся современные медицинские центры с передовым оборудованием, высококвалифицированный персонал и доступные цены. Высоким спросом пользуются услуги кардиохирургии, нейрохирургии, ортопедии, онкологии, репродуктивной медицины, пластической хирургии, стоматологии, флебологии, реабилитации и диагностики. Например, стоимость операции на сердце в Казахстане в несколько раз ниже, чем в США, Индии или других странах [8].

Кроме того, Казахстан активно внедряет новейшие технологии, такие как ПЭТ/КТ, МРТ, роботизированная хирургия и фокусированный ультразвук. Многие клиники сертифицированы по международным стандартам Joint Commission International (JCI), что подтверждает высокое качество предоставляемых услуг. Ниже представлена таблица 7 с перечнем прошедших аккредитацию клиник JCI в Казахстане.

Таблица 7 – Список аккредитованных клиник в Казахстане

Город	Название клиники	Год прохождения аккредитации	Примечание
Астана	Больница Медицинского центра Управления делами Президента Республики Казахстан (БМЦ УДП РК)	2022	Впервые в стране открыта лаборатория для отработки проведения хирургических манипуляций in vivo на операционных столах, оборудованных эндоскопическими стойками и учебной роботизированной системой, необходимыми комплектами современных инструментов и шовными материалами.
Астана	АО «Национальный центр нейрохирургии»	2021	Центр стал второй организацией в Казахстане и третьей в СНГ, получившей аккредитацию JCI.
Астана	Онкологический центр томотерапии «YMIT»	2021	Является первым в Казахстане и Средней Азии медицинским центром, применяющим томотерапию.
Астана	Корпорация «University Medical Center» (UMC)	2024	63-я клиника в мире, успешно прошедшая аккредитацию JCI.

Продолжение таблицы 7

Тараз	Научно-клинический центр кардиохирургии и трансплантологии	2023	Минимально инвазивная кардиохирургия, также известная как MICS, – это операция на сердце, выполняемая через несколько небольших разрезов вместо традиционной операции на открытом сердце, которая требует срединной стернотомии.
Алматы	Научно-исследовательский институт кардиологии и внутренних болезней (НИИ КВБ)	2024	Только в НИИ кардиологии и внутренних болезней проводятся операции криоаблации на открытом сердце для одномоментного лечения нарушений ритма сердца в сочетании с коронарным шунтированием или коррекцией пороков сердца.
Алматы	Национальный госпиталь медицинского центра Управления делами Президента РК	2024	
Примечание: Составлено авторами на основе источника [10].			

В Казахстане ряд клиник, указанных выше в таблице 7, успешно прошли данную сертификацию, что способствует развитию медицинского туризма и повышению уровня медицинского обслуживания.

Аккредитация JCI подтверждает высокий уровень медицинского обслуживания, обеспечивая безопасность пациентов и соответствие мировым стандартам.

Согласно данным Министерства здравоохранения Республики Казахстан, значительные ценовые преимущества наблюдаются в таких медицинских услугах, как кардиохирургия, нейрохирургия, протезирование суставов, стоматология и экстракорпоральное оплодотворение (ЭКО).

В области ВРТ (вспомогательных репродуктивных технологий) Казахстан занимает уверенные позиции благодаря доступности и качеству услуг. До 2020 г. в соседнем Узбекистане клиники ВРТ практически отсутствовали, а современные учреждения только начинают развиваться, испытывая нехватку опыта. Кроме того, стоимость ЭКО в Казахстане на 40% ниже, чем в России, и на 50% по сравнению с новыми узбекскими клиниками. В то же время цены на эти услуги в странах дальнего зарубежья могут быть выше в 5–6 раз. Использование идентичного оборудования, лекарственных препаратов и реактивов позволяет Казахстану предоставлять услуги высокого качества по доступным ценам [11].

По данным интернет-издания, ряд медицинских операций в Казахстане выделяется экономической привлекательностью по сравнению с другими странами. Например, стоимость замены сердечного клапана в США составляет около 130 тысяч долларов США, тогда как в Индии, считающейся лидером по ценам, эта процедура стоит около 10 тысяч долларов. В Казахстане же аналогичная операция обходится чуть меньше 2 тысяч долларов США. Сосудистые операции в Казахстане стоят 4560 долларов США, тогда как в США эта же услуга оценивается в 160 тысяч долларов США, а в Индии в 9000 долларов США. Аналогично такие процедуры, как протезирование суставов, спондилодез и гистерэктомия, имеют конкурентоспособную стоимость, не превышающую 3000 долларов США.

Отдельно выделяется Национальный научный кардиологический центр, благодаря которому Казахстан вошел в список 22 стран мира с лучшими хирургическими инновациями. Казахстанская кардиохирургия в мировом масштабе стала конкурентоспособной не только из-за доступных цен, но и благодаря высокому качеству проводимых операций.

Эксперты подчеркивают, что для успешного развития медицинского туризма важны комплексный подход, поддержка государства и адаптация к изменениям на мировом рынке. Несмотря на сложности, связанные с изменением предпочтений пациентов и конкуренцией, Казахстан имеет потенциал стать центром медицинского туризма в Центральной Азии.

На основании имеющихся данных можно предположить, что при наличии необходимых технических ресурсов у отечественных медицинских учреждений Казахстана есть возможность принимать до 100 тысяч медицинских туристов в год. Основной целевой аудиторией выступают жители стран Центральной Азии. Учитывая среднюю стоимость медицинских услуг на уровне 1000 долларов США за человека, потенциальный объем рынка медицинского туризма в Казахстане оценивается в 100 миллионов долларов ежегодно.

Однако данное направление остается достаточно сложным и требующим тщательной проработки, так как оно зависит от множества факторов. Помимо ценовой политики, на выбор туристов влияют качество предоставляемых услуг, уровень безопасности, комфортность пребывания, простота коммуникаций, юридические условия, визовый режим и многие другие аспекты.

Если ранее медицинские туристы предпочитали проходить лечение в развитых государствах Северной Америки и Европы, то за последние пять лет ситуация значительно изменилась: активно развивающиеся страны сумели улучшить свою систему здравоохранения и активно заявить о себе на мировом рынке. Это привело к смещению потоков медицинских туристов с Запада на Восток. Все больше пациентов выбирают такие направления, как Южная Корея, Индия, Сингапур, Таиланд, Малайзия, ОАЭ и Турция [12].

Южная Корея привлекает пациентов высокотехнологичными операциями в области онкологии, косметологии и пластической хирургии. Индия знаменита доступными кардиохирургическими операциями, трансплантацией органов и ортопедией. Сингапур известен лечением онкологии, сердечно-сосудистых заболеваний и сложной нейрохирургией. Таиланд популярен благодаря пластической хирургии, стоматологии и реабилитационным услугам. Малайзия становится привлекательной для семейных пациентов услугами репродуктивной медицины, включая ЭКО, и общей терапией. ОАЭ привлекает пациентов с Ближнего Востока благодаря высококачественным медицинским центрам, специализирующимся на эстетической медицине и кардиологии. Турция является центром пластической хирургии, стоматологии, офтальмологии и ортопедии, сочетая доступные цены с высоким уровнем обслуживания.

Несмотря на множество сложностей, связанных с развитием медицинского туризма, его перспективы в Казахстане очевидны. Для дальнейшего успеха необходимо сохранить и укрепить конкурентные преимущества страны. Среди них эксперты выделяют современные медицинские учреждения с передовым оборудованием, высокий уровень подготовки специалистов и доступные цены. Именно эти факторы способны привлечь внимание международной аудитории и обеспечить устойчивый рост отрасли.

Согласно данным Medical Tourism Index Турция входит в топ-10 стран, наиболее популярных для лечения среди иностранных пациентов. Это подтверждает высокий уровень развития здравоохранения в стране. С каждым годом медицинский туризм в Турции набирает популярность: более 800 тысяч человек ежегодно приезжают сюда для лечения заболеваний, таких как онкология, нейрохирургия, и ортопедии [13]. Кроме того, страна известна своими пластическими хирургами, к которым обращаются пациенты со всего мира.

На рубеже XXI в. Турция начала масштабную модернизацию системы здравоохранения. В рамках этой программы государство инвестировало более 30 млрд долларов США в строительство новых больниц и улучшение их оснащенности. Одним из ярких примеров таких изменений является больница Билкент, крупнейшая в Европе. Кроме того, в столице был открыт медицинский город, который занимает первое место по величине в Европе и третье – в мире.

Почему пациенты выбирают Турцию?

1. Доступные цены и высокое качество. Турция сочетает высокий уровень медицинских услуг с демократичными ценами. Это делает страну привлекательной для пациентов, ищущих оптимальное соотношение стоимости и качества.

2. Международное признание. В стране функционирует около 1200 больниц, из которых 33 имеют аккредитацию Joint Commission International (JCI). Для сравнения: в Израиле только 10 таких клиник, в Корее – 9.

3. Услуги для медицинских туристов В ведущих клиниках работают международные отделы, которые организуют трансфер из аэропорта, предоставляют услуги переводчиков, помогают с размещением в отелях и обеспечивают пациента переводом всех медицинских документов [14].

Современные медицинские центры страны оснащены передовым оборудованием, таким как:

- ♦ ПЭТ-КТ, МРТ и КТ – для точной диагностики заболеваний.
- ♦ Онкологический скрининг методом СТС – новейшая технология для раннего выявления рака.
- ♦ Робот-хирург da Vinci – устройство, позволяющее проводить сложные операции в труднодоступных местах.
- ♦ Линейные ускорители Varian TrueBeam STx, Кибер-Нож и Гамма-Нож – оборудование, минимизирующее побочные эффекты при лучевой терапии.
- ♦ Роботизированная система MAKOplasty – используется для высокоточной замены суставов.

В турецких клиниках применяется методика 3D-моделирования для анализа состояния внутренних органов и тканей. Это позволяет врачам лучше планировать лечение. Технологии искусственного интеллекта также активно используются для диагностики, например, в области кардиологии. Примером является проект в г. Анкаре, запущенный в 2023 г., который использует ИИ для анализа данных ЭКГ и выявления признаков сердечной недостаточности [15].

Турция популярна среди пациентов как для лечения серьезных заболеваний, так и для эстетических процедур. Страна предлагает широкий спектр медицинских услуг, включая нейрохирургию, онкологию, ортопедию и трансплантологию. В таблице 8 представлены ключевые направления медицинского туризма в Турции и их особенности:

Таблица 8 – Основные направления медицинского туризма в Турции

Основные направления	Описание
Нейрохирургия	Турецкие специалисты эффективно лечат патологии центральной нервной системы и головного мозга. Для проведения операций используются: - роботизированные хирургические системы; - аппараты для нейронавигации; - эндоскопы с визуализацией. Нейрохирурги предлагают инновационные методы лечения эпилепсии, болезни Паркинсона и Альцгеймера, такие как глубокая стимуляция мозга (DBS) и VNS-терапия (стимуляция блуждающего нерва).
Онкология	Около 40% иностранных пациентов приезжают в Турцию для лечения онкологических заболеваний. В клиниках применяются передовые методы: - линейные ускорители нового поколения, снижающие уровень радиации на 90%; - стереотаксическая хирургия с использованием гамма- и кибер-ножа. Для лечения онкологических заболеваний также используются таргетная и иммунная терапия, а в некоторых случаях – методы лечения стволовыми клетками. Особое внимание уделяется индивидуальному подбору химиотерапии и контролю состояния пациента.
Ортопедия	Турецкие ортопеды проводят артроскопические, восстановительные и ревизионные операции, также специализируются на лечении переломов и онкологических заболеваний костей. В клиниках страны доступна высокоточная хирургия с использованием современных технологий, таких как MAKOplasty.
Трансплантология	Ежегодно в Турции выполняется более 5 тысяч операций по пересадке органов, из которых 75% – от живых доноров, что значительно увеличивает процент приживаемости. Национальный банк донора предоставляет возможность найти подходящего донора при пересадке костного мозга.
Примечание: Составлено авторами.	

Развитие медицинского туризма в Турции основано на внедрении инновационных технологий, на высокой квалификации специалистов и создании комфортных условий для иностран-

ных пациентов. Комплексный подход, включающий современные методы лечения, эффективную трансплантологию и индивидуальный подход к каждому пациенту, делает Турцию привлекательным направлением для медицинского туризма. Казахстан может использовать этот опыт для совершенствования своей системы и повышения конкурентоспособности в данной сфере [15].

По данным клиники Memorial Hospital Istanbul, Şişli (г. Стамбул, Турция), выживаемость после трансплантации печени составляет 98% на первый год и 85% на десятый год после операции, что является одним из лучших показателей в мире.

Турция занимает лидирующие позиции в сфере пластической, реконструктивной и эстетической хирургии. В стране работают хирурги мирового уровня, прошедшие обучение в ведущих клиниках США и Европы. Более 400 медицинских центров предлагают широкий спектр услуг, включая:

- ♦ абдоминопластику;
- ♦ контурную подтяжку лица;
- ♦ блефаропластику;
- ♦ увеличение груди и ягодиц;
- ♦ маммопластику;
- ♦ пересадку волос с использованием технологий FUE и DHI;
- ♦ липосакцию;
- ♦ интимную пластику.

Современные технологии 3D-моделирования позволяют пациентам увидеть результат операции до ее начала, что помогает детально обсудить все этапы вмешательства и внести необходимые корректировки.

Кардиохирургия. Турецкие клиники являются одними из лучших в мире по количеству и качеству кардиохирургических операций. Ежегодно здесь проводят свыше 100 000 операций на сердце, включая пересадку и шунтирование коронарных артерий.

Стоматология. Стоматологические услуги в Турции известны своим высоким качеством и доступными ценами. Клиники предлагают:

- ♦ установку имплантатов;
- ♦ виниры и люминиры;
- ♦ синус-лифтинг;
- ♦ отбеливание и контурирование десен;
- ♦ удаление зубов и установку пломб.

Министерство здравоохранения Турции тщательно контролирует качество стоматологических услуг, что обеспечивает безопасность и высокие стандарты. Пациентам часто предлагают пакеты, включающие медицинские процедуры, проживание и транспорт, что делает лечение удобным и экономичным.

Лечение позвоночника. Турция занимает одно из первых мест по спинальной хирургии. В 2022 г. здесь было проведено более 20 000 операций на позвоночнике, половина из которых выполнена с использованием эндоскопических технологий. Высокая квалификация хирургов и инновационное оборудование позволяют достигать эффективности лечения более 95%.

Онкогематология. Турция предлагает широкий спектр методов лечения рака крови, включая:

- ♦ химиотерапию с использованием современных препаратов;
- ♦ иммунотерапию для стимуляции иммунной системы;
- ♦ трансплантацию костного мозга, поддерживаемую развитой системой донорства.

В 2022 г. было выполнено свыше 100 000 процедур в этой области, что укрепило позиции Турции как лидера в онкогематологии [16].

Роботизированные операции. Турецкие хирурги активно используют роботизированные установки, такие как da Vinci, для сложных операций. Это снижает риск осложнений, минимизирует восстановительный период и улучшает результаты. Стоимость таких операций в Турции значительно ниже, чем в других странах. Например, операция на предстательной железе стоит около 10 000 долларов США, тогда как в США – до 100 000 долларов США [17].

Реабилитация. Турция также лидирует в области роботизированной реабилитации. В клиниках используются такие системы, как:

- ♦ ReWalk и Lokomat для восстановления двигательных функций;
- ♦ Armeo Spring для реабилитации после инсульта.

Эти технологии помогают пациентам быстрее возвращаться к полноценной жизни после сложных травм и заболеваний.

Преимущества лечения в Турции:

- ♦ Современное оборудование и высококвалифицированный персонал.
- ♦ Стоимость лечения на 25–40% ниже, чем в других странах Европы.
- ♦ Высокий процент успешных операций.

Турция значительно опережает Казахстан по количеству принимаемых медицинских туристов и доходам от этой отрасли. Это обусловлено развитой инфраструктурой, государственной поддержкой и активным международным продвижением. Казахстан, несмотря на современное медицинское оборудование и конкурентоспособные цены, пока привлекает меньшее число иностранных пациентов. Для повышения конкурентоспособности в сфере медицинского туризма Казахстану необходимо инвестировать в улучшение качества медицинских услуг, развитие инфраструктуры и усиление маркетинговых стратегий на международном уровне.

Сравнение медицинского туризма в Турции и Казахстане выявляет как общие черты, так и ключевые различия. Обе страны обладают природными ресурсами, доступными ценами и поддержкой государства, но различаются по уровню инфраструктуры, количеству иностранных пациентов и маркетинговым стратегиям. В таблице 9 представлены основные сходства и различия.

Таблица 9 – Основные различия и сходства между Турцией и Казахстаном в медицинском туризме

Сходства	Различия
- Ценовая доступность. Услуги в области медицинского туризма в Турции и Казахстане значительно дешевле по сравнению с развитыми странами, что делает их привлекательными для иностранных пациентов. - Государственная поддержка. В обеих странах медицинский туризм признан важным направлением национальной стратегии экономического развития. - Природные ресурсы. Обе страны обладают уникальными природными условиями для развития оздоровительного туризма, включая минеральные воды, грязевые источники и благоприятный климат.	- Масштабы и качество инфраструктуры. Турция обладает значительно более развитой медицинской инфраструктурой, включая клиники с международной аккредитацией и высокотехнологичное оборудование, что привлекает миллионы иностранных пациентов. В Казахстане этот показатель все еще находится на стадии развития. - Количество иностранных пациентов. Турция принимает около 1,8 млн медицинских туристов в год, тогда как Казахстан всего несколько тысяч, большинство из которых приезжают из стран СНГ. - Маркетинг и продвижение. Турция активно продвигает свои медицинские услуги на международной арене через участие в выставках, цифровые кампании и государственные программы. Казахстан пока не имеет систематической стратегии продвижения. - Уровень подготовки кадров. Турция предлагает международным пациентам врачей и обслуживающий персонал, свободно владеющих иностранными языками, что пока не реализовано в Казахстане.
Примечание: Составлено авторами.	

Турция опережает Казахстан по качеству медицинской инфраструктуры, международному потоку пациентов и маркетинговой активности. Для повышения конкурентоспособности Казахстана необходимо развивать клиники с современным оборудованием, привлекать иностранных туристов и совершенствовать подготовку специалистов.

Рекомендации для повышения конкурентоспособности Казахстана

Инвестиции в инфраструктуру. Необходимо модернизировать существующие медицинские учреждения, развивать специализированные клиники и создавать новые центры на базе международных стандартов.

Подготовка кадров. Разработать программы повышения квалификации для врачей и персонала, включая изучение иностранных языков и стандартов работы с иностранными пациентами.

Международная аккредитация. Увеличить количество клиник, получивших международные сертификаты качества (например, JCI).

Развитие маркетинга. Создать национальный бренд медицинского туризма Казахстана, организовать более активное участие в международных выставках, продвигать услуги через цифровые платформы и туроператоров.

Улучшение правовой базы. Упростить визовые процедуры для медицинских туристов, разработать программы медицинского страхования для иностранных пациентов.

Привлечение инвестиций. Создать благоприятные условия для частных инвесторов, предоставляя налоговые льготы и гарантии.

Использование природных ресурсов. Активно развивать санаторно-курортное направление, включая модернизацию существующих курортов и разработку новых программ лечения и восстановления.

Медицинский туризм в Казахстане обладает значительным потенциалом благодаря природным ресурсам, географическому положению и ценовой доступности. Однако страна сталкивается с рядом ограничений, таких как недостаток современной инфраструктуры, нехватка квалифицированных кадров и слабое продвижение на международной арене. Турция, напротив, демонстрирует успешный опыт, основанный на развитии инфраструктуры, активном маркетинге и государственной поддержке.

Для повышения конкурентоспособности Казахстану необходимо применять интегрированный подход, включающий инвестиции в инфраструктуру, развитие маркетинговых стратегий, подготовку кадров и улучшение качества услуг.

Внедрение предложенных мер может способствовать превращению Казахстана в одно из ведущих направлений медицинского туризма в Центральной Азии.

Заключение

Медицинский туризм является одним из самых перспективных направлений, объединяющих не только здравоохранение, туризм, но и смежные отрасли, такие как агропромышленный комплекс, торговля, IT-отрасль, строительная промышленность и т.д. Как видим, медицинский туризм имеет мультипликативный эффект. В условиях глобализации и роста спроса на качественные, доступные медицинские услуги эта отрасль становится важным фактором экономического развития и улучшения качества жизни населения. Сравнительный анализ Турции и Казахстана в сфере медицинского туризма позволяет выделить несколько ключевых аспектов. Казахстан обладает уникальными природными ресурсами, такими как минеральные воды, лечебные грязи и термальные источники, конкурентоспособными ценами и географическим положением, обеспечивающим доступность для пациентов из стран Центральной Азии, России и Китая. Турция демонстрирует превосходство благодаря развитию инфраструктуры, международной аккредитации клиник, государственной поддержке и эффективным маркетинговым стратегиям, что позволяет ей ежегодно привлекать миллионы иностранных пациентов. Казахстан, пока сталкивается с проблемами недостатка современных медицинских технологий, нехватки квалифицированных специалистов, слабого продвижения на международном рынке и

ограниченных инвестиций. При этом оба государства рассматривают медицинский туризм как стратегическое направление развития экономики, поддерживаемое государственными программами. Для того чтобы Казахстан смог эффективно конкурировать на международной арене медицинского туризма, необходимо сосредоточиться на развитии инфраструктуры, включая модернизацию клиник и оснащение их самым современным оборудованием, подготовке кадров с учетом международных стандартов и языковой подготовки, улучшении качества услуг через международную аккредитацию и внедрение инновационных технологий, продвижении национального бренда медицинского туризма с активным участием в международных выставках, использовании природных ресурсов для развития санаторно-курортного направления и государственной поддержке через субсидии, налоговые льготы и упрощение визовых процедур.

Медицинский туризм для Казахстана представляет уникальную возможность для экономического роста, улучшения качества медицинских услуг и укрепления международного имиджа страны. Успешное развитие этой отрасли требует комплексного подхода, включающего модернизацию инфраструктуры, подготовку кадров, внедрение инноваций и активное продвижение на мировом рынке. Применение передового опыта других стран, таких как Турция, может стать катализатором для превращения Казахстана в конкурентоспособное направление медицинского туризма. Таким образом, медицинский туризм может стать не только важным источником доходов, но и способствовать социально-экономическому развитию страны, улучшая доступность и качество медицинских услуг для населения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). Глобальный доклад о медицинском туризме // Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения. URL: <https://www.who.int> (дата обращения: 28.12.2024)
- 2 Connell J. Medical Tourism: Sea, Sun, Sand and... Surgery // *Tourism Management Perspectives*. 2020. Vol. 34. No. 7. P. 334–347.
- 3 Байменова А.С., Жакенова С.Р., Айдаралиев А.А. Кластерный анализ стран СНГ для развития медицинского туризма в Казахстане // *Социальные аспекты здоровья населения*. – 2020. – № 66(5). – С. 11. URL: <http://vestnik.mednet.ru/content/view/1204/30/lang,ru/>
- 4 Перспективы медицинского туризма стран ЕАЭС / Материалы XXI Национальной научной конференции с международным участием «Модернизация России: приоритеты, проблемы, решения». Вып. 17. Отв. ред. В.И. Герасимов. – М., 2022. – Ч. 1. – 1309 с.
- 5 Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). Глобальный доклад о медицинском туризме // Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения. URL: <https://www.who.int>, свободный (дата обращения: 04.01.2025)
- 6 Jones C.A., Keith L.G. Medical Tourism: Ethical Perspectives // *Journal of Medical Ethics*. 2021. Vol. 47. No. 8. P. 534–540.
- 7 Şenel E., Şahin B. The Role of Turkey in Global Medical Tourism: Opportunities and Challenges // *Global Health Journal*. 2022. Vol. 14. No. 3. P. 215–223.
- 8 Развитие медицинского туризма в Казахстане: текущее состояние и перспективы // Официальный сайт Kazakh Tourism. URL: <https://kaztourism.kz> (дата обращения: 17.11.2024)
- 9 Индекс качества жизни по городам 2025 г. Официальный сайт UNWTO. URL: <https://www.numbeo.com/quality-of-life/> (дата обращения: 19.11.2024)
- 10 Joint Commission International. Перечень аккредитованных организаций // Официальный сайт Joint Commission International. URL: <https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations/#sort=%40aoname%20ascending&numberOfResults=100&f:@aocountry> (accessed: 05.01.2025)
- 11 OECD. Trends in Health and Medical Tourism // OECD Publishing. 2022. Vol. 4. No. 3. P. 589–599.
- 12 Timur S., Dursun A. Medical Tourism in Turkey: Policies and Achievements // *International Journal of Health Economics and Policy*. 2021. Vol. 15. No. 4. P. 342–350.
- 13 Zhang X., Li Y. Digital Transformation in Medical Tourism: Lessons from Asia // *International Journal of Digital Health*. 2023. Vol. 6. No. 2. P. 159–172.

14 База данных Scopus. Recent Advances in Medical Tourism URL: <https://www.scopus.com> (дата обращения: 11.12.2024)

15 База данных Web of Science. Medical Tourism: Trends and Implications for Economic Development. URL: <https://www.webofscience.com> (дата обращения: 18.12.2024)

16 Arif F., Saeed A. Medical Tourism: Challenges and Strategies for Emerging Markets // Journal of Travel Medicine. 2020. Vol. 27. No. 2. P. 64–89.

17 Nguyen H.T., Tran T.H. The Role of Infrastructure in Health Tourism Development: Evidence from Emerging Economies // Tourism Economics. 2021. Vol. 28. No. 3. P. 459–478.

REFERENCES

1 Vsemirnaja organizacija zdravoohraneniya (VOZ). Global'nyj doklad o medicinskom turizme // Oficial'nyj sayt Vsemirnoj organizacii zdravoohraneniya. URL: <https://www.who.int> (data obrashheniya: 28.12.2024). (In Russian).

2 Connell J. (2020) Medical Tourism: Sea, Sun, Sand and... Surgery // Tourism Management Perspectives. Vol. 34. No. 7. P. 334–347. (In English).

3 Bajmenova A.S., Zhakenova S.R., Ajdaraliev A.A. (2020) Klasternyj analiz stran SNG dlja razvitija medicinskogo turizma v Kazahstane // Social'nye aspekty zdorov'ja naselenija, no. 66(5), p. 11. URL: <http://vestnik.mednet.ru/content/view/1204/30/lang,ru/>. (In Russian).

4 Perspektivy medicinskogo turizma stran EAJeS / Materialy XXI Nacional'noj nauchnoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem «Modernizacija Rossii: priority, problemy, reshenija». Vyp. 17. Otv. red. V. I. Gerasimov. M., 2022. Ch. 1. 1309 p. (In Russian).

5 Vsemirnaja organizacija zdravoohraneniya (VOZ). Global'nyj doklad o medicinskom turizme // Oficial'nyj sayt Vsemirnoj organizacii zdravoohraneniya. URL: <https://www.who.int>, svobodnyj (data obrashheniya: 04.01.2025). (In Russian).

6 Jones C.A., Keith L.G. (2021) Medical Tourism: Ethical Perspectives // Journal of Medical Ethics. Vol. 47. No. 8. P. 534–540. (In English).

7 Şenel E., Şahin B. (2022) The Role of Turkey in Global Medical Tourism: Opportunities and Challenges // Global Health Journal. Vol. 14. No. 3. P. 215–223. (In English).

8 Razvitie medicinskogo turizma v Kazahstane: tekushhee sostojanie i perspektivy // Oficial'nyj sayt Kazakh Tourism. URL: <https://kaztourism.kz> (data obrashheniya: 17.11.2024). (In Russian).

9 Indeks kachestva zhizni po gorodam 2025 g. Oficial'nyj sayt UNWTO. URL: <https://www.numbeo.com/quality-of-life/> (data obrashheniya: 19.11.2024). (In Russian).

10 Joint Commission International. Perechen' akkreditovannyh organizacij // Oficial'nyj sayt Joint Commission International. URL: <https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accruitedorgani> zations/#sort=%40aoname%20ascending&numberOfResults=100&f:@aocountry (accessed: 05.01.2025). (In English).

11 OECD. Trends in Health and Medical Tourism // OECD Publishing. 2022. Vol. 4. No. 3. P. 589–599. (In English).

12 Timur S., Dursun A. (2021) Medical Tourism in Turkey: Policies and Achievements // International Journal of Health Economics and Policy. Vol. 15. No. 4. P. 342–350. (In English).

13 Zhang X., Li Y. (2023) Digital Transformation in Medical Tourism: Lessons from Asia // International Journal of Digital Health. Vol. 6. No. 2. P. 159–172. (In English).

14 Baza dannyh Scopus. Recent Advances in Medical Tourism URL: <https://www.scopus.com> (data obrashheniya: 11.12.2024). (In Russian).

15 Baza dannyh Web of Science. Medical Tourism: Trends and Implications for Economic Development. URL: <https://www.webofscience.com> (data obrashheniya: 18.12.2024). (In Russian).

16 Arif F., Saeed A. (2020) Medical Tourism: Challenges and Strategies for Emerging Markets // Journal of Travel Medicine. Vol. 27. No. 2. P. 64–89. (In English).

17 Nguyen H.T., Tran T.H. (2021) The Role of Infrastructure in Health Tourism Development: Evidence from Emerging Economies // Tourism Economics. Vol. 28. No. 3. P. 459–478. (In English).

МУСАЕВ М.А.,*¹

докторант.

*e-mail: m.musaev@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-4755-5546

КАЛЕНОВА С.А.,¹

э.ф.д. профессор.

e-mail: s.kalenova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9265-6386.

УШАКОВ Д.С.,²

э.ф.д. профессор.

e-mail: denis.se@ssru.ac.th

ORCID ID: 0000-0001-6413-6116

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Суан Сунанда Раджабат университеті,

Бангкок қ., Таиланд

МЕДИЦИНАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ: ТҮРКИЯНЫҢ ТАБЫСТЫ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРДЫ, КЕДЕРГІЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРДЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП ҚАЗАҚСТАНДА БЕЙІМДЕЛУІ

Андатпа

Медициналық туризм – заманауи әлеуметтік-экономикалық үрдістерді бейнелейтін және әлемдік экономиканың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл мақалада Түркия мен Қазақстандағы медициналық туризмнің салыстырмалы талдауы жүргізіледі, сондай-ақ Қазақстанда осы саланы дамыту үшін бейімдеуге болатын Түркияның табысты тәжірибесі қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі Қазақстан экономикасын әртараптандыру қажеттілігімен және елдің медициналық туризм нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатымен байланысты. Соңғы онжылдықта Түркия мемлекеттік қолдау, тиімді маркетинг, бәсекеге қабілетті баға саясаты және медициналық қызметтердің халықаралық сапа стандарттарын белсенді енгізу арқылы осы салада көшбасшылардың біріне айналды. Зерттеудің мақсаты – Түркия мен Қазақстандағы медициналық туризмді салыстырмалы талдау негізінде Қазақстан Республикасында осы саланың әлеуетін арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеу. Зерттеу мынадай аспектілерді қамтиды: дамыған елдердегі медициналық туризмнің қазіргі жағдайын талдау, медициналық қызметтердің сапасын салыстырмалы бағалау, мемлекеттік қолдау деңгейін және маркетингтік стратегияларды зерттеу. Талдау нәтижелері Қазақстандағы медициналық туризмді дамытуға ықпал ететін күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ ұлттық ерекшеліктер мен елдердің заманауи экономикалық даму тенденцияларын ескере отырып, Түркияның табысты тәжірибесін бейімдеу бойынша ұсынымдар берілген. Бұл зерттеу практикалық маңызға ие, өйткені ол Қазақстандағы медициналық туризмді дамыту стратегиясын қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде елдің экономикалық өсімінің қозғаушы күші бола алады және пандемиядан кейінгі кезеңде туризм индустриясын қалпына келтіру жағдайында халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: медициналық туризм, инфрақұрылым, экономикалық даму, экономиканы әртараптандыру, бәсекеге қабілеттілік, жаһандану, халықаралық стандарттар

MUSAEV M.A.,*¹

PhD student.

*e-mail: m.musaev@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-4755-5546

KALENOVA S.A.,¹

d.e.s., professor.

e-mail: s.kalenova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9265-6386.

USHAKOV D.S.,²

d.e.s., professor.

denis.se@ssru.ac.th

ORCID ID: 0000-0001-6413-6116

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Suan Sunandha Rajabhat University,

Bangkok, Thailand

**THE GLOBAL EXPERIENCE OF MEDICAL TOURISM:
SUCCESSFUL TURKISH PRACTICES AND THEIR ADAPTATION
IN KAZAKHSTAN, CONSIDERING CHALLENGES,
BARRIERS AND PROSPECTS**

Abstract

Medical tourism is an important component of the global economy, reflecting modern socio-economic trends. This article presents a comparative analysis of medical tourism in Turkey and Kazakhstan, utilizing Turkish successful practices that can be adapted for the development of this sector in Kazakhstan. The relevance of this topic is driven by the need to diversify Kazakhstan's economy and enhance the country's competitiveness in the medical tourism market. Over the past decade, Turkey has become one of the leaders in this field due to government support, effective marketing, a competitive pricing policy, and the active implementation of international quality standards for medical services. The aim of this study is to develop recommendations for increasing the potential of medical tourism in the Republic of Kazakhstan based on a comparative analysis of this sector's development in Turkey and Kazakhstan. The research includes an analysis of the current state of medical tourism in developed countries, a comparative assessment of the quality of medical services, the level of government support, and marketing strategies. The results of the analysis help identify key strengths that contribute to the development of medical tourism in Kazakhstan. Additionally, recommendations are proposed for adapting Turkish successful practices, considering national characteristics and the modern economic development of both countries. This study has practical significance as it contributes to the formation of a strategy for developing medical tourism in Kazakhstan. This, in turn, can become a driver of further economic growth for the country and improve the quality of life for the population in the context of post-pandemic recovery in the tourism industry.

Key words: medical tourism, infrastructure, economic development, economic diversification, competitiveness, globalization, international standards.

Дата поступления статьи в редакцию: 15.01.2025

IRSTI 06.71.57:71.37

UDC 338.48

JEL L83

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-211-224>

BATYRBKOVA M.R.,^{*1}

PhD student.

*e-mail: giovventu@yandex.ru

ORCID ID: 0009-0004-7340-4732

KADYRBKOVA D.S.,¹

PhD., associate professor.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

TULEUBAYEVA M.K.,²

c.e.s., associate professor-researcher.

e-mail: Mika75.75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8113-8532

DUISKENOVA R.ZH.,³

PhD., associate professor.

e-mail: raigul19@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7011-8229

¹Kazakh Academy of Sport and Tourism,

Almaty, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

³Almaty Technological University,

Almaty, Kazakhstan

ECOLOGICAL TOURISM AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Ecotourism, being a rapidly growing area of the tourism industry, has a significant impact on the development of the regions of the Republic of Kazakhstan. The article discusses the potential of eco-tourism as a tool for sustainable regional growth through maintaining a balance between nature protection and economic progress. Taking into account the diversity of Kazakhstan's natural landscapes, such as mountains, deserts, forests and lakes, the country has unique conditions for becoming an important center of ecotourism. However, well-thought-out plans, government support and active involvement of local residents are necessary for the successful development of this area. The study analyzes the current state of ecotourism in the regions of Kazakhstan, namely in the Almaty region and the East Kazakhstan region, highlights successful projects and identifies problems typical of less developed territories. The article examines the impact of ecotourism on job creation, the development of local infrastructure, as well as the preservation of natural and cultural heritage. The key factors contributing to the strengthening of the role of ecotourism in the regional economy are highlighted: infrastructure development, promotion of local environmentally friendly products, educational programs and partnerships between the public and private sectors. The challenges of sustainable tourism development are also discussed, including environmental degradation, lack of investment and low public awareness of the importance of ecotourism.

Key words: ecotourism, regional development, sustainable development, economic impact, infrastructure, job creation, natural areas.

Introduction

Ecotourism is considered as a form of sustainable tourism aimed at protecting nature and improving the living conditions of local communities. An important place is occupied by responsible visits to natural areas in order to preserve them and improve the well-being of the local population. Ecotourism

can significantly influence the regional economy by creating jobs, developing local businesses and attracting domestic and external investments in tourism infrastructure. In Kazakhstan, the development of ecotourism can play a key role in reducing regional imbalances, stimulating economic growth in less developed regions and strengthening their competitiveness.

The concept of ecotourism, based on the principles of environmental protection and sustainable development, is becoming increasingly recognized around the world. The term «ecotourism» itself is relatively new to the tourism industry and covers only one segment of this market. Ecotourism is also often described as «nature tourism that promotes conservation and sustainable development». There are several key criteria of ecotourism in the literature, which can be summarized as follows:

- ♦ Minimal negative physical and social impact on the visited area.
- ♦ Providing environmental education to tourists in natural places.
- ♦ Active economic participation of local residents [1].

A study conducted by Mustafa (2021) shows that ecotourism has a positive effect on the economic growth of regions, increasing incomes by 10%. The study also notes that ecotourism plays an important role in supporting programs aimed at empowering local communities, contributing to an increase in the income of local authorities [2].

However, the development of ecotourism aimed at stimulating economic growth requires careful management planning, since poorly implemented ecotourism can lead to inefficient use of its benefits. In addition to benefiting local governments, ecotourism also provides additional income to local communities. Research has shown that ecotourism provides important opportunities for people involved in this activity, helping them meet their daily needs and contributing to positive changes such as turning consumers into producers and workers into business owners [3].

The purpose of the study is to study ecotourism as a factor of economic development in various regions of the Republic of Kazakhstan in order to unlock its potential for sustainable growth.

Research objectives:

1. To study the current state of ecotourism in Kazakhstan.
2. Assess the economic impact of ecotourism on regional development, including job creation, income generation, and support for local businesses.
3. Identify problems and barriers to the development of ecotourism in Kazakhstan, including policy gaps, infrastructural constraints and environmental risks.
4. To present practical recommendations on the economic development of regions based on ecotourism.

Materials and methods

For a research article on the impact of ecotourism on economic growth in Kazakhstan, the following research methods were used:

1. Data analysis. The study of statistics on tourist flows and income related to tourism, based on official reports and data from national parks. Analysis of government programs and strategies aimed at stimulating the development of ecotourism.
2. Economic impact model analyzes. Conducting an analysis of the direct, indirect and induced economic impact of ecotourism on the regional economy.
3. To develop practical recommendations for the economic development of the regions through eco-tourism.

The most prominent research areas in ecotourism include theoretical studies, such as the description of specific types of ecotourism and discussions on its development, as explored in the works of I.N. Panov, Yu.V. Faronova, and E.V. Alec. In the second half of the 19th century, there was a notable increase in interest and academic activity in this field. The contributions of scholars like Ru Ian Cienti T and O. Trofimova provide significant insights into the characteristics of ecological tourism. Additionally, the challenges of managing ecological tourism in specific regions and countries have been extensively addressed by foreign researchers, including H.M. Donohoe, R.D. Needham, P.F.J. Eagles, T. Sandwith, C. Shine, L. Hamilton, D. Sheppard, A. Zalatan, A.R. Gaston, A. Allcock, W. Jones, S. Lane, and J. Grant [4].

Results and discussion

Kazakhstan, a vast state located in Central Asia, has enormous natural and ecological potential and is distinguished by a variety of landscapes. From vast steppes and arid deserts to majestic mountains and crystal clear lakes, the country is home to a wide variety of ecosystems. Its rich natural heritage includes unique ecological zones that support a diverse flora and fauna, including many species endemic to the region.

Demonstrating a strong commitment to environmental conservation, Kazakhstan has created many protected areas, including national parks, nature reserves and UNESCO World Heritage Sites. These territories are crucial for the conservation of biodiversity and the development of eco-tourism. The breathtaking landscapes of the country, such as the famous canyons, endless steppes and serene Alpine lakes, open up exceptional opportunities for eco-tourism, attracting nature lovers from all over the world.

Ecotourism in Kazakhstan is based on principles that combine environmental sustainability, preservation of cultural heritage and support for local communities. Special attention is paid to responsible practices aimed at minimizing the impact of tourism on the environment while protecting natural ecosystems and biodiversity. By encouraging meaningful interaction with the environment, ecotourism promotes environmental education and awareness. This approach provides economic benefits to local communities, improving their quality of life and contributing to development. In addition, ecotourism respects local traditions and culture, creating opportunities for constructive exchanges between travelers and host communities. Ultimately, the goal of ecotourism is to provide unique and memorable experiences while preserving natural and cultural heritage for future generations [5].

According to the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan, about 9 million foreign tourists visited the country last year – twice as many as in 2022. The number of ecotourists has also increased: from 2 million in 2022 to 2.4 million in 2023. International ecotourism statistics show the number of tourists visiting different countries each year and the area of protected natural areas, such as in the USA, Finland, Kazakhstan, Australia and Kenya. These data illustrate the contribution of each country to the development of ecotourism and the extent of their protected areas.

The development of tourism infrastructure plays a key role in ensuring local economic growth in the context of sustainable development. The ecotourism infrastructure includes a variety of facilities and services that support environmentally sustainable tourism with minimal environmental impact. The key elements of such an infrastructure are shown in figure 1.

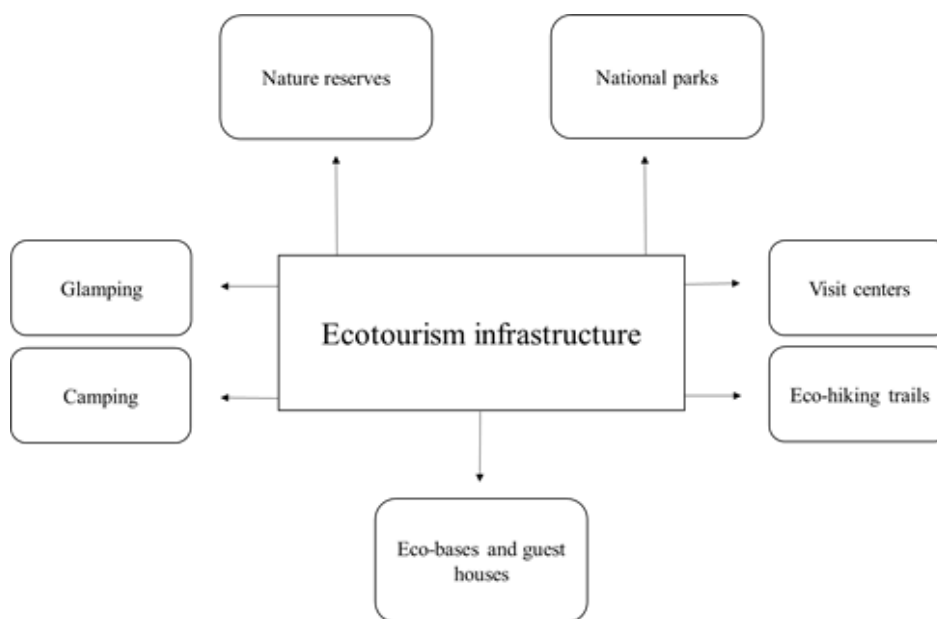

Figure 1 – Ecotourism infrastructure

Note: Compiled based on the source [6].

According to the Forestry and Wildlife Committee of the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan, the total area of specially protected natural territories (reserves) in the country is 30.8 million hectares.

As of 2024, the ecotourism infrastructure in Kazakhstan includes 10 nature reserves, 13 national parks, 14 visit centers, 38 glamping sites, and 25 campgrounds. Currently, 139 hiking trails and 49 trails operate in the state national nature parks, and landscaping activities are regularly carried out. The number of eco-bases and guest houses is growing, especially near national parks and nature reserves, although exact figures are not available. Thus, these facilities make a significant contribution to the development of ecotourism, attracting an increasing number of visitors to explore the wonders of nature in Kazakhstan [7].

In the course of the research, we studied reports and initiatives that highlight the development of ecotourism in Kazakhstan and noted the following:

- ♦ The Government of Kazakhstan has made eco-tourism a priority as part of its broader tourism and environmental protection strategies. In 2021, more than 1.5 million tourists visited national parks, which is 40% more than in 2020. To further promote ecotourism, the Government has developed master plans for several key national parks (such as Ile-Alatau and Charyn) to improve infrastructure, including the creation of visitor centers, glamping sites and tent cities [8].

- ♦ The United Nations Development Programme (UN), within the framework of the Biodiversity Financing Initiative (BIOFIN), cooperates with the Government of Kazakhstan in order to develop ecotourism in protected areas. This includes integrating environmentally friendly practices into tour planning, promoting sustainable community engagement, and introducing regulations for tourism in national parks.

- ♦ The UN also supported the development of virtual tours in five protected areas, including the Kolsai Kolderi and Katon Karagai National Parks. These virtual tours aim to reduce physical stress on natural sites while promoting ecotourism both locally and internationally [9].

One of the initiatives contributing to the development of ecotourism is the pilot implementation of the project «National Data Bank on the state of the environment and natural Resources». This includes an interactive map of natural resources «TABIGAT», which provides real-time visualization of data in areas such as ecology, forest resources, wildlife, fisheries, water resources, infrastructure and tourism.

These initiatives are part of a broader effort to position Kazakhstan as an attractive destination for ecotourism while ensuring the preservation of its natural heritage. In addition, the government has prioritized investments in ecotourism, planning to invest \$1.25 billion by 2030, which includes the creation of new trails, campgrounds and facilities for visitors.

Also ecotourism directly supports multiple Sustainable Development Goals (SDGs). The Sustainable Development Goals (SDGs) are a set of 17 global goals established by the United Nations in 2015 as part of the 2030 Agenda for Sustainable Development. They provide a universal framework for addressing the world's most pressing challenges, including poverty, inequality, environmental degradation, and climate change, while promoting peace, justice, and prosperity [10] (figure 2).

Figure 2 – 17 global goals of SDG

Note: Compiled based on the source [10].

SDG 8: Decent work and economic growth. Ecotourism promotes economic empowerment by creating employment opportunities, especially in rural and low-income areas. It provides livelihoods in various sectors, including tourism, hospitality, crafts and environmental protection. By promoting entrepreneurship and inclusive economic growth, ecotourism helps uplift communities. This sector stimulates the local economy through a multiplier effect, as increased tourist spending benefits related industries such as transport, agriculture and crafts. In addition, ecotourism attracts investments in infrastructure and services, providing long-term economic benefits and contributing to sustainable development.

SDG 11: Sustainable cities and communities. Ecotourism encourages the development of sustainable, environmentally friendly infrastructure such as visitor centers, waste recycling systems and low-impact residential spaces. These improvements improve the quality of life of local residents, maintaining a balance between the growth of tourism and the preservation of the environment. Ecotourism also promotes cultural preservation by providing communities with a platform to share their traditions and heritage, strengthening social cohesion and identity. By maintaining sustainable links between the city and the countryside, ecotourism contributes to the creation of harmonious, sustainable communities.

SDG 15: Life on land. Ecotourism plays a vital role in biodiversity conservation by financing the protection and management of natural habitats, national parks and wildlife reserves. Ecotourism raises awareness of environmental issues for both visitors and local communities, contributing to increased responsibility for ecosystem conservation. In addition, ecotourism provides tangible economic incentives for biodiversity conservation as communities recognize the long-term benefits of maintaining healthy ecosystems to sustain tourism. Ecotourism, combining local economic activities with environmental objectives, ensures the sustainable use of natural resources.

By aligning with SDG 8, SDG 11 and SDG 15, ecotourism is becoming a powerful tool for sustainable development. This ensures a balance between economic growth, social integration and environmental care, ensuring the prosperity of communities and preserving their natural and cultural heritage for future generations.

In regions of Kazakhstan where ecotourism is developing, such as national parks or nature reserves, understanding its economic impact helps policy makers and stakeholders identify how ecotourism contributes to broader regional goals such as improving infrastructure, improving the well-being of the population and sustainable development. The economic impact model analyzes the direct, indirect and induced impact of ecotourism on the economy of Kazakhstan, measuring how tourism spending contributes to job creation, income and stimulation of other sectors (figure 3) [11].

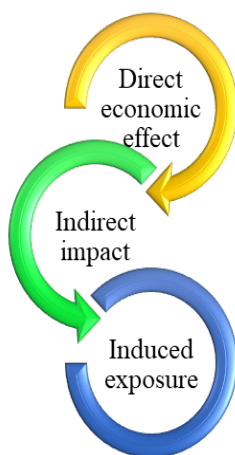

Figure 3 – Economic impact model

Note: Compiled based on the source [11].

1. Direct economic effect. The direct economic effect includes the expenses of tourists for accommodation, food, transport and environmental protection measures. In 2023, about 9.2 million foreign tourists visited Kazakhstan, of which about 460,000 were ecotourists. Let's assume that each ecotourist spent an average of \$700 on accommodation, food, transportation and other services:

Direct expenses = 460,000 ecotourists * 700 USD = 322 million USD.

2. Indirect impact. Indirect effects include increased revenues in related industries such as suppliers of local goods, transportation companies, and artisans. For example, significant investments have been made to create infrastructure, including glamping sites and visitor centers. Using an indirect cost factor of 1.5 (this means that for every dollar spent by tourists, an additional \$0.50 circulates in the economy through related industries):

Indirect costs = 322 million US dollars * 1.5 = 161 million US dollars.

3. Induced exposure. Induced exposure occurs when employees of tourism-related businesses spend their income on local goods and services, including food, housing and other local goods. Let's assume that the induced multiplier is 1.2:

Induced expenses = 161 million US dollars * 1.2 = 193.2 million US dollars.

The overall economic effect of ecotourism in Kazakhstan can be estimated by summing up direct, indirect and induced impacts:

Total effect = 322 million US dollars (direct) + 161 million US dollars (indirect) + 193.2 million US dollars (induced) = 676.2 million US dollars.

In addition, ecotourism contributes to job creation. In 2023, more than 7,600 jobs were created in the tourism industry of Kazakhstan, a significant part of which is related to ecotourism.

Thus, it can be revealed that ecotourism in Kazakhstan makes a significant contribution to the national economy, contributing to the creation of jobs and the development of related industries. In 2023, the total estimated economic impact of ecotourism amounted to about 676.2 million US dollars. This indicates the potential of ecotourism as a key pillar of sustainable regional development in Kazakhstan.

To gain a deeper understanding of how ecotourism balances economic growth and environmental protection, examples of successful practices from around the world are provided below. Table 1 shows the key success factors of ecotourism initiatives for each country.

Table 1 – Key success factors of ecotourism initiatives for each country

№	Country	Key factors
1	Costa Rica	Rich biodiversity, eco-infrastructure (eco-lodges, canopy tours), sustainability integration, global recognition as a nature destination.
2	Kenya	Wildlife reserves (Maasai Mara, Amboseli), community involvement (revenue-sharing, employment), conservation focus (endangered species), eco-certifications.
3	Iceland	Unique landscapes (volcanic terrains, glaciers), strict environmental regulations, low-impact tourism (hiking, birdwatching), global positioning as sustainable tourism leader.
4	Bhutan	High-value, low-impact policy (daily fees), controlled visitor numbers, cultural preservation, community funding for conservation.
5	Australia	Marine conservation (Great Barrier Reef), eco-certifications for tour operators, visitor education on marine protection, sustainable marine tourism.
Note: Compiled based on the sources [12–16].		

1. Costa Rica has established itself as a world leader in the field of ecotourism, using its rich biological diversity and extensive network of protected areas. National parks, which occupy almost 25% of the country's territory, make a significant contribution to its economy. Initiatives such as eco-houses, canopic tours and biodiversity conservation programs not only improve the standard of living of local communities, but also support efforts to preserve the environment. Thanks to the introduction of environmentally friendly methods, Costa Rica attracts millions of tourists every year, while maintaining its reputation as one of the best places for nature lovers. This model has inspired other countries to prioritize ecotourism as a tool for sustainable development [12].

2. The ecotourism industry in Kenya is centered around its famous wildlife sanctuaries, including the Masai Mara and Amboseli National Parks. Ecotourism in Kenya not only helps to conserve endangered species such as lions, elephants and rhinos, but also directly benefits local Maasai communities through employment, income distribution and cultural exchange. The government and environmental organizations have implemented environmental certification and sustainable practices to minimize environmental impacts, making Kenya a global example of combining nature conservation with economic growth [13].

3. Iceland has successfully positioned itself as a leading ecotourism destination, leveraging its unique volcanic landscapes, glaciers and geothermal activity while preserving its fragile ecosystems. The country has strict environmental regulations, such as restricting access to vulnerable areas and encouraging the use of renewable energy sources in tourism infrastructure. With a focus on outdoor activities such as hiking, bird watching and geothermal baths, Iceland attracts environmentally conscious travelers by demonstrating how remote and delicate landscapes can be sustainably marketed on a global scale [14].

4. Bhutan is an example of a sustainable tourism model due to its “high value with minimal impact” policy. Tourists are required to pay a daily fee that supports local communities, environmental programs and sustainable tourism infrastructure. This approach limits the number of visitors, reducing the environmental burden and maximizing economic benefits. In the Bhutanese model, quality is placed above quantity, which ensures the preservation of the country’s rich cultural and natural heritage. It sets a global standard for ensuring a balance between environmental integrity and economic growth [15].

5. Australia’s ecotourism initiatives around the Great Barrier Reef demonstrate the successful integration of environmental conservation measures with a thriving tourism industry. Strict rules for diving and boating, combined with the environmental certification of tour operators, reduce the anthropogenic impact on the reef. Educational programs for visitors raise awareness of marine conservation, turning the Great Barrier Reef into a global example of sustainable marine tourism. This model demonstrates how a robust regulatory framework can protect marine ecosystems while supporting local economies [16].

These examples illustrate the potential of ecotourism in terms of harmonizing environmental protection with economic growth through the use of natural and cultural values. The main findings include:

- ♦ Strict rules and enforcement mechanisms are essential to protect ecosystems.
- ♦ The involvement of local communities ensures sustainable practices and equitable economic benefits.
- ♦ Prioritizing low-impact activities and high-quality tourism reduces environmental stress and improves visitor experiences.

By combining economic, environmental and social priorities, ecotourism can contribute to sustainable development by offering scalable and adaptable models for travel destinations around the world. As noted above, national parks are one of the key sites of ecotourism, so the following are 3 examples of national parks in which ecotourism has had an impact on economic growth and development, as well as a visual representation summarizing the consequences:

1. Kolsai Lakes National Park (Almaty region)

Economic impact: the development of ecotourism around the Kolsai Lakes has had a significant impact on the local economy, creating jobs and encouraging the development of small businesses in villages such as Saty. Locals have started offering eco-friendly housing, including yurts, as well as services such as excursions and horse riding. This made it possible for local entrepreneurs to earn money based on the natural resources of the park [17].

Multiplier effect: increased interest in ecotourism stimulated investments in infrastructure – improving roads, building guest houses and creating waste disposal systems. This process has made the park more accessible to tourists from both Kazakhstan and abroad.

Example: entrepreneur Aliya Temirova has opened guest houses-yurts, which not only popularize Kazakh culture, but also contribute to the development of the tourism sector.

2. Katon-Karagai National Park (East Kazakhstan region)

Economic effect: ecotourism in Katon Karagai contributes to economic growth by attracting tourists to remote and untouched natural areas. Seasonal tourism generates income, which has a

positive effect on the local economy. The development of ecotourism has also led to improvements in infrastructure, including visitor centers and hiking trails. The introduction of virtual tours has made it possible to attract tourists throughout the year.

Local employment: tourism provides seasonal employment for local residents working in hotels, travel services and guest houses. This stabilized the economy, which had previously been heavily dependent on agriculture [18].

Foreign partnerships: cooperation with international partners, including from Mongolia, has helped to attract foreign tourists and strengthen the local economy.

3. Ile-Alatau National Park (Almaty region)

Economic effect: The proximity of the park to Almaty, the largest city in Kazakhstan, has led to an increase in the number of tourists. This has stimulated investments in ecotourism infrastructure, including visitor centers, tourist facilities and environmentally friendly transportation.

Job creation: The development of ecotourism has opened up new jobs, including guides, hotel staff and park workers. Income from tourism is also used to maintain the park and implement environmental measures.

Public investments: As part of the support for ecotourism, the state has invested heavily in infrastructure projects such as tourist routes and environmentally friendly housing, which has strengthened the economic development of the region [19].

Below is a table 2 describing the economic consequences of ecotourism in the national parks of Kazakhstan, such as Kolsai Lakes, Katon-Karagai and Ile-Alatau.

Table 2 – Describes the economic consequences of ecotourism in these national parks

Region	The impact of ecotourism	Economic contribution
Kolsai Lakes	Local business (accommodation in yurts, excursions).	Job creation, investment in hotel infrastructure.
Katon Karagai	Seasonal employment, virtual tours.	Improving infrastructure, increasing the number of foreign visitors.
Ile-Alatau	Public investments, eco-friendly transport.	Infrastructure development, income from environmental protection measures.
Note: Compiled based on the sources [17–19].		

The main ideas:

1. Job creation: Ecotourism opens up both direct and indirect employment opportunities in rural and remote areas of Kazakhstan.

2. Infrastructure development: Investments in environmentally sustainable infrastructure make nature parks more accessible and contribute to long-term economic growth.

3. Popularization of culture: Ecotourism promotes Kazakh culture by supporting local businesses that offer traditional entertainment such as living in yurts, which contributes to the diversification of the economy in the regions [20].

Further, the authors conducted a PESTEL analysis. A PESTEL analysis evaluates the macro-environmental factors that influence the development of ecotourism in Kazakhstan. The framework helps identify opportunities and challenges in the political, economic, social, technological, environmental, and legal dimensions (table 3) [21].

The analysis conducted by PESTEL shows that ecotourism in Kazakhstan benefits from strong government support, rich natural resources and opportunities for economic growth through public-private partnerships and international cooperation. However, in order to ensure sustainable development, problems such as inadequate infrastructure, limited public awareness and weak compliance with environmental standards must be addressed. The use of advanced technologies, the promotion of public engagement and the introduction of stricter standards of sustainable development are necessary to fully realize the potential of ecotourism in order to obtain economic and environmental benefits in the region.

Table 3 – PESTEL Analysis for Ecotourism Development in Kazakhstan

Political	Economic
1. Strong support for tourism development is evident in national policies and investments, including master plans for national parks and financing initiatives. 2. Collaboration with global organizations (for example, UNDP) to introduce sustainable tourism practices. 3. Insufficient regulation and enforcement in certain areas, which leads to risks such as excessive tourism and environmental degradation.	Ecotourism has a significant contribution to the regional economy by creating jobs, attracting investment in infrastructure and increasing tourist spending. Public-private partnership and government plans to invest \$1.25 billion in ecotourism infrastructure by 2030. Regional economic differences and dependence on traditional industries may hinder the development of ecotourism in less developed regions.
Social	Technological
1. Ecotourism empowers local communities by creating jobs, supporting small businesses, and promoting cultural heritage. 2. Opportunities to showcase traditional practices, such as living in yurts, strengthen national identity. 3. Limited awareness among local communities and tourists about the importance of sustainable tourism.	1. Use of GIS mapping tools (e.g., “TABIGAT”) and virtual tours enhances accessibility and promotes ecotourism globally. 2. Advances in eco-friendly technologies for transportation, accommodation, and waste management. 3. Rural areas may lack access to digital tools and modern infrastructure necessary for effective tourism management.
Environmental	Legal
1. Ecotourism supports the preservation of unique ecosystems, wildlife, and natural resources. 2. Initiatives such as controlled waste disposal and low-impact tourism activities mitigate environmental risks. 3. Vulnerability to climate change and potential environmental degradation from poorly managed tourism.	1. Laws governing protected areas and ecotourism aim to balance environmental conservation with economic growth. 2. Weak enforcement of environmental and tourism regulations can lead to unsustainable practices. 3. Adopting global sustainable tourism standards can enhance competitiveness and attract foreign tourists.
Note: Compiled based on the source [21].	

Thus, ecotourism in Kazakhstan not only contributes to environmental protection, but also becomes a catalyst for economic development at the local and regional levels. However, despite the prospects, there are challenges and obstacles in this area. In order for ecotourism to fully realize its potential in regional development, it is necessary to solve a number of problems (figure 4) [22].

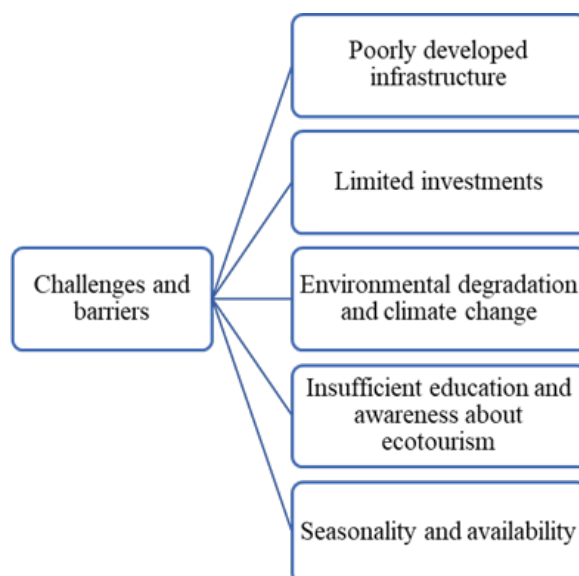

Figure 4 – Problems and barriers in the economic development of ecotourism

Note: Compiled based on the source [22].

Inadequate infrastructure, insufficient investments and environmental issues are the main challenges for the development of ecotourism in Kazakhstan, added to these are lack of awareness and problems associated with seasonality. Strategies must emphasize sustainability, stakeholder engagement, and necessary infrastructure upgrades to overcome these challenges and unleash the power of ecotourism to drive regional development.

Practical recommendations for economic development of regions on the basis of ecotourism:

- ♦ Creation and improvement of highways, public transport and connections to ecotourism sites, especially in remote areas. This includes creating sustainable routes and ensuring that the project is accessible throughout the winter season.

- ♦ Creation of a visitor center, an eco-lodge and a tent camp that will comply with the best practices of sustainable development. Improve facilities such as waste disposal systems, renewable energy sources, and alternative modes of transportation.

- ♦ To offer training programs for local residents to improve the skills of hospitality, guided tours and traditional crafts. This allows local communities to be active participants in the tourism economy.

- ♦ Develop income distribution models that enable local communities to directly benefit from ecotourism initiatives.

- ♦ To develop health tourism, conduct training seminars and engage in environmental volunteerism. Follow the rules of waste disposal to preserve soil quality and prevent the loss of fertile land.

- ♦ To encourage enterprises to obtain environmental certificates for those who adhere to the principles of sustainable development.

- ♦ Create interactive maps and virtual tours that can attract visitors and help reduce physical stress on natural sites.

- ♦ Development of digital platforms for booking ecotours, a form of alternative tourism that reduces the impact on local resources, providing income to local businesses, as well as training in these methods.

- ♦ Creation of marketing campaigns dedicated to the special natural and cultural aspects of different regions. Promote green initiatives to attract environmentally conscious travelers.

- ♦ Develop an action plan to eliminate gaps between key ecotourism areas and create a network of interconnected studios, trails, eco-houses, recreation areas and cultural values.

These recommendations will help to increase the economic, social and environmental advantages of ecotourism while providing the framework for this long-term sustainable growth for the regions of Kazakhstan.

Consequently, the practical implications of ecotourism are linked to its role in attaining the Sustainable Development Goals (SDGs): this approach ensures that the conclusions made are substantiated and are consistent with study results.

Job creation and economic growth (SDG 8): The study quantifies more than 7.600 jobs created in 2023 as a result of ecotourism, especially in rural environments. This shows that it has a real role to play in tackling unemployment and diversifying local economies. Its total economic contribution of \$676.2 million generated by ecotourism also highlights ecotourism's potential to galvanize local economies.

Sustainable communities (SDG 11): Infrastructure development (e.g., eco-lodges and visitor centers) and the promotion of cultural heritage (e.g., yurts and traditional crafts) correlates with findings that ecotourism improves quality of life in rural areas. A special mention to local entrepreneurs the likes of Saty village resonate with the community-oriented component of this industry.

Environmental conservation (SDG 11): have ecotourism in protected areas, the Kolsai lakes and Katon Karagai national parks so the tourism revenue goes to the restoration of the area to protect biodiversity and prevent the uncontrolled number of visitors. The study notes that by raising awareness worldwide, virtual tours alleviate physical stressors on sensitive ecosystems.

By aligning and synthesizing these outcomes within its conclusions, the study unequivocally illustrates the transformative ability of ecotourism as an enabling mechanism for economic growth, cultural preservation, and environmental custodianship, whilst delivering a tangible and actionable pathway for Kazakhstan to realize its SDG commitments. By connecting the findings to well-known and well-catalogued outcomes, this establishes the conclusions and reinforces the findings with directly relevant findings and measurable effects.

Conclusion

In conclusion, ecotourism represents a transformative opportunity for sustainable regional development in Kazakhstan, aligning economic growth with environmental stewardship and cultural preservation. The country's vast natural landscapes and unique biological diversity create a solid foundation for positioning it as a leading ecotourism destination. However, significant challenges must be addressed to unlock this potential, including inadequate infrastructure, limited policy frameworks, and low public awareness of the benefits of ecotourism.

To ensure success, Kazakhstan must adopt a holistic approach, integrating sustainable tourism practices, improving infrastructure and strengthening partnerships between the public and private sectors. Promoting public engagement and education about the economic and environmental value of ecotourism will contribute to its further development. By prioritizing strategic initiatives in these areas, Kazakhstan can use ecotourism as a driving force for regional economic growth, environmental protection and cultural heritage, setting a global benchmark for sustainable development.

REFERENCES

- 1 Kropinova E.G., Anokhin A.Y., Primak T.K. Ecotourism – a 21st century necessity or responding to consumer demand // *GeoJournal of Tourism and Geosites*. 2023. No. 46(1). P. 37–45.
- 2 Mustofa M.A. The Role of Ecotourism in the Social and Economic Field // *Nusantara Science and Technology Proceedings*. 2022, no. 25, pp. 65–73.
- 3 Seifi F., Ghobadi G. The Role of Ecotourism Potentials in Ecological and Environmental Sustainable Development of Miankaleh Protected Region // *Open Journal of Geology*. 2017. No. 7. P. 478–487.
- 4 Aktymbayeva A., Nuruly Y., Artemyev A., Kaliyeva A., Sapiyeva A., Assipova Z. Balancing Nature and Visitors for Sustainable Development: Assessing the Tourism Carrying Capacities of Katon-Karagay National Park, Kazakhstan // *Sustainability*. 2023, no. 15, pp. 1–24.
- 5 Number of ecotourists more than doubled over the past three years in Kazakhstan. URL: Number of ecotourists more than doubled over the past three years in Kazakhstan (accessed: 31.08.2024)
- 6 Makhmudova A.P. Ways to create ecotourism infrastructure and improve their services in the development of ecotourism in our country // *Builders of The Future*. 2022. Vol. 2. No. 2. P. 123–127.
- 7 Demand for ecotourism is increasing in Kazakhstan. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/770317?lang=ru> (accessed: 02.09.2024)
- 8 24,5 млрд тенге вложат инвесторы в 4 нацпарка Алматинской области. URL: https://forbes.kz/articles/245_mlrld_tenge_vlojat_investoryi_v_4_natparka_almatinskoy_oblasti (accessed: 02.09.2024)
- 9 Kazakhstan Triples Protected Area Budget, Advancing Biodiversity Goals. URL: <https://www.biofin.org/news-and-media/kazakhstan-triples-protected-area-budget-advancing-biodiversity-goals> (accessed: 02.09.2024)
- 10 Fisk R.P., Kabadayi S. SDG commentary: collaboration services for sustainable development goal (SDG) partnerships: *Journal of Services Marketing*. 2024, vol. 38, no. 2, pp. 238–246.
- 11 Yuzvovich L., Razumovskaya E., Maramygin M. Econometric model of the impact of the interest rate on the economic development // *Industrial Engineering and Management Systems*. 2020. Vol. 19. No. 1. P. 254–265.
- 12 Carvache-Franco M., Carvache-Franco F. The role of motivations in the segmentation of ecotourism destinations: A study from Costa Rica // *Sustainability*. 2021, vol. 13, no. 17, pp. 1–18.
- 13 Hadassa E. Impact of Sustainable Tourism Practices on Tourist Satisfaction in Ecotourism Destinations in Kenya // *Journal of Hospitality and Tourism*. 2024, vol. 4, no. 3, pp. 46–57.
- 14 McElroy J.L. Tourism Development in Small Islands Across the World // *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. 2003, vol. 85, no. 4, pp. 231–242.
- 15 Tsyganov S. Integration of Ukraine into the world tourist space: the problems of today and ways of their solution // *Modern Science*. 2019, vol. 6, no. 3, pp. 63–72.
- 16 Дорофеев А.А. Экотуризм в Австралии: дестинации и туристские прибытия // *Сервис в России и за рубежом*. – 2022. – Т. 16. – № 2(99). – С. 51–64.
- 17 Asqarbek A.Sh. Problems and prospects of sustainable ecotourism development: a systematic literature review // *Central Asian Economic Review*. 2022. No. 6(147). P. 89–99.
- 18 Рысбаева Г.Ж. Регулирование туристско рекреационной нагрузки на экосистемы ГНПП «Кольсайские озера» // *Актуальные проблемы педагогики и психологии*. – 2023. – Т. 4. – № 5. – С. 48–55.
- 19 Pazykhaiyr B.M., Assipova Zh.M., Aktymbayeva A.S. Research in eco-tourism in kazakhstan as a successful mechanism in the development of environmental tourism management // *Central Asian Economic Review*. 2023, no. 1, pp. 83–97.

20 Газизова А.А. Жизненный цикл устойчивого экотуризма (на примере Казахстана) // Вестник науки и образования. – 2019. – № 1-1(55). – С. 69–72.

21 Пирмагомедова А.М. Особенности анализа PESTEL (или анализа PESTLE) // Теория и практика современной науки. – 2018. – № 6(36). – С. 537–541.

22 Yilmaz G. The Global Challenge and Re-Evaluation of Ecological Tourism in Line With Sustainable Development Goals // Research Anthology on Measuring and Achieving Sustainable Development Goals. 2022, no. 3, pp. 1102–1121.

REFERENCES

1 Kropinova E.G., Anokhin A.Y., Primak T.K. (2023) Ecotourism – a 21st century necessity or responding to consumer demand // GeoJournal of Tourism and Geosites. No. 46(1). P. 37–45. (In English).

2 Mustofa M.A. (2022) The Role of Ecotourism in the Social and Economic Field // Nusantara Science and Technology Proceedings, no. 25, pp. 65–73. (In English).

3 Seifi F., Ghobadi G. (2017) The Role of Ecotourism Potentials in Ecological and Environmental Sustainable Development of Miankaleh Protected Region // Open Journal of Geology. No. 7. P. 478–487. (In English).

4 Aktymbayeva A., Nuruly Y., Artemyev A., Kaliyeva A., Sapiyeva A., Assipova Z. (2023) Balancing Nature and Visitors for Sustainable Development: Assessing the Tourism Carrying Capacities of Katon-Karagay National Park, Kazakhstan // Sustainability, no. 15, pp. 1–24. (In English).

5 Number of ecotourists more than doubled over the past three years in Kazakhstan. URL: Number of ecotourists more than doubled over the past three years in Kazakhstan (accessed: 31.08.2024). (In English).

6 Makhmudova A.P. (2022) Ways to create ecotourism infrastructure and improve their services in the development of ecotourism in our country // Builders of The Future. Vol. 2. No. 2. P. 123–127. (In English).

7 Demand for ecotourism is increasing in Kazakhstan. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/770317?lang=ru> (accessed: 02.09.2024). (In English).

8 24,5 mlrd tenge vlozhat investory v 4 natsparka Almatinskoy oblasti. URL: https://forbes.kz/articles/245_mlrd_tenge_vlozhat_investoryi_v_4_natsparka_almatinskoy_oblasti (accessed: 02.09.2024). (In Russian).

9 Kazakhstan Triples Protected Area Budget, Advancing Biodiversity Goals. URL: <https://www.biofin.org/news-and-media/kazakhstan-triples-protected-area-budget-advancing-biodiversity-goals> (accessed: 02.09.2024). (In English).

10 Fisk R.P., Kabadayi S. (2024) SDG commentary: collaboration services for sustainable development goal (SDG) partnerships: Journal of Services Marketing, vol. 38, no. 2, pp. 238–246. (In English).

11 Yuzvovich L., Razumovskaya E., Maramygin M. (2020) Econometric model of the impact of the interest rate on the economic development // Industrial Engineering and Management Systems. Vol. 19. No. 1. P. 254–265. (In English).

12 Carvache-Franco M., Carvache-Franco F. (2021) The role of motivations in the segmentation of ecotourism destinations: A study from Costa Rica // Sustainability, vol. 13, no. 17, pp. 1–18. (In English).

13 Hadassa E. (2024) Impact of Sustainable Tourism Practices on Tourist Satisfaction in Ecotourism Destinations in Kenya // Journal of Hospitality and Tourism, vol. 4, no. 3, pp. 46–57. (In English).

14 McElroy J.L. (2003) Tourism Development in Small Islands Across the World // Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, vol. 85, no. 4, pp. 231–242. (In English).

15 Tsyganov S. (2019) Integration of Ukraine into the world tourist space: the problems of today and ways of their solution // Modern Science, vol. 6, no. 3, pp. 63–72. (In English).

16 Dorofeev A.A. (2022) Jekoturizm v Avstralii: destinacii i turistskie pribytija // Servis v Rossii i za rubezhom. V. 16. No. 2(99). P. 51–64. (In Russian).

17 Asqarbek A.Sh. (2022) Problems and prospects of sustainable ecotourism development: a systematic literature review // Central Asian Economic Review. No. 6(147). P. 89–99. (In English).

18 Rysbaeva G.Zh. (2023) Regulirovanie turistsko rekreacionnoj nagruzki na jekosistemy GNPP «Kol'sajskie ozera» // Aktual'nye problemy pedagogiki i psihologii. V. 4. No. 5. P. 48–55. (In Russian).

19 Pazykhaiyr B.M., Assipova Zh.M., Aktymbayeva A.S. (2023) Research in eco-tourism in kazakhstan as a successful mechanism in the development of environmental tourism management // Central Asian Economic Review, no. 1, pp. 83–97. (In English).

20 Gazizova A.A. (2019) Zhiznennyj cikl ustojchivogo jekoturizma (na primere Kazahstana) // Vestnik nauki i obrazovaniya. No. 1-1(55). P. 69–72. (In Russian).

21 Pirmagomedova A.M. (2018) Osobennosti analiza PESTEL (ili analiza PESTLE) // Teorija i praktika sovremennoj nauki. No. 6(36). P. 537–541. (In Russian).

22 Yilmaz G. (2022) The Global Challenge and Re-Evaluation of Ecological Tourism in Line With Sustainable Development Goals // Research Anthology on Measuring and Achieving Sustainable Development Goals, no. 3, pp. 1102–1121. (In English).

БАТЫРБЕКОВА М.Р.,*¹

докторант.

*e-mail: giovventu@yandex.ru

ORCID ID: 0009-0004-7340-4732

КАДЫРБЕКОВА Д.С.,¹

PhD., қауымдастырылған профессор.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

ТҮЛЕУБАЕВА М.К.,²

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор-зерттеуші.

e-mail: Mika75.75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8113-8532

ДУЙСКЕНОВА Р.Ж.,³

PhD., қауымдастырылған профессор.

e-mail: raigul19@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7011-8229

¹Қазақ спорт және туризм академиясы,

Алматы қ., Қазақстан

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Алматы технологиялық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӨҢІРЛЕРДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Андатпа

Туристік индустрияның қарқынды дамып келе жатқан секторы болып табылатын экологиялық туризм Қазақстан Республикасының өңірлік дамуында маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада қоршаған ортаны қорғау мен экономикалық даму арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету арқылы тұрақты аймақтық өсуді қамтамасыз ету үшін экологиялық туризмнің әлеуеті қарастырылады. Таулар, шөлдер, ормандар мен көлдерді қоса алғанда, кең және алуан түрлі табиғи ландшафттарының арқасында Қазақстан экотуризмнің жетекші бағытына айналуға барлық мүмкіндіктерге ие. Алайда, экотуризмді тиімді дамыту мұқият жоспарлауды, саяси қолдауды және жергілікті қауымдастықтың белсенді қатысуы қажет етеді. Бұл зерттеуде Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі экологиялық туризмнің ағымдағы жай-күйі талданады, табысты бастамалар, сондай-ақ дамымаған аудандардың алдында тұрған проблемалар баяндалады. Мақалада экологиялық туризмнің жұмыс орындарын құруға, жергілікті инфрақұрылымды дамытуға, мәдени және табиғи мұраны сақтауға қалай ықпал ететіні қарастырылады. Зерттеу экологиялық туризмнің аймақтық дамудағы рөлін арттырудың бірнеше негізгі факторларын анықтады, соның ішінде туристік инфрақұрылымды дамыту, жергілікті экологиялық таза өнімдерді ілгерілету, кадрлар даярлау және мемлекеттік-жекеменшік серіктестік орнату. Сонымен қатар, зерттеу қоршаған ортаның нашарлауы, инвестициялардың жетіспеушілігі және жергілікті қауымдастықтар мен туристердің экотуризмнің маңыздылығы туралы шектеулі хабардарлығы сияқты тұрақты туризм мәселелерін шешуге бағытталған.

Тірек сөздер: экологиялық туризм, аймақтық даму, тұрақты даму, экономикалық әсер, инфрақұрылым, жұмыс орындарын құру, табиғи аумақтар.

БАТЫРБЕКОВА М.Р.,*¹

докторант.

*e-mail: giovventu@yandex.ru

ORCID ID: 0009-0004-7340-4732

КАДЫРБЕКОВА Д.С.,¹

PhD., ассоциированный профессор.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

ТУЛЕУБАЕВА М.К.,²

к.э.н., ассоциированный профессор-исследователь.

e-mail: Mika75.75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8113-8532

ДУЙСКЕНОВА Р.Ж.,³

PhD., ассоциированный профессор.

e-mail: raigul19@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7011-8229

¹Казахская академия спорта и туризма,

г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

³Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Экологический туризм, быстро растущий сектор туристской индустрии, играет важную роль в региональном развитии Республики Казахстан. В данной статье рассматривается потенциал экологического туризма для обеспечения устойчивого регионального роста путем обеспечения баланса между охраной окружающей среды и экономическим развитием. Благодаря своим обширным и разнообразным природным ландшафтам, включая горы, пустыни, леса и озера, Казахстан имеет все шансы стать ведущим направлением экотуризма. Однако эффективное развитие экотуризма требует тщательного планирования, политической поддержки и активного участия местных сообществ. В данном исследовании анализируется текущее состояние экологического туризма в различных регионах Казахстана, освещаются как успешные инициативы, так и проблемы, с которыми сталкиваются слаборазвитые районы. В статье исследуется, как экологический туризм способствует созданию рабочих мест, развитию местной инфраструктуры и сохранению культурного и природного наследия. Исследование выявило несколько ключевых факторов для повышения роли экологического туризма в региональном развитии, включая развитие туристской инфраструктуры, продвижение местных экологически чистых продуктов, подготовку кадров и установление государственно-частного партнерства. Кроме того, исследование направлено на решение проблем устойчивого развития туризма, таких как ухудшение состояния окружающей среды, недостаток инвестиций и ограниченная осведомленность местных сообществ и туристов о важности экотуризма.

Ключевые слова: экологический туризм, региональное развитие, устойчивое развитие, экономический эффект, инфраструктура, создание рабочих мест, природные зоны.

Article submission date: 03.10.2024

IRSTI 06.52.17
UDK 339.138
JEL Z33-M31-O14

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-225-238>

YOLCU S.A.,^{*1}

c.e.s., associate professor.

*e-mail: s.momynova@almatau.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1431-7685

SOKHATSKAYA N.P.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: s.natali54@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9708-2756

SMYKOVA M.R.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: mraisovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2373-4165

¹Almaty Management University,
Almaty, Kazakhstan

COMPREHENSIVE ASSESSMENT OF HOTEL COMPETITIVENESS

Abstract

The article focuses on developing methodological and practical recommendations for assessing hotel competitiveness, aimed at identifying weaknesses and determining priority development areas. The study outlines the use of methodological approaches to evaluating competitiveness, calculates key indicators, and reveals the competitive positions of hotels in the market. The research methodology combines several tools. Consumer surveys and analysis of online feedback provide insights into customer perceptions. Additionally, indicators such as hotel infrastructure and pricing are analyzed to offer an objective perspective on competitiveness. This dual approach ensures a comprehensive evaluation. The findings emphasize the importance of identifying competitive gaps in services, infrastructure, or pricing to develop targeted strategies for improvement. By leveraging these insights, hotels can enhance their offerings, strengthen their market position, and respond to evolving consumer demands. Regular assessment is also highlighted as a critical component for adapting to changing market dynamics. Overall, the article provides a practical framework for assessing and improving hotel competitiveness. It serves as a valuable resource for hotel managers and marketers, offering actionable insights to enhance strategic decision-making and achieve long-term success in the hospitality industry. This concise and structured analysis contributes to a deeper understanding of competitiveness in the hotel sector.

Key words: competitiveness assessment, methodological approaches, qualimetry method, price characteristics, complex indicators, single indicators, evaluation criteria.

Introduction

The number of hotels in Kazakhstan is growing rapidly enough every year, which, accordingly, creates tough competition in the market. At present, there is a high level of competition between hotel enterprises presenting services of different classes.

The set of factors determining the competitiveness of hotel enterprises turns out to be so significant and peculiar that it is impossible to offer a single methodology of data collection on these factors, their processing and identification for a full diagnosis of the level of intensity of competition in this market.

Increase of hotel competitiveness implies introduction of new elements, closing of old ones, modernization of existing ones. In other words, renewal. But developing the hotel, it is important to remember that each hotel is distinctive, and it is necessary to preserve the most attractive elements of this identity. It is also obvious that the hotel business can positively influence the country's economy if sufficiently developed. For example, new jobs are created with its help. In recent years, there have been some changes in the hotel business – today it is much more profitable to create large hotel chains.

The relevance of the topic under consideration is that all enterprises and organizations to a greater or lesser extent face such a problem as competition, so to survive in such conditions, as well as to

develop, it is necessary to analyze the current situation in the market, as well as to make decisions about measures to improve competitiveness.

The subject of this article are complex methodological approaches to analyze the competitiveness of hotels in Almaty, taking into account both qualitative and cost parameters. Theoretical and methodological basis of the article was formed by theoretical and methodological developments of specialists and scientists in the field of competitive analysis, application of the quality indicator of hotel services on the basis of the integral method and the method of qualimetry. The results of the research are the possibilities of using methodological approaches to assess the competitiveness of hotels. This methodology for assessing competitiveness can be applied so that the hotel can manage quality parameters and not waste resources on all parameters, but only on those that are most important for consumers and in which the hotel is weak. The integrated approach allows to understand what competitive advantages should be developed by the hotel, what competitive advantages are more effective and relevant for different types of hotels. The combined methodology of competitiveness assessment was tested on the hotels of Almaty city.

As a result of the analysis, the competitiveness indicators were calculated and the competitive positions of hotels in the market were identified. To improve the competitiveness of hotels it is important to achieve competitive advantages, which can be divided into internal and external advantages. For hotel business, external and internal competitive advantages are ambiguous and depend on the class and type of hotels. External competitive advantages are achieved by increasing the efficiency of work, higher emotional and aesthetic satisfaction, are based on the strategy of differentiation (distinction) of hotels, which could be realized within such directions as improving the quality of services provided, improving the culture and speed of service, increasing brand recognition, price reduction relative to competitors.

Materials and methods

The assessment of hotel competitiveness involves a systematic analysis of the hotel's activities, determining its competitive position and advantages. Comparative analysis of hotels, as a rule, shows the use by the hotel of this or that marketing strategy, its actual position in the market and its allocation, respectively, among competitors.

For a comprehensive analysis of the competitiveness of hotels in Almaty, we have identified the system-forming indicators by quality characteristics and price. Therefore, to conduct a comparative analysis of hotels in Almaty, the competitiveness of services was assessed on the basis of the method of qualimetry and price characteristics. The use of this method allows us to approach the evaluation taking into account not only internal but also external attributes and relying on both material and visual indicators. When using the method of qualimetry to assess competitiveness, it is advisable to determine the selection of the most significant and important indicators, their choice should be justified [1].

Results and discussion

Let's consider step-by-step the process of competitiveness assessment with the help of this model:

1. Initially, the indicator of hotel services quality is determined, which is based on the integral method, i.e. as a product of the weight of quality characteristics on the evaluation by consumers of service culture and real evaluation of additional services, interior and exterior decoration.

2. Formula 1 is used to calculate the values of single indicators for the analyzed hotel service and for the basic model (generalized indicator of competitiveness of the service).

$$CI = \sum_{i=1}^n m_i q_i \quad (1)$$

where CI is competitiveness indicator;

q_i is a complex indicator of i – property;

m_i is the ponderability coefficient of a complex indicator.

3. At the third stage, the cost of residence in a hotel is determined, given that the price of the standard room of the hotel, a junior suite, and a suite are used. As the prices of different hotel rooms are various, we will calculate the average cost of residence in a hotel room per day (formula 2):

$$PS = \frac{\sum_{i=1}^n mri}{N} \quad (2)$$

where PS is service price;

mri is the sum of the price of a hotel room fund for i-hotel, in tenge;

N is a total number of the compared rooms.

In order to assess the competitiveness of hotel services in terms of cost, it is necessary to compare the value obtained with the minimum value offered in one of the hotels compared (formula 3).

$$CS = PS1 / PS0 \quad (3)$$

where CS is relative cost of the service;

PS1 is the price of the service of the considered enterprise, in tenge;

PS0 is minimum price from all compared hotels, in tenge.

4. The competitiveness index of service is calculated on the basis of the generalized indicator of a hotel service quality in relation to relative cost of a hotel room fund (formula 4).

$$C = SQI / CS \quad (4)$$

where C is competitiveness index;

SQI is the generalized indicator of a service quality of a distributor;

CS is the relative cost of staying in the hotel.

The proposed methodology is adapted to the characteristics and specifics of the hotel business and shows that the higher the competitiveness indicator, the more effectively the hotel works. A basis of the offered method is formed from the indicators characterizing hotel activity and criteria of their assessment (table 1).

Table 1 – Index of the quality of hotel services and the criteria of their evaluation

Complex index	Complex index	Qualitative characteristic		Evaluation criteria
		Single index	Score	
1	2	3	4	5
1. Quality of the offer of goods	1.2 Range index	1.2.1 Index of full service range	4	-the best indicator of full service range from 1-0,7
			3	- the indicator of full service range below 0,7-0,5
			2	- Relative indicator of full service range below 0,5
2. Service quality	2.1 Culture of trade service	2.1.1 Friendliness and hospitality	4	- Presence of 9-10 indicators
		2.1.2 Manners	3	- Absence of 2 to 4 indicators
		2.1.3 Carefulness, tactfulness	2	- Absence of more than 4 indicators
		2.1.4 Excellence		
		2.1.5 Thoughtfulness, accuracy,		
		2.1.6 Skillful usage of smile		
		2.1.7 Extensive knowledge		
		2.1.8 Self control		
		2.1.9 Politeness		
		2.1.10 Care of their company's goodwill		

Continuation of table 1

3. Esthetic parameters	3.1 Terms of service	3.1.1 Esthetic level of hotel	4	- Lack of remarks from consumers
			3	- Remarks of up to 2 indicators - Remarks of more than 2 indicators
			2	
4. Ergonomic parameters	4.1 Terms of service	4.1. A Set of the services providing convenience of stay in hotel	4	- Lack of remarks from consumers
			3	- Remarks of up to 3 indicators
			2	- Remarks of more than 3 indicators
5. Evaluation of a technical condition of hotel	5.1 Technical conditions indexes	5.1.1 A set of indicators on a condition of hotel and technical providing	4	- Lack of remarks from consumers
			3	- Remarks of up to 3 indicators
			2	- Remarks of more than 3 indicators
6.Evaluation of hotel food	6.1 Additional services	6.1.1 A set of indicators on quality of a breakfast	4	- Lack of remarks from consumers
			3	- Remarks of up to 2 indicators
			2	- Remarks of more than 3 indicators
Note: Compiled by the authors on the basis of sources [2].				

On the basis of the developed method the evaluation of indexes of a hotel service quality was carried out taking into account the conducted survey on the three hotels of Almaty. Results of the analysis are presented in table 2.

Table 2 – Evaluation of the activity and competitiveness of Almaty hotels on the basis of the qualimetry method

Indexes	KazakhstanHotel	Grand Tien Shan Hotel	Otrar
1	2	3	4
1. Service quality	1. Friendliness and hospitality 2. Manners 3. Carefulness, tactfulness 4. Excellence 5. Thoughtfulness 6. Politeness	1. Friendliness and hospitality 2. Manners 3. Thoughtfulness, 4. Self control 5. Carefulness, tactfulness 6. Politeness 7. Excellence	1. Friendliness and hospitality 2. Manners 3. Carefulness, tactfulness 4. Self control 5. Politeness
2. Full service range 30	19	20	21
3. Room fund variety	3 room types	7 room types	6 room types
4. Esthetic parameters	Remarks: - out of date design	Remarks: no	Remarks: - out of date design; - old furniture; - incomplete rooms
5. Ergonomic parameters	Remarks: - smells; - poor noise isolation; - too small rooms; - lack of air-conditioning	Remarks: - not effective work through booking ; - lack of tea or coffee in a room; - adverse atmosphere	Remarks: - old repair; - poor WiFi service; - not working sockets; - too small rooms

Continuation of table 2

6. Technical condition of hotel	Remarks: - old repair; - poor WiFi service	Remarks: - old repair; - poor WiFi service; - not working sockets	Замечания: - old repair; - poor WiFi service; - water supply failures
7. Hotel food	Remarks: - poor food range; - limitation of meat products	Remarks: no	Remarks: - lack of a buffet; - poor quality of dishes
Average cost of standard double room, tenge	29500	28500	21500
Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].			

For calculation of a price index, we will consider the lowest price in the three analyzed hotels. Minimum price for the standard double room is at Otrar hotel. Therefore, the price index in this hotel will make 1.

While evaluating competitors' activity not absolute, but relative indicators are important. Relative indicators turn out when comparing with competitors. The main relative indicators at evaluation of competitiveness are the relative price and relative quality of services. The price index represents the indicator reflecting the relative room rate in a hotel.

We will calculate a price index for "KazakhstanHotel" by the above-presented formula:

$$CS = 29500/21500 = 1,38$$

We will similarly calculate an indicator of the relative cost for Grand Tien Shan Hotel hotel.

$$CS = 28500 = 1,86$$

The following stage is providing evaluation on all quality indicators on the basis of the developed criteria.

The evaluation of indexes in points on the main backbone indicators of competitiveness are presented in table 3.

Table 3 – Evaluation of the activity and competitiveness of Almaty hotels on the basis of the qualimetry method

Indexes	Kazakhstan Hotel	Grand Tien Shan Hotel	Otrar
1. Service quality	3	4	2
2. Full service range 30	0,64	0,67	0,7
3. Room fund variety	0,38	0,88	0,75
4. Esthetic parameters	3	4	3
5. Ergonomic parameters	3	3	2
6. Technical condition of hotel	2	3	3
7. Hotel food	3	4	3
Price indexes	1,38	1,32	1
Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].			

At creation of economic model of the evaluation of a hotel competitiveness level in the conditions of strengthening of the competition from foreign hoteliers it is necessary to make a start from the most

important qualitative characteristics of hotel service. When developing a method of evaluation of the hotel service quality indexes it was necessary to resolve the following issues:

- ♦ to define ponderability of complex indexes;
- ♦ to establish the nomenclature of single indexes as a part of complex indexes;
- ♦ to define criteria for evaluation of single indexes.

For the evaluation of the final index estimating service quality, it is necessary to determine the weight or the importance of each index.

For a definition of ponderability of indexes the method based on diffusion model of commodity marketing has been used. The calculation procedure assumes that if the indicator is significant and obligatory for consumers, it gets 1 point, if the indicator is desirable, it gets 0,5 point, if the client is indifferent to this indicator, it gets 0 point. This method allows defining the importance of indexes for consumers and the survey results are presented in table 4.

Table 4 – Ponderability of quality indexes of Almaty hotels

Indexes	Significance values			Total points	Single index
	Obligatory (1point)	Desirable (0,5point)	Indifferent (0 point)		
1. Service culture	35	5/2,5	-	37,5	0,155
2.Full range coefficient	25	13/6,5	2/0	31,5	0,13
3.Room fund variety	10	24/12	6/0	22	0,09
4. Esthetic parameters	26	14/7	-	33	0,14
5. Ergonomic parameters	38	2/1	-	39	0,165
6. Technical condition of hotel	30	10/5		35	0,15
7. Hotel food	40	-	-	40	0,17
Total points				238	1,00
Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].					

By results of the carried-out analysis among complex indexes the most significant is the hotel food, i.e., it is important for consumers how the food quality in hotels meets their expectations. According to consumers' answers ergonomic parameters i.e., convenience and comfort are on the second place of importance. At the same time, it should be noted that ergonomics have to be in a complex, including sound isolation, lighting, comfort of furniture and its location in a room hotel.

The third important thing is a service culture. A guest comes and gets to the new place where he needs to feel comfortably, and the friendly, attentive and understanding personnel are necessary for this purpose.

The technical state is also one of the vital indicators since a consumer daily faces the work of technical constructions and the satisfaction of guests depends on how they work and how they are available to use.

All other indexes are of less importance; however, they can also influence the competitiveness of a hotel.

The interest of hotel enterprises in commercial success strengthens the need to improve the competitiveness of the services offered, this requires improving the work of all services and departments of the hotel. Competitiveness acts as the most important factor in ensuring the safety of the object (its survival in conditions of financial and economic crisis and decreasing demand) and its subsequent effective development. An integrated approach to hotel competitiveness management can become a tool for solving strategic tasks of competitiveness improvement. The purpose of developing and building a model of competitiveness of a hotel enterprise is the correct definition of competitive strategy, coordinated with the conditions of the hospitality sector, skills and capital that a particular hotel possesses [5].

Theoretical issues devoted to the problems of competitiveness management are developed in the works of domestic and foreign researchers Azoev G.L., Ansoff I., Bagiev G.L., Virsema F., Golubkov

E.P., Drucker P., Korobov Y.P., Kotler F., Lamben J.-J., Latfullin G.R., Mason R. Mescon M., Porter M., Treacy M., Chamberlain E., Fatkhutdinov R.A., Yudanov A.Y. and others.

On the basis of the obtained data, we can calculate an index of service quality of the three hotels and define which of them shows sufficient results.

We will calculate the index of quality of hotel services for “KazakhstanHotel” according to the formula presented above:

$$SQIk = 3 * 1,55 + 0,64 * 0,13 + 0,75 * 0,09 + 3 * 0,14 + 2 * 0,165 + 3 * 0,15 + 3 * 0,17 = 6,5107$$

For the calculation of the index of quality of hotel services we will use results of calculations for Grand Tien Shan Hotel:

$$SQIt = 4 * 1,55 + 0,67 * 0,13 + 0,88 * 0,09 + 4 * 0,14 + 3 * 0,165 + 3 * 0,15 + 4 * 0,17 = 8,5513$$

The latest calculation of the index of quality of hotel services in Otrar hotel:

$$SQIo = 2 * 1,55 + 0,7 * 0,13 + 0,75 * 0,09 + 3 * 0,14 + 2 * 0,165 + 3 * 0,15 + 3 * 0,17 = 4,9685$$

The quality system in hotel business has its own peculiarities, but it mainly depends on the activity of the hotel personnel. The quality of hotel services is a complex index which includes not only the indicators listed above, but also work rationing, the developed standards, corporate culture, the attitude towards qualification of personnel, motivation of personnel. In this case, the presented indicators are internal and as hotels are not open, it is impossible to create an exact picture on these indicators. However, we received the results on the indexes, which are estimated by hotel consumers. The total rating is presented in the figure 1.

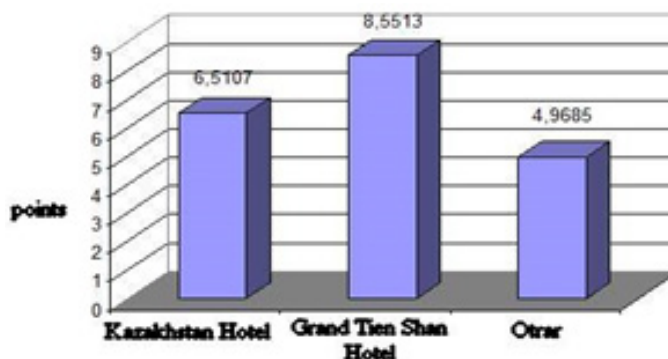

Figure 1 – Rating 4* hotels according to the indexes of the quality of hotel services

Note: Compiled by the author on the basis of sources [3].

As the carried-out analysis of the quality indexes showed, the greatest point was got by “Grand Tien Shan Hotel” thanks to the high culture of service, i.e. effective work of personnel, and also the advantage in esthetic parameters and quality of hotel food. The medium index is received by KazakhstanHotel hotel, it is equal 6,5107 points generally because in all respects has average indicators. The last place is given to Otrar hotel. Otrar hotel was not able to be reconstructed to the requirements of market economy and it still has the negative aspects peculiar to the Soviet period. In particular, the hotel has low index of service culture, not enough attention is paid to the convenience and comfort.

It is expedient to use this method to make a hotel manage qualitative parameters and not to waste their recourses on all parameters, but only on those which are the most significant for consumers and in which hotels are weak.

The following stage in the evaluation method is the calculation of the final indexes of the competitiveness which considers both qualitative characteristics, and the price. The calculation is

carried out according to the formula presented above. We will calculate the generalizing competitiveness index for KazakhstanHotel hotel.

$$CI_k = 6,5107/1,38 = 4,7179$$

For calculation of the competitiveness index, we will use results of the calculations for Grand Tien Shan Hotel:

$$CI_t = 8,5513/1,32 = 6,4783$$

The latest calculation of the competitiveness indicator is for Otrar hotel.

$$CI_o = 4,9685/1 = 4,9685$$

In general, the presented calculations have shown that price parameters have to some extent affected a final index of competitiveness, however the 'Grand Tien Shan Hotel' hotel has obvious advantages over the other two competitors. Having generalized all indicators, we will construct the result in table 5.

Table 5 – Matrix of the competitiveness of Almaty hotels

Synthesizing factor of competitiveness	Average evaluation			Index rang	The integrated factorial index		
	Hotel				Hotel		
	No. 1	No. 2	No. 3		No. 1	No. 2	No. 3
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Service culture	3	4	2	0,155	0,465	0,620	0,31
2. Full range coefficient	0,64	0,67	0,7	0,13	0,0832	0,0871	0,091
3. Room fund variety	0.38	0,88	0,75	0,09	0,0342	0,0792	0,0675
4. Esthetic parameters	3	4	3	0,14	0,42	0,56	0,42
5. Ergonomic parameters	3	3	2	0,165	0,495	0,495	0,33
6. Technical condition of hotel	2	3	3	0,15	0,30	0,45	0,45
7. Hotel food	3	4	3	0,17	0,51	0,68	0,51
8. Relative price	1,38	1,32	1				
Competitiveness coefficient					4,7179	6,4783	4,9685
No. 1 – Kazakhstan hotel, No. 2 – Grand Tien Shan hotel, No. 3 – Otrar hotel. Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].							

For the complex evaluation of the hotel competitiveness three 4* hotels were chosen. They are direct competitors and do not belong to any international chains. The calculations of a complex index of the hotel competitiveness will not only allow to define their evaluation, but also to understand what changes are necessary to be made in the development strategy to improve their competitive position.

For the deeper analysis and the accounting of a situation with hotels, which enter the world hotel chains we will carry out the competitiveness, evaluation for three five-star hotels of Almaty, which enter the international hotel chains (table 6).

In general, the analysis of activity of Rixos Almaty hotel showed that, despite the most part of positive reviews, there are certain shortcomings, in particular, partial repair is already required, the personnel do not always smile, air conditioners are noisy, and also quality and a variety of food does not correspond to the price level. The location of the hotel is wrong due to the not favorable ecological situation.

The InterContinentalAlmaty hotel has a part of rooms that are not spacious, also main remarks on quality of food, the personnel of the hotel do not work really effectively.

The TheRitz-CarltonAlmaty hotel which entered the market of Almaty not long ago has an attractive location and more appreciation, but at the same time guests note that the personnel are not

always competent and do not have a synergy in their work. The main remark of consumers is the fact that there is no zone for smokers.

Table 6 – Evaluation of the activity and competitiveness of Almaty hotels of on the basis of the qualimetry method

Indexes	Rixos Almaty	InterContinental Almaty	The Ritz-Carlton Almaty
1	2	3	4
1. Service quality	Friendliness and hospitality Manners Carefulness, tactfulness Excellence Thoughtfulness Politeness Self control	1. Friendliness and hospitality 2. Manners 3. Thoughtfulness 4. Self control 5. Politeness 6. Excellence	1. Friendliness and hospitality 2. Manners 3. Carefulness, tactfulness 4. Thoughtfulness, accuracy, precision 5. Self control 6. Politeness 7. Care of their company's goodwill
2. Full service range - 30	24	22	25
3. Room fund variety	8 room types	15 room types	12 room types
4. Esthetic parameters	Remarks: - repair is needed	Remarks: no	Remarks: no
5. Ergonomic parameters	Remarks: - noisy air conditioning	Remarks: - too small rooms	Remarks: - no smoking zone
6. Technical condition of hotel	Remarks: no	Remarks: no	Remarks: no
7. Hotel food	Remarks: - poor food range; - food quality	Remarks: - poor food range; - food quality	Remarks: - the quality of food does not match the level of the hotel
Average cost of deluxe double room, tenge	49247	54264	56840
Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].			

The carried-out analysis of the market of hotel services, in particular five-stars hotels in Almaty, allows to draw a conclusion that they more conform to modern requirements and use the international standards according to the franchise contract. These hotels are less vulnerable since they make use of the acquired experience, competences, skills and ability to work. At the same time, as practice shows top management members are foreign experts, then linear employees and contact personnel are presented by local people that not always positively affects indicators of a hotel.

For the calculation of the price index, we will consider in what of the three analyzed hotels, the lowest price is. Minimum price for the double room deluxe at RixosAlmaty hotel is 49247 tenge. Therefore, the value index in this hotel will make 1.

We will calculate a price index for “InterContinentalAlmaty” by the formula presented above:

$$CS = 54264/49247 = 1,102$$

We will similarly calculate the index of relative cost for TheRitz-CarltonAlmaty hotel:

$$CS = 56840/49247 = 1,154$$

The following stage is definition of an evaluation on all quality indexes on the basis of the developed criteria.

The evaluation of the activity and competitiveness of Almaty hotels on the basis of the qualimetry method is presented in table 7.

Table 7 – Evaluation of the activity and competitiveness of Almaty hotels on the basis of the qualimetry method

Indexes	Rixos Almaty	InterContinental Almaty	The Ritz-Carlton Almaty
1. Service quality	4	3	4
2. Full service range 30	0,8/4	0,73/4	0,83/4
3. Room fund variety	0,53/3	1/4	0,8/4
4. Esthetic parameters	3	4	4
5. Ergonomic parameters	3	3	3
6. Technical condition of hotel	4	4	4
7. Hotel food	3	3	3
Price indexes	1	1,102	1,154
Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].			

In general, using similar calculations on the previous scheme we will define complex indexes of the competitiveness for three five-star hotels (table 8).

Table 8 – The Matrix of the competitiveness of the hotels

Synthesizing factor of competitiveness	Average evaluation			Index rang	The integrated factorial index		
	Hotel				Hotel		
	No. 1	No. 2	No. 3		No. 1	No. 2	No. 3
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Service culture	4	3	2	0,155	0,620	0,465	0,62
2. Full range coefficient	4	4	4	0,13	0,52	0,52	0,52
3. Room fund variety	3	4	4	0,09	0,27	0,36	0,36
4. Esthetic parameters	3	4	4	0,14	0,42	0,56	0,56
5. Ergonomic parameters	3	3	3	0,165	0,495	0,495	0,495
6. Technical condition of hotel	4	4	4	0,15	0,45	0,45	0,45
7. Hotel food	3	3	4	0,17	0,51	0,51	0,68
Total index of service quality					3,285	3,36	3,3685
8. Relative price	1	1,102	1,154				
Competitiveness coefficient					3,285	3,049	2,919
No. 1 – Rixos Almaty, No. 2 – InterContinental Almaty, No. 3 – The Ritz-Carlton Almaty							
Note: Compiled by the author on the basis of sources [2].							

From the submitted data we can see that in spite of the fact that The Ritz-Carlton Almaty hotel has the highest rates of quality of the provided services which made 3,3685 points, but the competitiveness index is the lowest and made 2,919 points. Such distinction of indicators is connected with the fact that evaluation of the hotel competitiveness does not only cover the service quality, but also the price parameters.

At the same time, the price indexes in the ‘luxе’ segment are not so important, consumers are less sensitive to them, therefore the most important index in this method is the service quality. The comparative analysis of indicators of quality and competitiveness of the hotels considered is shown in figure 2.

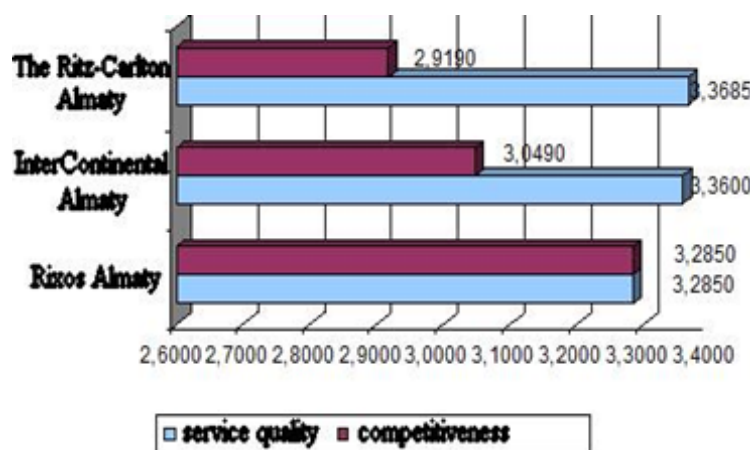

Figure 2 – The indexes of the quality and competitiveness of the five-star hotels of Almaty

Note: Compiled by the author on the basis of sources [4].

As a result of the made calculations, it is possible to observe that there is a considerable gap on indexes of the quality and competitiveness and in InterContinental Almaty and The Ritz-Carlton Almaty hotels.

Conclusion

The increase of the competitiveness of hotels requires the achievement of competitive advantages that can be divided into internal and external advantages. The external competitive advantage is based on distinctive qualities of service, which is of value for the buyer. The internal competitive advantage of a firm is based on expenses and management, which is of value for the seller, allowing receiving smaller distribution costs, than at competitors.

For the hotel business, the external and internal competitive advantages are ambiguous and depend on a class and type of hotels. Therefore, the mechanical evaluation of competitive advantages is insufficient; it is expedient to define what competitive advantages are more effective and urgent for the different types of hotels.

The external competitive advantages are reached due to increase in overall performance, higher emotional and esthetic satisfaction, and are based on the strategy of differentiation.

It is possible to differentiate activity of hotels in several directions:

- ♦ having improved quality of the provided services, for example, having proposed some design solutions attractive to consumers;
- ♦ having improved culture and speed of service;
- ♦ having increased recognition of brands that is more relevant to the hotels entering the international hotel branded chains;
- ♦ having reduced the price compare with competitors.

REFERENCES

- 1 Best R. Consumer Behavior: построение маркетинговой стратегии / перевод с английского. – М.: Манн, Иванов и Фербер. – 2015. – С. 855.
- 2 Иванов В.В., Волков А.Б. Гостиничный менеджмент. – М.: Издательство «Инфра-М». – 2010. – С. 556.
- 3 Малахова Н.Н. Инновации в туризме и сервисе: учебное пособие для вузов / 2-е издание, доп. и перераб. – Ростов н/Д: МарТ: Феникс, 2010.
- 4 Казахстанская ассоциация гостиниц и ресторанов. Отчет КАГиР 2015. URL: [//www.kagir.kz/p_01/otchetkagir2015.pdf](http://www.kagir.kz/p_01/otchetkagir2015.pdf).

- 5 Becerra M., Santalo J., Silva R. Being better vs. being different: differentiation, competition, and pricing strategies in the Spanish hotel industry // *Tourism Management*. – 2013. – Т. 34. – С. 71–79.
- 6 Арбузова Н.Ю. Яшин О.В. Состояние и перспективы развития гостиничного хозяйства Российской Федерации // *Парад отелей*. – 2011. – № 9. – С. 6–7.
- 7 Уокер Дж. Введение в гостеприимство. – М.: ЮНИТИ, 2010. – С. 595.
- 8 Волков У.Ф. Технология гостиничного сервиса. – Ростов н/Д: Феникс, 2013. – С. 384.
- 9 Ляпина М.Н. Организация обслуживания в гостиничном хозяйстве. – М.: Academia, 2012. – С. 206.
- 10 Бабанчикова О.А. Управление конкурентоспособностью гостиничного предприятия: теория и практика // *Сервис в России и за рубежом*. – 2010 – № 3. – С. 5–10.
- 11 Бухер С. Экономика региона. – Кошице: Университет Пауля Йозефа Шафарика, 2016 – Т. 12, ред. 1. – С. 240–250.
- 12 Шамаева И.А. Анализ и оценка конкурентоспособности гостиничного предприятия // *Материалы VII Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум»*. URL: <http://www.scienceforum.ru/2015/1156/12289> (дата обращения : 20.01.2017)
- 13 Управление конкурентоспособностью предприятий сферы гостиничного хозяйства: на примере ОАО «ГК Космос». – 2009. URL: www.dissercat.com/content/upravlenie
- 14 Юданов А.У. Конкуренция: теория и практика. Учебное пособие. 2-е изд., исправлено и дополнено. – М.: Издательство «ГНОМ-ПРЕСС», 2009 – С. 224.
- 15 Янкевич В.С., Безрукова Н.Л. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме. – М.: Финансы и статистика, 2007 – С. 186.
- 16 Колстон П. Оптимизм американских путешественников вернулся к уровню до пандемии, согласно опросу MMGY Travel. Новости конференций & Conference & Meetings World. 2021. URL: <https://www.c-mw.net/optimism-among-american-travellers-back-to-pre-pandemic-levels-according-to-mmgy-travel-survey/>
- 17 Дайе М., Чарман К., Ванг Й., Сужикова Б. Изучение взглядов местных заинтересованных сторон на перспективы китайской инициативы «Пояс и путь» для развития туризма в Казахстане // *Current Issues in Tourism*. 1948–1962. No. 23(15).
- 18 Джанджугазова Е.А. Маркетинговые технологии в туризме: маркетинг туристских территорий. (3-е изд.). – Москва: Издательство «Юрайт», 2019.
- 19 Всемирный банк. Статистика туризма Казахстана 1995–2019. URL: <https://www.ceicdata.com/en/kazakhstan/tourism-statistics>.
- 20 Всемирный банк. Всемирная туристская организация. Ежегодник статистики туризма. Сборник статистики туризма и файлов данных. – 2021. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>
- 21 TripAdvisor и Accenture. Будущее путешествий. Отчет. 2021. URL: <https://preview.shorthand.com/23Faqrqvpquovd4i>
- 22 TripAdvisor. Обзор путешествий: 5 десятков путешественников, которые собираются посетить в 2021 году. 2021. URL: https://www.tripadvisor.com/InfoCenter-a_ctr.2021TravelTrends

REFERENCES

- 1 Best R. (2015) *Consumer Behavior: postroenie marketingovoj strategii / perevod s anglijskogo*. М.: Mann, Ivanov i Ferber. P. 855. (In English).
- 2 Ivanov V.V., Volov A.B. (2010) *Gostinichnyj menedzhment*. М.: Izdatel'stvo «Infra-M». P. 556. (In Russian).
- 3 Malahova N.N. (2010) *Innovacii v turizme i servise: uchebnoe posobie dlja vuzov / 2-e izdanie, dop. i pererab*. Rostov n/D: MarT: Feniks. (In Russian).
- 4 Kazhastanskaja asociacija gostinic i restoranov. Otchet KAGiR 2015. URL: http://www.kagir.kz/p_01/otchetkagir2015.pdf. (In Russian).
- 5 Becerra M., Santalo J., Silva R. (2013) Being better vs. being different: differentiation, competition, and pricing strategies in the Spanish hotel industry // *Tourism Management*. V. 34. P. 71–79. (In English).
- 6 Arbuzova N.Ju. Jashin O.V. (2011) *Sostojanie i perspektivy razvitija gostinichnogo hozjajstva Rossijskoj Federacii* // *Parad otelej*. No. 9. P. 6–7. (In Russian).
- 7 Uoker Dzh. (2010) *Vvedenie v gostepriimstvo*. М.: JuNITI. P. 595. (In Russian).
- 8 Volkov U.F. (2013) *Tehnologija gostinichnogo servisa*. Rostov n/D: Feniks. P. 384. (In Russian).
- 9 Ljapina M.N. (2012) *Organizacija obsluzhivanija v gostinichnom hozjajstve*. М.: Academia. P. 206. (In Russian).

- 10 Babanchikova O.A. (2010) Upravlenie konkurentosposobnost'ju gostinichnogo predpriyatija: teorija i praktika // Servis v Rossii i za rubezhom. No. 3. P. 5 – 10. (In Russian).
- 11 Buher S. (2016) Jekonomika regiona. Koshice: Universitet Paulja Jozefa Shafarika. V. 12, red. 1. P. 240–250. (In Russian).
- 12 Shamaeva I.A. Analiz i ocenka konkurentosposobnosti gostinichnogo predpriyatija // Materialy VII Mezhdunarodnoj studencheskoj jelektronnoj nauchnoj konferencii «Studencheskij nauchnyj forum». URL: <a href=<http://www.scienceforum.ru/2015/1156/12289>>www.scienceforum.ru/2015/1156/12289 (data obrashhenija : 20.01.2017). (In Russian).
- 13 Upravlenie konkurentosposobnost'ju predpriyatij sfery gostinichnogo hozjajstva: na primere OAO «GK Kosmos». 2009. URL: www.dissercat.com/content/upravlenie. (In Russian).
- 14 Judanov A.U. (2009) Konkurencija: teorija i praktika. Uchebnoe posobie. 2-e izd., ispravleno i dopolneno. M.: Izdatel'stvo «GNOM-PRESS». P. 224. (In Russian).
- 15 Jankevich V.S., Bezrukova N.L. (2007) Marketing v gostinichnoj industrii i turizme. M.: Finansy i statistika. P. 186. (In Russian).
- 16 Kolston P. (2021) Optimizm amerikanskih puteshestvennikov vernulsja k urovnju do pandemii, soglasno oprosu MMYG Travel. Novosti konferencij & Conference & Meetings World. . URL: <https://www.c-mw.net/optimism-among-american-travellers-back-to-pre-pandemic-levels-according-to-mmyg-travel-survey/>. (In Russian).
- 17 Daje M., Charman K., Vang J., Suzhikova B. Izuchenie vzgljadov mestnyh zainteresovannyh storon na perspektivy kitajskoj iniciativy «Pojas i put'» dlja razvitiya turizma v Kazahstane // Current Issues in Tourism. 1948–1962. No. 23(15). (In Russian).
- 18 Dzhandzhugazova E.A. (2019) Marketingovyje tehnologii v turizme: marketing turistskih territorij. (3-e izd.). Moskva: Izdatel'stvo «Jurajt». (In Russian).
- 19 Vsemirnyj bank. Statistika turizma Kazahstana 1995–2019. URL: <https://www.ceicdata.com/en/kazakhstan/tourism-statistics>. (In Russian).
- 20 Vsemirnyj bank. Vsemirnaja turistskaja organizacija. Ezhegodnik statistiki turizma. Sbornik statistiki turizma i fajlov dannyh. 2021. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>. (In Russian).
- 21 TripAdvisor i Accenture. Budushhee puteshestvij. Otchet. 2021. URL: <https://preview.shorthand.com/23Faqrqvpquovd4i>. (In Russian).
- 22 TripAdvisor. Obzor puteshestvij: 5 desjatkov puteshestvennikov, kotorye sobirajutsja posetit' v 2021 godu. 2021. URL: https://www.tripadvisor.com/InfoCenter-a_ctr.2021TravelTrends. (In Russian).

ЙОЛДЖУ С.А.,*¹

Э.Ф.К., доцент.

*e-mail: s.momynova@almu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1431-7685

СОХАТСКАЯ Н.П.,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: s.natali54@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9708-2756

СМЫКОВА М.Р.,¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: mraisovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2373-4165

¹Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН КЕШЕНДІ БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Мақала қонақ үйлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалауға қатысты әдістемелік және практикалық ұсыныстарды әзірлеуге арналған. Бұл ұсыныстар әлсіз тұстарды анықтауға және дамудың басым бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеуде бәсекеге қабілеттілікті бағалаудың әдістемелік тәсілдерін қолдану жолдарына тоқталып, негізгі көрсеткіштер есептелді және қонақ үйлердің нарықтағы бәсекелік позициялары анықталды. Зерттеу әдістемесі бірнеше сатыдан тұрады. Тұтынушылар арасында сауалнама жүргізу және

онлайн пікірлерді талдау клиенттердің тандауын түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бәсекеге қабілеттілікті объективті бағалау үшін қонақ үй инфрақұрылымы мен баға саясаты сияқты көрсеткіштер зерттеледі. Мұндай екіжақты тәсіл кешенді бағалауға негіз болады. Зерттеу нәтижелері қызмет көрсету, инфрақұрылым немесе баға белгілеу саласындағы кемшіліктерді анықтаудың және оларды түзетуге арналған мақсатты стратегиялар әзірлеудің маңыздылығын көрсетеді. Осы білімнің көмегімен қонақ үйлер дамыту жоспарларын жетілдіріп, нарықтағы позицияларын нығайтып, тұтынушылардың әр түрлі сұраныстарына бейімделе алады. Сондай-ақ тұрақты бағалау нарықтағы өзгермелі жағдайларға бейімделудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Жалпы алғанда, мақалада қонақ үйлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалау және арттыру үшін практикалық бағыт-бағдарламалар беріледі. Ол қонақ үй менеджерлері мен маркетингтік мамандары үшін құнды ақпарат көзі ретінде қызмет етеді және стратегиялық шешімдер қабылдауға және қонақ үй бизнесінде ұзақ мерзімді табысқа жетуге көмектеседі. Бұл қысқа әрі маңызды талдау қонақ үй секторындағы бәсекеге қабілеттілікті тереңірек түсінуге ықпал ететін болады.

Тірек сөздер: қонақ үйлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалау; бәсекенің артықшылықтары; әдістемелік тәсілдер; квалиметрия және бағалау әдістері; көрсеткіштердің маңызы; бірлік көрсеткіштерінің номенклатурасы; бірлік көрсеткіштерін бағалау критерийлері.

ЙОЛДЖУ С.А.,*¹

К.Э.Н., доцент.

*e-mail: s.momynova@almatau.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1431-7685

СОХАТСКАЯ Н.П.,¹

К.Э.Н., доцент.

e-mail: s.natali54@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9708-2756

СМЫКОВА М.Р.,¹

К.Э.Н., ассоциированный профессор.

e-mail: mraisovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2373-4165

¹ Алматы менеджмент университет,

г. Алматы, Казахстан

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТЕЛЯ

Аннотация

Статья посвящена разработке методических и практических рекомендаций по оценке конкурентоспособности гостиниц, направленных на выявление слабых сторон и определение приоритетных направлений развития. В исследовании описано использование методических подходов к оценке конкурентоспособности, рассчитаны ключевые показатели, выявлены конкурентные позиции гостиниц на рынке. Методология исследования объединяет несколько инструментов. Опросы потребителей и анализ онлайн-отзывов позволяют получить представление о восприятии клиентов. Кроме того, для объективной оценки конкурентоспособности анализируются такие показатели, как инфраструктура отеля и ценообразование. Такой двойной подход обеспечивает комплексную оценку. Результаты исследования подчеркивают важность выявления недостатков в сфере услуг, инфраструктуры или ценообразования для разработки целевых стратегий по улучшению ситуации. Используя эти знания, отели могут улучшить свои предложения, укрепить позиции на рынке и реагировать на меняющиеся запросы потребителей. Регулярная оценка также подчеркивается как важнейший компонент адаптации к меняющейся динамике рынка. В целом статья представляет собой практическую основу для оценки и повышения конкурентоспособности отелей. Она служит ценным источником информации для менеджеров и маркетинг-менеджеров гостиниц, предлагая практические рекомендации для принятия стратегических решений и достижения долгосрочного успеха в гостиничном бизнесе. Этот краткий и структурированный анализ способствует более глубокому пониманию конкурентоспособности в гостиничном секторе.

Ключевые слова: оценка конкурентоспособности, методологические подходы, метод квалиметрии, ценовые характеристики, комплексные показатели, единичные показатели, критерии оценки.

Article submission date: 01.01.2025

FTAX3 06.52.17

ӘОЖ 338.48

JEL I32

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-239-250>

ХАМИТОВА Д.М.,¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: dariga1979@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2903-9908

ЕЛЕУСИНОВА А.У.,²

Э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: yeleussinova.a@uib.kz

ORCID ID: 0009-0003-3634-3013

КАДЫРБЕКОВА Д.С.,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

ҚАЛИЯСҚАРОВА Б.Ә.,^{*4}

Э.ғ.м., аға оқытушы.

*e-mail: kaliaskarova.b@bk.ru

ORCID ID: 0000- 0003-4745-9495

¹Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Астана қ., Қазақстан

²К. Сағадиев атындағы Халықаралық

Бизнес университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Қазақ спорт және туризм академиясы,

Алматы қ., Қазақстан

⁴Нархоз университеті,

Алматы қ., Қазақстан

АЙМАҚТАРДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАРЫ (Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары мысалында)

Андатпа

Мақаланың мақсаты аймақтардағы халықаралық туризмнің даму тенденциялары мен әсер етуші факторларын анықтау мақсатында корреляциялық-регрессиялық талдау жасау негізінде тәуелді айнымалылардың басқа айнымалылармен байланысын анықталды, негізгі капиталға салынған инвестиция қайтарымы есептеліп, корреляциялық-регрессиялық талдау жасау нәтижелері арқылы қорытынды тұжырымдар жасалды. Зерттеу барысында әлемдік туризм көшбасшысы БҰҰ туризмге мамандандырылған мекемесі UN Tourism ақпараттарына және туризм саласына қарқынды дамуына қызығушылық танытып отырған әлем ғалымдарының зерттеу жұмыстарына талдау жасалды. Туризмнің мультипликативті және синергетикалық әсері, елдің экономикалық дамуына қол жеткізу, сондай-ақ ішкі ресурстарды тиімді пайдалану арқылы өңірлердегі халықаралық туризмнің даму тенденциялары мен әсер ету факторларын анықтауда мақаланың өзектілігін ашады. Мақаланы талдауда зерттеу әдістерін қолдану арқылы корреляциялық-регрессиялық талдау, динамикалық модельді құру нәтижелеріне қол жеткізуде Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары бойынша көрсеткіштер үшін корреляциялық матрица қолданылды, корреляциялық және регрессиялық талдауды пайдалана отырып, тәуелді айнымалылармен тығыз статистикалық маңызды байланысы бар факторлар анықталды. Мақаламызды қорытындылай отырып, авторлар келесідей тұжырымдама жасайды. Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары бойынша нәтижелік сипаттама мен факторлық сипаттамалар арасында бір мезгілде тығыз байланысының бар болуы, алынған регрессия теңдеуі тұтастай және регрессия коэффициенттері сәйкес маңыздылық деңгейлерінде статистикалық маңызды және сенімді екендігіне қол жеткіздік. Салынған инвестиция қайтарымына байланысты және көп сызықты регрессия теңдеуінің алынған параметрлерін талдау негізінде авторлар келесідей тұжырымдайды, яғни жан басына шаққандағы ЖӨӨ 1 мың теңгеге өскен кезде туристерді орналастырудағы нөмірлердің санының өсуі және орналастыру

орындарындағы нөмірлер саны 1 бірлікке ұлғайған кезде туристерді орналастыру орындарымен байланысты көрсетілген қызметтер санының артуына әкелетінін пайымдайды.

Тірек сөздер: туризм, аймақтар, даму, модель, матрица, корреляция, регрессия, инвестиция.

Кіріспе

Жаһандану уақытында туризм саласы миллиондаған халықтың немесе мемлекеттердің табыс көзіне айналып отыр. Туризмді дамытуға әлеуеті бар елдер, өз аймақтарындағы табиғи, тарихи, мәдени ресурстарын пайдаланып, экономикалық өсуге қол жеткізуде. Осы мақсатта Қазақстан да даму траекториясын туризм бағытына бұрып, қарқынды жұмыстары басталып кетті. Туризмнің алғашқы Заңнамасы 1992 ж., 1993 ж. UNWTO мүшесі, 2001 ж. «ҚР-сының туристік қызмет туралы» Заңы, ҚР-сының туризм саласын дамытудың 2001–2005, 2007–2011, 2019–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалар бекітілді. 2020 ж. Түркістан қаласында Хазірет Сұлтан халықаралық әуежайы және осы жылы туристер ағынын, яғни көші-қонды бақылауда «eQonaq» ақпараттық жүйесі іске қосылды. 2021 ж. Түркістанда «Керуенсарай» туристік кешені ашылды [1].

Қазақстан Республикасының 2001 жылғы «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» заңына сәйкес, «туризм» – тұрақты тұратын жерін ауыстырумен еш байланысты емес уақытпен бекітілген сыртқы сапары.

«Турист» – жеке тұлғаның түрлі себептерге байланысты демалыс, білім алу, әскерлік, діни, спорт және басқа да мақсаттармен 24 сағат пен 1 жылға дейінгі уақытша сыртқа шығуы [2].

2024 жылғы Қазақстан республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың Халыққа «Әділ мемлекет. Бір халық. Гүлденген қоғам» Жолдауында «Азамат-бизнес-мемлекет» үштігінің тығыз қарым-қатынасы туралы атап өтті. Инвестицияны ішкі нарыққа тарту, туризм саласын дамытудың бірден-бір жолын, соның ішінде Жолдаудың алтыншы бағытында кәсіпкерлікті жүйелі түрде қолдау мәселесі терең көтерілді [3].

Туризмді дамыту мәселелеріне арналған 2024 жылғы отырысында мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев, «туризм» әлемдік экономиканың серпінді дамуының катализаторы қызметін атқаратын туризм саласы инвесторлардың ең тартымды сферасы болып отырғаны айтылды. Қазір туризм саласы әлемдік өнімдегі туризмнің үлесі 9 пайызын, әлем бойынша жұмыс орындарының 10 пайызын, әрбір төртінші жаңа жұмыс орны осы салада және әлемдік экспорттың 30 пайызы, ал инвестицияның 7 пайызын, бюджетке түсетін салықтың 5 пайызын туризм саласы қамтып отыр [4].

Түркістан қаласында 2020 ж. Халықаралық туризм және меймандостық университеті ҚР-сының туристік саласын дамытудың 2019–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасында бекітіліп, 2024 ж. осы профильдік университеттің 460 алғашқы түлектері оқуын аяқтады [5].

Сонымен қатар, халықаралық туризмді дамыту мақсатында 2024 жылғы 8–14 қыркүйек аралығында Астанада бесінші Дүниежүзілік көшпенділер ойындары өтті. Бұл мәдени-спорттық шараға жүзден астам елден 4000-ға жуық қатысушы ниет білдірді [6].

Сонымен, аймақтардағы халықаралық туризмнің даму тенденциялары мен әсер етуші факторларын анықтау негізінде туризм сферасының дамуы түрлі аймақтарға серпіліс беріп, синергиялық және инвестициялық мультипликативті әсері негізінде мемлекеттің қарқынды дамуына әсер етуші сала ретінде мақаланың өзектілігін ашты. Алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуде келесі міндеттер қойылды:

1. Отандық, шетел ғалымдарының ғылыми зерттеу жұмыстарына талдау жасау арқылы «туризм», «турист» ұғымдарына авторлық анықтама беру.

2. Аймақтардың негізгі капиталына салынған инвестиция қайтарымын есептеуде артта қалуы бар динамикалық моделін қарастыру.

3. Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары бойынша артта қалуы бар динамикалық моделі негізінде артта қалған динамикалық модельдің нәтижелерін анықтау.

4. Аталған аймақтар бойынша корреляциялық-регрессиялық талдау жасау арқылы тәуелді айнымалылардың басқа айнымалылармен байланысын білу.

5. Корреляциялық-регрессиялық талдау жасау нәтижесі арқылы қорытынды тұжырымдар жасау.

Туризм саласына әлем ғалымдары қызығушылық танытып, әлем бойынша жан-жақты талдауда. Өйткені осы сала үлкен индустрияға айналып отыр. Төменде әлем ғалымдарының бірнеше зерттеулеріне шолу жасалады.

Ресей ғалымы А.К. Нижникованың мақаласында COVID-19 пандемиясының тұрақты туризмнің экономикалық, әлеуметтік-мәдени және экологиялық аспектілеріне әсері қарастырылады және туризм индустриясын қалпына келтіру үшін тұрақты даму принциптерін қолданудың маңыздылығы негізделеді [7].

Катар университетінің ғалымдары Nelson Oly Ndubisi, Sumesh Nair ғалымдарының зерттеу жұмысында негізгі межелі ресурстардың, атап айтқанда табиғи мұра және жасалған ресурстардың межелі жердің имиджіне әсері, сондай-ақ тұтынушы құнының және межелі жерге қанағаттанудың модераторлық әсерлері қарастырылады. Катарға келген халықаралық туристер зерттеу деректеріне сәйкес, алынған нәтижелер табиғи мен мұра ресурстарының тағайындалған жердің кескінімен айтарлықтай байланыстылығын пайымдайды [8].

Бруней-Даруссалама Университетінің ғалымдары 1995–2017 жж. 143 елдің экономикасы бойынша деректер жинағын пайдалану арқылы халықаралық туризм мен экономикалық өсу арасындағы байланысқа әлеуметтік жаһанданудың тежеуші әсерін зерттейді. Әлеуметтік жаһандану кең мағынада идеялар мен білім ағынына ықпал етуін, мәдениеттер мен нанымдардың алмасуын, ес, әлеуметтік жаһандану халықаралық туризмнің күшеюі арқылы экономикалық өсуге тікелей және жанама әсер етуші факторларын талдайды [9].

Вьетнам Ұлттық университетінің ғалымдары Дуйен Тхи, Ван К. Тран и Дат Т. Нгуен FMOLS, DOLS, GMMS бағалаушысы арқылы 1990–2019 жж. 53 елдегі жаңартылатын энергияны пайдалану, сауданың ашықтығы, жаһандық туризм және инновацияның көміртегі шығарындыларына әсерін, оның қоршаған ортаға, кері әсерін зерттейді [10].

Отандық зерттеушілер А. Тлеубердинова, Д. Салауатованың мақаласында туристік ішкі және сыртқы факторларды, соның ішінде жаңа туристік бағыттар үшін қолайлы сандық және сапалық әдістерді ескере отырып, туризмнің бәсекеге қабілеттілік индекстерін әзірледі [11].

Әлемдік зерттеушілердің жұмыстарын қорытындылай отырып, авторлар «турист», «туризм», ұғымдарына келесідей анықтама береді. «Турист» – өз елінен сыртқа басқа мемлекетке демалу, спортпен шұғылдану, басқа елдің мәдениетімен танысу сияқты мақсаттармен уақытша шығуы. «Туризм» – азаматтың белгілі бір уақытта (24 сағат немесе 12 ай) шетелде болуы, оның негізі мақсаты жұмыс жасау емес, ақша қаражатын жұмсау негізінде рухани демалу.

Материалдар мен әдістер

Әлемдік туризм көшбасшысы БҰҰ-ның туризмге мамандандырылған мекемесі (UN Tourism) әлем халықтарының әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде маңызды қызмет атқаруда. Әрине, әлемдік туризм көшбасшысының негізгі мақсаттары халықтың тұрмысын арттыру, қоршаған ортаны қорғау, мемлекеттерді экономикалық өсуге және инновацияларға ынталандыру мен гармонияны нығайту, туризмнің тұрақты дамуын жетілдету мен сапалы білімге қол жеткізу. БҰҰ-ның 2030 жылдарға бағытталған Тұрақты даму күн тәртібі 17 жаһандық мақсаттарға негізделген және 2024 жылдан бастап жаңа брендпен (UN Tourism) өз қызметін бастап кетті [12].

Халықаралық туризм барометрінің статистикалық мәліметтеріне сәйкес, 2024 ж. бірінші үш айында халықаралық туристік келушілердің саны 2019 жылғы уақытпен салыстырғандағы мөлшердің 97 пайызға және 28 млн туристке жетті, бұл 2023 жылмен салыстырғанда 19 пайызға өскен.

Халықаралық туризмнен түскен табыс көлемі 2023 ж. 1,5 трлн долларға және 2019 жылмен салыстырғанда минус 2 пайызға теңесті. Сонымен қатар, халықаралық туризмнің ЖІӨ-гі үлесі, 2023 ж. әлемдік ЖІӨ 3 пайызға артып, 3,3 трлн долларды құрады [13].

Әлемдік туризмді қолдау мақсатында туризм көшбасшысы UN Tourism туризм трекерін немесе туристік бақылау тақтасын қолданысқа шығарды.

Аталған ақпараттық туризм панелі аймақтар, субаймақтар, бүкіл әлем және секторлар бойынша жаңа туристік бағыттармен тегін, қолжетімді түрде, толық мәліметтермен танысуға және оларды салыстыруға мүмкіндік береді. UN Tourism-нің туризм бақылау тақтасы (трекер) 1-суретте берілген [14].

Туризм бақылау тақтасы (трекер) келесідей деректерді қамтиды:		
халықаралық туристік келулер; халықаралық және ішкі авиакомпаниялардағы отырғызу орындарының сыйымдылығы; әуе билеттерін брондау	қонақүйлерді іздеу және брондау; толтыру және қысқа мерзімді жалға алуға сұраныс	Саяхатқа қатысты көңіл-күй (таза көңіл-күй индексі); 100 000 тұрғынға шаққанда 14 күндік COVID-19 ауруының көрсеткіші

Сурет 1 – БҰҰ-ң туризм бақылау тақтасы (трекер)

Ескертпе: Авторлармен [14] дереккөз негізінде құрастырылған.

БҰҰ-ның туризм бақылау тақтасының тегін, барлығына қол жетімді болуы Халықаралық Азаматтық Авиация Ұйымы (ИКАО), ForwardKeys, STR, Sojern, TCI Research және AIRDNA сияқты серіктестер тобының бірлескен қызметтерінің нәтижесінде жүзеге асуда [12].

Мақаланы зерттеу барысында бірнеше ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Динамикалық модельді құру нәтижелеріне қол жеткізу мақсатында ҚР-сының статистикалық Агенттігінің соңғы 10 жылдық деректері (2013–2023 жж.), корреляциялық талдауда. Статика компьютерлік бағдарламасы, Алматы және ШҚО-сы облыстары бойынша корреляциялық матрица есептеулері үшін 8 түрлі көрсеткіштер деректері қолданылды. Берілген көрсеткіштер арасындағы тәуелділікті талдау мақсатында корреляциялық матрица ұсынылды.

Аймақтардың экономикалық өсуге қол жеткізуі мақсатында инвестициялар тартылады, бірақ салынған қаржының экономикаға әсерін бірден алу күмәнді, яғни мультипликатор әсеріне біршама уақыт қажет. Қаржының қайтарымын білудегі байланысты анықтау мақсатында бөлінген артта қалуы бар динамикалық модельді қолданып, артта қалу мөлшерін 3-ке тең деп есептеді:

$$y_t = \alpha + \beta_0 x_t + \beta_1 x_{t-1} + \beta_2 \delta_{t-2} + \beta_3 x_{t-3}, \quad (1)$$

мұндағы:

у – туристерді орналастыру орындарымен байланысты көрсетілген қызметтер саны (млн теңге);

х – негізгі капиталға салынған инвестициялар (млн теңге).

Уақыт өте келе негізгі капиталға салынған инвестициялар өзгеретіні белгілі, бірақ олар әр элементке әртүрлі әсер етеді. Сондықтан да, бөлінген артта қалу модель инвестициялары мен негізгі капиталдың артуы арасындағы байланысты анықтайтын механизм болып отыр.

Модельдің параметрлерін бағалауда Алмон әдісін қолдана отырып, график түрінде артта қалу құрылымының көпмүшелік көрінісін көрсетеді. 4-суретте артта қалған динамикалық модельдің нәтижелерін құру серпінін көре аламыз.

Нәтижелер мен талқылау

Туризмнің дамуы елдегі экономикалық өзгерістерді ғана емес, сонымен бірге қоғамдағы әлеуметтік өзгерістерді де тудырады, өйткені туризм тек өсуге ғана емес, сонымен қатар құрылымдық өзгерістерге де ұшырайды (2-сурет).

2-суретте микро-макроаймақтық туристік нарықтар құрылымында бірнеше аймақтар тізбектелген. Олар: Шығыс Азия және Тынық мұхит аймағы, Еуропа, Америка, Африка және Таяу Шығысқа және ұлттық туристік нарықтарға (жеке мемлекеттерге) бөлінген.

Сурет 2 – Аймақтық туристік нарықтар құрылымы

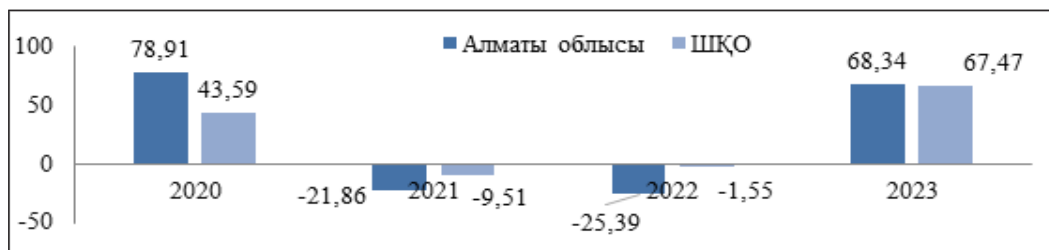
Ескертпе: Авторлармен [15, 16] дереккөздер негізінде құрастырылған.

Кесте 1 – Негізгі капиталға инвестициялау көрсеткіштері мен туристерді орналастырудағы нөмірлердің саны, 2013–2023 жж.

Жыл	Алматы облысы		Шығыс Қазақстан облысы	
	негізгі капиталға инвестициялау млн тг	туристерді орналастырудағы нөмірлердің саны, млн тг	негізгі капиталға инвестициялау, млн тг	туристерді орналастырудағы нөмірлердің саны, млн тг
2013	306606	1527,5	144670	1845,1
2014	72944	1300,3	241631	2259,1
2015	383786	966,0	266193	2613,8
2016	431363	1101,2	301167	2940,4
2017	453208	2244,2	345942	3677,7
2018	490618	3202,8	411931	3290,3
2019	528883	2779,4	436750	2877,9
2020	524217	5280,3	436106	3278,2
2021	578720	8783,2	49458	4889,1
2022	647330	8722,8	521914	4338,7
2023	680714	8321,1	714503	5307,7

Ескертпе: Авторлармен [17] дереккөз негізінде құрастырылған.

Статикалық мәліметтерге сүйене отырып, 2013–2023 жж. Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарындағы негізгі капиталға инвестициялау және туристерді орналастырудағы нөмірлердің саны серпіні әртүрлі. Әрине, оған ішкі және сыртқы жаһандық факторлардың әсері де бар.

Сурет 3 – Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарының артта қалған динамикалық модельдің нәтижелерінің серпіні

Ескертпе: Авторлармен [17] дереккөз негізінде құрастырылған.

Аймақтар бойынша артта қалған моделі бойынша қысқа, аралық, ұзақ мерзімді мультипликаторлар, салыстырмалы көрсеткіштер мен орташа артта қалушылық есептелді. Қысқа уақыттағы мультипликатор факторлық көрсеткіштің артта қалған мәнін ескермей, ағымдағы кезеңдегі туристерді орналастырудағы нөмірлердің санының 1 млн теңгеге орташа абсолютті өзгерісін көрсетеді. Ал аралық көрсеткіштер 1–2 жылдан кейінгі факторлық айнымалының нәтижеге әсерін береді. Ұзақ мерзімді көрсеткіштер болса, 3 жылдағы туристерді орналастырудағы нөмірлердің санының 1 млн теңгеге абсолютті өзгерісін анықтайды. Жалпы, модельдің салыстырмалы көрсеткіштерінің туристерді орналастырудағы нөмірлердің санының жиынтық өзгерісі үлесін уақыт негізінде, яғни $t + j$, ($j = 1, 2, 3$) есептейді.

Кесте 2 – Бөлінген артта қалған динамикалық модельді құру нәтижелері

Көрсеткіштер		Шығыс Қазақстан облысы	Алматы облысы
Үлестірілген артта қалу моделінің көрсеткіштері		$y_t = 1002,049 - 0,001x_t - 0,005x_{t-1} + 0,0072\delta_{t-2} + 0,017x_{t-3} + \varepsilon_t$	$y_t = -1687,717 + 0,009x_t - 0,009x_{t-1} - 0,005\delta_{t-2} + 0,022x_{t-3} + \varepsilon_t$
Негізгі капиталға ағымдағы уақыт бойынша 1 млн теңгеге өсуі кезінде орналастырылған орындарымен байланысты қызметтер көлемінің өзгерісі	0,01722 млн теңгеге өсуі	0,01682 млн теңгеге өсуі	0,00120 млн теңгеге төмендеуі
	0,00309 млн теңгеге өсуі	0,01826 млн теңгеге өсуі	0,00667 млн теңгеге төмендеуі
	0,00994 млн теңгеге төмендеуі	0,01703 млн теңгеге өсуі	0,00594 млн теңгеге төмендеуі
	0,01059 млн теңгеге өсуі	0,02580 млн теңгеге өсуі	0,01144 млн теңгеге өсуі
Салыстырмалы коэффициенттер шамасы, %	ағымдағы уақыт	-10,46	56,27
	келесі жылы	-47,81	-56,70
	екі жылдан кейін	6,33	-31,48
	үш жылда кейін	151,94	131,92
Модельдің орташа артта қалуы		4,21	2,76
Ескертпе: Авторлар есептеулері негізінде құрастырылған.			

Арифметикалық орташа шамамен есептелген модельдің артта қалуы уақыттың өзгеруінен нәтиженің өзгеруіне әсер етуші орташа кезең t болып табылады. Осы арқылы артта қалу шамасы нәтижеге жылдам әсер ету арқылы көрінеді, нәтиженің жоғары мәні фактордың ұзақ әсерін білдіреді.

Алматы және Шығыс Қазақстан аймақтары бойынша корреляциялық матрица есептеулері үшін келесідей көрсеткіштердің түрлері алынады: 1) туристерді орналастыру орындарымен

байланысты көрсетілген қызметтер саны; 2) қонақүйлерді туристермен толтыру саны; 3) халықтың тұру мен тамақтану саласында жұмыспен қамту; 4) жалпы өңірлік өнім көлемі; 5) жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім көлемі; 6) атмосфераға шыққан қалдықтар көлемі; 7) қоршаған ортаны қорғау шығыстары; 8) туристерді орналастырудағы нөмірлердің саны.

Кесте 3 – Шығыс Қазақстан облысы бойынша көрсеткіштер үшін корреляциялық матрица

Көрсеткіштер	1	2	3	4	5	6	7	8
1	1,000	-0,051	0,535	0,975	0,982	-0,590	0,966	0,964
2	-0,051	1,000	-0,407	-0,159	-0,114	0,297	-0,029	-0,217
3	0,535	-0,407	1,000	0,606	0,625	-0,359	0,601	0,668
4	0,975	-0,159	0,606	1,000	0,996	-0,692	0,974	0,974
5	0,982	-0,114	0,625	0,996	1,000	-0,633	0,975	0,981
6	-0,590	0,297	-0,359	-0,692	-0,633	1,000	-0,640	-0,564
7	0,966	-0,029	0,601	0,974	0,975	-0,640	1,000	0,950
8	0,964	-0,217	0,668	0,974	0,981	-0,564	0,950	1,000

Ескертпе: Авторлар есептеулері негізінде құрастырылған.

Корреляциялық матрица есептеулері үшін 4-кестеде 8 түрлі көрсеткіштермен Алматы облысы қарастырылады.

Кесте 4 – Алматы облысы бойынша көрсеткіштер үшін корреляциялық матрица

Көрсеткіштер	1	2	3	4	5	6	7	8
1	1,000	0,385	0,707	0,910	0,910	-0,782	-0,235	0,989
2	0,385	1,000	0,579	0,431	0,411	-0,437	-0,083	0,392
3	0,707	0,579	1,000	0,863	0,880	-0,807	-0,065	0,744
4	0,910	0,431	0,863	1,000	0,992	-0,911	0,023	0,953
5	0,910	0,411	0,880	0,992	1,000	-0,872	-0,025	0,945
6	-0,782	-0,437	-0,807	-0,911	-0,872	1,000	-0,025	-0,833
7	-0,235	-0,083	-0,065	0,023	-0,025	-0,025	1,000	-0,121
8	0,989	0,392	0,744	0,953	0,945	-0,833	-0,121	1,000

Ескертпе: Авторлар есептеулері негізінде құрастырылған.

Корреляциялық және регрессиялық талдауды пайдалана отырып, тәуелді айнымалылармен тығыз статистикалық маңызды байланысы бар факторлар таңдалды. Деректерді жуықтау нәтижелері төменде Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары үшін 5–6 кестелерде берілген.

Кесте 5 – Алматы облысы үшін орналастыру орындарымен көрсетілген туристік қызметтер көлемінің теңдеуін бағалау нәтижелері

R	0,992
R ²	0,983
Түзетілген R ²	0,978
Бақыланатын мәні – Фишер критерийімен	203,697
Маңызды мәні – Фишер критерийімен	4,737 ($\alpha = 0,05$, $k_1 = 2$, $k_2 = 7$)
Айнымалылар	

5-кестенің жалғасы

Орналастыру орындарымен көрсетілген туристік қызметтердің көлемі (мың теңге) – тәуелді айнымалы	
Тұрақты шама	-206493,547
	Регрессия коэффициенттері
Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (мың теңге)	2503,909*
Орналастыру орындарындағы нөмірлер санымен (бірлік)	1373,807***
* $p < 0.1$; ** $p < 0.01$	
Ескертпе: Авторлар есептеулері негізінде құрастырылған.	

6-кестеде Шығыс Қазақстан облысы үшін орналастыру орындарымен көрсетілген туристік қызметтер көлемінің теңдеуін бағалау нәтижелері беріледі.

Кесте 6 – Шығыс Қазақстан облысы үшін орналастыру орындарымен көрсетілген туристік қызметтер көлемінің теңдеуін бағалау нәтижелері

R	0,982
R ²	0,965
Түзетілген R ²	0,955
Бақыланатын мәні – Фишер критерийімен	97,136
Маңызды мәні – Фишер критерийімен	4,737 ($\alpha = 0,05$, $k_1 = 2$, $k_2 = 7$)
Айнымалылар	
Орналастыру орындарымен көрсетілген туристік қызметтердің көлемі (мың теңге) – тәуелді айнымалы	
Тұрақты шама	-288231,218
	Регрессия коэффициенттері
Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (мың теңге)	2203,460*
Орналастыру орындарындағы нөмірлер санымен (бірлік)	4,848***
* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$	
Ескертпе: Авторлар есептеулері негізінде құрастырылған.	

Қорытынды

Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары бойынша зерттеу нәтижелеріне сәйкес келесідей қорытынды жасалады:

Алматы облысы бойынша нәтижелік сипаттама мен факторлық сипаттамалар арасында бір мезгілде тығыз байланыстың болуы байқалады. Алынған регрессия теңдеуі тұтастай және регрессия коэффициенттері сәйкес маңыздылық деңгейлерінде статистикалық маңызды және сенімді болып табылады.

Көп сызықты регрессия теңдеуінің алынған параметрлерінен талдау келесідей қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

1) жан басына шаққандағы ЖӨӨ 1 мың теңгеге өскен кезде орналастыру орындары көрсететін туристік қызметтердің көлемі 2503,909 мың теңгеге өседі;

2) орналастыру орындарындағы нөмірлер саны 1 бірлікке ұлғайған кезде орналастыру орындары көрсететін туристік қызметтердің көлемі 1373,807 мың теңгеге артады.

Шығыс Қазақстан облысы үшін зерттеу жұмыстарының нәтижесіне сәйкес, бірнеше корреляция коэффициенті бір уақытта алынған сипаттама мен факторлық сипаттамалар арасындағы тығыз байланыс бар, ал түзетілген детерминация коэффициенті тәуелді айнымалыдағы вариацияның 95,5% нәтижелі регрессиямен түсіндірілетінін көрсетіп отыр.

Жалпы регрессия теңдеуі және регрессия коэффициенттері тиісті маңыздылық деңгейінде статистикалық маңызды және сенімді болып табылады.

Нәтижесінде, көп сызықты регрессия теңдеуінің алынған параметрлерін талдау келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

1) жан басына шаққандағы ЖӨӨ 1 мың теңгеге өскен кезде орналастыру орындары көрсететін туристік қызметтердің көлемі 2203,406 мың теңгеге өседі;

2) орналастыру орындарындағы нөмірлер саны 1 бірлікке ұлғайған кезде орналастыру орындары көрсететін туристік қызметтердің көлемі 4 848 мың теңгеге артады.

Мақаланы зерттеу нәтижесінде, авторлар келесідей қорытындыға келеді:

♦ А. Смиттің артықшылықтар теориясына сәйкес, мемлекеттердің ішкі потенциалын пайдалану экономикалық өсуге бағыттайды. Осыған орай, республикамыздың аймақтарындағы ішкі потенциалды пайдалану, соның ішінде табиғи, тарихи және мәдени потенциалдары арқылы туризм саласын дамытуға бағыттау жолы маңызды;

♦ инвесторларды ішкі нарыққа тарту арқылы туризм саласындағы мультипликативтік әсерге қол жеткізу, яғни әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің өсуіне, жалпы ұлттық табыстың, ұлттық қордың артуына әкелуі;

♦ сонымен қатар, туризм саласы дамуының синергиялық әсері басқа секторлардың жандануына әкелетіні белгілі, яғни «табыс-шығыс» айналымы негізінде «ағындар мен қорлар» принципі аясында айналым қарқынының артуы;

♦ рекреациялық аймақтардың жанжануы арқылы халықтың табыс көзі, әл-ауқатының өсуі және қосымша жұмыс орындардың ашылуы сөзсіз;

♦ экономиканың әртараптануға ұмтылуы, еліміздің басты стратегиялық бағыттарының бірі, сондықтан туризм саласының қарқынды дамуына ұлттық бағдарламалар негізінде жүзеге асырылуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Kazakh Tourism» АҚ Ұлттық компаниясы. URL: <https://special.nur.kz/kazakh-tourism-2021> (өтініш берілген күні: 29.08.2024)

2 Қазақстан Республикасының 2001 жылғы «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211> (өтініш берілген күні: 20.09.2024)

3 ҚР Президентінің Халыққа Жолдауы. 2024. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaev-a-narodu-kazahstana-181130> (өтініш берілген күні: 29.09.2024)

4 Глава государства провел совещание по развитию туризма. 13 июня, 2024. URL: <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-razvitiyu-turizma-1352435> (дата обращения: 28.09.2024)

5 Түркістан қаласындағы бейінді университет. 11.06.2024. Халықаралық туризм және меймандостық университеті сайтынан. Университет туралы. 2024. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/media/details/52157?directionId=> (өтініш берілген күні: 18.08.2024)

6 5-е Всемирные игры кочевников. – Астана, 2024. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-ottawa/press/events/details/27825?lang=ru> (дата обращения: 10.09.2024)

7 Нижникова А.К. Влияние пандемии COVID-19 на международный туризм в контексте устойчивого развития // Вестник Псковского государственного университета. Серия: Естественные и физико-математические науки. – 2022. – Т. 15. – № 4. – С. 66–77.

8 Ndubisi N., Nair S. International tourism: Inimitable vs imitable core tourism resources and destination image // Journal of Destination Marketing & Management. 2023. Vol. 27. P. 100756. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212571X22000683>

9 Haini H., Wei L. Does Social Globalization Affect the Relationship Between International Tourism and Economic Growth? Journal of Travel Research. 2024. No. 63(1). P. 252–269. URL: <https://doi.org/10.1177/00472875221146779>

10 Thi D., Tran V., Nguyen D. The relationship between renewable energy consumption, international tourism, trade openness, innovation and carbon dioxide emissions: international evidence // International Journal of Sustainable Energy. 2023. No. 42(1). P. 397–416. URL: <https://doi.org/10.1080/14786451.2023.2192827>

11 Tleuberdinova A., Salauatova D., Pratt S. Assessing tourism destination competitiveness: the case of Kazakhstan // Journal of Policy Research in Tourism. Leisure and Events. 2022. No. 16(2). P. 265–283. URL: <https://doi.org/10.1080/19407963.2022.2027954>

12 UNWTO Becomes “UN Tourism” to Mark A New Era for Global Sector. 23.01.2024. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-becomes-un-tourism-to-mark-a-new-era-for-global-sector> (accessed: 16.09.2024)

- 13 World Tourism Barometer and statistical annex. May 2024. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometeresp.2024.22.1.2> (accessed: 29.09.2024)
- 14 UN Tourism Tracer. URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/un-tourism-tracker> (accessed: 27.09.2024)
- 15 Ranieri R., Ramos R.A. After All, What is Inclusive Growth? // International Policy Centre for Inclusive Growth (IP C-IG). Originally published as IP C-IG's. 2013. P. 188.
- 16 Яброва О.А. Проблемно-ориентированное развитие туристско-рекреационных комплексов в регионах РФ: методология и практика управления / автореф. диссертации. док.экон.наук.: 08.00.05. – Белгород, 2016.
- 17 ҚР статистикалық агенттігі. URL: <http://www.stat.gov.kz> (өтініш берілген күні: 21.09.2023)

REFERENCES

- 1 «Kazakh Tourism» AQ Ұлттық kompaniasy. URL: <https://special.nur.kz/kazakh-tourism-2021> (өтініш берілген күні: 29.08.2024). (In Kazakh).
- 2 Qazaqstan Respublikasynyñ 2001 jylǵy «Qazaqstan Respublikasyndaǵy turistik qyzmet turaly» zańy. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211> (өтініш берілген күні: 20.09.2024). (In Kazakh).
- 3 QR Prezidentiniñ Halyqqa Joldaýy. 2024. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstvakasym-zhomarta-tokaev-a-narodu-kazahstana-181130> (өтініш берілген күні: 29.09.2024). (In Kazakh).
- 4 Glava gosudarstva provel soveshhanie po razvitiju turizma. 13 ijunja, 2024. URL: <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-razvitiyu-turizma-1352435> (data obrashhenija: 28.09.2024). (In Russian).
- 5 Türkıstan qalasyndaǵy beıındı universitet. 11.06.2024. Halyqaralyq turizm jáne meımandostyq universiteti saıtynan. Universitet turaly. 2024. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/media/details/52157?directionId=> (өтініш берілген күні: 18.08.2024). (In Kazakh).
- 6 5-e Vsemirnye igry kochevnikov. Astana, 2024. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-ottawa/press/events/details/27825?lang=ru> (data obrashhenija: 10.09.2024). (In Russian).
- 7 Nizhnikova A.K. (2022) Vlijanie pandemii COVID-19 na mezhdunarodnyj turizm v kontekste ustojchivogo razvıtija // Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Estestvennye i fiziko-matematicheskie nauki. V. 15. No. 4. P. 66–77. (In Russian).
- 8 Ndubisi N., Nair S. (2023) International tourism: Inimitable vs imitable core tourism resources and destination image // Journal of Destination Marketing & Management. Vol. 27. P. 100756. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212571X22000683>. (In English).
- 9 Haini H., Wei L. (2024) Does Social Globalization Affect the Relationship Between International Tourism and Economic Growth? Journal of Travel Research. No. 63(1). P. 252–269. URL: <https://doi.org/10.1177/00472875221146779>. (In English).
- 10 Thi D., Tran V., Nguyen D. (2023) The relationship between renewable energy consumption, international tourism, trade openness, innovation and carbon dioxide emissions: international evidence // International Journal of Sustainable Energy. No. 42(1). P. 397–416. URL: <https://doi.org/10.1080/14786451.2023.2192827>. (In English).
- 11 Tleuberdinova A., Salauatova D., Pratt S. (2022) Assessing tourism destination competitiveness: the case of Kazakhstan // Journal of Policy Research in Tourism. Leisure and Events. No. 16(2). P. 265–283. URL: <https://doi.org/10.1080/19407963.2022.2027954>. (In English).
- 12 UNWTO Becomes “UN Tourism” to Mark A New Era for Global Sector. 23.01.2024. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-becomes-un-tourism-to-mark-a-new-era-for-global-sector> (accessed: 16.09.2024). (In English).
- 13 World Tourism Barometer and statistical annex. May 2024. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometeresp.2024.22.1.2> (accessed: 29.09.2024). (In English).
- 14 UN Tourism Tracer. URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/un-tourism-tracker> (accessed: 27.09.2024). (In English).
- 15 Ranieri R., Ramos R.A. (2013) After All, What is Inclusive Growth? // International Policy Centre for Inclusive Growth (IP C-IG). Originally published as IP C-IG's. P. 188. (In English).
- 16 Jabrova O.A. (2016) Problemno-orientirovannoe razvitie turistsko-rekreacionnyh kompleksov v regionah RF: metodologija i praktika upravlenija / avtoref. dissertacii. dok.jekon.nauk.: 08.00.05. Belgorod. (In Russian).
- 17 QR statistikalıyq agenttıǵı. URL: <http://www.stat.gov.kz> (ötinis berilgen küni: 21.09.2023). (In Kazakh).

ХАМИТОВА Д.М.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: dariga1979@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2903-9908

ЕЛЕУСИНОВА А.У.,²

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: yeleussinova.a@uib.kz

ORCID ID: 0009-0003-3634-3013

КАДЫРБЕКОВА Д.С.,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

КАЛИЯСКАРОВА Б.А.,^{*4}

м.э.н., ст. преподаватель.

*e-mail: kaliaskarova.b@bk.ru

ORCID ID: 0000-0000-0003-4745-9495

¹Казахская национальная

академия хореографии,

г. Астана, Казахстан

²Университет международного

бизнеса им. К. Сагадиева,

г. Алматы, Казахстан

³Казахская академия спорта и туризма,

г. Алматы, Казахстан

⁴Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ В РЕГИОНАХ (на примере Алматинской и Восточно-Казахстанской областей)

Аннотация

Цель статьи – определить тенденции развития и факторы влияния международного туризма в регионах, на основе корреляционно-регрессионного анализа определена связь зависимых переменных с другими переменными, рассчитана рентабельность инвестиций в основной капитал и сделаны выводы по результатам корреляционно-регрессионного анализа. В ходе исследования были проанализированы данные UN Tourism, мирового лидера в сфере туризма, также исследовательские работы мировых ученых, заинтересованных в стремительном развитии туристической отрасли. Определение тенденций развития и факторов влияния международного туризма в регионах через мультипликативный и синергетический эффект туризма, достижение экономического развития страны, также эффективное использование внутренних ресурсов раскрывают актуальность статьи. При анализе статьи были применены методы исследования в достижении результатов корреляционно-регрессионного анализа, построения динамической модели, применена корреляционная матрица для показателей по Алматинской и Восточно-Казахстанской областям, с использованием корреляционного и регрессионного анализа выявлены факторы, имеющие тесную статистически значимую связь с зависимыми переменными. Подводя итоги, авторы пришли к следующему: по Алматинской и Восточно-Казахстанской областям достигнуты статистически значимые и достоверные связи между результативной характеристикой и факторными характеристиками одновременно. Исходя из окупаемости инвестиций и анализа полученных параметров уравнения многолинейной регрессии, авторы полагают, что увеличение количества номеров в размещении туристов при росте ВРП на душу населения на 1 тыс. тенге и увеличение количества номеров в местах размещения на 1 единицу приведет к увеличению количества оказанных услуг, связанных с местами размещения туристов.

Ключевые слова: туризм, регионы, развитие, модель, матрица, корреляция, регрессия, инвестиция.

KHAMITOVA D.M.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: dariga1979@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2903-9908

YELEUSSINOVA A.U.,²

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: yeleussinova.a@uib.kz

ORCID ID: 0009-0003-3634-3013

KADYRBEKOVA D.S.,³

PhD, associate professor.

e-mail: 6537275@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8641-253X

KALIYASKAROVA B.A.,^{*4}

m.e.s., senior lecturer

*e-mail: kaliaskarova.b@bk.ru

ORCID ID: 0000-0000-0003-4745-9495

¹Kazakh National Academy

of Choreography,

Astana, Kazakhstan

²University of International

Business after K. Sagadiev,

Almaty, Kazakhstan

³Kazakh academy of Sports and Tourism,

Almaty, Kazakhstan

⁴Narxoz university,

Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT TRENDS AND FACTORS INFLUENCING INTERNATIONAL TOURISM IN REGIONS (based on Almaty and East Kazakhstan regions)

Abstract

The purpose of the article is to determine the development trends and factors of influence of international tourism in the regions, on the basis of correlation and regression analysis, the relationship of dependent variables with other variables is determined, the return on investment in fixed assets is calculated and conclusions are drawn based on the results of correlation and regression analysis. The study analyzed data from UN Tourism, the world leader in the field of tourism, as well as research works by world scientists interested in the rapid development of the tourism industry. The identification of development trends and factors of influence of international tourism in the regions through the multiplicative and synergetic effect of tourism, the achievement of economic development of the country, as well as the effective use of internal resources reveal the relevance of the article. In analyzing the article, the following research methods were used to achieve the results of correlation and regression analysis, to build a dynamic model, a correlation matrix was applied for indicators for the Almaty and East Kazakhstan regions, using correlation and regression analysis, factors with a close statistically significant relationship with dependent variables were identified. Summing up, the authors came to the following conclusion: in the Almaty and East Kazakhstan regions, we achieved a statistically significant and reliable relationship between the performance characteristic and factor characteristics at the same time, the obtained regression equation as a whole and regression coefficients at the appropriate levels of significance. Based on the return on investment and analysis of the obtained parameters of the equation of multilinear regression, the authors believe that an increase in the number of rooms in tourist accommodation at the growth of GRP per capita by 1 thousand tenge and an increase in the number of rooms in accommodation facilities by 1 unit will lead to an increase in the number of services provided related to tourist accommodation facilities.

Key words: tourism, regions, development, model, matrix, correlation, regression, investment.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 01.01.2025

FTAXP 06.01.05

ӘОЖ 338.43

JEL Q2, Q1

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-251-263>

НУРПЕЙСОВА Н.С.,*¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: naziko16n@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6391-6222

НУРПЕЙСОВА Л.С.,¹

Э.Ғ.К., профессор.

e-mail: Leila_1410@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-8777-6222

АЙТЖАНОВА А.Ә.,¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: a_ajtzhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8866-4510

БЕСЕКЕЙ Е.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: e_rki_n@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1312-0944

¹Қазақ халықаралық қатынастар университеті

және Абылай хан атындағы әлем тілдері,

Алматы қ., Қазақстан

ҚОНАҚ ҮЙ ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ САПАСЫ МАРКЕТИНГТІК ПАРАДИГМА САНАТЫ РЕТІНДЕ

Андатпа

Қонақ үй бизнесін дамыту, қонақ үй қызметтерінің сапасына қойылған жоғары талаптар, қонақ үй қызметтерін тұтынушылардың жетекші рөлі, инновациялық процестердің орасан зор әсері – қонақ үй кәсіпорындарының сапасын, бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін жаңа әдістері мен құралдарын қолдануға және сапаны басқару механизмін үнемі жетілдіруге мәжбүр етеді. Қазіргі әлемде сапа мәселесіне, таза техникалық көзқарас әлеуметтік-экономикалық тәсілге жол берді, соған сәйкес сапаны қамтамасыз етудің тиімді құралы маркетингтік тәсіл болып табылады. Қазақстандық қонақ үй бизнесі, қонақ үй өнімдеріне сұраныстың артуына байланысты, барған сайын баға мен сапаға қатысты тұтынушылардың шағымдарымен кездесуге мәжбүр. Бәсекеге қабілеттілік пен өнімнің жоғары сапасы маркетингтің барлық құралдарымен қамтамасыз етіледі, бұл жобалаудан бастап қонақ үй қызметін нарыққа шығаруға дейінгі кезеңдерді қамтиды, соның ішінде сапа менеджменті әдістері де бар. Қонақ үй қызметінің пайдалы қасиеттерінің кешені, қызмет көрсету бойынша нормативтік-технологиялық сипаттамалар, қоғамдық және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру арқылы, орнатылған талаптарға сәйкес, ұлттық дәстүрлермен де, әлемдік стандарттармен де салыстыруға болатын деңгейде – бұл қонақ үй өнімінің қызмет сапасы. Қазіргі әлемде сапа мәселесіне қатысты техникалық тәсіл әлеуметтік-экономикалық тәсілге жол берді, оның аясында сапаны қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде маркетингтік парадигманың қолданылуы болып табылады. Мемлекеттік-нормативтік құқықтық критерийлер, қонақ үй қызметінің объективті сипаттамалары, олар тұтынылған кезде көрініс табады, тұтынушылардың талаптары мен қажеттіліктеріне сай болуы керек, яғни оның пайдалы қасиеттері ретінде қарастырылады. Осыдан келіп шығатын қорытынды, сапа ұғымы, нормативтік-құқықтық базаға негізделіп отырып, ең алдымен, экономикалық құрамдастықты қамтиды. Адамдардың күнделікті қажеттіліктеріне жауап ретінде қызметтерді өндіру басталғаннан бастап, сапа мәселесі экономикалық категория ретінде қоғамдық өндірістің дамуымен бірге пайда болды. Қазіргі таңда сапаны арттыру бағдарламасы қызмет көрсету саласында маңызды элемент болып табылады.

Тірек сөздер: қонақүй қызметтері, сапа менеджменті, қонақүй бизнесі, маркетингтік парадигма, пайдалылық өлшемі, құндылық, бәсекеге қабілеттілік.

Кіріспе

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде қонақ үй индустриясы экономиканың бір саласы ретінде өте жылдам қарқынмен дамып қана қоймай, ЖІӨ-нің өсуіне және халықтың жұмыспен қамтылуына үлкен әсерін тигізуде. Көптеген елдерде қонақ үйлер демалыс және көңіл көтеру орны ғана емес, сондай-ақ іскерлік кездесулер, мәжілістер мен конференцияларға арналған орындар болып табылады. Осылайша, олар қоғамның материалдық әл-ауқатын құрайтын тауарлар мен қызметтер өндірісінің жалпы көлеміне өз үлесін қосады.

Қонақ үй қызметтері кешенді қонақ үй өнімі ретінде жиі ұсынылуда, ал қонақ үй кәсіпорындарының дербес өмір сүруі көптен бері қонақ үйлердің көлік, байланыс, туроператорлар мен туристік агенттіктер, экскурсиялық және анимациялық-сауық ұйымдарымен интеграциялау процесімен ауысты.

Осы жағдайларда қонақ үй қызметтерінің сапасы саласындағы зерттеулерге қызығушылық артуда [1].

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі – қонақ үй бизнесі, сапа менеджменті, бәсекеге қабілеттілік, ақпараттық технологиялар және нарықтық қатынастардың даму заңдары саласындағы отандық және шетелдік жетекші сарапшылар мен практиктердің фундаменталды еңбектері.

Қонақ үй бизнесін тиімді басқарудың әртүрлі аспектілеріне арналған көптеген академиялық зерттеулер мен жарияланымдар бар. Орыс сарапшыларының, атап айтқанда, қонақ үй кәсіпорындарындағы маркетингтің теориялық мәселелеріне арналған еңбектері ерекше орын алады, мысалы: С.И. Байлик, Е.А. Балашова, С.А. Багрецова және басқалардың зерттеулері. Қонақ үй қызметтері нарығындағы кәсіпорындардың орналастырылу және санаттау мәселелері қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан, мысалы:

В.И. Азар, Г.А. Азоева, Т.А. Салимова, А.Г. Схиртладзе («Сапа менеджментінің әдістері мен құралдары»), И.И. Мазура, В.Д. Шапиро («Сапаны басқару»). «Қонақжайлылық индустриясы: ұйымдастыру және басқару негіздері» – Форум, 2011.

Оқу құралы қонақжайлылық индустриясындағы кәсіпорындарды ұйымдастыру және басқарудың негізгі мәселелеріне шолуды қамтиды: қонақжайлылық индустриясының тарихы мен қазіргі жағдайы, орналастыру құралдарының классификациясы, ұйымдық құрылымдар, басқарудың мақсаттары мен функциялары, қонақ үйдің негізгі қызметтерінің жұмысы, персоналды басқару, қызмет сапасын қамтамасыз ету жүйесі, қонақ үйдің нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі, маркетингтік стратегия, басқару жүйесінің тиімділігі.

«Өнім сапасын басқару: оқулық», Г.Р. Хамидуллина: оқулықта өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін басқарудың негізгі тұжырымдамалық және әдіснамалық ережелері қарастырылған. Өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін тексеруге, сондай-ақ айналымдағы және қолданудағы өнімнің сапасын басқару ерекшеліктеріне көп көңіл бөлінеді. Өнім сапасын басқару жүйелері, стандарттау, сертификаттау, сапаны басқаруды метрологиялық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған.

«Қонақжайлылық индустриясындағы менеджмент (қонақ үйлер мен мейрамханалар): оқу құралы». Бұл оқу құралында қонақ үйлер мен мейрамханалар мысал ретінде алынып, қонақжайлылық индустриясындағы менеджменттің теориялық негіздері қарастырылған.

Еуропа, Америка, Ресейдің тамақтану кәсіпорындары мен құралдарының пайда болу, дамуының және қазіргі жағдайының тарихи фактілері баяндалған. Қазіргі заманғы қонақ үй кәсіпорнын құру мәселелеріне, оның бөлімшесінің ұйымдық құрылымдарын құру және жұмыс істеу принциптеріне ерекше назар аударылды.

Қонақ үй кәсіпорнын басқару жүйесін қалыптастырудағы заманауи бағыттар, соның ішінде қонақ үйлер мен мейрамханаларды басқарудың ақпараттық технологияларын қолдану сипатталады. Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының жіктелуі, ұйымдастыру және жұмыс істеу принциптері қарастырылды. Қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарында персоналды басқару жүйесін қалыптастыру мәселелеріне ерекше назар аударылды. Оқу құралы туризм және қонақжайлылық саласында жұмыс істейтін студенттерге, оқытушыларға, мамандарға арналған.

А.Г. Схиртладзе, «Сапа менеджментінің әдістері мен құралдары» КСРО, АҚШ, Жапония, Германия, Франция, ЕО-да сапа менеджменті жүйелерін (СМЖ) құру және дамыту тәжірибесін қарастырды. 9000 сериялы ИСО стандарттары негізінде СМЖ-ге қойылатын талаптар, оларды сақтау жолдары, сапаны әмбебап басқару тұжырымдамасы (TQM), оны жүзеге асыру әдістері көрсетілген. ИСО 9000 МС базасында СМЖ құру, енгізу және жетілдіру, оның нәтижелілігін бағалау әдістемесі көрсетілген. Сапа менеджментінің әдістері мен құралдары сипатталған: сапа функциясын құрылымдау (SFK), ықтимал сәтсіздіктердің түрлері мен салдарын талдау (FMEA), тоғыз қарапайым және жеті жаңа сапаны бақылау құралдары, сараптамалық әдістер, Тагучи әдісі. СМЖ заманауи жүйелері және сапаны жақсарту негізінде ұйымдардың тиімділігін арттыру әдістері қарастырылды: барлық персоналдың қатысуымен жабдыққа өндірістік қызмет көрсету жүйесі (TPM), үнемді өндіріс жүйесі (Lean Production), персоналды басқару, білім, сапа экономикасы [2].

Мұның бәрі қонақ үй қызметтерінің сапасын басқару мәселелерін одан әрі жүйелі зерттеу қажеттілігін тудырды. Зерттеудің мақсаты – маркетингтік парадигма тұрғысынан тұтынушылық маңыздылық ретінде қонақ үй қызметтерінің сапа санатын негіздеу. Қойылған мақсатты іске асыру үшін мынадай міндеттер шешілетін болады:

- ◆ қонақ үй қызметтерінің сапасы туралы қолданыстағы түсініктерді сипаттау;
- ◆ қонақ үй қызметтерінің сапа санаттарын зерттеу;
- ◆ қонақ үй қызметтерінің сапа стандартын қалыптастыру мақсатында тұтынушылық бағалауды анықтау.

Осы мақаладағы зерттеу нысаны қонақ үй қызметтерінің сапасына тұтынушылық қатынас және қонақ үй қызметтерінің сапа стандартының параметрлерін қалыптастыру мақсатында оларды тұтынушылық бағалау болып табылады.

Зерттеу пәні қонақ үй кәсіпорнының жұмысын зерттеу негізінде қонақ үй қызметтерінің сапа санатын зерделеудің маркетингтік тәсілі болып табылады.

Бұл мақаланың ғылыми жаңалығы – қонақ үй қызметтерінің сапасын арттыру мақсатында тұтынушыларды қабылдаудың призмасы арқылы қызмет көрсету сапасының санаты ұғымын қарастыру.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы бәсекелестіктің артуымен қонақ үй қызметтерінің сапа санаты ұғымын қайта қарауды талап ете бастағанына байланысты. Тұтынушылар тарапынан сапаны бағалау қызметтердің немесе жалпы тауарлардың құндылығын анықтау процесінде шешуші мәнге ие болды. Бүгінгі таңда нарық ұсынған тауарлардың немесе қызметтердің құнын анықтайтын тұтынушылардың көпшілігі таңдау кезінде тұтынушылардың пікіріне сүйенеді. Осылайша, зерттеудің негізгі ережелері мен нәтижелерін қолдану басқару процесінің тиімділігін арттыруға және қонақ үй қызметтерінің сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Зерттеу гипотезасы – қонақ үй қызметтерінің сапа санаты тұтынушының қажеттіліктері мен тілектеріне байланысты, ал тұтынушы қонақ үй кәсіпорнының нәтижелерін бағалауға қатысады және оның қызметінің түпкілікті нәтижесіне қызығушылық танытады.

Материалдар мен әдістер

Осы мақаланың авторлары жүргізген зерттеудің әдіснамасы ретінде аналитикалық тәсіл қолданылды, оған мыналар кіреді: қонақ үй индустриясының стандарттарын әзірлеуде қолдануға болатын сервистік қызмет көрсету көрсеткіштері тобы бойынша тауарлардың негізгі тұтынушылары (талдаудың маркетингтік тәсілі болып табылатын) ретінде олардың жайлы өмір сүру критерийлерін анықтау үшін Mika City Hotel келушілерінің әзірленген сауалнамасы бойынша сауалнама жүргізу. Сауалнама сұрақтары қонақ үйде тұру сапасы мәселелері бойынша жасалды.

Қонақ үй қызметтерінің сапасын бағалау бойынша қарастырылған әдісті қонақ үй бизнесінің тиімділігін арттыру негізінде қызметті жақсартуға бағытталған практикалық ұсыныстар ретінде қарастыруға болады.

Бұл әдіс белгілі бір бизнестегі артықшылықтар мен кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік береді. Аталған әдісті қолдану қонақжайлылық индустриясы кәсіпорнының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз етеді.

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі ғылымда «сапа» ұғымын анықтайтын көптеген тұжырымдар бар. Бүгінгі таңда осы мәселе бойынша қызу пікірталас жүргізілуде. Осыған байланысты әлемге әйгілі доктор Джеймс Харрингтон өз пікірін білдірді: «Сапа – бұл күлкілі нәрсе. Барлығы ол туралы айтады, бәрі онымен бірге тұрады және бәрі оның не екенін білемін деп ойлайды. Бірақ сапаның анықтамасы туралы тек бірен-саран адамның ғана пікірі ортақ болып келеді» [2].

Қазіргі кезеңде сапа әртүрлі позицияларда қарастырылады: экономикалық, әлеуметтік, басқарушылық, жеке. Бұл санаттың мәні зерттеу объектісіне байланысты өзіндік түсінікке ие.

Сапаның барлық анықтамаларын келесі негізгі топтарға бөлуге болады [3].

1. Сапа абсолютті бағалау ретінде анықталады. Қазіргі әлемде сапаны артықшылық ретінде түсіну өте кең таралған. Американдық ғалым және сапа менеджменті теориясының кеңесшісі. В. Шухарт сапаны өнімнің жоғары сапасы мен жетілдірілуі ретінде қарастырады. Бірақ өнімнің жетілдірілуі өте дерексіз және субъективті категория. Бұл өнім мен қызметтің қасиеттерін өлшеуді қиындатады, сонымен қатар тұтынушылардың қабылдауын айтарлықтай ажыратады. Сондықтан бұл анықтаманы сапаны бағалаудың негізі ретінде қарастыру өте қиын.

2. Сапа өнімнің қасиеті ретінде қарастырылады. Осыған байланысты сапа өнімнің сандық параметрі арқылы өлшенеді. Параметрдің ұлғаюы өнім сапасының жақсаруын білдіреді. Мысалы: цилиндрдің сапасы оның қозғалтқыштарының санына байланысты жоғары болады. Сонымен бірге, өнім де тұтынушы үшін маңызды болуы мүмкін, басқа қасиеттерге де ие болуы мүмкін. Сондықтан бұл анықтама толық емес.

3. Сапа мақсатқа сәйкестік ретінде қарастырылады. Осы анықтамаға сәйкес, өнім немесе қызметтің өз функцияларын орындау қабілеті сапаны білдіреді. Өнімнің немесе қызметтің пайдалану жарамдылығын американдық ғалым Дж. Джуран сапа деп анықтайды. Алайда, осы тәсілдің кемшілігін американдық тұрмыстық техника өндіруші компаниясының мысалында көрсетуге болады. Бұл компания Жапонияға тоңазытқыштарды жеткізу туралы келісімшарт жасасқан болатын. Тоңазытқыштар АҚШ нарығында үлкен сұранысқа ие болып, жоғары сапалы техника ретінде қарастырылған. Бірақ жапон тұтынушылары тоңазытқыштарды сатып алудан бас тартты, себебі олар жапон пәтерлеріне тым үлкен болды және тасымалдау кезінде есіктен өтпейтін. Барлық қажетті «үйде» функцияларын орындайтын тоңазытқыш қажетсіз жапондық тұтынушы болды.

4. Сапа бағаға сәйкестік ретінде қарастырылады. Өнімнің пайдалылығы мен бағасы арасындағы қатынас сапаны анықтайды. Дж. Харрингтон сапаны тұтынушының қажеттілігін қанағаттандыруға байланысты оның төлей алатын бағасына реакция ретінде қарастырады. Яғни, егер оның пайдалы қасиеттері бәсекелестердің өнімдеріне сәйкес келсе, бірақ сонымен бірге төмен бағамен сатылса немесе оның сипаттамалары бәсекелестермен бірдей бағамен ұқсас тауарлардан асып кетсе, өнім сапалы болады. Бұл өндірушіні өнімнің тұтынушылық қасиеттерін жақсарту мен өндіріс және сату шығындарын азайту арасындағы тепе-теңдікті сақтауды мәжбүр етеді.

5. Сапа бұл стандарттарға сәйкес келетін параметрлердің жиынтығы ретінде анықталады. Бұл түсінікте сапа өндірістік техникалық стандарт және өнімдер мен қызметтердің параметрлерінің рұқсат етілген мәндерін орнататын жағдайлар ретінде анықталады. Мысалы, ұшақтың келу уақыты 15 минутқа дейін жоспарланған уақыттан ауытқуы мүмкін екені анықталған. Яғни, ұшақтың келуінің стандартты жағдайы – бұл кестеге сәйкес белгіленген уақыт, ал рұқсат етілген ауытқу жағдайы – бұл кестеден 15 минутқа дейінгі әрі-бері ауытқу.

Дегенмен, техникалық стандарттар мен жағдайлар әрдайым тұтынушылардың қалауларына сәйкес келе бермейді.

Осылайша, жоғарыда айтылған сапаны анықтау анықтамаларын қолдану тұтынушылардың қызметтердің қасиеттері мен пайдалығын қабылдауында өте субъективті болуы мүмкін. Сапа деген не деген сұраққа жауап бере отырып, У.Э. Деминг: «Тауарды пайдаланатын адам осы тауардың сапасын бағалау жүйесін құра алады», – дейді [4].

Тұтынушылардың күтулері мен сұраныстары сияқты ұғымдар сапа санатын анықтайды және табиғи тәсіл болып табылады.

XX ғасыр «тұтыну қоғамы» деп аталатын кезеңді бастады, онда тұтынушы орталық тұлға болды.

Өнеркәсібі дамыған елдердегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер «сапа» ұғымының жаңа түсінігіне әкелді. Маркетингтік тәсіл пайда болды: тұтынушылар ұйымның қызметі нәтижесінде не күтетін болса, сол – сапа деп аталады [5].

Сапаны тек тұтынушы анықтайды, нәтижесінде ол тұтынушылық қажеттіліктер мен тілектерге байланысты болады.

Бұл тұтынушы ұйым қызметінің түпкілікті нәтижесіне мүдделі және оны бағалауды жүзеге асыратын нарықтың негізгі субъектісі екенін білдіреді.

ИСО 9000 сериясының халықаралық стандарттары, атап айтқанда, оның ИСО 9001: 2000 халықаралық стандарттарының соңғы нұсқасы әзірленген кезде сапаны анықтаудың осы тәсіліне қоғамдық жанашырлық айтарлықтай өсті.

Бұл стандарттар объектінің сипаттамаларына қойылатын талаптардың дәрежесімен сипатталатын сапаның жаңартылған түсіндірмесін анықтайды [6]. Осылайша, берілген анықтамада тұтынушы бағалайтын объектінің пайдалылығы туралы түсінік бар.

Сапаны қонақ үй бизнесінде тұтынушылық нарықтың сұраныстары мен қажеттіліктерін қанағаттандыру ретінде анықтау сапаны анықтау тәсілдерінің өзгеруіне: технократтық тәсілден әлеуметтік-басқарушылық тәсілге және нәтижесінде сапаны бақылау теориясы, әдіснамасы мен практикасынан қонақ үй қызметтерінің сапа менеджментіне әкелді.

Қазақстан экономикасының ашық нарықтық экономикаға өтпелі кезеңінде ұлттық және халықаралық нарықтардағы тұтынушылық артықшылықтар үшін бәсекелестік күрес өндірушілерден бәсекеге қабілетті тауарларды талап етті. Бұл жағдайда сапа тауардың бәсекеге қабілеттілігінің негізгі өзегіне айналды.

Бүгінгі таңда сапа мәселесіне жаңа көзқарас өндірушілерді нарықтық факторды толық есепке алуға және сапаны бақылаудың әкімшілік тетіктерінен сапаны басқарудың ұйымдастырушылық-экономикалық шараларына ауысуға мәжбүр етеді, сонымен бірге өндірушілерге нарық сегменттерінің тез өзгереді қалауларына тиімді жауап беруге және өнімнің жоғары сапасын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін икемді стандарттау жүйелерін қолдануға мәжбүр етеді [7].

Елдің экономикалық дамуының негізгі міндеті – қызмет көрсету сапасын арттыру. Барлық озық техникалық дамыған елдер сапаны арттыру проблемаларына жоғары қызығушылық танытуда.

Бүгінгі сапа – бұл өндіруші ойлағандай емес, тұтынушыға қажет нәрсе. Тұтынушының көз алдында «сапа» ұғымы «құндылық» санатымен көбірек байланысты. Қонақ үй қызметтерін сатып алуды таңдағанда, ол «инвестицияланған акшаға құндылық сатып алу» принципін басшылыққа алады. Қонақ үй қызметінің бағасы өскенде, сапа мен сенімділік пропорционалды түрде өспейтін болса, оның құндылығы төмендейді [8]. Осы жерден қонақ үйлер арасында функционалдық сипаттамалар мен сапаның сәйкестігін, яғни өнімнің экономикалық құндылығын, оның бағасын қамтамасыз етудің нарықтық стратегиясы кеңінен таралуда. Осылайша, «сапа» санатының өзгеруі, яғни өнімнің пайдалылығы тұтынушының көз алдында өндірушіні бұған жауап беруге мәжбүр етеді.

Қазіргі жағдайда бірде-бір жетекші компания өнімнің өзін сатпайды, бірақ оның құнын сатады. Мысалы, бұрғылау емес, бұрғылау арқылы алуға болатын саңылау сатып алынады, яғни олар кейбір пайдалылық пен қасиеттер жиынтығын сатады. Әйтпесе, компанияның өнімдері бәсекеге қабілетсіз және сатылмауы мүмкін, бұл компания үшін жағымсыз салдарға әкеледі [9].

Қазіргі әлемде өнім сапасы мәселесі әмбебап сипатқа ие.

Бүгінгі таңда нарық жүйесі өндірілетін өнімнің сапасына қайтымсыз жаңа талаптар қояды. Белгілі постулат: компанияның өмір сүруі мен тұрақтылығы оның бәсекеге қабілеттілігімен анықталады. Дегенмен, бәсекеге қабілеттілік көптеген факторларға байланысты және оларды басты деп атауға болады – бұл баға мен сапа. Тіпті еңбек өнімділігі, ресурстарды үнемдеу сияқты факторлар да артта қалып, сапаға жол ашады.

Компанияның нарықтағы тұрақтылық стратегиясына заманауи көзқарас – бұл сапа тұтынушылардың қалауын қанағаттандыратын және оның шығындарын азайту арқылы компанияның өмір сүруіне ықпал ететін тиімді құрал [10].

Алайда, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, бәсекелестіксіз өмір сүре алмайтын нарықтық ашық экономика жағдайында компанияның өмір сүру жағдайларына ықпал ететін факторлар ерекшеленеді, олардың сапасы экономикалық бірліктің өмір сүруінің шешуші шарты болып табылады [11].

Өнімнің табиғаты тұтынушыны қызықтырмайды, бірақ тұтынушы өнімде тұтыну объектісі болып табылатын қасиеттерді көргісі келеді. Тұтыну заттары ретінде өнімдер тұтыну тәсілі, дизайны, мақсаты бойынша әр түрлі болуы мүмкін. Бір өнім әртүрлі пайдалану әдістеріне жарамды және әртүрлі қасиеттерге ие болуы мүмкін.

Сонымен қатар, жеке өнімге тән қасиеттер жиынтығын көптеген аналогтардан ажыратуға болады, сондықтан өнімнің сапасы экономикалық тұрғыдан қарастыра отырып, белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыру қабілетін сипаттайды. Тұтыну объектісінің өзі еңбек өнімінің пайдалы қасиеттерінің жиынтығына ие. Өнім оның белгілі бір қасиеттерінің жиынтығын тұтынуға айналдырады. Тұтынудың әр заты, оны қанағаттандыру қабілетінен басқа, қатаң белгіленген қажеттілік болған кезде, оның қажеттіліктерді қаншалықты қанағаттандыра алатындығымен, яғни пайдалылық дәрежесімен сипатталады.

Экономикалық тұрғыдан сапалы тауар – бұл белгілі бір дәрежеде, пайдалылық өлшеміне ие тауар [12].

Қонақ үй қызметін болашақта пайдалану, сақтау, консервациялау мүмкін емес. Қонақ үй қызметі клиенттің жедел қажеттілігін қанағаттандырады. Егер ол көрсетілмесе, бұл жағдайда қонақ үйдің ықтимал кірісі жоғалады және оны толтыру мүмкін емес. Уақытында көрсетілмеген қызмет қонақ үйге болашақ зиян келтіруі мүмкін.

Қонақ үй бизнесі кәсіпорнында сапа тұжырымдамасын жасамас бұрын, осы кәсіпорындағы қызмет сапасының жай-күйін бағалау қажет. Сатып алушының талдауы үлкен маңызға ие: оның жауабы, шағымдары, сондай-ақ рецептілері [13].

Қонақ үй өнімін сату жоғары кәсіби шеберлікті, стратегиялық және жедел басқару өнерін, мінез-құлықты және қызметкерлердің кәсібилік деңгейін талап етеді.

Жоғарғы деңгейде қызмет көрсету Mika City Hotel қонақ үйінің басты міндеті болып табылады. Қызмет көрсету сапасы еліміздің көптеген кәсіпорындарында өте өзекті.

Клиенттердің жоғары сапалы қызмет көрсетуге қоятын талаптары үнемі өсіп, өзгеріп отыратындығын ескеріп, ең маңызды стратегия – бұл қамтамасыз ету, клиенттердің барлық қажеттіліктерін өтеу және белгіленген стандарттарға сәйкес келетін сапаға қызмет көрсету.

Қонақ үй қызметін болашақта пайдалану, сақтау, консервациялау мүмкін емес. Қонақ үй қызметі клиенттің жедел қажеттілігін қанағаттандырады.

Егер ол көрсетілмесе, бұл жағдайда қонақ үйдің ықтимал кірісі жоғалады және оны толықтыру мүмкін емес. Уақытында көрсетілмеген қызмет қонақ үйге болашақ зиян келтіруі мүмкін [14].

Бәсекелестердің алдындағы стратегиялық артықшылықты қамтамасыз ету мақсатында Mika City Hotel қонақ үйі сапасына талдау жүргізді.

Қонақ үй қызметтерінің сапасын талдау қызмет көрсету деңгейін одан әрі арттыру үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Қонақ үй қызметтерінің сапасын арттыру мақсатында қызмет көрсету сапасын жүйелі түрде өз бағалауын – қызметкерлердің тұтынушылармен өзара әрекеттесуіне қатысты сауалнама жүргізу қажет.

Қонақ үй қызметтері мен персонал тұтынушыларының сауалнамаларын жинақтау және өңдеу кәсіпорын басшылығына қызмет көрсету мәдениеті мен сапасы саласындағы саясатты қалыптастыруға және құжаттауға мүмкіндік береді.

Mika City Hotel қонақ үйінде бақылау жүргізу кезінде бөлімше басшылары қызмет көрсетушілермен жеке байланыстарға назар аударады, қызмет көрсету сапасының мәселелерін талқылайды, персоналдарды қонақ үй қызметтерін көрсетудің жаңа технологияларына үйретеді [15].

Mika City Hotel қонақ үйінде бас менеджер сату бөлімінің қызметкерлерімен бірлесіп сапаны талдаумен айналысады. Қызметтің нақты түріне шағым анықталған кезде бірінші кезекте оның себептері, жауапты тұлғалар анықталады және кемшіліктерді жою бойынша шаралар қабылданады. Яғни, кәсіпорын рейтингіне мониторинг жүргізіледі және барлық әрекеттер шағым түскеннен кейін жасалады.

Сайтта Mika City қонақ үйіне он балдық шкала бойынша 8.3 баға берілді, сайтта ostrovok.kz – 10-нан 8.5, қызметте booking.com – 4-тен 5(6) – балдық жүйе бойынша. Бұл бағалаулар қонақ үй, қонақтардың пікірінше, мәлімделген сипаттамаларға сәйкес келеді, бірақ қызмет сапасы керемет емес.

Төменде диаграммада қонақ үй кәсіпорны қызметінің бағаларын әртүрлі көрсеткіштер бойынша бөлу көрсетілген.

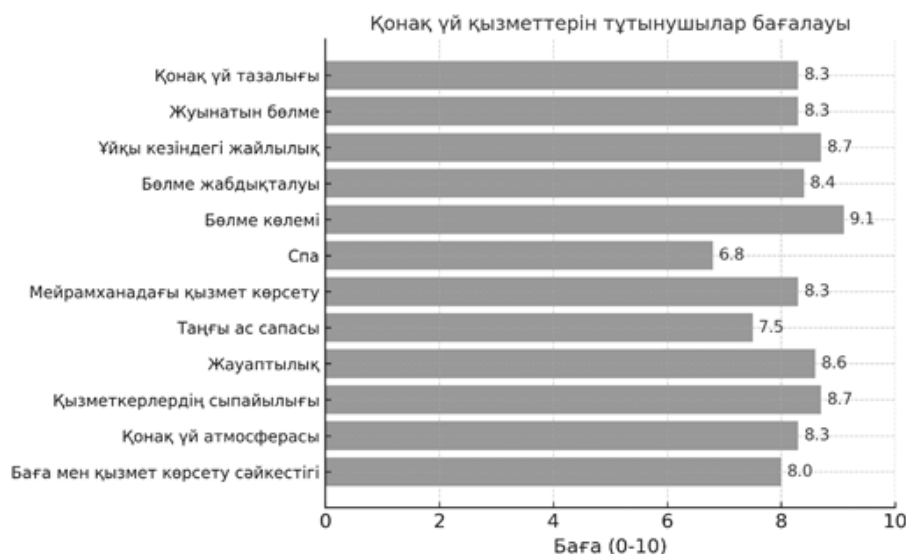
Сурет 1 – Mika City Hotel қызметтерінің сапасын бағалау

Ескертпе: Авторлар [16] дереккөз негізінде құрастырған.

Орташа баға – 8,4 (383 пікір негізінде).

Диаграммада қонақ үй тазалық, жайлылық және тегін Wi-Fi (8.8) сияқты көрсеткіштердің арқасында ең жоғары бағалауға лайық екенін көрсетеді, бұл нөмір қорын басқару қызметі (Housekeeping) өз жұмысын жақсы немесе тіпті тамаша орындайтыны көрсетіледі. Келесіде ыңғайлылық пен қызметкерлер (8.3). Кәсіпорын орналасқан жері үшін ең аз баға алады (7.6). Егер орналасқан жер сияқты факторды өзгерту мүмкін болмаса, онда ыңғайлылық, жайлылық және персонал сияқты элементтерге қызметтердің сапа жүйесін бақылау және жетілдіру арқылы әсер етуге болады.

Сондай-ақ, сайтта егжей-тегжейлі бөлінген қонақ үйлер туралы пікірлер бар.

Сурет 2 – Booking сайтындағы Mika City Hotel қонақ үйінің сапасын әртүрлі көрсеткіштер бойынша бағалау

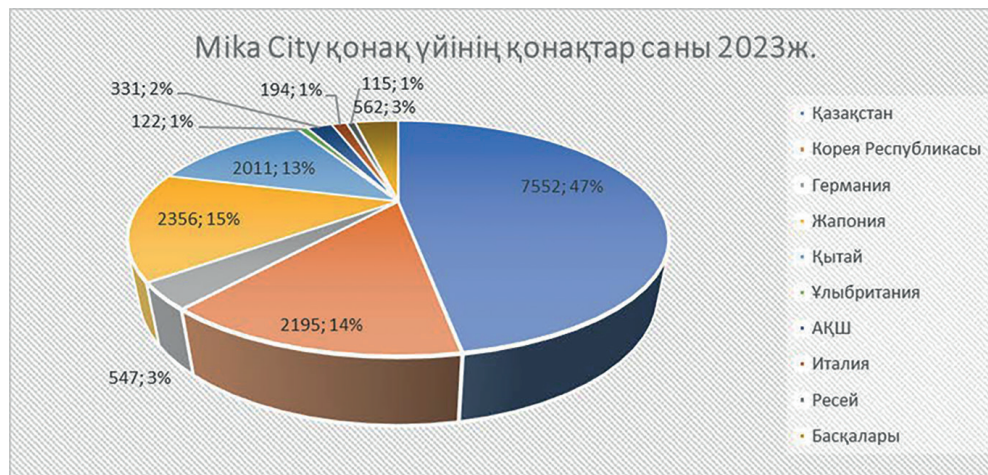
Ескертпе: Авторлар [17] дереккөз негізінде құрастырған.

Орташа баға – 8,3. Қонақтардың 92%-ы осы қонақ үйді ұсынады.

Қонақ үйдің иелігінде сауалнамалардан алынған мәліметтер бар, онда қонақтар қонақ үйдің жұмысы туралы өз ескертулерін, шағымдары мен ұсыныстарын қалдырады.

Mika City Hotel қонақ үйінде қазақстандық саяхатшылар да, шетелдік саяхатшылар да тоқтайды. Қонақ үй қызметкерлерінің ағылшын тілін білу деңгейі қызметке байланысты әртүрлі.

Егер қабылдау қызметінде (Reception) барлық қызметкерлер ағылшын тілін сөйлесу деңгейінде білсе, онда Room Service және Housekeeping сияқты қызметтерде ағылшын тілін бастапқы деңгейде білетін қызметкерлер саны өте аз. Шетелдік қонақтар осы қызметтерге жүгінген кезде, қызметкерлер қонақтың тілектерін орыс тіліне аудару үшін қабылдау қызметі немесе кезекші менеджерлердің көмегіне жүгінуге мәжбүр болады. Бұл мәселенің өзектілігін анықтау үшін төменде 2019 ж. Ресейден және басқа елдерден келген қонақтар санының арақатынасының диаграммасы келтірілген [18].

Сурет 3 – 2023 ж. Mika City Hotel қонақтарының саны (ел бойынша)

Ескертпе: Авторлар [19] дереккөз негізінде құрастырған.

Сурет бойынша қонақ үй қонақтарының 46%-ы – Қазақстан азаматтығына ие, ал қонақтардың 5%-ы – басқа елдерден келген адамдар, сондықтан қызметкерлердің ағылшын тілін меңгеру мәселесі өзекті болып табылады және қонақ үй басшылығы қонақ үйдің ағылшын тілінде сөйлейтін қызметкерлерінің санын көбейту бойынша шаралар қабылдауы керек.

Mika City Hotel қонақ үй ойын-сауық кешенінің күшті және әлсіз жақтарын анықтау үшін SWOT-талдау жүргізілді [19].

Талдау үшін қолданылатын SWOT әдісі – кеңінен қабылданған тәсіл. Біз SWOT әдісін қолдана отырып, ұйымға тән күштер мен әлсіздіктер арасындағы байланыстарды, сыртқы қауіптер пен мүмкіндіктерді анықтай аламыз, 1-кестеде берілген Mika City Hotel қонақ үйінің стратегияларына қолайлы баламаларды қарастырамыз.

Аналитикалық бөлімде Mika City Hotel қонақ үйінің жалпы сипаттамасы, сондай-ақ қызметтердің сапасын басқару жүйесіне талдау жасалды. Талдау барысында қонақ үй ұсынатын қызметтер тізбесінің күштері және әлсіздіктері анықталды, сондай-ақ қонақ үйдің сапасын бақылауға жауапты уәкілетті тұлғалардың әрекеттері немесе әрекетсіздігі атап өтілді. Көбінесе, техникалық қызмет көрсетудегі көптеген кемшіліктер ешқашан тиісті түрде өңделмейді және сәйкесінше еш өзгеріссіз қалады.

Мұның себебі – тұтастай алғанда қонақ үйде қызмет көрсету сапасын арттыруда жеке мүдделі тұлғалардың болмауы [20]. Бүкіл қонақ үйде қызмет көрсету сапасын бақылау іс жүзінде бас менеджерге жүктеледі, оның қонақ үй менеджменті саласындағы қабілетсіздігіне байланысты барлық қызметтердің жұмысын қадағалап, бақылай алмауы, сонымен қатар ұсынылатын қызмет деңгейін арттыру үшін шаралар қабылдай алмауы мүмкін.

Қызмет көрсету сапасын жақсарту – қонақ үй басшылығы үшін қиын міндет. Көптеген қонақ үй желілері қызмет көрсету сапасын басқарудың әртүрлі жүйелерін, көбінесе бірегей және белгілі бір қонақ үйге арналған жүйені пайдаланады. Mika City Hotel-де қызмет көрсету сапасын жақсартуға жауап беретін белгілі бір қызметкер жоқ, бұл көбінесе қызметкерлердің қашан да ең жақсы қызметті жүзеге асыруға тырыспайтынын, оларда мотивацияның жоқтығын көрсетеді. Бірақ соған қарамастан, жалпы қорытындылай келе, кәсіпорын тиімді жұмыс істейді

және пайданың шамалы өсуі бар деп айтуға болады, бірақ өсу қарқыны аз және оны әртүрлі жолдармен, соның ішінде қызмет көрсету сапасымен жұмыс істеу арқылы арттыруға тырысу керек.

Кесте 1 – Mika City Hotel қонақ үйінің SWOT-талдауы

Күшті жақтары:	Мүмкіндіктер:
- қонақ үйдің тиімді орналасуы; - қонақ үй қызметтері нарығында танымал көшбасшы; - тұрақты клиенттер шеңбері.	- қосымша қызмет көрсету аясының кеңеюі; - нарықта бәсекелестерінің арасында көшбасшылық; - іскерлік белсенділіктің өсуі, нарықтағы сұраныстың артуына әкелетін ағынның ұлғаюы; - мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін бірнеше нөмірді жабдықтау.
Әлсіз жақтары:	Қауіп-қатерлер:
- мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған нөмірлердің болмауы; - тамақтандыру қызметі мен үй жұмыстары қызметкерлерінің біліктілігі төмен – шет тілдерін білмейді; - нарық туралы әлсіз түсінік; қызмет сапасы негізгі бәсекелеске қарағанда төмен; - нақты стратегиялық бағыттың болмауы.	- бәсекелестік қысымның жоғарылауы; - жаңа бәсекелестердің пайда болу мүмкіндігі; - ресурстарға (энергия, трафик) төлемнің өсуі.
Ескертпе: Авторлармен жасалынған.	

Қонақ үй қызметтерінің сапасына жүргізілген талдау мыналарды анықтады: ISO 9000 халықаралық стандартына сәйкес сапа – бұл тұтынушылардың шартты немесе болжамды қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын қызметтердің қасиеттері мен сипаттамаларының жиынтығы. Сапа клиентті белгілі бір өнімді таңдауға итермелейді (егер баға факторы ескерілмесе), нарықтың кейбір сегменттерінде сапа клиенттің бәсекелес қонақ үйден гөрі белгілі бір қонақ үйдің қызметтерін пайдалану туралы шешіміне әсер етеді. Қонақ үй қызметтерінің сапасы мен табысты жүзеге асырылуы арасында тікелей пропорционалды байланыс бар, сондықтан сапаның нашарлауы клиенттің жоғалуына әкеледі.

Қорытынды

Қонақ үй қызметтерінің сапасын тұтынушылардың бағалаулары арқылы анықтау тек басқарудың қосымша құралы емес, өзгеріп жатқан нарық жағдайында тұтынушының талаптарына сәйкестігін қамтамасыз ету тұрғысынан өмірлік маңызды болып табылады.

Қонақ үй қызметтерінің сапа санатын қарастыратын заманауи жүйелер кәсіпорын ұсынатын қызметтердің жоғары деңгейінің индикаторы ретінде сапаны тұтынушылық бағалауды бірінші орынға қоюы керек. Бұл, өз кезегінде, қонақ үй қызметтерін сатуға әсер ете отырып, тұтынушылық бағасы жоғары қонақ үй кәсіпорындарының бәсекелестік артықшылықтарын анықтайды [21].

Қонақ үй қызметтерінің сапа санаты тұтынушының қажеттіліктері мен тілектеріне байланысты, ал тұтынушы қонақ үй кәсіпорнының сапа нәтижелерін бағалауға қатысады. Сондықтан тұтынушылар тарапынан көрсетілетін қызметтердің сапасын бағалауда тұтынушылық бағалауды қолдану мынадай міндеттерді шешу үшін негіз бола алады:

- 1) қонақ үй кәсіпорнының қызмет көрсету сапасының ағымдағы жағдайын бағалау;
- 2) қонақ үй қызметтерінің сапа көрсеткіштерінің өзгеру динамикасын болжау;
- 3) нарықтың әртүрлі сегменттері үшін ең маңызды сапа элементтерін анықтау және қонақ үй стандарттарын әзірлеу.

Тұтынушылардың бағалауын қолдану қонақ үй кәсіпорнына қызмет көрсету сапасын тұрақты бақылауды, өзгерістерді қадағалауды және тұтынушылардың пікірлерін ескере отырып, олардың қанағаттануына қол жеткізу және оның әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыру үшін сапа алшақтықтарын болжауды қамтамасыз ете алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Tesfazghi E.S., Martinez J.A., Verplanke J.J. Variability of Quality of Life at Small Scales: Addis Ababa, Kirkos Sub-City, Social Indicators Research. 2010, no. 98, pp. 73–88. URL: <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9518-6>
- 2 Васильева О.В. Измерение качества жизни населения: субъективный и объективный подходы // Векторы благополучия: экономика и социум. – 2021. – № 4(43). – С. 65–80.
- 3 Han J., Liang H., Hara K., Uwasu M., Dong L. Quality of life in China's largest city, Shanghai: A 20-year subjective and objective composite assessment // Journal of Cleaner Production. 2016, no. 1(173), pp. 135–142. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.097>
- 4 McCrear R., Shyy T.K., Stimson R. What is the Strength of the Link Between Objective and Subjective Indicators of Urban Quality of Life? // Applied Research in Quality of Life. 2006, no. 1, pp. 79–96. URL: <https://doi.org/10.1007/s11482-006-9002-2>
- 5 Booking.com research exposes surprising gap between travel ambitions and reality. URL: <https://globalnews.booking.com/bookingcom-research-exposes-surprising-gap-between-travel-ambitions-and-reality/> (accessed: 19.08.2019)
- 6 Пыстогова Е.А. Факторы качества жизни населения регионов России: социальное картирование // Уровень жизни населения регионов России. – 2016. – № 3(12). – С. 137–146.
- 7 Martinez J. Mapping Dynamic Indicators of Quality of Life: a Case in Rosario, Argentina, Applied Research Quality Life. 2018, no. 14, pp. 777–798. URL: <https://doi.org/10.1007/s11482-018-9617-0>
- 8 Wajid M.A., Aasim Z., Nagarajan D., Talea M. N., Lathamaheswari D., Kavikumar J. Pestel Analysis to Identify Key Barriers to Smart Cities Development in India // Neutrosophic Sets and Systems. 2021, no. 1(42), pp. 39–48. URL: https://digitalrepository.unm.edu/nss_journal/vol42/iss1/3
- 9 Maricic M. Assessing the quality of life in the European Union: The European Index of Life Satisfaction (EILS) // Statistical Journal of the IAOS. 2019, no. 2(35), pp. 261–267. URL: <https://doi.org/10.3233/sji-180481>
- 10 Ibrahim M.F., Chung S.W. Quality of Life of Residents Living near Industrial Estates in Singapore // Social Indicators Research. 2003, no. 2(61), pp. 203–225. URL: <https://doi.org/10.1023/A:1021305620042>
- 11 Marans R.W., Kweon B.S. The Quality of Life in Metro Detroit at the Beginning of the Millennium // Part of the Social Indicators Research Series book series (SINS). 2011, vol. 45, pp. 163–183. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-1742-8_7
- 12 Shen Y., Zhang X., Zhu H., Yin Z., Drianda R.P. Living in a Chinese Industrial New Town: A Case Study of Chenglingji New Port Area // Land. 2023, no. 4(12), pp. 1–19. URL: <https://doi.org/10.3390/land12040790>
- 13 Torlone J.G. The Evolution of the City of Timmins: A Single-Industry Community. Theses and Dissertations (Comprehensive). 1979. URL: <https://scholars.wlu.ca/etd/1565>
- 14 Gardiner A., Donaldson R. The Socio-economic Wellbeing of Small Mining Towns in the Northern Cape // Part of the Geo Journal Library book series (URPGS). 2023, pp. 145–167. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-37142-4_7
- 15 Nesteruk D.N., Kozirev M.M., Daneykin Y.V., Ivanova O.P., Trifonov V.A. Predictive models for the development of a single-industry town // Project Management in the Regions of Russia. 2019, vol. 77, pp. 8–15. URL: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.12.05.2>
- 16 Mizanbekova S., Umbetaliyev N., Aitzhanova A., Bogomolov A. The quality management system improvement for the enhancement of production competitiveness // Espacios. 2017, vol. 38, issue 42. (Scopus)
- 17 Жанбаев Р.А., Отызбаева К.Ж., Жанбаева Л.А., Карбетова З.Р., Темирбаева Г.Р. Анализ научного потенциала и возможности повышения качества жизни в моногородах на примере городов Аркалык, Рудный и Жезказган Республики Казахстан // Уголь. – 2021. – № 11. – С. 38–44. URL: <http://dx.doi.org/10.18796/0041-5790-2021-11-38-44>
- 18 Кайгородцев А.А. Проблемы социально-экономического развития моногородов Казахстана // Россия: тенденции и перспективы развития. – 2021. – № 16(2). – С. 852–854.
- 19 Темирбаева Г.Р., Абильдина А.Ш., Жанбаев Р.А., Кулубеков М.Т. Проблемы повышения качества жизни в моногородах в условиях кризисных явлений в экономике // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2020. – № 4(41). – С. 8–16.
- 20 Нурланова Н.К., Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г., Сатпаева З.Т. Отчет о научно-исследовательской работе «Рейтинговая оценка устойчивости экономики и социальной среды городов Казахстана» по теме «Исследование основных вызовов устойчивого развития городов Казахстана» // РКП ИЭ МОН РК. – 2020. – С. 1–50. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.ncste.kz%2Fassets%2Freport_files%2F2020%2FAP08955816-OT-20%2Fru_64564__1066777_1606732036.docx&wdOrigin=BROWSELINK (дата обращения: 10.07.2023)
- 21 Матвеев А.А. Оценка качества сервиса гостиниц с применением методики семантического анализа текста // Вестник НАТ. – 2018. – № 4(48). – С. 37–40.

REFERENCES

- 1 Tesfazghi E.S., Martinez J.A., Verplanke J.J. (2010) Variability of Quality of Life at Small Scales: Addis Ababa, Kirkos Sub-City, Social Indicators Research, no. 98, pp. 73–88. URL: <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9518-6>. (In English).
- 2 Vasil'eva O.V. (2021) Izmerenie kachestva zhizni naselenija: sub#ektivnyj i ob#ektivnyj podhody // Vektory blagopoluchija: jekonomika i socium. No. 4(43). P. 65–80. (In Russian).
- 3 Han J., Liang H., Hara K., Uwasu M., Dong L. ((2016) Quality of life in China's largest city, Shanghai: A 20-year subjective and objective composite assessment // Journal of Cleaner Production, no. 1(173), pp. 135–142. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.097>. (In English).
- 4 McCrea R., Shyy T.K., Stimson R. (2006) What is the Strength of the Link Between Objective and Subjective Indicators of Urban Quality of Life? // Applied Research in Quality of Life, no. 1, pp. 79–96. URL: <https://doi.org/10.1007/s11482-006-9002-2>. (In English).
- 5 Booking.com research exposes surprising gap be-tween travel ambitions and reality. URL: <https://globalnews.booking.com/bookingcom-research-exposes-surprising-gap-between-travel-ambitions-and-reality/> (accessed: 19.08.2019). (In English).
- 6 Pystogova E.A. (2016) Faktory kachestva zhizni naselenija regionov Rossii: social'noe kartirovanie // Uroven' zhizni naselenija regionov Rossii. No. 3(12). P. 137–146. (In Russian).
- 7 Martinez J. (2018) Mapping Dynamic Indicators of Quality of Life: a Case in Rosario, Argentina, Applied Research Quality Life, no. 14, pp. 777–798. URL: <https://doi.org/10.1007/s11482-018-9617-0>. (In English).
- 8 Wajid M.A., Aasim Z., Nagarajan D., Talea M. N., Lathamaheswari D., Kavikumar J. (2021) Pestel Analysis to Identify Key Barriers to Smart Cities Development in India // Neutrosophic Sets and Systems, no. 1(42), pp. 39–48. URL: https://digitalrepository.unm.edu/nss_journal/vol42/iss1/3. (In English).
- 9 Maricic M. (2019) Assessing the quality of life in the European Union: The European Index of Life Satisfaction (EILS) // Statistical Journal of the IAOS, no. 2(35), pp. 261–267. URL: <https://doi.org/10.3233/sji-180481>. (In English).
- 10 Ibrahim M.F., Chung S.W. (2003) Quality of Life of Residents Living near Industrial Estates in Singapore // Social Indicators Research, no. 2(61), pp. 203–225. URL: <https://doi.org/10.1023/A:1021305620042>. (In English).
- 11 Marans R.W., Kweon B.S. (2011) The Quality of Life in Metro Detroit at the Beginning of the Millennium // Part of the Social Indicators Research Series book series (SINS), vol. 45, pp. 163–183. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-1742-8_7. (In English).
- 12 Shen Y., Zhang X., Zhu H., Yin Z., Drianda R.P. (2023) Living in a Chinese Industrial New Town: A Case Study of Chenglingji New Port Area // Land, no. 4(12), pp. 1–19. URL: <https://doi.org/10.3390/land12040790>. (In English).
- 13 Torlone J.G. (1979) The Evolution of the City of Timmins: A Single-Industry Community. Theses and Dissertations (Comprehensive). URL: <https://scholars.wlu.ca/etd/1565>. (In English).
- 14 Gardiner A., Donaldson R. (2023) The Socio-economic Wellbeing of Small Mining Towns in the Northern Cape // Part of the Geo Journal Library book series (URPGS), pp. 145–167. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-37142-4_7. (In English).
- 15 Nesteruk D.N., Kozirev M.M., Daneykin Y.V., Ivanova O.P., Trifonov V.A. (2019) Predictive models for the development of a single-industry town // Project Management in the Regions of Russia, vol. 77, pp. 8–15. URL: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.12.05.2>. (In English).
- 16 Mizanbekova S., Umbetaliev N., Aitzhanova A., Bogomolov A. (2017) The qualiti managment system improvement for the enhancement of production competitiveness // Espasios, vol. 38, issue 42. (Scopus). (In English).
- 17 Zhanbaev R.A., Otyzbaeva K.Zh., Zhanbaeva L.A., Karbetova Z.R., Temirbaeva G.R. (2021) Analiz nauchnogo potenciala i vozmozhnosti povysheniya kachestva zhizni v monogorodah na primere gorodov Arkalyk, Rudnyj i Zhezkazgan Respubliki Kazahstan // Ugol'. No. 11. P. 38–44. URL: <http://dx.doi.org/10.18796/0041-5790-2021-11-38-44>. (In Russian).
- 18 Kajgorodcev A.A. (2021) Problemy social'no-jekonomicheskogo razvitija monogorodov Kazahstana // Rossiya: tendencii i perspektivy razvitija. No. 16(2). P. 852–854. (In Russian).
- 19 Temirbaeva G.R., Abil'dina A.Sh., Zhanbaev R.A., Kulubekov M.T. (2020) Problemy povysheniya kachestva zhizni v monogorodah v usloviyah krizisnyh javlenij v jekonomike // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. No. 4(41). P. 8–16. (In Russian).

20 Nurlanova N.K., Dnishev F.M., Al'zhanova F.G., Satpaeva Z.T. (2020) Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote «Rejtingovaja ocenka ustojchivosti jekonomiki i social'noj sredy gorodov Kazahstana» po teme «Issledovanie osnovnyh vyzovov ustojchivogo razvitija gorodov Kazahstana» // RGKP IJe MON RK. P. 1–50. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.ncste.kz%2Fassets%2Freport_files%2F2020%2FAP08955816-OT-20%2Fru_64564__1066777_1606732036.docx&wdOrigin=BROWSELINK (data obrashhenija: 10.07.2023). (In Russian).

21 Matveev A.A. (2018) Ocenka kachestva servisa gostinic s primeneniem metodiki semanticheskogo analiza teksta // Vestnik NAT. No. 4(48). P. 37–40. (In Russian).

НУРПЕЙСОВА Н.С.,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: naziko16n@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6391-6022

НУРПЕЙСОВА Л.С.,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: Leila_1410@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-8777-6222

АЙТЖАНОВА А.Э.,¹

к.э.н., ассоциированный, профессор.

e-mail: a_ajtzhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8866-4510

БЕСЕКЕЙ Е.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: e_rki_n@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1312-0944

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

КАЧЕСТВО ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ КАК КАТЕГОРИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ПАРАДИГМЫ

Аннотация

Развитие гостиничного бизнеса, высокие требования к качеству гостиничных услуг, главенствующая роль потребителей гостиничных услуг, огромное влияние инновационных процессов приводят к тому, что гостиничные предприятия вынуждены применять новые методы и инструменты повышения качества, конкурентоспособности и постоянно совершенствовать механизм управления качеством. Казахстанский гостиничный бизнес в зависимости от увеличения спроса на гостиничную продукцию все в большей мере вынужден сталкиваться с потребительскими претензиями к цене и качеству. Конкурентоспособность и высокое качество продукции обеспечиваются всеми инструментами маркетинга – от проектирования до выведения гостиничной услуги на рынок, включая методы менеджмента качества. Все гостиничные услуги, которые отвечают всем требованиям и соответствуют международным стандартам, имеют ценное воздействие на здоровье человека – это и есть качество услуги гостиничного продукта. В современном мире технический подход к проблеме качества уступил место социально-экономическому подходу, в соответствии с которым эффективным средством обеспечения качества является применение маркетинговой парадигмы. Государственно-нормативные правовые критерии, общие показатели гостиничной услуги должны отвечать параметрам и спросу клиентов, выступать как ее полезные свойства. На данный момент программа повышения качества гостиничных услуг является важным элементом при производстве услуг в рамках процесса развития экономики.

Ключевые слова: гостиничные услуги, менеджмент качества, гостиничный бизнес, маркетинговая парадигма, мера полезности, ценность, конкурентоспособность.

NURPEISOVA N.S.,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: naziko16n@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6391-6022

NURPEISOVA L.S.,¹

c.e.s., professor.

e-mail: Leila_1410@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-8777-6222

AITZHANOVA A.YE.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: a_ajtzhanova@mail.ru:

ORCID ID: 0000-0001-8866-4510

BESSEKEY E.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: e_rki_n@mail.ru:

ORCID ID: 0000-0003-1312-0944

¹Kazakh University of International Relations and
World Languages named after Abylai Khan,
Almaty, Kazakhstan

THE QUALITY OF HOTEL SERVICES AS A CATEGORY OF THE MARKETING PARADIGM

Abstract

The development of the hotel business, high requirements for the quality of hotel services, the dominant role of consumers of hotel services, the huge impact of innovative processes leads to the fact that hotel enterprises are forced to apply new methods and tools to improve quality, competitiveness and constantly improve the quality management mechanism. The Kazakhstani hotel business, depending on the increase in demand for hotel products, is increasingly forced to face consumer claims to price and quality. Competitiveness and high product quality are ensured by all marketing tools from design to bringing the hotel service to the market, including quality management methods. All hotel services that meet all requirements and comply with international standards, have a valuable impact on human health - this is the service quality of the hotel product. In the modern world, the technical approach to the problem of quality has given way to a socio-economic approach, according to which an effective means of quality assurance is the application of the marketing paradigm. State-normative legal criteria, general indicators of hotel service should meet the parameters and demand of customers, act as its useful properties. At the moment, the programme of quality improvement of hotel services is an important element in the production of services within the process of economic development

Key words: hotel services, quality management, hotel business, marketing paradigm, measure of utility, value, competitiveness.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 12.01.2025

FTAXP 06.52.17
ӘОЖ 339.138:338.48 (574)
JEL Q01·Q56·M21·O14 ·L15

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-264-278>

РАХИМБЕКОВА Ж.С.,^{*1}

Э.ғ.к, қауымдастырылған профессор.
*e-mail: zh.rahimbekova@almau.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5726-1426

КЛИМОВА Т.Б.,²

Э.ғ.к., доцент.
e-mail: tklimova@bsu.edu.ru
ORCID ID: 0000-0001-6329-8404

¹Алматы Менеджмент университеті,
Алматы қ., Қазақстан
²Белгород мемлекеттік
ұлттық зерттеу университеті,
Белгород қ., Ресей

ҚОНАҚҮЙ КӘСІПОРЫНДАРЫН СЕРТИФИКАТТАУ ОЛАРДЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОР РЕТІНДЕ

Андатпа

Ел үшін маңызды бағыт туристік дестинацияны әлемдік аренада жылжыту болып табылады, мұндағы мақсат – тартымдылықты, қолжетімділікті, ашықтықты, қауіпсіздікті арттыру және шетелдік қонақтар мен ішкі туристер үшін қолайлы жағдайлар жасау. Келешектегі қадамдардың бірі кәсіпорындарға қонақүй қызметтерінің сапа саясаты саласында салауатты бәсекелестікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қонақ үйлерді сертификаттауға назар аудару болып табылады. Зерттеудің мақсаты – қонақтардың қонақ үйлердегі қызметтердің алынған сапасына қанағаттануын, олардың күтілетін сапаға сәйкестігін диагностикалау және оның елдегі қонақ үйлердегі деңгейін арттыру үшін практикалық ұсыныстарды ұсыну, қонақүй кәсіпорындарын сертификаттау арқылы кәсіпорындардың тұрақтылығын (ESG) арттыру арқылы қонақжайлылықтың тартымдылығын арттыру. Қазақстанда қонақжайлылықтың ерекшелігі республикалық мемлекеттік кәсіпорын (РМК) үшін де, шағын орта бизнес (ШОБ) үшін де шығындар мен қажеттіліктің болмауына байланысты жеткілікті зерттелмеген, тартымсыз болып табылады, алайда, әсіресе қазіргі заманғы қонақтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаңа тиімді шешімдерді іздеу талап етіледі, ал шағын орта бизнес (ШОБ) айтарлықтай өзгеруде. Бұл зерттеу сертификаттаудың практикалық маңыздылығын, оның құндылықтарын атап көрсетуге мүмкіндік беретін идеяны іздеуге негізделді, оған зерттеу әдістері кірді: әдеби шолу, статистикалық әдіс, қонақтар арасында сауалнама, олардың нақты пікірлеріне негізделген, барлығы 111 респондент қатысты. Талдау нәтижелерін пайдалана отырып, тұрақтылық, ресурстарды сақтау және экология қағидаттарының сақталуын ескеруге мүмкіндік беретін, индустрияда ашықтықты дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын практикалық ұсыныстар тұжырымдалды.

Тірек сөздер: қонақжайлылық кәсіпорны, қонақжайлылық, сертификаттау, тұрақтылық, тұтынушылардың қанағаттануы, қонақ үйлерді жіктеу, қонақ, қызметтер.

Кіріспе

Экономикалық дағдарыстың өсіп келе жатқан қарқыны, халықтың COVID-19 пандемиясын бастан өткеруі, әлемдегі геосаяси жағдай халықтың қажеттіліктерінің түбегейлі өзгеруіне, қызметтер мен тауарлар бағасының тұрақты өсуіне қарамастан халық мүмкіндігінше саяхаттауға, жаңа жерлерді, көрікті жерлерді, аумақтарды білуге және баруға деген ұмтылыс пайда болды. Бұл үрдістер Қазақстанның қонақжайлылық индустриясына оң әсерін тигізді, оған Ресейдегі ішінара жұмылдыруы да әсер етті. Қазақстанның қонақүй бизнесі қысқа уақыт ішінде іс жүзінде қалпына келді және сала кәсіпорындарының өсуі мұны айқын көрсетеді.

Тұрақты туристік ағымды сақтау, Республиканың туристік дестинациясын жылжыту үшін оны тұрақты, экономикалық тартымды, қауіпсіз және «қызықты» ету мүмкіндігін жіберіп алмау

маңызды. Осы мақсатта көрсетілетін қызметтер, сервис және қызмет көрсету сапасындағы алшақтықтарды қысқарту қажетті және жеткілікті шарт болып табылады. Маңызды қадамдардың бірі кәсіпорындардың ұсынылатын қонақүй қызметтерінің сапасын растаудың ресми рейтингтік жүйесіне кіруі үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады, мұнда «плюс» белгісімен келесі себептер айқын көрінеді: бұл жылжыту және маркетинг, тұтынушыларды қорғау, туризмді жоспарлау, танымалдылық, кәсіпорындар брендінің имиджі мен беделі, қызметкерлер. Мұндай сапалы қадамдар республика деңгейінде құруға мүмкіндік береді: қонақүй бизнесін мемлекеттік реттеу, қауіпсіздік, қонақ үйлер рейтингінің шатасуын азайту, «баға дәлізін» құру, кәсіпорын түрлері бойынша статистикалық деректердің сенімділігін, олардың ашықтығын қамтамасыз етеді. Мұның бәрі сапаны басқару тұрғысынан қонақүй қызметтерін ұсынудың халықаралық стандарттары мен өлшемдеріне жақындатуға, сол арқылы бар олқылықтарды азайтуға, сондай-ақ 2025 жылға арналған CNN Travel нұсқасы бойынша ең үздік ерекше қала Алматы сияқты туристік бағытқа айналған ерекше тартымды туристік маршруттардың маркетингтік стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді [1]. Іс-шаралар елдің туризм саласының қонақүй секторын дамыту үшін маңызды бола алады, ал орналастыру орындарын сертификаттау рәсімі Қазақстанның қонақүй кәсіпорындарының болашақта тұрақтылығының тетігі бола алады. Ол ерікті және міндетті емес болып табылады, сонымен қатар қонақжайлылық индустриясы стандарттарын әзірлеуді және өзектендіруді, ықтимал үйлестіруді ескере отырып, орналастыру орындарын жіктеудің республикалық жүйесін әзірлеуге серпін береді.

Қонақүй сервисінің, қызметтерінің сапасына сертификаттаудың әсері мен рөлі әсер етеді, нәтижесінде қонақтардың қанағаттануы мәселелерін зерделегеніне қарамастан, бұл аспект қонақүй секторын дамытудың қазақстандық тәжірибесі мен уақытын ескере отырып, әсіресе COVID-19 эпидемиологиялық шектеулерінен және елдің халықаралық аренадағы тартымдылығын ескере отырып, өзектендіруді және қосымша зерттеулерді талап етеді.

Зерттеудің мақсаты – қонақжайлылық кәсіпорындарында алынған қызмет сапасына қонақтардың қанағаттанушылығын диагностикалау және олардың күтулеріне қонақ үйдің мәлімделген деңгейіне сәйкестігін анықтау және осы зерттеулер негізінде, атап айтқанда, қызмет сапасының деңгейін арттыру үшін практикалық ұсыныстар әзірлеу, ал тұтастай алғанда қонақүй кәсіпорындарын сертификаттау құралдары негізінде ESG (Environmental, Social, and Corporate Governance) стандарттарын ескере отырып, қазақстандық қонақжайлылық индустриясының тартымдылығын, кәсіпорындардың тұрақтылығын арттыру.

Материалдар мен әдістер

Ұсынылған зерттеудің зерттеу стратегиясы классикалық алгоритмге негізделген: зерттеу сұрағын, мәселені анықтау, қолда бар деректерді жинау әдістерін таңдау, демонстрация – жаңа білімді құра алатын құбылыс туралы белгілі, алынған мәліметтер негізінде практикалық тәсілдерді тұжырымдау және оларды тексеру.

Зерттеу әдістері: мерзімді өзекті зерттеулерге сыни әдеби шолу, салыстыру, синтездеу және бағалау, сауалнама, сандық әдіс, экономикалық-статистикалық әдіс.

Әдебиеттерді сыни талдау зерттеулердің қазіргі жағдайына библиометриялық талдауды қолдана отырып, шолу арқылы жүзеге асырылады. Іздеу Scopus, ResearchGate және т.б. мәліметтер базасы бойынша жүргізілді.

Құрылымдық сауалнама 111 респонденттер арасында тұтынушылардың алынған қонақүй қызметтерінің сапасына қанағаттану дәрежесін анықтаудың әзірленген авторлық әдістемесі (сауалнама) негізінде жүргізілді. Зерттеу процесі мыналарды қамтыды: мақсаттарды, міндеттерді анықтау, іріктеу, сауалнаманы әзірлеу, пилоттық, деректерді іске қосу және жинау, нәтижелерді талдау және негіздеу. Сауалнама нәтижелерінің сенімділігі мен дұрыстығы google forms деректері арқылы қамтамасыз етіледі. Сауалнамаға қатысушыларға ерікті түрде қатысуға келісті, оларға анонимділік пен құпиялылықтың ақпараттандырылған шарттары, зерттеудің мақсаты мен нәтижелерді тарату тәсілі, жауапты тұлғалар және олардың байланыс деректері түсіндірілді.

Нәтижелер және талқылау

Қонақүй кәсіпкерлігінің ерекшелігі – жоғары сапалы қызмет көрсетуге және орналастыру орындарының жіктелуіне байланысты қызмет көрсету стандарттарына сәйкес келуге, Интернет желісіндегі позицияны күшейтуге деген ұмтылыс. Болжамға сәйкес, қонақүй нарығындағы жалпы кірістің 80%-ы 2028 жылға қарай онлайн сатылымнан алынады [2].

Бүгінгі таңда қонақжайлылық индустриясы көптеген елдер үшін туризм экономикасының маңызды кіріс құрамдас бөлігі болып табылады. Оны ұжымдық және жеке орналастырудың әртүрлі құралдары құрайды: отельдер, қонақ үйлер және олардың түрлері, мотельдер, кемпингтер, глампингтер, апартаменттер, хостелдер, сондай-ақ жеке сектор – қонақтарды орналастыруға белсенді қатысатын пәтерлерді жалға беру. Сонымен қатар, қазақстандық пәтерлер танымал халықаралық брондау жүйелерінде ұсынылған, мысалы booking.com сайтында олардың тұрақты рейтингі анықталады. 2007 жылдан бастап ҚР ҰК ЭҚЖЖ 03-2019 (Қазақстан республикасының ұлттық классификаторының Экономикалық қызмет түрлерінің жалпы жіктеуіші) [3, 55 б.] «Уақытша тұру бойынша қызмет көрсету» пәтерді жалға өткізетін кәсіпкерлер ҚР СЖРА ҰСБ-на (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросына) есеп береді және соңғы кездері жалға берілетін пәтерлердің саны күрт артуда.

Chaulagain өзінің зерттеуінде қонақжайлылықты «менеджер мен қонақтың қарым-қатынасын сипаттау үшін қолданылатын термин, оның ішінде тұтынушыларды орналастыру мен қабылдауға байланысты достық, жомарттық пен жылулық» деді [4]. Қызықты интерпретация Norb ұсынды, ол өз жұмысында «қонақжайлылық қасиеті» және «қонақжайлылық саласы» сияқты қонақжайлылықтың екі шартты аспектісін әдіснамалық негіздеді [5]. Бірінші интерпретация белгілі бір себептермен және коммерциялық немесе басқа негізде қонақтарды қабылдайтын және оларға қызмет көрсететін кез-келген кәсіпорынның маңызды сипаттамасы болып табылады. Екінші термин бірінші анықтаманың туындысы болып табылады, оны институционализациялаудың өнімі ретінде қызмет етеді, бұл қызмет саласы, мұнда мақсат қонақтарға сапалы қызмет көрсету болып табылады. Қонақжайлылық индустриясының бәсекелестік сипаты қызмет нәтижелеріне тікелей әсер ететін адами ресурстарға Yikilmaz назар аударады [6].

Қызметтің маңызды құрамдас бөлігі оның сапасы болып табылады, ол қызметтердің сапасын басқарудың әртүрлі теорияларында, соның ішінде қонақ үйлерде қарастырылады, ең маңыздылары келесі жұмыстар болып табылады: S. Groonroos, A. Parasuraman, V. Zeithaml және L. Berry, B. Деминг және Дж. Джуран және т.б.

Қазіргі кезде қонақүй қызметтерінің сапасына бірыңғай талаптарды үйлестіру мәселелері бар, өйткені оны бақылау бағалауда күрделене түседі. Әрбір тәуелсіз ұйым стандарттарды әзірлейді, критерийлер мен олардың санын өзектендіреді, әдістемелерді әзірлейді және сынайды (бағалау сапасын арттыру үшін рәсімнің бірнеше кезеңдері), алайда қабылдаудың субъективтілігі, қызмет көрсетудің барлық қатысушылары арасында адами фактордың болуы, қонақтардың қажеттіліктерінің өзгеруі, «сәнде» өзіндік ерекшелігі, елдердің, орындардың, мәдениеттің, дәстүрлердің ұлттық ерекшеліктері маңызды болып табылады. Талаптарды арттыру және сапаны бақылау – бұл бағалаудағы қиындық деңгейін жеңуге тырысу, ал постковидтік кезең технологиялық процестің өзін жоғарылатып, қиындатты. Дегенмен, бүкіл әлемде индустрияны қалпына келтірудің жылдам динамикалық процесі, өзгерістерге деген ұмтылыс пен жылдамдық, қонақтардың жаңа қажеттіліктеріне бейімделу бар. Екінші жағынан, әлемдегі тұтынушылар арасында қызығушылықтың артуы және тұрақты саяхатқа деген ұмтылыс, туристер ағынының артуы байқалады.

Сонымен, Chaulagain қонақжайлылық атрибуттарын анықтайды, олар қонақүй қызметтерінің сапасын қалыптастырады және салыстырмалы түрде тамаша тұруды қамтамасыз ету мақсатында қонақтарға күтілетін қызмет сапасынан асып түсуге мүмкіндік алады [4]. Оның пікірінше, келесі критерийлер маңызды болды: егжей-тегжейге назар аудару, эмпатия, зейін, қызметкерлердің қарым-қатынасы және оның кәсібилігі, икемділігі, қызмет көрсету жылдамдығы және көрсетілетін қызметтердің сапасына нұқсан келтірместен және сұраныс бойынша нақты ақпарат беру. Шын мәнінде, бұл жиынтық қызмет көрсету сапасына, қызмет көрсетуге, жайлылық пен клиентке негізделген.

Бұл қонақ үй кәсіпорнын қабылдаудың толық емес жиынтығымен анықталады. Зама-науи қонақтар тұрақты даму туралы стратегиялық көзқарасы бар кәсіпорындарға артықшы-лық береді, өйткені COVID-19 контексте туризмнің тұрақты даму қағидаларын практикада интеграциялауға ықпал ететін құралдар мен стандарттарды енгізді. Бұл пікірді UNWTO (Дүниежүзілік туристік ұйым) растайды, яғни қалпына келтіру жалпы туризмнің тұрақты-лығына, атап айтқанда қонақжайлылық тұжырымдамасына негізделуі керек [7]. Lew өз зерт-теуінде кәсіпорындар тұрақтылық аспектілерін өз қызметіне біріктіруі керек екенін атап көрсетеді, өйткені коронавирустық инфекциядан кейін қалпына келтіру процесінде тұрақты болуы мүмкін өнімдерге, сондай-ақ органикалық өнімдерге баса назар аудару керек [8].

Тұрақты даму тұжырымдамасының өзі үш компоненттен тұрады: экономикалық, эколо-гиялық және әлеуметтік. Muñoz-Torres олардың барлық кезеңдеріндегі тепе-теңдікке сүйенеді: қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді салдар [9]. Marrewijk, Marcel сонымен қатар тұрақтылықтың үш компонентінде ұйымды таңдау еріктілігін атап көрсетеді, бірақ оларды стейкхолдерлермен өзара әрекеттесу үшін біріктіру қажет [10].

Егер қонақүй бизнесі бұрын аймақты, ел экономикасын дамыту үшін мультипликативті әсер тұрғысынан, кіріс бөлігінің деңгейін арттыру, жұмыс орындарын құру, инвестициялар, өркендеу тұрғысынан қарастырылған болса, бүгінде ғалымдар оның әсеріне байланысты мәселелерді көтеруде. Бұл қоршаған ортаның ластануы, шудың жоғарылауы, климаттың өзгеруі, көптеген қоқыстардың пайда болуы, CO₂ шығарындылары, биоәртүрліліктің жоғалуы, ұтымсыз тұтыну және су мен электр ресурстарын тиімсіз пайдалану.

Dos Santos [11] мұндай деструктивті шешімдерге тап болған қонақ үйлер қазірдің өзінде осындай әсерді тиімді басқаруға, «to be» бизнес-процестерінің жаңа модельдерін құруға, қаржылық, операциялық және әкімшілік ресурстарды қолдануға және стейкхолдерлердің та-лаптарына уақтылы жауап беруге байланысты сындарлы бастамаларды әзірлеуі керек деп санайды [11].

Резидент, резидент емес қонақтар үшін «жұлдыздар» санаты бар қонақ үйлер тартымды, ал неғұрлым жоғары болса, соғұрлым құрметті және қызмет сапасына кепілдік беріледі. Алайда, «жұлдыздар» санаттары бойынша орналастыру орындарының таралуы туралы деректерді талдай отырып, тенденциялар біршама әртүрлі (1-кесте) болып келеді.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасының 2017–2021 жж. санаттары бойынша орналастыру орындарын бөлуді талдау, бірлік

Көрсеткіш	Жыл					2021 ж. (%) к	
	2017	2018	2019	2020	2021	2017 ж.	2020 ж.
Барлығы	2 987	3 322	3 592	3 514	3 686	+19,0	+4,7
Соның ішінде:							
5 - жұлдызды	22	23	24	26	26	+15,4	-
4 - жұлдызды	87	79	71	64	64	-35,9	-
3 - жұлдызды	132	120	85	49	48	-2,8 есе	-2,1
2 - жұлдызды	18	24	15	7	6	-3 есе	-16,7
1 - жұлдызды	14	14	10	4	3	-4,7 есе	-33,3
Санатсыз	1 578	1 753	1 890	1 936	1 997	+21	+3,1
Басқа орналастыру орындары	1 136	1 309	1 497	1 428	1 542	+26,3	+7,4
Ескертпе: [12] дереккөз негізінде авторлар жасаған.							

Қонақүй бизнесі қалпына келтірудің қысқа тиімді жолынан өтті (пандемиядан кейін), өсім 19% құрады, бірақ санаттар бойынша диагностика жүргізгеннен кейін келесі санаттарда бес жыл ішінде құлдырау анықталды: «үш жұлдызды» кәсіпорындардың қысқаруы 2,8 есе; «төрт жұлдызды» қонақ үйлер 36%-ға; «екі жұлдызды» қонақ үйлердің саны 3 есе; «бір жұлдызды» 4,7 есе азайды.

Іс жүзінде бес жыл ішінде коронавирустық инфекцияны ескере отырып, ел нарығында ең жоғары «бес жұлдызды» санаттардан басқа барлық «жұлдызды» санаттарда орналасқан қонақүй кәсіпорындары санының төмендеуі тіркелді, олардың өсуі 15,4% құрады.

Сурет 1 – 2017–2022 жж. республиканың жалпы орналасу орындарына қатысты «жұлдыздары» бар қонақ үйлердің үлесі

Ескертпе: [12] дереккөз негізінде авторлар жасаған.

Екі трендті салыстыра отырып, қонақүй бизнесі жеке бизнес өкілдерін көбірек тартатынын, бірақ олар растау сертификаттау процедурасынан өтуге ұмтылатындығын атап өту қажет.

COVID-19-дан кейін, «Қаңтар–2022» әсер еткен жағымсыз салдарға қарсы, шетелдік қонақтар ағыны қауіпсіздік факторын ескере отырып, елдің тартымдылығын айтарлықтай төмендетті. Жергілікті тұрғындар арасында келушілер ағынының артуы байқалды, 5* және 4* қонақ үйлерде тұратындар саны өсті және сәйкесінше 20,4% және 13% құрады. 3*; 2*; 1* санаттарында қызмет көрсетілген келушілер санының кері көрінісі байқалды. Резидент-қонақтардың көпшілігі санаты жоқ қонақ үйлерде тұруды жөн көрді, онда өсім 34,5% құрады, басқа орналастыру орындарында, керісінше, 6,4%-ға төмендеу байқалады.

Зерттеу деректері бойынша әлемдегі «жұлдызды» қонақ үйлердің саны шамамен 160 мың кәсіпорынды құрайды және нөмірлік қоры 14 млн-нан асады [13]. Статистикалық деректер қонақүй бизнесінің менеджерлері үшін сертификаттау рәсімі кәсіпкерлік қызметке, тиімді инвестицияларға деген қызығушылықтың жоғарылау жағдайлары қалыптасқан, бірақ сонымен бірге кәсіпкерліктің мүлдем басқа нысандары бар «ұзақ бизнес» болғанына қарамастан, бәсекелестікке қатысу мүмкіндігі мен құралы болып табылатындығын көрсетеді.

Қонақүй кәсіпорындарының қызметтерін сертификаттау рәсімінің мәні кәсіпорынның оны өту үшін бейтарап тарапқа (тәуелсіз және аккредиттелген органға) өтінім беруі болып табылады, мұнда кәсіби сарапшылар бекітілген стандартқа сәйкес мәлімделген санаттың (сыныптаманың) критерийлеріне сәйкестігіне бағалау жүргізеді. Нәтиже екі нәтиже болуы мүмкін: оң «иә» және жарамдылық мерзімі 1 жылдан 3 жылға дейін «айырым белгісін» берумен сәйкестік сертификатын беру немесе бағалау критерийлеріне сәйкес жақсарту бойынша ұсыныстармен және қайта тапсыру мүмкіндігімен теріс «жоқ».

«Сертификаттау» ұғымы сөзбе-сөз «дұрыс орындалды» дегенді білдіреді. Ғалымдар өз еңбектерінде бұл терминді екі жағынан қарастыра отырып, әртүрлі түсіндіреді: құбылыс және процесс ретінде.

Филипповский Е.Е. үшінші тарап қызметтің белгілі бір талаптарға сәйкес келетіндігі туралы растаудың сәйкестігіне жазбаша кепілдік беретін процедурадан тұратын процесс ретінде қарастырады [14]. Анықтаманы ұқсас қабылдау көрсететін мүдделі тараптарға тәуелді емес ұйымның растау рәсімі, қызметтің стандарттардың, техникалық регламенттердің талаптарына сәйкестігі болып табылады [15].

Смирнов Э.А. құбылыс ретінде тұжырымдайды және ережелер, тәртіптер, атрибуттар, басқару және бақылау құрылымдары, сертификаттар мен сәйкестік белгілері жиынтығы ретінде анықтайды [16]. Кобяк М.В. бәсекелестік стандартқа немесе басқа нормативтік құжатқа сәйкес келетін анықталған қызмет ретінде көреді [17].

Сипат түрлері бойынша рәсімнің өзі 1999 жылғы 16 шілдедегі № 434-І ҚР «Сертификаттау туралы» Заңына сәйкес Қазақстан Үкіметінің шешімімен (міндетті және ерікті) айқындалатын екі бағытты алып жүре алады, мұнда стандарт талаптарына сәйкестігін растайтын айырым белгілері бар өнімдер, процестер сапалы деп танылады [18].

Тауарларды және/немесе қызметтерді өндіретін кәсіпорын аккредиттелген органда сертификаттау рәсімінен өткеннен кейін белгілі бір мерзімге (әдетте бір жылдан үшке дейін) сәйкестік сертификатын алады, бұл ретте сапа параметрлерін үшінші тарап – мәлімделген сапаға сәйкестіктің белгілі бір кепілі болып табылатын бейтарап тәуелсіз ұлттық орган бақылайды. «Техникалық реттеу туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 30 желтоқсандағы № 396-VI Заңына сәйкес (08.06.2024 ж. өзгерістер) 32-баптың 3-тармағына сәйкес оның күші республиканың бүкіл аумағына таралады [19]. Процедураның өзі зерттеу жүргізілетін схеманы қарастырады - тауарды, процесті немесе қызметті өндіру процесінің барлық жағынан, сондай-ақ пайдаланылған технологияларды бағалау, мұны Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитеті 2023 жылғы 2 маусымдағы № ЖТ-2023-00890261 «Сәйкестік сертификатын көрсетуге қатысты ҰБТ сертификаттаудың бірнеше схемаларының сәйкестігі туралы» реттейді [20].

Сәйкестік сертификаттарының нысандары, бағалау қағидалары «Сәйкестікті бағалау қағидаларын бекіту туралы» 2021 жылғы 29 маусымдағы № 433-НҚ бұйрығына сәйкес жүргізіледі (16.04.2023 ж. өзгертулермен) [21].

Қонақүй кәсіпорындары ұсынатын қызметтердің сапасына қол жеткізу қажетті сапаны қамтамасыз ететін құралдар жиынтығын құру арқылы жүзеге асырылады. Қонақүй қызметтерінің қасиеттерін ескере отырып, жарияланған деңгей, сынып, орналастыру орны нормативтік талаптарды орындай ма, сертификаттау механизмі процесінде белгіленеді. Бұл сапа жүйелерін сертификаттаудың нормативтік базасының барлық түрлері болуы мүмкін – ISO стандарттары: 9001, 14001, 17024, 27001, 22000, 22301, 31000, 50001, 45001, бұл кәсіпорынның жұмыс процестерінің тиімділігін арттыруға көмектеседі және ықпал етеді.

Бағалау нәтижелері бойынша сәйкестік белгісі орналастырылатын сапа жүйесіне сертификат беріледі, бұл ретте кәсіпорын (иесі) оны таныған сәттен бастап нарықта өзінің жылжыту элементтерінде қолдана алады.

Өткізудің барлық ұсынылған кезеңдері сапа жүйелерін сертификаттаудың белгілі бір қағидаларына негізделуі керек және тұтастай алғанда олар тоғыз негізгіге дейін азаяды.

Рәсімнен өтудің шарықтау шегі сәйкестік сертификатын растау және беру болып табылады.

Көбінесе кәсіпорындарда бір растау сертификаты емес, мысалы, кәсіпорын халықаралық қонақ үй тізбектеріне (Accor, RIXOS, InterContinental және т.б.), сондай-ақ орналасқан ел аумағындағы сертификатқа байланысты бірнеше сертификат болады.

Қазіргі кезде Тұрақты даму мен ESG (Environmental, Social, and Corporate Governance) түсінігі мен маңыздылығын, сондай-ақ БҰҰ-ның 17 тұрақты даму мақсатын іске асыру мен оған қол жеткізуді ескере отырып, қонақ үйлер және басқа да орналастыру орындары экологияны сақтау, су мен электр энергиясын үнемдеу, денсаулықты сақтау, қоқыстарды қайта өңдеу және қайта пайдалану, СО₂ шығарындыларын азайту, ақылға қонымды тұтыну бағыттарын қоса алғанда, «жасыл» стандарттар бойынша оқытылуда.

Сонымен қатар, ұйым ISO 42001:2023 «жасанды интеллектті басқару жүйесі» ұйымы аясында ЖИ (AIMS) басқару жүйесін құру, енгізу, қолдау және үнемі жетілдіру бойынша талаптар мен ұсыныстар анықталған ұйым шеңберінде тағы бір жаңа бағыт бойынша бағалаудан өтіп, растай алады [22].

Стандарттарды жаңарту уақтылы шешім болып табылады. Өзектілігі әлемде инновациялардың, Интернет желісіндегі цифрландырудың, жаңа технологиялардың (мысалы, «ақылды үй»), ESG (Environmental, Social, and Corporate Governance) қағидаттарының дамуымен де байланысты.

Осылайша, Қазақстан Республикасында орналастыру орындарын сертификаттау рәсімі ерікті және міндетті емес болып табылады. Қонақүй кәсіпорындары аккредиттелген органға өтініш бере алады және 2021 жылғы 29 маусымдағы «Сәйкестікті бағалау ережелеріне» сәйкес сертификаттау рәсімін сараптамалық бағалаудың оң шешімімен «жұлдыздар» сәйкестік сертификатын алуға болады.

Негізгі аккредиттелген орган «Ұлттық сараптама және сертификаттау орталығы» АҚ (ҰЭО) болып табылады. Қызметтерді сертификаттаудан өтудің орташа құны санатқа, нөмірлік қорға, қонақүй кәсіпорнының орналасқан жеріне байланысты, 2024 жылға арналған болжамды баға дәлізі деп санауға болады: (1*-2*) 60-тан 80 мың теңгеге дейінгі санаттарда; (4*-5*) 260-тан 280 мың теңгеге дейін.

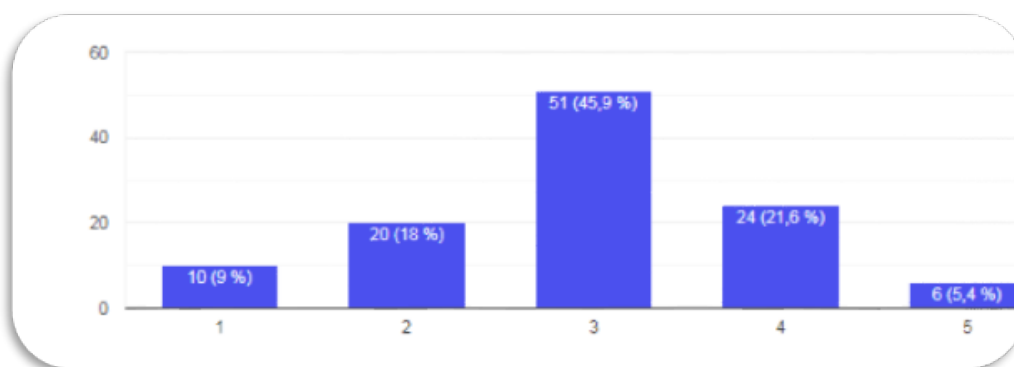
Сонымен қатар, республикада стандарттарды жаңарту және әзірлеу жүргізілуде. 2013 жылғы «ҚР қонақжайлылық индустриясының кәсіби стандарттары» салалық біліктілік шеңбері (СБШ) әзірленді және бекітілді. Алайда, динамикалық өзгерістерге қарамастан, орналастыру құралдарының жіктелуіне сәйкес «жұлдыздар» айырым белгілері бар орналастыру орындарының саны жыл сайын азайып келе жатқанын, яғни сертификаттау рәсімін тапсыруға және өтуге өтінімдер азайып бара жатқанын атап өткен жөн. 2017 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін қонақ үй қызметтерінің сапасын растаған кәсіпорындар саны үш есе азайды.

Зерттеу дизайны сандық әдіске негізделген, зерттеу бастапқы деректерге байланысты құрылған және сұрақтар, әзірленген сауалнама, Лайкерт шкаласы (мұндағы, 5-өте жақсы... 1-нашар) мақсатты таңдауға негізделген. Сандық зерттеу сипаттамалық әдіс негізінде құрылды, өткізу кезеңдері келесідей болды: ғылыми мәселені тұжырымдау, зерттеу мақсаты, зерттеу сұрақтарының тізімін жасау, дизайн құру, тестілеу, түзету, іске қосу, деректерді жинау, оларды талдау және түсіндіру. Іріктеу 111 респондентті құрады, толтырылмаған сауалнамалар 8 болды, негізінен іскер белсенді халық арасында сауалнама жүргізілді.

Жалпы іріктеудің 63,1%-ын әйелдер, 36,9%-ын ер адамдар құрайды. Сауалнамаға қатысқандардың ең көп саны 45–54 жас (39,6%); 35–44 жас аралығындағы респонденттер 21,6%; 18–25 жас аралығындағы респонденттер 16,2%; 55–62 жас санатындағы 9,9%; 26–34 жас аралығындағы респонденттер 8,1%; зейнеткерлік жастағы 63+ респонденттер 5,4% құрады. Сауалнамаға қатысқандардың 87,4%-ның жоғары білімі бар, 9,9%-ын аяқталмаған жоғары білімі бар респонденттер құрады, жоғары оқу орнынан кейінгі, колледж және орта білімі бар адамдар аз үлес қосты. Сауалнамаға қатысқандардың жалпы іріктемесінде IT технологияларынан консалтингке, сервиске, денсаулық сақтауға дейінгі әртүрлі қызмет салаларына ие респонденттер бар.

Респонденттерге орналастыру орнын таңдауда әсер ететін ең маңызды бес факторды таңдау ұсынылды.

Келесі факторлар үлкен әсер етеді: 77,5% – респонденттерді орналасқан жерді атап көрсетті; 73,9% – қызметтер үшін бағаны; 61,3% – бөлмелер мен жалпы қонақ үйдің тазалығын; 51,4% – қауіпсіздік факторларын; 51,4% – сайттағы қонақ үй туралы пікірлерін; 44,1% – сервис, қызмет көрсету және жайлылықты; 40,5% – тамақтану қызметі және мейрамхананың болуын; 39,6% – сыпайы және мейірімді қызметкерлер екенін анықтады; 27% – booking.com пікірлерін; 24,3% – достар мен туыстардың ұсыныстарын 15,3% – қонақ үйде сәйкестік сертификатының болуын атап көрсетті.

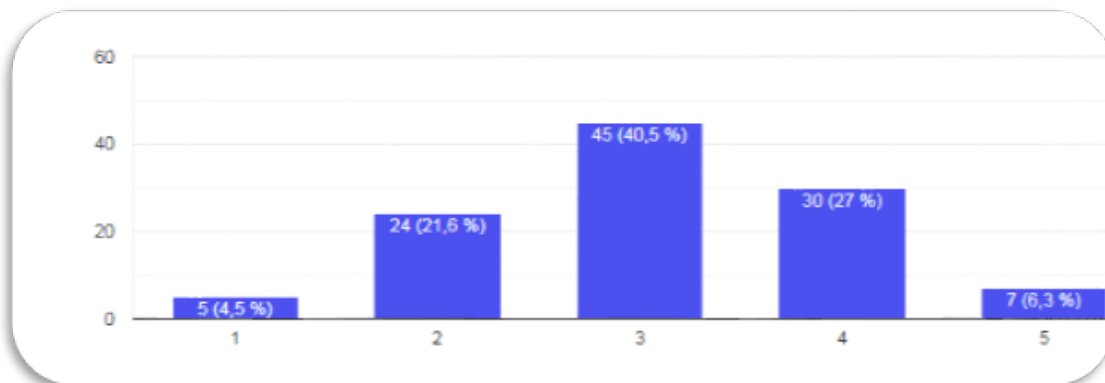

Сурет 2 – Сіздің ойыңызша, Қазақстандағы отельдер, қонақ үйлер және басқа да орналастыру орындары көрсетілетін қызметтердің бағасы мен сапасына сәйкес келе ме? (халықаралық желілерге кіретін қонақ үйлерді қоспағанда)

Ескертпе: Авторлар өздерінің зерттеулері негізінде құрастырған.

Сауалнама деректеріндегі (2-сурет) сауалнамаға қатысқандардың ең көп саны 45,9%-ы қазақстандық орналастыру орындарының «бағасы мен сапасының сәйкестігін» «қанағаттанарлық» деп бағалағанын көрсетеді; респонденттердің 21,6%-ы «жақсы» баға берді; 5,4%-ы мұндай арақатынас сәйкес келеді деп есептейді және «өте жақсы» баға қойды.

Қазақстанда, Достастық елдеріндегідей, «жұлдыздар» бойынша және санатсыз жіктеу қолданылады. Сұрақтардың келесі блоктары айырым белгілері бар және санаты жоқ кәсіпорындардағы қонақүй қызметтерінің сапасын бағалаумен байланысты болды.

Сурет 3 – Бағалар «жұлдыздары» бар қонақ үйлерде тұру сапасына сәйкес келе ме? (халықаралық желілерге кіретін қонақ үйлерді қоспағанда)

Ескертпе: Авторлар өздерінің зерттеулері негізінде құрастырған.

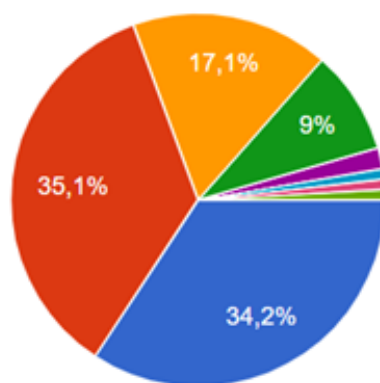
3-суреттің деректеріне сәйкес, «жұлдыздары» бар қонақүй кәсіпорындары мәртебесі бойынша жоғары сапалы қызмет көрсетіп, қонақтардың тілектерін болжауы керек деген екіұшты фактіні атап өтуге болады. Сауалнама нәтижелері кері көріністі көрсетеді, өйткені сауалнамаға қатысқандардың 40,5%-ы баға-сапа қатынасы бойынша «қанағаттанарлық» баға қойды, бұл өте төмен көрсеткіш, 27%-ы «жақсы», тек 6,3%-ы «өте жақсы» деп бағалады. «Қанағаттанарлықсыз» деген бағаны респонденттердің 21,6%-ы және «нашар» деген 4,5%-ы қойды.

«Жұлдызсыз» қонақ үйлерде тұру үшін «баға – сапа» сәйкестігін анықтауда бағалар келесідей бөлінді. Респонденттердің көпшілігі (30,6%) қалыс қалды, санатсыз орналастыру қызметтерінің «бағасы мен сапасы» бойынша бейтарап болды; сауалнамаға қатысқандардың 27%-ы бағаның сәл жоғары екенін бағалады; 20,7%-ы өте жоғары; 15,3%-ы «Жұлдызсыз» қонақ үйлерде тұру бағасы өте жоғары деп 6,3%-ы бағалады, нәтижесінде қызмет сапасы бағаға сәйкес келеді деп тұжырымдады.

Айырым белгілері қызмет көрсету сапасы тұрақты және үнемі жақсартуға бағытталған кәсіпорындарға беріледі. «Жұлдыздары» бар қонақ үйлер қызметтерінің сапасын анықтау үшін тұтынушылар тарапынан бағалау жүргізілді, сонымен қатар ең маңызды төрт критерий бойынша: баға, сапа, қауіпсіздік және тұрақтылық. Сауалнамаға қатысқандардың 72,9%-ы «жұлдыздары» бар қонақ үйлер үшін жаңа стандарттарды әзірлеу және қажеттілік белгісі ретінде жоғары баға берді, респонденттердің 18%-ы стандарттардың әсері баға, сапа, экология және қауіпсіздік критерийлеріне айтарлықтай әсер етпейді деп есептеп, «қанағаттанарлық» деп бағалады; 9,3% жаңарту қажет емес деп санайды.

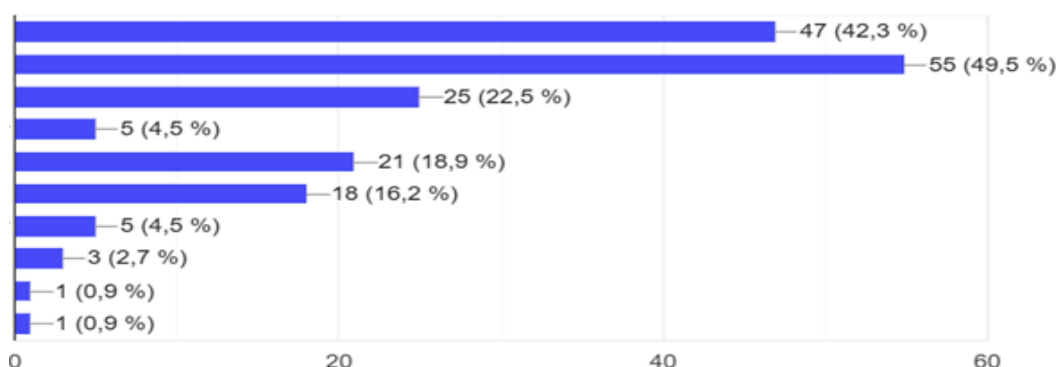
Келесі сұрақтар блогы қонақүй кәсіпорындарын сертификаттау рәсіміне қатысты болды.

Респонденттердің пікірі республикада сертификаттау рәсімі ерікті болып табылатын жағдайда маңызды және тұтынушылардың «баға – сапа – сертификаттау» тізбегін түсіну мәселесі өте маңызды. Сауалнамаға қатысқандардың бағалауы бойынша, 34,2%-ы міндетті сертификаттау қонақ үйлердің көрсетілетін қызметтерінің сапасын арттырады деп санайды; респонденттердің 35,1%-ы «иә» деп бағалады; 17,1%-ы «бейтарап» деп бағалады; 1,8%-ы теріс пікір білдірді.

Сурет 4 – Сіздің ойыңызша, Қазақстан қонақ үйлері үшін міндетті сертификаттау рәсімі (стандарттарға сәйкестігі) қауіпсіздік пен тұрақтылықты қоса алғанда, қонақүй қызметтерінің сапасын жақсартуға әсер ете ме?

Ескертпе: Авторлар өздерінің зерттеулері негізінде құрастырған.

Сурет 5 – Қонақ үйлер мен басқа да орналастыру орындарын міндетті түрде сертификаттау неге әкеледі деп ойлайсыз?

Ескертпе: Авторлар өздерінің зерттеулері негізінде құрастырған.

Соңғы сұрақтар тұтынушыларға тікелей қатысты сұрақтар болды, сәйкестік сертификаты қонақтар үшін, өздері үшін қаншалықты маңызды болады. Респонденттердің 40,5%-ы міндетті түрде сертификаттың болуына назар аударатынын атап өтті; 39,6%-ы «иә, болсын» деп жауап берді; респонденттердің 10,8%-ы сертификаттың болуы маңызды емес екенін атап өтті; 5,4%-ы оның болуы немесе болмауы қонақ үй таңдауына әсер етпейді; респонденттердің 3,7%-ы жауап берді бұл артық процедура деп санайды. Жауаптың ашық таңдау түріне өте аралас жауап алынды.

Қорытынды

Зерттеу көрсеткендей, қонақжайлылық нарығы бизнестің толық немесе ішінара жабылуына себеп болған пандемияға қарамастан динамикалық және қарқынды дамып келеді. Қонақүй қызметтері нарығының тартымдылығы және одан кейінгі оң әсер ішкі туризм ағынының, сондай-ақ көрші елдердің геосаяси оқиғаларының, соның ішінде Ресей Федерациясындағы ішінара жұмылдырудың арқасында пайда болды, жалпы әлемдік тенденция қонақтардың қажеттіліктері саяхат саны мен сапасында айтарлықтай өсе бастағанын және нарық қонақжайлылық қызметтеріне сұранысқа сезімтал болғанын көрсетеді.

Қазақстанда қонақжайлылықты дамытудың өзектілігін 2024 жылға арналған республикалық бюджеттен шығыстардың осы баптары растайды, «Қазақ Туризм» ҰК» АҚ мемлекеттік операторына 1,4 млрд теңге бөлінді, ол келесі бағыттарға жұмсалды: ішкі туризмді дамыту цифрландыру, әлемдік аренада туристік дестинацияны жылжыту. Сонымен қатар, халықаралық қонақжайлылық университетіне (Түркістан қ.) студенттерді оқытуға бюджеттен 4 млрд теңге бөлінді [23].

Бұған негізгі трендтер ықпал етті, соңғы бес жылда covid-19 ескеріле отырып, жалпы кәсіпорындар саны 19%-ға өсті, республика бойынша жүктеудің орташа көрсеткіші 22%-ды құрады. Санатсыз қонақ үйлер жартысынан сәл астамын құрайды – 54%; санаты жоқ кәсіпорындар 42%; «жұлдыздары» бар қонақ үйлер жалпы санының тек 4%-ын құрайды. Осы кезеңде расталған «жұлдыздары» бар сертификатталғандардың үлесі үш есе азайғанын атап өту маңызды, бұл үрдіс 5* санаттағы қонақ үйлерді қоспағанда, 1-ден 4*-ға дейінгі барлық кәсіпорындарға қатысты. Кәсіпорындардың ең көп саны шағын бизнес өкілдеріне тиесілі.

Сандық зерттеудің іріктеуін толық жоғары білімі бар іскер жастағы респонденттер құрады, олар негізінен сервис, IT технологиялар, логистика және денсаулық сақтау өкілдері. Сауалнама нәтижелері резиденттердің тұру орындарын таңдауда келесі факторлардың (маңыздылық дәрежесі бойынша) ең үлкен әсер ететінін көрсетті: орналасқан жері, бағасы, қонақ үй мен бөлме қорының тазалығы, қауіпсіздік, қонақ үй сайтындағы пікірлер, бұл ең маңызды бес фактор. Маңызды факторлар болып табылады: сервис және қызмет көрсету, тамақтану қызметтері және олардың сапасы, сыпайы және мейірімді қызметкерлер, booking.com пікірлер, достар мен туыстардың ұсыныстары.

«Жұлдыздары» бар қонақ үйлерде тұру үшін «баға-сапа» қатынасын бағалау төмен көрсеткіштерді көрсетті. Ұсынылатын қонақүй қызметтерінің «баға мен сапа сәйкестігін» бағалау көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың 46%-ы бұл арақатынас толық сәйкес келмейді деп санайды және «қанағаттанарлық» баға берді, 27%-ы оны «қанағаттанарлықсыз» деп санайды, респонденттердің 27%-ы сауалнамаға қарсы оң баға берді. Сауалнама деректерінен респонденттердің 47,7%-ы санаты жоқ қонақ үйлерде тұру бағасы жоғары деп санайды және сапасы көрсетілген бағаға сәйкес келмейді. Олардың пікірінше, «Қазақстан қонақ үйлерін сертификаттаудың міндетті рәсімі (стандарттарға сәйкестігі) қонақүй қызметтерінің сапасын жақсартуға, оның ішінде қауіпсіздікті, экологиялықты жақсартуға әсер ете ме» (69,3%) деген сұраққа көпшілігі сертификаттау рәсімі үшін міндетті форматтағы тәртіп қажет және еріктілікті өзгерту қажет деп санайды.

Егер сертификаттау рәсімі міндетті болса, сауалнамаға қатысқандардың пікірлері оның салдары туралы екіге бөлінді. Респонденттердің көпшілігі бұл қонақүй қызметтерінің сапасы мен қанағаттану деңгейінің жоғарылауына, сонымен қатар орналастыру бағасының өсуіне әкеледі деп санайды. Сонымен қатар, бұл резидент еместер үшін қауіпсіздігі мен тартымдылығының жақсаруына әкелуі мүмкін, өйткені қонақ үйлер міндетті сертификаттаудан өтеді, бұл көрсетілетін қызметтердің қауіпсіздігі мен сапасының кепілі болады. Бағаның өсуінен басқа, респонденттер көрсетілетін қызметтердің сапасының төмендеу ықтималдығы немесе күш-жігер бекер болуы мүмкін теріс тәжірибе болуы мүмкін екенін атап өтті.

Сауалнама нәтижесінде респонденттер орналастыру орындарын сертификаттау процедурасы мен өтуді растайтын сертификат олардың қонақ үйді таңдауына қаншалықты әсер ететінін бағалады. Жалпы, респонденттердің 80,1%-ы оның болғаны жақсы деп санайды және оның бар екеніне назар аударады; сауалнамаға қатысқандардың шамамен 11%-ы оның маңызды емес екенін бағалады; қонақ үйді таңдаудағы 8,1%-ы оған мән бермейді және бұл олар үшін қосымша ақпарат деп санайды. Респонденттердің 72,9%-ы Интернет желісінде және халықаралық брондау жүйелерінде қолданыстағы сәйкестік сертификаттарын көргісі келетінін атап өтті, бұл ретте 10%-ға жуығы қосымша сенім, қолжетімділік және ашықтық факторы ретінде орналастыру қажеттілігін ерекше атап өтті.

Алайда, жедел деректер бойынша 2024 жылғы 10 маусымда «*» бар қонақ үйлердің саны 117 бірлікті құрайды [24].

Еліміздің қонақжайлылық индустриясында берілген сәйкестік сертификаттарының саны бойынша деректер басқа көрсеткіштер туралы куәландырады, деректерге сәйкес forbes.kz екі жыл ішінде (2021–2022 жж.) қонақүй бизнесі кәсіпорындарына тек 61 сәйкестік сертификаты берілді [25]. Шындығында, екі жақты көрініс байқалады, бір жағынан, «жұлдыздары» жеткілікті саны бар қазақстандық қонақ үйлердің ОТА-дағы (Over-The-Air) ақпараты бойынша, тек үш ірі қала бойынша 381-ге жуық кәсіпорын бар, ал қонақүй қызметтерінің сапасы мен олардың қауіпсіздігін растайтын органдар кәсіпорындарға тек 61 сертификат берді.

Осылайша, туризмді дамытудың тартымдылығын арттырудың негізгі құралы республиканың қонақжайлылық объектілерін әлемдік аренада жыылжыту болып табылады және қонақ үйлерді сертификаттаудың маңыздылығы пісіп-жетілді, шетелдік және жергілікті қонақтардың қонақүй бизнесі объектілерін таңдауы үшін ұсынылатын қонақүй қызметтерінің қауіпсіздігі мен сапасына белгілі бір кепілдіктер қажет. Халықаралық брондау арналары туристік агенттер үшін пакеттерді қалыптастыру құралына айналып қана қоймайды, сонымен қатар қазіргі тұтынушылар өз қажеттіліктеріне сүйене отырып, өз таңдаулары мен саяхаттарын жасайды. Орналастыру объектілері туралы хабардарлықты арттыру үшін қазіргі заманғы трендтері бар Қазақстан қонақ үйлерін жіктеудің жаңа стандартына, ашықтыққа, ҚР Туризм және спорт комитетінің және ҚР сауда және интеграция министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитетінің қолдауымен қолжетімділікке негізделген орналастыру құралдарының бірыңғай қатаң жіктелуі қажет. Стандарттардың критерийлері мен жалпы тәсілдерін анықтау бойынша заманауи әдістемелерді пысықтау қажет, олар бірнеше кезеңдерді қамтуы мүмкін: кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасына (МТБ), жабдықтар мен технологияларға, қонақтар мен персоналдың болу қауіпсіздігіне қойылатын талаптар, инклюзивті қолжетімділік және қызмет көрсету сапасын бағалау бойынша қажетті талаптар. Сонымен қатар, қаржылық, еңбек және технологияларды қоса алғанда, шағын орта бизнестің (ШОБ) мүмкіндіктерін ескеру үшін икемді тәсіл қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Cripps K. Where to go in 2025: The best places to visit // CNN Travel. 2025. URL: https://edition.cnn.com/travel/best-destinations-to-visit-025?cid=ios_app (accessed: 01.01.2025)
- 2 What is the Hotel Industry? / Blog Introduction to the Hotel Industry: The Essential Guide URL: <https://fhahoreca.com/blog/hotel-industry/#:~:text=The%20basic%20theme%20is%20to,tourism%2C%20transportation%2C%20and%20events> (accessed: 30.12.2024)
- 3 ҚР ҰК ЭКК экономика секторларының жіктеуіші 13-2019 // Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы. URL: <https://stat.gov.kz/ru/classifiers/statistical/21/> (өтініш берілген күн: 21.12.2024)
- 4 Chaulagain, Falindra Prasad. Hospitality. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/378901251_Hospitality (accessed: 02.04.2024)
- 5 Horb, Kostiantyn & Korneyev, Maxim & Kucher, Marharyta. Hospitality in the hotel, restaurant and tourism business: general basis of research and features of the training of specialists. Scientific opinion: Economics and Management. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/379126146_ (accessed: 06.11.2024)
- 6 Yikilmaz, İbrahim & Palabıyık, Nida. Job Insecurity in Hospitality Sector: A Focused Review of The Research Literature // EGE 10th International conference on social sciences. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/377577132_Job_Insecurity_in_Hospitality_Sector_A_Focused_Review_of_The_Research_Literature (accessed: 02.04.2024)
- 7 UNWTO // COVID-19: UNWTO Calls on tourism to be Part of recovery Plans. 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/covid-19-unwto-calls-on-tourism-to-be-part-of-recovery-plans> (accessed: 02.04.2024)
- 8 Lew A. How to create a better post-COVID-19 // World. Medium 16. March, 2020. URL: <https://medium.com/new-earth-consciousness/creating-a-better-post-covid-19-world-36b2b3e8a7ae> (accessed: 04.04.2024)
- 9 Muñoz-Torres M.J., Fernández-Izquierdo A. An assessment tool to integrate sustainability principles into the global supply chain // Sustainability. 2018, no. 10(2), p. 535. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/2/535> (accessed: 12.04.2024)

- 10 Marrewijk M. Concepts and Definitions of CSR and Corporate // Sustainability: Between Agency and Communion. *Journal of Business Ethics*. 2003, no. 44, pp. 95–105. URL: https://www.researchgate.net/publication/226846604_Concepts_and_Definitions_of_CSR_and_Corporate_Sustainability_Between_Agency_and_Communion (accessed: 12.04.2024)
- 11 Santos, Méxas, Meiriño // Sustainability and hotel business: criteria for holistic, integrated and participative development, *Journal of Cleaner Production*, 2017. Vol. 142. Part 1. P. 217–224. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652616303742?via%3Dihub> (accessed: 01.04.2024)
- 12 Туризм Казахстана за 2017–2021 гг. БНС АСПР РК. – Астана, 2022. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/> (өтініш берілген күн: 12.03.2024)
- 13 Kyule. Influence of Hotel Ambience and Performance of Hotels in Uganda // *A Critical Literature Review*. 2022. Vol. 1. Issue 1. P. 40–53. URL: <https://www.carijournals.org/journals/index.php/JMH/article/view/1096/1320> (accessed: 12.04.2024)
- 14 Филипповский Е.Е., Шмарова Л.В. Экономика и организация гостиничного хозяйства. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 176 с.
- 15 Габдукаева Л.З., Решетник О.А. Контроль качества и сертификация услуг предприятий общественного питания: учебное пособие. – Казань: Изд-во КНИТУ, 2018. – 184 с.
- 16 Смирнов Э.А. Управление качеством рекламы: учебное пособие – М.: РИП-холдинг, 2001. – 263 с.
- 17 Кобяк М.В., Скобкин С.С. Управление качеством в гостинице: учеб. пособие. – М.: Магистра, 2008. – 511 с.
- 18 Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 г. № 434-І «О сертификации» (с изменениями). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3113806 (дата обращения: 21.11.2024)
- 19 Закон РК от 30 декабря 2020 года № 396-VІ «О техническом регулировании» (с изменениями по состоянию на 08.06.2024). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000396/z20_396.htm (дата обращения: 21.11.2024)
- 20 Касательно указания в сертификате соответствия или декларации о соответствии нескольких схем сертификации или декларирования // Письмо Комитета технического регулирования и метрологии Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан от 2 июня 2023 года № ЖТ-2023-00890261. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37800911 (дата обращения: 12.11.2024)
- 21 Об утверждении Правил оценки соответствия / Приказ и.о. Министра торговли и интеграции Республики Казахстан от 29 июня 2021 года № 433-НҚ, № 23364. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023364/history> (дата обращения: 11.06.2024)
- 22 Официальный сайт Международной организации по стандартизации (ISO). URL: <https://www.iso.org/ru/standard/81230.html> (accessed: 11.06.2024)
- 23 Титова А. Около четырех млрд тенге потратят на обучение гостеприимству в Казахстане. – 2024. URL: <https://press.kz/novosti/okolo-chetireh-mlrd-tenge-potratyat-naobuchenie-gostepriimstvu-vkazahstane> (дата обращения: 07.06.2024)
- 24 Смирнова А. 25 гостиниц Казахстана имеют «пять звезд». – 2024. URL: <http://surl.li/ulfsp> (дата обращения: 11.06.2024)
- 25 Казахстанским гостиницам не хватает звёзд. – 2023. URL: https://forbes.kz/articles/kazahstanskim_gostinitsam_ne_hvataet_zvezd (дата обращения: 11.06.2024)

REFERENCES

- 1 Cripps K. (2025) Where to go in 2025: The best places to visit // *CNN Travel*. . URL: https://edition.cnn.com/travel/best-destinations-to-visit-025?cid=ios_app (accessed: 01.01.2025). (In English).
- 2 What is the Hotel Industry? / *Blog Introduction to the Hotel Industry: The Essential Guide* URL: <https://fhahoreca.com/blog/hotel-industry/#:~:text=The%20basic%20theme%20is%20to,tourism%2C%20transportation%2C%20and%20events> (accessed: 30.12.2024). (In English).
- 3 QR ҰК ЕКК экономика секторларының жіктеуі 13-2019 // *Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau және reformalar jönindegi agenttığının ұлттық статистика бюросы*. URL: <https://stat.gov.kz/ru/classifiers/statistical/21/> (өтініш берілген күн: 21.12.2024). (In Kazakh).
- 4 Chaulagain, Falindra Prasad. Hospitality. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/378901251_Hospitality (accessed: 02.04.2024). (In English).
- 5 Horb, Kostiantyn & Korneyev, Maxim & Kucher, Marharyta. (2024) Hospitality in the hotel, restaurant and tourism business: general basis of research and features of the training of specialists. *Scientific opinion*:

Economics and Management. URL: <https://www.researchgate.net/publication/379126146> (accessed: 06.11.2024). (In English).

6 Yikilmaz, İbrahim & Palabıyık, Nida. (2023) Job Insecurity in Hospitality Sector: A Focused Review of The Research Literature // EGE 10th International conference on social sciences. . URL: https://www.researchgate.net/publication/377577132_Job_Insecurity_in_Hospitality_Sector_A_Focused_Review_of_The_Research_Literature (accessed: 02.04.2024). (In English).

7 UNWTO // COVID-19: UNWTO Calls on tourism to be Part of recovery Plans. 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/covid-19-unwto-calls-on-tourism-to-be-part-of-recovery-plans> (accessed: 02.04.2024). (In English).

8 Lew A. (2020) How to create a better post-COVID-19 // World. Medium 16. March. URL: <https://medium.com/new-earth-consciousness/creating-a-better-post-covid-19-world-36b2b3e8a7ae> (accessed: 04.04.2024). (In English).

9 Muñoz-Torres M.J., Fernández-Izquierdo A. (2018) An assessment tool to integrate sustainability principles into the global supply chain // Sustainability, no. 10(2), p. 535. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/2/535> (accessed: 12.04.2024). (In English).

10 Marrewijk M. (2003) Concepts and Definitions of CSR and Corporate // Sustainability: Between Agency and Communion. Journal of Business Ethics, no. 44, pp. 95–105. URL: https://www.researchgate.net/publication/226846604_Concepts_and_Definitions_of_CSR_and_Corporate_Sustainability_Between_Agency_and_Communion (accessed: 12.04.2024). (In English).

11 Santos, Méxas, Meiriño (2017) Sustainability and hotel business: criteria for holistic, integrated and participative development, Journal of Cleaner Production. Vol. 142. Part 1. P. 217–224. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652616303742?via%3Dihub> (accessed: 01.04.2024). (In English).

12 Turizm Kazahstana za 2017–2021 gg. BNS ASPR RK. Astana, 2022. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/> (ötinish berilgen kyn: 12.03.2024). (In Russian).

13 Kyule. (2022) Influence of Hotel Ambience and Performance of Hotels in Uganda // A Critical Literature Review. Vol. 1. Issue 1. P. 40–53. URL: <https://www.carijournals.org/journals/index.php/JMH/article/view/1096/1320> (accessed: 12.04.2024). (In English).

14 Filippovskij E.E., Shmarova L.V. (2003) Jekonomika i organizacija gostinichnogo hozjajstva. M.: Finansy i statistika, 176 p. (In Russian).

15 Gabdukaeva L.Z., Reshetnik O.A. (2018) Kontrol' kachestva i sertifikacija uslug predpriyatij obshhestvennogo pitaniya: uchebnoe posobie. Kazan': Izd-vo KNITU, 184 p. (In Russian).

16 Smirnov Je.A. (2001) Upravlenie kachestvom reklamy: uchebnoe posobie. M.: RIP-holding, 263 p.

17 Kobjak M.V., Skobkin S.S. (2008) Upravlenie kachestvom v gostinice: ucheb. posobie. M.: Magistra, 511 p. (In Russian).

18 Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 ijulja 1999 g. No. 434-1 «O sertifikacii» (s izmenenijami). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3113806 (data obrashhenija: 21.11.2024). (In Russian).

19 Zakon RK ot 30 dekabnja 2020 goda No. 396-VI «O tehničeskom regulirovanii» (s izmenenijami po sostojaniju na 08.06.2024). URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000396/z20_396.htm (data obrashhenija: 21.11.2024). (In Russian).

20 Kasatel'no ukazaniya v sertifikatě sootvetstvija ili deklaracii o sootvetstvii neskol'kih shem sertifikacii ili deklarirovaniya // Pis'mo Komiteta tehničeskogo regulirovaniya i metrologii Ministerstva trgovli i integracii Respubliki Kazahstan ot 2 ijunja 2023 goda No. ZhT-2023-00890261. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37800911 (data obrashhenija: 12.11.2024). (In Russian).

21 Ob utverzhdenii Pravil ocenki sootvetstvija / Prikaz i.o. Ministra trgovli i integracii Respubliki Kazahstan ot 29 ijunja 2021 goda No. 433-NK, No. 23364. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023364/history> (data obrashhenija: 11.06.2024). (In Russian).

22 Oficial'nyj sajt Mezhdunarodnoj organizacii po standartizacii (ISO). URL: <https://www.iso.org/ru/standard/81230.html> (accessed: 11.06.2024). (In Russian).

23 Titova A. (2024) Okolo chetyreh mlrd tenge potratjat na obuchenie gostepriimstvu v Kazahstane. URL: <https://pres.s.kz/novosti/okolo-chetireh-mlrd-tenge-potratyat-na-obuchenie-gostepriimstvu-vkazahstane> (data obrashhenija: 07.06.2024). (In Russian).

24 Smirnova A. (2024) 25 gostinic Kazahstana imejut «pjat' zvezd». – . URL: <http://surl.li/ulfsp> (data obrashhenija: 11.06.2024). (In Russian).

25 Kazahstanskim gostinicom ne hvataet zvjozd. 2023. URL: https://forbes.kz/articles/kazahstanskim_gostinitsam_ne_hvataet_zvezd (data obrashhenija: 11.06.2024). (In Russian).

РАХИМБЕКОВА Ж.С.,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: zh.rahimbekova@almu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5726-1426

КЛИМОВА Т.Б.,²

к.э.н., доцент.
e-mail: tklimova@bsu.edu.ru
ORCID ID: 0000-0001-6329-8404

¹Алматы менеджмент университет,
г. Алматы, Казахстан

²Белгородский государственный
национальный исследовательский университет,
г. Белгород, Россия

СЕРТИФИКАЦИЯ ГОСТИНИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ИХ УСТОЙЧИВОСТЬ

Аннотация

Важным направлением для страны является продвижение туристской дестинации на мировой арене, где цель – повышение привлекательности, доступности, прозрачности, безопасности и создание благоприятных условий для иностранных гостей и внутренних туристов. Одним из перспективных шагов является внимание к сертификации отелей, которая позволит предприятиям обеспечивать здоровую конкуренцию в области политики качества гостиничных услуг. Цель исследования – провести диагностику удовлетворенности гостей полученным качеством услуг в отелях, их соответствия ожидаемому качеству и предложить практические рекомендации для повышения его уровня в отелях страны, усилить привлекательность гостеприимства на уровне повышения устойчивости предприятий (ESG) посредством сертификации гостиничных предприятий. В Казахстане специфика гостеприимства является недостаточно изученной, малопривлекательной как для РГП, так и для МСБ вследствие затратности и отсутствия необходимости, однако требуется поиск новых эффективных решений, особенно для удовлетворения высоких потребностей клиентов. Данное исследование построено на поиске идеи, позволяющей подчеркнуть практическую значимость сертификации, ее ценность, включает методы исследования: литературный обзор, статистический метод, анкетирование гостей, основанное на их мнениях (приняли участие 111 респондентов). На основе результатов анализа сформулированы практические рекомендации, которые позволят учитывать соблюдение принципов устойчивости, сохранения ресурсов, откроют новые возможности для развития прозрачности в индустрии.

Ключевые слова: гостиничные предприятия, гостеприимство, сертификация, устойчивость, удовлетворенность потребителей, классификация отелей, гость, услуги.

RAHIMBEKOVA ZH.S.,*¹

PhD, associate professor.
*e-mail: zh.rahimbekova@almu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5726-1426

KLIMOVA T.B.,²

PhD, associate professor.
e-mail: tklimova@bsu.edu.ru
ORCID ID: 0000-0001-6329-8404

¹Almaty Management University,
Almaty, Kazakhstan
²Belgorod State National Research University,
Belgorod, Russia

CERTIFICATION OF HOTEL ENTERPRISES AS A FACTOR INFLUENCING THEIR SUSTAINABILITY

Abstract

An important area for the country is the promotion of a tourist destination on the world stage, where the goal is to increase attractiveness, accessibility, transparency, safety and create favorable conditions for foreign guests

and domestic tourists. One of the perspective steps is attention to the certification of hotels, which will allow enterprises to ensure healthy competition in the field of hotel services quality policy. The purpose of the study is to conduct a diagnosis of guest satisfaction with the received quality of services in hotels, their compliance with the expected quality and offer practical recommendations to improve its level in hotels in the country, to strengthen the attractiveness of hospitality by increasing the sustainability of enterprises (ESG) through certification of hotel enterprises. In Kazakhstan, the specifics of hospitality are under-researched, unattractive for both RGPs and SMEs due to cost and lack of necessity, but new effective solutions are needed, especially to meet the needs of modern guests, and the latter are changing a lot. This study was based on the search for an idea that allows emphasizing the practical significance of certification, its value, included research methods: literature review, statistical method, questionnaire among guests based on their real opinions, a total of 111 respondents took part. Using the results of the analysis, practical recommendations are formulated that will allow to take into account compliance with the principles of sustainability, conservation of resources and ecology, and open new opportunities for the development of transparency in the industry.

Key words: hotel enterprises, hospitality, certification, sustainability, customer satisfaction, hotel classification, guest, services.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 05.01.2025

МРНТИ 06.71.57, 06.54.31

УДК 338.48

JEL L83, O30, O31, Z32

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-279-289>

ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т.,¹

д.э.н., доцент.

e-mail: tat404@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

КАЛЬМЕНОВ Б.Т.,^{*2}

докторант.

*e-mail: kalmenov.bek@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3799-6900

МИХАЛИЧ Т.,³

PhD, профессор.

e-mail: tanja.mihalic@ef.uni-lj.si,

ORCID ID: 0000-0002-8575-448X

КУЛИК В.Б.,⁴

к.т.н., ассоциированный профессор.

e-mail: kulv2015@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2248-1119

¹Институт экономики

Комитета науки МНВО РК,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

³Люблянский университет,

г. Любляна, Словения

⁴Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ЭКСПЕРТНАЯ ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННОСТИ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА

Аннотация

В современных условиях конкуренции главным условием успеха и эффективности, а порой и необходимости обеспечения выживаемости в условиях рынка выступает инновационная деятельность. Привлекательность туристских дестинаций также в значительной степени обусловлена уровнем инновационного развития туризма, соответствующего современным запросам потребителей, значительно облегчающим и ускоряющим обслуживание туристов, повышая их лояльность. Недостаточная изученность инновационного развития туристской сферы Казахстана и отсутствие его качественной оценки обусловили выбор темы данного исследования. Цель данной статьи заключается в выявлении резервов инновационного развития туристской отрасли на основе мнения экспертов – казахстанских специалистов отрасли. В качестве теоретико-методологической основы статьи выступили основополагающие принципы туризмологии, теорий инноватики и экономического развития. Теоретической и информационной базой послужили разработки отечественных и зарубежных ученых по проблемам формирования и развития отраслевой инновационной системы. Проведение исследования основано на всеобщих методах научного познания, в рамках системного подхода с применением методов анализа и синтеза, абстрактно-логического, монографического, сравнения и обобщения, графического. В статье представлены результаты проведенного социологического опроса, позволившего провести качественную оценку уровня инновационного развития туризма в мегаполисах страны. Научная значимость исследования заключается в дальнейшем развитии теоретических представлений об инновациях в сфере туризма. Практическая значимость исследования состоит в определении направлений дальнейшего развития туристских инноваций, которые могут быть использованы в программах развития туристской отрасли страны и ее регионов.

Ключевые слова: туризм, продуктовые инновации, процессные инновации, организационные инновации, институциональные инновации, маркетинговые инновации, дестинация.

Введение

Современные условия требуют активного внедрения инновационных решений в туристской отрасли, так как традиционные подходы уже не обеспечивают необходимого уровня конкурентоспособности. Казахстан, обладая значительным туристическим потенциалом, сталкивается с рядом препятствий, среди которых недостаточное финансирование, низкий уровень цифровизации и слабая интеграция инновационных технологий.

Наибольший потенциал для внедрения инноваций наблюдается в таких сферах, как цифровые туристические сервисы, онлайн-бронирование, автоматизированные системы управления, внедрение искусственного интеллекта и блокчейн-технологий для обеспечения прозрачности транзакций. Однако реализация этих направлений требует комплексного подхода, включающего государственную поддержку, привлечение инвестиций и повышение уровня подготовки кадров.

К сожалению, сегодня не создано мотивации для инновационного развития отрасли в силу недостаточного внимания к ней со стороны органов власти, а порой недопонимания ее возможностей в обеспечении социально-экономических выгод для общества.

Наиболее развитым и востребованным туристским направлением страны всегда был и остается г. Алматы – признанная туристская дестинация, пользующаяся спросом не только у казахстанцев, но и у зарубежных туристов. Тем не менее наличие сильных конкурентов в Центрально-Азиатском регионе (Узбекистан, Кыргызстан) обуславливает необходимость наличия значительных конкурентных преимуществ, гарантируемых инновационным развитием.

Значимость инновационного развития отечественного туризма, и в г. Алматы в частности, способном стать локомотивом для подъема национальной сферы туризма, определила выбор темы исследования.

Цель исследования – выявить резервы инновационного развития туристской отрасли на основе мнения экспертов – казахстанских специалистов отрасли.

Поставленная цель обусловила следующие задачи исследования:

- ♦ провести опрос экспертов;
- ♦ выявить уровень теоретического знания инновационного развития специалистов туристской отрасли;
- ♦ определить сущность причин, тормозящих динамику инновационного развития;
- ♦ дать рекомендации по управлению инновационными процессами в отрасли.

Теоретической и методологической основой проведения исследования послужили разработки отечественных и зарубежных ученых по проблемам формирования и развития отраслевой инновационной системы.

Материалы и методы

При написании статьи авторы основывались на описательно-аналитическом подходе посредством изучения и анализа исследований публикаций баз данных Scopus, Web of Science, связанных с рассматриваемой темой. Описательный подход был направлен на определение значения инновации для развития отрасли, установление основных направлений нововведений в туристскую сферу, способствующих росту туристских прибытий и привлекательности дестинаций.

В исследовании использован метод экспертного опроса для получения сведений специалистов, чья деятельность связана с туризмом, об уровне инновационного развития отрасли. Общая выборка респондентов составила 80 человек, представляющих все регионы страны. В данном исследовании была использована двухэтапная техника выборки: на первом этапе – региональная техника выборки; на втором этапе – случайная выборка. Для опроса использована анкета с закрытыми вопросами.

Проблема теории инновационного развития сферы туризма всегда вызывала большой интерес со стороны ученых [1, 2, 3]. Формирование понятийного аппарата управления инновациями в туристской отрасли получило свое современное развитие в трудах таких ученых, как Omeizel [4], Rodriguez и др. [5], Alonso-Almeida и др. [6], Naldi [7] и многих других. Peters и др. в своей книге «Innovation in Hospitality and Tourism» рассматривают не только возможности

разработки новых продуктов и их успешного продвижения на рынок применения новых процессов и форм организации, сотрудничества, которые могут укрепить и укреплять инновации, но и факторы, влияющие на инновационное развитие сферы туризма [8].

Широко изучены вопросы продуктовых инноваций в туризме, способствующих повышению привлекательности дестинации [9, 10], процессных инноваций, обеспечивающих удовлетворенность обслуживанием клиентов [11, 12, 13]. Организационные инновации рассмотрены в работах ряда ученых в контексте совершенствования методов управления [14, 15]. Традиционно маркетинговые инновации рассматриваются с точки зрения разработки новых маркетинговых процессов и методов, направленных на продвижение турпродукта, повышение удовлетворенности потребителей, выхода на новые рынки, перепозиционирование дестинаций, направленных на увеличение продаж [16, 17]. Поиски обновления институциональных основ туризма, направленные на повышение эффективности реализуемого бизнеса, также всегда вызвали интерес со стороны ученых [18].

Таким образом, проведенный обзор свидетельствует о значительном разнообразии взглядов на изучение проблемы инновационного развития туристской отрасли. Тем не менее наблюдается недостаточная изученность качественной оценки уровня инновационного развития казахстанского туризма по всем типам инноваций, основанного на эмпирическом исследовании. Данная статья направлена на восполнение отмеченного пробела.

Результаты и обсуждение

К сожалению, в отечественной практике статистического учета в разделе «Инновационная политика» не учтены данные сферы туризма. Это обусловило необходимость обращения к мнению экспертов, специалистов, чья профессиональная деятельность непосредственно связана либо сопряжена со сферой туризма.

Опрос экспертов проводился в период с 1 сентября 2023 г. по 1 февраля 2024 г. Для анкетирования использовалась Google форма. Всего в анкетировании приняли участие 80 респондентов, представляющие все регионы Казахстана.

В общей структуре респондентов наиболее представлена государственная служба, курирующая вопросы развития туризма в регионах (таблица 1). Активное участие в опросе приняли и ученые, сфера научных интересов которых также связана с туризмом. Общая доля экспертов из важнейших сфер туризма (транспорт, питание, развлечение, организация туров и размещение) составила 44%.

Таблица 1 – Сведения об экспертах

Критерий		Количество	%
Сфера деятельности	Государственное управление	16	
	Наука и образование	13	
	Транспортные услуги	12	
	Общественное питание	11	
	Досуг и развлечения	11	
	Организация туров	6	
	Размещение	6	
	Общественная организация	3	
	Маркетинг	2	
Опыт работы экспертов в данной области, лет	1–3 года	18	
	6–10 лет	29	
	Более 10 лет	33	
Примечание: Составлено по результатам социологического опроса.			

77,5% респондентов имели опыт работы в данной сфере от 6 и более лет, что позволяет судить о высоком уровне компетентности и ценности их мнения.

Как считают специалисты, инновации в сфере туризма необходимы прежде всего для улучшения качества обслуживания (42,5%), что, в свою очередь, должно способствовать увеличению количества туристских прибытий. На данной цели настаивают 36,25% респондентов. По 6,25% получили такие цели, как «внедрение принципиально новых видов туристской продукции» и «повышение производительности». На выборе вариантов расширения доли рынка и снижения издержек остановилось наименьшее число респондентов (по 3,75%).

Средние оценки значимости видов инноваций расположились в пределах 3,34–3,54 и свидетельствуют в целом о равнозначности типов инноваций. Тем не менее следует отметить выделение экспертами более высокой значимости институциональных (ранг 3,54 из 5 возможных) и процессных инноваций (ранг 3,48), обеспечивающих нормативную и управленческую основу инновационной политики в отрасли (рисунок 1).

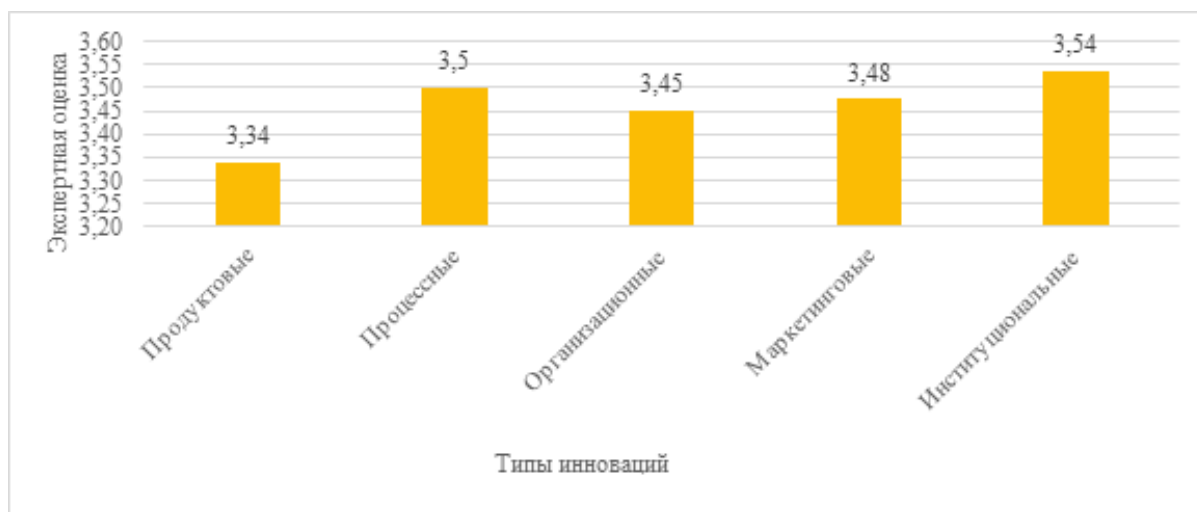

Рисунок 1 – Рейтинг важности типов инноваций

Примечание: Составлено по результатам социологического опроса.

Разрешение проблем неконкурентоспособности казахстанских туристских услуг, а также подъем туристской отрасли страны в целом возможны на основе обновления технологий и создания новых продуктов. В условиях постоянного усиления конкуренции на мировом рынке туристских услуг, динамичного изменения внешней среды вследствие влияния экономических, политических, технических, природных факторов, зависимость от которых туристской отрасли весьма высока, важным является постоянное обновление туристского предложения. Это определяет необходимость повышения гибкости производства, своевременного реагирования на новые потребности рынка, что обуславливает целесообразность совершенствования товарной политики, изготовление новых, более конкурентоспособных видов турпродуктов.

По мнению экспертов, наиболее характеризующим уровень продуктовой инновационности туризма критерием является внедрение систем управления качеством обслуживания (30,0%) (рис. 2). Оставшиеся три критерия также оценены достаточно высоко: разработка новых видов туристических продуктов и услуг (26,5%); внедрение инновационных форматов отдыха и развлечений для туристских целей (23,75%) и организация инновационных форматов путешествий и туристских маршрутов на основе использования новых технологий (20,0%).

Внедрению современных методов туристского обслуживания, повышению его эффективности и соответствию современным научно-техническим достижениям способствуют процессные инновации, являющиеся приоритетным направлением развития, повышающие конкурентоспособность отрасли и обеспечивающие максимизацию прибыли в долгосрочном периоде. При оценке характеристик уровня процессной инновационности туризма выявлены три наиболее значимых критерия: использование новых технологий и инновационных подходов в ор-

ганизации туристских услуг (33,75%); обеспечение экологических, удобных и безопасных технологий для транспортировки туристов и экскурсий (26,25%) и обеспечение инновационных туристских платформ и приложений (23,75%).

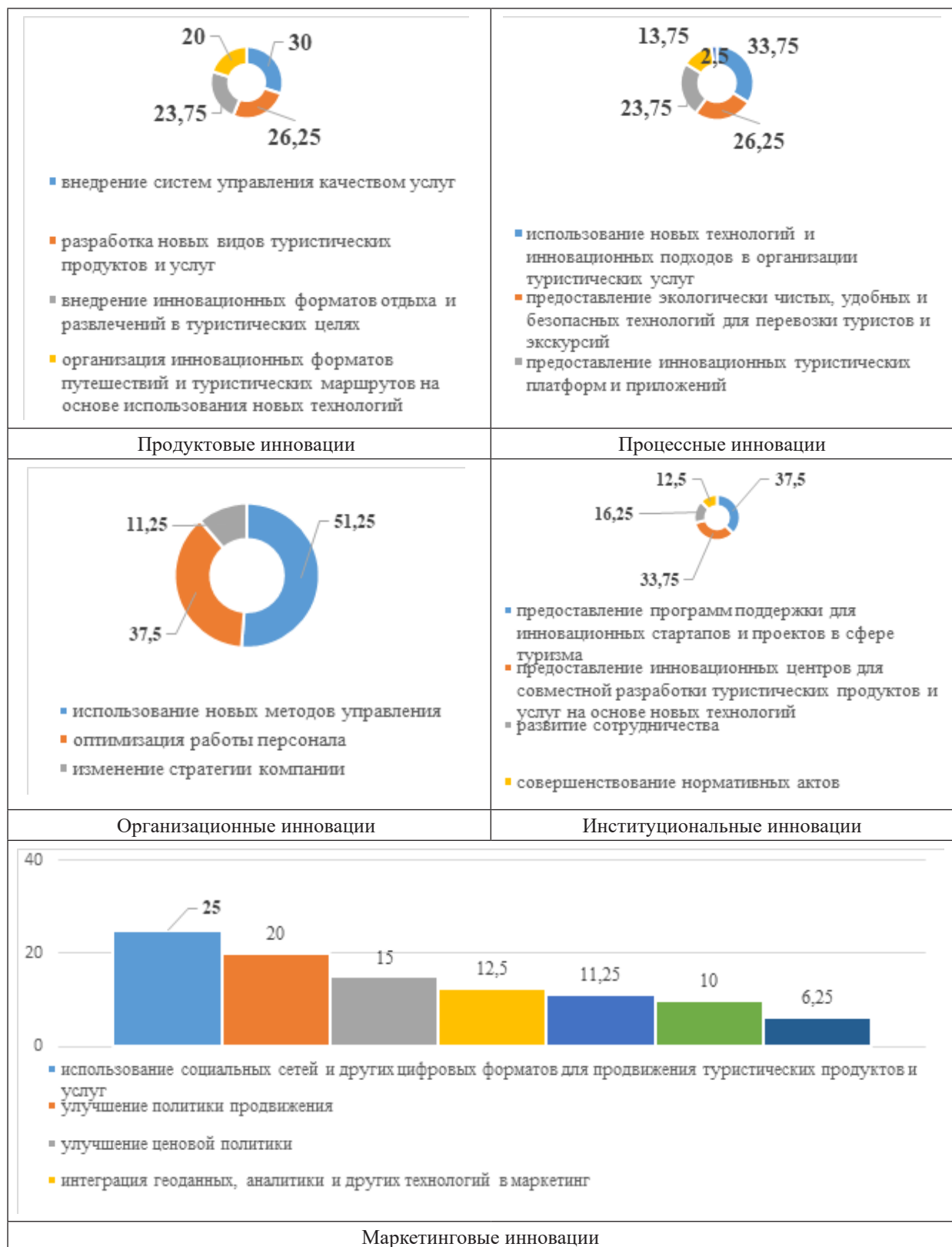

Рисунок 2 – Экспертная оценка значимости критериев по типам инноваций

Примечание: Составлено по результатам социологического опроса.

Одним из элементов инновационного процесса являются организационные инновации, предполагающие совершенствование производственной и управленческой систем посредством оптимизации структуры и способов управления и получения на этой основе большей отдачи при рациональном использовании имеющегося туристского потенциала от внедрения нововведений. По организационному аспекту инноваций безусловным лидером значимости определено использование новых методов управления (51,25%). Кроме того, эксперты выделяют значимость оптимизации работы персонала (37,5%).

Перестройка туристской отрасли на инновационный путь развития неосуществима без формирования эффективного комплекса институтов, обеспечивающих реализацию инновационных процессов на основе реализации регулирующей функции, установления правил и норм на экономическом, социальном или политическом уровне. Наиболее важными критериями, характеризующими высокий уровень институциональной инновационности туризма, эксперты определили обеспечение программ поддержки инновационных стартапов и проектов (37,5%) и обеспечение инновационных центров совместной разработки туристских продуктов и услуг на основе новых технологий (33,75%).

Реализацию творческих идей по совершенствованию предлагаемых услуг, воплощение этих идей в технические спецификации, гарантирующие удовлетворение потребностей клиентов гораздо более лучшим образом, чем это делают конкуренты, обеспечивает внедрение маркетинговых инноваций. Маркетинговые инновации посредством совершенствования комплекса маркетинга обеспечивают новые конкурентные преимущества. По критериям уровня маркетинговой инновационности туризма выделены три категории: «очень значимо» – использование социальных сетей и других цифровых форматов для продвижения туристических продуктов и услуг, совершенствование политики продвижения; «значимо» – совершенствование ценовой политики, интеграция геоданных, аналитики и других технологий в маркетинг, совершенствование продуктовой политики, совершенствование политики продаж. Менее значимым определено улучшение продуктовой политики.

По мнению экспертов, временной интервал эффекта от внедрения инноваций в сферу туризма значительно превышает срок их внедрения. Если большинство респондентов (51,25%) считают, что для внедрения инноваций в сферу туризма достаточно временного интервала до одного года, то 93,75% убеждены, что эффект от внедрения инноваций будет ощутим в период от 3 до 5 лет (рисунок 3).

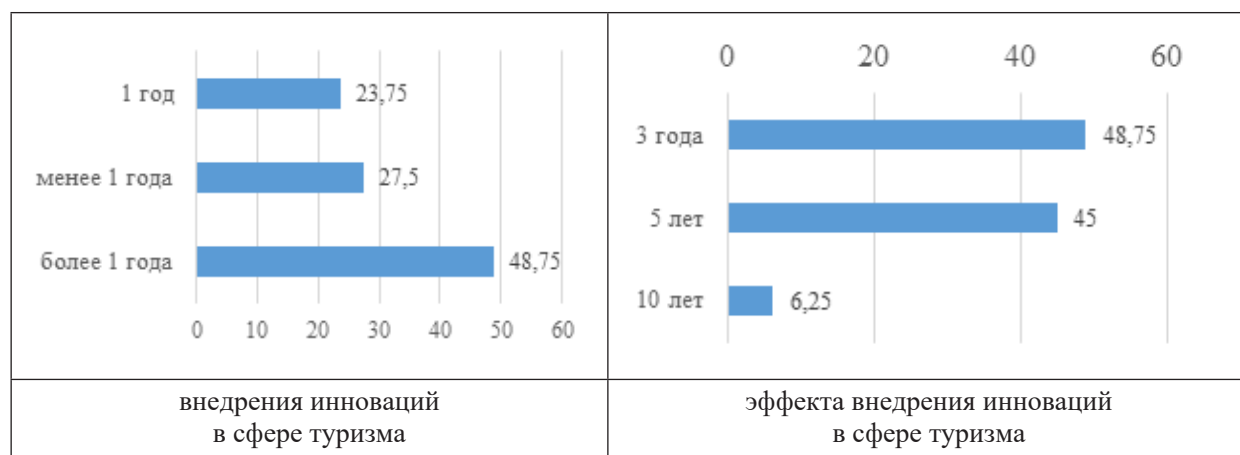

Рисунок 3 – Приблизительный временной интервал

Примечание: Составлено по результатам социологического опроса.

Оценка экспертами уровня инновационности сфер казахстанского туризма показала, что наиболее низкий уровень демонстрируют перевозки туристов автобусом (4,06 из 7 баллов) и железнодорожным транспортом (4,25), наиболее же продвинутым признан ивентинг (4,53). В равной степени оценены размещение (4,44), воздушные перевозки (4,44), организация туров (4,43).

К факторам, наиболее тормозящим инновационное развитие сферы туризма, эксперты отметили недостаток финансирования (35%) и нехватку квалифицированного персонала (32,5%). Весьма значимым также отмечено влияние недостатка знаний в данной сфере (25%).

При сравнительной оценке инновационной политики туризма в двух мегаполисах очевидно превосходство инновационного развития туризма г. Алматы, что выражается не только в превышении общей средней оценки, но и в более высоких уровнях оценок по типам инноваций (таблица 2). Тем не менее уровень 4,67 из 7 возможных свидетельствует о неудовлетворенности специалистов уровнем инновационного развития туристской отрасли мегаполиса и наличии значительного потенциала для его повышения, что в конечном счете должно способствовать еще большей привлекательности города как туристской дестинации.

Таблица 2 – Сравнительный анализ инновационного развития г. Алматы и г. Астана

№	Вид инноваций	Средняя оценка уровня инноваций	
		г. Алматы	г. Астана
1	Продуктовые	4,81	3,86
2	Организационные	4,59	4,00
3	Маркетинговые	4,59	3,83
4	Институциональные	4,68	3,88
	Средняя оценка	4,67	3,89

Примечание: Составлено по результатам социологического опроса.

В среднем эксперты оценивают возможности внедрения инноваций в казахстанский туризм на 4,68 баллов из 7 возможных, что свидетельствует о высокой степени недоверия к принятию и реализации эффективной инновационной политики в отрасли (рисунок 4).

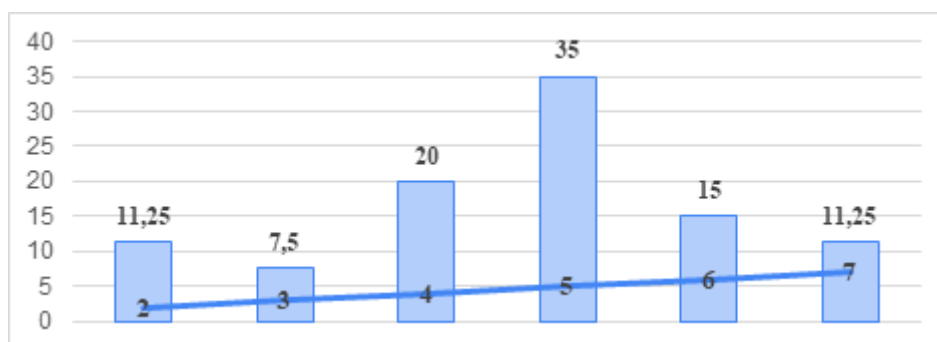

Рисунок 4 – Оценка экспертами возможностей внедрения инноваций в казахстанский туризм

Примечание: Составлено по результатам социологического опроса.

Таким образом, проведенный экспертный опрос позволил сделать следующие выводы.

В современных конкурентных условиях инновационная деятельность является главным условием успешности и эффективности, а иногда и необходимостью для обеспечения выживания на рынке. Доказано, что данная политика включает в себя совокупность видов инноваций, способствующих ускорению интеграции инноваций как в новые туристские продукты, так и в новые методы работы и сотрудничества, направленные на повышение общей конкурентоспособности отрасли.

Экспертный опрос выявил следующие недостатки в реализации инновационной политики туристской отрасли Казахстана, которые, как правило, проявляются в следующих основных формах:

- ♦ эффективные инновации либо не внедряются, либо внедряются со значительным опозданием в сфере туристского транспортного обслуживания и обеспечения квалифицированными кадрами, в результате чего упускаются возможности получения полезных эффектов от их использования;

♦ эксперты выразили неуверенность в значительном инновационном прогрессе в туристской отрасли, указав на недостаточный уровень менеджмента в их организации, разработке и реализации.

Анализ результатов эмпирического исследования позволил установить необходимость применения к управлению инновационными процессами следующих научных подходов системного, структурного, комплексного, маркетингового, функционального, предметного, воспроизводственного, интеграционного, процессного, оптимизационного, поведенческого, ситуационного.

Заключение

Результаты проведенного экспертного опроса свидетельствуют о достаточной осведомленности специалистов о значимости внедрения инноваций в отрасль, об основных критериях и их значимости по типам инноваций. Оценки качественного уровня инновационности туристской сферы позволяют сделать вывод о направлениях дальнейшего совершенствования политики нововведений.

Дальнейшее инновационное развитие казахстанского туризма должно быть связано с освоением прогрессивных технологий производства туристских услуг, использованием современных компьютерных технологий, осуществлением комплекса мер по поддержанию отрасли со стороны государства, совершенствованием туристской инфраструктуры и кооперационных отношений, улучшением сервисного обслуживания, управлением данной сферой на основе применения современных научных методов. Принципиальная особенность такой системы осуществления деятельности заключается в инновационном подходе к ее организации и функционированию. Проблема формирования инновационной политики и управления инновационными процессами в отрасли не столь проста. Здесь необходимы серьезные теоретико-методологические исследования, решение проблемы использования новых знаний на практике, обеспечение готовности туристских предприятий к нововведениям и, прежде всего, понимание содержания и определение основных направлений инновационной деятельности. Управление инновационными процессами означает выбор стратегии поведения по отношению к процессу инноваций, включающей:

- ♦ разработку планов и программ инновационной деятельности;
- ♦ разработку проектов создания новых продуктов (услуг);
- ♦ контроль за ходом разработки новой продукции и ее внедрением;
- ♦ проведение единой инновационной политики;
- ♦ обеспечение финансами и материальными ресурсами программ нововведений;
- ♦ обеспечение инновационной деятельности квалифицированным персоналом.

Инновационная деятельность туристской отрасли должна быть подчинена достижению главной цели: максимально полное удовлетворение требований туристов к количеству и качеству предлагаемых услуг при минимально возможных затратах на ее разработку и производство с одновременным обеспечением их безопасности в потреблении.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Hjalager A.-M. A review of innovation research in tourism // *Tourism Management*. 2010, vol. 31, pp. 1–12.
- 2 Gomezelj D.O. A systematic review of research on innovation in hospitality and tourism // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2016, vol. 28, no. 3, pp. 516–558.
- 3 Pires S., Sarkar L., Carvalho L.C. Innovation in services – how different from manufacturing? // *Service Industries Journal*. 2008, vol. 28, no. 10, pp. 1339–1356.
- 4 Omeizel D.G. Innovativeness in Tourism: Model Development // *Procedia Economics and Finance*. 2015, vol. 23, pp. 750–756.
- 5 Rodriguez I., Williams A., Hall C.M. Tourism innovation policy: implementation and outcomes // *Annals of Tourism Research*. 2014, vol. 49, pp. 76–93
- 6 Alonso-Almeida M.M., Rocafort A., Borrajo F.J. Shedding Light on Eco-Innovation in Tourism: A Critical Analysis // *Sustainability*. 2016, vol. 12, no. 8, p. 1262.

- 7 Naldi S, Maulina E., Herawaty T., Irawati R. Hospitality and tourism innovation: a systematic literature review // BISMA (Bisnis dan Manajemen). 2022, vol. 14, no. 2, pp. 94–109.
- 8 Peters M., Pikkemaat B. Innovation in Hospitality and Tourism. New York: Routledge, 2012. 218 p.
- 9 Gabor M.R., Flavia O., Coca A. Innovative Tourism Products as Sustainable Solutions for Emerging Economies // Economics – innovative and economics research journal. 2023, vol. 11, no. 1, pp. 69–83.
- 10 Weiermair K. Product improvement or innovation: what is the key to success in tourism? 2004. URL: <https://www.researchgate.net/publication/242488511> (accessed: 20.06.2024)
- 11 Blake A., Sinclair M.T., Soria J.A. C. Tourism productivity. Evidence from the United Kingdom // Annals of Tourism Research. 2006, vol. 33, no. 4, pp. 1099–1120.
- 12 Srinivasan S., Sherkar A., Jayamani J., Indora A., Mukherjee R. Tourism Innovation and The Role of Technology in Enhancing Visitor Experiences // Educational Administration: Theory and Practice. 2024, vol. 30, no. 4, pp. 1506–1513.
- 13 Gretzel U., Sigala M., Xiang Z., Koo C. Smart tourism: Foundations and developments // Electronic Markets. 2015, vol. 25, no. 3, pp. 179–188.
- 14 Hu M.-L. M., Horng J.-S., Sun Y.-H.C. Hospitality teams: Knowledge sharing and service innovation performance // Tourism Management. 2009, vol. 30, no. 1, pp. 41–50.
- 15 Tsonev N., Kaleychev S. Innovative Practices as a Key for a Better Management in Tourism Industry // European Journal of Economics and Business Studies. 2018, vol. 4, no. 1, pp. 8–16.
- 16 Zuciga-Collazos A., Castillo-Palacio M. Impact of Image and Satisfaction on Marketing Innovation // Journal of Technology Management & Innovation. 2016, vol. 11, no. 2, pp. 70–75.
- 17 Huhtala J.P., Sihvonen A., Frosen J., Jaakkola M., Tikkanen H. Market orientation, innovation capability and business performance: Insights from the global financial crisis // Baltic Journal of Management. 2014, vol. 9, no. 2, pp. 134–152.
- 18 Saha S., Yap G. The moderation effects of political instability and terrorism on tourism development: a cross-country panel analysis // Journal of Travel Research. 2014, vol. 53, no. 4, pp. 509–521.

ТЛЕУБЕРДИНОВА А.Т.,¹

Э.Ф.Д., доцент.

e-mail: tat404@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

Б.Т. КАЛЬМЕНОВ,*²

докторант.

*e-mail: kalmenov.bek@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3799-6900

МИХАЛИЧ Т.,³

PhD, профессор.

e-mail: tanja.mihalic@ef.uni-lj.si,

ORCID ID: 0000-0002-8575-448X

КУЛИК В.Б.,⁴

т.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: kulv2015@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2248-1119

¹ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің

Экономика институты,

Алматы қ., Қазақстан

²әл-Фараби атындағы қазуу,

Алматы қ., Қазақстан

³Любляна университеті,

Любляна қ., Словения

⁴«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН ТУРИЗМІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ САРАПТАМАЛЫҚ БАҒАЛАНУЫ

Аңдатпа

Қазіргі кездегі бәсекелестік жағдайында нарықта сәттілік пен тиімділіктің, тіпті өмір сүрудің өз қажеттілігінің басты шарты ретінде инновациялық қызметті атауға болады. Туристік бағыттардың тартым-

дылығы үлкен мөлшерде туризмнің инновациялық даму деңгейімен анықталады, ол қазіргі тұтынушы талаптарына сәйкес келіп, туристерге қызмет көрсетуді едәуір жеңілдетіп, тездетеді және олардың адалдығын арттырады. Қазақстан туризм саласының инновациялық дамуы жеткілікті зерттелмегені және оның сапалы бағалануының болмауы осы зерттеу тақырыбының таңдалуына әкелді. Мақаланың мақсаты – Қазақстандық сала мамандарының сараптамалық пікіріне негізделіп отырып, туризм саласындағы инновациялық дамудың резервтерін анықтау. Мақаланың теориялық-әдістемелік негізін туризмтану, инновация теориялары және экономикалық даму қағидаттары құрайды. Теориялық және ақпараттық база ретінде сала инновациялық жүйесін қалыптастыру және дамыту мәселелері бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Зерттеу жалпылама ғылыми таным әдістеріне негізделіп, жүйелік тәсілді қолдана отырып, талдау және синтез әдістері, абстрактілі-логикалық, монографиялық, салыстыру және жалпылама әдістер, сондай-ақ графикалық әдістер қолданылды. Мақалада ел ірі қалаларындағы туризмнің инновациялық дамуының деңгейін сапалы бағалауға мүмкіндік беретін әлеуметтік сауалнама нәтижелері ұсынылған. Зерттеудің ғылыми маңызы – туризм саласындағы инновациялар туралы теориялық түсініктерді одан әрі дамытуда жатыр. Зерттеудің практикалық маңызы – еліміз бен оның аймақтарының туризм саласын дамыту бағдарламаларында қолдануға болатын туристік инновациялардың ары қарайғы даму бағыттарын анықтауға негізделеді.

Тірек сөздер: туризм, өнім инновациялары, процесс инновациялары, ұйымдық инновациялар, институционалды инновациялар, маркетинг инновациялары, дестинация.

TLEUBERDINOVA A.T.,¹

d.e.s., associate professor.

e-mail: tat404@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8762-5932

KALMENOV B.T.,^{*2}

PhD student.

*e-mail: kalmenov.bek@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3799-6900

MIHALIČ T.,³

PhD, professor.

e-mail: tanja.mihalic@ef.uni-lj.si

ORCID ID: 0000-0002-8575-448X

KULIK V.B.,⁴

c.t.s., associate professor.

e-mail: kulv2015@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2248-1119

¹Institute of Economics of the Science Committee
of the Ministry of Higher Education
of the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan

²KazNU named after Al-Farabi,
Almaty, Kazakhstan

³University of Ljubljana,
Ljubljana, Slovenia

⁴Turan University,
Almaty, Kazakhstan

EXPERT EVALUATION OF TOURISM INNOVATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

In today's competitive environment, innovative activity is a key for success, efficiency, and sometimes even a necessity for survival in market. The attractiveness of tourist destinations is largely determined by the level of innovation development in tourism, which meets modern consumer demands by significantly facilitating and expediting tourist services, thereby enhancing customer loyalty. The insufficient study of innovation in Kazakhstan's tourism sphere, as well as the lack of its qualitative assessment, has motivated the choice of this research topic. The aim of this article is to identify the reserves for innovation development in the tourism sector based on the

opinions of experts – Kazakhstani industry specialists. The theoretical and methodological framework of the article is based on the fundamental principles of tourism studies, innovation theories, and economic development. The theoretical and informational basis comprises the works of domestic and foreign scholars on the issues of formation and development of sectoral innovation systems. The research employs general scientific methods within a systems approach, utilizing methods of analysis and synthesis, abstract-logical reasoning, monographic study, comparative analysis, generalization, and graphical methods. The article presents the results of a sociological survey, which enabled a qualitative assessment of the level of innovation development in tourism in the country's metropolises. The scientific significance of the study lies in furthering theoretical understandings of innovation in tourism. Its practical significance consists in identifying directions for the further development of tourism innovations, which may be used in programs aimed at developing the tourism sector of the country and its regions.

Key words: tourism, product innovation, process innovation, organisational innovation, institutional innovation, marketing innovation, destination.

Дата поступления статьи в редакцию: 05.01.2025

**ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ
Трибуна молодого исследователя
PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER**

МРНТИ 06.61.33
УДК 332.145
JEL Q01, R10, R30

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-290-303>

БАЙГАЗИНОВА Д.К.,*¹

докторант.

*e-mail: 23240934@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-5598-8640

ПШЕМЫСЛАВ П.,²

PhD, доцент.

e-mail: przemyslaw.panfil@prawo.ug.edu.pl

ORCID ID: 0000-0003-3717-4664

¹Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан

²Гданьский университет,

г. Гданьск, Польша

**АНАЛИЗ И СРАВНЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

В рамках данного исследования проведена оценка регионального развития. Для этого использовался ряд ключевых социально-экономических показателей, которые позволили определить дисбаланс в развитии регионов. На основе многомерного сравнительного анализа были получены интегрированные показатели развития регионов в числовом выражении. Методология многомерного сравнительного анализа основывается на анализе десяти показателей, которые объединены в три группы. Эти группы показателей выражают три важные характеристики развития любого региона: финансово-экономические условия развития региона; показатели развития бизнеса; социальная составляющая развития общества (уровень жизни населения в регионе). Результаты исследования свидетельствуют о серьезном дисбалансе регионального развития в Казахстане, а также проявляются конкретные сферы, в которых отмечается недостаточное развитие по регионам. Практическая значимость исследования выражается в применении полученных выводов для разработки управленческих решений как на государственном уровне, так и на местном уровне. Особенно если эти решения направлены на устранение или сокращение диспропорций в региональном развитии Казахстана.

Ключевые слова: региональное развитие, социально-экономическое положение, анализ, социально-экономические индикаторы, устойчивое развитие, сравнение, экономические показатели.

Введение

Региональные различия играют важную роль в развитии страны. Социально-экономическая ситуация в регионах может оказывать как положительное, так и отрицательное влияние на общее развитие страны. Понимание этих различий и решение связанных с ними проблем крайне важны для устойчивого развития и процветания. Эти различия могут быть связаны с

экономическим благосостоянием, эффективностью бизнеса и качеством жизни в различных регионах или странах. Некоторые регионы процветают благодаря стабильной экономике, тогда как другие сталкиваются с безработицей и бедностью, что ограничивает доступ к основным услугам.

Каждый из регионов Казахстана обладает уникальными характеристиками, ресурсами и потенциалом развития. Казахстан состоит из 17 регионов, включая 14 областей и 3 города республиканского значения. Каждый регион отличается своим местоположением, населением, экономической деятельностью и историей [1].

Оценка региональных различий в Казахстане позволяет понять, как историческое развитие привело к возникновению крупных агломераций, нацеленных на развитие национальной экономики. Региональная политика включает создание промышленных кластеров и реализацию различных экономических стратегий, направленных на развитие городов и регионов. Правительство Казахстана признает важность сокращения региональных различий и содействия сбалансированному развитию для обеспечения благосостояния всех граждан [2].

В заключение выявление и оценка региональных различий в Казахстане являются ключевыми аспектами для достижения сбалансированного роста и развития. Понимание этих различий необходимо для реализации эффективных стратегий регионального развития. Данное исследование направлено на оценку тенденций развития региональных особенностей Казахстана.

В данном исследовании использовался метод многополярного сравнительного анализа для комплексного анализа экономического потенциала регионов. Экономический потенциал рассматривается как совокупность факторов, включающих инновационный, трудовой, инвестиционный и социальный аспекты окружающей среды. Многомерный относительный анализ применяется, когда необходимо сравнить несколько переменных по разным критериям или несколько факторов по одному индикатору.

Одним из оптимальных методов оценки региональных различий и территориального дисбаланса является определение территориальных различий в результатах развития. Этот метод учитывает общеизвестные и доступные переменные, такие как ВВП на душу населения, занятость и производительность [3].

В исследованиях регионов и городов Казахстана были оценены 10 показателей, разделенных на три группы: финансово-экономическое положение, развитие бизнеса и уровень жизни населения. Анализ основан на данных за пять лет – с 2019 по 2023 гг. Для каждого показателя использовалось среднее значение за пять лет. Результаты оценки представлены в виде рейтинга, где каждому направлению присваивалось определенное количество баллов в зависимости от его результативности.

На областном и городском уровне оценка и понимание этих тенденций являются непростой задачей для политиков и градостроителей. Анализ направлен на оценку тенденций развития региональных различий с особым акцентом на города. Оценка включает показатели, разделенные на три группы: финансово-экономическое положение, показатели развития бизнеса и уровень жизни жителей [4].

Оценка показателей развития бизнеса региона предоставляет ценную информацию об экономической жизнеспособности. Малый и средний бизнес (МСП) создает рабочие места, способствует инновациям и вносит значительный вклад в развитие местной экономики. Важным показателем является количество и темпы роста МСП в регионе [5]. Разнообразие промышленных отраслей также является важным показателем, так как устойчивость к рыночным колебаниям обеспечивается за счет наличия различных отраслей, таких как обрабатывающая промышленность и образование [6].

Оценка уровня жизни населения в регионе позволяет понять качество жизни. Наиболее распространенным показателем является средний доход домохозяйств, который отражает экономическое благосостояние населения [7]. Более высокий уровень доходов способствует росту уровня жизни и доступности товаров и услуг. Другим важным показателем является индекс человеческого развития (ИЧР), который объединяет показатели ожидаемой продолжительности жизни, образования и дохода для комплексной оценки (HDI, Human Development Index).

Финансово-экономическое положение региона, развитие бизнеса и оценка уровня жизни населения предоставляют ценную информацию о региональных различиях. Анализ этих пока-

зателей помогает политикам и градостроителям определить области, требующие улучшения, и разработать целенаправленные политики для сбалансированного и стабильного развития.

Материалы и методы

В данном исследовании города оцениваются по 10 показателям, разделенным на три блока: финансово-экономическое положение, показатели развития бизнеса и уровень жизни резидентов. Эти показатели представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Расчетные показатели

Группа показателей		Индикаторы	Код	Единицы измерения
Финансово-экономическое положение	1	Бюджетные платежи и налоговые доходы	Tax_Budget	Тенге
	2	Национальные платежи и налоговые доходы	Tax_NF	Тенге
	3	Валовой национальный продукт (ВНП) на душу населения	GRP	Тенге
Бизнес	4	Количество малых и средних предприятий (МСП)	Num_SME	Кол-во
	5	Доля МСП в ВВП	Share_SME	%
	6	Инвестиции в основной капитал	I_FA	Тенге
	7	Розничная торговля	P_T	Тенге
Социальный статус и жизнь жизнь уровень	8	Рост численности населения	P_G	Человек
	9	Средняя заработная плата	AS	Тенге
	10	Доход большинства населения ниже прожиточного минимума	Pov_lev	%
Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].				

В исследовании оценивались 14 областей и три города республиканского значения. Период исследования охватывает пять лет – с 2019 по 2023 гг. Для оценки использовались данные по 10 продвинутым индикаторам, описывающим состояние каждого региона. Каждый показатель рассчитывался как среднее значение за изучаемый период, и региону присваивались баллы в зависимости от его результатов. В общей сложности регионы могли набрать максимум 100 баллов.

Результаты и обсуждение

Города Алматы и Астана лидируют по объемам платежей и налогов в государственный бюджет, с бюджетными средствами, выросшими более чем в два раза за период с 2019 по 2023 гг. Третьим лидером является Атырауская область, также демонстрирующая значительный рост. На эти три региона приходится более 50% всех бюджетных доходов страны.

Эта концентрация доходов связана с несколькими ключевыми факторами:

- ♦ Алматы и Астана: эти города имеют диверсифицированную структуру экономики, способствующую устойчивому экономическому росту и стабильным налоговым поступлениям.
- ♦ Атырауская область: экономика этого региона в значительной степени зависит от нефте-химической промышленности, что объясняет высокий уровень налоговых поступлений.

На рисунке 1 представлены данные о налоговых поступлениях по регионам за исследуемый период – с 2019 по 2023 гг.

На рисунке 1 видно, что по объемам поступлений в бюджет за исследуемый период лидируют г. Алматы и г. Астана. В период с 2019 по 2023 гг. г. Алматы удвоил свои бюджетные обязательства, оставаясь абсолютным лидером по сбору налогов и других налоговых обязательств. Однако положительная динамика наблюдается во всех городах. В то же время города Жезказган, Талдыкорган и Конаев остаются среди наименее активных по сбору налогов.

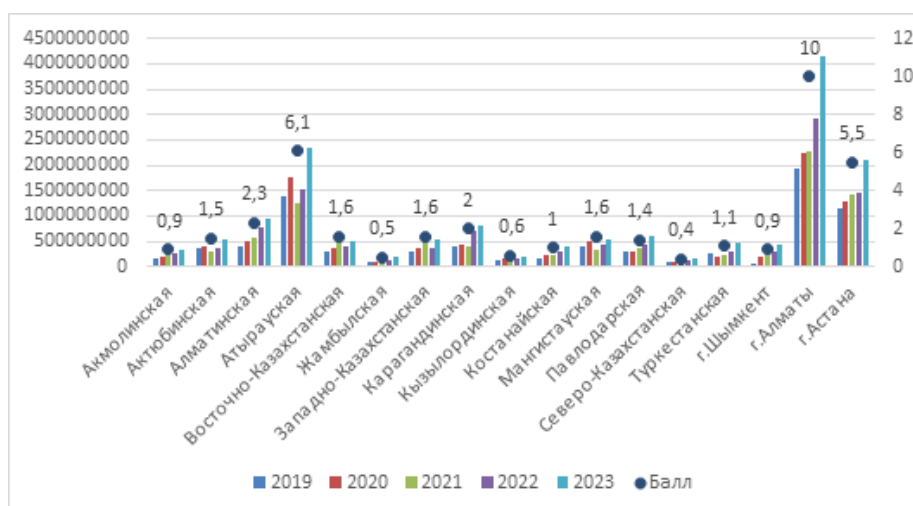

Рисунок 1 – Балльная оценка налоговых поступлений и платежей в государственный бюджет по регионам, тыс. тенге, 2019–2023 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Таким образом, анализ данных о налоговых поступлениях позволяет выявить ключевые тенденции и факторы, влияющие на финансово-экономическую ситуацию в регионах Казахстана.

Анализ данных по валовому региональному продукту (ВРП) в разрезе регионов Казахстана показывает, что Восточно-Казахстанская область демонстрирует самые высокие темпы роста ВРП, увеличившись на 142% по сравнению с базовыми показателями 2019 г. за изучаемый период. Также среди регионов-лидеров, показавших рост более 100%, можно отметить Карагандинскую (122%), Костанайскую (131%), Северо-Казахстанскую (123%) и Туркестанскую области (127%), а также г. Шымкент.

Города Алматы, Астана и Атырау лидируют по производству общерегиональной продукции (рисунок 1). За исследуемый период низкие показатели продемонстрировали города Жезказган, Конаев и Туркестан.

Таким образом, анализ данных о ВРП позволяет выявить ключевые тенденции и факторы, влияющие на экономическое развитие регионов Казахстана. Лидирующие регионы показывают значительный рост, что свидетельствует об их высоком экономическом потенциале и успешной реализации стратегических инициатив.

В городах республиканского значения доля ВРП на душу населения снизилась на 20%, причем в Астане снижение составило 27%. Самый высокий показатель за девять месяцев 2023 г. был зафиксирован в Атырауской области – 13 145 тыс. тенге, что вдвое больше, чем в г. Астане и г. Алматы. Самая низкая ставка в Жамбылской области, составила 1372,5 тыс. тенге.

Объем поступлений в Национальный фонд в 2023 г. составил 64 трлн тенге, что на 99% больше по сравнению с 2019 г. Выручка более чем удвоилась в четырех регионах: Павлодарской (на 982%), Атырауской (на 251%), Западно-Казахстанской (на 204%) и Алматинской (на 216%) областях. Увеличение поступлений в Павлодарской области связано с завершением модернизации Павлодарского нефтехимического завода. В Западно-Казахстанском регионе в 2018 г. началась разработка нового месторождения.

Города Алматы и Астана лидируют среди городов по налоговым поступлениям в Национальный фонд Республики Казахстан. В то же время показатели городов Шымкента и Туркестана выросли более чем в два раза по сравнению с базовым годом.

Казахстан занимает 75-е место среди 78 стран в рейтинге лучших мест для предпринимательства 2022 г. по версии US News & World Report. Уровень развития предпринимательства в стране оценивается на уровне 0,9 из 100 возможных пунктов, что свидетельствует о низкой оценке по всем критериям рейтинга.

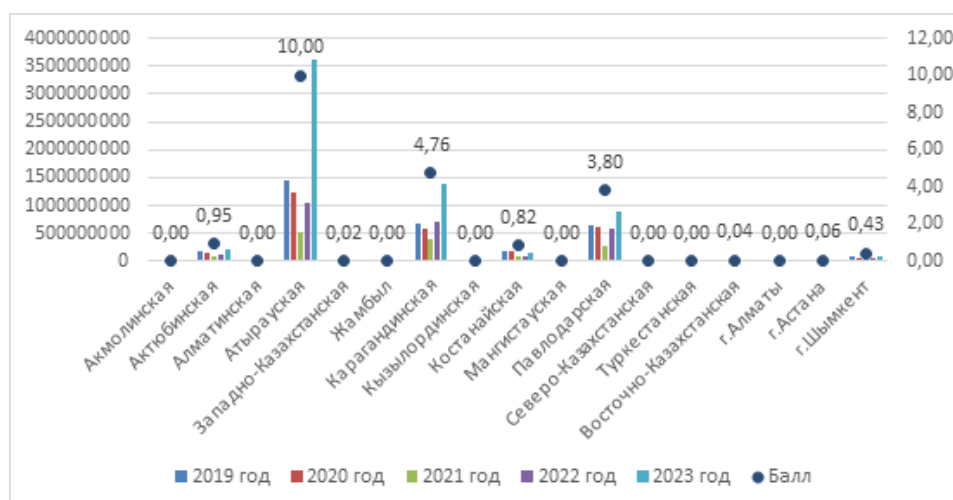

Рисунок 2 – Регионы в соответствии с налоговыми доходами и выплатами, тыс. тенге, 2019–2023 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Состояние делового климата в регионах можно оценить по количеству малых и средних предприятий, которые составляют 33,5% от ВВП Казахстана в 2023 г. За последние десять лет количество малых и средних предприятий в стране увеличилось вдвое – с 763,8 тыс. до 1,6 млн предприятий.

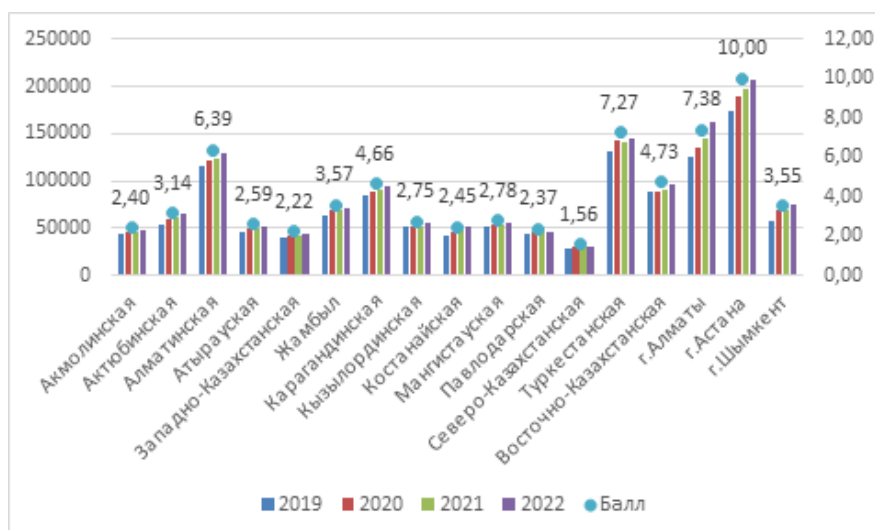

Рисунок 3 – Количество активных субъектов малого и среднего бизнеса, 2019–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Исходя из данных рисунка 4, г. Алматы занимает абсолютное лидерство по количеству субъектов малого и среднего бизнеса (МСБ), что подтверждает его статус ключевого центра предпринимательской активности в выбранном периоде. Алматы является значимым городом для развития бизнеса, что подчеркивает положительную динамику и подтверждает его привлекательность для предпринимателей.

Столица также продемонстрировала хорошие результаты, подтверждая свою роль подходящего места для ведения деловой деятельности. Среди успешных городов также следует отметить Шымкент и Караганду, где количество предпринимателей превышает 10 тыс. человек. В то же время Туркестан, Жезказган и Конаев показали менее привлекательными городами для бизнеса.

Малый и средний бизнес играет важную роль в формировании общего регионального продукта и является мощным инструментом экономического развития в регионе.

Из данных следует, что наибольший процент участия в малом и среднем бизнесе приходится на столицу республики – г. Астану, г. Алматы и Западный Казахстанский регион. В этих регионах доля этих категорий предпринимателей в общем объеме произведенного ВВП в 2022 г. составляет соответственно 59,0%, 47,5% и 40,5% (рисунок 4).

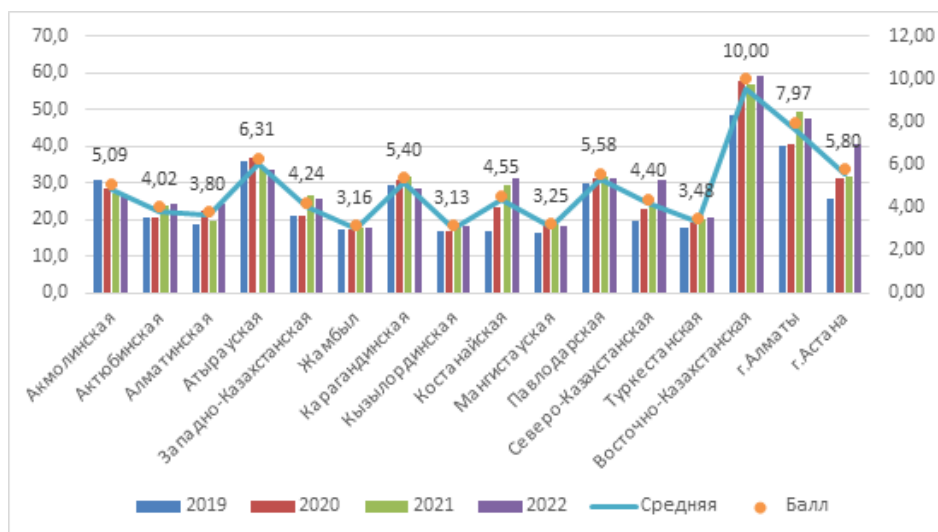

Рисунок 4 – Доля малого и среднего бизнеса в валовом региональном продукте по регионам, 2019–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Итак, в сфере малого и среднего бизнеса в прошлом анализируемом году было сформировано более 17 трлн тенге, причем около 14 трлн тенге приходится на малый бизнес. Развитие этой отрасли неравномерно распределено по регионам, с наибольшим участием в таких регионах, как Карагандинская, Павлодарская, Кызылординская и Восточно-Казахстанская области, где доля малого и среднего бизнеса составляет около 18–20% от общего ВВП региона. Однако наиболее привлекательной отраслью для инвестиций в Казахстане остается добыча полезных ископаемых, что подтверждается высоким уровнем инвестиций в основной капитал Атырауской области, достигшим в 2023 г. 3,03 трлн тенге. Важно отметить, что сравнительно с 2019 г. этот показатель снизился на 18% (рисунок 5).

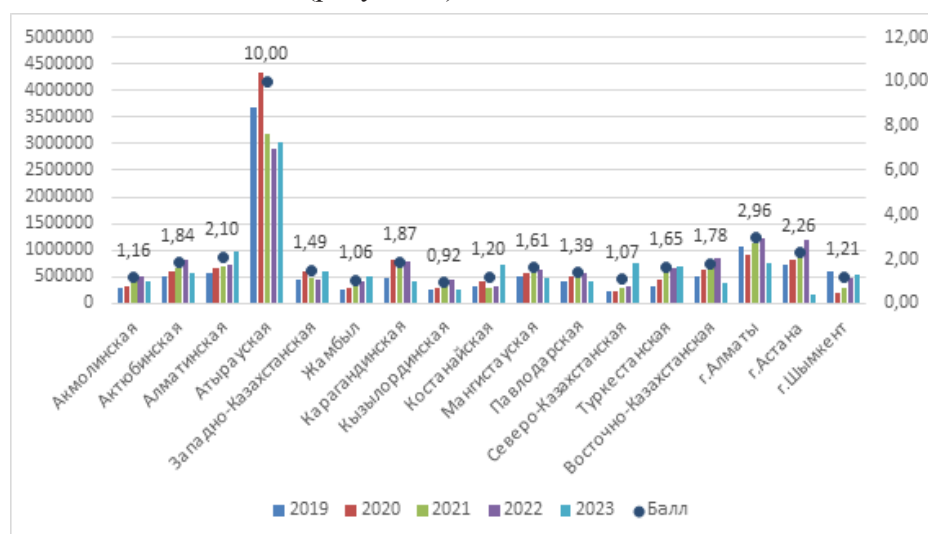

Рисунок 5 – Основные капитальные вложения по регионам, млн тенге, 2019–2023 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Инвестиционные объемы в 2023 г. показали различные результаты по регионам Казахстана. В г. Астане было инвестировано 739,5 млрд тенге, в то время как в г. Алматы этот показатель составил 155,6 млрд тенге, что является наименьшим показателем среди всех регионов в 2023 г. Наименьшие инвестиции были зафиксированы в Костанайской области (269,6 млрд тенге) и Восточно-Казахстанской области (366,6 млрд тенге). В общем по стране в прошлом году в основной капитал было инвестировано 15 трлн тенге. На рисунке 6 представлена динамика розничной торговли по регионам за период с 2019 по 2022 гг.

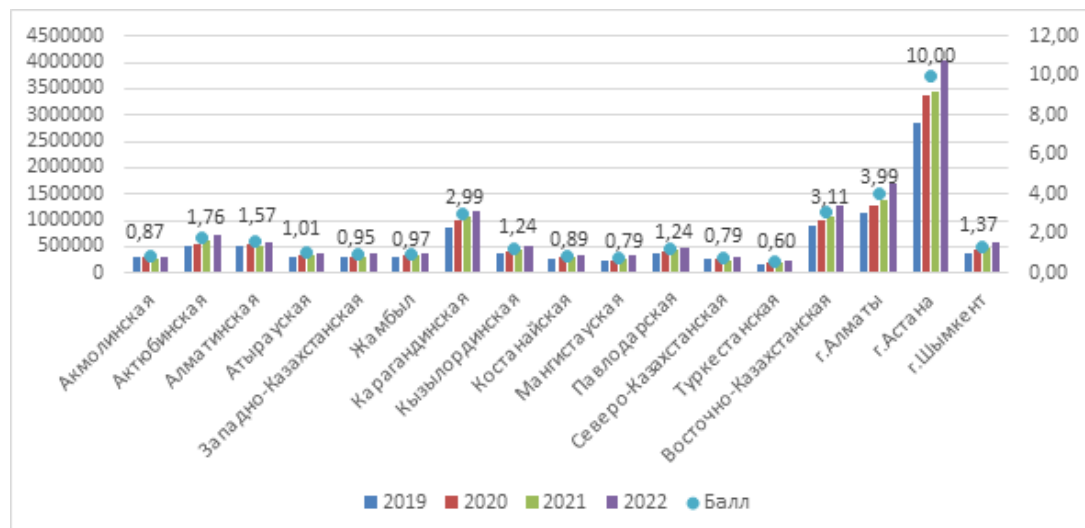

Рисунок 6 – Доля розничной торговли по регионам, 2019–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Данные о розничных торговых показателях свидетельствуют о значительной активности в различных регионах Казахстана. В 2023 г. почти треть объема розничной торговли приходится на г. Алматы, где оборот составил 4,04 трлн тенге (30%). Город Астана следует за ним с долей 12%, что равно 1,6 трлн тенге, а Восточный Казахстан – с 9%, или 1,2 трлн тенге. В период исследования наибольший рост объема торговли зафиксирован в г. Шымкенте – 65%, в то время как минимальный рост наблюдается в Акмолинской области – 0%.

Отметим, что средний уровень доходов в регионах также демонстрирует значительные различия. Например, в Атырауской области на человека приходится 388,3 млн тенге, или 257,78 млрд тенге в общем объеме торговли. В свою очередь, г. Алматы и г. Астана удерживают лидирующие позиции в бизнес-сегменте.

Следующая группа индикаторов касается социального уровня жизни населения. Согласно данным Комитета статистики Министерства национальной экономики РК, на начало 2023 г. численность населения Казахстана составила 19,503 млн человек. В период исследования население увеличилось на 1,345 млн человек, или на 7%. Тенденция роста населения в стране усиливается за счет естественного прироста, а также миграционных процессов, особенно в крупных экономических центрах – городах Астане и Алматы, а также в западных регионах.

В частности, численность населения в г. Астане выросла на 26%, а в г. Алматы – на 17% за последние годы. Наибольшее количество жителей проживает в Туркестанской области – 2,02 млн человек, что соответствует росту на 6% за последние пять лет. В то же время население в северных, восточных и центральных регионах страны продолжает сокращаться из-за отрицательного миграционного баланса.

Эти данные отражают сложную демографическую картину Казахстана, характеризующуюся значительными различиями в росте и уровне населения по различным регионам.

Наименьший прирост населения наблюдался в городах Кокшетау, Конаеве и Жезказгане. В четвертом квартале 2023 г. в Казахстане средняя заработная плата составила 299 тыс. тенге. Различия в уровнях заработной платы значительны и отражают уровень развития и особенности регионов страны. Динамика зарплат по регионам представлена на рисунке 7.

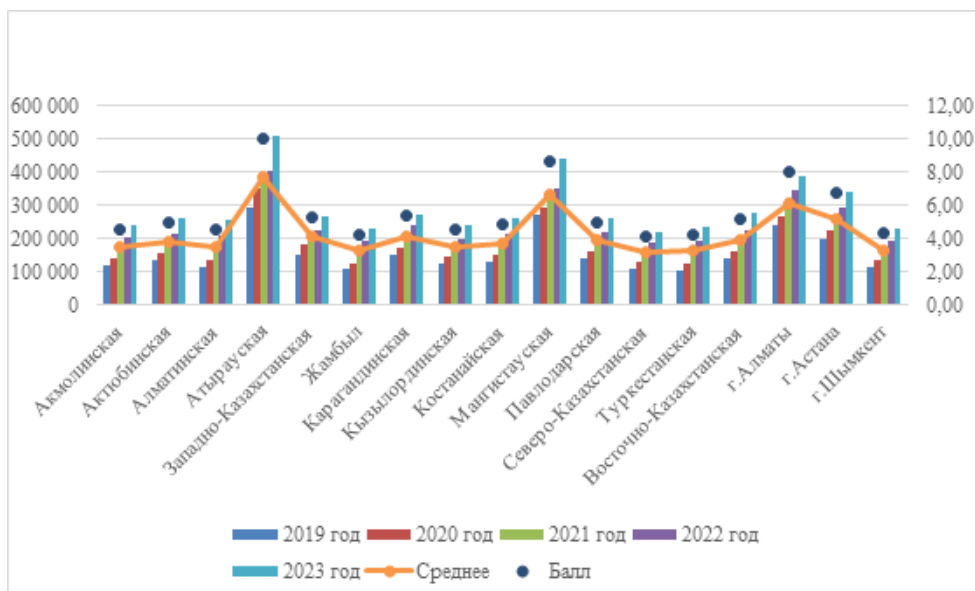

Рисунок 7 – Среднемесячная заработная плата по регионам, тенге, 2019–2023 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Номинальные зарплаты в ведущих регионах остаются высокими: экспортно ориентированные регионы, такие как Атырауская и Мангистауская области, а также финансово-экономические центры городов Астаны и Алматы демонстрируют средние месячные зарплаты соответственно в 385,6 тыс. тенге и 335,6 тыс. тенге, в то время как в Астане и Алматы они составляют 308,4 тыс. тенге и 261,7 тыс. тенге соответственно. Алматы, лидирующий по валовому внутреннему продукту, количеству малых и средних предприятий и доходам бюджета, также отмечает рост средней заработной платы. В то же время жители городов Талдыкоргана, Конаева и Жезказгана получают более низкие зарплаты.

Социально уязвимые группы населения ощущают острую необходимость в поддержке. Самый высокий уровень бедности наблюдается в южных регионах страны.

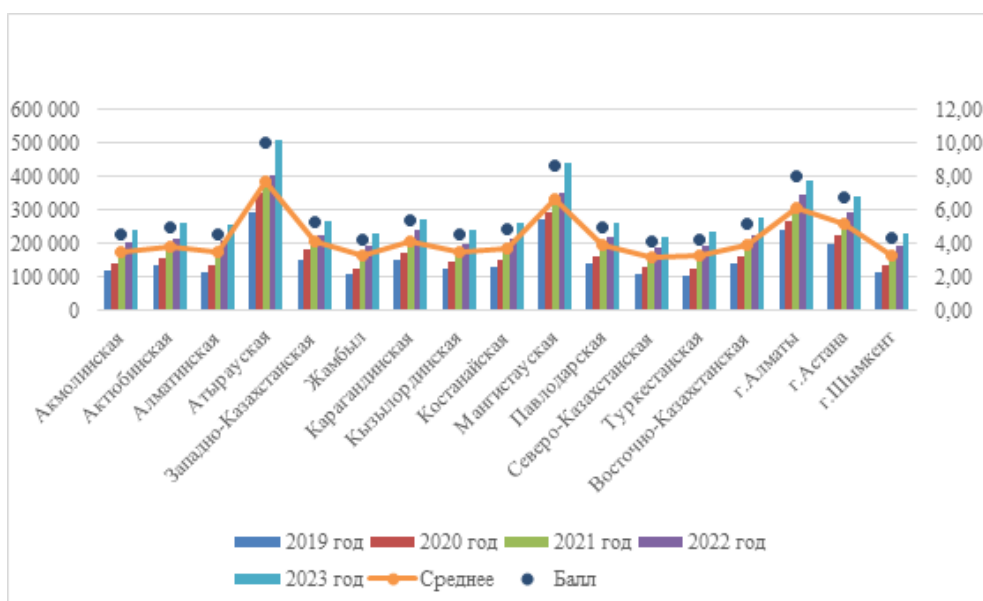

Рисунок 8 – Доля населения с доходами ниже прожиточного минимума, %, 2019–2023 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Самый низкий уровень бедности в Казахстане зарегистрирован в столице, где лишь 1,5% населения живет с доходом ниже прожиточного минимума. В г. Алматы этот показатель составил 3,9%, а в Карагандинской области – 2,5%. Города Алматы, Астана и Шымкент лидируют по количеству людей, находящихся за чертой бедности. Таким образом, Астана занимает ведущую позицию по социальному развитию и уровню выживаемости среди городов Казахстана.

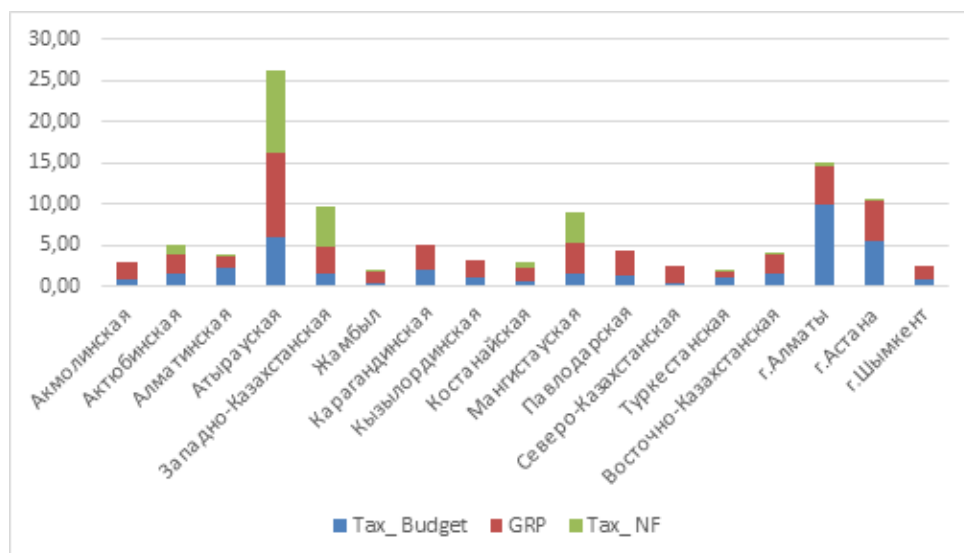

Рисунок 9 – Результаты расчетов баллов по блоку финансово-экономических показателей в разрезе регионов

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

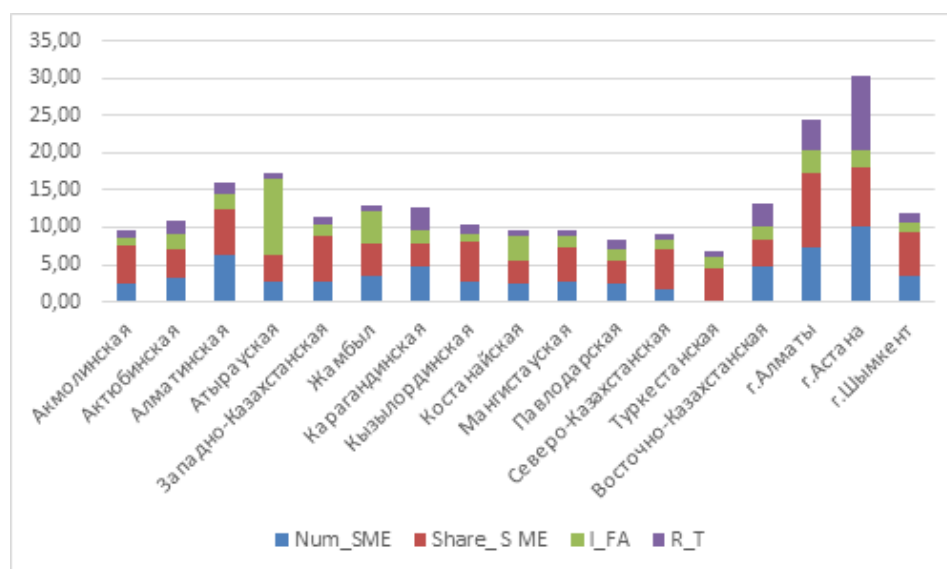

Рисунок 10 – Результаты расчетов баллов по блоку показателей по бизнес-разработке

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

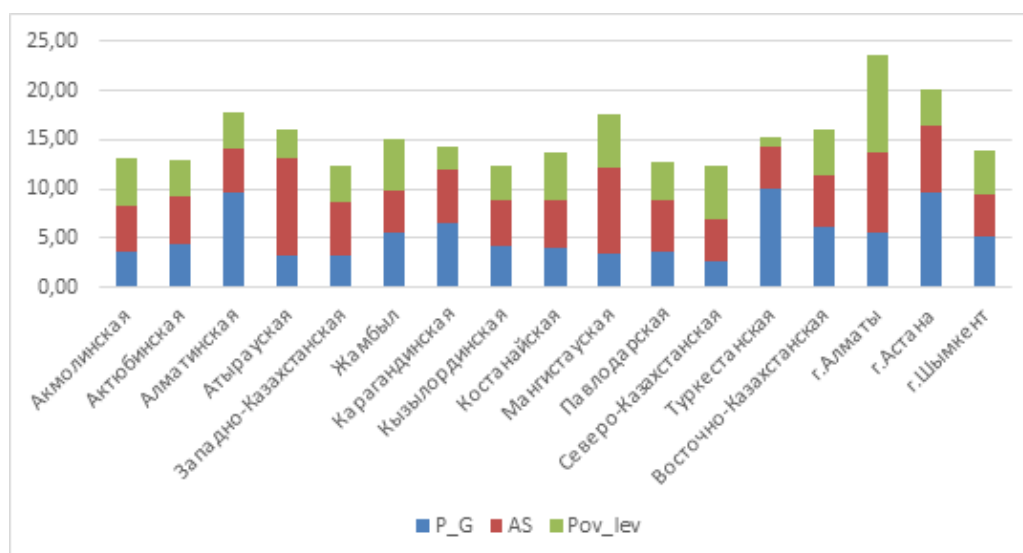

Рисунок 11 – Результаты расчетов баллов по блоку социальных показателей

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

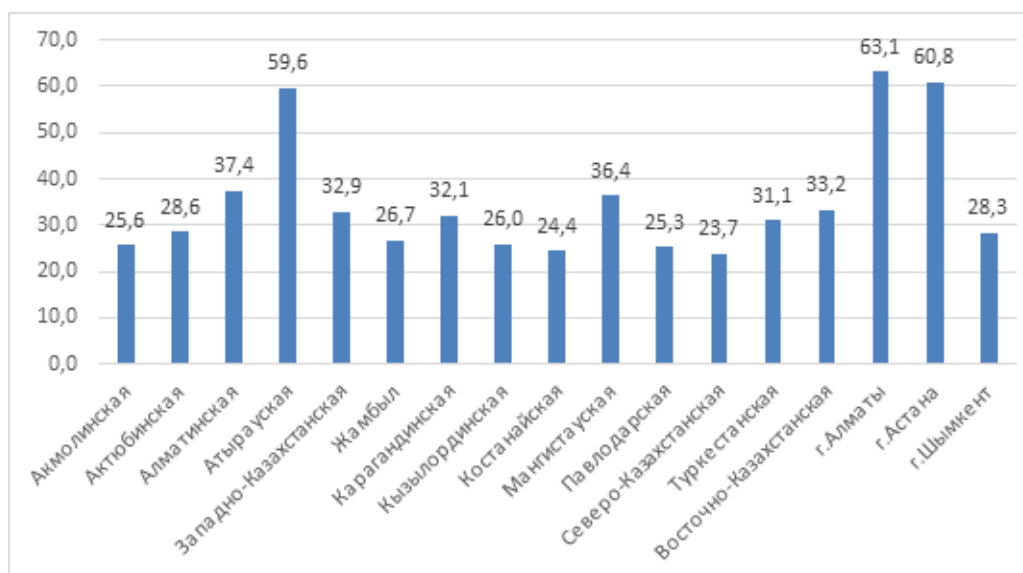

Рисунок 12 – Общий балл по всем блокам показателей

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

После анализа указанных десяти показателей лидером становится г. Алматы, набравший общий балл 63,1 из 100. За ним следуют г. Астана и Атырауская область, занимающие второе и третье места соответственно.

Столица Казахстана г. Астана также выделяется высоким уровнем бюджетных ресурсов, что обусловлено ее стратегическим значением как центра политической, административной и экономической деятельности страны. В то же время г. Алматы, культурная и экономическая столица Казахстана, обладает наибольшими бюджетными ассигнованиями на протяжении многих лет, что способствует развитию города через значительные инвестиции в различные проекты, инфраструктуру и социальные программы. Атырауская область, фокусирующаяся на нефтехимической промышленности, играет ключевую роль в экономике Казахстана.

Наименьший уровень развития отмечен в Северо-Казахстанской области с баллом 23,7, за которой следуют Кызылординская (24,4) и Павлодарская области (25,3).

В заключение результаты анализа показывают, что ни один из регионов или городов Казахстана не достиг максимального балла 100. Между регионами существует значительный разрыв, который составляет около 40 баллов между максимальным (63,1) и минимальным (23,7) значениями.

Таким образом, уровень развития регионов Казахстана различен по всем изученным показателям, выделяясь лидерами, такими как города Астаны, Алматы и Атырауская область.

Заключение

В результате нашего анализа становится ясно, что ни один регион или город Казахстана не достиг максимального балла 100. Между регионами существует значительный разрыв: разница между максимальным баллом (63,1) и минимальным (23,7) составляет около 40 баллов.

Казахстанское правительство и мировое сообщество признают актуальность стабильного развития, направленного на достижение целей устойчивого развития. Усилия направлены на балансирование развития между регионами и сокращение социального неравенства. Все регионы страны активно развиваются в различных сферах экономики, инфраструктуры и социальных услуг через образовательные программы и инвестиции.

Тем не менее некоторые регионы страны, особенно отдаленные и сельские населенные пункты, остаются на этапе развития с ограниченной инфраструктурой, низким уровнем доступности социальных услуг и ограниченными возможностями трудоустройства. Северо-Казахстанская, Кызылординская и Павлодарская области страдают от этих проблем.

Выявлены значительные различия между регионами: одни становятся донорами государственных средств, а другие – получателями. Это может повлиять на финансовую независимость регионов и необходимость увеличения их самофинансирования. Поэтому необходимо принимать меры по стимулированию экономического роста в менее развитых регионах и более равномерно направлять бюджетные средства для обеспечения стабильного развития всех регионов страны.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Цауркубуле З., Кенжин З., Бекниязова Д., Баяндина Г., Дюсембекова Г. Оценка конкурентоспособности регионов Республики Казахстан // *Insights into Regional Development*. 2021. Vol. 2. No. 1. P. 469–479.
- 2 OECD. Региональные меры политики для содействия диверсификации и росту производительности в Казахстане // OECD Publishing. 2021. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Regional-Policies-to-Support-Diversification-and-Productivity-Growth-in-Kazakhstan-ENG.pdf> (дата обращения: 21.11.2024)
- 3 Rodríguez-Pose A. Месть мест, которые не имеют значения (и что с этим делать) // *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2019. Vol. 11. No. 1. P. 189–209.
- 4 Greene F.J., Tracey P., Cowling M. Превращение города в городской регион: продвижение места, конкурентоспособность и стремление к городской гегемонии // *Growth and Change*. 2007. Vol. 38. No. 1. P. 1–22.
- 5 Liu H., Saleem M. M., Al-Faryan M.A.S., Khan I., Zafar M.W. Влияние управления и глобализации на волатильность природных ресурсов: роль финансового развития в странах Ближнего Востока и Северной Африки // *Resources Policy*. 2023. Vol. 78. P. 102881.
- 6 Islam A., Wahab S.A. Вмешательство стратегических инновационных практик между регулированием и устойчивым ростом бизнеса: комплексный взгляд для малых и средних предприятий Малайзии // *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*. 2022. Vol. 17. No. 3. P. 396–421.
- 7 Chyn E., Katz L.F. Важность соседства: оценка доказательств влияния мест // *Journal of Economic Perspectives*. 2022. Vol. 35. No. 4. P. 197–222.
- 8 Бюро национальной статистики. – 2023. URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 21.03.2024)
- 9 Бейсенғалиев Б.Т., Айдарханова Б.Б. Макрорегиональное развитие Республики Казахстан // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2021. – № 4(45). – С. 8–14.
- 10 Дуламбаева Р.Т., Турекулова А.Н., Жаныбаева З.К., Беделбаева А.Е. Өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін талдау және бағалау әдістерін зерттеу // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2020. – № 4(41). – С. 88–95.

- 11 Турекулова Д.М., Бейсенгалиев Б.Т., Оразбаева К.Н., Еркулова Г.С. Қазақстан экономикасын дамытуда кластерлік тәсілдеменің маңызы мен болашағы // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2021. – № 3(44). – С. 5–14.
- 12 Айдарханова Б. Оценка воздействия и финансирование инфраструктуры в Казахстане // Asian Development Bank Institute Working Paper. 2020. No. 1159. P. 35.
- 13 Турекулова Д., Мухамбетова Л., Бейсенгалиев Б., Оразбаева К., Сатканова Р., Нургалиева З. Влияние демографических регионов на окружающую среду: особенности и тенденции развития // Journal of Environmental Management and Tourism. 2021. Vol. 12. No. 7(55). P. 1796–1810.
- 14 Сутбаева Р., Бейсенгалиев Б., Мадиярова Д., Турекулова А., Капенова А. Влияние социальной экономики на охрану окружающей среды // Journal of Environmental Management and Tourism. 2021. Vol. 12. No. 3(51). P. 690–702.
- 15 Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020–2025 годы: утв. 27 декабря 2019 года, № 990. URL: <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 21.03.2024)

REFERENCES

- 1 Caurkubule Z., Kenzhin Z., Beknijazova D., Bajandina G., Djusembekova G. (2021) Ocenka konkurentosposobnosti regionov Respubliki Kazahstan // Insights into Regional Development. Vol. 2. No. 1. P. 469–479. (In English).
- 2 OECD. Regional'nye mery politiki dlja sodejstvija diversifikacii i rostu proizvoditel'nosti v Kazahstane // OECD Publishing. 2021. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Regional-Policies-to-Support-Diversification-and-Productivity-Growth-in-Kazakhstan-ENG.pdf> (data obrashhenija: 21.11.2024). (In English).
- 3 Rodríguez-Pose A. (2019) Mest' mest, kotorye ne imejut znachenija (i chto s jetim delat') // Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. Vol. 11. No. 1. P. 189–209. (In English).
- 4 Greene F.J., Tracey P., Cowling M. (2007) Prevrashhenie goroda v gorodskoj region: prodvizhenie mesta, konkurentosposobnost' i stremlenie k gorodskoj gegemonii // Growth and Change. Vol. 38. No. 1. P. 1–22. (In English).
- 5 Liu H., Saleem M. M., Al-Faryan M.A.S., Khan I., Zafar M.W. (2023) Vlijanie upravlenija i globalizacii na volatil'nost' prirodnih resursov: rol' finansovogo razvitija v stranah Blizhnego Vostoka i Severnoj Afriki // Resources Policy. Vol. 78. P. 102881. (In English).
- 6 Islam A., Wahab S.A. (2022) Vmeshatel'stvo strategicheskikh innovacionnyh praktik mezhdru regulirovaniem i ustojchivym rostom biznesa: kompleksnyj vzgljad dlja malyh i srednih predpriyatij Malajzii // World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development. Vol. 17. No. 3. P. 396–421. (In English).
- 7 Chyn E., Katz L.F. (2022) Vazhnost' sosedstva: ocenka dokazatel'stv vlijaniya mest // Journal of Economic Perspectives. Vol. 35. No. 4. P. 197–222. (In English).
- 8 Bjuro nacional'noj statistiki. 2023. URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashhenija: 21.03.2024)/ (In Russian).
- 9 Bejsengaliev B.T., Ajdarhanova B.B. (2021) Makroregional'noe razvitie Respubliki Kazahstan // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. No. 4(45). P. 8–14. (In Russian).
- 10 Dulambaeva R.T., Turekulova A.N., Janybaeva Z.K., Bedelbaeva A.E. (2020) Öñirlerdiñ bäskege qabiletiligini taldau jäne bağalau ädisterin zertteu // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mejdunarodnoi trgovli. No. 4(41). P. 88–95. (In Kazakh).
- 11 Turekulova D.M., Beisengaliev B.T., Orazbaeva K.N., Erkulova G.S. (2021) Qazaqstan ekonomikasyn damytuda klasterlik täsildeмениñ маңызы мен болашағы // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mejdunarodnoi trgovli. No. 3(44). P. 5–14. (In Kazakh).
- 12 Ajdarhanova B. (2020) Ocenka vozdejstvija i finansirovanie infrastruktury v Kazahstane // Asian Development Bank Institute Working Paper. No. 1159. P. 35. (In Russian).
- 13 Turekulova D., Muhambetova L., Bejsengaliev B., Orazbaeva K., Satkanova R., Nurgalieva Z. (2021) Vlijanie demograficheskikh regionov na okruzhajushhiju sredy: osobennosti i tendencii razvitija // Journal of Environmental Management and Tourism. Vol. 12. No. 7(55). P. 1796–1810. (In English).
- 14 Sutbaeva R., Bejsengaliev B., Madijarova D., Turekulova A., Kapenova A. (2021) Vlijanie social'noj jekonomiki na ohranu okruzhajushhej sredy // Journal of Environmental Management and Tourism. Vol. 12. No. 3(51). P. 690–702. (In English).
- 15 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy razvitija regionov na 2020–2025 gody: utv. 27 dekabrja 2019 goda, No. 990. URL: <https://adilet.zan.kz/> (data obrashhenija: 21.03.2024)/ (In Russian).

БАЙГАЗИНОВА Д.К.,*¹

докторант.

*e-mail: 23240934@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-5598-8640

ПШЕМЫСЛАВ П.,²

PhD, доцент.

e-mail: przemyslaw.panfil@prawo.ug.edu.pl

ORCID ID: 0000-0003-3717-4664

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Гданьск университеті,

Гданьск қ., Польша

КАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРУ

Андатпа

Осы зерттеу аясында өңірлік дамуды бағалау жүргізілді. Ол үшін өңірлердің дамуындағы теңгерімсіздікті анықтауға мүмкіндік беретін бірқатар негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер пайдаланылды. Көпөлшемді салыстырмалы талдау негізінде аймақтарды сандық тұрғыдан дамытудың интеграцияланған көрсеткіштері алынды. Көпөлшемді салыстырмалы талдау әдістемесі үш топқа біріктірілген он көрсеткішті талдауға негізделген. Бұл көрсеткіштер топтары кез-келген аймақтың дамуының үш маңызды сипаттамасын білдіреді: аймақтың дамуының қаржылық-экономикалық шарттары; бизнесті дамыту көрсеткіштері; қоғам дамуының әлеуметтік құрамдас бөлігі (өңірдегі халықтың өмір сүру деңгейі). Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы өңірлік дамудың елеулі теңгерімсіздігін көрсетеді, сондай-ақ өңірлер бойынша дамудың жеткіліксіздігі байқалатын нақты салалар көрінеді. Зерттеудің практикалық маңыздылығы мемлекеттік деңгейде де, жергілікті деңгейде де басқарушылық шешімдерді әзірлеу үшін алынған тұжырымдарды қолдануда көрінеді. Әсіресе, бұл шешімдер Қазақстандағы өңірлердің дамуындағы диспропорцияларды жоюға немесе қысқартуға бағытталған жағдайда ерекше маңызға ие.

Тірек сөздер: өңірлік даму, әлеуметтік-экономикалық жағдай, талдау, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер, тұрақты даму, салыстыру, экономикалық көрсеткіштер.

BAIGAZINOVA D.K.,*¹

PhD student.

*e-mail: 23240934@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0000-5598-8640

PRZEMYSŁAW P.,²

PhD, associate professor.

e-mail: przemyslaw.panfil@prawo.ug.edu.pl

ORCID ID: 0000-0003-3717-4664

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Gdansk University,

Gdansk, Poland

ANALYSIS AND COMPARISON OF ECONOMIC INDICATORS OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract

Within the framework of this study, an assessment of regional development was carried out. For this purpose, a number of key socio-economic indicators were used, which made it possible to determine the imbalance in the development of the regions. Based on a multidimensional comparative analysis, integrated indicators of regional

development in numerical terms were obtained. The methodology of multidimensional comparative analysis is based on the analysis of ten indicators, which are united into three groups. These groups of indicators express three important characteristics of the development of any region: the financial and economic conditions of the region's development; business development indicators; the social component of the development of society (the standard of living of the population in the region). The results of the study indicate a serious imbalance of regional development in Kazakhstan, as well as specific areas in which there is insufficient development by region. The practical significance of the study is expressed in the application of the findings to the development of management decisions both at the state level and at the local level. Especially if these decisions are aimed at eliminating or reducing imbalances in the regional development of Kazakhstan.

Key words: regional development, socio-economic situation, analysis, socio-economic indicators, sustainable development, comparison, economic indicators.

Дата поступления статьи в редакцию: 02.10.2024

FTAXP 06.7137

ӘӨЖ 338.12.07

JEL 64

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-304-314>

САЛКЫНБАЕВА Ф.Д.,*¹

докторант.

*e-mail: fatima_sd@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1253-9647

ТАЯУОВА Г.Ж.,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

ЧОУДХУРИ Д.,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: daba.chowdhury1@canterbury.ac.uk

ORCID ID: 0000-0002-3117-3997

¹Есенов Университеті,

Ақтау қ., Қазақстан

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Canterbury Christ Church University

Лондон қ., Ұлыбритания

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІН ДАМУ АРҚЫЛЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Жастар кәсіпкерлігі – болашағы зор сала, қазіргі заманғы кәсіпкерлік қызметтің маңызды құрамдас бөлігі болып есептеледі. Оның өзектілігі бірнеше себептермен айқындалады, олар заманауи еңбек нарығында жастардың рөлін арттыруға, жаңаша көзқарастар мен цифрлық технологияларды енгізуге, сондай-ақ, қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған. Біріншіден, жастар кәсіпкерлігінің маңыздылығы жұмыс орындарын құруда көрінеді. Екіншіден, жастардың инновациялық шешімдерді, соның ішінде цифрлық технологияларды енгізу қабілеті оларға кәсіпкерлік саласында жетістікке жетуіне жол ашады. Халықаралық мысалдар негізінде жастар кәсіпкерлігін мемлекеттік қолдаудың дәйекті түрде инновациялық бизнес-идеялары бар дарынды және өршіл жастарға өз ісін ашуға мүмкіндіктер туғызатынын көрсетеді. Жастар кәсіпкерлігін дамыту арқылы жұмыспен қамтуды басқару – елдің экономикалық және әлеуметтік дамуына ықпал ететін маңызды факторлардың бірі. Сонымен қатар, жастар кәсіпкерлігін дамыту студенттер үшін бөлек, ал ұзақ уақыт бойы өз мамандығы бойынша жұмыс таба алмаған тұлғалар үшін бөлек қарастырылады. Тағылымдамалар, сонымен қатар, әлеуметтік таптар негізінде қарастырылады, волонтерлік бағдарламалардың одан әрі жұмысқа орналасуына маңызы мен әсері жеке зерттеледі. Жастардың инновациялық және жаңа идеяларға толы болуымен қатар, оларды қолдау арқылы елдегі жұмыссыздық деңгейін төмендетуге және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету. Жастар кәсіпкерлігін дамытудағы басты құралдардың бірі – жүйелі мемлекеттік қолдау. Мемлекет тарапынан жас кәсіпкерлерге жеңілдіктер, гранттар және субсидиялар беру, салықтық жеңілдіктер жасау, арнайы оқыту бағдарламаларын ұйымдастыру – бұл бағытта қолданылатын негізгі шаралар. Мұндай қолдау жастарға өз бизнесін бастауға, дамытуға және жаңа жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу жұмысының мақсаты жастарды тиімді жұмыспен қамтуға қол жеткізудің негізгі басымдықтарын зерттеу болып табылады. Жастар кәсіпкерлігін дамыту, әсіресе Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігінің қазіргі жағдайын ескере отырып, жастарды жұмыспен қамтуды арттырудың өмірлік маңызды стратегиясы ретінде анықталған. Зерттеуде талдаудың статистикалық құралы ретінде деректердің графикалық көрінісі қолданылады.

Тірек сөздер: жастардың еңбек нарығы, жастарды жұмыспен қамтудың басымдықтары, кәсіпкерлік, жаңа жұмыс орындары, жастар кәсіпкерлігі, шағын бизнес, жастар саясаты, мемлекеттік реттеу.

Кіріспе

Жастар арасындағы жұмыссыздықтың өсуі қазіргі жаһандық мәселелердің бірі ретінде ерекше назар аударуды қажет етеді. Түрлі зерттеулер мен статистикалық мәліметтер бұл мәселенің бар екенін дәлелдейді. Лиотти зерттеуінде атап өткендей, жастар үшін білім алудан жұмыс күшіне өтудің өтпелі кезеңі күрделі болып табылады, себебі олар жұмыс іздеу барысында әртүрлі кедергілерге тап болуы мүмкін. Бұл кезеңде кәсіби тәжірибенің жеткіліксіздігі мен еңбек нарығының талаптарына сәйкессіздік, сондай-ақ икемді немесе уақытша жұмыспен қамту үлгілеріндегі өзгерістер жастарға теріс әсер етуі мүмкін. А. Муја зерттеу жүргізді.

Осы мақалада жастар кәсіпкерлігін дамытудың негізгі бағыттарын айқындау мақсатында мемлекеттік қолдау шараларының қазіргі жай-күйі мен жастардың кәсіпкерлік қабілеттерін арттыру жолдары қарастырылады. Зерттеулер көрсеткендей, мемлекеттік қолдауға арналған бағдарламалардың шектеулі ауқымы жастардың кәсіпкерлікпен айналысуына белгілі бір кедергілер туғызады [2].

Бұл зерттеудің басты мақсаты – қазіргі кезеңдегі жастар кәсіпкерлігін дамыту бағыттарын анықтау. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде мемлекеттік қолдау бағдарламаларының ауқымы шектеулі екені анықталғанымен, жастар кәсіпкерлігін дамыту үшін мемлекеттік – жеке меншік әріптестік бағдарламаларының бар екендігі байқалады.

Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- ♦ жастар кәсіпкерлігін дамыту, әсіресе Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігінің қазіргі жағдайын ескеру;
- ♦ жастарды жұмыспен қамтуды арттырудың өмірлік маңызды стратегиясы ретінде анықтау;
- ♦ жастарды тиімді жұмыспен қамту және кәсіпкерлікті дамытудың басымдықтарын айқындау.

Жұмыспен қамтуға бағытталған белсенді мемлекеттік саясат өмір сүру сапасын жақсартуда, әлеуметтік-экономикалық интеграцияны жеңілдетуде, өзін-өзі жүзеге асыруға жәрдемдесуде және жастардың жалпы әлеуметтік дамуына жәрдемдесуде шешуші рөл атқарады. Бұл саясаттардың тиімділігі жұмыспен қамтуды жан-жақты талдау және зерттеу, жұмыс орындарын ашатын инвестициялар және жұмыспен қамту саясатын стратегиялық тұжырымдау арқылы күшейтіледі. Осы бағыттарға назар аудара отырып, мемлекет жастар арасындағы жұмыссыздықты азайтуға және тұрақты және өркендеген қоғамның дамуына қолдау көрсетуге айтарлықтай үлес қоса алады [2].

Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігін дамыту өскелең ұрпақты жұмыспен қамту ландшафтына айтарлықтай әсер ететін артықшылықтар мен кемшіліктердің кешенді өзара әрекеттесуін ұсынады. Еліміз жас кәсіпкерлер бастамашылық ететін шағын кәсіпкерлікті қолдауды күшейтуді жалғастырып жатқандықтан, бұл тұлғалардың алдында тұрған әлеуетті артықшылықтарды да, бар кедергілерді де сыни тұрғыдан талдау өте маңызды болады. Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігінің артықшылықтары төмендегідей:

Экономикалық өсім – жастар кәсіпкерлігі халық шаруашылығына қомақты үлес қоса алады. Жас кәсіпкерлер көбінесе жаңа өнімдерді, қызметтерді және бизнесті құруға әкелетін инновациялық идеялар мен жаңа перспективаларды әкеледі.

Бос жұмыс орындарын құру – жастар өздерінің жеке кәсіптерін құра отырып, өздеріне ғана емес, өз қоғамдастықтарындағы басқаларға да жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін туғызады, осылайша жұмыссыздық мәселесін шешеді.

Дағдыларды дамыту – бизнесті бастау жеке және кәсіби өсу үшін маңызды болып табылатын мәселелерді шешу, көшбасшылық және қаржылық менеджментті қоса алғанда, әртүрлі дағдыларды дамытуға ықпал етеді [22].

Әлеуметтік әсер – жас кәсіпкерлер көбінесе әлеуметтік мәселелерді шешеді және жергілікті қажеттіліктерді қанағаттандыратын қызметтерді немесе өнімдерді ұсыну арқылы өз қауымдастығына оң үлес қосады.

Жастар кәсіпкерлігінің кемшіліктері мен кедергілері төмендегідей:

Келешегі зор перспективаларға қарамастан, Қазақстандағы жас кәсіпкерлер өздерінің табыстары мен жастар басқаратын бизнестің жалпы өсуіне кедергі келтіретін көптеген қиындықтарға тап болады:

Қаржылық шектеулер: капиталға қол жеткізу үлкен кедергі болып табылады. Көптеген жас кәсіпкерлер несиелік тарихының жеткіліксіздігінен, кепілзаттың жоқтығынан немесе қаржы институттары белгілеген несиелеудің қатаң шарттарына байланысты қаржыландыруды қамтамасыз ету үшін күреседі.

Тәжірибенің жоқтығы: көптеген жас тұлғалар кәсіпкерлікке алдын ала тәжірибесіз немесе бизнесті басқару туралы білімсіз кіреді, бұл менеджменттің бұзылуына және бизнестің сәтсіздігіне әкелуі мүмкін.

Жоғары бәсекелестік: нарық көбінесе көптеген бәсекелестермен қаныққан, бұл жаңа бизнестің тартымдылығын арттыруды және тұтынушылар базасын құруды қиындатады.

Тәуекелден бас тарту: кәсіпкерліктің жоғары тәуекелділік сипаты жастардың, әсіресе құбылмалы экономикалық жағдайда, жеке кәсіп ашуына кедергі келтіруі мүмкін.

Білім беру мен оқытудың жеткіліксіздігі: білім беру бағдарламаларында жастарды кәсіпкерліктің қиындықтарына лайықты түрде дайындайтын, оларды бизнесті бастау мен жүргізудің қиындықтарын бағдарлауға жарамсыз етіп қалдыратын олқылықтар болуы мүмкін.

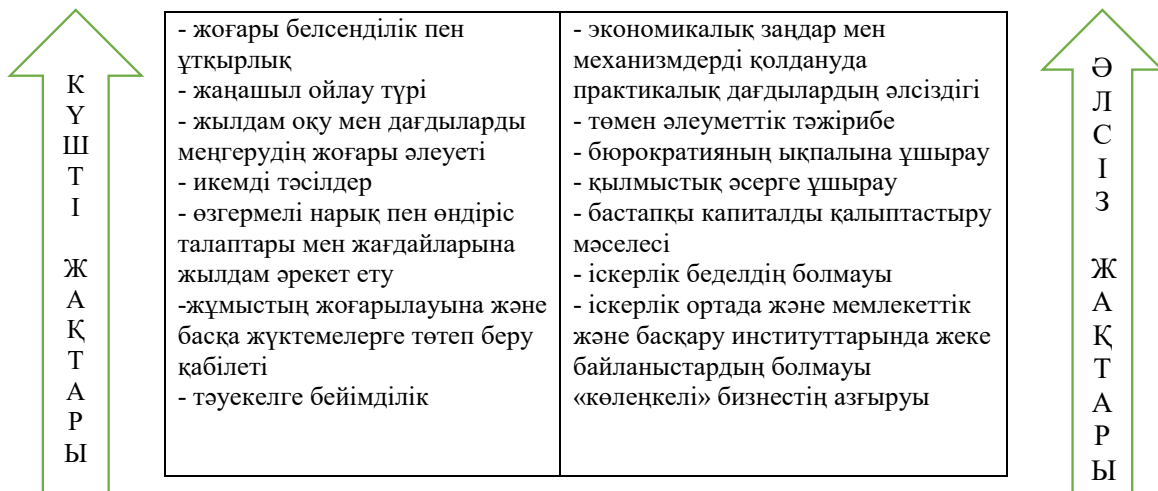
Ақпараттың жетіспеушілігі: жас кәсіпкерлер көбінесе нарықтық тенденциялар, бизнес ережелері және озық тәжірибелер туралы ақпаратқа қол жеткізе алмайды, бұл олардың негізделген шешімдер қабылдау қабілетіне кедергі келтіруі мүмкін.

Жастарды тиімді жұмыспен қамту және кәсіпкерлікті дамытудың басымдықтары – осы міндеттерді шешу және Қазақстанда жастардың тиімді кәсіпкерлігін ілгерілету үшін бірнеше басымдықтар белгіленуі керек.

Қаржыландыруға қолжетімділікті арттыру: гранттар, төмен пайыздық несиелер және венчурлық капитал сияқты қаржыландыру бағдарламаларын әзірлеу, әсіресе жас кәсіпкерлерге бағытталған, қаржылық шектеулерді жеңілдетуі мүмкін. Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігі экономикалық өсу мен жұмыс орындарын құру үшін айтарлықтай әлеуетке ие болғанымен, басым кедергілерді стратегиялық тұрғыдан шешу қажет. Қаржылық қолдауды, білім беруді, тәлімгерлікті және қолайлы саясатты қамтитын кешенді тәсіл жас кәсіпкерлер өркендей алатын ортаны дамытуда шешуші рөл атқарады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әдістемесі – бұл ғылыми жұмыстың негізінде жатқан тәсілдер мен амалдардың жиынтығы. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Халықаралық рейтингтік агенттіктер, Біріккен Ұлттар Ұйымы және т.б. Статистикалық құрал ретінде деректерді графикалық бейнелеу әдісі қолданылады [1]. Кәсіпкерлік қызметтің кез келген түрі сияқты, жастар кәсіпкерлігін дамытудың да күшті және әлсіз жақтары бар, олар 1-суретте жинақталған. Бұл жастар кәсіпкерлігінің артықшылықтарымен қатар, бұл саланың дамуына айтарлықтай әсер ететін кемшіліктер де бар екенін көрсетеді. Осыған байланысты, жоғарыда аталған шараларды әзірлеу кезінде осы кемшіліктерді ескерген жөн.

Сурет 1 – Жастар кәсіпкерлігінің күшті және әлсіз жақтары

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Қазіргі уақытта Қазақстан нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасын (жұмыспен қамтуды ілгерілетудің басқа бағыттарын да қамтиды), Даму кәсіпкерлікті дамыту қорының, Қазақстанның Даму Банкінің бағдарламаларын жүзеге асыру арқылы жастар арасында шағын кәсіпкерліктің дамуына қолдау көрсетуде [3]. Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік (технологиялық парктер мен бизнес-инкубатор құру) және т.б., соның ішінде халықаралық (Еуропалық қайта құру және даму банкінің бағдарламасы) (ХЕҰ, 2019).

Сурет 2 – Жұмыссыздық моделі

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Бұл нәтижелер зерттеушілердің Pan 2018 ж., Farmer 2013, 2015 және Tegegne 2019 жылғы көрсеткіштерімен үйлесімді. Линдстремнің 2009 ж. зерттеуіне қатысты жұмыссыздықтың ұзақтығы сенімге әсер етеді және еңбек жағдайымен, жұмыссыздықпен және сеніммен байланысты [13]. Жоғарыда аталған зерттеулер көрсеткендей, сенім біздің нәтижелерімізге ұқсас жұмыссыздықпен байланысты. Екінші жағынан, соңғы жалпы сайлауда дауыс берген жастардың дауыс бермегендерге қарағанда жұмыссыз қалу ықтималдығы аз. Dieckhoff & Gash 2015 ж. жұмыссыздардың әлеуметтік қатысу деңгейі жұмыспен қамтылғандарға қарағанда төмен екенін және жұмыспен қамтылғандар мен жұмыссыздар арасында әлеуметтік қатысудың үлкен алшақтығы бар екенін анықтады. Скотт & Аок 1979 ж. әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен қатысушылардың дауыс беруге дайын еместігін анықтады. Дауыс беретін жеке тұлғалардың қатысуы арта түседі. Осылайша, жастар олардың қатысуынан көбірек пайда көре алады. Жастардың жынысы мен денсаулық деңгейі мен жастардың жұмыссыз қалу ықтималдығы арасында айтарлықтай байланыс табылған жоқ. Алайда, Evans & Repper 2000 ж. жастардың денсаулық жағдайы жұмыссыздықпен байланысты екенін анықтады. Гендерлік және жеке денсаулық деңгейі жұмыссыздыққа әсер ететінін көрсететін зерттеулердің саны шектеулі. Селим және басқа авторлар 2014 ж. әйелдерге қарағанда ер адамдар жұмыссыз екенін мәлімдеді. Керісінше, 2021 ж. Берхе және Үнлү мен Йылдыз жас жігіттерге қарағанда жас әйелдердің жұмыссыз екенін айтады [11].

Қазақстанда жас кәсіпкердің алдында бірқатар міндеттер тұр: белгілі бір шығындар, іскерлік және қаржылық мәселелерде тәжірибенің жоқтығы, бәсекелестік, тәуекелдің жоғары деңгейі, білімнің жетіспеушілігі, өз бетінше шешім қабылдау қажеттілігі, ақпараттың жеткіліксіздігі және т.б.

Жастардың кәсіпкерлік құзыреттілігін дамыту және оларды жұмыспен қамту үдерісінде Skills Enbek платформасы маңызды рөл атқарады.

«Skills Enbek» платформасы жастардың кәсіпкерлік құзыреттілігін арттыруға және жұмыспен қамтылуына ықпал ететін маңызды құрал болып табылады. Ол жастардың кәсіпкерлік ойлауын қалыптастырып, нарыққа бейімделуіне көмектеседі [26].

1. Жастардың кәсіпкерлік құзыреттілігін арттырудағы рөлі

Кәсіпкерлік негіздерін оқыту:

- ♦ жоба аясында жастарға бизнес ашу және жүргізу негіздері бойынша тегін курстар ұсынылады;

- ♦ қатысушылар маркетинг, қаржы сауаттылығы, бизнес-жоспар құру сияқты маңызды дағдыларды үйренеді.

Цифрлық кәсіпкерлікті дамыту:

- ♦ жастарға онлайн-бизнес жүргізу, интернет-маркетинг, әлеуметтік желі арқылы сату секілді трендтік бағыттар бойынша білім беріледі;

- ♦ бұл әсіресе ауыл жастары үшін өз ісін бастауға үлкен мүмкіндік.

Бизнесті заңды жүргізу туралы білім беру:

- ♦ жоба бизнесті тіркеу, салық төлеу, гранттар мен несиелер алу бойынша бағыт-бағдар береді;

- ♦ мемлекеттік қолдау бағдарламалары туралы ақпарат береді.

2. Жастарды жұмыспен қамтудағы рөлі

Сұранысқа ие мамандықтарға оқыту:

- ♦ жоба арқылы жастар еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби дағдыларды үйренеді;

- ♦ бағдарлама IT, дизайн, құрылыс, қызмет көрсету салалары бойынша заманауи мамандықтарға бағытталған.

Сертификат алу және жұмыс табу:

- ♦ курсты сәтті аяқтаған жастар мемлекеттік үлгідегі сертификат алады;

- ♦ оны Enbek.kz электронды еңбек биржасында жұмыс іздеу кезінде пайдалануға болады.

Іс жүзінде қолдануға болатын дағдылар:

- ♦ жастар өз ісін бастамаса да, оқыған білімін фрилансер ретінде қолдана алады;

- ♦ жоба онлайн жұмыс істеу, тапсырыстар алу және өзін-өзі жұмыспен қамту жолдарын үйретеді.

Жұмыс берушілермен байланыс орнату:

- ♦ платформа арқылы жұмыс берушілермен тікелей байланыс орнатуға болады;

- ♦ кейбір курстар өндірістік тәжірибеден өтуге мүмкіндік береді, бұл жұмысқа орналасуды жеңілдетеді.

«Skills Enbek» жастардың кәсіпкерлік дағдыларын арттырып, оларды еңбек нарығына бейімдеуге көмектеседі. Бұл жоба арқылы жастар жаңа кәсіп үйреніп, жұмысқа орналасып, тіпті өз бизнесін ашуға мүмкіндік алады.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстанда жастарды жұмыспен қамту мәселесі маңызды әлеуметтік-экономикалық тақырыптардың бірі болып табылады. Жастардың еңбек нарығына сәтті интеграциясы елдің тұрақты дамуы үшін аса маңызды. Жастарды жұмыспен қамту мәселесін шешу үшін мемлекет түрлі бағдарламалар мен жобаларды іске асыруда. Дегенмен, бұл бағытта әлі де көптеген міндеттер бар, сондықтан жастарды қолдау шараларын жетілдіру және кеңейту маңызды болып табылады [26].

«Skills Enbek» жобасының мақсаты – Қазақстандағы жұмыссыздар мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың кәсіби дағдыларын дамыту және еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Бұл жоба онлайн оқыту платформасы арқылы азаматтарға тегін кәсіби курстарды ұсыну арқылы олардың жаңа мамандықтарды меңгеруіне немесе біліктілігін арттыруына көмектеседі.

Негізгі мақсаттары:

- ♦ жұмыссыз және өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарды тегін онлайн оқыту;

- ♦ еңбек нарығының сұранысына сай жаңа дағдыларды меңгерту;

- ♦ цифрлық және кәсіби құзыреттілікті арттыру;
- ♦ азаматтардың жұмысқа орналасу мүмкіндіктер кеңейту;
- ♦ кәсіпкерлік негіздерін үйрету.

Жоба «Enbek.kz» электрондық еңбек биржасы арқылы іске асады және Қазақстан Үкіметінің жұмыспен қамту және еңбек нарығын дамыту бағдарламалары аясында жүзеге асырылады [26].

«Enbek Skills» жұмыссыз жастарға бірнеше маңызды пайда әкеледі:

1. Тегін білім алу мүмкіндігі

Жастар еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларды тегін онлайн курстар арқылы меңгере алады. Бұл олардың кәсіби біліктілігін арттырып, жұмысқа орналасу мүмкіндігін жақсартады.

2. Еңбек нарығына бейімделу

Жоба аясында ұсынылатын курстар нақты сұранысқа ие мамандықтарға бағытталған. Бұл жастарға жаңа кәсіпті игеруге немесе өз саласында жетілдіруге көмектеседі.

3. Сертификат алу және жұмыс табу

Курсты аяқтаған соң, қатысушылар сертификат алады, оны резюмеге қосып, жұмыс берушілерге ұсынуға болады. Сонымен қатар, Enbek.kz платформасы арқылы жұмыс табуға көмектеседі.

4. Кәсіпкерлікке бағыттау

Жоба кәсіпкерлік негіздерін үйрететін курстарды да ұсынады. Бұл жастарға өз ісін ашуға, бизнес жүргізу негіздерін түсінуге және қаржылық сауаттылығын арттыруға мүмкіндік береді.

5. Уақыт пен ресурстарды үнемдеу

Онлайн форматтың арқасында жастар үйден шықпай-ақ, ыңғайлы уақытта білім ала алады. Бұл әсіресе шалғай ауылдарда тұратын жастар үшін тиімді.

«Skills Enbek» іске қосылғаннан бері Еңбекте барлығы 631 курс бар:

- ♦ Courstore серіктесінен 267 курс;
- ♦ Fluent серіктесінен 3 курс;
- ♦ Skills Enbek бойынша жарияланған 361 курс, оның ішінде 230 тегін және 69 ақылы курс, сонымен қатар 62 жарнамалық курс (ақпараттық материалдармен сертификатсыз танысқысы келетіндер үшін). Қазақ тілінде – 131 курс, орыс тілінде – 230 курс, 383- і қамтитын 361 курс жарияланды.

Кәсіптік бағыт бойынша 361 курс әзірленді, оның ішінде басымдықтары: жұмсақ дағдыларды оқыту (ақылды дағдылар), IT және телекоммуникациялар, әлеуметтік қызметтер, туризм, ауыл шаруашылығы, тұру және тамақтану, қаржы және бухгалтерлік есеп.

Талдау көрсеткендей, 2024 жылдың 4-ші тоқсаны алынған сертификаттар саны бойынша азаматтар таңдаған ең танымал курстар төмендегідей:

1. «Бастау бизнес» курсы – оқу ұзақтығы 72 сағат. Осы курс бойынша оқыту нәтижесінде 1177 сертификат алынды [26].

2. «Әлеуметтік жұмысқа кіріспе» – арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсететін ұйымдардағы әлеуметтік қызметкер көмекшілері сияқты орта арнаулы білімі бар әлеуметтік қызметкерлерді, сондай-ақ әртүрлі санаттағы әлеуметтік қызметкерлерді оқытудың ұзақтығы 38 сағатты құрайтын сапалы және толық оқыту бағдарламасы болып табылады. Осы курс бойынша оқыту нәтижесінде 1080 сертификат алынды.

2024 жылдың 4-ші тоқсанындағы талдау нәтижелері бойынша берілген сертификаттар саны бойынша студенттер арасында мемлекеттік тілде (3-сурет) сұранысқа ие курстар анықталды [26].

2024 жылдың 4-тоқсанында еңбек шарты бойынша 359 жұмыссыз ресми түрде жұмысқа орналасты, бұл оқудан өткен 5577 жұмыссыздың 6,4%-ын құрайды. Жұмысқа орналасқандардың негізгі бөлігі Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Түркістан, Солтүстік Қазақстан облыстары мен Алматы қаласында тұрады [27]. Бұл көрсеткіш онлайн оқыту тиімділігінің маңызды нәтижесі болып табылады. Курстық бағдарламалар нақты кәсіптерге арналған және 1 сағаттан 72 сағатқа дейінгі оқу ұзақтығын қамтиды, бұл қатысушыларға жеке дағдыларды меңгеруге мүмкіндік береді. Ал толық кәсіпті игеру үшін оқу мерзімі 6 айдан 2 жыл 10 айға дейін созылуы мүмкін.

Сурет 3 – Мемлекеттік тілде үздік 5-курс бойынша берілген сертификаттар саны

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жастардың толыққанды жұмыспен қамтылуын арттыруда жастар кәсіпкерлігін жандандырудың маңыздылығы мен ерекше рөлін тағы да атап өткіміз келеді. Шет елдердің тәжірибесі мен сабақтарын, сондай-ақ Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігінің даму тарихынан алынған сабақтарды ескере отырып, жоғарыда аталған шаралар еңбек нарығындағы жағдайды жақсартуға ықпал етіп қана қоймай, сонымен қатар қазіргі жастардың көптеген әлеуметтік және экономикалық мәселелерін шешуі мүмкін. Жастарды жұмыспен қамтуды арттыру құралдарының бірі болып табылатын жастар кәсіпкерлігіндегі қазіргі жағдайды ескере отырып, біз жастар кәсіпкерлігін дамытудың келесі бағыттарын бөліп көрсетуді практикалық деп санаймыз.

Жастар кәсіпкерлігін дамыту – экономиканы жаңғырту мен жұмыссыздықты төмендетудің тиімді жолдарының бірі. Жастардың кәсіпкерлік белсенділігін арттыру, оларға қажетті ресурстар мен қолдауды қамтамасыз ету арқылы жұмыспен қамтуды басқаруға оңтайлы әсер ету мүмкіндігіне ие боламыз. Міне, жастар кәсіпкерлігін дамытудың бірнеше тиімді жолдары:

- ♦ кәсіпкерлікті құру мен дамытудағы әкімшілік кедергілерді еңсеру үшін кәсіпкерлік қызметті дамытуға жағдай жасау;
- ♦ қоғамдағы кәсіпкер мәртебесін арттыру мақсатында жастар арасында кәсіпкерлік мәдениетті және корпоративтік азаматтық құндылықтарды насихаттау. Бұған білім беру және оқыту курстары, жастардың жас кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары мен түрлі іскерлік байқаулар, әлеуметтік жарнама, кәсіпкерлікке деген оң көзқарасты қалыптастыруға бағытталған бағдарламалар және т.б. туралы хабардарлығын арттыру сияқты іс-шаралар кіреді;
- ♦ жастардың көшбасшылық қабілеттері мен әлеуметтік жауапкершілігін дамытатын халықаралық жастар палаталарын, бірлестіктері мен кәсіподақтарын құруды және олардың қызметін ынталандыру;
- ♦ кәсіпкерлік қызметке бейімділігі бар және арнайы рәсімдер негізінде бизнес-идеяларды қалыптастыруға қабілетті жастарды іріктеу, мысалы әңгімелесу, сондай-ақ бизнес-идеяларды және олардың әлеуетін одан әрі іске асыру бойынша бизнес-жоспарларды сараптамалық бағалау;
- ♦ іскерлік дағдыларды меңгеру бойынша мамандандырылған білімі бар жас кәсіпкерлер мектебін құру;
- ♦ жас кәсіпкерлер үшін белгілі бір жеңілдіктерді әзірлеу және жүзеге асыру, атап айтқанда, жеңілдетілген несиелеу схемаларын құру, жастар тіркеген және басқаратын кәсіпорындар үшін салықтық жеңілдіктер;
- ♦ жас кәсіпкерлерді тіркеу жүйесін және Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың тиімділігін бағалау критерийлері жүйесін құру және енгізу;

♦ жұмыс орындарын құру, жастар үшін жұмыс орындарын құруда мемлекеттік және жекеменшік сектордың ынтымақтастығы. Бұл арқылы жастар кәсіпкерлігін дамыту мен жұмыссыздықты төмендетудің синергиясын жасау мүмкіндігі артады;

♦ ел экономикасының басым салаларына баса назар аудара отырып, фабрикалар мен ауылдық жерлердегі жастардың кәсіпкерлік бастамаларына ерекше назар аударған жөн.

Жастарды жұмыспен қамтудың тиімділігін арттыру әлеуеті еңбек нарығының сапасын арттыру шаралары мен құралдары, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарды жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын енгізу және жақсарту арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Толыққанды жұмыспен қамтуды қалыптастыру әлеуетін арттыруға ықпал ететін институционалдық негіздерді жетілдіру жұмыспен қамтуға жәрдемдесу институттарының жүйесін жетілдіру және жұмыс күшінің біліктілігін арттыру сияқты салаларда еңбек нарығының жұмыс істеуі үшін жағдайларды кешенді жақсартуды қамтуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. URL: <https://stat.gov.kz/>

2 Джусибалиева А., Ахметова Г., Саубетова Б., Байкадамов Н. Государственная поддержка и регулирование предпринимательства как факторы развития занятости // *Central Asian Economic Review*. 2020. No. 1(130). P. 8–20.

3 Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы «Еңбек»: Постановление Правительства Республики Казахстан № 746 от 13 ноября 2018 года.

4 Кадыржанов Р. Этнокультурный символизм и национальная идентичность Казахстана. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2022. – 168 с.

5 Tahlin M., Westerman J. Youth employment decline and the structural change of skill // *European Societies*. 2020. Vol. 22. No. 1. P. 47–76.

6 Kruse T. *Making Change: Youth Social Entrepreneurship As an Approach to Positive Youth and Community Development*. New York: Oxford University Press, 2019.

7 Altigani A.M., Siddiqui A.H. Youth unemployment: Causes and solutions // *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2020. Vol. 5. No. 3. P. 27–34.

8 Bal-Domańska B. The impact of macroeconomic and structural factors on the unemployment of young women and men // *Economic Change and Restructuring*. 2022. Vol. 55. P. 1141–1172. URL: <https://doi.org/10.1007/s10644-021-09341-9>.

9 Baussola B., Mussida C. Regional and gender differentials in the persistence of unemployment in Europe // *International Review of Applied Economics*. 2017. Vol. 31. No. 2. P. 173–190.

10 Günaydın D., Çetin, M. The main macroeconomic determinants of youth unemployment: An empirical analysis // *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. 2015. No. 22. P. 17–34.

11 Güriş S., Yaman B. Analysis with panel data models of factors affecting unemployment in OECD countries // *Social Sciences Research Journal*. 2018. Vol. 7. No. 1. P. 136–146.

12 Lakey J., Mukherjee A., White M. *Youth unemployment, labour market programmes and health*. London: Policy Studies Institute, 2021.

13 Lindström M. Psychosocial work conditions, unemployment, and generalized trust in other people: A population-based study of psychosocial health determinants // *The Social Science Journal*. 2009. Vol. 46. No. 3. P. 584–593.

14 Bussemeyer M.R. Globalization and the youth labor market // *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*. 2021. Vol. 15. No. 4. P. 330–349.

15 Jumayeva Z. Ways and methods of developing small business and private entrepreneurship in our country // *Modern Science and Research*. 2024. Vol. 3. No. 2. P. 433–440.

16 The NCE of the Republic of Kazakhstan «Atameken». URL: <https://atameken.kz/ru/news/41114>

17 «Qolday» online platform, «Qolday» Entrepreneurship Center. URL: <https://edu.qolday.kz/> (accessed: 14.05.2021)

18 Enactus Kazakhstan. URL: <https://enactus.kz/> (accessed: 14.05.2021)

19 ZhasProject. URL: <https://zhasproject.kz/ru> (accessed: 14.05.2021)

- 20 Ratten V., Usmanij P. Entrepreneurship education: time for a change in research direction? // *Int. J. Manag. Educ.* 2021. Vol. 19. P. 100367.
- 21 Dudieva M.N. Youth unemployment in the EU: a new challenge of modernity // *Sociodynamics*. 2017. No. 4. C. 68–75.
- 22 Morkovkin D., Latysh A.Y. Self-employment of the population as a direction of state policy in the field of human resource management in small innovative entrepreneurship // *Social orientation of management: innovations, problems, priorities: materials of scientific and practical conference*. 2018. P. 319–326.
- 23 The International Foundation “The Prince’s Youth Business International” (YBI). URL: <https://www.youthbusiness.org>
- 24 Шумик Е.Г., Белик Е., Блинов М.П. Молодежное предпринимательство: проблемы и пути решения // *Вестник Томского государственного университета. Экономика*. – 2017. – № 40. – С. 184–194.
- 25 Brown P., Heskett A., Williams S. Employability in a Knowledge-Driven Economy // *Journal of Education and Work*. 2003. Vol. 16. No. 2. P. 107–126.
- 26 Skills Enbek. URL: <https://skills.enbek.kz/ru>

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau jäne reformalar agenttığınıñ Ülttyq statistika bürosy. URL: <https://stat.gov.kz/>. (In Kazakh).
- 2 Dzhusibalieva A., Ahmetova G., Saubetova B., Bajkadamov N. (2020) Gosudarstvennaja podderzhka i regulirovanie predprinimatel'stva kak faktory razvitiya zanjatosti // *Central Asian Economic Review*. No. 1(130). P. 8–20. (In Russian).
- 3 Gosudarstvennaja programma razvitiya produktivnoj zanjatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017–2021 gody «Enbek»: Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan No. 746 ot 13 nojabrja 2018 goda. (In Russian).
- 4 Kadyrzhanov R. (2022) Jetnokul'turnyj simvolizm i nacional'naja identichnost' Kazahstana. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 168 p. (In Russian).
- 5 Tahlin M., Westerman J. (2020) Youth employment decline and the structural change of skill // *European Societies*. Vol. 22. No. 1. P. 47–76. (In English).
- 6 Kruse T. (2019) *Making Change: Youth Social Entrepreneurship As an Approach to Positive Youth and Community Development*. New York: Oxford University Press. (In English).
- 7 Altigani A.M., Siddiqui A.H. (2020) Youth unemployment: Causes and solutions // *Journal of Economics and Sustainable Development*. Vol. 5. No. 3. P. 27–34. (In English).
- 8 Bal-Domańska B. (2022) The impact of macroeconomic and structural factors on the unemployment of young women and men // *Economic Change and Restructuring*. Vol. 55. P. 1141–1172. URL: <https://doi.org/10.1007/s10644-021-09341-9>. (In English).
- 9 Baussola B., Mussida C. (2017) Regional and gender differentials in the persistence of unemployment in Europe // *International Review of Applied Economics*. Vol. 31. No. 2. P. 173–190. (In English).
- 10 Günaydin D., Çetin, M. (2015) The main macroeconomic determinants of youth unemployment: An empirical analysis // *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*. No. 22. P. 17–34. (In English).
- 11 Güriş S., Yaman B. (2018) Analysis with panel data models of factors affecting unemployment in OECD countries // *Social Sciences Research Journal*. Vol. 7. No. 1. P. 136–146. (In English).
- 12 Lakey J., Mukherjee A., White M. *Youth unemployment, labour market programmes and health*. London: Policy Studies Institute, 2021. (In English).
- 13 Lindström M. (2009) Psychosocial work conditions, unemployment, and generalized trust in other people: A population-based study of psychosocial health determinants // *The Social Science Journal*. Vol. 46. No. 3. P. 584–593. (In English).
- 14 Busemeyer M.R. (2021) Globalization and the youth labor market // *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*. Vol. 15. No. 4. P. 330–349. (In English).
- 15 Jumayeva Z. (2024) Ways and methods of developing small business and private entrepreneurship in our country // *Modern Science and Research*. Vol. 3. No. 2. P. 433–440. (In English).
- 16 The NCE of the Republic of Kazakhstan «Atameken». URL: <https://atameken.kz/ru/news/41114>. (In English).
- 17 «Qolday» online platform, «Qolday» Entrepreneurship Center. URL: <https://edu.qolday.kz/> (accessed: 14.05.2021). (In English).

- 18 Enactus Kazakhstan. URL: <https://enactus.kz/> (accessed: 14.05.2021). (In English).
19 ZhasProject. URL: <https://zhasproject.kz/ru> (accessed: 14.05.2021). (In English).
20 Ratten V., (2021) Usmanij P. Entrepreneurship education: time for a change in research direction? // Int. J. Manag. Educ. Vol. 19. P. 100367. (In English).
21 Dudieva M.N. (2017) Youth unemployment in the EU: a new challenge of modernity // Sociodynamics. No. 4. P. 68–75. (In English).
22 Morkovkin D., Latysh A.Y. (2018) Self-employment of the population as a direction of state policy in the field of human resource management in small innovative entrepreneurship // Social orientation of management: innovations, problems, priorities: materials of scientific and practical conference. P. 319–326. (In English).
23 The International Foundation “The Prince’s Youth Business International” (YBI). URL: <https://www.youthbusiness.org>. (In English).
24 Shumik E.G., Belik E., Blinov M.P. (2017) Molodezhnoe predprinimatel'stvo: problemy i puti reshenija // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika. No. 40. P. 184–194. (In Russian).
25 Brown P., Heskett A., Williams S. (2003) Employability in a Knowledge-Driven Economy // Journal of Education and Work. Vol. 16. No. 2. P. 107–126. (In English).
26 Skills Enbek. URL: <https://skills.enbek.kz/ru>. (In English).

САЛКЫНБАЕВА Ф.Д.,*¹

докторант.

*e-mail: fatima_sd@mail.ru

ORCID ID : 0000-0003-1253-9647

ТАЯУОВА Г.Ж.,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

ЧОУДХУРИ Д.,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: daba.chowdhury1@canterbury.ac.uk

ORCID ID: 0000-0002-3117-3997

¹Есенов университет,

г. Актау, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

³Canterbury Christ Church University

г. Лондон, Великобритания

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАНЯТОСТЬЮ ЧЕРЕЗ РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация

Молодежное предпринимательство – перспективная отрасль, являющаяся важной составляющей современной предпринимательской деятельности. Ее актуальность определяется несколькими причинами, которые направлены на повышение роли молодежи на современном рынке труда, внедрение новых подходов и цифровых технологий, а также на решение социально-экономических проблем в обществе. Во-первых, важность молодежного предпринимательства проявляется в создании рабочих мест. Во-вторых, способность молодежи внедрять инновационные решения, в том числе цифровые технологии, позволяет ей добиться успеха в сфере предпринимательства. На международном примере показано, что государственная поддержка молодежного предпринимательства последовательно создает возможности для открытия собственного дела талантливой и амбициозной молодежи с инновационными бизнес-идеями. Управление занятостью через развитие молодежного предпринимательства – один из важнейших факторов, способствующих экономическому и социальному развитию страны. Кроме того, развитие молодежного предпринимательства рассматривается отдельно для студентов и отдельно для выпускников, которые долгое время не могли найти работу по своей специальности. Стажировки также рассматриваются на основе социальных классов, отдельно исследуются значение и влияние волонтерских программ на дальнейшее трудоустройство. Помимо того, что молодые люди полны инновационных и новых идей, они также помогают снизить уровень безработицы в стране и обеспечить экономическую стабильность за счет их поддержки. Одним из главных инструментов развития молодежного

предпринимательства является системная государственная поддержка. Предоставление государством льгот, грантов и субсидий молодым предпринимателям, предоставление налоговых льгот, организация специальных обучающих программ – основные меры, принимаемые в этом направлении. Целью данной работы является изучение основных приоритетов достижения эффективной занятости молодежи. Развитие молодежного предпринимательства определено как жизненно важная стратегия повышения занятости молодежи, особенно с учетом современного состояния молодежного предпринимательства в Казахстане. В исследовании в качестве статистического инструмента анализа используется графическое представление данных.

Ключевые слова: молодежный рынок труда, приоритеты занятости молодежи, предпринимательство, новые рабочие места, молодежное предпринимательство, малый бизнес, молодежная политика, государственное регулирование.

SALKYNBAYEVA F.D.,*¹

Phd student.

*e-mail: fatima_sd@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1253-9647

TAYAUOVA G.ZH.,²

PhD, associate professor.

e-mail: g.tayauova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

CHOWDHURY D.,³

PhD, associate professor.

e-mail: daba.chowdhury1@canterbury.ac.uk

ORCID ID: 0000-0002-3117-3997

¹Yessenov University,

Aktau, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty Kazakhstan

³Canterbury Christ Church University,

London, United Kingdom

EFFECTIVE WAYS TO MANAGE EMPLOYMENT THROUGH THE DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP

Abstract

Youth entrepreneurship is a promising sector and an important part of modern business activities. Its relevance is driven by several factors, including increasing the role of young people in the labor market, introducing new approaches and digital technologies, and addressing socio-economic issues in society. Firstly, the importance of youth entrepreneurship lies in job creation. Secondly, young people's ability to implement innovative solutions, including digital technologies, helps them achieve success in entrepreneurship. International examples show that government support consistently creates opportunities for talented, ambitious youth with innovative business ideas to start their ventures. Managing employment through the development of youth entrepreneurship is a key factor contributing to economic and social development. Moreover, youth entrepreneurship is considered separately for students and for graduates who have struggled to find jobs in their fields. Internships are also analyzed based on social classes, with a focus on the role and impact of volunteer programs on future employment. In addition to bringing fresh, innovative ideas, young people help reduce unemployment and ensure economic stability through their entrepreneurial activities. One of the main tools for fostering youth entrepreneurship is systematic government support. This includes providing benefits, grants, and subsidies to young entrepreneurs, offering tax incentives, and organizing specialized training programs. The goal of this research is to study the key priorities for achieving effective youth employment. The development of youth entrepreneurship is identified as a vital strategy for increasing youth employment, particularly in Kazakhstan. Graphical data representation is used as a statistical analysis tool.

Key words: youth labour market, youth employment priorities, entrepreneurship, new jobs, youth entrepreneurship, small business, youth policy, state regulation.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 12.01.2025

FTAXP 06.77.59

ӨОЖ 331.52.

JEL E24 J01

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-315-328>

САРУАРОВА М.Б.,^{*1}

докторант.

*e-mail: 24250404@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-3412-954X

МАКСИМОВ Д.А.,²

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор.

e-mail: DA@rea.ru

ORCID ID: 0000-0001-8316-8359

КИРИЧОК О.В.,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1059-4917

МУТАЛИЕВА А.А.,⁴

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: Alua012@mail.ru

ORCID:0000-0002-4268-9382

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Г.В. Плеханов атындағы Ресей

экономикалық университеті,

Мәскеу қ., Ресей

³Caspian University,

Алматы қ., Қазақстан

⁴Аймақтық инновациялық университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУДЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Қазіргі экономика жағдайында еңбек нарығы қоғамның тұрақты дамуы мен әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде еңбек нарығы жұмыс берушілер мен жұмысшылардың өзара әрекеттесуін көрсетеді, жалдау шарттарын, жалақы деңгейін анықтайды және сайып келгенде халықтың өмір сүру сапасына әсер етеді. Зерттеу тәсілдері жұмыс күші саласында болып жатқан процестерді анықтайтын факторларды зерттеуге және осы саланың трансформация ерекшеліктерін талдауға бағытталған. Мақалада цифрлық экономикаға көшу жағдайында жұмыс күші саласының трансформациясының негізгі элементтерін анықтау бойынша шетелдік және отандық авторлардың көзқарастары ұсынылған; екіншіден, Қазақстан Республикасының экономикасын цифрландыру жолындағы жұмыс күші саласының ерекшеліктері көрсетілген; үшіншіден, жұмыс күші мен еңбек нарығының факторларын жинақтау және жүйелеу қарастырылған. Өзектілігі қазіргі уақытта шаруашылық жүргізу жағдайында еңбек нарығы жүйесінің маңызды өзгерістерге ұшырауына байланысты, бұл өзгерістер қазіргі ҚР экономикасы үшін объективті маңызы бар бірікпелі факторларға негізделген. Осы орайда, жүйенің детерминанттары тек экономиканы цифрландырумен шектелмей, көптеген басқа да жүйелі факторларға тәуелді. Бұл ғылыми пікірталастың және осы мәселені қарастырудың маңыздылығын анықтайды.

Тірек сөздер: цифрлық экономика, жұмыспен қамту, жұмыспен қамтудың дәстүрлі түрлері, бейресми жұмыспен қамту, икемді жұмыспен қамту түрлері, өзін-өзі жұмыспен қамту, фрилансинг, экономиканың бейресми секторы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңі оның негізінде өндіргіш күштермен экономикалық қатынастардың трансформациясын анықтайтын факторлардың негізделгендігімен сипатталады. Жұмыспен қамту саласы әлеуметтік-жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін адамның іс-әрекеті ретінде де, қоғамның негізгі өндірістік күші ретінде де анықталатын категория болғандықтан, бұл процесте жетекші рөл беріледі.

Зерттеудің мақсаты – жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың негізгі элементтерін талдау, оның даму тенденциялары мен ерекшеліктерін анықтау. Зерттеу нысаны – жұмыспен қамту саласы, атап айтқанда оның қазіргі экономикалық және әлеуметтік жағдайдағы өзгеруі. Зерттеу пәні жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістерді, еңбек қызметінің жаңа нысанын, технологиялар мен автоматтандырудың рөлін, жаһанданудың әсерін, сондай-ақ еңбек нарығын реттеуге бағытталған мемлекеттік және корпоративтік бастамаларды қоса алғанда, жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың негізгі элементтері болып табылады.

Зерттеу нәтижелері еңбек және жұмыспен қамту, бизнес-қоғамдастық саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімді стратегияларын әзірлеу, еңбек қатынастарындағы өзгерістерге бейімделу және еңбек қызметінің жаңа модельдерін (қашықтан жұмыс, икемді кестелер және т.б.) пайдалану үшін пайдалы болуы мүмкін.

Зерттеу гипотезасы. Бүгінгі таңда цифрлық экономиканың бастапқы даму кезеңінде жұмыспен қамту мен еңбек нарығында елеулі өзгерістер орын алуда. Жаңа цифрлық технологиялар жұмыспен қамту құрылымын өзгертуге, оның жаңа формалары мен түрлерін қалыптастыруға ықпал етуде, платформалық жұмыспен қамту дамуы еңбек ұйымдастырудың жаңа модельдерінің пайда болуына түрткі болды.

Жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың негізгі элементтерін талдау және оның даму тенденцияларын анықтау үшін әдеби дерек көздерімен қосымша деректерді талдауды қолдануға, сондай-ақ әртүрлі елдердегі, аймақтардағы немесе салалардағы жұмыспен қамтуды трансформациялаудың әртүрлі модельдері мен тенденцияларын салыстыруға болады.

Сонымен қатар, цифрландыру – жұмыспен қамту саласындағы өзгерістердің жалғыз себебі емес: оның трансформациясының траекториясы қазіргі жұмыспен қамту нысандары мен түрлерінің пайда болуына, сондай-ақ еңбек жағдайларына әсер еткен басқа факторларға байланысты.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізгі әдістері зерттелетін мәселеге кешенді және жан-жақты көзқарасты қамтиды. Ғылыми әдебиеттерді талдау отандық және шетелдік ғылыми басылымдарды, монографияларды, диссертациялар мен ғылыми мақалаларды, сондай-ақ зерттеу тақырыбы бойынша нормативтік-құқықтық құжаттама мен әдістемелік материалдарды терең зерттеу арқылы жүргізілді.

Талдау және синтез әдістері жүйе элементтері арасындағы байланыстарды құрылымдық және функционалдық зерттеу, әлеуметтік-экономикалық процестердің себеп-салдарлық байланыстарын анықтау үшін қолданылды. Аймақтық экономиканы жүйелі талдау зерттелетін құбылыстардың тұтас көрінісін қалыптастыру үшін алынған деректерді синтездеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің статистикалық әдістері сандық деректерді жинау мен өңдеуді, корреляциялық-регрессиялық және факторлық талдау жүргізуді, динамикалық қатарлар құру мен орташа шамаларды есептеуді қамтыды. Кластерлік талдау аймақтық экономиканың құрылымдық ерекшеліктері мен даму заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді, ал көрсеткіштер динамикасын талдау зерттелетін процестердің даму тенденцияларын түсінуді қамтамасыз етті.

Жалпылау және модельдеу әдістері зерттелетін процестердің теориялық және экономикалық-математикалық модельдерін құру арқылы жүзеге асырылды. Әлеуметтік-экономикалық құбылыстардың дамуын имитациялық модельдеу және болжау аймақтың даму перспективалары туралы ғылыми негізделген қорытындылар жасауға мүмкіндік берді. Эмпирикалық деректерді жалпылау зерттеудің теориялық ережелерін тұжырымдауға ықпал етті.

Мақалада, сонымен қатар зерттелетін объектілер мен құбылыстарды жіктеуді, аймақтық экономикалық процестердің типологиясын және статистикалық деректерді топтастыруды қамтитын жүйелеу және топтастыру әдістері қолданылды. Алынған нәтижелерді жүйелеу, олардың құрылымдалған көрінісі мен ғылыми негіздемесін қамтамасыз етті.

Нәтижелер мен талқылау

Отандық және шетелдік ғылыми қоғамдастық жұмыспен қамту саласының өзгеруіне әсер ететін факторларды анықтауға және түсіндіруге бірқатар тәсілдерді қалыптастырды. Шетелдік зерттеушілер бірінші кезекте экономикадағы құрылымдық өзгерістер мен өндірістің сервистік экономикаға көшуін бөліп көрсетеді. Мысалы, ағылшын әлеуметтанушысы және постиндустриалды қоғам теориясының негізін салушы Д. Белл жұмыспен қамтылғандардың кәсіптік құрылымының өзгеруіне жағдай экономикадағы құрылымдық өзгерістерге байланысты қалыптасады, бұл өндірістік персоналдың азаюына және өндірістік емес сектордың өсуіне ықпал етеді деп санайды [1]. Бұл пайымдауларда маңызды орынды жаһандық тұтыну феномені алады, ол тиісті қызметтерді алудың орнына қызмет көрсету секторындағы жұмыс орындарын қысқартуға жағдай жасайды. Бұл ұстанымды Д. Гершуни де қолдайды, ол өз теориясында өзін-өзі қызмет көрсету экономикасының дамуы қызмет көрсету қажеттілігін айтарлықтай төмендетіп, өндірістік емес секторда жұмыс істейтін халықтың санының артуына және жұмыссыздықтың өсуіне әкелетінін айтады [2].

Біз Г. Эспин-Андерсеннің еңбектерінен сәл өзгеше көзқарасты табамыз, ол постиндустриалды экономикадағы жұмыспен қамтудың икемді нысандарының дамуын және стандарттардың айтарлықтай төмендеуін, сондай-ақ таза әйелдер мен ерлер кәсіптерінің санының азаюынан көрінетін жұмыспен қамту түрлерінің жақындасуын көрсетеді [3, 227–238 б.]. Бұл, басқалармен қатар, жұмыспен қамту саласына нақты қауіп төндірмейді, өйткені сұраныс оның нысандарының икемділігімен және орындалатын жұмыстардың сипатының өзгеруімен реттелетін болады.

Жұмыспен қамту саласын трансформациялаудың детерминанттарының қатарына технологияларды дамыту мен инновацияларды енгізу де кіреді. Мысалы, жұмыс орындары мен біліктілікке деген сұраныс пен ұсыныстың өзгеруіне ықпал ететін факторлар ретінде С. Махрум, Б. Дачс және М. Вебер технологиялық өзгерістерді, жұмыс күші санының тұрақсыздығын, халықаралық аутсорсингті, жұмыс күшінің қартайуын және еңбек дағдыларының дамуына өзгерістерді қарастырады [4].

Ф. Агийон мен Сейдл да Фонсека пікірінше, технологиялар мен инновациялар жұмыс күші жағдайларын түбегейлі өзгертеді және «құзыреттерге деген сұранысты және ұсынысты, сондай-ақ олардың арасындағы теңгерімді» арттырады [5]. Сейдл да Фонсека олардың әсерінің екі жақтылығына да назар аударады: қызмет түрлерінің трансформациясы жұмыс орындарының жаппай қысқаруына және мансаптық траекториялардың өзгеруіне әкелсе, жаңа мамандықтар мен даму мүмкіндіктерінің пайда болуына да себеп болады. Мұндай екі жақтылықты П. Агийон мен П. Ховитт өз жұмыстарында атап көрсетеді, олар технологиялық өзгерістердің деструктивті табиғатын баса айтады, себебі бұл өзгерістер бір жағынан еңбек ресурстарын қысқартуға және қайта бөлінуге ықпал етсе, екінші жағынан, экономиканың жаңа секторларының өнімділігінің өсуіне және олардағы жұмыспен қамтудың ұлғаюына ықпал етеді [6].

Ғылымды қажет ететін технологиялардың дамуымен М. Кастельс, М. Дж. Пиоре, Ч.Ф. Сабель, Е. Бриньольфссон және А. МаКафи, желілік ұйымдар құрылады [7–9], жоғары білікті жұмысшыларға сұраныс артады [8]; әр түрлі салалар мен кәсіптердегі еңбек сипаты өзгереді [9], еңбек сапасының жаңа стандарттары және әлеуметтік-еңбек және өндірістік қатынастардың басқа сипаты дамиды.

Дегенмен, Дүниежүзілік банктің есептеріндегі сарапшылардың пікірінше, ең жаңа технологияларды енгізу, ең алдымен, еңбек нарығының поляризациясымен байланысты елеулі тәуекелдерді де қамтиды, өйткені компьютерлендіру негізінен біліктілігі төмен және жалақысы төмен кәсіптермен шектеледі. Технология дамыған сайын біліктілігі төмен қызметкерлер компьютерлендіруге келмейтін, яғни шығармашылық және әлеуметтік интеллектті қажет

ететін міндеттерге ауысады. Алайда, олар жеңіліп қалмас үшін, бірақ жарыста жеңіске жету үшін, олар осы шығармашылық және әлеуметтік дағдыларды игеруі керек [10], яғни еңбек нарығында оқудан өтіп, технологиялық тәуекелдің теріс әсерін азайтуға және жұмыс іздеу тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін тиімді қайта даярлаудан өтуі керек [11–12].

Шетелдік жарияланымдарды егжей-тегжейлі талдауға тереңдемей-ақ, өткен ғасырдың соңындағы футурологиялық болжамдардың бүгінде нақты сипат алғанын атап өтеміз. Сонымен қатар, цифрлық экономика деп аталатын технологиялық трансформация экономиканың дамуына айтарлықтай ықпал етіп, оның енгізіле бастаған елдерінде экономиканың дамуына әсер етеді және әлемдік қауымдастықтың дамуында үлкен рөл атқарады. Ақпараттық технологиялардың ерекшеліктеріне байланысты цифрландырудың әсері мен тәуекелдерін ғылыми түсіндіру тек соңғы уақытта басталды. Сонымен бірге, шетелдік ғылыми қауымдастық цифрландырудың әсерінен жұмыспен қамту саласында түбегейлі өзгерістер болатындығын түсінуде, олар көптеген белгісіздіктерді алып келеді, бірақ болжау қиын.

Цифрлық экономиканың жұмыспен қамтуға әсері мәселелеріне арналған Алшанов Р.А., Ералина Э.М., Жанкубаев Б.А., Молчановская А.С., Шумеков Д.Н. және басқа да танымал қазақстандық ғалымдардың көптеген жұмыстары бар. Олардың басым көпшілігі негізгі жүйелік өзгерістерге жатқызатын факторлардың қатарына цифрландыруды жатқызады, ол «Жаһанды және ұлттық еңбек нарықтарының динамикасы мен құрылымын қалыптастырушы негізгі фактор болып қала береді» және «еңбек қызметі, жұмыспен қамту және еңбек ұйымының формаларында ірі өзгерістерге әкеледі».

Ғалымдардың пікірінше, цифрландыру біздің заманымыздың үрдісі ғана емес, сонымен қатар өркениеттік дамудың заманауи жағдайында «технологиялық және кеңістіктік дамудың өршіл міндеттерін» жүзеге асырудың жолы.

Отандық ғалымдар еңбек нарығындағы жұмыспен қамтудың өзгеруіне ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде экономикадағы құрылымдық өзгерістерді атайды, олар бір жағынан әлемдік тенденцияларға сәйкес дамиды, ал екінші жағынан цифрлық экономиканың өнімі болып табылады.

Бұл ретте ғылыми қоғамдастық өкілдерінде құрылымдық өзгерістердің салдарына түбегейлі қарама-қарсы көзқарастар қатары қалыптасты. Біріншісіне сәйкес, экономикадағы құрылымдық өзгерістер «қызмет көрсету салаларының үлесін кеңейтуге» әкеледі және «қызмет көрсету секторындағы жұмыспен қамтудың тұрақты өсу тенденциясын» қалыптастырады [13]. Бұл халықтың экономикалық белсенді бөлігінің едәуір бөлігі қызмет көрсетумен айналысатындығына байланысты еңбек нарығының сервистік нарыққа заңды түрде өзгеруіне әкеледі [14]. Цифрлық технологиялар мен роботтандыру тараған сайын басқарушы персоналдың, ақыл-ой еңбегі мен шығармашылық қызмет, денсаулық сақтау саласы қызметкерлерінің саны артады [15].

Толығырақ талдауға түспей, қорытындылайық: құрылымдық өзгерістер жаңа техникалық және технологиялық жетістіктердің арқасында жұмыспен қамту саласының прогрессивті дамуын алдын ала анықтайды, бұл қызмет көрсету секторында инвестициялық сұраныстың белсенденуіне және еңбек ұсынысының артуына әкеледі, жұмыс орындарына деген жаппай сұраныстың пайда болуына жағдай туғызып, елдің әлеуметтік-экономикалық даму динамикасын айқындайды.

Екінші, қарама-қарсы көзқарасқа сәйкес, экономикадағы құрылымдық өзгерістер құрылымдық жұмыссыздықтың өсуіне серпін береді, еңбек нарығындағы теңгерімсіздікті күшейтеді, тұрақты жұмыспен қамту деңгейін төмендетеді және уақытша өсуді арттырады, бұл «жұмыссыздардың тұтас класының пайда болуына, әлеуметтік шиеленіске және қызметкерлерді цифрлық экономиканың талаптарына толық қайта даярлау қажеттілігіне» әкеледі [2]. «Ішінара, бір реттік, стандартты емес, қашықтықтан жұмыспен қамтудың таралу ауқымы» еңбекті прекаризациялау үшін жағдай жасай отырып ұлғаятын болады.

Болжанатын трансформациялардың айтарлықтай белгісіздігі туралы Ералина Э.М. «талқылаудың нысанасы тек шын мәнінде емес, сондай-ақ кейбір күтілетін жағдай болатынын көрсетеді, ол туралы ешкімнің де сенімділігі жоқ – ол орын алады ма, жоқ па» деп атап өтеді [4].

Шетелдік және отандық сарапшылар Қазақстан Республикасында Жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістері Батыс елдеріне қарағанда баяу өтеді деп есептейді, осыған байланысты цифрлық технологияларды енгізу қарқыны «жұмыс орындары мен жұмыспен қамтылған халық санының өсуіне» алып келеді.

Сондай-ақ, экономистер жұмыспен қамтуды қайта құрылымдау процесін бәсеңдететін және «еңбек саласындағы бәсекелестік қатынастардың дамыған жүйесін қалыптастыруды және еңбек әлеуетінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды» тежейтін «шаруашылық жүргізуші субъектілерге нарықтық өзгерістерге бейімделу үшін қажет жұмыс күшін ұстап қалу» сияқты ерекше құбылыстың дамуына ықпал ететін «жағымсыз күйзелістерді» ілесіп құрылымдық өзгерістерді бөліп көрсетеді.

Авторлардың логикасын сүйене отырып, батыс цифрлық даму парадигмасы біздің мемлекетімізге цифрлық дамудың шарттарын, жылдамдығын және бағыттарын анықтамайды. Бұл міндет басқарушылық шешімдер саласына кіреді және болашақта да Қазақстан қоғамын сапалы жаңғырту мақсатында қабылданатын шешімдер аясында қаралатын болады. Бұдан басқа, көптеген зерттеушілер мен зерттеу топтары болжаған теріс салдарларды ескере отырып, мемлекет деңгейінде оларды тұрақтандыру үшін алдын алу шаралары әзірленетін болады.

Осылайша, цифрлық экономика қалыптастыратын құрылымдық өзгерістер еңбек нарығы мен жұмыспен қамту саласының дамудың жаңа бағытын алуына ықпал етеді, бұл әлеуметтік құрылымға түбегейлі әсер етіп, түбегейлі өзгерістерге әкелуі керек.

Цифрлық экономика мен еңбек нарығындағы жұмыспен қамту саласындағы өзгерістерді анықтайтын маңызды факторлардың ажырамас бөлігі болып технологиялар мен инновациялар табылады, олар жаңа типтегі экономиканы – сұраныс экономикасын қалыптастырады, бұл еңбек нарығы субъектілері (жұмысшылар мен жұмыс берушілер) арасындағы қатынастардың сипатын түбегейлі өзгертеді. Бұл жұмыспен қамтуды қалыптастырудағы сапалы жаңа серпіліс, ол қашықтықтан жұмыс істеу, жаңа жұмыспен қамту нысандарының кеңінен дамуына, соның ішінде «нүктелік тапсырмалар мен жергілікті жобаларға», жұмыс әдістерін жаңа ұйымдастырушылық тәсілдерді қалыптастыруға бағыттайтын трансформацияға ықпал етеді [12]. Осылайша, цифрлық экономика, жаңа қоғамдық-экономикалық модельді тудыратын технологиялық серпіліс болып, жұмыспен қамтудағы жаңа принциптерді, еңбек қызметінің стандарттарын және жұмыс беруші мен жалданып жұмыс істейтін адам арасындағы қатынастардың жаңа нормаларын дамытады және белгілейді.

Сонымен қатар, отандық зерттеушілер экономиканы цифрландыруды Еңбек және жұмыспен қамту нарығын трансформациялаудың негізгі және негізгі факторы ретінде әрдайым қарастыра бермейді (1-сурет).

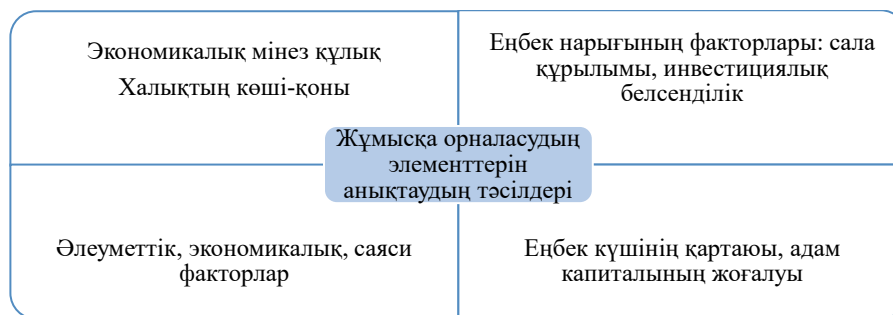
Мысалы, бірқатар авторлар осындай детерминанттардың қатарына кіреді:

- ♦ аймақ экономикасының салалық құрылымы, халықтың жоғары зияткерлік әлеуеті, инновациялық экономиканы дамыту, ақпараттандыру, жаһандану, корпоративтік кадр саясаты және т.б.;

- ♦ «аймақтық еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың» ерекшеліктері [2];

- ♦ «аймақтық құрылымдағы жалақыны» бөлу [12].

Дегенмен, ел экономикасының қазіргі кезеңде дамуын трансформациялауға ықпал ететін детерминанттарды анықтау тұрғысында әртүрлі көзқарастар болғанымен, авторлар жұмыспен қамту саласындағы трансформация «еңбек нарығының жағдайы мен дамуына әсер ететін көптеген факторлардың әрекетінің нәтижесі» деп келіседі (1-сурет) [13]. Мәселеге қатысты әртүрлі көзқарастар бұл цифрлық трансформация экономикасы бар қазіргі процестерді бұрынғы қалпында қалдырмайтынын түсінуге көмектеседі, ал жұмыспен қамту саласындағы трансформация алдыңғы кезеңдердегі өзгерістерге қарағанда әлдеқайда радикалды болады. Өйткені, цифрландыру «еңбек функциясының мәнін» және адамның өндірістік қатынастар жүйесіндегі орнын қайта ойластыру қажеттілігін тудырады. Бұл жұмыспен қамтудың трансформациясы қажетті, бірақ алдын ала болжауға болмайтын құбылыс екенін қорытындылауға мүмкіндік береді.

Сурет 1 – Жұмысқа орналасудың трансформациясына ықпал ететін
детерминанттарды айқындауға қатысты тәсілдер

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Цифрландыруға 1-суретте көріп отырғаныңыздай, облыстың барлық кәсіпорындары мен мекемелері тартылды. Мемлекеттік сектор, билік және басқару органдары, барлығы облыс экономикасының цифрлық трансформациясын стратегиялық жоспарлауға, экономиканы дамыту, ұлттық өнеркәсіпті өсіру және нығайту жоспарларын құруға қатысады; халық пен бизнеске жан-жақты қолдау көрсетеді. Бизнес қаржылық және кадрлық мүмкіндіктерге, тұтынушылық сұранысқа, жаһандық және аймақтық перспективаларға назар аудара отырып, цифрлық кеңістікті одан әрі дамытудың корпоративтік жоспарларын жасайды. Облыстың цифрлық трансформациясы оның экономикалық дамуының маңызды аспектісі болып табылады. Ол өңірдің одан әрі дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін экономиканың жаңа, инновациялық секторын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады.

Аймақтың экономикасын цифрландыру – аймақтың ұйымдарын технологиялық процестерді жетілдіруге және өндірістерді автоматтандыруға бағыттауға итермелейтін маңызды және басым міндеттердің бірі. Бұл факт ұзақ мерзімді кезеңде инженерлік-техникалық кадрларға, IT-мамандарға сұраныстың артуын қалыптастырады. 2022–2028 жж. арналған инженерлік-техникалық кадрлар мен IT-мамандарға деген сұраныс болжамы көрсетілген.

Кадрлық қажеттіліктер мониторингінә сәйкес, 2028 жылға дейінгі болжамды кезеңде облыс аумағында орналасқан өңдеу өндірістерінде, құрылыс, көлік және сақтау ұйымдарында инженерлік-техникалық кадрларда айтарлықтай сұраныс байқалатын болады. Ұзақ мерзімді перспективада мұндай кадрларға сұраныстың артуы ауыл және орман шаруашылықтарында, аң аулау, балық аулау және балық шаруашылығында, электр энергиясымен, газбен және бұмен қамтамасыз ету кәсіпорындарында, сондай-ақ көтерме және бөлшек сауда, автокөлік құралдары мен мотоциклдерді жөндеу саласында күтіледі.

Білім саласындағы цифрлық экономика қалыптастыратын құзыреттерге қалыптасқан сұранысқа қарамастан, облыс салалары бойынша негізгі кәсіптер мен мамандықтар бөлінісінде қызметтің кейбір түрлерінде ұзақ мерзімді сұраныс та, оның басқаларында біртіндеп төмендеуі де, сұраныстың теріс мәндері де болжанады. Бұл, ең алдымен, облысты дамытудың стратегиялық векторына бағдарланған жұмыспен қамтудың жаңа моделі қалыптасатын еңбек нарығының басқа құрылымының қалыптасуына байланысты.

Аймақтың жұмыспен қамту және еңбек нарығының трансформациясының детерминанттары жаһандану төңірегінде шоғырланған. Жаһандық деңгейде экономикадағы, саясаттағы, өндірістік-шаруашылық байланыстардағы және өндіріс жүйесіндегі ең маңызды өзгерістердің шарттары қалыптасуда. Жаһанданудың көмегімен жеке тұлғаны дамыту мүмкіндіктері кеңейеді, өмір салты өзгереді, кәсіби еңбекті жүзеге асырудың және жұмыспен қамтудың ең тиімді модельдерін дамытудың жаңа, ерекше мүмкіндіктері ашылады.

Мемлекеттік деңгейде анықталатын цифрландыру экономикасының ғаламдық тенденциялары, сондай-ақ цифрлық көшбасшылыққа бағытталған саясат аймақтық еңбек нарығының жаңа түрін қалыптастырудың ерекшеліктерін алдын ала анықтайды, оған жұмыспен қамту шарттарының трансформациясы, жаңа еңбек нысандары мен түрлерінің дамуы, әлеуметтік-еңбек қатынастарының басқа жүйесінің қалыптасуы кіреді.

Салалық және өңірлік деңгейлерде өңірдің еңбек нарығының өңірдің өзі де, ел экономикасының жұмыс істеуіне конфигурациясы мен әсерін айқындайтын байланыстар мен қатынастар жүйесі қалыптасады.

Шаруашылық субъектісі деңгейінде өндірістік-шаруашылық кешенінің өзгеруі жаңа еңбек ресурстары когортасының пайда болуына және олардың саны мен сапасы бойынша басқа қажеттіліктердің туындауына әкеледі.

Өйткені, аймақтың тұрақтылығының негізгі шарты жаңа адамзаттық «құрылымның» қалыптасуы мен дамуы болып табылады. Әрине, бұл тұжырым жаңалық емес, бірақ ол басқа, маңызды заңдылықты көрсетеді – тарихи қалыптасқан дәстүрлі қоғамның ауысуы және, соның нәтижесінде, еңбек қызметі барысында адамдар арасындағы өндірістік қатынастар мен экономикалық байланыстардың сипатын өзгерткен қазіргі өркениеттік парадигманың қалыптасуы.

Жоғарыда жүргізілген зерттеу қазіргі заманғы еңбек нарығының даму тенденцияларына арналған теориялық-методологиялық көзқарастарға негізделген, қазіргі әлемдік еңбек нарығында айтарлықтай өзгерістер мен терең трансформациялар байқалып отырғанын көрсетеді. Еңбек нарығының жаһандану процесі күннен-күнге айқын бола түсуде. Технологиялардың дамуы компанияларды ғаламдық сипатқа ие етеді, ал қашықтықтан жұмыс істеу немесе басқа елдерге көшу мүмкіндігі кеңінен таралып, өз кезегінде халықаралық аренада бәсекелестікті арттырып, жұмысқа орналасу шарттарын өзгертуде. Пандемия және оған байланысты цифрландырудың жеделдетілуі әлемдік еңбек нарығының даму тенденцияларына айтарлықтай әсер етті. Пандемия нәтижесінде жұмыспен қамтудың айтарлықтай қысқаруы және жұмыссыздық деңгейінің артуы байқалуда, әсіресе құрылыс, бөлшек сауда, қоғамдық тамақтандыру, өнер және мәдениет салаларында. Сонымен бірге, жоғары білікті қызметтер саласында, оның ішінде ақпараттық технологиялар, байланыс, қаржы, сақтандыру және логистикада оң динамика байқалады. Қазіргі кезеңді сондай-ақ фриланс, коллаборация, платформа жұмыс орындары және шақыру бойынша жұмыс сияқты стандартты емес еңбек нысандарының дамуы сипаттайды [13].

Жұмысқа орналастыруды талдау үшін тікелей метрика (мысалы, жұмысқа орналасу деңгейі, жұмыспен қамтылғандар саны, жұмыс күшіне қатысу, жұмыспен қамту деңгейі, жұмыссыздық деңгейі, жаңа жұмыс орындарының саны және т.б.), сондай-ақ жанама (орташа айлық жалақы, білім деңгейі, кірістілік, кедейлік деңгейі және т.б.) қолданылатынын атап өткен жөн. Бұл көрсеткіштерді еңбек нарығының жағдайын тереңірек талдау үшін бірге қолдануға болады. Қазақстанның еңбек нарығындағы үрдістерді анықтау үшін жұмысқа орналастыру көрсеткіштерінің екі санаты да қолданылды.

Бұл зерттеу қамтитын кезең 1991 жылдан 2022 жылға дейінгі уақытты құрайды. Зерттеудің шектеуші факторы ретінде еңбекке орналасу туралы ақпараттың жас және аймақтық бөлінісінде болмауы, сондай-ақ белгілі бір уақыт аралығында статистикалық деректердің тапшылығы аталады.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның еңбек нарығында қызмет көрсету саласында, оның ішінде көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлікпен операциялар салаларында жұмыспен қамтылғандардың санының өскені анықталды, бұл көрсеткіш жалпы еңбекке қабілетті халықтың шамамен 25%-ын құрайды [12]. Бұл жаһандық деңгейде үшінші секторда жұмыспен қамтылудың артуына деген тенденцияның Қазақстанда да байқалатынын көрсетеді. Дегенмен, қазіргі уақытта бар зерттеулер Қазақстанның еңбек нарығының дамуын не белгілі бір өңірде, не қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтарға назар аударатырып, не болмаса пандемиядан кейінгі өзгерістерді ескермей талдаған. Қазақстанның еңбек нарығындағы жұмыспен қамту мен жалақының тенденцияларын біліктілік деңгейіне қарай анықтауға арналған 1991–2022 жж. аралығындағы зерттеу алғаш рет жүргізіліп отыр. Қазақстан халқының еңбекке орналасуы 1991–2020 жж. аралығында оң динамиканы көрсетуде.

Осы уақыт ішінде жұмысқа орналастырылған азаматтар санының артуы байқалады, алайда еңбек делдалдығына өтініштер саны мен жұмыссыздық деңгейі айтарлықтай ауытқуларға ұшырады. Атап айтқанда, 1991 жылдан 2000 жылға дейін жұмыспен қамту органдарына жұмысқа орналасуға көмек сұрап жүгіну өсудің немесе төмендеудің айқын тенденциясын көрсетпеді, бірақ 2001 жылдан 2010 жылға дейін тұрақты төмендеу байқалды, содан кейін

өсу басталды, ол 2020 ж. ең жоғары деңгейге жетті. Жұмыспен қамтылған азаматтар санының динамикасы әр түрлі болды, бірақ жалпы өсу тенденциясы айқын болды. 2000 жылға дейін бұл сан салыстырмалы түрде тұрақты болып қалды, ал 2001 жылдан бастап айтарлықтай өсу басталды, ол 2016 ж. шарықтау шегіне жетті, содан кейін төмендеді. 1994 жылдан 2020 жылға дейін жұмыспен қамту органдарында тіркелген жұмыссыздар саны да ауытқуларды көрсетті, бірақ жалпы төмендеу үрдісі байқалды. 1994 жылдан 1996 жылға дейін жұмыссыздар санының едәуір өсуі байқалды, содан кейін тұрақты құлдырау басталып, 2014 ж. ең төменгі деңгейге жетті, содан кейін бұл көрсеткіш салыстырмалы түрде жоғары деңгейде қалып, қайта өсті.

Сурет 2 – Жұмыспен қамту органдарында жұмысқа орналасу көрсеткіштері, мың адам, 1991–2020 жж.

Ескертпе: Авторлармен [13] дереккөз негізінде құрастырылған.

1991 жылдан 1995 жылға дейін жұмыспен қамтылу деңгейі 17,9%-дан 48,5%-ға дейін өзгеріп, негізінен төмен деңгейде қалды. 1996 жылдан 2000 жылға дейін бұл көрсеткіштің аздап өскені байқалды, бірақ 30%-дан аспады. 2001 жылдан бастап жұмыспен қамтылу деңгейі тұрақтала бастады және кезең-кезеңімен артып, 70–80% аралығына жетті. Дегенмен, 2011 жылдан кейін ол қайтадан төмендей бастады, 57,5%–77,5% аралығында айтарлықтай ауытқулар көрсетіп отырды. 2020 ж. жұмыспен қамтылу деңгейі 68,8% құрады. Бұл деректер халықты жұмыспен қамту механизмдерін жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Қарастырылып отырған кезеңде жұмыспен қамтылғандар санының біртіндеп өскені байқалды, бірақ кейбір ауытқулармен 2010 жылдан бастап бұл көрсеткіш тұрақты түрде өсе бастады, 2022 ж. ең жоғары деңгейге жетіп, 8971,5 мың адамды құрады. Жұмыспен қамтылудың артуы ел экономикасының дамуын және жаңа жұмыс орындарының ашылуын көрсетеді, бұл мемлекеттік жұмыспен қамту бағдарламалары мен шағын бизнесті дамыту арқасында мүмкін болды. Сонымен қатар, зерттелген кезеңде орташа айлық номиналды жалақы тұрақты болып қалды.

Жоғары білікті мамандар саны 2011 жылдан бері тұрақты өсім көрсетіп, 2022 ж. 2130,2 мың адамға жетті. Осы кезең ішінде мемлекеттік органдар мен ұйымдарда басшылар санының артуы байқалады, бұл біліктілігі жоқ қызметкерлер, сондай-ақ ауыл, орман, аңшылық шаруашылығы, балық шаруашылығы және балық шаруашылығы сияқты салалардағы білікті мамандар арасында жұмыспен қамтудың төмендеуі аясында орын алуда. Бұл өзгерістер елдің экономикалық дамуына, жоғары біліктілікті талап ететін жаңа технологияларды енгізуге, сондай-ақ біліктілігі

жоқ еңбекті автоматтандыруға және урбанизация процестерін жеделдетуге байланысты болуы мүмкін [13]. Сондай-ақ, жұмыспен қамту құрылымында өзгерістер орын алуда: жоғары білікті мамандар үлесінің өсуі және біліктілігі төмен жұмыскерлер үлесінің төмендеуі байқалады. Бұл экономиканың технологиялық өзгеруін және жұмысшылардың біліктілік деңгейіне қойылатын талаптардың артуын көрсетеді.

Осылайша, жүргізілген талдау нәтижелері Қазақстан азаматтарының жұмыспен қамтылуында оң динамика байқалатынын көрсетеді. Жұмыспен қамтылу деңгейі 17,9%-дан 80%-ға дейін ауытқып отырды. Қазақстанның еңбек нарығында бірнеше негізгі тенденцияларды атап өтуге болады: экономикадағы үшінші секторда жұмыспен қамтылудың артуы, жоғары білікті қызметтер саласында жұмыс істейтіндер санының өсуі, жалпы жұмыспен қамтылғандар арасындағы жоғары білікті және жоғары білімді мамандардың үлесінің артуы, әйелдер арасындағы жұмыспен қамтылудың өсуі, күнделікті физикалық еңбек пен қайталанатын тапсырмалармен байланысты мамандықтардағы жұмыспен қамтылудың төмендеуі, сондай-ақ білікті жұмысшылардың жалақысының жылдам өсуі, гендерлік сегрегация мен еңбекақыдағы теңсіздік.

Автоматтандыру мен цифрландыруға қатысты қазіргі жағдайда цифрландыру еңбек нарығын қалыптастыруда, трансформациялауда және басқаруда маңызды рөл атқарады. Ол кез келген нарықты ұйымдастыру тәсілдерін түбегейлі өзгертіп, өндіріс көлемін және қызмет ауқымын ұлғайту емес, ресурстарды оңтайландыру арқылы тиімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, еңбек нарығы әртүрлі компьютерлік жүйелерді (мысалы, CRM (клиенттермен қарым-қатынасты басқару), ERP (кәсіпорын ресурстарын жоспарлау) және басқаларды) қолданудан роботтарға және өзін-өзі оқыту қабілеті бар жасанды интеллектке (ЖИ), чат-боттарға, дауысты және мәтінді тану жүйелеріне, сондай-ақ басқа платформалық технологияларға өту нәтижесінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. HeadHunter Қазақстан жүргізген зерттеуге сәйкес, IT саласында ең сұранысқа ие мамандықтар мыналар болды: инженер, бағдарламашы, әзірлеуші, Web-инженер, Web-майстер, жүйелік әкімші, аналитик, дерекқор әкімшісі болды.

Еңбек нарығындағы келесі үрдіс-жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі. Жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі – бұл еңбек нарығын ұйымдастыруда және әртүрлі секторлар мен кәсіптер бойынша жұмыс орындарын бөлуде айтарлықтай өзгерістер болатын процесс. Бұл процесс технологиялық инновациялар, экономикалық өзгерістер, демографиялық тенденциялар және әлеуметтік өзгерістер сияқты көптеген факторларға байланысты болуы мүмкін. Қазақстан тарихи түрде мұнай мен газ сияқты табиғи ресурстарды өндіруге және экспорттауға сүйенді. Алайда, соңғы жылдары ел өз экономикасын әртараптандыру бойынша белсенді шаралар қабылдауда. Бұған ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу және өндіріс сияқты шикізаттық емес секторларды дамыту кіреді, бұл өз кезегінде жұмыспен қамту құрылымын өзгертеді.

Нәтижесінде, кейбір аудандарда жұмыс орындарының көбеюі, ал басқаларында жұмыс орындарының азаюы байқалады.

Қазақстанда қызмет көрсету секторы экономиканың қалған секторларына қарағанда тезірек дамуда. Бұл білім беру, денсаулық сақтау, қаржы, туризм және қызмет көрсету салалары сияқты қызметтерге сұраныстың артуына байланысты. Нәтижесінде осы салалардағы жұмыс орындарының көбеюі, сондай-ақ қызметкерлердің біліктілігіне қойылатын талаптардың өзгеруі байқалады.

Қарастырылып отырған аспектілер мен факторлар еңбек нарығындағы дәстүрлі қатынастарды түбегейлі өзгертеді. Бұл өзгерістер еңбек жағдайларына да, еңбек қызметіне де әсер етеді, бұл кейбір кәсіптердің жойылуынан және жаңаларының пайда болуынан көрінеді. Бір жағынан, бұл жұмыссыздық деңгейінің ауытқуын тудыруы мүмкін, ал екінші жағынан, әлеуетті жұмысшылардың біліктілік талаптарын жоғарылатуы мүмкін. Мұның бәрі жұмыс күшін де, барлық әлеуетті жұмыс берушілерді де оқыту, қайта даярлау және қосымша білім алу процесіне қатысудың маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, мемлекеттік органдарға қатынастарды реттеу және еңбек нарығын қалыптастыру міндеттері жүктеледі.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Шетелдік авторлардың еңбек нарығы мен жұмыспен қамтудың трансформациясын анықтауға қатысты көзқарастары негізінен келесі негізгі факторларды бөліп көрсетуге негізделді: экономикадағы құрылымдық өзгерістер, өндірістің қызмет көрсету экономикасына көшуі, технологиялар дамуы және инновацияларды енгізу. Сондай-ақ олар жұмыспен қамту және еңбек нарығының алдағы уақытта түбегейлі өзгерістерге ұшырайтыны туралы түсінік қалыптастырады.

2. Қазіргі ғылыми қауымдастық негізгі жүйелік өзгерістерге әкелетін факторлар ретінде экономика цифрландыруын және оның туындаған құрылымдық өзгерістерін, сондай-ақ технологиялар мен инновацияларды дамытуды атап өтеді. Нақ осы технологиялар мен инновациялардың арқасында сұраныс экономикасы кеңінен дамып, еңбек нарығы субъектілерінің – жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы қатынастарды елеулі түрде өзгертуі күтілуде.

Бірқатар авторлар жұмыспен қамтудың детерминанттары ретінде экономика жаһандануын, инновациялық экономиканың дамуын, экономика салалық құрылымының өзгеруін, халықтың интеллектуалдық әлеуетін, еңбек нарығында сұраныс пен ұсыныстың жаңа бағыттарын қалыптастыруды және т.б. қосады.

3. Зерттеу объектісінің еңбек нарығының өзгеруі біртіндеп қалыптасуда:

- ♦ инженерлік-техникалық кадрлар мен IT-мамандарына деген айтарлықтай сұраныс көптеген қызмет салаларында;

- ♦ салалар бойынша негізгі мамандықтар мен біліктіліктер тұрғысынан еңбек нарығының жаңа құрылымы, бұл бірқатар қызмет салаларында сұраныстың артуына, ал басқаларында оның төмендеуі немесе құлдырауына алып келеді;

- ♦ жұмыс берушілердің сұранысына ие болмайтын жұмысшыларды босату тенденциясы, бұл еңбек прекариатизациясын және жұмыссыздықты дамыта отырып, еңбек нарығындағы дисбалансты күшейтеді;

- ♦ икемді еңбек түрлері мен өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуға тұрақты тенденция және т.б.

Айта кету керек, еңбек нарығындағы өңірлік трансформация тенденциялары өзіне тән сипатқа ие болса да, олар сыртқы орта мен өзара байланыстар жүйесімен байланысты бірқатар факторлармен анықталады.

4. Зерттеу көрсеткендей, еңбек нарығы мен жұмыспен қамту саласының трансформациясының детерминанттары келесі факторлар айналасында шоғырланады:

- ♦ жаһандану, әлеуметтік-экономикалық және технико-технологиялық өзгерістер мен жеке тұлғаның дамуына жағдай жасау;

- ♦ жалпы мемлекеттік деңгей, жаңа типтегі еңбек нарығын қалыптастырудың ерекшеліктерін және еңбек әлеуетіне қойылатын сапалық талаптарды айқындау;

- ♦ салалық және өңірлік деңгейлер, еңбек нарығының басқа конфигурациясын дамыту;

- ♦ шаруашылық субъектісі, өндірістік-шаруашылық кешенін өзгерту және еңбек ресурстарының сандық және сапалық құрамына жаңа қажеттілік қалыптастыру.

5. Жүргізілген талдау негізінде Қазақстандағы еңбек нарығының дамуы экономика құрылымындағы өзгерістерден тәуелді екені туралы қорытынды жасауға болады. Зерттеу нәтижелері келесі негізгі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік береді: еңбек нарығындағы өзгерістер мен экономикадағы құрылымдық өзгерістер арасында айқын статистикалық тікелей байланыс бар. 2011 жылдан 2021 жылға дейін ел экономикасында айтарлықтай өзгерістер болды, атап айтқанда, қызмет көрсету секторының үлесі артты. Мысалы, көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлікпен операциялар жалпы ішкі өнімнің үштен бірін құрайды. Қазақстан еңбек нарығында 2011 жылдан 2021 жылға дейін қызмет көрсету саласында жұмыспен қамтылғандар санының өскені байқалады, ол 2011 ж. 54,45%-дан 2021 ж. 66,89%-ға дейін артты. Көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлік операцияларында жұмыспен қамтылғандар жалпы жұмыспен қамтылғандардың төрттен бірін құрайды. Көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, сондай-ақ жылжымайтын мүлік операциялары секторлары ең жоғары жұмыспен қамту көрсеткіштерін көрсетуде. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде 2011 жылдан 2021 жылға дейінгі экономикалық

трансформация жағдайында Қазақстанның еңбек нарығының дамуының негізгі тенденциялары анықталды. Олардың ішінде негізінен қызмет көрсету саласында жұмыс орындарының өсуі байқалатын жаһандық тенденцияны атап өтуге болады. Өнеркәсіпте еңбек өнімділігінің жоғары көрсеткіштері жаңа еңбек үнемдейтін технологияларды енгізу мүмкіндігін көрсетеді, бұл өз кезегінде осы тенденцияны жеделдетуі мүмкін. Сондай-ақ жұмыс істейтін қазақстандықтардың көтерме және бөлшек сауда, білім беру, денсаулық сақтау және басқа да қызмет салаларына деген қызығушылығының артқаны байқалады, ал ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық шаруашылығына деген қызығушылық азаюда.

2014–2015 жж. және 2020 жылғы экономикалық жағдайды талдау бойынша экономиканың динамикасына экономикалық дағдарыс пен коронавируспен байланысты шектеулерден туындаған жаһандық экономикалық құлдыраудың салдары сияқты факторлардың әсер еткенін көрсетеді. Бұл жұмыста ішкі жалпы өнім (ІЖӨ) мен жұмыссыздық деңгейі арасындағы байланысты қарастырылады, мұнда ІЖӨ өсуі мен жұмыссыздықтың төмендеуі арасындағы байланыстың оң әсеріне ерекше назар аударылған. (2) теңдеуі ІЖӨ өсуінің жұмыссыздықты азайтуға әсерін көрсететін коэффициентті есептеуге мүмкіндік береді. Экономикалық рецессия жағдайында осы коэффициенттің теріс мәні жұмыссыздықтың артуын білдіреді, бұл ІЖӨ-нің төмендеуімен және сыртқы факторлардың әсерімен түсіндірілуі мүмкін. Өндіріс көлемінің төмендеуі жұмыссыздықтың өсуінің жалғыз анықтаушы факторы емес.

Сондай-ақ бастапқы есептеулерде ескерілмеген елеулі көлеңкелі жұмыспен қамту мен басқа да айнымалылардың әсерін ескеру қажет.

1991 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңдегі Қазақстандағы жұмыспен қамтылу және еңбекпен қамтылған халық туралы талданған деректер еңбек нарығында айтарлықтай өзгерістер болғанын көрсетеді. Атап айтқанда, 2000 жылдан кейін жұмыспен қамтудың тұрақты оң динамикасы байқалады, бұл экономикалық өсумен, мемлекеттік жұмыспен қамтуды қолдау бағдарламаларының енгізілуімен және шағын бизнестің дамумен байланысты. Сонымен қатар, 2011 жылдан бастап еңбек нарығы өзгерістерге ұшырады, бұл ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығы сияқты дәстүрлі салаларда жұмыспен қамтудың төмендеуімен және технологиялық секторларда жоғары білікті мамандардың санының артуымен сипатталады.

Цифрлық трансформация мен автоматтандыру осы өзгерістерде маңызды рөл атқарды. Жаңа технологиялардың дамуы мен автоматтандырылған процестердің енгізілуі біліктілігі жоқ жұмысшылар арасындағы жұмыспен қамтуды қысқартуға әсер етті, сондай-ақ ақпараттық технологиялар, қаржылық және кәсіби қызметтер сияқты салаларда білікті мамандарға деген сұраныстың артуына алып келді. Бұл цифрландыру мен автоматтандыру жағдайында еңбек нарығында жұмысшылардың біліктілігі мен білім деңгейіне қойылатын талаптардың арта-тынын, бұл өз кезегінде жоғары білікті мамандардың үлесінің өсуіне әкелетінін растайды.

Қазақстанның еңбек нарығы жұмыспен қамтуда оң динамиканы көрсетуде, бірақ кезеңдік құбылмалы өзгерістер де байқалады. Ел экономикасының цифрлық трансформациясы еңбекпен қамтылу құрылымындағы өзгерістерге елеулі әсер етіп, жоғары білікті мамандар санының өсуіне және дәстүрлі жұмысшылар мамандықтарына деген сұраныстың төмендеуіне алып келуде. Болашақта жоғары технологиялық және инновациялық салаларда жұмыс орындарын құру бойынша жұмысты жалғастыру, жұмысшылардың қайта даярлықтан өтуін және біліктілігін арттыру бағдарламаларын қолдау, сондай-ақ барлық әлеуметтік топтарға, оның ішінде әйелдер мен әртүрлі жас топтарының өкілдеріне тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету қажет.

Бұл өзгерістер еңбекпен қамтуды қамтамасыз ету механизмдерін жетілдіруді және білім беру бағдарламаларын еңбек нарығының қажеттіліктеріне бейімдеуді талап етеді. Сонымен қатар, еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздік пен сегрегация мәселелерін шешу, сондай-ақ жұмыс іздеген аз қамтылған және ауыл тұрғындарына кездесетін кедергілерді жеңу үшін қосымша күш салу қажет.

Жоғарыда айтылғандарға қорытынды жасай отырып, автордың негізделген теориялық тұжырымдары мен практикалық нәтижелері экономикалық жүйеміздің және оның өңірлерінің трансформациясы жағдайында еңбек нарығы мен жұмыспен қамту саласында туындайтын өзекті мәселелерді зерттеу және шешу барысында қолданылуы мүмкін. Жұмыстың нәтижелері өңірлік дамудың жаңа модельдері мен стратегияларын әзірлеуде, сондай-ақ экономика цифрлық трансформациясы жағдайында тиімді жұмыспен қамту моделін құруға қатысты тәсілдерді жетілдіруде қолданылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары 2021 жылғы 26 ақпандағы № 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#z1712> (өтініш берілген күн: 28.10.2024)
- 2 «Қазақстан–2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана: Ақорда, 2012. URL: <https://primeminister.kz/assets/media/strategiya-kazakhstan-2050.pdf> (өтініш берілген күн: 28.10.2023)
- 3 Еңбек нарығын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. – 2023. URL: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14759013#_Toc147167560 (өтініш берілген күн: 28.10.2024)
- 4 Ералина Э.М., Алшанов Р.А. Тенденции развития рынка труда Казахстана в условиях трансформации экономики // Вестник университета «Тұран». – 2023. – № 1(97). – С. 36–48. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-36-48>
- 5 Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы. Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына жолдауы // URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasymzhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (өтініш берілген күн: 22.10.2024)
- 6 Кулекеев Ж.А. Қазақстандағы еңбек нарығы және жұмыспен қамту. – Алматы: Қазстатинформ, 2016. – 120 б.
- 7 Дюсегалиева С.Б. SWOT – Қазақстан Республикасының еңбек нарығын талдау // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2018. – № 4(244). – 56–61 бб. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1289> (өтініш берілген күн: 22.10.2024)
- 8 Смағұлова Ш., Жакыпова С., Тастанбекова М. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы және жұмыспен қамту құрылымы // ҚазҰУ Хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – 2018. – № 1(149). – 132–139 бб. URL: <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/772/751> (өтініш берілген күн: 22.10.2024)
- 9 Aghion P., Howitt P. Growth and Unemployment // The Review of Economic Studies. 1994. No. 61(3). P. 477–494.
- 10 Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society. Oxford: Wiley Blackwell. 2010, vol. 1.
- 11 Piore M.J., Sabel Ch.F. The Second industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York: Basic Books, 1994.
- 12 Brynjolfsson E., McAfee A. Race against the machine: how the digital revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy. Digital Frontier Press Lexington, MA. 2011.
- 13 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104801>
- 14 Kalinina S., Kushnarenko O. Transformation of the World Labor Market in the Context of Globalization // Public Security and Public Order. 2022. No. 29. P. 105–115. URL: <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-29-23>
- 15 Morozova N.N. The Impact Of The Digital Economy on the Tansformation of the Labor Market // Сықтықтар мемлекеттік университетінің корпоративтік құқық, басқару және венчурлік инвестициялау ғылыми-зерттеу орталығының хабаршысы. – 2021. – № 4. – 436–433 бб.

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylğa deingı ultiq damu jospary 2021 jylğy 26 aqpandağy No. 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#z1712> (ötiniş berilgen kün: 28.10.2024). (In Kazakh).
- 2 «Qazaqstan–2050» Strategiasy qalyptasqan memlekettiñ jaña saiasi bağyty. – Astana: Aqorda, 2012. URL: <https://primeminister.kz/assets/media/strategiya-kazakhstan-2050.pdf> (ötiniş berilgen kün: 28.10.2023). (In Kazakh).
- 3 Eñbek naryğyn damytudyñ 2030 jylğa deingı tüjyrymdamasyn bekıtu turaly. – 2023. URL: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14759013#_Toc147167560 (ötiniş berilgen kün: 28.10.2024). (In Kazakh).
- 4 Eralina Je.M., Alshanov R.A. (2023) Tendencii razvitija rynka truda Kazahstana v uslovijah transformacii jekonomiki // Vestnik universiteta «Turan». No. 1(97). P. 36–48. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-36-48>
- 5 Jaña Qazaqstan: jañartu jäne jañğyrtu joly. Memleket bassysynyñ 2022 jylğy 16 nauryzdağy Qazaqstan halqyna joldauy // URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasymzhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (ötiniş berilgen kün: 22.10.2024). (In Kazakh)
- 6 Kulekeev J.A. (2016) Qazaqstandağy eñbek naryğy jäne jümyspen qamtu. – Almaty: Qazstatinform, 120 p. (In Kazakh).

7 Düsegalieva S.B. (2018) SWOT – Qazaqstan Respublikasynyñ eñbek naryğyn taldaу // «Tūran» universitetiniñ habarşysy. No. 4(244). 56–61 pp. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1289> (ötiniş berilgen kün: 22.10.2024) (In Kazakh).

8 Smağūlova Ş., Jaqypova S., Tastanbekova M. (2018) Qazaqstan Respublikasyndağy eñbek naryğynyñ qazirgı jağdaiy jäne jūmyspen qamtū qūrylymy // QazŪU Habarşysy. Halyqaralyq qatynastar jäne halyqaralyq qūyqyq seriesy. No. 1(149). 132–139 pp. URL: <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/772/751> (ötiniş berilgen kün: 22.10.2024). (In Kazakh).

9 Aghion P., Howitt P. (1994) Growth and Unemployment // The Review of Economic Studies. No. 61(3). P. 477–494. (In English).

10 Castells M. (2010) The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society. Oxford: Wiley Blackwell, vol. 1. (In English).

11 Piore M.J., Sabel Ch.F. (1994) The Second industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York: Basic Books. (In English).

12 Brynjolfsson E., McAfee A. (2011) Race against the machine: how the digital revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy. Digital Frontier Press Lexington, MA. (In English).

13 Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttigiñiñ ūlttyq statistika bürosy. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104801>. (In Kazakh).

14 Kalinina S., Kushnarenko O. (2022) Transformation of the World Labor Market in the Context of Globalization // Public Security and Public Order. No. 29. P. 105–115. URL: <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-29-23>. (In English).

15 Morozova N.N. (2021) The Impact Of The Digital Economy on the Tansformation of the Labor Market // Syktyvkar memlekettik universitetiniñ korporativtık qūyqy, basqaru jäne venchurlık investisialau ğylymi-zertteu ortalyğynyñ habarşysy. No. 4. 436–433 pp. (In Kazakh).

САРУАРОВА М.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: 24250404@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-3412-954X

МАКСИМОВ Д.А.,²

д.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: DA@rea.ru

ORCID ID: 0000-0001-8316-8359

КИРИЧОК О.В.,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1059-4917

МУТАЛИЕВА А.А.,⁴

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: Alua012@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4268-9382

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Российский экономический

университет им. Г.В. Плеханова,

г. Москва, Россия

³Caspian University,

г. Алматы, Казахстан

⁴Региональный инновационный

университет, Казахстан

г. Шымкент, Казахстан

АНАЛИЗ ГЛОБАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЗАНЯТОСТИ

Аннотация

В современных экономических условиях рынок труда играет решающую роль в обеспечении устойчивого развития общества и социальной стабильности. Как сложная социально-экономическая система, рынок труда отражает взаимодействие работодателей и работников, определяет условия найма, уровень заработной платы.

платы и в итоге влияет на качество жизни населения. Методы исследования направлены на изучение факторов, определяющих процессы, происходящие в сфере рабочей силы, и анализ особенностей трансформации данной сферы. В статье, во-первых, представлены взгляды зарубежных и отечественных авторов по определению основных элементов трансформации сферы рабочей силы в условиях перехода к цифровой экономике; во-вторых, показаны особенности сферы рабочей силы на пути цифровизации экономики Республики Казахстан; в-третьих, рассмотрены обобщение и систематизация факторов рабочей силы и рынка труда. Актуальность обусловлена тем, что в настоящее время система рынка труда в условиях хозяйствования подвергается существенным изменениям, которые основаны на ряде факторов, имеющих объективное значение для современной экономики РК. При этом детерминанты системы не ограничиваются только цифровизацией экономики, а зависят от многих других системных факторов. Это определяет важность научной дискуссии и рассмотрения данного вопроса.

Ключевые слова: цифровая экономика, занятость, неформальная занятость, гибкие формы занятости, самозанятость, фрилансинг, неформальный сектор.

SARUAROVA M.B.,*¹

PhD student.

*e-mail: 24250404@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0003-3412-954X

MAKSIMOV D.A.,²

d.e.s., associate professor.

e-mail: DA@rea.ru

ORCID ID: 0000-0001-8316-8359

KIRICHOK O.V.,³

PhD, associate professor.

e-mail: o.kirichok@cu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-1059-4917

MUTALIYEVA A.A.,⁴

PhD, associate professor.

e-mail: Alua012@mail.ru

ORCID:0000-0002-4268-9382

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Plekhanov Russian University of Economics,

Moscow, Russia,

³Caspian University,

Almaty, Kazakhstan

⁴Regional Innovation University,

Shymkent, Kazakhstan

ANALYSING GLOBAL TRENDS IN EMPLOYMENT TRANSFORMATION

Abstract

In modern economic conditions, the labor market plays a crucial role in ensuring sustainable development of society and social stability. As a complex socio-economic system, the labor market reflects the interaction between employers and employees, determines employment conditions, wage levels, and ultimately affects the quality of life of the population. The research methods are aimed at studying the factors that determine the processes occurring in the labor force sphere and analyzing the transformation features of this sphere. The article presents the views of foreign and domestic authors on defining the main elements of labor force transformation in the context of transition to digital economy; secondly, it shows the features of the labor force sphere on the path of digitalization of the Republic of Kazakhstan's economy; thirdly, it examines the generalization and systematization of labor force and labor market factors. The relevance is due to the fact that currently the labor market system under economic conditions is undergoing significant changes, which are based on a number of factors having objective significance for the modern economy of Kazakhstan. At the same time, the system's determinants are not limited to digitalization of the economy alone but depend on many other systemic factors. This determines the importance of scientific discussion and consideration of this issue.

Key words: digital economy, employment, informal employment, flexible forms of employment, self-employment, freelancing, informal sector.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 01.01.2025

МРНТИ 06.71
УДК 631.115.1(574)
JEL J43

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-329-341>

ХУНГЕ ЦЗЯ,*¹

докторант.

*e-mail: hongge@bk.ru

ORCID ID: 0009-0004-1979-0484

ХОРСКА Е.,²

д.э.н., профессор.

e-mail: kuralai_e@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4973-9573

ЕЛШИБЕКОВА К.Ж.,³

м.э.н., сениор-литор.

e-mail: kuralai_e@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6778-5784

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Словацкий сельскохозяйственный университет,

г. Нитра, Словакия

³Университет «Туран-Астана»,

г. Астана, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ И СОСТОЯНИЕ АГРАРНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Статья посвящена исследованию создания и особенностей аграрного предпринимательства в Республике Казахстан. Авторы анализируют ключевые сектора агропредпринимательства, включая фермерские хозяйства, агрохолдинги и сельскохозяйственные кооперативы, акцентируя внимание на их роли в экономике страны. В исследовании использованы методы SWOT- и PEST-анализа, которые позволили выявить сильные и слабые стороны сектора, его возможности и угрозы. Уделено внимание влиянию климатических, экономических и социальных факторов на развитие сельского хозяйства. В работе подчеркивается значимость государственной поддержки, модернизации инфраструктуры и внедрения инновационных технологий для повышения конкурентоспособности аграрного сектора. В статье описаны современные тренды в агропромышленности Казахстана, включая рост числа фермерских хозяйств и увеличение объемов выпускаемой продукции. При этом отмечаются проблемы, такие как недостаточная механизация, ограниченный доступ к финансированию и сложности в управлении ресурсами. Авторы подчеркивают важность государственной политики в области субсидирования и страхования рисков, а также необходимость совершенствования логистики и переработки сельскохозяйственной продукции. Практическая значимость работы заключается в выработке рекомендаций для повышения устойчивости и эффективности аграрного сектора. Среди предложений – внедрение цифровых технологий, развитие кооперативных моделей и меры по стимулированию молодежи к участию в агропредпринимательстве. Представленные в статье выводы и рекомендации направлены на создание условий для устойчивого развития аграрного предпринимательства и его интеграции в международные рынки.

Ключевые слова: аграрное предпринимательство, фермерские хозяйства, агрохолдинги, SWOT-анализ, PEST-анализ, сельское хозяйство, государственная поддержка.

Введение

Тема аграрного предпринимательства в Республике Казахстан является важной и актуальной в контексте экономических изменений, происходящих в стране. Агропромышленный комплекс традиционно является одной из основных отраслей экономики Казахстана, что обуславливает необходимость детального анализа состояния аграрного предпринимательства и факторов, способствующих его развитию. В последние годы аграрный сектор переживает трансформационные процессы, что делает изучение данного вопроса особенно актуальным для

улучшения условий ведения сельскохозяйственного бизнеса и повышения его конкурентоспособности [1].

Научные исследования в области аграрного предпринимательства в Казахстане начали развиваться относительно недавно. Многие работы посвящены изучению конкретных проблем, таких как поддержка сельхозпроизводителей, развитие фермерских хозяйств, внедрение новых технологий. Однако несмотря на значительные достижения в этой области, остаются недостаточно проработанными вопросы интеграции новых бизнес-моделей и эффективного использования инноваций в аграрном предпринимательстве. К тому же не всегда удается полноценно исследовать взаимодействие между различными субъектами агробизнеса и государственными структурами, что затрудняет комплексное развитие аграрного сектора.

Актуальность рассматриваемой темы заключается в том, что Казахстан сталкивается с вызовами, требующими применения новых методов и подходов к аграрному предпринимательству. Это включает в себя необходимость улучшения инфраструктуры, применения современных технологий и более эффективного государственного регулирования. В связи с этим исследование текущего состояния и перспектив аграрного предпринимательства в Казахстане представляет собой важную задачу для отечественной науки и практики.

Целью исследования является анализ состояния аграрного предпринимательства в Казахстане, выявление основных проблем и факторов, влияющих на его развитие, а также предложение рекомендаций для улучшения экономических условий в аграрном секторе.

Объектом исследования выступает аграрное предпринимательство Казахстана, а предметом – его различные сегменты, включая фермерские хозяйства, агрохолдинги и сельскохозяйственные кооперативы.

Для достижения поставленной цели используются методы SWOT и PEST-анализа, которые позволяют всесторонне оценить существующие проблемы и предложить возможные решения.

Практическая значимость работы заключается в выработке рекомендаций для аграрных предпринимателей и государственных органов, направленных на улучшение условий для ведения агробизнеса и повышение его конкурентоспособности в условиях быстро меняющейся экономической среды.

Материалы и методы

Для проведения исследования особенностей и состояния аграрного предпринимательства в Республике Казахстан были использованы различные методы сбора и анализа данных, а также источники информации, которые обеспечивают комплексный подход к изучению текущей ситуации в аграрном секторе.

Для достижения поставленной цели использовались следующие методы исследования: анализ статистических данных – на основе данных Национального статистического агентства Республики Казахстан, Министерства сельского хозяйства и других официальных источников. Сравнительный анализ – для оценки динамики развития аграрного предпринимательства в разных регионах страны и выявления наиболее успешных практик.

Результаты и обсуждение

Аграрное предпринимательство – это вид экономической деятельности, связанный с производством, переработкой и реализацией сельскохозяйственной продукции, а также с предоставлением услуг в сельском хозяйстве. Оно охватывает как малые, так и крупные формы бизнеса и включает в себя все этапы от создания продуктов сельского хозяйства до их сбора, переработки, упаковки и сбыта [2].

Основная цель аграрного предпринимательства – получение прибыли путем эффективного использования природных, трудовых и финансовых ресурсов для удовлетворения потребностей населения в продовольствии и других сельскохозяйственных товарах. В отличие от других отраслей экономики аграрное предпринимательство имеет специфические особенности, такие как зависимость от сезонности, климатических условий, агротехнических факторов, а также необходимость соблюдения экологических норм и стандартов.

Аграрное предпринимательство играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности страны, создании рабочих мест в сельской местности и в развитии инфраструктуры. Оно также влияет на внешнюю торговлю, так как многие сельскохозяйственные товары являются основными экспортными продуктами. При этом успешное развитие аграрного предпринимательства требует государственной поддержки, развития инновационных технологий и улучшения инфраструктуры [3, 4].

Структура аграрного предпринимательства включает в себя несколько взаимосвязанных элементов, которые характеризуют его организационную, функциональную и хозяйственную составляющие [5]. Она охватывает все стадии аграрного производства и функционирования – от земельных ресурсов и сельскохозяйственного производства до переработки и сбыта продукции. Внутри структуры можно выделить несколько основных составляющих (рисунок 1).

Рисунок 1 – Структура аграрного предпринимательства

Примечание: Составлено авторами.

Как видно из рисунка 1, структуру аграрного предпринимательства можно разделить на несколько категорий:

- ♦ Фермерские хозяйства, к которым относятся малые и средние аграрные предприятия, занимающиеся производством сельскохозяйственной продукции. Это могут быть как индивидуальные фермеры, так и сельскохозяйственные кооперативы.

- ♦ Агрохолдинги: крупные аграрные предприятия, включающие в себя несколько производственных единиц (земледелие, животноводство, переработка продукции и т.д.). Такие предприятия часто имеют вертикально интегрированную структуру и обеспечивают полный цикл производства.

- ♦ Предприятия переработки сельскохозяйственной продукции: заводы по переработке зерна, мяса, молока, овощей и других сельскохозяйственных продуктов. Переработка способствует добавленной стоимости продукции и помогает снижать потери урожая.

- ♦ Сельскохозяйственные кооперативы: организации, объединяющие малых фермеров для совместного ведения сельского хозяйства, закупок ресурсов, переработки продукции и сбыта. Кооперативы помогают снизить производственные затраты и получить доступ к финансированию [5, 6].

Аграрный сектор Казахстана традиционно имеет большое значение для экономики страны. Сельское хозяйство составляет значительную долю в валовом внутреннем продукте (ВВП) и обеспечивает население важнейшими продовольственными товарами. По данным Национального статистического агентства Республики Казахстан, сельское хозяйство в 2023 г. занимало около 5–6% ВВП страны, при этом аграрный сектор включает в себя не только производство продукции, но и переработку, торговлю, логистику, а также научно-исследовательскую деятельность [7].

Кроме того, аграрный сектор предоставляет значительное количество рабочих мест, особенно в сельских районах. Важную роль в создании рабочих мест играют малые и средние сельскохозяйственные предприятия, которые обеспечивают занятость значительной части сельского населения.

Основные показатели деятельности субъектов МСП в сельском хозяйстве представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Основные показатели деятельности субъектов МСП «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» за 2019–2024 гг.

Показатели	Годы						Отклонение 2024 к, %	
	2019	2020	2021	2022	2023	2024*	2019	2023
Количество зарегистрированных субъектов МСП, тыс. единиц								
Всего	268,6	277,9	279,6	290,3	316,2	312,7	116,4	98,9
В том числе								
предприятия малого предпринимательства (ПМП)	16,6	17,6	18,9	19,3	20,1	20,4	122,9	101,5
предприятия среднего предпринимательства (ПСП)	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	100	100
индивидуальные предприниматели (ИП)	30,4	34,6	29,0	22,1	19,4	18,6	61,2	95,9
крестьянские или фермерские хозяйства (КиФХ)	221,3	225,4	231,4	248,6	276,4	273,4	123,5	98,9
Количество действующих субъектов МСП, тыс. единиц								
Всего	252,3	260,8	261,1	275,8	303,8	299,6	118,7	98,6
В том числе								
предприятия малого предпринимательства (ПМП)	12,6	13,7	15,2	16,3	17,1	17,4	138,1	101,8
предприятия среднего предпринимательства (ПСП)	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	100	100

Продолжение таблицы 1

индивидуальные предприниматели (ИП)	26,0	30,1	24,2	18,5	16,4	15,5	59,6	94,5
крестьянские или фермерские хозяйства (КиФХ)	213,5	216,7	221,4	240,7	269,9	266,4	124,8	98,7
Численность занятых в малом и среднем предпринимательстве, тыс. человек								
Всего	447,3	450,0	448,1	459,1	482,6	474,2	106,0	98,3
В том числе								
предприятия малого предпринимательства (ПМП)	75,1	69,6	71,2	73,1	73,6	73,5	97,9	99,9
предприятия среднего предпринимательства (ПСП)	43,1	43,2	42,2	40,0	38,5	38,4	89,1	99,7
индивидуальные предприниматели (ИП)	32,3	36,7	30,1	23,6	21,0	19,7	61,0	93,8
крестьянские или фермерские хозяйства (КиФХ)	296,8	300,5	304,6	322,4	349,5	352,6	115,4	98,0
Выпуск продукции субъектами малого и среднего предпринимательства, млрд тенге								
Всего	2510,2	3118,7	3765,0	4747,5	4544,5	4543,3	181,0	99,9
В том числе								
предприятия малого предпринимательства (ПМП)	564,4	588,2	673,2	906,6	855,0	863,4	152,9	101,0
предприятия среднего предпринимательства (ПСП)	321,1	373,8	392,3	557,9	511,4	485,2	151,1	94,9
индивидуальные предприниматели (ИП)	16,9	123,1	279,3	298,9	444,8	428,4	в25 раз	96,3
крестьянские или фермерские хозяйства (КиФХ)	1607,8	2033,6	2420,2	2984,1	2733,3	2766,3	172,1	101,2
*предварительные данные 2024 г.								
Примечание: Составлено авторами по источникам [8, 9, 10, 11].								

Как видно из таблицы 1, в 2024 г. общее количество зарегистрированных субъектов МСП в категории «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» составило 312,7 тыс. единиц, что на 16,4% больше по сравнению с 2019 г. (268,6 тыс. единиц). Это произошло за счет увеличения количества ПМП (на 22,9%) и роста КиФХ (23,5%).

По отношению к 2023 г. наблюдается небольшое снижение количества субъектов МСП на 1,1%, что, возможно, связано с выходом некоторых предприятий с рынка или с консолидацией бизнеса.

Количество действующих субъектов МСП в 2024 г. по отношению к 2019 г. выросло на 18,7%, или на 47,3 тыс. единиц. Эта тенденция указывает на рост жизнеспособных предприятий и повышение устойчивости, эффективности сельского бизнеса (рисунок 2).

Структурные изменения в составе субъектов МСП: число малых предприятий в сельском хозяйстве увеличилось с 16,6 тыс. в 2019 г. до 20,4 тыс. в 2024 г., что составляет +22,9%. Это подтверждает рост числа малых предприятий в сельском хозяйстве и свидетельствует о повышении предпринимательской активности в данном секторе.

Количество ИП в сельском хозяйстве сократилось с 30,4 тыс. в 2019 г. до 18,6 тыс. в 2024 г., что составляет 38,5%. Это может свидетельствовать о проблемах в удержании индивидуальных предпринимателей в сельском хозяйстве, возможно, из-за недостаточной поддержки или сложностей в ведении бизнеса.

Число крестьянских или фермерских хозяйств увеличилось с 221,3 тыс. в 2019 г. до 273,4 тыс. в 2024 г., что составляет +23,5%. Это указывает на активный рост фермерских хозяйств, что свидетельствует о стабильности и даже о росте в аграрном секторе.

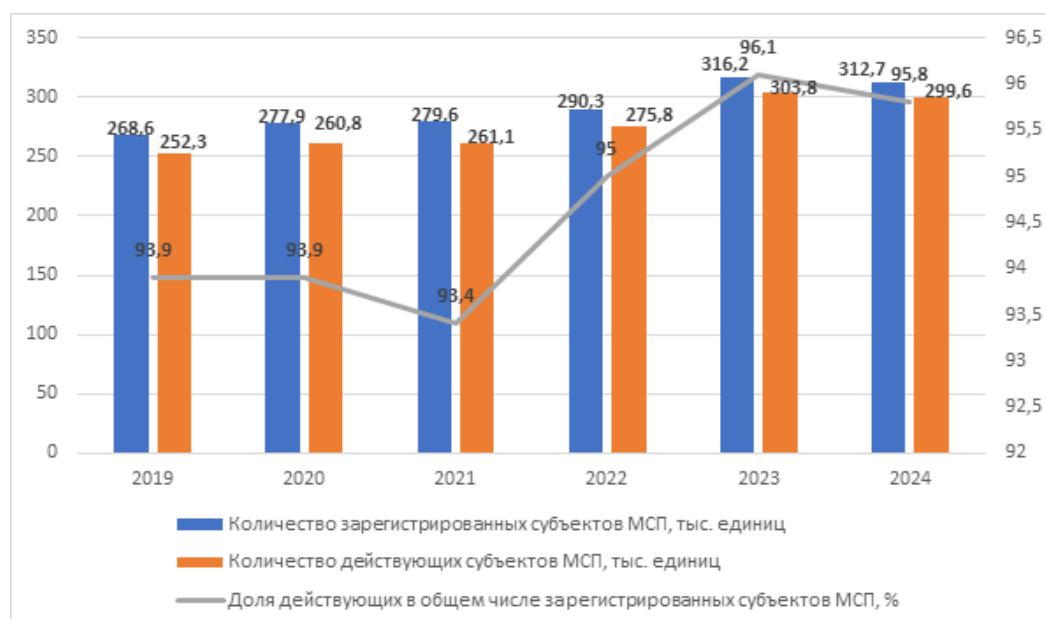

Рисунок 2 – Количество зарегистрированных и действующих субъектов МСП «Сельское, лесное и рыбное хозяйство», тыс. единиц

Примечание: Составлено авторами на основе источников [8, 9, 10, 11].

Число действующих субъектов МСП также сократилось на 1,4% в 2024 г. по отношению к 2023 г., это может быть связано с выходом малых и средних предприятий из сельского хозяйства или с уменьшением их активности в связи с экономическими или внешними факторами, такими как климатические изменения или экономическая нестабильность

Численность занятых МСП в сельском хозяйстве отображена на рисунке 3.

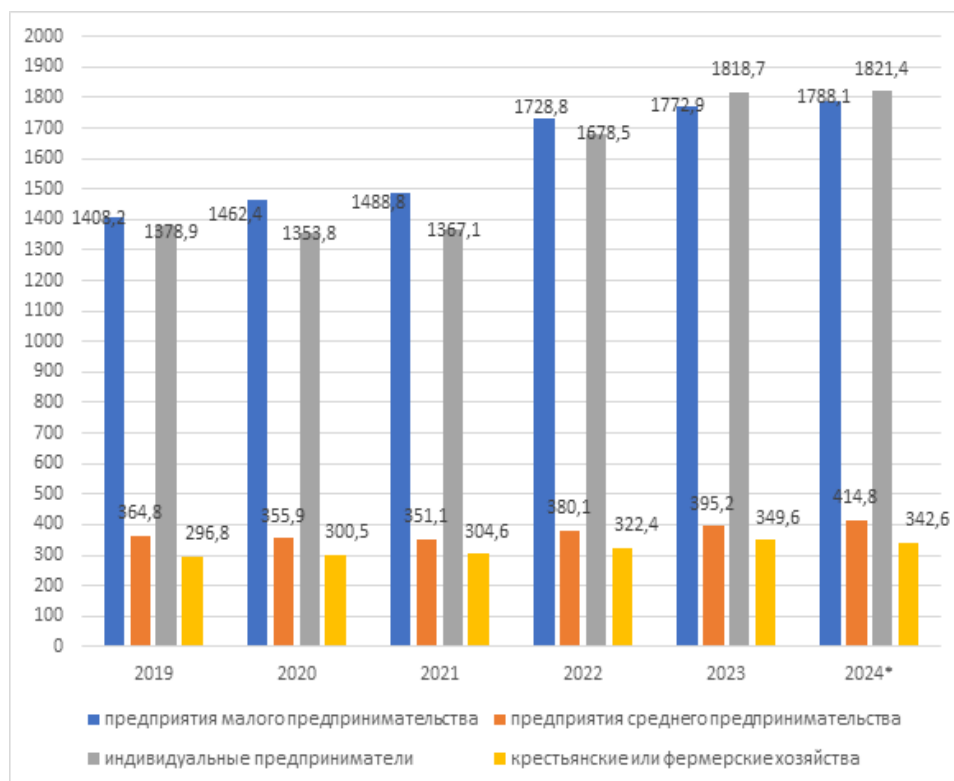

Рисунок 3 – Численность занятых в МСП «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» за 2019–2024 гг., тыс. чел.

Примечание: Составлено авторами на основе источников [8, 9, 10, 11].

В 2024 г. в МСП сельского хозяйства было занято 474,2 тыс. человек, что на 6,0% больше, чем в 2019 г. (447,3 тыс. человек). Этот рост указывает на увеличение числа рабочих мест в сельском секторе. Но по отношению к 2023 г. наблюдается небольшое сокращение численности рабочих мест на 1,7%. Это может быть связано с внедрением новых технологий, автоматизацией или миграцией рабочей силы в другие отрасли.

На малых предприятиях в сельском хозяйстве было занято 73,5 тыс. человек в 2024 г., что является почти стабильным значением по сравнению с 2019 г. (75,1 тыс. человек). Это может свидетельствовать о небольшом снижении доли малых предприятий в трудовой занятости в сельском хозяйстве.

Число занятых в ИП в сельском хозяйстве сократилось с 32,3 тыс. в 2019 г. до 19,7 тыс. в 2024 г., что отражает общий тренд снижения числа индивидуальных предпринимателей в аграрном секторе.

На фермерских хозяйствах в 2024 г. было занято 352,6 тыс. человек, что на 15,4% больше по сравнению с 2019 г. (296,8 тыс. человек). Это подтверждает важную роль фермеров в создании рабочих мест в сельском хозяйстве.

Далее проанализируем выпуск продукции в сельском хозяйстве (рисунок 4).

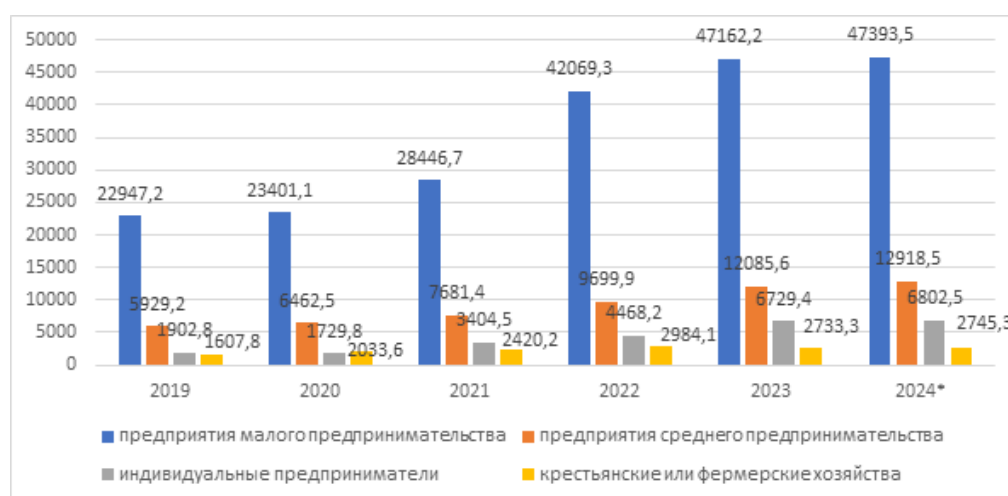

Рисунок 4 – Выпуск продукции субъектами МСП в сельском хозяйстве, млрд тенге

Примечание: Составлено авторами на основе источников [8, 9, 10, 11].

В 2024 г. объем выпуска продукции субъектами МСП в сельском хозяйстве составил 4543,3 млрд тенге, что на 81,0% больше по сравнению с 2019 г. (2510,2 млрд тенге). Это свидетельствует о значительном увеличении производственной активности в сельском секторе.

Выпуск продукции малыми предприятиями в сельском хозяйстве в 2024 г. составил 863,4 млрд тенге, что на 52,9% больше по сравнению с 2019 г. (564,4 млрд тенге). Это указывает на рост производительности в малом бизнесе.

Выпуск продукции ИП в сельском хозяйстве значительно увеличился: с 16,9 млрд тенге в 2019 г. до 428,4 млрд тенге в 2024 г., это более чем в 25 раз. Этот рост указывает на то, что ИП, несмотря на сокращение их числа, играют все более значительную роль в аграрном производстве.

Выпуск продукции фермерскими хозяйствами в 2024 г. составил 2766,3 млрд тенге, что на 72,1% больше по сравнению с 2019 г. (1607,8 млрд тенге). Это подтверждает важность фермерских хозяйств для сельскохозяйственного производства и их рост в этом направлении.

Однако в 2024 г., несмотря на рост, наблюдается небольшой спад на 3,7% по сравнению с 2023 г., что указывает на возможные трудности в поддержании устойчивости этого сектора.

Несмотря на снижение числа субъектов и занятых, объем выпускаемой продукции остался почти на прежнем уровне, что свидетельствует о сохранении уровня производительности и эф-

фективности в сельском хозяйстве. Это может означать, что оставшиеся субъекты МСП в этой сфере более эффективны или смогли адаптироваться к изменениям в условиях рынка.

Аграрное предпринимательство в Казахстане развивает свои специфические особенности, связанные с географическими, климатическими и экономическими условиями. Прежде всего важно отметить, что сельское хозяйство в Казахстане в основном ориентировано на выращивание зерновых культур и разведение скота. Эти виды деятельности являются не только основными источниками дохода для фермеров, но и составляют основу экспорта продукции в соседние страны и на международные рынки [12].

Еще одной важной особенностью является высокая степень зависимости аграрного сектора от природных факторов. К примеру, климатические изменения, такие как засухи, паводки и другие экстремальные явления, могут значительно повлиять на урожайность и общую стабильность сектора.

Также стоит отметить высокую концентрацию аграрного производства в руках крупных хозяйств и агрохолдингов. Это объясняется необходимостью наличия значительных капиталовложений для эффективной работы в условиях рыночной экономики, а также для внедрения новых технологий. В то же время малые и средние фермерские хозяйства сталкиваются с трудностями доступа к кредитам, рынкам сбыта и новым технологиям.

Для глубокого анализа аграрного предпринимательства в Казахстане можно использовать два популярных инструмента: SWOT-анализ (таблица 2) и PEST-анализ (таблица 3). Оба метода позволяют систематизировать информацию и выявить ключевые факторы, влияющие на развитие аграрного сектора [13, 14].

Таблица 2 – SWOT-анализ аграрного предпринимательства в Казахстане

Сильные стороны (Strengths)	Слабые стороны (Weaknesses)
1. Большой потенциал сельского хозяйства – Казахстан является одним из крупнейших производителей зерна в мире.	1. Низкая механизация и устаревшее оборудование – многие фермеры используют старую технику, что снижает продуктивность.
2. Широкие сельскохозяйственные территории – разнообразие природных условий способствует разнообразию сельскохозяйственных культур.	2. Ограниченность водных ресурсов – сельское хозяйство сталкивается с дефицитом воды, особенно в засушливых районах.
3. Поддержка государства – существуют различные субсидии и программы для аграриев.	3. Нехватка квалифицированных кадров – много молодых людей мигрирует в города, а на селе не хватает специалистов.
4. Экспортный потенциал – возможности для выхода на международные рынки благодаря высоким объемам производства.	4. Неэффективное использование земельных ресурсов – проблемы с использованием земель, их деградация и нерациональное использование.
Возможности (Opportunities)	Угрозы (Threats)
1. Развитие инноваций и технологий – внедрение новых технологий, таких как точное земледелие, биотехнологии.	1. Изменение климата – погодные аномалии, засухи, которые могут снизить урожайность.
2. Развитие переработки сельскохозяйственной продукции – это улучшит добавленную стоимость и позволит создавать рабочие места.	2. Конкуренция на внешних рынках – рост конкуренции со стороны других стран-экспортеров.
3. Государственная поддержка и субсидии – дальнейшее развитие программ субсидирования и поддержки агробизнеса.	3. Проблемы с инфраструктурой – нехватка качественных дорог, логистических и складских мощностей для аграриев.
Примечание: Проанализировано авторами.	

SWOT-анализ помогает выявить сильные и слабые стороны, а также возможности и угрозы, с которыми сталкивается аграрное предпринимательство.

Таблица 3 – PEST-анализ аграрного предпринимательства в Казахстане

Политические факторы (Political)	Экономические факторы (Economic)
1. Государственная поддержка – программы субсидирования, налоговые льготы, защита интересов сельскохозяйственных производителей.	1. Цены на сельскохозяйственную продукцию – качество и цены продукции напрямую зависят от мировых цен и колебаний на рынках.
2. Экспортные соглашения – членство в ЕАЭС и других международных соглашениях предоставляет доступ к рынкам других стран.	2. Доступность финансирования – ограниченный доступ к кредитам и инвестициям для малых и средних фермерских хозяйств.
3. Политическая стабильность – стабильность в стране способствует развитию аграрного сектора.	3. Экономическая зависимость от природных ресурсов – экономика, зависящая от экспорта углеводородов, может оказать давление на сельское хозяйство.
Социальные факторы (Social)	Технологические факторы (Technological)
1. Миграция населения – миграция молодежи в города снижает число работников в сельском хозяйстве.	1. Модернизация сельскохозяйственного оборудования – использование новых технологий (например, дронов и сенсоров) для повышения производительности.
2. Рост интереса к здоровому питанию – увеличение спроса на экологически чистую продукцию открывает новые рынки.	2. Технологии точного земледелия – развитие технологий для мониторинга состояния полей и оптимизации расхода ресурсов.
3. Уровень образования – потребность в обучении специалистов и аграриев для внедрения новых методов работы.	3. Интернет и цифровизация – расширение доступа к информации и обучению через Интернет, повышение эффективности управления агробизнесом.
Примечание: Проанализировано авторами.	

Таким образом, проведенный SWOT-анализ показывает, что аграрный сектор Казахстана имеет значительный потенциал благодаря природным ресурсам и государственной поддержке, но сталкивается с проблемами механизации, водных ресурсов и кадров.

PEST-анализ указывает на политическую поддержку и экономическую зависимость от внешних факторов, а также на необходимость внедрения новых технологий и борьбы с социальными проблемами, такими как миграция населения.

Оба анализа подчеркивают важность дальнейшего развития технологий и инфраструктуры, а также эффективной государственной поддержки для преодоления текущих вызовов и использования возможностей аграрного сектора Казахстана.

Остановимся подробнее на некоторых из проблем аграрного предпринимательства.

1. Одной из ключевых проблем аграрного предпринимательства является ограниченный доступ к финансированию. Несмотря на наличие программ субсидирования и государственной поддержки, процентные ставки по кредитам остаются высокими, а многие сельские предприниматели сталкиваются с бюрократическими препятствиями. В связи с этим для улучшения финансовой доступности необходимы меры, направленные на снижение кредитных ставок и упрощение процедур получения государственной поддержки.

2. Большинство аграрных предприятий в Казахстане не используют современные технологии, такие как точное земледелие, биотехнологии и автоматизация. Это ограничивает их конкурентоспособность на внутреннем и международном рынках. Однако существует растущий интерес к инновациям, особенно среди малых и средних предприятий, которые начинают внедрять новые технологии для повышения урожайности и улучшения качества продукции.

3. Недостаточная развитость транспортной и логистической инфраструктуры также ограничивает возможности аграрных предпринимателей. Проблемы с хранением и транспортировкой сельскохозяйственной продукции приводят к потерям и снижению конкурентоспособности. Особенно остро эта проблема стоит в отдаленных и сельских районах, где доступ к рынкам сбыта затруднен.

4. Экологические вызовы и изменения климата. Казахстан сталкивается с проблемами, связанными с изменением климата, включая засухи и нехватку водных ресурсов. Эти факторы

оказывают значительное влияние на сельское хозяйство, особенно на выращивание зерновых и овощей. В ответ на эти вызовы аграрный сектор должен переходить на более устойчивые методы ведения хозяйства, такие как органическое земледелие и использование водосберегающих технологий.

5. Государственная поддержка сельского хозяйства в Казахстане имеет несколько направлений: субсидирование сельскохозяйственных кредитов, налоговые льготы для аграриев, программы субсидирования цен на продукцию. Однако несмотря на наличие этих программ, их эффективность и охват остаются ограниченными. Улучшение координации между государственными структурами и предпринимателями может значительно повысить результаты этих программ.

Заключение

В таблице 4 мы приводим рекомендации для развития аграрного предпринимательства в Казахстане. Эта таблица представляет собой комплексный план, охватывающий ключевые направления для устойчивого развития аграрного предпринимательства в Казахстане.

Таблица 4 – Рекомендации для развития аграрного предпринимательства в Казахстане

Область фокуса	Рекомендации
Модернизация сельскохозяйственного производства	- Внедрение современных технологий, таких как точное земледелие, дроны и сенсоры, для мониторинга полей. - Использование водосберегающих методов, таких как капельное орошение и улучшение водных технологий.
Развитие инфраструктуры	- Улучшение транспортной инфраструктуры для облегчения перевозки сельскохозяйственной продукции. - Строительство и модернизация складских и перерабатывающих мощностей.
Государственная поддержка	- Расширение программ субсидирования и льготного кредитования для малых и средних фермеров. - Развитие программ по страхованию сельскохозяйственных рисков (например, от засухи).
Образование и подготовка кадров	- Создание систем повышения квалификации для работников сельского хозяйства. - Развитие программ по привлечению молодежи в сельское хозяйство через стипендии, обучение и трудовые программы.
Экологическое и ресурсосберегающее сельское хозяйство	- Разработка устойчивых сельскохозяйственных практик с учетом изменений климата (например, устойчивые к засухе культуры). - Внедрение технологий рационального использования водных ресурсов.
Развитие переработки сельскохозяйственной продукции	- Развитие перерабатывающих предприятий для увеличения добавленной стоимости продукции. - Продвижение органического земледелия и переработки экологически чистых продуктов.
Укрепление экспортных позиций	- Разработка экспортных стратегий для расширения рынков сбыта и повышения качества продукции. - Усовершенствование инфраструктуры для транспортировки и хранения сельскохозяйственной продукции.
Примечание: Составлено авторами по источникам [15, 16].	

Таким образом, перспективы развития аграрного предпринимательства в Казахстане связаны с несколькими ключевыми направлениями:

1. Инновации и технологии: внедрение новых технологий, таких как точное земледелие, использование беспилотных летательных аппаратов, модернизация сельскохозяйственной техники и внедрение биотехнологий, позволит значительно повысить эффективность и устойчивость аграрного производства.

2. Устойчивое развитие: важным направлением является переход к устойчивому сельскому хозяйству, которое будет учитывать экологические факторы, а также требование рынка к экологически чистой продукции.

3. Развитие переработки продукции: переработка сельскохозяйственного сырья внутри страны поможет не только создать добавленную стоимость, но и обеспечить аграриев стабильными рынками сбыта. Это позволит повысить доходность и устойчивость сельского хозяйства.

4. Развитие инфраструктуры и доступа к рынкам: улучшение инфраструктуры и создание условий для выхода на внешние рынки помогут укрепить позиции Казахстана как крупного экспортера сельскохозяйственной продукции.

ЛИТЕРАТУРА

1 Официальный сайт Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. Статистический отчет о развитии аграрного сектора Казахстана. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> (дата обращения: 03.12.2024)

2 Исламова Д.Н. Аграрное предпринимательство в Казахстане: проблемы и перспективы развития // Вестник Казахского национального аграрного университета. – 2020. – Т. 34. – № 5. – С. 45–56.

3 World Bank. Kazakhstan Agricultural Sector Development Report. Washington D.C.: The World Bank Group, 2021. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/904861643952403998/pdf/FY-2021-Kazakhstan-Country-Opinion-Survey-Report.pdf> (accessed: 03.12.2024)

4 Федоров В.В. Развитие аграрного предпринимательства в условиях рыночной экономики. – СПб.: Наука, 2017. – 210 с.

5 Бекболатов К.С. и др. Аграрная экономика: учебник для вузов. – Алматы: КазГИУ, 2017. – 350 с.

6 Абдуллаев Т.М. Развитие аграрного сектора в условиях глобализации. – Алматы: Издательство «Гылым», 2020. – 180 с.

7 Обзор развития сельского хозяйства в Казахстане. 2022. URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf (дата обращения: 05.12.2024)

8 Бюро национальной статистики АСПиР РК. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан за 2017–2021. URL: <https://stat.gov.kz/ru/useful-links/> (дата обращения: 05.12.2024)

9 Бюро национальной статистики АСПиР РК. Мониторинг малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан в 2023. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/157406/> (дата обращения: 05.12.2024)

10 Мониторинг малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан в 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/183650/> (дата обращения: 05.12.2024)

11 Бюро национальной статистики АСПиР РК. Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/> (дата обращения: 05.12.2024)

12 KazAgro. State of Agricultural Finance in Kazakhstan: Challenges and Solutions. Astana: KazAgro, 2023. URL: <https://www.kaf.kz/en/about/about-company/>

13 Mandrazhi Z. SWOT-Analysis as the Main Tool of Strategic Management of Agricultural Enterprise. 2021. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202111004001>

14 Сельское хозяйство стран ЕАЭС: современные тенденции и вызовы. – Москва: ЕЭК. 2023. URL: https://eec.eaeunion.org/upload/files/dep_stat/econstat/statpub/

15 Ермекбаев М.Б. Проблемы и перспективы аграрного предпринимательства в Казахстане // Журнал аграрной политики. – 2019. – Т. 10. – № 2. – С. 112–118.

16 Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000268/links#to>

REFERENCES

1 Oficial'nyj sajt Ministerstvo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. Statisticheskij otchet o razvitii agrarnogo sektora Kazahstana. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> (data obrashhenija: 03.12.2024). (In Russian).

2 Islamova D.N. (2020) Agrarnoe predprinimatel'stvo v Kazahstane: problemy i perspektivy razvitiya // Vestnik Kazahskogo nacional'nogo agrarnogo universiteta. V. 34. No. 5. P. 45–56. (In Russian).

3 World Bank. Kazakhstan Agricultural Sector Development Report. Washington D.C.: The World Bank Group, 2021. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/904861643952403998/pdf/FY-2021-Kazakhstan-Country-Opinion-Survey-Report.pdf> (accessed: 03.12.2024). (In English)

4 Fedorov V.V. (2017) Razvitie agrarnogo predprinimatel'stva v uslovijah rynochnoj jekonomiki. SPb.: Nauka, 210 p. (In Russian).

- 5 Bekbolatov K.S. i dr. (2017) Agrarnaja jekonomika: uchebnik dlja vuzov. Almaty: KazGIU, 350 p. (In Russian).
- 6 Abdullaev T.M. (2020) Razvitie agrarnogo sektora v uslovijah globalizacii. Almaty: Izdatel'stvo «Fylym», 180 p. (In Russian).
- 7 Obzor razvitija sel'skogo hozjajstva v Kazahstane. 2022. URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf (data obrashhenija: 05.12.2024). (In Russian).
- 8 Bjuro nacional'noj statistiki ASPIR RK. Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazahstan za 2017–2021. URL: <https://stat.gov.kz/ru/useful-links/> (data obrashhenija: 05.12.2024). (In Russian).
- 9 Bjuro nacional'noj statistiki ASPIR RK. Monitoring malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazahstan v 2023. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/157406/> (data obrashhenija: 05.12.2024). (In Russian).
- 10 Monitoring malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazahstan v 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/183650/> (data obrashhenija: 05.12.2024). (In Russian).
- 11 Bjuro nacional'noj statistiki ASPIR RK. Statistika sel'skogo, lesnogo, ohotnich'ego i rybnogo hozjajstva. 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/> (data obrashhenija: 05.12.2024). (In Russian).
- 12 KazAgro. State of Agricultural Finance in Kazakhstan: Challenges and Solutions. Astana: KazAgro, 2023. URL: <https://www.kaf.kz/en/about/about-company/>. (In English)
- 13 Mandrazhi Z. (2021) SWOT-Analysis as the Main Tool of Strategic Management of Agricultural Enterprise. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202111004001>. (In English)
- 14 Sel'skoe hozjajstvo stran EAJeS: sovremennye tendencii i vyzovy. – Moskva: EJeK. 2023. URL: https://eec.eaeunion.org/upload/files/dep_stat/econstat/statpub/. (In Russian).
- 15 Ermekbaev M.B. (2019) Problemy i perspektivy agrarnogo predprinimatel'stva v Kazahstane // Zhurnal agrarnoj politiki. V. 10. No. 2. P. 112–118. (In Russian).
- 16 Ob utverzhdenii Konceptii razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021–2030 gody. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000268/links#to>. (In Russian).

ХУНГЕ ЦЗЯ,*¹

докторант.

*e-mail: hongge@bk.ru

ORCID ID: 0009-0004-1979-0484

ХОРСКА Е.,²

э.ғ.д., профессор

e-mail: kuralai_e@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4973-9573

ЕЛШИБЕКОВА К.Ж.,³

э.ғ.м, сениор-лектор.

e-mail: kuralai_e@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6778-5784

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Словак ауылшаруашылық университеті,

Нитра қ., Словакия

³«Тұран-Астана» университеті,

Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АГРАРЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақала Қазақстан Республикасындағы аграрлық кәсіпкерліктің жай-күйі мен ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Авторлар агро кәсіпкерліктің негізгі секторларын, соның ішінде фермерлік шаруашылықтарды, агрохолдингтерді және ауылшаруашылық кооперативтерін талдап, олардың ел экономикасындағы рөліне назар аударады. Зерттеу сектордың күшті және әлсіз жақтарын, оның мүмкіндіктері мен қауіптерін анықтауға мүмкіндік беретін SWOT және PEST талдау әдістерін қолданды. Климаттық, экономикалық және әлеуметтік факторлардың ауыл шаруашылығының дамуына әсеріне назар аударылды. Жұмыста аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін мемлекеттік қолдаудың, инфрақұрылымды жаңғыртудың және инновациялық технологияларды енгізудің маңыздылығы атап көрсетілген. Мақалада Қазақстанның

агроөнеркәсіп саласындағы заманауи трендтер, соның ішінде фермерлік шаруашылықтар санының өсуі және шығарылатын өнім көлемінің ұлғаюы сипатталған. Бұл ретте механикаландырудың жеткіліксіздігі, қаржыландыруға қолжетімділіктің шектелуі және ресурстарды басқарудағы қиындықтар сияқты проблемалар атап өтіледі. Авторлар тәуекелдерді субсидиялау және сақтандыру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңыздылығын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу мен логистиканы жетілдіру қажеттігін атап көрсетеді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы аграрлық сектордың тұрақтылығы мен тиімділігін арттыру үшін ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Ұсыныстардың қатарында цифрлық технологияларды енгізу, кооперативтік модельдерді дамыту және жастарды Агро кәсіпкерлікке қатысуға ынталандыру шаралары бар. Мақалада ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстар аграрлық кәсіпкерліктің тұрақты дамуы және оны халықаралық нарықтарға интеграциялау үшін жағдай жасауға бағытталған.

Тірек сөздер: аграрлық кәсіпкерлік, фермерлік шаруашылықтар, агрохолдингтер, SWOT-талдау, PEST-талдау, ауыл шаруашылығы, мемлекеттік қолдау.

HONGGE JIA,*¹

PhD student.

*e-mail: hongge@bk.ru

ORCID 0009-0004-1979-0484

HORSKÁ E.,²

d.e.s., professor.

e-mail: kuralai_e@mail.ru

ELSHIBEKOVA K.ZH.,³

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: kuralai_e@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6778-5784

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Slovak University of Agriculture in Nitra,

Nitra, Slovakia

³Turan-Astana University,

Astana, Kazakhstan

THE STATE AND PECULIARITIES OF AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article is devoted to the study of the state and features of agricultural entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. The authors analyze key sectors of agricultural entrepreneurship, including farms, agricultural holdings and agricultural cooperatives, focusing on their role in the country's economy. The research uses SWOT and PEST analysis methods to identify the strengths and weaknesses of the sector, its opportunities and threats. The attention is paid to the influence of climatic, economic and social factors on the development of agriculture. The paper highlights the importance of government support, infrastructure modernization and the introduction of innovative technologies to increase the competitiveness of the agricultural sector. The article describes current trends in the agro-industry of Kazakhstan, including the growth of the number of farms and the increase in output. However, problems such as insufficient mechanization, limited access to finance, and difficulties in managing resources are noted. The authors emphasize the importance of government policy in the field of subsidies and risk insurance, as well as the need to improve logistics and processing of agricultural products. The practical significance of the work lies in the development of recommendations for improving the sustainability and efficiency of the agricultural sector. Among the proposals are the introduction of digital technologies, the development of cooperative models and measures to encourage young people to participate in agro-entrepreneurship. The conclusions and recommendations presented in the article are aimed at creating conditions for the sustainable development of agricultural entrepreneurship and its integration into international markets.

Key words: agricultural entrepreneurship, farmer households, agroholdings, SWOT analysis, PEST analysis, agriculture, government support.

Дата поступления статьи в редакцию: 03.01.2025

FTAXP 06.77.59

ӘОЖ 331.1

JEL O15, J2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-342-355>

ТАМЕНОВА С.С.,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: s.tamenova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2656-6040

ШАЛБАЕВА А.Р.,*¹

докторант.

*e-mail: akmira777@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5496-8354

КУЛАНОВА Д.А.,²

э.ғ.к., профессор.

e-mail: k_dana_a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9188-5243

КУПЕШЕВ А.Ш.,³

э.ғ.д., аға оқытушы.

e-mail: alm.333.kup@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0002-3271-0168

¹Тұран университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²М. Әуезов атындағы

Оңтүстік Қазақстан

зерттеу университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

³«Мирас» университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

ТДМ СӘЙКЕС АГРОАЗЫҚ-ТҮЛІК СЕКТОРЫНЫҢ НЕГІЗГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ЖҮЙЕЛЕУ

Андатпа

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығын дамытудың қолданыстағы стратегиялары мен бағдарламаларын одан әрі жетілдіру үшін 2030 жылға дейінгі кезеңге Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) тұрақты дамуының жаһандық тұжырымдамасына бейімделудің ықтимал жолдарын іздеу қажет. Зерттеудің мақсаты 2030 Тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) тұжырымдамасын ескере отырып, ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту саласындағы ұлттық басымдықтарды анықтау болып табылады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ТДМ 2030 ұлттық жағдайларға бейімделуімен және агроазық-түлік секторында, оларға қол жеткізу тетігін, қалыптастырумен анықталады. Зерттеуде, аграрлық азық-түлік секторының 12 мақсатпен өзара байланысы жүйелендірілді және тұрақты дамудың, жаһандық мақсаттары шеңберінде, Қазақстан үшін 78 өзекті міндет (46%) айқындалды. Жұмыста пайдаланылған жүйелі тәсілдер, Қазақстанның агроөнеркәсіптік секторының тұрақты дамуының Ұлттық индикаторларын әзірлеу үшін әлеуметтік, экономикалық және экологиялық көрсеткіштерді анықтауға және нақтылауға мүмкіндік берді. Қазақстанның агроазық-түлік секторының нысаналы міндеттеріне және олардың ТДМ 2030 индикаторларымен өзара байланысына арналған жүргізілген зерттеу оның тұрақты даму тұжырымдамасын қалыптастыру үшін негіз бола алады. Әзірленіп жатқан тәсіл мониторинг пен есептілік тетіктерін ғана емес, сондай-ақ тұрақты даму стратегияларын әзірлеуге және іске асыруға бағытталған ынталандырушы шаралардың кең спектрін де көздеуге тиіс. Бұл стратегиялар агроазық-түлік саласын технологиялық жаңғыртуды жеделдетуге, оның тұрақтылығын, тиімділігін және сыртқы сын-қатерлер мен жаһандық күйзелістерге бейімделу қабілетін арттыруға арналған.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, тұрақты даму, тұжырымдама, индикаторлар, тұрақты даму, трансформация, жаһандану, даму стратегиясы.

Кіріспе

Соңғы жылдары 2030 жылға дейінгі базалық модель ретінде әлеуметтік және экологиялық басымдықтар негізінде экономиканың тұрақты дамуы мен дамуы қабылданды. Экономиканың жаңа моделінің («жасыл» экономика) маңызды ерекшелігі экологиялық-экономикалық трансформация және қоғамдағы әрбір адамның әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз ету болуға тиіс [1].

Тұрақты даму проблемасына тұрақты даму мақсаттарын қабылдауға байланысты БҰҰ конференцияларының шешімдері жатады. БҰҰ Бас Ассамблеясы 2015 ж. құжатты қамтитын А/RES/70/1 қарарын қабылдады.

«Біздің әлемді өзгерту: 2030 жылға дейінгі тұрақты даму Күн тәртібі». Бұл құжатта экономикалық өсуге ғана емес, сонымен бірге адамның қоғамдағы әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз етуге, сондай-ақ қоршаған табиғи орта үшін тәуекелдерді азайтуға бағытталған жаңа экономиканы қалыптастырудың нақты бағыттары қамтылған. Әлемдік көшбасшылар, 17 ТДМ мен міндеттер, сондай-ақ оларды іске асыру құралдары бойынша келісімге келді [2].

ТДМ-дағы маңызды бағыттардың бірі аштық пен кедейлікті жою, ауыл шаруашылығын тұрақты дамуын қамтамасыз ету, азық-түлік қауіпсіздігі мен тамақтануды қамтамасыз ету, табиғи ресурстарды тұрақты басқару, ауылдық аумақтарды және агроазық-түлік секторын дамыту мәселелерімен байланысты екінші мақсат (ТДМ 2) екенін атап өткен жөн.

Болжам бойынша, 2050 жылға қарай әлемде шамамен 9 млн адам тұрады, осыған байланысты азық-түлікке сұраныс артады. БҰҰ азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымының (FAO) бағалауы бойынша, әлем халқын тиісті азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін оның өндірісін 60%-ға арттыру қажет. Ауыл шаруашылығын бірдей тәсілдермен және құралдармен жүргізген жағдайда қосымша 40% су мен энергия қажет болады.

Материалдар мен әдістер

Біз ТДМ-ға қол жеткізу үшін экономиканың жекелеген секторларына толық қолжетімділік қажет екенін атап өткіміз келеді. Осыған байланысты мақала авторлары қазақстандық аграрлық азық-түлік секторына қатысты орнықты даму мақсаттарын қарастыруға, осы салаға тән түйінді және өзара байланысты проблемаларға талдау жүргізіп, оларды ТДМ контекстінде жүйелеуге әрекет жасады.

2030 жылға дейінгі күн тәртібі тұрақты дамуға бағытталған және қоршаған ортаға, әлеуметтік салаға және экономикаға әсер ететін әрекеттерді қамтиды. Қазақстанның шындығына бейімделген ТДМ жүйесін қалыптастыру үшін «мақсаттар – міндеттер – көрсеткіштер» иерархиялық тәсілі сақталды.

Нәтижелер және талқылау

Қолданыстағы, Күн тәртібі, дамыған және дамушы елдерге әмбебап қолданылады. Күн тәртібі, тұрақтылық қағидаттарын іске асырады, халықаралық құқыққа сәйкес келеді, ұлттық ерекшеліктерді, мүмкіндіктер мен басымдықтарды ескереді, әлемдік қоғамдастық әзірлеген басымдықтар мен мақсаттарды қамтиды. Құжатта, тұрақты дамудың 17 мақсаты ұсынылған, оларды іске асыру үшін 169 міндет және 240-тан астам индикатор әзірленген. Ұсынылған ТДМ жүйесі жеткілікті теңдестірілген: ол экономикалық, әлеуметтік және экологиялық мақсаттар арасында белгілі бір тепе-теңдікке қол жеткізеді. Көптеген мақсаттар тұрақтылықтың бірнеше компоненттерін біріктіреді [3]. Өз кезегінде, 17 ТДМ-тың әрқайсысында, 2030 жылға қарай, қол жеткізуге болатын бірқатар көрсеткіштер көрсетілген.

Қазіргі кезеңде, тұрақты дамуды, өлшеу өте күрделі мәселе болып табылады, өйткені оның барлық аспектілерін ескеру қажет. Өзінің барлық жан-жақтылығымен, тұрақты даму, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық құбылыстар әртүрлі қарқынмен дамиды динамикалық тұжырымдама болып табылады [4]. Әлемдік тәжірибеде тұрақты дамуды бағалаудың екі негізгі тәсілі қалыптасты: индикаторлар жүйесін құру және интегралдық индикатор – индексті біріктіру [5]. Олардың біріншісі көрсеткіштер жүйесін құруды қарастырады: экологиялық, экономикалық, әлеуметтік. Бұл тәсілді іске асырудың мысалдары БҰҰ, Еуропалық Одақ, Дүниежүзілік банк және т. б. индикаторлар жүйесі болып табылады.

Екінші тәсіл – әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығын кешенді бағалауға мүмкіндік беретін интегралды индексті есептеуді қарастырады. Интегралдық индекс – экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тұрақтылықтың үш топтық индексінің орташа геометриялық мәні ретінде анықталады. Көрсеткіштер салыстырмалы түрге, эталондық мәнмен салыстыру арқылы немесе қарастырылып отырған аумақтарды іріктеу бойынша, ең жоғары көрсеткішпен келтіріледі [6].

Өрине, ұлттық деңгейде дамудың тұрақтылығына қол жеткізудегі прогресті өлшеу және Күн тәртібінің мақсаттары мен міндеттерін бейімдеу үшін, қазақстандық индикаторлар жүйесін әзірлеуіне талап етіледі. ТДМ ұлттық жүйесін әзірлеу үшін, Ұлттық статистика бюросы, БҰҰ ұсынған Күн тәртібінің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдауды сақтап қалғанын, бірақ сонымен бірге индикаторлар жүйесі сапалық және сандық жағынан айтарлықтай өзгерістерге ұшырағанын атап өткен жөн. Атап айтқанда, ұсынылған 244 жаһандық индикатордың басым бөлігі – біздің елімізде 156 (немесе 64%) әзірленбейді, өйткені олар Қазақстан Республикасы үшін әзірленген және халықаралық деңгейде келісілген әдіснамасы жоқ. Әзірлеу процесінде 19 индикатор (7%), қазіргі таңда, әзірлеу процесінде, олар бойынша қазіргі уақытта әдіснама әзірленуде және деректерді ұсынуға жауапты ведомстволар шеңбері айқындалуа. БҰҰ ұсынған тұжырымдамада тек 69 (28%) көрсеткіш көрсетілген және олардың барлығы ұлттық статистикалық жұмыс жоспарына енгізілген.

Осылайша, БҰҰ ұсынған, Күн тәртібінен, бастапқы түрінде тек 69 көрсеткіш әзірлеу процессіне қабылданды. Қалғандары ұлттық басымдықтар мен статистикалық есептіліктің қолжетімділігін ескере отырып қалыптастырылады. Осы кезеңде, Ұлттық статистика бюросының сайтында, ТДМ шеңберіндегі индикаторлардың ұлттық жүйесі талқылауға ұсынылды, ал осы көрсеткіштер бойынша статистикалық ақпаратты қалыптастыру бойынша, жұмысқа 30-дан астам атқарушы билік органдары қатысуда.

Ауыл шаруашылығындағы, тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге байланысты мәселелер, бүкіл әлем ғалымдарының еңбектерінде қозғалған. Оларда, әдетте, белгілі бір мемлекетте тұрақты дамуға қол жеткізуге бағытталған, жекелеген мақсаттар мен іс-шараларға, ерекше назар аударылады. Атап айтқанда, М. Кадирдің, басқа авторлармен бірлескен жұмысында, тұщы су көздері тапшылығы бар елдердің, тұрғындарын таза сумен қамтамасыз етуге байланысты, тұрақты дамудың алтыншы мақсаты, егжей-тегжейлі қарастырылады [7].

Пәкістанның ауылдық жерлерінің тұрақты дамуына И. Пада мен А. Хамидтің [8] мақаласы арналған, онда зерттеушілер бірінші мақсатқа назар аударады және олардың пікірінше, бұл кедейлікті жоюға бағытталған ТДМ-ның басты мақсаты. Пәкістанның ауыл тұрғындарының кедейліктің әртүрлі деңгейлерін бағалау негізінде, ғалымдар осы елдегі әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру, санитария, сумен жабдықтау және ауыл шаруашылығын дамыту жөніндегі іс-шараларды мемлекет тарапынан қосымша қаржыландыру қажеттілігін негіздейді.

Тұрақты дамудың жетінші мақсатын (қол жетімді және таза энергия) М. Куратаның жетекшілігімен ғалымдар егжей-тегжейлі зерттеп жатыр [9]. Зерттеушілер, Бангладеште жаңартылатын энергия көздері, ауылдық жерлердегі үй шаруашылықтарында энергия тапшылығын жеңілдетудің перспективалы технологиясы болуы, мүмкін деген, қорытындыға келді. Ю. Террапон-Пфафф және т.б. ғалымдар [10] өз мақалаларында, жаңартылатын энергияны дамытудың маңыздылығын айтады, мұнда су, энергетика және азық-түлік ресурстары арасындағы байланыс ТДМ-ға тиімді қол жеткізудің тұжырымдамалық негізі ретінде танылады.

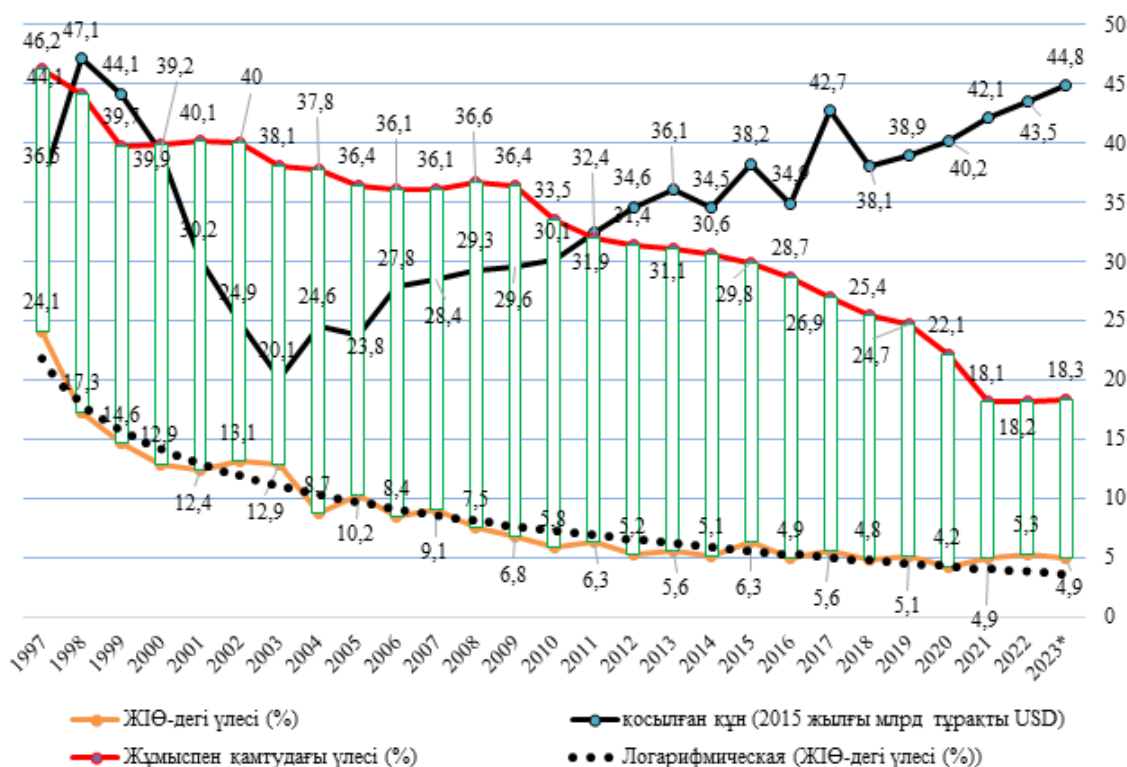
Тұрақты дамудың жаһандық мақсаттарына қол жеткізудегі Жалпы ұйымдастырушылық сәттерді К. Аллен, Г. Меттернихт, Т. Видман [11] талдады, олардың жариялануы ТДМ-ға қол жеткізудің ғылыми негізделген тәсілдерін қабылдау қажеттілігін көрсетеді. Авторлар, өз зерттеулерінде, ғылыми қауымдастықтың уақыт сынақтарына уақтылы жауап беруі үшін, Ұлттық прогрестің көрсеткіштіріне, жүйелі мониторингін жүргізуді, ұсынады.

Қазақстандағы АӨК секторының даму серпінін қарастыра отырып, бұл салада ғылым мен технологияға шешуші рөл бөлінетінін атап өткен жөн. Агроөнеркәсіптік кешен XX ғасырдың 90-жылдарынан бері сақталған озық және ескірген технологияларды біріктіретін технологиялық дамумен сипатталады.

Тұрақты ауыл шаруашылығы мәселелерін және саланы технологиялық дамыту қажеттілігін ескере отырып, алтыншы технологиялық құрылымға көшу сала үшін жаңа мүмкіндіктер ашатынын, бірақ сонымен бірге белгілі бір проблемаларды ашатынын атап өткен жөн.

Осылайша, АӨК сапалық көрсеткіштерінің трансформациясы, өндірістік процестердің технологиялық қайта құрылуы еңбек ресурстарының ұдайы өндірілуіне, ауыл халқының өмір сүру сапасына және ауыл шаруашылығы аумақтарының тұрақты дамуына әсер етеді. Көп жағдайда АӨК тұрақтылығы аумақтардың инновациялық даму деңгейімен және халықтың өмір сүру сапасымен анықталады.

Дамыған елдерде ауыл шаруашылығы өндірісін субсидиялаудың өсуі жағдайында жалғасып жатқан экономикалық жаһандану дамушы елдердің АӨК өсімінің тежелуіне, олардың өнім өндіру құралдарының импортына, әлемдік нарық талаптарына өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерінің сапасына, қайта өңдеу деңгейлеріне тәуелділігінің артуына алып келеді.

Сурет 1 – 1997–2023 жылдардағы экономикадағы ауыл шаруашылығының рөлі

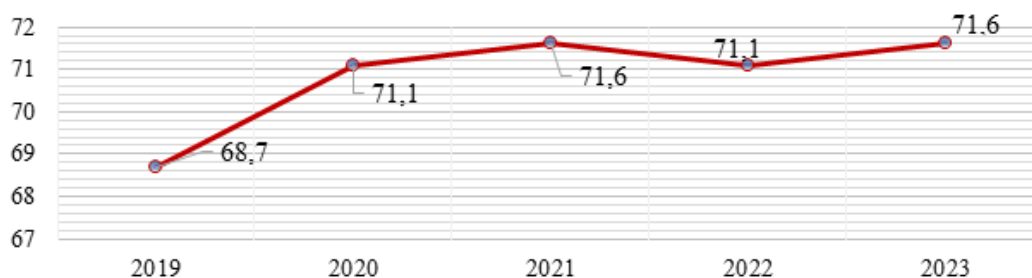
Ескертпе: Авторлар ҚР Ұлттық статистика бюросының сайтының деректері бойынша құрастырған.

Сондықтан АӨК-де аграрлық секторда қазақстандық қаржы құрылымдары толық көлемде қолданбайтын АӨК салаларын мемлекеттік қолдаудың жаңа әдістері: жеңілдікті салық салу, кредиттеу және субсидиялау, ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарының арзандатылған лизингі, венчурлік қорлар дамуы тиіс.

2015 ж. БҰҰ Бас Ассамблеясы тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) бекіткен 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму күн тәртібін бекітті. Бұл мақсаттарды әлемнің 193 елі, соның ішінде дамыған және дамушы мемлекеттер қабылдады, олар 169 жаһандық міндеттерге сәйкес адамдардың әл-ауқатын жақсартуға, экономиканы дамытуға және қоршаған ортаны қорғауға бағытталған 17 негізгі мақсатқа жетуге міндеттенді.

Тұрақты даму мақсаттары кедейлік пен кедейлікті жоюға, теңсіздікті азайтуға және әділетсіздікті жоюға, қоршаған ортаны қорғауға және бүкіл планета халқы үшін бейбітшілік пен өркендеуді қамтамасыз етуге бағытталған.

2023 ж. тұрақты даму жөніндегі жаһандық есепке сәйкес, Қазақстанда үш ТДМ-ға қол жеткізуде оң динамика байқалады, бұл ретте бес мақсат бойынша орташа жақсару тіркелді. Көрсеткіштердің нашарлауы мақсаттардың ешқайсысы бойынша анықталған жоқ (2-сурет).

Сурет 2 – Қазақстанның 2019–2023 жылдардағы тұрақты даму мақсаттары бойынша «Прогресс индексі» рейтингіндегі ұстанымдары

Ескертпе: Авторлар Тұрақты даму туралы есеп бойынша құрастырған.

Айта кету керек, Қазақстан бай адамдар санының өсуі бойынша елдер рейтингінде 7-орынға ие болды. (33%), Америка Құрама Штаттарын (24%) басып озды, бұл кірістерді бөлудің біркелкі распределстігі мен олардың соңғы жылдардағы дифференциациясының күшеюін көрсетеді.

Мәселен, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 2023 ж. – 5,3% (2021 ж. – 4,3%, 2022 ж. – 2,5%) құрады, кедейлік тереңдігі 2022 ж. – 0,7% (2019 ж. – 0,4%), Джини коэффициенті 3-0,29 (2019 ж. – 0,278) құрады.

1-кестеде Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының тұрақты даму туралы баяндамасына (Sustainable Development Report (SDR) 2021) сәйкес 2023 жылға арналған ТДМ жетістіктері көрсетілген.

Кесте 1 – Қазақстан мен Ресей Федерациясының ТДМ жетістіктерін салыстырмалы талдау

Атауы	Экономикалық әлеует	
	Қазақстан	Ресей Федерациясы
1 - Кедейлікті жою	green	green
2 - Аштықты жою	red	orange
3 - Денсаулық пен әл-ауқат	orange	orange
4 - Сапалы білім	yellow	green
5 - Гендерлік теңдік	yellow	orange
6 - Таза су және санитарлық тазалық	yellow	orange
7 - Арзан және таза энергия	yellow	yellow
8 - Лайықты жұмыс және экономикалық өсу	orange	yellow
9 - Индустрияландыру, инновация және инфрақұрылым	orange	orange
10 - Теңсіздікті азайту	yellow	orange
11 - Тұрақты қалалар мен елді мекендер	yellow	yellow
12 - Жауапты тұтыну және өндіру	orange	orange
13 - Климаттың өзгеруіне қарсы күрес	orange	orange
14 - Теңіз экожүйелерін сақтау	green	red
15 - Құрлық экожүйелерін сақтау	red	red
16 - Бейбітшілік, әділеттілік және тиімді институттар	red	red
17 - Тұрақты даму мүддесіндегі Серіктестік	red	yellow
* yellow – проблемалар әлі де бар; orange – мәселелер өте маңызды; grey – ақпарат белгісіз		
Ескертпе: Авторлар Тұрақты Даму туралы есеп бойынша құрастырған.		

Әрине, Ұлттық деңгейде дамудың тұрақтылығына қол жеткізудегі прогресті өлшеу үшін күн тәртібінің мақсаттары мен міндеттерін бейімдеу, сондай-ақ қазақстандық индикаторлар жүйесін әзірлеу талап етіледі.

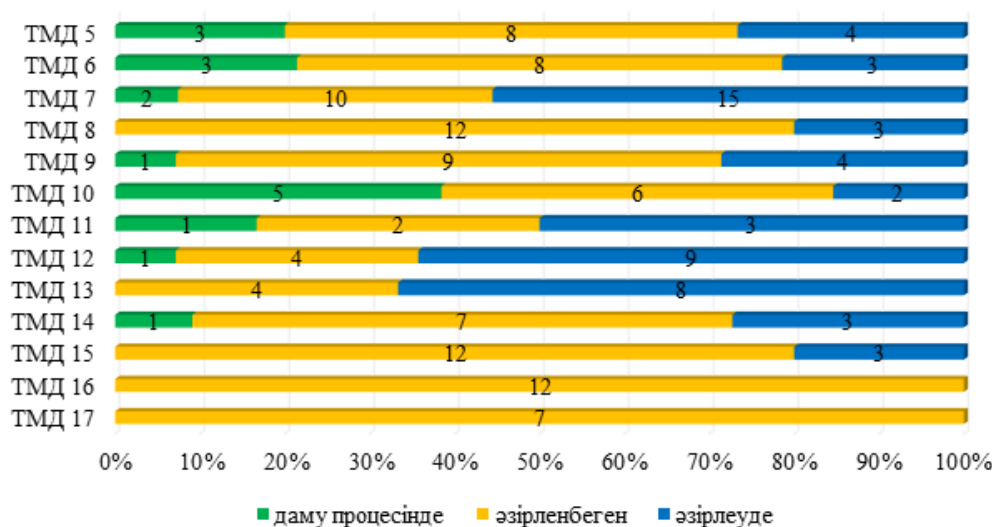
Айта кету керек, ТДМ ұлттық жүйесін әзірлеу үшін БҰҰ ұсынған күн тәртібінің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау сақталды, бірақ сонымен бірге индикаторлар жүйесі сапалық және сандық жағынан айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Атап айтқанда, ұсынылған 244 жаһандық индикатордың басым бөлігі – біздің елімізде 156 (немесе 64%) әзірленбейді, өйткені олар Қазақстанға тән емес және халықаралық деңгейде әзірленген және келісілген әдіснамасы жоқ.

Әзірлеу процесінде 19 индикатор (7%) бар, олар бойынша қазіргі уақытта әдіснама әзірленуде және деректерді ұсынуға жауапты ведомстволар шеңбері айқындалады. БҰҰ ұсынған тұжырымдамада тек 69 (28%) көрсеткіш көрсетілген және олардың барлығы ұлттық статистикалық жұмыс жоспарына енгізілген.

ТДМ және Қазақстан Республикасындағы БҰҰ индикаторларын әзірлеу мәртебесі 3-суретте көрсетілген.

Осылайша, БҰҰ ұсынған күн тәртібінен бастапқы түрінде тек 57 индикатор әзірлеуге қабылданды. Қалған индикаторлар ұлттық басымдықтар мен статистикалық деректердің қолжетімділігін ескере отырып әзірленеді. Осы кезеңде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының сайтында ТДМ шеңберіндегі индикаторлардың ұлттық жүйесі талқылау үшін жарияланатын болады. Осы көрсеткіштер бойынша статистикалық ақпаратты қалыптастыру және ұсыну процесіне 30-дан астам мемлекеттік атқарушы билік органдары тартылатын болады.

Сурет 3 – Тұрақты даму мақсаттары және БҰҰ индикаторларын әзірлеу мәртебесі

Ескертпе: Авторлар деректер бойынша құрастырған.

Қазақстан экономикасының агрозық-түлік секторының тұрақты дамуының ұлттық басымдықтары мен бағдарларын іздеу мақсатында Ресми статистикалық деректер мен эмпирикалық фактілер негізінде оның әлеуметтік-экономикалық және экологиялық проблемаларын сипаттаймыз.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, аграрлық өндірісті күшейту қоршаған ортаға елеулі жағымсыз салдарға әкеледі. Атап айтқанда, өсімдіктерді қорғаудың химиялық құралдарын қауіпсіз қолдану мәселесі әлі де шешілмеген.

Сондай-ақ, 2019–2023 жылдар аралығында химиялық заттармен өңделген егістік алқабы 3 есеге жуық ұлғайды, оның ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы ауданындағы үлесі – 15-тен 40%-ға дейін (2-кесте).

Кесте 2 – 2019–2023 жылдардағы ауыл шаруашылығы мен ауылдық аумақтардың жай-күйі мен дамуын сипаттайтын көрсеткіштердің серпіні

Көрсеткіш	2019	2020	2021	2022	2023	2023 к 2019
Макроэкономикалық және салалық экономикалық көрсеткіштер						
Негізгі бағадағы ЖҚҚ жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының, аңшылықтың және орман шаруашылығының жалпы қосылған құнының үлесі, %	3,5	3,6	3,9	4,3	4,5	-
Шаруашылықтардың барлық санаттарындағы ауыл шаруашылығы өнімі (инфляцияны ескере отырып, салыстырмалы бағамен), млрд теңге	948,6	983,2	1033,3	1094,3	1105,6	157
«Ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығы» СЭҚ бойынша негізгі қорлардың тозу дәрежесі, %	38,2	38,8	39,7	40,7	41,1	-
Экологиялық-экономикалық көрсеткіштер						
Ауыл шаруашылығы ұйымдарында егіс үшін бір гектарға минералды тыңайтқыштар енгізу, кг	38	38	40	42	49	11
Ауыл шаруашылығы ұйымдарында егіс үшін бір гектарға органикалық тыңайтқыштар енгізу, т	1,1	1,1	1,3	1,3	1,4	0,3
Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы алаңындағы пестицидтермен өңделген ауыл шаруашылығы алқаптарының үлесі, %	33,3	35,4	36,1	36,8	39,2	5,9
«Ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығы» СЭҚ бойынша тасымалдау кезінде судың жоғалуы, млн м ³	523,9	498,3	573,6	549,9	561,3	37,4
«Ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығы» СЭҚ бойынша ластанған сарқынды суларды жер үсті су объектілеріне ағызу, млн м ³	853,2	819,4	783,0	771,9	816,8	-36,4
Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер						
Ауыл халқының үлесі, %	25,8	26,0	25,9	26,0	25,9	0,1
Ауыл халқының бір жылдағы жалпы өсімі (кемуі), %	-0,23	-0,30	н/д	-0,26	-0,3	-
Ауыл шаруашылығында, аңшылықта және орман шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, %	9,5	9,4	9,2	9,2	н/д	-
Ауыл халқының жұмыссыздық деңгейі, %	9,0	8,7	8,2	8,4	н/д	-
Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің орташа айлық номиналды есептелген жалақысының орта Қазақстан деңгейіне қатынасы, %	53,1	52,8	54,5	58,0	59,3	6,2
Ауылдық елді мекендерде тұратын өте кедей халықтың үлесі, %	44,9	47,1	45,4	45,7	48,6	3,7
Ауыл халқының табиғи өсімі (кемуі), 1 мың адамға	-0,1	-0,02	-0,1	-1,6	-2,0	-1,9
Ескертпе: Авторлар ҚР Ұлттық статистика бюросының сайтының деректері бойынша құрастырған.						

Кесте деректерінен көріп отырғанымыздай, 2019 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік секторының үлесіне ЖІӨ көлемінің 3,5-тен 4,7% дейін тиесілі болды.

Агроазық-түлік секторы су ресурстарының негізгі тұтынушысы болып табылатын маңызды жағдайды да назардан тыс қалдыруға болмайды. Аграрлық өндірісті жүргізудің қолданыстағы технологияларымен суару жүйелерінде судың айтарлықтай жоғалуы байқалады. Ұлттық статистика бюросының деректері ауыл шаруашылығында тасымалдау кезінде су шығынының

шамасы жалпы қазақстандық шығынның орта есеппен 60% құрайтынын айғақтайды. Сонымен қатар, АӨК-де су ресурстарын қарқынды пайдалану ағынды сулардың ағуы нәтижесінде олардың ластануына әкеледі.

Қазақстандағы АӨК секторының даму серпінін қарастыра отырып, бұл салада ғылым мен технологияға шешуші рөл бөлінетінін атап өткен жөн. Агроөнеркәсіптік кешен XX ғасырдың 90-жылдарынан бері сақталған озық және ескірген технологияларды біріктіретін технологиялық дамумен сипатталады.

Тұрақты Ауыл шаруашылығы мәселелерін және саланы технологиялық дамыту қажеттілігін ескере отырып, алтыншы технологиялық құрылымға көшу сала үшін жаңа мүмкіндіктер ашатынын, бірақ сонымен бірге белгілі бір проблемаларды ашатынын атап өткен жөн. Осылайша, АӨК сапалық көрсеткіштерінің трансформациясы, өндірістік процестердің технологиялық қайта құрылуы еңбек ресурстарының ұдайы өндірілуіне, ауыл халқының өмір сүру сапасына және ауыл шаруашылығы аумақтарының тұрақты дамуына әсер етеді. Көп жағдайда АӨК тұрақтылығы аумақтардың инновациялық даму деңгейімен және халықтың өмір сүру сапасымен анықталады.

Азық-түлік қауіпсіздігі сегментіне қатысты ТДМ талдауын жүргізе отырып, халықтың азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін қабылдау көрсеткіші азық-түлікке қол жеткізуде орташа немесе елеулі қиындықтарға (өткір жетіспеушілікке) тап болған халықтың үлесін бағалауға мүмкіндік беретінін атап өтуге болады. Орташа ауырлық деңгейінде азық-түлік қауіпсіздігінің болмауы, әдетте, дұрыс, теңдестірілген тамақтануды үнемі ала алмауымен байланысты.

2023 жылғы тұрақты даму жөніндегі жаһандық есептің деректеріне сәйкес, кедейлікті жою мәселелері бойынша жақсару үрдісі байқалады.

Біз қазақстандық АӨК үшін өзекті ретінде авторлар нақтылаған ТДМ сәйкес агроазық-түлік секторының негізгі проблемаларын тұжырымдадық және жүйеледік.

Аграрлық азық-түлік секторының проблемалық жағдайымен және оның дамуымен тікелей немесе жанама, 14 мақсат байланысты (ТДМ 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15). Осы мақсаттар аясында, біз, 78 өзекті міндеттерді анықтадық (46%). Бірде-бір мақсатқа басқалардан бөлек қол жеткізуге болмайтынын және барлық мақсаттарға ұсынылған міндеттермен байланысты екенін ескердік. Бұл ретте тұрақты дамудың, үш өлшемі арасындағы тепе-теңдік пен өзара байланысты қамтамасыз ету мақсаттар деңгейінде ғана емес, нысаналы міндеттер деңгейінде де көрініс табады (3-кесте).

Кесте 3 – Қазақстанның агроазық-түлік секторы үшін өзекті ретінде авторлар бөлген Күн тәртібіндегі міндеттерді белгілеу

ТДМ1	1.2	1.4	1.5									
ТДМ 2	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.a	2.в	2.c				
ТДМ 3	3.4	3.5	3.8	3.9	3.d							
ТДМ 5	5.a											
ТДМ 6	6.3	6.4	6.6	6.b								
ТДМ 7	7.1	7.2	7.3	7.a	7.b							
ТДМ 8	8.1	8.2	8.3	8.4	8.5	8.6	8.9	8.b				
ТДМ 9	9.1	9.3	9.4	9.5								
ТДМ 10	10.1	10.2										
ТДМ 11	11.2	11.a										
ТДМ 12	12.1	12.2	12.3	12.4	12.5	12.6	12.7	12.8	12.a	12.b		
ТДМ 13	13.1	13.2	13.3									
ТДМ 14	14.1	14.2	14.4	14.5	14.6	14.7	14.b	14.c				
ТДМ 15	15.1	15.2	15.3	15.4	15.5	15.6	15.7	15.8	15.9	15.a	15.b	15.c
Ескертпе: Авторлар құрастырған.												

Ұсынылған ақпарат бойынша, аграрлық-азық-түлік секторына қатысты міндеттердің ең көп бөлігін, осы шеңберінде шешілуі тиіс деп пайымдауға негіз беретін: ТДМ 2 (аштықты жою және тұрақты ауыл шаруашылығы), ТДМ 8 (лайықты жұмыс және экономикалық өсу), ТДМ 12 (жауапты тұтыну және өндіріс), ТДМ 14 (теңіз экожүйелерін сақтау) және ТДМ 15 (құрлық

экожүйелерін сақтау). Бұл ретте тиісті міндеттерді шешуге және бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған іс-әрекеттер басқа мақсаттарға қол жеткізумен тікелей байланысты болады. Осы тұрғыдан алғанда, тұрақты даму Мақсаттары қандай деңгейде қарастырылғанына қарамастан, өзара байланысты жүйе ретінде жұмыс істейді: ұлттық, аймақтық немесе салалық (секторлық).

Төменде біз анықтаған агрозық-түлік секторының белгіленген проблемаларының, БҰҰ қабылдаған, Күн тәртібінің, мақсаттары мен міндеттерінің өзара байланысы келтірілген. Сонымен, Мақсат 1 кедейлікті жоюға бағытталған. Біздің елімізде кедейлік проблемасы жоқ, бірақ табысы күнкөріс деңгейінен төмен кедей халықтың жоғары үлесі бар. Өте кедей азаматтардың жартысына жуығы ауылдық жерлерде тұратындығын ескере отырып, бұл мақсатқа ауылдық жұмыспен қамтуды (Мақсат 8) және ауыл халқының кірістерін (Мақсат 2, 2.3-міндет) арттырмай-ақ қол жеткізу мүмкін становитсаястігі айқын болады.

Сондықтан жақын арада ауыл шаруашылығы өндірісіндегі еңбек өнімділігі мен кірісті арттыру, сондай-ақ ауылдық жерлердегі ауыл шаруашылығы емес секторда жұмыспен қамтуды едәуір кеңейту қажет болады. Сонымен қатар, әлеуметтік қорғау жүйелерінің аясын кеңейту ауылдық жерлерде жаңа жұмыс орындарын құру үшін ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығында өндірістің өсуін қамтамасыз ету үшін де өте маңызды.

2 мақсаттың 2.3 міндеті, 2030 жылға қарай ауыл шаруашылығының өнімділігін және шағын азық-түлік өндірушілерінің кірістерін екі есеге арттыруды көздейді. Қазақстанда ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыру үшін айтарлықтай әлеует бар. Атап айтқанда, елде құнарлылықты арттыру құралдарын, оның ішінде биологиялық шығу тегін пайдалануды кеңейту, сондай-ақ неғұрлым тиімді агротехнологиялар мен жабдықтарды енгізу есебінен ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін айтарлықтай арттыруға қол жеткізуге болады. Отбасылық шаруа қожалықтарының өнімділігі мен кірістерін екі есе көбейту де қол жетімді және 2.3 міндетті шешу үшін өте маңызды болады. Сонымен қатар, шағын ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің кірістерінің айтарлықтай өсуін қосымша құн тізбегі бойынша кірістерді жақсырақ бөлу арқылы да қамтамасыз етуге болады [12]. Сонымен, шағын ауыл шаруашылығы өндірушілері мен отбасылық фермалар үшін олардың өнімділігі мен кірістерін арттыру мақсатында қызметтерге, білімге, нарықтарға, ресурстарға және қаржы құралдарына қолжетімділікті кеңейту қажет деп санаймыз.

Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін (ТДМ 2) талқылау кезінде дәстүрлі түрде өндіріс көлемі туралы айтылады, бірақ халықтың азық-түлікке экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету қажеттілігі туралы емес. Өндірістің қолжетімділікті қамтамасыз етуден басымдығы азық-түлік қауіпсіздігінің ұлттық Доктринасына енгізілген міндеттерді саралауда және оның жай-күйін бағалау өлшемдерінде көрсетіледі. Сонымен, физикалық және экономикалық қолжетімділікті, сондай-ақ тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттер (міндет 2.1) тізімнің соңында тұр, ал критерийлер іс жүзінде өз өндірісінің өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз ету коэффициенттері болып табылады [13].

Қазақстанда тамақтанбау проблемасының (ТДМ 2) ауқымы салыстырмалы түрде аз болып саналғанымен, елдің кейбір өңірлерінде халықтың нақты топтары азық-түлік қауіпсіздігі тұрғысынан осал болып қала береді. Ауыр экономикалық жағдайлар және лайықты ақылы жұмыс орындарының болмауы, азық түлікке қол жеткізуге теріс әсер етеді. Барлық, әсіресе аз қамтылған осал топтардың «қауіпсіз, құнарлы және жеткілікті тағамға» жыл бойы қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін, 2.1 міндетті, шұғыл шешу қажет болады. Дұрыс тамақтанбаудың әртүрлі аспектілерінің ішінде ең маңызды міндет, соның ішінде Қазақстанда да семіздікке қарсы күрес болып ұалып тұр. Диетадағы бұзылулардың ішінде микроэлементтердің жетіспеушілігінің айтарлықтай деңгейі де байқалады. Бұл контекстегі мәселе 2 Мақсаттың 2.2 міндетіне байланысты, онда тамақтанбаудың барлық түрлерін тоқтатуға шақыру бар [14]. Бұл мәселені азайту үшін диета сапасын едәуір жақсарту және өмір салтын айтарлықтай өзгерту қажет болады. Осыған байланысты мектепке дейінгі, мектеп және мемлекеттік мекемелерде, жұмыс орындарында және әр отбасында дұрыс тамақтану жүйесін енгізуді ынталандыру қажет.

Күн тәртібінің 8 Мақсаты – жұмыспен қамту және күнкөріс мәселелеріне тікелей қатысты. Агрозық-түлік секторы еліміздің көптеген өңірлерінде жұмыспен қамтудың негізгі көзі болып табылады, сондықтан толық жұмыспен қамтуды, лайықты еңбек жағдайларын және осы өңірлердегі жалақы саласындағы теңдікті қамтамасыз ету шешуші дәрежеде ауыл шаруашылығының сала ретінде дамуына байланысты болады [14]. Осыған байланысты ауылдық жерлер-

де халықты жұмыспен қамтуды арттыру және еңбек нарығын реттеу саласындағы басым шаралар: жаңа және жаңғыртылған жұмыс орындарын құру, сондай-ақ ауылдық жерлерге білікті жас мамандарды тарту үшін жағдайлар жасау; жеке қосалқы шаруашылықтар мен тұтыну кооперациясы базасында Кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және отбасылық жұмыспен қамту нысандарын дамыту және т.б. болуға тиіс [15].

Агроазық-түлік секторының тұрақты жұмыс істеуі экономикалық тұрақтылықты, экологиялық тұтастықты және әлеуметтік әл-ауқатты көздейтіні белгілі. Сонымен, азық-түлік өндірушілері мен азық-түлік тізбектерінде жұмыс істейтін жұмысшылар табысының тұрақтылығы және агроазық-түлік жүйелеріндегі шығындар мен қалдықтардың төмендеуі экономикалық тұрақтылықты білдіреді. Оны қамтамасыз ету мүмкіндігі ТДМ 2 және ТДМ 12 шеңберінде көрініс тапты. Мәселен, 2 Мақсаттың 2.3 міндеті – шағын азық-түлік өндірушілерінің кірістерін арттыруға қатысты, ал 12 Мақсаттың 12.3 міндеті – азық-түлік жүйесіндегі шығындар мен қалдықтарды азайтуға бағытталған. Азық-түлікті өндіру және тарту жүйелеріндегі қазіргі жағдай агроазық-түлік секторының тұрақтылығының экономикалық құрамдас бөлігін нығайту проблемасын да, мүмкіндігін де білдіреді. Әлеуметтік тұрақтылық агроазық-түлік секторында жұмыс істейтін адамдар үшін негізгі құқықтар мен лайықты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуді білдіреді. Бұл аспектілер 8 Мақсаттың 8.5 міндет аясында қарастырылады. Барлығы үшін толық және нәтижелі жұмыспен қамтуға және лайықты еңбек жағдайларына қол жеткізуді көздейтін 8 Мақсат [15].

Экологиялық тұрақтылық табиғи ресурстарды тұрақты пайдалануды және қоршаған ортаға теріс антропогендік әсерді азайтуды білдіреді. 2 Мақсат, 2.4 міндет (тұрақты азық-түлік өндірісі) және 2.5 міндет (биоалуантүрлілік), 6 Мақсат, 6.4 міндет (суды пайдалану тиімділігі), 12 Мақсат, 12.1 міндет (тұрақты өндіріс және тұтыну), 12.2 міндет (табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану), сондай-ақ 13 Мақсат (климаттың өзгеруі) шеңберіндегі әртүрлі міндеттер, 14 Мақсат (мұхиттар мен теңіз ресурстары) және 15 Мақсат (ормандар мен жерлер) агроазық-түлік секторының жұмыс істеуі шеңберіндегі экологиялық тұрақтылықтың әртүрлі аспектілеріне қатысты [15, 16, 17].

Күн тәртібінің 13 Мақсаты климаттың өзгеруі және олардың салдарымен күресу мәселелерін қамтиды. Қазақстанда және әлемде климаттың өзгеруі жылу күйзелісі жағдайларының көбеюіне және ауа райының төтенше жағдайларының қалыптасуына әкелді. Агроазық-түлік секторы климаттың өзгеруінің барлық салдарын сезінеді, бұл ауа-райының күрт өзгеруі мен су тасқыны, құрғақшылық және көшкін сияқты табиғи апаттардың көбеюінен көрінеді. Бұл салдар қазірдің өзінде табиғи ресурстардың деградациясына, су ресурстарының қолжетімділігінің өзгеруіне және биоәртүрліліктің жоғалуына әкелді. Қазақстандық агроазық түлік секторы үшін осы бағыттағы маңызды міндеттердің бірі, қоршаған ортаға антропогендік жүктемені қысқарту, болып ұалып тұр.

Мемлекет тарапынан жасалған күш-жігерге қарамастан, 14 Мақсат шеңберінде қаралған міндеттер біздің еліміз үшін өзектілігін сақтайды. Теңіз экожүйелері мұнай мен мұнай өнімдерімен, ағынды сулармен, өндірістік және тұрмыстық қалдықтармен ластануды жалғастыруда. 14 Мақсат мұхиттарға, теңіздерге және теңіз ресурстарына қатысты негізгі даму бағыттарын қамтиды. Осы бағыттарды іске асыру өндіруді тиімді реттеуді, заңсыз балық аулауды және деструктивті балық кәсіпшілігі практикасын болғызбауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ұлттық саясатты 14 Мақсат шеңберіндегі, әртүрлі міндеттермен үйлестіру, теңіз ресурстарын сақтау мен ұтымды пайдалануға, ықпал етеді.

Ауылдық аумақтарды дамыту, биологиялық әртүрлілікті, биоэнергетиканы қамтамасыз ету және климаттың өзгеруіне байланысты мәселелерді шешу үшін ормандардың маңыздылығын мойындай отырып, біздің елімізде ормандарды тұрақты басқаруға баса назар аудара отырып, орман шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын өзектендіру қажет. Күн тәртібіндегі, 15 Мақсаттың 15.3 міндеті, Қазақстан өңірлерінің едәуір бөлігін қозғайтын жердің тозу проблемаларын көрсетеді. Жердің деградациясымен күресу жер мен суды басқаруды жақсарту үшін мақсатты инвестициялық және техникалық қолдауды қажет етеді.

Біздің ойымызша, қазақстандық агроазық-түлік секторының тұрақты дамуға көшу үдерісіндегі негізгі басымдықтар және тиісінше экономиканың аграрлық саласында анықталған проблемаларды ескере отырып, Күн тәртібін ұлттық жағдайларға бейімдеудің ықтимал бағыттары осындай болуы тиіс.

Қорытынды

Біз жүргізген зерттеудің негізгі қорытындылары мен нәтижелерін тұжырымдаймыз.

1. БҰҰ ТДМ тұжырымдамасы тұтастай алғанда елдің және экономиканың жекелеген секторларының даму деңгейін ескере отырып, әлемдік мақсаттарды қазақстандық жағдайларға жүйелі бейімдеу үшін жақсы мүмкіндік береді, атап айтқанда. Кейбір жағдайларда БҰҰ ұсынған мақсаттарға, соның ішінде нақты көрсеткіштердің деңгейлеріне қазақстандық жағдайларда қол жеткізілді: Мақсат 1 – елдегі кедейлік деңгейі орындалудың 40–50%-на қол жеткізілді. Мақсат 8 – бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы табысы орташа елдердің қатарына кіреді, бірақ өмір сүру деңгейі бойынша қала мен ауыл тұрғындары арасында әлі де алшақтық бар; тұрақты даму мақсаттарын іске асыруға сәйкес, елде аштық проблемасы жоқ және тамақтанбау көрсеткішінің таралуы әлемнің басқа елдерімен салыстырғанда салыстырмалы түрде төмен деңгейде [18, 19].

Алайда, қазіргі уақытта ел экономикасы мен оның жекелеген секторларының болашақ тұрақты дамуы туралы ұлттық пікірталастың маңызды элементі бола алатын белгілі бір бағдарлар туралы ғана айту керек. Біздің ойымызша, тұтастай алғанда тұрақты дамуға қол жеткізу үшін оған экономиканың барлық салалары мен салаларында бір мезгілде қол жеткізу керек.

2. ТДМ және 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған, Күн тәртібінің, міндеттеріне сәйкес ұлттық экономиканың аграрлық секторында бар проблемаларды жүйелеуге әрекет жасалынды. Агроазық-түлік секторының проблемалық жағдайымен және оның дамуымен 14 Мақсат тікелей немесе жанама байланысты деп санаймыз. Осы мақсаттар шеңберінде 78 өзекті міндет анықталды (46%). Аграрлық сектордың проблемалары, ұсынылған жүйелеу және олардың ТДМ мен өзара байланысы анықталды, ол ұлттық экономиканың зерттелетін секторының тұрақты даму тұжырымдамасын құру үшін ғылыми негіз бола алады.

3. Тұрақты дамуға қол жеткізу үшін проблемаларды анықтау және оларды шешу ғана емес, сонымен бірге тиісті индикаторларды ілеспе әзірлеу қажет екендігі көрсетілген. Өзірленген бірқатар көрсеткіштер агроазық-түлік секторы үшін де өзекті, дегенмен бұл мәселе ғылыми пікірталас тақырыбы болып табылады. Мәселен, ең алдымен, нақты агроазық-түлік секторының тұрақты даму саласындағы прогресті мониторингтеу үшін оларды қолдану мүмкіндігі тұрғысынан индикаторлар жүйесін зерттеу қажет. Ол үшін экономиканың аграрлық секторын дамытудың қолданыстағы стратегиялары мен бағдарламаларын оларда айқындалған мақсаттарды, міндеттер мен индикаторларды сәйкессіздіктер мен оларды өзгерту мүмкіндіктерін анықтау үшін жаһандық ТДМ-мен салыстыру арқылы терең талдау қажет болады.

4. Одан әрі зерттеудің перспективалық бағыттары, агроазық-түлік секторын дамытудың қолданыстағы бағдарламаларын терең талдау, оларды жаһандық ТДМ-мен және сәйкессіздіктер мен өзгеру мүмкіндіктерін анықтау үшін, міндеттермен салыстыру, сондай-ақ экономиканың нақты секторын дамытудағы прогресті мониторингілеу мен бағалауды жүзеге асыру үшін нақты индикаторларды жетілдіру және әзірлеу болады. Болашақ зерттеулердің мұндай бағыты, әрине, ғылыми қызығушылық тудырады және болашақта елдің агроазық-түлік секторының дамуының тұрақтылығын өлшеу үшін Индикаторлардың ұлттық жүйесін әзірлеу мақсатында статистикалық деректерді синтездейтін интерактивті құралды құруды талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байжолова Р.А., Орынканова Ж.М. «Зеленая экономика» в Казахстане: вызовы и перспективы развития // Ученые записки Крымского инженернопедагогического университета. – 2018. – № 1(59). – С. 41.

2 Преобразование нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. – ООН. Нью-Йорк, 2015. URL: <http://docs.cntd.ru/document/420355765>

3 17 целей устойчивого развития и 169 задач. URL: <https://sdgs.un.org/goals>

4 Guidance on core indicators for agrifood systems. Measuring the private sector's contribution to the SDGs. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2021. URL: <https://www.fao.org/3/cb6526en/cb6526en.pdf>

5 Старикова Е.А. Современные подходы к трактовке концепции устойчивого развития // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2017. – Т. 25. – № 1. – С. 7–17.

6 Ускова Т.В. Управление устойчивым развитием региона. – Вологда: ИСЭРТ РАН, 2009. – 355 с.

- 7 Qadir M., Schubert S., Oster J. High magnesium waters and soils: emerging environmental and food security constraints // *Science of the Total Environment*. 2018, vol. 642, pp. 1108–1117.
- 8 Padda I.U., Hameed A. Estimating multidimensional poverty levels in rural Pakistan: a contribution to sustainable development // *Journal of Cleaner Production*. 2018, vol. 197, pp. 435–442.
- 9 Kurata M., Matsui N., Ikemoto Y. Do determinants of adopting solar home systems differ between households and micro-enterprises? // *Evidence from rural Bangladesh. Renewable Energy*. 2018, vol. 129, pp. 309–316.
- 10 Terrapon-Pfaff J., Ortiz W., Dienst C. Energising the WEF nexus to enhance sustainable development at local level // *Journal of Environmental Management*. 2018, vol. 223, pp. 409–416.
- 11 Allen C., Metternicht G., Wiedmann T. Initial progress in implementing the Sustainable Development Goals (SDGs): a review of evidence from countries // *Sustainability Science*. 2018, vol. 13, no. 5, pp. 1453–1467.
- 12 Содействие созданию устойчивых производственно-бытовых цепочек в сфере продовольствия // *Руководящие принципы*. – Рим: ФАО, 2015. URL: <http://www.fao.org/3/a-i3953r.pdf>
- 13 Мизанбекова С., Калыкова Б., Джумабаева А. Обеспечение продовольственной безопасности Казахстана // *Проблемы агрорынка*. – 2020. – № 4. – С. 31–39. URL: <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.03>
- 14 Цели в области устойчивого развития и их влияние на развитие сельского хозяйства и сельских районов в регионе Европы и Центральной Азии. – Анталия, 2016. URL: <http://www.fao.org/3/a-mp172r.pdf>
- 15 Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023 – 2027 годы от 28 марта 2023 года. URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5682
- 16 Грузневич Е.С. Развитие, устойчивое развитие и сбалансированное устойчивое развитие и их взаимосвязь на уровне региона: терминологические аспекты // *Россия: тенденции и перспективы развития*. – 2017. – С. 839–844.
- 17 Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2006–2024 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2006 года № 981. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981> (дата обращения: 15.01.2022)
- 18 Добровольный национальный обзор 2019. URL: https://sustainabledevelopment.n.org/content/documents/23453KAZAKHSTAN_VNR_Kazakhstan_web_site_2019.pdf (дата обращения: 26.01.2022)
- 19 По каким показателям ЦУР Казахстаном достигнуты результаты. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/po-kakim-pokazatelyam-tsuz-kazakhstanom-dostignuty-rezultaty/> (дата обращения: 10.01.2022)

REFERENCES

- 1 Bajzholova R.A., Orynkanova Zh.M. (2018) «Zelenaja jekonomika» v Kazahstane: vyzovy i perspektivy razvitija // *Uchenye zapiski Krymskogo inzheneropedagogicheskogo universiteta*. No. 1(59). P. 41. (In Russian).
- 2 Preobrazovanie nashego mira: povestka dnja v oblasti ustojchivogo razvitija na period do 2030 goda. – OON. N'ju-Jork, 2015. URL: <http://docs.cntd.ru/document/420355765>. (In Russian).
- 3 17 celej ustojchivogo razvitija i 169 zadach. URL: <https://sdgs.un.org/goals>. (In Russian).
- 4 Guidance on core indicators for agrifood systems. Measuring the private sector's contribution to the SDGs. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2021. URL: <https://www.fao.org/3/cb6526en/cb6526en.pdf>
- 5 Starikova E.A. (2017) Sovremennye podhody k traktovke koncepcii ustojchivogo razvitija // *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Jekonomika*. V. 25. No. 1. P. 7–17. (In Russian).
- 6 Uskova T.V. (2009) Upravlenie ustojchivym razvitiem regiona. Vologda: ISJeRT RAN, 355 p. (In Russian).
- 7 Qadir M., Schubert S., Oster J. (2018) High magnesium waters and soils: emerging environmental and food security constraints // *Science of the Total Environment*, vol. 642, pp. 1108–1117.
- 8 Padda I.U., Hameed A. (2018) Estimating multidimensional poverty levels in rural Pakistan: a contribution to sustainable development // *Journal of Cleaner Production*, vol. 197, pp. 435–442.
- 9 Kurata M., Matsui N., Ikemoto Y. (2018) Do determinants of adopting solar home systems differ between households and micro-enterprises? // *Evidence from rural Bangladesh. Renewable Energy*, vol. 129, pp. 309–316.
- 10 Terrapon-Pfaff J., Ortiz W., Dienst C. (2018) Energising the WEF nexus to enhance sustainable development at local level // *Journal of Environmental Management*, vol. 223, pp. 409–416.
- 11 Allen C., Metternicht G., Wiedmann T. (2018) Initial progress in implementing the Sustainable Development Goals (SDGs): a review of evidence from countries // *Sustainability Science*, vol. 13, no. 5, pp. 1453–1467.
- 12 Sodejstvie sozdaniju ustojchivyh proizvodstvenno-sbytovyh cepochek v sfere prodovol'stviya // *Rukovodjashhie principy*. Rim: FAO, 2015. URL: <http://www.fao.org/3/a-i3953r.pdf>. (In Russian).

13 Mizanbekova S., Kalykova B., Dzhumabaeva A. (2020) Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana // Problemy agrorynka. No. 4. P. 31–39. URL: <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.03>. (In Russian).

14 Celi v oblasti ustojchivogo razvitija i ih vlijanie na razvitie sel'skogo hozjajstva i sel'skih rajonov v regione Evropy i Central'noj Azii. – Antalija, 2016. URL: <http://www.fao.org/3/a-mp172r.pdf>. (In Russian).

15 Konceptija razvitija sel'skih territorij Respubliki Kazahstan na 2023 – 2027 gody ot 28 marta 2023 goda. URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5682. (In Russian).

16 Gruznevich E.S. (2017) Razvitie, ustojchivoe razvitie i sbalansirovannoe ustojchivoe razvitie i ih vzaimosvjaz' na urovne regiona: terminologicheskie aspekty // Rossiya: tendencii i perspektivy razvitija. P. 839–844. (In Russian).

17 Konceptija perehoda Respubliki Kazahstan k ustojchivomu razvitiju na 2006–2024 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktjabrja 2006 goda No. 981. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981> (data obrashhenija: 15.01.2022). (In Russian).

18 Dobrovol'nyj nacional'nyj obzor 2019. URL: https://sustainabledevelopment.n.org/content/documents/23453KAZAKHSTAN_VNR_Kazakhstan_web_site_2019.pdf (data obrashhenija: 26.01.2022). (In Russian).

19 Po kakim pokazateljam CUR Kazahstanom dostignuty rezul'taty. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/po-kakim-pokazatelyam-tsur-kazahstanom-dostignuty-rezultaty/> (data obrashhenija: 10.01.2022). (In Russian).

ТАМЕНОВА С.С.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: s.tamenova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2656-6040

ШАЛБАЕВА А.Р.,^{*1}

докторант.

*e-mail: akmira777@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5496-8354

КУЛАНОВА Д.А.,²

к.э.н., профессор.

e-mail: k_dana_a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9188-5243

КУПЕШЕВ А.Ш.,³

д.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: alm.333.kup@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0002-3271-0168

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Южно-Казахстанский исследовательский

университет им. М. Ауэзова,

г. Шымкент, Казахстан

³Университет «Мирас»,

г. Шымкент, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ И СИСТЕМАТИЗАЦИЯ КЛЮЧЕВЫХ ПРОБЛЕМ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО СЕКТОРА В СООТВЕТСТВИИ С ЦУР

Аннотация

Для дальнейшего совершенствования стратегий и программ развития сельского хозяйства в Республике Казахстан необходимо определить пути адаптации к глобальной концепции устойчивого развития ООН на период до 2030 г. Целью исследования является определение национальных приоритетов в области устойчивого развития сельского хозяйства с учетом Концепции устойчивого развития (ЦУР) 2030. Научная значимость исследования заключается в адаптации целей ЦУР 2030 к национальным условиям Казахстана и разработке механизма их достижения в агропродовольственном секторе. В работе систематизированы взаимосвязи агропродовольственного сектора с 12 целями ЦУР, а также определены 78 актуальных задач (46%) для Казахстана в рамках глобальных целей устойчивого развития. Применение системного подхода позволило выявить и уточнить социальные, экономические и экологические показатели, необходимые для разработки национальных индикаторов устойчивого развития агропромышленного сектора Казахстана. Результаты исследования

показывают важность взаимосвязи агропродовольственного сектора Казахстана с целевыми задачами и индикаторами ЦУР 2030. Эти результаты могут стать основой для создания концепции устойчивого развития отрасли. Предлагаемый подход должен включать не только механизмы мониторинга и отчетности, но и комплекс стимулирующих мер, направленных на разработку и реализацию стратегий устойчивого развития. Эти стратегии должны быть направлены на технологическую трансформацию агропродовольственного сектора, повышение его устойчивости, эффективности и способности адаптироваться к внешним вызовам и глобальным потрясениям.

Ключевые слова: сельское хозяйство, устойчивое развитие, концепция, индикаторы, устойчивое развитие, трансформация, глобализация, стратегия развития.

TAMENOVA S.S.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: s.tamenova@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2656-6040

SHALBAYEVA A.R.,*¹

PhD student.

*e-mail: akmira777@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5496-8354

KULANOVA D.A.²

c.e.s., associate professor.

e-mail: k_dana_a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9188-5243

KUPESHEV A.SH.³

d.e.s., senior lecturer.

e-mail: alm.333.kup@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0002-3271-0168

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²South Kazakhstan research

university named after M. Auezov,

Shymkent, Kazakhstan

³Miras University,

Shymkent, Kazakhstan

RESEARCH AND SYSTEMATIZATION OF KEY PROBLEMS OF THE AGRI-FOOD SECTOR IN ACCORDANCE WITH THE SIG

Abstract

For further improvement of strategies and programs for the development of agriculture in the Republic of Kazakhstan, it is necessary to determine ways to adapt to the UN Global concept of sustainable development for the period up to 2030. The purpose of the study is to identify national priorities in the field of sustainable agricultural development, taking into account the 2030 Sustainable Development Concept (SDGs). The scientific significance of the study is the adaptation of the SDG 2030 goals to the national conditions of Kazakhstan and the development of a mechanism for achieving them in the agri-food sector. The work systematized the relationship of the agri-food sector with 12 SDGs goals, as well as identified 78 urgent tasks for Kazakhstan (46%) within the framework of the Global Sustainable Development Goals. The use of a systematic approach made it possible to identify and clarify the social, economic and environmental indicators necessary for the development of national indicators of sustainable development of the agro-industrial sector of Kazakhstan. The results of the study show the importance of the relationship of the agro-food sector of Kazakhstan with the target tasks and indicators of the SDG 2030. These results can serve as the basis for creating a concept for the sustainable development of the industry. The proposed approach should include not only monitoring and reporting mechanisms, but also a set of incentive measures aimed at developing and implementing sustainable development strategies. These strategies should be aimed at technological transformation of the agri-food sector, increasing its sustainability, efficiency and ability to adapt to external challenges and global shocks.

Key words: agriculture, sustainable development, concept, indicators, sustainable development, transformation, globalisation, development strategy.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 13.10.2024

FTAXP 06.81.55

ӘОЖ 338.462

JEL M31, M37

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-356-371>

ОТЫНБАЙ Е.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: otynbayi.e@ablaikhan.kz

ORCID ID: 0009-0001-4495-4047

ДАВЛЕТОВА М.Т.,¹

э.ғ.к., ЖАК доценті, зерттеуші-профессор.

e-mail: m.davletova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

ГЕРАСИМЕНКО В.В.,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: gerasimenkovv@my.msu.ru

ORCID: 0000-0002-9020-6496

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу

мемлекеттік университеті,

Мәскеу қ., Ресей

ЦИФРЛЫҚ МАРКЕТИНГ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕГІ ТҰТЫНУШЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА САНДЫҚ ТАЛДАУ

Андатпа

Цифрландыру жағдайында және қазақстандық тұтынушылардың цифрлық ортаға белсенді қатысуының өсуіне байланысты, цифрлық маркетинг құралдарының тұтынушылар мінез-құлқына әсерін зерттеу маңызды болып табылады. E-mail тарату, әлеуметтік желілер, адалдық бағдарламалары, мақсатты жарнама және жеңілдіктер арқылы брендтердің клиенттермен өзара әрекеттестігі маркетингтік стратегиялардың тиімділігін арттыру үшін егжей-тегжейлі талдауды қажет етеді. Бұл жұмыс цифрлық маркетингті қабылдау мен оның адалдыққа, қатысуға және қайталама сатып алуларға әсерін сандық тұрғыдан талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты – цифрлық маркетингтің негізгі аспектілері мен Қазақстандағы тұтынушылар мінез-құлқы арасындағы өзара байланыстарды зерттеу. Қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін жиілік талдау, Альфа Кронбах коэффициенті арқылы шкалалардың сенімділігін бағалау, эксплораторлық факторлық талдау (EFA), корреляциялық және регрессиялық талдау сияқты аналитикалық әдістер қолданылды. Зерттеуге арналған мәліметтер 54 сұрақтан тұратын сауалнама негізінде жиналып, e-mail маркетинг, әлеуметтік желілер, адалдық бағдарламалары, жеңілдіктер және мақсатты жарнаманың аспектілерін қамтыды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы цифрлық маркетингтің тиімділігін анықтайтын факторларды және олардың тұтынушылардың мінез-құлқына әсерін анықтауда жатыр. Практикалық маңыздылығы – тұтынушылардың адалдығын нығайтуға және қайталама сатып алуларды арттыруға бағытталған, клиенттермен жеке өзара әрекеттесу стратегияларын құру бойынша брендтерге ұсыныстар беру. Зерттеудің құндылығы – мәліметтердің 87,53%-ын түсіндіретін негізгі факторларды бөліп көрсету, айнымалылар арасындағы күшті өзара байланыстарды анықтау және қайталама сатып алуларға әсер ететін предикторларды ($R^2 = 0,886$) анықтау үшін кешенді талдау әдісін қолдануда жатыр. Жұмыс қорытындылары Қазақстан нарығының ерекшеліктеріне бейімделген тиімді маркетингтік шешімдерді әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Тірек сөздер: цифрлық маркетинг, тұтынушы мінез-құлқы, адалдық бағдарламалары, e-mail маркетинг, мақсатты жарнама, факторлық талдау, корреляциялық талдау, регрессиялық талдау.

Кіріспе

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы қазіргі әлемдік экономика мен әлеуметтік өмірдің ажырамас бөлігіне айналды. Қазақстан да бұл үдерістен тыс қалған жоқ. Соңғы онжылдықта елде цифрландырудың жедел енгізілуі экономика салаларына, соның ішінде мар-

кетингке де, айтарлықтай өзгерістер әкелді. Бүгінде цифрлық маркетинг бизнес үшін қосымша құрал ғана емес, сәтті іс-әрекеттің басты механизміне айналып отыр. Бұл үдеріс қазақстандық тұтынушылардың мінез-құлқына және олардың тауарлар мен қызметтерге деген көзқарасына елеулі ықпал етеді.

Тұтынушылық мінез-құлық – бұл тұтынушылар өнімді таңдау, сатып алу және пайдалану барысында жүзеге асыратын әрекеттер жиынтығы. Цифрлық технологиялар аталмыш әрекеттерге барған сайын күшті әсерін тигізуде. Интернет, әлеуметтік желілер, мобильді қосымшалар мен онлайн-сауданың дамуы тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру жолдарын өзгертті. Егер дәстүрлі маркетингте негізгі рөл бұқаралық ақпарат құралдарына тиесілі болса, цифрлық дәуірде назар жекелендірілген және интерактивті тәсілдерге аударылады [1].

Қазақстанда интернеттің қолжетімділігінің артуы және мобильді құрылғылардың кеңінен таралуы цифрлық маркетинг құралдарын пайдаланудың жаңа мүмкіндіктерін ашты. 2024 жылғы деректер бойынша, елдегі интернет пайдаланушылар саны 18 миллионнан асты, бұл халықтың шамамен 92%-ын құрайды [2]. Мұндай статистика цифрлық маркетингтің қазақстандық нарық үшін стратегиялық маңыздылығын айқындайды.

Цифрлық маркетинг – бұл өнімдер мен қызметтерді интернет, әлеуметтік медиа, мобильді қосымшалар, электрондық пошта және басқа да цифрлық арналар арқылы алға жылжытуға бағытталған әдістер мен технологиялар жиынтығы. Оның басты ерекшеліктерінің бірі – мақсатты аудиторияны сегменттеу және оларға жекелендірілген ұсыныстар беру, бұл қазіргі заманауи медиакеңістікте, соның ішінде Қазақстанда да, ерекше маңызға ие болып, аудиторияның мүдделері мен қалауына барынша сәйкес келетін контент пен жарнаманы табуға жәрдемдеседі [3].

Сонымен қатар, цифрлық маркетинг дәстүрлі маркетингпен салыстырғанда өзінің тиімділігін дәлелдеді. Ол жарнама берушілердің шығынын азайтып қана қоймай, аудиторияның жауап беру деңгейін арттырады. Әлеуметтік желілердегі таргеттелген жарнама, контент-маркетинг, SEO-оптимизация сияқты құралдар табысты арттырып қана қоймай, сонымен қатар тұтынушылардың брендке деген сенімін күшейтуге ықпал етеді [4, 2 б.].

Қазақстан нарығында цифрлық маркетинг құралдарын қолданудың ерекшеліктерін түсіну үшін тұтынушылардың мінез-құлқын талдау қажет. Қазақстандық тұтынушылардың басым бөлігі сатып алу туралы шешім қабылдағанда интернеттегі ақпаратқа, әлеуметтік желілердегі пікірлерге, сондай-ақ блогерлер мен инфлюенсерлердің көзқарастарына сүйенеді [5]. Осыған байланысты цифрлық маркетингтің маңызды бағыты ретінде сапалы контент құру және тұтынушылардың сеніміне ие болу қалып отыр.

Қазақстанда цифрлық маркетингтің дамуы бизнеске жаңа мүмкіндіктер ашады. Мәселен, 2023 ж. электрондық коммерция көлемі 2,2 трлн теңгеден асып, жалпы бөлшек сауданың 13%-ын құрады [6]. Шағын және орта бизнес өкілдері өз тауарларын әлеуметтік желілер мен маркетплейстер арқылы кең аудиторияға ұсына алады. Kaspi.kz, OZON, Wildberries сынды платформалар қазақстандық тұтынушылар арасында жоғары сұранысқа ие. Бұл платформалар сату процесін жеңілдетіп қана қоймай, компанияларға аудиторияның қажеттіліктері мен талғамдарын зерделеуге мүмкіндік береді.

Цифрландыру тұтынушылық мінез-құлықтың кейбір маңызды қырларын да өзгертті. Қазақстандық тұтынушылардың басым бөлігі қазір онлайн-сатып алуды жөн көреді. Әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде онлайн-сауданың танымалдығы айтарлықтай өскені байқалды. Нәтижесінде, цифрлық маркетинг құралдарына деген сұраныс артты, себебі олар клиенттерді тартып қана қоймай, онымен қатар ұзақ мерзімді қарым-қатынастар орнатуға мүмкіндік береді [7].

Дегенмен, цифрлық маркетингтің артықшылықтарымен қатар белгілі бір мәселелер де кездеседі. Қазақстандағы цифрлық сауаттылық деңгейі әлі де біркелкі емес. Кейбір өңірлерде интернеттің сапасы мен қолжетімділігі төмен болуы тұтынушылардың цифрлық платформа-ларды пайдалану деңгейіне әсер етеді. Жеке деректердің құпиялылығы мен қауіпсіздігі мәселелері де өзекті болып отыр. Бұл мәселелерді шешу цифрлық маркетингтің одан әрі дамуы үшін маңызды қадам болмақ.

Цифрландыру дәуірінде цифрлық маркетингтің рөлі жай ғана клиенттерді тартумен шектелмейді. Ол компанияларға жаңа нарықтарды игеруге, бәсекеге қабілеттілікті арттыруға және

брендтің танымалдылығын нығайтуға көмектеседі [1]. Қазақстандық кәсіпорындар үшін бұл саладағы көшбасшылық ішкі және сыртқы нарықтарда табысты дамудың негізгі шартына айналуға.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы цифрлық маркетинг құралдарының тұтынушылық мінез-құлыққа әсерін кешенді сандық талдау. Негізгі назар қазақстандық тұтынушылардың адалдығына, қызығушылығына және қайталама сатып алуына әсер ететін басты факторларды анықтауға аударылды. Зерттеу нәтижелері цифрлық маркетинг құралдарын тиімді пайдаланудың бағыттарын және олардың жергілікті нарықтағы алдағы даму перспективаларын айқындауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Қазақстандағы цифрлық маркетингтің тұтынушылық мінез-құлқына әсерін зерделеу мақсатында 54 сұрақтан тұратын сауалнама жүргізілді. Сауалнама цифрлық маркетингтің негізгі аспектілерін (e-mail таратымдары, әлеуметтік желілер, адалдық бағдарламалары, нысанаға бағытталған жарнама және жеңілдіктер) ескере отырып әзірленді. Осының негізінде сауалнаманың мақсаты – цифрлық маркетингті қабылдау мен тұтынушылардың мінез-құлқы (адалдық, белсенділік және қайталама сатып алулар) арасындағы өзара байланыстарды айқындау болды.

Сауалнама Google Forms платформасында онлайн форматта жасақталып, таратылды. Бұл кең ауқымды респонденттерді қамтуға мүмкіндік берді. Оған қатысу ерікті түрде болды, және респонденттер сауалнаманы толтыруға шамамен 15–20 минут уақыт жұмсады. Зерттеуге әртүрлі жас және гендерлік топтарды танытатын 35 адам қатысты. 54 сұрақтан тұратын сауалнама цифрлық маркетингтің жекелеген аспектілерін қамтыған 14 тақырыптық блокқа бөлінді. Олар төмендегідей құрылымдалды (1-кесте):

Кесте 1 – Блоктар бойынша тақырыптық топтастыру

№	Негізгі блоктар	Негіздеме
1.	Е-mail-маркетинг – 3 сұрақ (EmailMarketing)	Бұл блокта хат таратымдарын тұтынушылар қалай қабылдайтыны, олардың өзектілігі мен оларға деген көзқарасы қарастырылады. Жеке санат ретінде бөлінуі арқылы бұл құралдың брендке оң көзқарас қалыптастыру және тұтынушыларды сатып алуға ынталандыру тұрғысынан қаншалықты тиімді екенін бағалауға мүмкіндік береді.
2.	Әлеуметтік желілер – 3 сұрақ (SocialMedia)	Бұл санат әлеуметтік желілердегі контентке деген сенімге, сондай-ақ сол желілерден келетін ақпараттық ағындардың сатып алу туралы шешімге әсеріне шоғырланған. Әлеуметтік желілердің бірегей ерекшелігі (жоғары деңгейдегі қатысым, жедел кері байланыс) болғандықтан, оларды талдау үшін жеке блок ретінде қарастырылады.
3.	Интернет-жарнама – 3 сұрақ (InternetAdvertising)	Онлайн-жарнаманы қабылдау, оның тартымдылығы мен тұтынушы мүдделеріне сәйкестігіне қатысты сұрақтар жарнамалық контенттің белгілі бір тауарлар мен қызметтерге деген қажеттілікті тұтынушының мойындауына қаншалықты ықпал еткенін бағалауға мүмкіндік береді.
4.	Адалдық бағдарламалары – 6 сұрақ (LoyaltyPrograms)	Бұл блок адалдық бағдарламаларына деген көзқарас пен олардың сатып алу жиілігіне және брендке деген ұстанымға әсерін талдауға арналған. Оларды жеке блок ретінде бөліп қарастыру клиенттерді ұзақ мерзімді ұстап қалу стратегиясымен нәтижелерді нақтырақ байланыстыруға жол ашады.

1-кестенің жалғасы

5.	Таргеттелген жарнама және ЖИ – 6 сұрақ (TargetedAds_AI)	Мұнда персонализация және жарнамада жасанды интеллектті қолдану жарнамалық хабарламалардың өзектілігі мен контентпен өзара әрекеттесу тәжірибесіне қалай әсер ететініне қатысты сұрақтар қамтылған. Бұл сұрақтар цифрлық маркетингтегі соңғы үрдістерді көрсетеді.
6.	Онлайн-активтілік – 4 сұрақ (OnlineActivity)	Интернетті, әлеуметтік желілер мен қосымшаларды пайдалану жиілігіне қатысты сұрақтар респонденттердің цифрлық кеңістікке деген жалпы қызығушылығын айқындауға көмектеседі және өзге айнымалылармен өзара байланыстарды талдаудың негізін қалайды.
7.	Контентпен өзара әрекеттесу – 5 сұрақ (ContentEngagement)	Бұл блокқа контент форматына және оның эмоциялық қырына деген талғам, сондай-ақ интерактивті элементтердің ақпараттың есте сақталуы мен оған деген қызығушылыққа ықпал ету дәрежесі жөніндегі сұрақтар кіреді.
8.	Цифрлық маркетинг – 6 сұрақ (DigitalMarketing)	Мұнда цифрлық құралдардың сатып алу туралы шешімге, сондай-ақ брендті қабылдау және танымал етуге әсері бағаланады. Негізі, бұл санат онлайн-маркетингтік стратегиялардың кешенді ықпалын сипаттайтын «қолшатыр» рөлін атқарады.
9.	Жеңілдіктер мен акциялар – 3 сұрақ (Discounts)	Бұл блок баға түрткілері мен тауар немесе қызметті сатып алу кезінде алатын пайдаға бағытталған. Осы санат сұрақтарының талдауы промоакциялардың сатып алу ниетіне қаншалықты әсер ететінін көрсетеді.
10.	Пайдаланушылардың кері байланысы – 3 сұрақ (UserFeedback)	Бұл блоктағы сұрақтар интернетте қалдырылған пікірлер мен түсініктемелердің бренд имиджіне және маркетингтік кампанияларды қабылдауға әсерін зерделеуге бағытталған.
11.	Сайтта болу уақыты – 3 сұрақ (SiteExperience)	Мұнда пайдаланушының сайтта болу ұзақтығы мен өнімдер туралы ақпаратты меңгеру арасындағы өзара тәуелділік бағаланады. Бұл келушілердің мінез-құлқын тереңірек түсінуге және контентті жақсартуға мүмкіндік береді.
12.	Онлайн-вебинарлар – 3 сұрақ (Webinars)	Бұл блок вебинарлардың білім деңгейі мен жаңа контентке деген қызығушылыққа қалай әсер ететінін талдайды, сондай-ақ осы оқыту мен ілгерілетудің форматының әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді.
13.	Қайталама сатып алулар – 3 сұрақ (RepeatPurchases)	Бұл санат сатып алушылар үшін оң тәжірибенің (ыңғайлылық, арнайы ұсыныстарды қосқанда) қайталама сатып алулар жасау барысында қаншалықты маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.
14.	Ұсынымдар мен «сарафан радио» – 3 сұрақ (Recommendations)	Бұл блоктағы сұрақтар дос-жаранның пікірі немесе әлеуметтік желілердегі жеке ұсынымдардың тұтынушыны сатып алуға қаншалықты ынталандыратынын және қазіргі цифрлық ортада «сарафан радиосының» маңызын айқындайды.
Ескертпе: [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.		

Осылайша, таңдалған сұрақтар мен олардың мағыналық блоктарға топтастырылуы цифрлық маркетинг салаларын кешенді түрде қамтиды әрі әрбір аспектінің тұтынушы мінез-құлқына әсерін сапалы және сандық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

Жиналған деректерді талдау үшін келесі әдістер қолданылды:

1) Жиіліктік талдау – іріктеменің негізгі сипаттамаларын сипаттап, респонденттердің цифрлық маркетингті қабылдауындағы басты үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді. Осы әдіс арқылы зерттеуге қатысушылардың демографиялық құрылымы (жас, жыныс) мен жауаптардың Лайкерт шкаласы бойынша бөлінуі айқындалды.

2) Шкалалардың сенімділігін бағалау – әрбір блоктағы сұрақтардың үйлесімділігін тексеру үшін Кронбах альфа коэффициенті қолданылды.

3) Эксплораторлық факторлық талдау (EFA) – айнымалылар арасындағы өзара байланыстарды түсіндіретін жасырын факторларды айқындау мақсатында факторлық талдау жүргізілді.

4) Корреляциялық талдау – негізгі айнымалылар арасындағы байланыстардың күшін және бағытын анықтауға мүмкіндік берді.

5) Регрессиялық талдау – түрлі предикторлардың (e-mail маркетинг, адалдық бағдарламалары, нысанаға бағытталған жарнама) қайталама сатып алуларға әсерін бағалау үшін пайдаланылды.

Қазақстандағы цифрлық маркетинг аспектілері мен тұтынушылық мінез-құлық арасындағы өзара байланыстарды құрылымдық тұрғыдан зерттеу мақсатында, зерттеу аясында төмендегі гипотезалар ұсынылды (2-кесте):

Кесте 2 – Зерттеу гипотезалары және олардың негіздемелері

№	Гипотеза	Н ₀ (нөлдік гипотеза)	Н ₁ (альтернативті гипотеза)	Негіздеме (қолданылған сұрақтар)
1.	E-mail маркетингтің сатып алуға дайындыққа әсері	E-mail таратымдарына деген көзқарас респонденттердің сатып алуға дайындығына статистикалық тұрғыдан мәнді ықпал етпейді.	E-mail таратымдарына деген оң көзқарас респонденттердің сатып алуға дайындығына статистикалық тұрғыдан мәнді ықпал етеді.	1–3-сұрақтар (E-mail таратымдары) және тауар не қызмет сатып алу ниетіне қатысты сұрақтар (DigitalMarketing).
2.	Сатып алу туралы шешім қабылдауда әлеуметтік желілерге деген сенімнің рөлі	Әлеуметтік желілердегі ақпаратқа деген сенім сатып алу туралы шешімге әсер етпейді және тауарларды сатып алуға бейімділікпен байланысты емес.	Әлеуметтік желілердегі ақпаратқа жоғары деңгейде сену сатып алу туралы шешімге елеулі әсер етеді және тауарларды сатып алу ықтималдығын арттырады.	4–6-сұрақтар (SocialMedia) және тауарды таңдауға қатысты тармақтар (DigitalMarketing).
3.	Жекелендірілген жарнама мен ЖИ-дің пайдаланушыны қызықтыруға әсері	Жасанды интеллект негізіндегі жекелендірілген жарнама респонденттердің белсенділігі мен брендпен өзара әрекеттесуіне ықпал етпейді.	Жасанды интеллект негізіндегі жекелендірілген жарнама респонденттердің белсенділігін айтарлықтай арттырып, брендпен неғұрлым белсенді өзара іс-қимылды ынталандырады.	13–18-сұрақтар (TargetedAds_AI) және (OnlineActivity, ContentEngagement) блоктарындағы белсенділік көрсеткіштері.
4.	Тауарды таңдауда интернеттегі пікірлер мен ұсынымдардың маңыздылығы	Пайдаланушылардың пікірлері мен ұсынымдары сатып алу туралы шешімге айтарлықтай ықпал етпейді.	Пайдаланушылардың оң немесе теріс пікірлері сатып алу туралы шешімге және тауар/қызметті таңдауға айтарлықтай әсер етеді.	30, 37–39-сұрақтар (UserFeedback) және тауарды таңдау көрсеткіштері (DigitalMarketing, SocialMedia).
5.	Сатып алу жиілігіне адалдық бағдарламалары мен жеңілдіктердің әсері	Адалдық бағдарламалары, жеңілдіктер мен акциялар сатып алу жиілігі мен брендке беріктікке әсер етпейді.	Адалдық бағдарламалары, жеңілдіктер мен акциялар сатып алу жиілігін арттырып, брендке деген беріктік деңгейін жоғарылатады.	10–12, 49–51-сұрақтар (LoyaltyPrograms), 34–36-сұрақтар (Discounts), сондай-ақ қайталама сатып алу сұрақтары (46–48, RepeatPurchases).
Ескертпе: [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.				

Гипотезаларды қалыптастыру және оларды тексеру Қазақстандағы цифрлық маркетингтің әртүрлі құралдарының тұтынушы мінез-құлқына әсерін талдауға құрылымдық тәсілді қамтамасыз етті. Бұл маркетингтік стратегиялардың тиімділігін айқындайтын негізгі өзара байланыстар мен маңызды предикторларды анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен қылау

Жиіліктік талдау деректеріне сүйенсек, бірнеше негізгі нәтижелерді атап өтуге болады.

Респонденттердің жыныс көрсеткіштері бойынша бөлінуі әйелдердің үлесі 60%-ды, ерлердің үлесі 40%-ды құрайды (1-сурет). Бұл гендерлік бөлініс зерттеуге қатысушылар арасында әйелдердің басымдығын көрсетеді. «Сіздің жынысыңыз» айнымалысының орташа мәні 0,40-ты құрайды, бұл әйелдердің басымдықта екенін растайды.

Жас ерекшеліктерін талдау респонденттердің негізгі бөлігі 19–21 жас аралығындағы топқа тиесілі екенін көрсетеді (40%), одан кейін 22–30 жас аралығы (34,3%) және 15–18 жас аралығы (25,7%) келеді. Іріктемедегі орташа жас көрсеткіші 2,09-ға тең, ол «19–21 жас» тобына сәйкес келіп, жастар аудиториясының басымдығын растайды.

Жынысыңыз					
		Жиілік	Пайызы	Валидті пайыз	Жиналған пайыз
Валидті	Жен	21	60,0	60,0	60,0
	Муж	14	40,0	40,0	100,0
	Всего	35	100,0	100,0	

Жасыңыз					
		Жиілік	Пайызы	Валидті пайыз	Жиналған пайыз
Валидті	15-18	9	25,7	25,7	25,7
	19-21	14	40,0	40,0	65,7
	22-30	12	34,3	34,3	100,0
	Всего	35	100,0	100,0	

Сурет 1 – Жиіліктік талдау: зерттеуге қатысушылардың гендерлік және жас ерекшеліктері бойынша бөлінуі

Ескертпе: [9] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Алынған нәтижелер зерттеудің көбінесе жастарға бағытталғанын көрсетеді. Көрнекі мәліметтер жоғарыда көрсетілген пропорцияларды растап, гендерлік және жас бойынша бөлінуді айқын суреттейді. Осылайша, іріктеме жастар арасында жақсы репрезентативтікке ие болғанымен, ауқымды аудиторияны талдау үшін қосымша түзетулерді қажет етуі мүмкін.

Зерттеу аясында сауалнамада қолданылған шкалалардың сенімділігін талдау Кронбах альфа коэффициенті арқылы жүргізілді. Бұл әдіс цифрлық маркетингтің әртүрлі аспектілері мен тұтынушы мінез-құлқын өлшеуге бағытталған сұрақтардың ішкі сәйкестігін бағалауға мүмкіндік берді. Барлық 54 айнымалы бойынша жалпы Кронбах альфа коэффициенті 0,981-ге тең, бұл сауалнаманың жоғары ішкі үйлесімділігін растайды (2-сурет). Іріктемеде бос мәндер болмағандықтан, талдау үшін деректер толығымен пайдаланылды.

Сенімділік статистикасы		
Кронбах альфасы	Стандартталған тармақтар негізіндегі Кронбах альфасы	N элемент
.981	.981	54

Сурет 2 – Шкалалардың сенімділігін талдау (Кронбах альфа коэффициенті)

Ескертпе: [9] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Блоктар бойынша нәтижелер:

Email Marketing (Email_Q1, Email_Q2, Email_Q3): Кронбах альфа коэффициенті 0,891-ге тең. Бұл сұрақтар арасындағы жоғары үйлесімділікті көрсетеді. Кез келген сұрақты алып тастау жалпы көрсеткішті төмендетеді.

Social Media (SocMedia_Q1, SocMedia_Q2, SocMedia_Q3): коэффициент 0,905, элементтер арасындағы мықты өзара байланыс бар екенін растайды.

Internet Advertising (InternetAd_Q1, InternetAd_Q2, InternetAd_Q3): Кронбах альфа 0,879. InternetAd_Q3 айнымалысын алып тастау көрсеткішті сәл жоғарылататыны анықталды, бұл қосымша талдауды қажет етеді.

Targeted Ads and AI (TargetedAds_Q1 – TargetedAds_Q6_AI): 0,912 мәні өте жоғары үйлесімділікті көрсетеді, әсіресе ЖИ қолдануға қатысты сұрақтар бойынша.

Loyalty Programs (Loyalty_Q1 – Loyalty_Q6): Кронбах альфа коэффициенті 0,918, әр сұрақ шкаланың сенімділігіне айтарлықтай үлес қосады.

Content Engagement (ContentEngagement_Q1 – ContentEngagement_Q6): Мәні 0,894. ContentEngagement_Q3 сұрағын алып тастау коэффициентті арттырады, бұл оның өзектілігін қосымша бағалауды қажет етеді.

Digital Marketing (DigitalMarketing_Q1 – DigitalMarketing_Q6): Альфа 0,902, барлық сұрақтардың үйлесімділігін растайды.

Discounts and Promotions (Discounts_Q1 – Discounts_Q3): 0,872 мәні біртұтас концепцияны өлшейтінін көрсетеді.

Feedback (Feedback_Q1 – Feedback_Q3): Кронбах альфа 0,910. Кез келген сұрақты алып тастау көрсеткішті төмендетеді.

Site Experience (SiteExperience_Q1 – SiteExperience_Q3): Коэффициент 0,886, әсіресе SiteExperience_Q2 мен SiteExperience_Q3 арасындағы өзара байланыс жоғары екенін атап көрсетеді.

Webinars (Webinars_Q1 – Webinars_Q3): 0,895 мәні барлық сұрақтардың өзара байланысты екенін айғақтайды.

Repeat Purchases (RepeatPurchases_Q1 – RepeatPurchases_Q3): Альфа 0,883. RepeatPurchases_Q1 сұрағының үлесі төмендеу.

Recommendations (Recommendations_Q1 – Recommendations_Q3): Коэффициент 0,907, сұрақтардың бір-бірімен жоғары өзара байланысын көрсетеді.

Сауалнамада қолданылған барлық шкалалар бойынша Кронбах альфа коэффициенті 0,872-ден төмен емес, бұл өлшеу құралдарының жоғары сенімділік критерийлеріне сай келеді. Мұндай нәтиже әрбір шкалаға енгізілген сұрақтардың ішкі үйлесімділігінің жоғары екенін және біртектес жасырын айнымалыларды өлшеуге бағытталғанын дәлелдейді. Мысалы, контентке тартылу, цифрлық маркетингті қабылдау, жарнама құралдарын немесе адалдық бағдарламаларын пайдалану сияқты тұжырымдамаларды дәл әрі нақты сипаттау мүмкіндігі расталады.

Сонымен бірге, кейбір сұрақтардың шкаланың жалпы сенімділігіне қосатын үлесінің аз екендігі байқалды. Атап айтқанда, InternetAd_Q3 және ContentEngagement_Q3 айнымалылары өз шкалаларының басқа элементтерімен салыстырғанда төмендеу корреляция көрсетіп отыр. Бұл олардың өзектілігінің не негізгі өлшенетін конструкциялармен байланысының төмендеуін көрсетуі мүмкін. Алайда, бұл сұрақтардың құндылығы жоқ дегенді білдірмейді, тек оларды тереңірек талдау қажет. Мүмкін, сұрақтардың тұжырымына өзгеріс енгізу немесе оларды шкала құрамында қалдыру қажеттілігін қайта қарастыру керек болуы ықтимал.

Жалпы алғанда, жүргізілген талдау сауалнаманың жоғары сенімділікке ие екенін және цифрлық маркетинг саласындағы зерттеулер үшін пайдалануға болатын сенімді құрал екенін көрсетеді. Бұл тұтынушылық мінез-құлықты талдау үшін өте маңызды, өйткені өлшемнің дәлдігі – негізгі факторлардың бірі. Сұрақтардың ішкі үйлесімділігінің жоғарылығы цифрлық маркетинг құралдарының (жарнама, адалдық бағдарламалары, контент, пайдаланушылармен өзара әрекеттесу және т.б.) әсерін зерттеуде сауалнама нәтижелерін стратегияларды әзірлеуге пайдалануға мүмкіндік береді.

Осылайша, сауалнамада кейбір түзетулерді талап ететін тұстар анықталғанына қарамастан, оны зерттеулердің келесі кезеңдерінде қолдану ұсынылады. Сенімділік коэффициентін

төмендететін сұрақтарды қосымша тексеру және оларды жетілдіру шаралары шкалалардың сенімділігін одан әрі арттырып, цифрлық маркетинг құралдарының тұтынушы мінез-құлқына әсерін анағұрлым терең талдауға жол ашады.

Шкалалардың сенімділігін бағалаудан кейін факторлық талдау жүргізілді. Бұл талдау цифрлық маркетингті қабылдау мен тұтынушылық мінез-құлықтың негізгі бағыттарын бейнелейтін жасырын айнымалыларды анықтау үшін іске асырылды. Зерттеуде басты компоненттер әдісі (PCA) және ортогоналды айналдыру (Varimax) қолданылды. Бұл тәсіл деректерді құрылымдап, сауалнамадағы 54 сұрақтың ішінен негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік берді. Мәліметтерді интерпретациялауды жеңілдету және бір-бірімен тығыз байланыстағы айнымалыларды топтау үшін бұл талдау ерекше маңызға ие болды.

Түсіндірілген жиынтық дисперсия									
Компонент	Бастапқы меншікті мөндер			Жүктемелер квадраттарының қосындысын шығару			Жүктемелер квадраттарының қосындысын айналдыру		
	Барлығы	дисперсия %	Жалпы %	Барлығы	дисперсия %	Жалпы %	Барлығы	дисперсия %	Жалпы %
1	27,704	51,303	51,303	27,704	51,303	51,303	7,867	14,568	14,568
2	3,442	6,374	57,677	3,442	6,374	57,677	7,056	13,066	27,634
3	2,774	5,137	62,815	2,774	5,137	62,815	5,001	9,261	36,895
4	2,367	4,384	67,199	2,367	4,384	67,199	4,256	7,881	44,776
5	2,218	4,107	71,306	2,218	4,107	71,306	4,077	7,551	52,327
6	1,932	3,577	74,883	1,932	3,577	74,883	3,840	7,112	59,439
7	1,683	3,118	78,001	1,683	3,118	78,001	3,779	6,997	66,436
8	1,459	2,702	80,702	1,459	2,702	80,702	3,478	6,440	72,876
9	1,386	2,567	83,269	1,386	2,567	83,269	3,413	6,321	79,197
10	1,262	2,337	85,606	1,262	2,337	85,606	2,836	5,252	84,449
11	1,039	1,924	87,530	1,039	1,924	87,530	1,664	3,081	87,530

Факторларды бөліп алу әдісі: негізгі компоненттер әдісі.

Сурет 3 – Компоненттер бойынша жиынтық дисперсияның түсіндірілетін үлесінің бөлінуі

Ескертпе: [9] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Нәтижелер 11 фактордың бөлініп шыққанын, олардың деректердің жиынтық дисперсиясының 87,53%-ын түсіндіретінін көрсетті. Олардың ішінде алғашқы жеті фактор 66,44% дисперсияны түсіндіру үлесіне ие, бұл олардың деректер құрылымындағы маңызын айғақтайды. Ең үлкен меншікті мән 27,70 болып, 51,3% дисперсияны түсіндіреді, ал қалған факторлар 3,44-тен 1,03-ке дейін өзгеріп отырады. Мұндай нәтижелер деректердегі жалпы ақпараттың негізгі бөлігі санаулы басты компоненттерде шоғырланғанын көрсетеді (3-сурет).

Пұрсатты матрица (айналдырылған компоненттер матрицасы) негізгі бағыттарды айқындауға мүмкіндік берді:

Фактор 1 – брендке адалдық пен онымен өзара іс-қимылға қатысты айнымалыларды біріктіреді (мысалы, қайталама сатып алулар мен кері байланыс). RepeatPurchases_Q2 (0,83) және Feedback_Q2 (0,84) сынды айнымалылардың жүктемелері олардың ішкі сәйкестігінің жоғары екенін растайды.

Фактор 2 – интернетте өткізілетін уақыт пен цифрлық контентке қатысуды қамтиды. Мысалы, OnlineActivity_Q3 (0,81) жүктемесі бұл блоктағы сұрақтардың біртұтастығын көрсетеді.

Фактор 3 – интернет-жарнаманы қабылдауға (InternetAd_Q1–Q3) қатысты сұрақтарды топтастырады, мұнда жүктемелер 0,68 бен 0,79 аралығында өзгереді.

Фактор 4 – e-mail маркетингті қабылдау аспектілерін қамтиды. Email_Q2 (0,90) сияқты жоғары жүктемелі айнымалылар бұл сұрақтардың өзектілігін растайды.

Фактор 5 – жеңілдіктер мен акциялар мәселелерін қамтиды (Discounts_Q1 жүктемесі 0,79-ға тең).

Фактор 6 – ЖИ қолданылатын таргеттелген жарнаманың ерекшеліктерімен байланысты (TargetedAds_Q1–Q6_AI).

Фактор 7 – оқу бағытындағы вебинарларға қатысуға (Webinars_Q1–Q3) арналған сұрақтарды біріктіреді. Мұнда жүктемелер 0,81-ге дейін жетеді.

Факторлар ішіндегі жоғары жүктемелер (0,7-тен жоғары) олардың ішкі байланысының берік екенін растағанымен, кейбір айнымалылардың төмен не кросс-жүктемелері қосымша зерделеуді қажет етеді. Мұндай сұрақтар өлшеу құралының дәлдігін арттыру үшін алынып тасталуы немесе қайта қаралуы мүмкін.

Факторлық талдау цифрлық маркетингті қабылдауға әсер ететін негізгі аспектілерді – адалдық, оқу іс-шаралары, жарнамалық кампаниялар және жеңілдіктерді – анықтауға мүмкіндік берді. Бұл нәтижелер деректерді интерпретациялауды жеңілдетіп қана қоймай, аудиторияны сегментациялау және тұтынушылық мінез-құлықпен арақатынасын талдау сынды болашақ зерттеулерге негіз бола алады. Анықталған факторлар маркетингтік стратегияларды тұтынушылардың нақты мақсатты топтарына бейімдеу үшін де пайдаланылуы мүмкін.

Цифрлық маркетингтің негізгі аспектілері мен тұтынушы мінез-құлқы арасындағы өзара байланыстарды зерделеу мақсатында корреляциялық талдау жүргізілді. Оның мақсаты – e-mail маркетинг, адалдық бағдарламалары, әлеуметтік желілердегі өзара іс-қимыл, нысанаға бағытталған жарнама мен жеңілдіктердің тұтынушы мінез-құлқына әсерін бағалау болды. Бұл талдау цифрлық маркетингтің әртүрлі элементтерінің өзара байланысын және олардың клиенттердің адалдығына, белсенділігіне және сатып алу шешімдеріне ықпалын нақтырақ анықтауға мүмкіндік береді.

Негізгі нәтижелер келесідей:

1. E-mail маркетинг және адалдық бағдарламалары. E-mail маркетингті қабылдауға қатысты айнымалылар адалдық бағдарламаларының аспектілерімен маңызды оң корреляциялар көрсетті. Мысалы, Email_Q1 және Loyalty_Q1 арасында $r = 0,452$ ($p < 0,01$), ал Email_Q2 және Loyalty_Q4_1 арасында $r = 0,545$ ($p < 0,01$) мәндері анықталды. Бұл жекелендірілген әрі өзекті хат таратымдарының тұтынушылардың брендке деген ұстанымын нығайтып, адалдық бағдарламаларына қатысуын арттыратынын растайды.

2. Цифрлық маркетинг және адалдық. DigitalMarketing_Q1 және Loyalty_Q4_1 айнымалылары арасында $r = 0,750$ ($p < 0,01$), ал DigitalMarketing_Q5 және Loyalty_Q6_3 арасында $r = 0,790$ ($p < 0,01$) мәндері анықталды. Бұл брендтің жалпы цифрлық маркетингін қабылдау мен тұтынушылардың адалдық бағдарламаларына қатысуы арасында айтарлықтай өзара байланыс бар екенін көрсетеді, цифрлық коммуникацияның кешенді стратегияларының маңызын дәлелдейді.

		Корреляция					
		SocMedia_Q1	SocMedia_Q2	SocialMedia_Q3	Discounts_Q1	Discounts_Q2	Discounts_Q3
SocMedia_Q1	Пирсон корреляциясы	1	,501**	,667**	,354*	,414*	,210
	Мағыналық (екі жақты)		,002	,000	,037	,013	,225
	N	35	35	35	35	35	35
SocMedia_Q2	Пирсон корреляциясы	,501**	1	,509**	,365*	,423*	,402*
	Мағыналық (екі жақты)	,002		,002	,031	,011	,017
	N	35	35	35	35	35	35
SocialMedia_Q3	Пирсон корреляциясы	,667**	,509**	1	,408*	,465**	,340*
	Мағыналық (екі жақты)	,000	,002		,015	,005	,046
	N	35	35	35	35	35	35
Discounts_Q1	Пирсон корреляциясы	,354*	,365*	,408*	1	,706**	,655**
	Мағыналық (екі жақты)	,037	,031	,015		,000	,000
	N	35	35	35	35	35	35
Discounts_Q2	Пирсон корреляциясы	,414*	,423*	,465**	,706**	1	,530**
	Мағыналық (екі жақты)	,013	,011	,005	,000		,001
	N	35	35	35	35	35	35
Discounts_Q3	Пирсон корреляциясы	,210	,402*	,340*	,655**	,530**	1
	Мағыналық (екі жақты)	,225	,017	,046	,000	,001	
	N	35	35	35	35	35	35

** . Корреляция 0,01 деңгейінде мәнді (екі жақты).

* . Корреляция 0,05 деңгейінде мәнді (екі жақты).

Сурет 4 – «SocialMedia» және «Discounts» блоктары арасындағы корреляция

Ескертпе: [9] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

3. Әлеуметтік желілер және жеңілдіктер. SocialMedia_Q3 және Discounts_Q2 арасындағы $r = 0,465$ ($p < 0,01$) мәні әлеуметтік желілердегі белсенді өзара іс-қимыл жеңілдіктер мен акцияларды қабылдауды күшейтіп, оларды аудитория үшін тартымдырақ ететінін көрсетеді (4-сурет).

4. Нысанаға бағытталған жарнама және адалдық. TargetedAds_Q5 және Loyalty_Q6_3 арасындағы $r = 0,718$ ($p < 0,01$) тұтынушылардың адалдығын нығайтуда ЖИ-ге негізделген жекелендірілген жарнаманың маңызын айқындайды. Мұндай жарнама аудиторияның қажеттіліктеріне тиімді сәйкес келіп, брендке деген ұстанымды күшейтеді.

5. Жеңілдіктер және қайталама сатып алулар. Акциялық ұсыныстар тұтынушылар мінез-құлқымен тығыз байланысты. Мысалы, Discounts_Q1 және RepeatPurchases_Q2 арасында $r = 0,642$ ($p < 0,01$) мәні анықталды. Бұл жеңілдіктер мен акциялардың қайталама сатып алуларды ынталандыратын мықты құрал екендігін және бренд пен клиенттер арасындағы ұзақ мерзімді қарым-қатынасты нығайтатынын көрсетеді.

6. Нәтижелерді интерпретациялау. Корреляциялық талдау цифрлық маркетингтің тұтынушылар мінез-құлқына жан-жақты ықпал ететінін растады. Жекелендірілген e-mail маркетинг пен адалдық бағдарламаларының өзара байланысы бейімделген коммуникациялардың маңызын атап көрсетеді. Әлеуметтік желілердегі белсенділік акциялардың тиімділігін арттырады. ЖИ негізіндегі нысанаға бағытталған жарнама тұтынушылардың брендке деген адалдығын күшейтеді. Жеңілдіктер қайталама сатып алуларды ынталандыруға айрықша рөл атқарып, аудиториямен ұзақ мерзімді өзара қарым-қатынасты нығайтады.

Осылайша, корреляциялық талдау цифрлық маркетингтің тұтынушы мінез-құлқына әсер ететін тиімді құрал екендігін дәлелдейді. Алынған мәліметтер e-mail маркетинг, әлеуметтік желілердегі коммуникация және акцияларды жекелендіру, сондай-ақ нысанаға бағытталған жарнаманы белсенді қолдану қажеттігін айқындайды. Брендтерге цифрлық маркетингтің әртүрлі аспектілерін кешенді түрде біріктіріп, клиенттермен өзара қарым-қатынасты максималды деңгейде нығайту ұсынылады.

Зерттеудің соңғы кезеңінде (5-сурет) регрессиялық талдау жүргізілді. Оның мақсаты – цифрлық маркетингтің әртүрлі аспектілерінің тұтынушы мінез-құлқының негізгі көрсеткіштеріне (адалдық пен қайталама сатып алулар) әсерін бағалау. Тәуелді айнымалылар болып адалдық (Loyalty_Q1) және қайталама сатып алулар (RepeatPurchases_Q1), ал тәуелсіз айнымалылар ретінде e-mail маркетинг, әлеуметтік желілер, нысанаға бағытталған жарнама, адалдық бағдарламалары, жеңілдіктер және цифрлық маркетингтің жалпы бағасы қарастырылды.

Негізгі нәтижелер:

1. Адалдық (тәуелді айнымалы). Loyalty_Q1 үшін құрылған регрессиялық модельдің детерминация коэффициенті $R^2 = 0,794$ құрап, адалдықтағы өзгерістердің 79,4%-ын модельге енгізілген айнымалылар түсіндіретінін көрсетті. ANOVA моделі статистикалық тұрғыдан мәнді екенін растады ($F = 4,896$, $p = 0,001$). Ең маңызды предикторлар нысанаға бағытталған жарнама мен жеңілдіктерге қатысты айнымалылар болды:

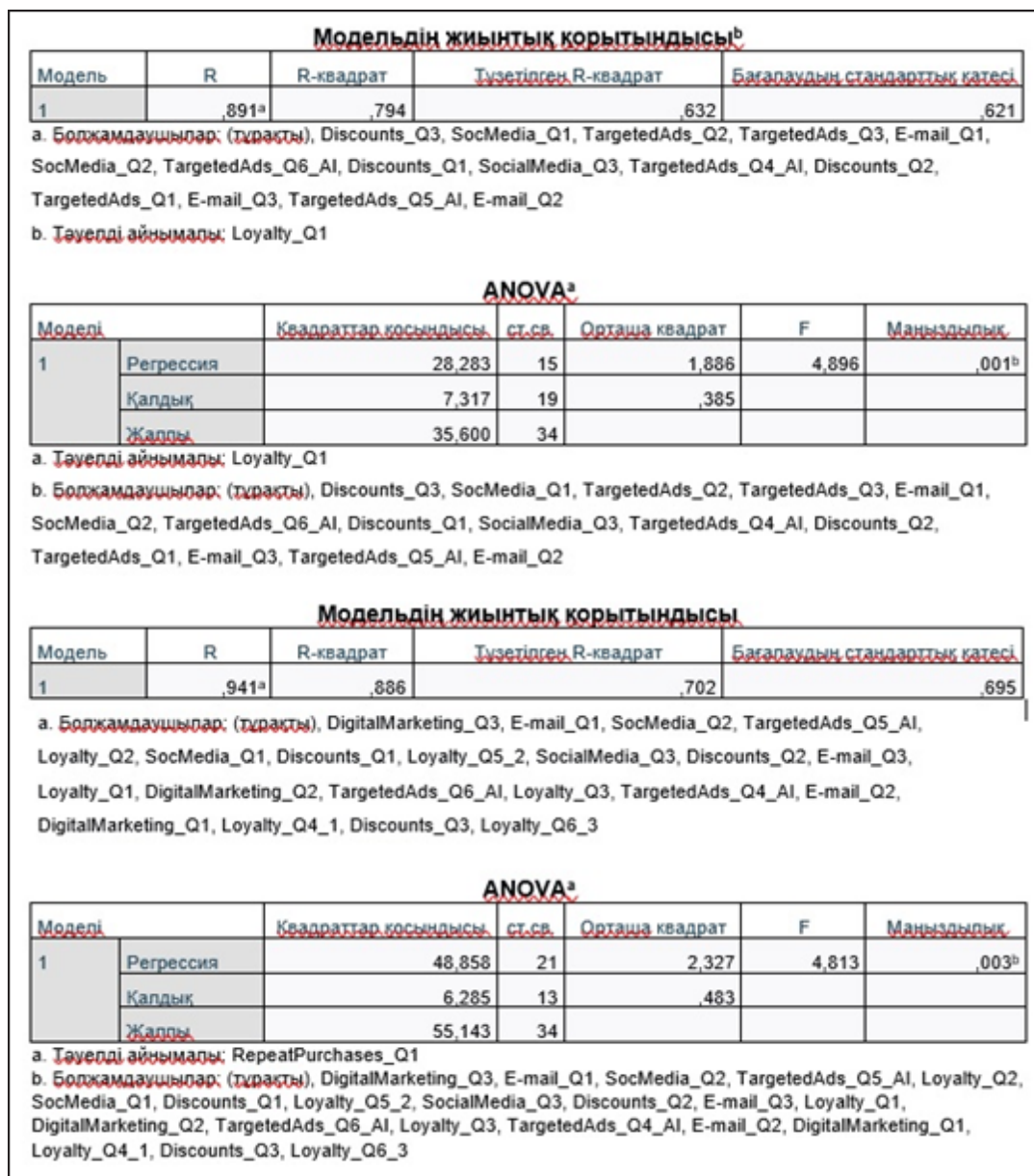
- ♦ TargetedAds_Q2 ($B = 0,315$, $p = 0,030$) адалдыққа оң ықпалын көрсетті.
- ♦ Discounts_Q3 ($B = 0,423$, $p = 0,035$) да айтарлықтай әсерге ие, акциялық ұсыныстарды адалдықты көтеретін фактор ретінде сипаттайды.

E-mail маркетинг, әлеуметтік желілер және адалдық бағдарламаларына қатысты айнымалылардың көбі бұл көрсеткішке елеулі ықпал көрсетпеді.

2. Қайталама сатып алулар (тәуелді айнымалы). RepeatPurchases_Q1 үшін құрылған регрессиялық модель одан да мәндірек болып, $R^2 = 0,886$ -ға тең болды. Модель вариацияның 88,6%-ын түсіндіреді ($F = 4,813$, $p = 0,003$).

Негізгі предикторлар:

- ♦ Email_Q1 ($B = 0,837$, $p = 0,020$) сапалы e-mail таратымдарының қайталама сатып алуларға ықпалын көрсетті.
- ♦ Loyalty_Q2 ($B = 1,028$, $p = 0,010$) және Loyalty_Q4_1 ($B = 0,752$, $p = 0,047$) адалдық бағдарламаларының клиенттердің қайта оралуын ынталандырудағы маңызын дәлелдейді.
- ♦ DigitalMarketing_Q3 ($B = 0,603$, $p = 0,015$) цифрлық маркетингтің жалпы ұзақ мерзімді қарым-қатынасқа оң әсерін атап өтеді.

Сурет 5 – Адалдық пен қайталама сатып алулар көрсеткіштері бойынша регрессиялық талдау нәтижелері

Ескертпе: [9] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

3. Төмен мәнділігі бар айнымалылар. Әлеуметтік желілерге қатысты айнымалылардың көпшілігі (SocMedia_Q1, SocialMedia_Q3), жеңілдіктер (Discounts_Q1, Discounts_Q2), сондай-ақ нысанаға бағытталған жарнаманың кейбір аспектілері (TargetedAds_Q5_AI, TargetedAds_Q6_AI) екі модельде де ($p > 0,05$) мәнді нәтиже көрсетпеді. Бұл олардың ықпалы басқа арналары арқылы немесе мақсатты аудиторияның ерекшеліктеріне байланысты болатынын меңзейді.

Регрессиялық талдау нәтижелері адалдық бағдарламалары мен жекелендірілген e-mail маркетингтің клиенттердің қайталама сатып алулары мен адалдығын арттырудағы басты ролін растайды.

Алынған деректерге сүйенсек, компанияларға сапалы адалдық бағдарламалары мен жекелендірілген e-mail коммуникацияларына ерекше көңіл бөлу арқылы цифрлық маркетинг стратегияларын нығайту ұсынылады. Жалпы алғанда, цифрлық маркетинг клиенттермен ұзақ мерзімді қарым-қатынасты дамытуда тиімділігін дәлелдейді. Дегенмен әлеуметтік желілер мен жеңілдіктердің әсерін тереңірек түсіну үшін қосымша зерттеулер қажет.

Жүргізілген зерттеу аясында цифрлық маркетингтің әртүрлі құралдарының тұтынушылар мінез-құлқына әсері кешенді түрде бағаланды. Негізгі назар бес гипотезаны тексеруге аударылды, олар e-mail маркетинг, әлеуметтік желілерге деген сенім, ЖИ негізіндегі жекелендірілген жарнама, пікірлер мен ұсынымдардың маңыздылығы, сондай-ақ адалдық бағдарламалары мен жеңілдіктердің рөлін қамтиды. Талдау барысында жиіліктік, факторлық, корреляциялық және регрессиялық әдістер қолданылып, айнымалылар арасындағы өзара байланыстар мен болжанытын әсерлердің статистикалық тұрғыдан мәнділігі бағаланды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері цифрлық маркетинг құралдарының тұтынушылар мінез-құлқын қалыптастырудағы маңызын растады, алайда әрбір аспектінің ықпалы біркелкі болмады. Ұсынылған бес гипотезаның үшеуі толық расталып, біреуі жартылай дәлелденсе, біреуі расталмады. Бұл кейбір бағыттарды әрі қарай зерттеудің қажеттілігін, сондай-ақ цифрлық маркетингтің жекелеген құралдарын қолдану тәсілдерін жетілдіру керектігін көрсетеді.

E-mail маркетинг ең тиімді құралдардың бірі болып, тұтынушылардың сатып алуға дайындығына тікелей ықпал ететінін дәлелдеді. Email_Q1 айнымалысының мәнді оң әсері ($B = 0,837$, $p = 0,020$) жекелендірілген әрі өзекті хат таратымдары сатып алуға деген қызығушылықтың маңызды драйвері екенін растайды. Алайда Email_Q2 және Email_Q3 сияқты басқа көрсеткіштер елеусіз ($p > 0,05$) болып шықты, бұл контент сапасы мен тартымдылықтың аудитория мүдделеріне нақтылы сәйкестігінің маңыздылығын білдіреді. Осылайша, e-mail науқандардың құрылымы мен мазмұнын мұқият пысықтау қажеттігі айқындалды (1-гипотеза толығымен расталды).

Әлеуметтік желілерге деген сенімнің сатып алу туралы шешімге ықпалы төмен екені анықталды. SocialMedia_Q3 айнымалысы статистикалық тұрғыдан мәнді ықпал көрсетпеді ($p > 0,05$), яғни әлеуметтік желілерге деген сенімнің өзі сатып алу шешімінде басты фактор болмайтынын көрсетті. Бұл әлеуметтік желілерде ақпараттың көптігіне немесе басқа коммуникациялық арналардың маңыздырақ рөл атқаруына байланысты болуы мүмкін. Демек, әлеуметтік желілер аудиториямен байланысудың көмекші құралы ретінде қызмет атқарғанымен, шешуші фактор болып табылмайды (2-гипотеза расталмады).

ЖИ негізіндегі жекелендірілген жарнаманың пайдаланушылар белсенділігіне ықпалы орташа деңгейде анықталды. TargetedAds_Q2 ($B = 0,315$, $p = 0,030$) және TargetedAds_Q4_AI ($B = 0,381$, $p = 0,078$) айнымалылары оң әсер көрсеткенімен, TargetedAds_Q6_AI сияқты басқа айнымалылар статистикалық мәнді нәтиже бермеді. Бұл респонденттердің жекелендірілген хабарламаларды қабылдауындағы айырмашылықтармен немесе жарнамалық хабарламалардың жеке қажеттіліктерге жеткілікті бейімделмеуімен байланысты болуы мүмкін. Жекелендірілген жарнаманың ықпалы одан әрі тереңірек зерттеуді талап етеді, себебі мұндай құрал аудиториямен өзара іс-қимылды нығайтуда елеулі әлеуетке ие (3-гипотеза жартылай расталды).

Пайдаланушылардың пікірлері мен ұсынымдары тұтынушы мінез-құлқына ықпал ететін маңызды фактор ретінде расталды. Корреляциялық талдау UserFeedback айнымалылары мен сатып алуға даярлық арасында күшті байланыс бар екенін көрсетті ($r > 0,5$, $p < 0,01$), бұл басқа адамдардың пікірлері шешім қабылдауда өте үлкен рөл атқаратынын дәлелдейді. Әсіресе тауар не қызмет туралы шешім қабылдар алдында пікірлерді мұқият зерттейтін сегменттерде бұл көрсеткіш айрықша маңызға ие. Демек, брендтер онлайн-репутацияны басқаруға және оң пікірлерді ынталандыруға ерекше назар аударуы қажет (4-гипотеза толығымен расталды).

Адалдық бағдарламалары мен жеңілдіктер сатып алу жиілігін арттыратын ықпалды факторлар екендігі дәлелденді. Регрессиялық талдау Loyalty_Q2 ($B = 1,028$, $p = 0,010$) және Discounts_Q3 ($B = 0,423$, $p = 0,035$) айнымалылары қайталама сатып алуларға оң ықпал ететінін көрсетті, мұнда адалдық бағдарламаларының әсері жеңілдіктерге қарағанда күшті болып шықты. Бұл клиенттерді ұзақ мерзімге ұстап қалуға бағытталған бонус, жинақ баллдары және тұрақты сатып алушыларға арналған артықшылықтар сияқты стратегиялардың маңыздылығын қуаттайды (5-гипотеза толығымен расталды).

Зерттеу нәтижелері цифрлық маркетинг құралдарын тұтынушы белсенділігін арттыру және оларды қызықтыру үшін пайдалану қажеттігін тағы бір рет дәлелдеп отыр. Расталған гипотезалар

жекелендірілген таратымдар, әлеуметтік желілер, пікірлер және адалдық бағдарламаларының тұтынушы мінез-құлқын қалыптастырудағы рөлін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

E-mail маркетинг ең тиімді құралдардың бірі ретінде қалып отыр. Шарабаты және т.б. ғалымдардың еңбектерінде атап көрсетілгендей, мұндай стратегиялар шағын және орта бизнеске клиенттермен коммуникацияны жақсарту ғана емес, сондай-ақ жекелендіру тәсілін қолдану арқылы нарықтағы ықпалын кеңейтуге жол ашады [10].

Адалдық бағдарламалары мен жеңілдіктер де өзектілігін растап отыр. Атхайте және т.б. зерттеуінде адалдық бағдарламалары мен ірі деректерді талдау сияқты цифрлық технологиялар клиенттердің брендке деген беріктігін арттыруға және сатып алу процесінің барлық сатыларында өзара іс-қимылды жақсартуға қабілетті екені айтылған [11].

Әлеуметтік желілердің әсері біршама шектеулі. Фу және т.б. зерттеуінде әлеуметтік желілерді маркетингте толыққанды қолданудағы негізгі кедергілердің бірі – жоғары шығындар мен оларды оңтайлы біріктірудегі күрделілік екені ерекше атап өтіледі. Дегенмен, басшылықтың қолдауы мен қызметкерлерді сапалы даярлау жағдайында әлеуметтік желілердің тұтынушылар мінез-құлқына ықпалы едәуір күшейе түсуі мүмкін [12].

Пайдаланушылардың пікірлері мен ұсынымдарының шешім қабылдаудағы маңызды рөлін Джеймс пен Дарем өз жұмыстарында ерекше атап көрсетеді. Олар әлеуметтік ұсынымдар дәстүрлі маркетингтік арналар арқылы қол жеткізу қиын сенім деңгейін қалыптастыратынын айтады [13].

Цифрлық маркетинг құралдарының тұтынушылар мінез-құлқына ықпалын тереңірек зерттеу барысында, Давыдова В.В., Фёдорова М.В., еңбегінде цифрлық стратегиялардың тиімділігі мен жекелендіру мүмкіндіктері айқын көрініс тапты [14], ал Вайла П. мен Ворнер С., өз кітабында жаңа буын ұйымдар үшін цифрлық технологияларды қолдану арқылы бизнес-модельді жаңғырту мен оңтайландырудың маңыздылығы атап өтілді [15].

Осылайша, зерттеу цифрлық маркетингтің тұтынушылар мінез-құлқын қалыптастырудағы басты құрал екенін көрсете отырып, оның тиімділігі жекелеген арналар мен стратегияларды сапалы жүзеге асыруға байланысты екенін анықтап берді. Брендтерге жекелендірілген коммуникациялар мен адалдыққа басымдық беріп, әлеуметтік желілердегі жұмыс пен жасанды интеллект технологияларын пайдалануды оңтайландыруға мән беру ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 DigitalMarketingInstitute. Digital marketing trends 2023. URL: <https://digitalmarketinginstitute.com/blog/what-are-the-top-digital-marketing-trends-for-2023>

2 Simon Kemp. Digital 2024: Kazakhstan // DataReportal. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-kazakhstan>

3 Nielsen. How Marketers Can Advance Personalized Marketing Across the Digital Ecosystem. 2024. URL: <https://www.nielsen.com/insights/2024/how-marketers-can-advance-personalized-marketing-across-the-digital-advertising-ecosystem/>

4 Sang-Uk Jung, Valeriia Shegai. The Impact of Digital Marketing Innovation on Firm Performance: Mediation by Marketing Capability and Moderation by Firm Size // Sustainability. 2023. No. 15(7). P. 5711. URL: <https://doi.org/10.3390/su15075711>

5 Tungushbayeva Z. Impact of Digital Marketing on Consumer Behavior: Descriptive Study Based on Kazakhstan Customers // International Journal of Innovative Science and Research Technology. 2021. Vol. 6. Issue 8. URL: <https://bit.ly/3zimGkE>

6 Bureau of National Statistics. E-commerce trends and market analysis in Kazakhstan. Bureau of National Statistics of Kazakhstan. 2023. URL: <https://stat.gov.kz/en/industries/economy/local-market/publications/159348/>

7 PwC. Creating loyalty in volatile times. PwC Customer Loyalty Survey. 2022. URL: <https://www.pwc.com/us/en/services/consulting/business-transformation/library/customer-loyalty-survey.html>

8 Котлер Ф., Картаджайа Х., Сетиаван А. Маркетинг 4.0: разворот от традиционного к цифровому: технологии продвижения в интернете. – М.: Бомбора, 2019. – 224 с.

- 9 IBM SPSS Statistics. «Зерттеудің негізгі бөліміне енгізілмеген егжей-тегжейлі факторлық талдау нәтижелері және қосымшалары». URL: https://drive.google.com/drive/folders/1dB8tg6Fh9VsAryBugO3QvR44_R5LuBw?usp=sharing
- 10 Sharabati A.-A.A., Ali A.A.A., Allahham M.I., Hussein A.A., Alheet A.F., Mohammad A.S. The impact of digital marketing on the performance of SMEs: An analytical study in light of modern digital transformations // Sustainability. 2024. URL: <https://doi.org/10.3390/su16198667>
- 11 Athaide G.A., Jeon J., Raj S.P., Sivakumar K., Xiong G. Marketing innovations and digital technologies: A systematic review, proposed framework, and future research agenda // Journal of Product Innovation Management. 2024. URL: <https://doi.org/10.1111/jpim.12741>
- 12 James F., Durham H. 50 Shades of Digital Marketing (1st ed.). Fresh Content & Bookboon.com. 2013. URL: <https://www.7boats.com/academy/wp-content/uploads/2016/10/50-shades-of-digital-marketing.pdf>
- 13 Fu C.-J., Silalahi A.D.K., Yang L.-W., Eunike I.J. Advancing SME performance: A novel application of the technological-organizational-environment framework in social media marketing adoption // Cogent Business & Management, 2024. URL: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2360509>
- 14 Давыдова В.В., Фёдорова М.В. и др. Digital-маркетинг: главная книга интернет-маркетолога. – М.: Издательство АСТ, 2022. – 482 с.
- 15 Вайла П., Ворнер С. Цифровая трансформация бизнеса: изменение бизнес-модели для организации нового поколения / пер. с англ. И. Окунькова. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – 260 с.

REFERENCES

- 1 Digital Marketing Institute. Digital marketing trends 2023. URL: <https://digitalmarketinginstitute.com/blog/what-are-the-top-digital-marketing-trends-for-2023>. (In English).
- 2 Simon Kemp. Digital 2024: Kazakhstan // DataReportal. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-kazakhstan>. (In English).
- 3 Nielsen. How Marketers Can Advance Personalized Marketing Across the Digital Ecosystem. 2024. URL: <https://www.nielsen.com/insights/2024/how-marketers-can-advance-personalized-marketing-across-the-digital-advertising-ecosystem/>. (In English).
- 4 Sang-Uk Jung, Valeriia Shegai. (2023) The Impact of Digital Marketing Innovation on Firm Performance: Mediation by Marketing Capability and Moderation by Firm Size // Sustainability. No. 15(7). P. 5711. URL: <https://doi.org/10.3390/su15075711>. (In English).
- 5 Tungushbayeva Z. (2021) Impact of Digital Marketing on Consumer Behavior: Descriptive Study Based on Kazakhstan Customers // International Journal of Innovative Science and Research Technology. Vol. 6. Issue 8. URL: <https://bit.ly/3zimGkE>. (In English).
- 6 Bureau of National Statistics. E-commerce trends and market analysis in Kazakhstan. Bureau of National Statistics of Kazakhstan. 2023. URL: <https://stat.gov.kz/en/industries/economy/local-market/publications/159348/>. (In English).
- 7 PwC. Creating loyalty in volatile times. PwC Customer Loyalty Survey. 2022. URL: <https://www.pwc.com/us/en/services/consulting/business-transformation/library/customer-loyalty-survey.html>. (In English).
- 8 Kotler F., Kartadzhaja H., Setiawan A. (2019) Marketing 4.0: razvorot ot tradicionnogo k cifrovomu: tehnologii prodvizhenija v internete. M.: Bombora, 224 p. (In Russian).
- 9 IBM SPSS Statistics. «Zerteudiñ negizgi bölimine engizilmegen egjei-tegjeilı faktorlyq taldau nätijeleri jäne qosymşalary». URL: https://drive.google.com/drive/folders/1dB8tg6Fh9VsAryBugO3QvR44_R5LuBw?usp=sharing. (In Kazakh).
- 10 Sharabati A.-A.A., Ali A.A.A., Allahham M.I., Hussein A.A., Alheet A.F., Mohammad A.S. The impact of digital marketing on the performance of SMEs: An analytical study in light of modern digital transformations // Sustainability. 2024. URL: <https://doi.org/10.3390/su16198667>. (In English).
- 11 Athaide G.A., Jeon J., Raj S.P., Sivakumar K., Xiong G. (2024) Marketing innovations and digital technologies: A systematic review, proposed framework, and future research agenda // Journal of Product Innovation Management. URL: <https://doi.org/10.1111/jpim.12741>. (In English).
- 12 James F., Durham H. (2013) 50 Shades of Digital Marketing (1st ed.). Fresh Content & Bookboon.com. URL: <https://www.7boats.com/academy/wp-content/uploads/2016/10/50-shades-of-digital-marketing.pdf>. (In English).

13 Fu C.-J., Silalahi A.D.K., Yang L.-W., Eunike I.J. (2024) Advancing SME performance: A novel application of the technological-organizational-environment framework in social media marketing adoption // Cogent Business & Management. URL: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2360509>. (In English).

14 Davydova V.V., Fjodorova M.V. i dr. (2022) Digital-marketing: glavnaja kniga internet-marketologa. M.: Izdatel'stvo AST, 482 p. (In Russian).

15 Vajla P., Vorner S. (2019) Cifrovaja transformacija biznesa: izmenenie biznes-modeli dlja organizacii novogo pokolenija / per. s angl. I. Okun'kova. M.: Al'pina Publisher, 260 p. (In Russian).

ОТЫНБАЙ Е.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: otynbayi.e@ablaikhan.kz

ORCID ID: 0009-0001-4495-4047

ДАВЛЕТОВА М.Т.,¹

к.э.н., доцент БАК, профессор-исследователь.

e-mail: m.davletova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

ГЕРАСИМЕНКО В.В.,²

д.э.н., профессор.

e-mail: gerasimenkovv@my.msu.ru

ORCID: 0000-0002-9020-6496

¹Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан

²Московский государственный

университет им. М.В. Ломоносова,

г. Москва, Россия

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА И ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В условиях стремительной цифровизации и роста вовлеченности казахстанских потребителей в цифровую среду становится важным изучение влияния различных инструментов цифрового маркетинга на поведение клиентов. Взаимодействие брендов с клиентами через e-mail рассылки, социальные сети, программы лояльности, таргетированную рекламу и скидки требует детального анализа для повышения эффективности маркетинговых стратегий. Настоящая работа посвящена количественному анализу восприятия цифрового маркетинга и его влияния на лояльность, вовлеченность и повторные покупки. Целью исследования было изучение взаимосвязей между ключевыми аспектами цифрового маркетинга и потребительским поведением в Казахстане. Для достижения поставленной цели были использованы такие аналитические методы, как частотный анализ, оценка надежности шкал с помощью коэффициента Альфа Кронбаха, эксплораторный факторный анализ (EFA), корреляционный и регрессионный анализ. Данные для исследования собраны на основе опроса, включающего 54 вопроса, и охватывают аспекты e-mail маркетинга, социальных сетей, программ лояльности, скидок и таргетированной рекламы. Научная значимость исследования заключается в выявлении факторов, определяющих эффективность цифрового маркетинга, и их влияния на поведение потребителей. Практическая значимость заключается в предоставлении брендам рекомендаций по созданию персонализированных стратегий взаимодействия с клиентами, направленных на укрепление их лояльности и увеличение повторных покупок. Ценность исследования состоит в комплексном подходе к анализу, который включает выделение ключевых факторов, объясняющих 87,53% дисперсии данных, установление сильных взаимосвязей между переменными и идентификацию предикторов, влияющих на повторные покупки ($R^2 = 0,886$). Итоги работы могут быть применены для разработки эффективных маркетинговых решений, адаптированных к особенностям казахстанского рынка.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, потребительское поведение, программы лояльности, e-mail маркетинг, таргетированная реклама, факторный анализ, корреляционный анализ, регрессионный анализ.

OTYNBAY YE.B.,*¹

PhD student.

*e-mail: otynbayi.e@ablaikhan.kz

ORCID ID: 0009-0001-4495-4047

DAVLETOVA M.T.,¹

c.e.s., associate professor of HAC, research professor.

e-mail: m.davletova@turan-edu.kz,

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

GERASIMENKO V.V.,²

d.e.s., professor.

e-mail: gerasimenkovv@my.msu.ru

ORCID ID: 0000-0002-9020-6496

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Moscow State University

named after M.V. Lomonosov,

Moscow, Russia

QUANTITATIVE ANALYSIS OF DIGITAL MARKETING AND CONSUMER BEHAVIOR OF KAZAKHSTANIS IN THE DIGITALIZATION ERA

Abstract

In the context of rapid digitalization and the growing involvement of Kazakhstani consumers in the digital environment, studying the impact of digital marketing tools on consumer behavior becomes increasingly important. Interaction between brands and customers through e-mail newsletters, social media, loyalty programs, targeted advertising, and discounts requires detailed analysis to enhance the effectiveness of marketing strategies. This study focuses on the quantitative analysis of digital marketing perception and its influence on loyalty, engagement, and repeat purchases. The aim of the study was to explore the relationships between key aspects of digital marketing and consumer behavior in Kazakhstan. To achieve this, analytical methods such as frequency analysis, reliability assessment using Cronbach's Alpha coefficient, exploratory factor analysis (EFA), correlation, and regression analysis were utilized. The data for the study was collected through a survey consisting of 54 questions, covering aspects of e-mail marketing, social media, loyalty programs, discounts, and targeted advertising. The scientific significance of the study lies in identifying factors that determine the effectiveness of digital marketing and their impact on consumer behavior. The practical significance lies in providing brands with recommendations for developing personalized strategies aimed at strengthening customer loyalty and increasing repeat purchases. The value of the study is reflected in the use of a comprehensive analysis approach to identify key factors explaining 87.53% of data variance, establishing strong relationships between variables, and identifying predictors influencing repeat purchases ($R^2 = 0.886$). The findings can be applied to develop effective marketing solutions tailored to the specific characteristics of the Kazakhstani market.

Key words: digital marketing, consumer behavior, loyalty programs, e-mail marketing, targeted advertising, factor analysis, correlation analysis, regression analysis.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 05.01.2025

IRSTI 06.81.85

UDC 657.1

JEL M41, M42, P45, O33

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-372-387>

KIDIRMAGANBETOVA A.I.,^{*1}

PhD student.

*e-mail: cg.anar.ik@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7955-211X

BAGIEŃSKA A.,²

PhD, professor.

e-mail: a.bagienska@pb.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-3053-8085

¹Al-Farabi Kazakh National university,
Almaty, Kazakhstan

²Bialystok University of Technology,
Bialystok, Poland

ECONOMIC IMPLICATIONS OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN FORENSIC AUDIT: ENHANCING FINANCIAL INTEGRITY AND CORPORATE GOVERNANCE

Abstract

The article discusses innovative approaches in forensic audit and their impact on the detection and prevention of financial fraud. Modern technologies such as big data analytics, machine learning and blockchain are transforming traditional auditing methods, providing higher accuracy and efficiency in identifying anomalies in financial statements. However, with the introduction of these technologies, certain challenges arise, including the need for qualified personnel, high technology costs and problems integrating new methods into existing processes. The purpose of the is to analyse the advantages and disadvantages of using digital technologies in forensic auditing, assess their impact on the process of detecting financial misstatements, as well as disclose the economic effect of using such technologies. Based on the analysis of real-world cases and the application of a methodology based on a comparative analysis of traditional and innovative approaches, the article provides recommendations for practitioners in the field of audit and risk management. The results of the study emphasize the importance of adapting to new technologies and suggest ways to solve emerging problems, which can help increase confidence in financial reports and improve corporate governance. The article is of practical importance for audit firms, companies and researchers interested in current trends in forensic auditing and the fight against financial fraud.

Key words: financial reporting, digital technologies, forensic audit, fraud detection, artificial intelligence, blockchain, investment.

Introduction

Reliable financial reporting is the foundation for the successful functioning of capital markets and the economy. It allows companies to attract investments, ensure the trust of stakeholders and comply with regulatory requirements. Without accurate and reliable information, it is impossible to make the right management decisions, which can lead to financial losses and a decrease in confidence in the company. In addition, in the context of globalization, when companies do business in different countries, compliance with international financial reporting standards (IFRS, GAAP) becomes even more important to ensure comparability and transparency of data.

Recently, digital technologies have become an integral part of many professional fields, including forensic auditing. Auditors have gained new opportunities to detect fraud and misstatements in financial statements thanks to modern data analysis tools and methods such as machine learning, big data and artificial intelligence algorithms. Thanks to the use of these technologies, specialists can significantly improve the efficiency and accuracy of forensic audit, quickly processing large amounts of data and identifying anomalies that could go unnoticed using traditional methods.

Nevertheless, the introduction of digital technologies into forensic audit is a difficult task. Audit companies are facing new challenges related to data protection, risks associated with dependence on technology and the need to train staff in new skills. Thus, it is becoming increasingly clear that the study of the advantages and disadvantages of digital technologies in forensic auditing is crucial.

In this article, we will look at digital technologies used in forensic auditing and consider their advantages, such as increased efficiency and accuracy, as well as problems with their implementation. We hope that this research will form the basis for future research in this area and help auditors use digital tools more effectively.

The relevance of the topic is due to several key aspects that make this area of research significant and in demand:

1. The rise of financial crimes and fraud: in the context of globalization, digitalization and a complex financial ecosystem, cases of financial fraud are becoming more sophisticated and widespread [1]. Companies and organizations around the world face threats related to financial fraud, asset theft, accounting manipulation and other types of abuse. This requires the use of innovative methods of forensic audit to detect and prevent such violations in a timely manner.

2. The need for high-precision methods for detecting misstatements of financial statements: traditional audit methods are often not effective enough to identify complex fraud schemes, especially using digital technologies. Innovative approaches such as big data analysis, the use of artificial intelligence, machine learning, blockchain, and digital forensic analysis can significantly improve the process of detecting violations, increasing the accuracy and speed of auditing.

3. Development of technologies and digital tools: modern technologies provide new opportunities for audit analysis. Tools such as data analysis software (for example, IDEA or ACL), as well as process automation using robotic systems and machine learning algorithms, help to improve the control of financial transactions and identify abnormal transactions that may be an indicator of fraud [2].

4. Implementation challenges and practical challenges: Despite the many advantages, the introduction of innovative methods also faces a number of challenges. This concerns the high cost of technology, the need for qualified specialists and the difficulties of integrating new solutions into existing business processes. These aspects make the topic relevant for discussion, offering a balance between the benefits and challenges of using digital technologies in forensic auditing.

Thus, the study of innovative approaches in forensic audit, including their advantages and difficulties in application, allows us to offer solutions for effective detection of financial fraud, which is extremely important for modern companies and regulatory authorities.

The purpose of the article is to study modern innovative forensic methods, their advantages and problems in the detection of financial fraud, as well as to evaluate their practical effectiveness and economic effect on real examples and statistics by conducting an economic analysis.

The objectives of the article include such as:

- ♦ Study of modern innovative methods of forensic audit and their role in detecting financial fraud.
- ♦ Identifying the advantages of digital technologies such as AI, big data, and robotics in improving forensic audit processes.
- ♦ Identification of challenges and obstacles faced by companies in the implementation of these technologies.
- ♦ Analysis of real cases of successful application of innovations in forensic audit.
- ♦ Comparison of traditional audit and forced audit.

The object of the article's research is innovative methods and digital technologies used in forensic audits to identify and prevent financial fraud and misrepresentation of financial statements.

The subject of the article is organizations and companies that use innovative digital technologies in the process of forensic audit to identify and prevent financial fraud and misrepresentation of financial statements.

Big data, artificial intelligence (AI), machine learning (ML) and blockchain are examples of advanced technologies that are changing forensic auditing by changing traditional methods and making them more cost-effective.

By utilising such technologies, forensic auditing is becoming more transparent, faster and more efficient. This not only helps businesses perform better, but also contributes to the economic development of countries because:

- ♦ Overall economic losses from financial fraud are reduced.
- ♦ Stakeholder and investor confidence increases.
- ♦ Integration of advanced technology increases a company's competitiveness.

International research and real-life case studies from leading audit firms such as KPMG, EY and PwC, as well as the implementation of innovative solutions in the financial sector, confirm these changes.

The use of innovative digital technologies in forensic auditing significantly increases the effectiveness of detecting and preventing financial fraud, but also faces certain challenges associated with the integration of new methods and the need for qualified personnel.

The scientific novelty lies in the integration of coercive methods with traditional audit procedures, which makes it possible to increase their effectiveness and applicability in the modern information environment.

The practical significance of the article lies in the fact that the article can contribute to raising awareness of both audit firms and companies about the possibilities and advantages of using innovative technologies in forensic audits to more effectively identify and prevent financial fraud.

The introduction of effective methods of forensic audit can help to increase the confidence of investors, customers and other stakeholders in the financial statements of companies.

Thus, the article will be of practical importance for professionals in the fields of auditing, finance, risk management, as well as for researchers studying financial fraud and technology in this area.

In the conclusion of the article, the benefits of integrating forensic auditing with innovative techniques were reviewed, alongside a discussion of the strengths and challenges inherent in the use of these advanced methods within forensic auditing. The conclusion also presents ideas for modernizing processes through the introduction of digital technologies for enhanced audit.

Materials and methods

The practical value also lies in the development and description of a methodology that can be used by other researchers or practitioners to analyze data in the field of forensic audit.

The literature analysis includes a review of scientific publications, studies and reports on innovative approaches in forensic auditing and combating financial fraud.

The comparative analysis helped to compare traditional and forensic audits in identifying distortions in the financial statements of companies.

The study also applied case studies of companies using digital technologies (AI, Big Data, blockchain) in forensic audit.

Statistical analysis allowed us to estimate how many companies are willing to invest in their own methods of proactive audit in the fight against fraud.

Based on average data from audit and financial firms, an economic analysis of the return on investment through the introduction of digital products in forensic auditing was conducted. The result was confirmation of the possibility of reducing the firm's costs and shortening the payback period of the project.

A SWOT analysis was also carried out in terms of identifying strengths and weaknesses in the implementation of digital technologies in forensic audit.

The results of the article can serve as a basis for further research in the field of forensic audit, encouraging researchers to study new technologies and their impact on financial reporting.

Results and discussion

A proactive audit is a special type of audit designed to identify, investigate and prevent financial crimes and fraud. Unlike a regular audit, a forensic audit is not only engaged in verifying the compliance of financial statements with standards, but also in searching for anomalies and possible violations that may indicate fraud. Litigation often involves a proactive audit to provide evidence of fraud and other criminal acts.

Corruption, misappropriation of property, non-financial and financial fraud are the most common types of fraud in the preparation of accounting (financial) statements [3].

That is, the main purpose of this type of audit is to identify fraud, financial crimes, deviations and errors in financial statements. It is focused on detecting intentional violations and abuses, such as financial fraud, embezzlement, forgery of documents and violations of the law.

To provide a more in-depth understanding of forensic audit, we will analyze and highlight the key differences between forensic audit and traditional audit, as shown in comparative table 1.

Table 1 – The main differences between traditional audit and forensic audit

Criterion	Traditional audit	Forensic audit
Main purpose	Assessment of compliance with financial reporting standards, elimination of errors and distortions.	Detection of fraud, financial crimes and intentional violations.
Focus	Verification of the reliability of financial statements, assessment of the effectiveness of internal control.	Analysis of specific cases of fraud, criminal schemes and financial abuse.
Methods of analysis	Standardized audit procedures, such as checking compliance with accounting standards and confirming assets.	The use of specialized data analysis tools such as digital analysis, transaction analysis, and the Benford method.
Scope of application	Annual or quarterly accounting audits as part of a corporate audit.	Corporate investigations, court cases, checks of suspected fraud.
Results	Verification of financial statements for reliability and suggestions for improving internal control.	Establishing the facts of fraud or crimes, assistance in preparing for court proceedings, and developing measures to prevent repeat cases.
Technologies used	Standard audit programs such as Excel, 1C, SAP and other ERP systems.	Specialized software for Forensic audit: IDEA, ACL, Valid8, data analysis using big data.
Qualification of auditors	Knowledge of accounting and auditing, as well as auditor certification such as CPA or ACCA.	Knowledge of laws, legal proceedings, digital data skills and CFA certification.
Duration	Within a few weeks or months.	This can take months or even years, especially in the case of large and complex fraud schemes.
Note: Compiled by authors based on source [4–5].		

Forensic audit has shown that it is more narrowly focused and specialized, focused on detecting fraud and financial crimes. As the table showed, it is more time-consuming, has a large variation in data analysis methods with financial report values, as well as audit programs.

Referring to the innovative approach, we have highlighted the following examples of innovative methods and digital technologies that are used in forensic audit to identify financial fraud:

- ♦ Big Data analysis is the process of processing and analyzing huge amounts of data to identify trends, anomalies and suspicious transactions that may indicate fraud [6]. Advanced data analysis tools enhance forensic audits by identifying hidden patterns and anomalies in extensive datasets, improving accuracy and efficiency while minimizing errors [7].

- ♦ Artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) are algorithms that can analyze financial data automatically to find suspicious activities or deviations from the norm, learning from historical data [6]. These technologies model typical transaction behavior to detect fraud. They create transaction profiles and streamline the audit process, making it more efficient and accurate [9].

- ♦ Blockchain is a distributed ledger technology that provides transparency and data security, which reduces the likelihood of manipulation of financial statements and helps to track every transaction [10]. Blockchain enhances data reliability and transparency, preventing manipulation and proving particularly useful for international audits [11].

- ♦ Robotic Process Automation (RPA) is the process of automating routine operations of auditors using software robots. It helps to process large amounts of data faster and identify potential risks [10].
- ♦ Audit analysis software – special programs such as IDEA or ACL that automatically check patterns, help to conduct a thorough analysis of financial transactions and compare data with expected indicators [12].
- ♦ Benford's law is a mathematical method of analyzing the distribution of the first and second digits in a dataset to identify anomalies and potential fraud [13].
- ♦ Text analysis and natural speech processing (NLP) technologies are used to find hidden meanings, manipulations or inconsistencies in the presentation in the texts of financial reports and other documents [14].

These methods help auditors to be more accurate and faster in detecting fraud, especially when the volume of data grows, and financial fraud schemes become more complex. Of the methods presented, we will focus in more detail on the automated part of the audit.

According to research, digital technologies play an important role in forensic auditing because they help improve the process of detecting financial misstatements and fraud. Research in this area examines the use of big data analytics, artificial intelligence (AI) and blockchain in judicial investigations to demonstrate how effective these technologies are in combating financial crimes.

In this research, we have emphasized innovative approaches in detecting financial statement fraud in forensic auditing. Based on the study of previous researchers of this topic, we have highlighted the importance of innovation in auditing and formulated the following important points of the research topic.

The introduction of technology significantly reduces the time required for data analysis and fraud detection. Technologies such as artificial intelligence and big data analytics improve the accuracy of reporting verification, which reduces the likelihood of fraud. The statistical data collected in our study reveals the interest of companies in speeding up the forensic audit processes by integrating with modern technologies.

For example, the market for forensic accounting, including forensic audit software, is growing. The market is expected to reach \$2.78 billion in 2022 and reach \$5.02 billion by 2029. This corresponds to an average annual growth rate (CAGR) of 10.26%, which will be in effect from 2023 to 2029 [15].

Among the reasons for the growth of the market are the following:

- ♦ Increase in fraud cases: an increase in the number of cases of financial crimes requires more effective solutions for their investigation.
- ♦ Technological innovations: increasing the use of cloud technologies and automation in accounting and auditing
- ♦ The growth of remote and automated solutions: The COVID-19 pandemic has led to an accelerated transition to the use of remote and cloud-based accounting solutions [16].

Smart companies such as Caseware, Ernst & Young and KPMG are actively developing their offerings in the field of forensic audit software, which contributes to the growing popularity of these tools.

Many innovative digital techniques are currently being used in forensic audit across industries globally, especially in the context of fraud detection. One important technique is the application of artificial intelligence (AI) and machine learning, allowing forensic accountants to automate operations related to fraud detection, data transformation, and extraction, greatly accelerating investigations. By cross-referencing information like phone numbers and bank account numbers, these technologies may quickly evaluate huge sets of structured and unstructured financial data, detecting irregularities like vendor conflicts of interest, fraudulent invoices, or questionable transactions. Much of the manual, repetitive labor that has historically been involved in fraud detection is eliminated as a result [15].

The introduction of cloud-based forensic accounting solutions, which offer remote access, scalability, and improved cooperation, is another significant development. To track transaction records with a high degree of security and transparency, these platforms can also integrate blockchain technology [17]. By offering quicker and more precise analysis, these advances contribute to the overall efficiency of fraud detection while lowering the expenses related to manual procedures.

Research by the PwC audit company on the global stage has shown that audit firms are already resorting to automating the audit processes of financial statements and activities in general in their internal audit. According to the results of the report for 2023, audit companies have invested and

are ready to invest in various innovative methods of internal audit in the future. Figure 1 shows the statistics of companies' investments in modern tools to speed up the forensic audit process.

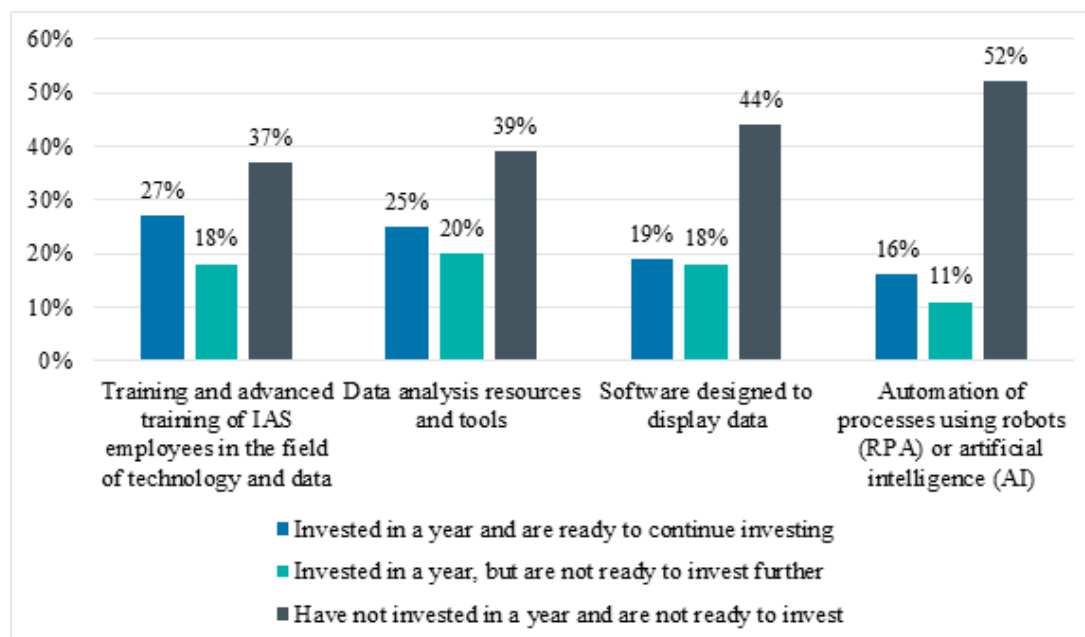

Figure 1 – Willingness to invest in innovative audit tools

Note: Compiled by authors based on source [18].

According to the graph, it can be seen that most global companies were willing to invest in training employees in internal audit using technology and invested less in automating processes through robots and artificial intelligence. However, the other company, which has invested in all the presented areas, refuses to invest in automation the most. The number of opinions on this point was 11% of companies, which indicates that the audit is not ready to integrate new processes, perhaps because of the fear of risking introducing unfamiliar tools into the financial reporting verification processes. This is also indicated by the statistics of the fact that most of the companies among the respondents are not ready to invest their funds in the robotization of processes at all. In total, about 45% of companies in 2023 invested in employee training and other data analysis resources and tools. About 44% of the respondents are also not ready to invest in software, which is 1.2 times more positive results from using this tool as a result of the investment. It can be summarized that audit firms do not have a unanimous decision on the best solution in speeding up audit verification processes because of integration with automated techniques. That is, new tools may frighten auditors to learn something new.

Below we present examples of the use of each tool for the benefit of forensic audit. With the development of information technology, forensic audit has become an integral part of risk management and transparency in financial transactions. The use of digital technologies in this field covers a wide range of tools and methods, including:

1. **Big Data Analysis:** Big data analysis allows auditors to quickly process and analyze large amounts of data. For example, big data analysis can help auditors detect anomalies such as unexpected changes in sales or uncharacteristic expenses if a company processes thousands of transactions per day. With a 96% probability, auditors can find hidden patterns that may indicate fraud using data analysis technologies such as SQL and R.

Example: In 2021, a large international bank UOB in Singapore used big data analysis to detect a money laundering scheme that had existed in its system for several years. Thanks to the analysis of transactions, the bank was able to prevent significant financial losses [19–20].

2. **Machine learning and artificial intelligence:** AI and ML technologies are becoming increasingly popular in forensic auditing. They allow systems to learn independently based on historical data and identify fraudulent schemes with high accuracy. Machine learning algorithms, for example, can study previous fraud cases to identify similar schemes in the future.

Example: In the field of forensic auditing, Deloitte used a machine learning algorithm to analyze customer transactions. The algorithm found that certain groups of transactions often coincide with fraud schemes, which allowed auditors to focus on these cases for a more in-depth analysis [20].

3. Forensic Audit Software: Specialized programs such as IDEA, ACL and CaseWare help auditors find financial problems and compile reports. These programs offer a user-friendly interface for analyzing and integrating data into various accounting systems.

Example: PwC auditors could quickly process data from the accounting system and detect errors in reports using Interactive Data Extraction and Analysis (IDEA). Consequently, it was discovered that some transactions did not meet expectations, which led to an additional investigation [12].

From the methods studied, we deduce the benefits and challenges in table 2.

Table 2 – Benefits and challenges of modern methods in forensic audit

Program/ Method	Description	Companies/ Users	Benefits	Challenges
SQL Server Audit Subsystem	Auditing feature within Microsoft SQL Server that allows for tracking and monitoring of database events. It captures a wide range of activities and stores them in logs, which can then be used for compliance, forensic audits, and general database security.	Microsoft, Bank of America, American Express, Dell Technologies	- Compliance: The SQL Server Audit Subsystem supports regulatory compliance requirements such as GDPR, SOX, and HIPAA by enabling organizations to prove that access to sensitive information is controlled and monitored. Security: By auditing access and activities within the SQL Server environment, companies can detect and respond to unauthorized access attempts or anomalies in system usage. Efficiency: Automated logging of events and customizable audit actions make the auditing process efficient and reduce manual overhead.	- Performance cost: Because audit logs must be kept up to date and stored effectively, auditing large events in high-transaction scenarios may result in additional performance cost. - Complex Setup: To guarantee that the right events are recorded without overloading the system, the SQL Server Audit Subsystem must be set up precisely. Log - Management: It can be difficult to keep track of audit logs, particularly for big systems. To keep the logs manageable and valuable, appropriate log rotation, archiving, and analysis techniques are needed.
Robotic Process Automation (RPA)	It can reduce the amount of time auditors spend on manual activities by automating the collection and processing of financial data from various systems. By keeping track of every action, the bot takes and produces thorough logs for audit reviews, RPA may help improve the audit trail. Bots can, for instance, check communications or invoices to confirm legitimacy and identify irregularities.	Deloitte, KPMG, PwC, EY, McKinsey & Company	- Increased Efficiency: RPA automates repetitive tasks such as data entry, report generation, and transaction monitoring. This automation drastically reduces the time required for audits, enabling auditors to allocate more resources to complex analytical tasks. - Improved Accuracy: By minimizing human intervention, RPA reduces the likelihood of errors in data processing. This increased accuracy is vital for identifying anomalies in financial records, thereby enhancing the reliability of audit results. - Enhanced Data Analysis: RPA tools can handle vast amounts of data swiftly, allowing auditors to perform comprehensive analyses.	- Implementation Costs: While RPA can lead to long-term cost savings, the initial setup and integration can be expensive. Organizations may face high costs for software acquisition, system integration, and employee training. - Change Management: Adopting RPA requires significant changes to existing workflows and processes. This can lead to resistance from employees who may be apprehensive about job security or the complexities of new technologies. - Limited Scope of Automation: RPA is most effective for repetitive, rule-based tasks. It may struggle with tasks that require complex decision-making, nuanced understanding, or human judgment.

Continuation of table 2

Artificial Intelligence (AI)	Large amounts of organized and unstructured data, including emails, contracts, and financial statements, can be analyzed by AI to find discrepancies that would be challenging for a human auditor to find by hand.	CaseWare, Deloitte, KPMG, PwC, EY	- Enhanced Data Analysis: AI algorithms can process vast amounts of financial data quickly and accurately, identifying patterns and anomalies that may indicate fraud or financial misstatements. - Improved Accuracy: AI tools can perform audits with a high level of accuracy and consistency, reducing human error and bias. This leads to more reliable financial reporting and increased trust in the auditing process. - Automated Reporting: AI can automate reports, allowing auditors to focus on higher-level analysis and decision-making. This not only saves time but also improves the overall efficiency of the auditing process.	- Implementation of AI technology can involve significant upfront costs for software, infrastructure, and training. - Complexity and Integration: Integrating AI solutions into existing systems can be complex. Organizations may face challenges related to data compatibility, system interoperability, and user acceptance. - Data Privacy Concerns: The use of AI often involves processing sensitive financial data, data privacy and compliance with regulations such as GDPR. Organizations must implement robust data governance practices to mitigate these risks. - Skill Gaps: Successful implementation of AI in forensic audit requires skilled personnel auditing and AI technologies.
Note: Compiled by authors based on sources [21–27].				

By using SQL Server Audit, administrators can maintain detailed logs that help with troubleshooting, ensuring data integrity, and identifying potential security breaches or compliance violations. The audit logs can also be filtered, and actions can be customized for different databases within the same server instance. Even though RPA and AI can significantly improve forensic auditing efficiency, accuracy, and cost-effectiveness, organizations still face a few obstacles, including implementation costs and audit complexity. Success will depend on striking a delicate balance between utilizing technology and preserving the human component of audits.

Over 60% of Fortune 500 companies now use some form of RPA or AI tools in their financial processes, including forensic auditing. High-profile companies like HSBC, GE, and the Big Four auditing firms (PwC, Deloitte, KPMG, EY) are key adopters. A study found that 45% of forensic auditors use software tools powered by AI to manage fraud risk detection and 70% plan to increase investments in such technologies. Companies using AI-driven forensic audit tools reported a 30–50% reduction in manual auditing time, and an increase in fraud detection accuracy of 25–40% [28]. These statistics highlight the importance of these tools in speeding up data analysis and reducing human errors.

These patterns show a strong trend toward the use of digital forensic auditing techniques, which will increase the speed, effectiveness, and reliability of fraud detection globally.

Additionally, table 3 presents real cases of big companies, including the big four auditors on the application of modern technologies mentioned in the article in the field of forensic audit and corporate governance. By analysing the usefulness of the innovative product, we also identified the potential for the development of the company and the country's economy.

Table 3 – Examples of the application of modern technology in forensic audit and the impact on economic development

№	Company	Application of modern technology	Economic impact
1	Ernst & Young	A method for analysing large amounts of data. The organisation uses EY Helix, a tool that automatically analyses transactions and detects differences. This allows auditors to evaluate millions of transactions and detect patterns that are not compliant.	Improving the efficiency of business operations contributes to economic growth through job creation and increased tax revenues.
2	KPMG	Machine learning helps KPMG find anomalous data related to financial irregularity risks by analysing accounting records and transactions. The tool automatically detects possible fraudulent transactions by analysing and training past audit data. Case: KPMG has helped reduce budget waste by 12% in Austria by using machine learning to analyse the finances of public institutions.	Reduced fraud risks attract foreign investors. More productive processes reduce regulatory and audit costs. Thus, reducing fraud losses enables investment in infrastructure, healthcare and education. KPMG's 'The Future of Audit' report found a 20-30 per cent cost reduction in companies implementing AI tools.
3	Deutsche Bank, HSBC	Deutsche Bank tracks and verifies transactions using blockchain. By using a blockchain that captures every transaction in a decentralised and immutable system, one of the projects, called Smart Audit, enables real-time auditing. Case: HSBC bank was able to reduce the processing time of international settlements from five days to a few hours using blockchain.	This will help drive the digital economy and increase IT employment.
4	PwC	An artificial intelligence system called PwC's Auditor of the Future uses cognitive technology to analyse data and documents to identify errors and potential risks in reporting. The tool uses context-aware algorithms to analyse documents and contracts. This allows conclusions to be drawn based on text. Case: PwC actively uses this technology in large companies to help them improve their internal processes.	The use of advanced technology makes auditing in the country more modern and reliable, which attracts international investors. The growth of an innovative-oriented economy and the growth of skills.
Note: Compiled by authors based on sources [6], [26–27], [29].			

The use of these technologies shows how large corporations, and financial institutions have changed their processes to meet modern requirements and combat fraud. These measures not only improve auditors' performance, but also contribute to economic progress by improving financial stability and regulation, creating a favourable environment for sustainable growth. Big Four companies such as EY, KPMG and PwC, as well as major banks such as Deutsche Bank, are demonstrating how innovation is strengthening the global financial infrastructure.

Such examples emphasise the importance of further research and development to bring technology into forensic auditing, which can provide an even higher level of confidence and reliability in financial reporting internationally.

In order to economically analyse the prospect of investing in forensic audit technology, the return on investment (ROI) method can be used, which compares the cost of implementing technology with the economic benefits of using it.

We took the average data from the sample reports that were given in the last table according to McKinsey [30], KPMG and Deloitte. The economic analysis conducted will prove the results of the

audit firm reports that the introduction of new technologies in forensic auditing can reduce costs by 20–30%.

For costing, we will limit ourselves to two types as initial investment and staff training costs: a) cost to develop and implement blockchain or artificial intelligence tools – \$2,000,000; b) additional staff training costs – \$200,000. Increased audit speed has increased contracts and profits by fifteen per cent per year. A twenty-five per cent reduction in fraud and error losses. Payback period of 5 years.

Key criteria: 10 million dollars in annual audit revenue. 6 million dollars spent on operations. Fraud losses: annual \$500,000.

Result:

1. Operating cost savings of \$1.8 million per year (allocated \$6 million at 30%).

2. Revenue growth per year is \$1.5 million (add up \$10 million by 15%).

3: Reduction in fraud losses:

Annual savings = \$500,000 x 25% = \$125,000.

4. Economic impact for the year is \$3.425 million (\$1.8 million + 1.5 million + 0.125 million).

5. Implementation costs are \$2.2 million (2 million + 0.2 million).

6. Payback Period:

$$\text{Payback Period} = \frac{\text{Annual Effect}}{\text{Cost}} \quad (1)$$

$PP = 3.425\text{mln} / 2.2\text{mln} = 0.64$ years (about 8 months).

7. The return on investment (ROI) over five years can be calculated using the formula:

$$\text{ROI} = \frac{\text{Net Benefits}}{\text{Investment Cost}} \times 100\% \quad (2)$$

$$\begin{aligned} \text{Net Benefits over 5 years} \\ = (\text{Net Annual Savings} \times 5) - \text{Initial Investment} \end{aligned} \quad (3)$$

$\text{ROI} = (((\$3.425 \text{ million} \times 5) - \$2.2 \text{ million}) / 2.2 \text{ million}) \times 100 = (14.925 \text{ million} / 2.2 \text{ million}) \times 100 \approx 678\%$.

As a result, the investment pays for itself in 5 years with a return on investment of over 670%. Investments in forensic audit technology show a high return on investment, as technologies such as machine learning, artificial intelligence and blockchain are helping to increase revenues, reduce costs and risks, and increase confidence in audit processes, which has a positive impact on economic stability.

Thus, the incorporation of technologies such as big data, machine learning and blockchain into traditional audit practices is significantly improving financial integrity and governance. As a result, auditors can work faster and more accurately, identify risks early, and increase confidence in an organisation's financial reporting.

Practical applicability, such as improved audit quality and speed, reduced risk and increased confidence in corporate reports are all benefits of using these technologies. Using such technologies, auditors can work more efficiently and minimise human error and data manipulation.

Conclusion

Implementing modern technologies to detect misstatements in financial statements requires a comprehensive approach that includes technical solutions and organisational changes. To use modern technology in the process of detecting financial reporting anomalies, it is necessary not only to add new tools, but also to organise staff training, conduct testing on real data and provide support at all stages of implementation. Gradual implementation with constant monitoring and improvement of systems will allow companies to improve the accuracy, speed and transparency of audit processes.

Forensic audit is a useful tool for private and public organizations, especially considering the growing level of financial crimes and the globalization of economic processes. And forensic audit

automation can include strengths and weaknesses, as well as include barriers and have opportunities for implementation.

Strengths:

- a) High accuracy in detecting fraud.
- b) The use of data for legal purposes.
- c) Improvement of the control system in the company.

Weaknesses:

- a) The high cost and duration of the investigation.
- b) The need for highly qualified auditors and the use of sophisticated software.
- c) The risk of getting false conclusions with insufficient information.

Opportunities:

- a) Growing demand for forensic audits.
- b) Integration with blockchain technology.
- c) Predictive fraud models.

Threats:

- a) Cybersecurity risks.
- b) Data breaches.
- c) Regulatory challenges.

Despite the obvious advantages, the study also points to existing problems in integrating innovative technologies into forensic audit processes. It includes high implementation costs, the need to train employees and adapt existing systems to new conditions.

Forensic audit automation not only improves audit processes but also brings significant economic benefits to organisations. These benefits include increasing financial efficiency by freeing up cash, reducing audit time, reducing financial losses, increasing profitability and stimulating the national economy by making the economy more competitive and investable.

With this study, we emphasize recommendations for overcoming the challenges associated with the introduction of new technologies. This may include the development of strategies for training and attracting qualified specialists, as well as the introduction of flexible systems that easily integrate with existing processes.

It means that the lack of specialists with the necessary skills, as well as the difficulty of integrating new tools into traditional processes. The creation of special training programs and changes in internal auditing standards are necessary for the successful implementation of technologies

Although the introduction of digital technologies into forensic auditing opens new horizons for the detection of financial fraud, success depends on the right integration strategy and support at all levels of the organization.

Several innovative approaches can be proposed that will combine cutting-edge science with the practical needs of auditors to implement new scientific advances in forensic auditing using modern technology.

Here are some of our examples:

1) Creating intelligent systems that can not only analyse historical records but can also monitor the situation in real time to detect any anomalies. AI algorithms, for example, can monitor changes in financial transactions in real time and report potential irregularities to the auditor.

Practical application: in dynamic financial markets, this will increase audit efficiency by improving response to potential risks and preventing losses.

2) Using automated blockchain-based systems to verify and store contractual documents, as well as other company legal documents such as contracts and deeds. Smart contracts can help these systems automatically monitor compliance with contract terms.

Practical use: Blockchain will not only provide highly secure and transparent documents but will also allow for automatic tracking of changes in terms and conditions. This significantly reduces the risk of falsification and improves the efficiency of company management.

3) Creating digital copies or twins of organisations, which can include the company's financial structure, business processes, employee behaviour and other factors. This will enable real-time risk assessment and modelling of various scenarios.

Practical application: Auditors can improve company management and prevent financial losses by predicting the impact of certain actions on a company's financial health.

It means, the results highlight the importance of combining traditional auditing methods with modern technologies. Traditional methods, such as the use of statistical approaches and analysis based on Benford's law, remain relevant and effective when working with new tools, which makes it possible to increase the level of fraud detection. However, we assume the method calculation can be accelerated by automated products like Excel with macros, IDEA or Python. The advantage is that it will simplify and speed up the auditor's work. The challenge may be the need for training in the new software and the need to hire a specialist to customise these products to the company's needs.

In other words, the combination of technologies to introduce scientific novelty in forensic auditing can improve the efficiency of audit processes, and the results will be significantly more accurate and reliable. It will increase risk prediction and confidence in corporate reporting and provide new opportunities for audit automation.

In addition, the introduction of innovative approaches to forensic audit helps to increase the confidence of stakeholders (investors, customers and regulators) in financial reports, which in turn can improve the corporate reputation of companies.

Despite the promising benefits, the adoption of AI and RPA is accompanied by notable challenges. The initial investment required for implementation, coupled with the need for specialized talent, presents barriers, particularly for smaller firms. Additionally, the rise in automation raises concerns regarding cybersecurity and data privacy, necessitating robust frameworks to mitigate risks associated with handling sensitive information. Ethical considerations also emerge, highlighting the need for transparency and accountability in AI-driven decision-making processes.

In summary, while the implementation of AI and RPA in forensic audit offers transformative potential, it is imperative to balance these advancements with ethical, legal, and practical considerations to fully realize their benefits in fraud detection and financial reporting integrity.

REFERENCES

- 1 Растегаева Ф.С., Халитова А.З. Построение методики непрерывного форензик внутреннего аудита коммерческой организации в целях предотвращения мошенничества // Креативная экономика. – 2024. – Том 18. – № 7. – С. 1643–1666. URL: <https://doi.org/10.18334/ce.18.7.121393>.
- 2 Ken F., Matthew C., Jonathan Ch. Detecting Fraud Using Emerging Technology: Don't Be Afraid to Innovate. 2023. URL: <https://www.jsheld.com/insights/articles/detecting-fraud-using-emerging-technology-dont-be-afraid-to-innovate>.
- 3 Лащинская Н.В., Нестеров П.Д. Аудит и форензик как инструменты предотвращения существенных искажений бухгалтерской (финансовой) отчетности вследствие мошеннических операций // Управленческий учет. – 2023. – № 2.
- 4 Albrecht W.S., Albrecht C.C., Albrecht C.O., Zimbelman M.F. Fraud Examination. 2019.
- 5 Rathore R.R. Comparative Study of Forensic Accounting and Audit: Understanding Their Similarities and Differences in Practice // International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT). 2023. Vol. 11. No. 2. P. 453–470.
- 6 KPMG. AI in financial reporting and audit: Navigating the new era. 2024. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2024/04/ai-in-financial-reporting-and-audit-web.pdf>.
- 7 Dada S.O., Haron H., Yahaya S. Big Data in Auditing: Challenges and Opportunities // Journal of Business and Management. 2020. Vol. 7. No. 2. P. 42–56.
- 8 PwC. How blockchain will impact accounting and audit // PwC. – 2023. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/blockchain-impact-accounting-audit.html>.
- 9 Boland P.J., Brody R.G. Machine learning in financial auditing: Opportunities and challenges // International Journal of Auditing. 2019. Vol. 23. No. 3. P. 1–17.
- 10 Todd M., Jeremy O. EY. Transform compliance with smarter RPA. Robotic process automation in audit. Legal, Compliance and Technology Executive Series. EY Report. – 2020. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_in/topics/assurance/forensic-data-analytics/transform-compliance-with-smarter-rpa.pdf.

- 11 Schreyer M., Haefner N., Biehl M. Blockchain technology in forensic auditing: Enhancing transparency and data integrity // *International Journal of Digital Accounting Research*. 2019. Vol. 19. No. 3. P. 112–129.
- 12 Poli S. 5 Best Audit Software for Accounting Firms. 2023. URL: <https://www.vintti.com/blog/top-5-audit-software-a-detailed-review-for-accounting-firms>.
- 13 Pavel Y.L., Viktor P.S., Anna N.N., Viktor M.S. Integrated application of Benford's Law tests to detect corporate fraud // *Procedia Computer Science*. 2022. Vol. 213. P. 332–337. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.11.075>.
- 14 Dai J., Vasarhelyi M.A. Toward blockchain-based accounting and assurance // *Journal of Information Systems*. 2020. Vol. 34. No. 2. P. 23–45.
- 15 Mordor Intelligence. Forensic Accounting Market - Growth, Trends, and Forecast (2024–2029). 2023. URL: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/forensic-accounting-market/market-share>.
- 16 Deloitte. Conducting Effective Remote Investigations: Practical Guidance During COVID-19. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/finance/us-covid-19-conducting-effective-remote-investigations.pdf>.
- 17 Singh M., Joshi M., Sharma S., Rana T. How Blockchain Is Transforming Accounting, Auditing and Finance: A Systematic Review // *Handbook of Big Data and Analytics in Accounting and Auditing*. Springer, Singapore, 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-4460-4_23.
- 18 PwC. Глобальное исследование внутреннего аудита 2023 г. Видеть сквозь стены, чтобы найти новые горизонты. – 2023. URL: <https://www.pwc.com/kz/en/assets/global-internal-audit-study-rus.pdf>.
- 19 World Economic Forum. How AI is transforming the fight against money laundering. 2019. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/how-ai-can-knock-the-starch-out-of-money-laundering/>.
- 20 UOB's new AI anti-money laundering solution helps the Bank cut through large volumes of transactions to pinpoint suspicious activities. 2020. URL: <https://www.uobgroup.com/uobgroup/newsroom/2020/new-money-laundering-solution.page?path=data/uobgroup/2020/133&cr=segment>.
- 21 SQL Server Audit (Database Engine). 2024. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/sql/relational-databases/security/auditing/sql-server-audit-database-engine?view=sql-server-ver16>.
- 22 IFRS and US GAAP: similarities and differences. 2023. URL: https://viewpoint.pwc.com/dt/us/en/pwc/accounting_guides/ifrs_and_us_gaap_sim/assets/pwcifrsusgaap0323.pdf.
- 23 Ken F., Matthew C., Jonathan Ch. Detecting Fraud Using Emerging Technology: Don't Be Afraid to Innovate // J.S. Held LLC. 2023. URL: https://www.jsheld.com/uploads/Detecting-Fraud-Using-Emerging-Technology-Don%E2%80%99t-Be-Afraid-to-Innovate_2023-07-26-121322_fgvo.pdf.
- 24 Brown N.C., Huffman A.A., Cohen S. Accounting Reporting Complexity and Non-GAAP Earnings Disclosure // *The Accounting Review*. 2023. Vol. 98. No. 6. P. 37–71. URL: <https://doi.org/10.2308/TAR-2018-0760>.
- 25 Hongdan H., Radha K.Sh., Robin J., Chima M., David B. Accounting and auditing with blockchain technology and artificial Intelligence: A literature review // *International Journal of Accounting Information Systems*. 2023. Vol. 48. No. 100598. URL: <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2022.100598>.
- 26 PwC. Impact of Artificial Intelligence on Fraud and Scams. Report. 2023. URL: <https://www.pwc.co.uk/forensic-services/assets/impact-of-ai-on-fraud-and-scams.pdf>.
- 27 EY. AI in Financial Auditing: The Next Step in Digital Transformation. 2021. URL: https://www.ey.com/en_fi/insights/assurance/how-digitalization-transformed-the-audit.
- 28 Shewale R. How many companies use AI? 2024. URL: <https://www.demandsage.com/companies-using-ai/>.
- 29 Blockchain and corporates: unleashing potential. Technology, flow. – 2020. URL: <https://flow.db.com/more/technology/blockchain-and-corporates-unleashing-potential>.
- 30 Jacques B., Eric H. McKinsey Global Institute. Skill shift automation and the future of the workforce // Discussion paper. 2018.

REFERENCES

- 1 Rastegaeva F.S., Halitova A.Z. (2024) Postroenie metodiki nepreryvnogo forenzik vnutrennego audita kommercheskoj organizacii v celjah predotvrashheniya moshennichestva // *Kreativnaja jekonomika*. Tom 18. No. 7. P. 1643–1666. URL: <https://doi.org/10.18334/ce.18.7.121393>. (In Russian).
- 2 Ken F., Matthew C., Jonathan Ch. (2023) Detecting Fraud Using Emerging Technology: Don't Be Afraid to Innovate. URL: <https://www.jsheld.com/insights/articles/detecting-fraud-using-emerging-technology-dont-be-afraid-to-innovate>. (In English).

- 3 Lashhinskaja N.V., Nesterov P.D. (2023) Audit i forenzik kak instrumenty predotvrashhenija sushhestvennyh iskazhenij buhgalterskoj (finansovoj) otchetnosti vsledstvie moshennicheskikh operacij // Upravlencheskij uchët. No. 2. (In Russian).
- 4 Albrecht W.S., Albrecht C.C., Albrecht C.O., Zimbelman M.F. (2019) Fraud Examination. (In English).
- 5 Rathore R.R. (2023) Comparative Study of Forensic Accounting and Audit: Understanding Their Similarities and Differences in Practice // International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT). Vol. 11. No. 2. P. 453–470. (In English).
- 6 KPMG. AI in financial reporting and audit: Navigating the new era. 2024. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2024/04/ai-in-financial-reporting-and-audit-web.pdf>. (In English).
- 7 Dada S.O., Haron H., Yahaya S. (2020) Big Data in Auditing: Challenges and Opportunities // Journal of Business and Management. Vol. 7. No. 2. P. 42–56. (In English).
- 8 PwC. (2023) How blockchain will impact accounting and audit // PwC. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/blockchain-impact-accounting-audit.html>. (In English).
- 9 Boland P.J., Brody R.G. (2019) Machine learning in financial auditing: Opportunities and challenges // International Journal of Auditing. Vol. 23. No. 3. P. 1–17. (In English).
- 10 Todd M., Jeremy O. EY. (2020) Transform compliance with smarter RPA. Robotic process automation in audit. Legal, Compliance and Technology Executive Series. EY Report. URL: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_in/topics/assurance/forensic-data-analytics/transform-compliance-with-smarter-rpa.pdf. (In English).
- 11 Schreyer M., Haefner N., Biehl M. (2019) Blockchain technology in forensic auditing: Enhancing transparency and data integrity // International Journal of Digital Accounting Research. Vol. 19. No. 3. P. 112–129. (In English).
- 12 Poli S. 5 Best Audit Software for Accounting Firms. 2023. URL: <https://www.vintti.com/blog/top-5-audit-software-a-detailed-review-for-accounting-firms>. (In English).
- 13 Pavel Y.L., Viktor P.S., Anna N.N., Viktor M.S. (2022) Integrated application of Benford's Law tests to detect corporate fraud // Procedia Computer Science. Vol. 213. P. 332–337. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.11.075>. (In English).
- 14 Dai J., Vasarhelyi M.A. (2020) Toward blockchain-based accounting and assurance // Journal of Information Systems. Vol. 34. No. 2. P. 23–45. (In English).
- 15 Mordor Intelligence. Forensic Accounting Market - Growth, Trends, and Forecast (2024–2029). 2023. URL: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/forensic-accounting-market/market-share>. (In English).
- 16 Deloitte. Conducting Effective Remote Investigations: Practical Guidance During COVID-19. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/finance/us-covid-19-conducting-effective-remote-investigations.pdf>. (In English).
- 17 Singh M., Joshi M., Sharma S., Rana T. (2023) How Blockchain Is Transforming Accounting, Auditing and Finance: A Systematic Review // Handbook of Big Data and Analytics in Accounting and Auditing. Springer, Singapore. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-4460-4_23. (In English).
- 18 PwC. Global'noe issledovanie vnutrennego audita 2023 g. Videt' skvoz' steny, chtoby najti novye gorizonty. 2023. URL: <https://www.pwc.com/kz/en/assets/global-internal-audit-study-rus.pdf>. (In Russian).
- 19 World Economic Forum. How AI is transforming the fight against money laundering. 2019. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/01/how-ai-can-knock-the-starch-out-of-money-laundering/>. (In English).
- 20 UOB's new AI anti-money laundering solution helps the Bank cut through large volumes of transactions to pinpoint suspicious activities. 2020. URL: <https://www.uobgroup.com/uobgroup/newsroom/2020/new-money-laundering-solution.page?path=data/uobgroup/2020/133&cr=segment>. (In English).
- 21 SQL Server Audit (Database Engine). 2024. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/sql/relational-databases/security/auditing/sql-server-audit-database-engine?view=sql-server-ver16>. (In English).
- 22 IFRS and US GAAP: similarities and differences. 2023. URL: https://viewpoint.pwc.com/dt/us/en/pwc/accounting_guides/ifrs_and_us_gaap_sim/assets/pwcifrsusgaap0323.pdf. (In English).
- 23 Ken F., Matthew C., Jonathan Ch. Detecting Fraud Using Emerging Technology: Don't Be Afraid to Innovate // J.S. Held LLC. 2023. URL: https://www.jsheld.com/uploads/Detecting-Fraud-Using-Emerging-Technology-Don%E2%80%99t-Be-Afraid-to-Innovate_2023-07-26-121322_fgvo.pdf. (In English).
- 24 Brown N.C., Huffman A.A., Cohen S. Accounting Reporting Complexity and Non-GAAP Earnings Disclosure // The Accounting Review. 2023. Vol. 98. No. 6. P. 37–71. URL: <https://doi.org/10.2308/TAR-2018-0760>. (In English).

25 Hongdan H., Radha K.Sh., Robin J., Chima M., David B. Accounting and auditing with blockchain technology and artificial Intelligence: A literature review // International Journal of Accounting Information Systems. 2023. Vol. 48. No. 100598. URL: <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2022.100598>. (In English).

26 PwC. Impact of Artificial Intelligence on Fraud and Scams. Report. 2023. URL: <https://www.pwc.co.uk/forensic-services/assets/impact-of-ai-on-fraud-and-scams.pdf>. (In English).

27 EY. AI in Financial Auditing: The Next Step in Digital Transformation. 2021. URL: https://www.ey.com/en_fi/insights/assurance/how-digitization-transformed-the-audit. (In English).

28 Shewale R. (2024) How many companies use AI? URL: <https://www.demandsage.com/companies-using-ai/>. (In English).

29 Blockchain and corporates: unleashing potential. Technology, flow. 2020. URL: <https://flow.db.com/more/technology/blockchain-and-corporates-unleashing-potential>. (In English).

30 Jacques B., Eric H. (2018) McKinsey Global Institute. Skill shift automation and the future of the workforce // Discussion paper. (In English).

КИДИРМАГАНБЕТОВА А.И.,*¹

докторант.

*e-mail: cg.anar.ik@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7955-211X

БАГИЕНСКА А.,²

PhD., профессор.

e-mail: a.bagienska@pb.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-3053-8085

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Белосток техникалық университеті,

Белосток қ., Польша

ФОРЕНСИК АУДИТІНДЕГІ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛДАРЫ: ҚАРЖЫЛЫҚ АДАЛДЫҚ ПЕН КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫ АРТТЫРУ

Андатпа

Мақалада форенсик аудитіндегі инновациялық тәсілдер және олардың қаржылық алаяқтықты анықтауға және алдын алуға әсері қарастырылады. Үлкен деректерді талдау, Машиналық оқыту және блокчейн сияқты заманауи технологиялар қаржылық есептіліктегі ауытқуларды анықтауда жоғары дәлдік пен тиімділікті қамтамасыз ететін дәстүрлі аудит әдістерін өзгертеді. Алайда, осы технологияларды енгізу кезінде белгілі бір проблемалар туындайды, соның ішінде білікті персоналға деген қажеттілік, технологияның жоғары шығындары және жаңа әдістерді қолданыстағы процестерге біріктіру проблемалары. Зерттеудің мақсаты – форенсик аудитінде цифрлық технологияларды қолданудың артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау, олардың қаржылық бұрмалануларды анықтау процесіне әсерін бағалау, сондай-ақ осындай технологияларды қолданудың экономикалық әсерін ашу. Нақты жағдайларды талдауға және дәстүрлі және инновациялық тәсілдерді салыстырмалы талдауға негізделген әдістемені қолдануға сүйене отырып, мақалада аудит және тәуекелдерді басқару саласындағы тәжірибешілерге арналған ұсыныстар берілген. Зерттеу нәтижелері жаңа технологияларға бейімделудің маңыздылығын көрсетеді және қаржылық есептілікке сенімділікті арттыруға және корпоративтік басқаруды жақсартуға көмектесетін туындаған мәселелерді шешу жолдарын ұсынады. Мақала форенсик (сот) аудиті мен қаржылық алаяқтыққа қарсы күрестің қазіргі тенденцияларына қызығушылық танытатын аудиторлық фирмалар, компаниялар мен зерттеушілер үшін практикалық маңызы бар.

Тірек сөздер: қаржылық есептілік, цифрлық технологиялар, форенсик аудиті, алаяқтықты анықтау, жасанды интеллект, блокчейн, инвестициялар.

КИДИРМАГАНБЕТОВА А.И.,*¹

докторант.

*e-mail: cg.anar.ik@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7955-211X

БАГИЕНСКА А.,²

PhD., профессор.

e-mail: a.bagienska@pb.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-3053-8085

¹Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

²Белостокский технический университет,
г. Белосток, Польша

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ В ФОРЕНСИК АУДИТЕ: ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ЧЕСТНОСТИ И КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются инновационные подходы в форенсик (судебном) аудите и их влияние на выявление и предотвращение финансового мошенничества. Современные технологии, такие как анализ больших данных, машинное обучение и блокчейн, трансформируют традиционные методы аудита, обеспечивая более высокую точность и эффективность при выявлении аномалий в финансовой отчетности. Однако с внедрением этих технологий возникают определенные проблемы, включая потребность в квалифицированном персонале, высокие затраты на технологии и проблемы с интеграцией новых методов в существующие процессы. Целью исследования является анализ преимуществ и недостатков использования цифровых технологий в форенсик аудите, оценка их влияния на процесс выявления финансовых искажений, а также раскрытие экономического эффекта от применения таких технологий. Основываясь на анализе реальных кейсов и применении методологии, основанной на сравнительном анализе традиционных и инновационных подходов, авторы статьи дают рекомендации для практикующих специалистов в области аудита и управления рисками. Результаты исследования подчеркивают важность адаптации к новым технологиям и предлагают пути решения возникающих проблем, которые могут помочь повысить доверие к финансовой отчетности и улучшить корпоративное управление. Статья имеет практическое значение для аудиторских фирм, компаний и исследователей, интересующихся современными тенденциями в области форенсик (судебном) аудита и борьбы с финансовым мошенничеством.

Ключевые слова: финансовая отчетность, цифровые технологии, форенсик (судебный) аудит, выявление мошенничества, искусственный интеллект, блокчейн, инвестиции.

Article submission date: 15.10.2024

MPHTI 06.58.55

УДК 330.14

JEL D13

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-388-402>

ДОСПАЕВА Л.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: dospayeval@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-8483-8203

СОКИРА Т.С.,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: t_sokira@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4825-1189

НАРЛИ НИЛЮФЕР,²

PhD, профессор.

e-mail: nilufernarli@gmail.com

ORCID ID : 0000-0002-3387-4025

¹Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Бахчешехир,

г. Стамбул, Турция

РОЛЬ СУБСИДИРОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНОМ БЛАГОПОЛУЧИИ СЕМЬИ

Аннотация

Несмотря на то что проблемы по государственной системе субсидирования в Казахстане остаются актуальными и на сегодняшний день, особый интерес представляет изучение влияния данного инструмента государственной поддержки на социальное благополучие семьи. Данное исследование посвящено оценке эффективности различных программ субсидирования путем анализа их влияния на повышение качества жизни семьи. Актуальность темы исследования определяется необходимостью поддержки семьи в условиях социально-экономической нестабильности. Цель исследования заключается во всестороннем изучении различных программ субсидирования, действующих в Казахстане, для выявления путей улучшения жилищных условий, повышения уровня жизни и снижения уровня бедности казахстанской семьи. Комплексный подход к анализу эффективности программ субсидирования позволил провести более детальный сравнительный анализ их воздействия на семьи с разным социальным статусом. Результаты анализа показали, что программы субсидирования помогают значительно повысить качество семейной жизни посредством снижения бедности и улучшения жилищных условий. Однако было установлено, что неэффективность реализации существующих программ субсидирования в стране создает ряд препятствий для семей, особенно для наиболее нуждающихся, в улучшении своего социального благополучия. Научная и практическая значимость работы заключается в выявлении конкретных механизмов, с помощью которых субсидии способствуют укреплению социального благополучия семей и разработке критериев доступности и эффективности субсидирования для семей с разным социальным статусом. Ценность проведенного исследования заключается в том, что полученные результаты могут быть применены для разработки более эффективных и адресных программ субсидирования, что позволит улучшить социальное благополучие семей в стране.

Ключевые слова: уровень жизни, социальное благополучие, субсидирование, семья, бедность, жилищные условия, институт.

Введение

Одна из основных задач стран СНГ, входящих в ЕАЭС, заключается в государственной поддержке семей и рождаемости. Это связано с общей для этих государств тенденцией снижения рождаемости, переходом от многодетности к среднедетности и малодетности [1]. Программа субсидирования играет важную роль в достижении этой цели, поскольку она направлена на соз-

дание благоприятных условий для семей, особенно для тех, кто решил завести второго ребенка и последующих детей. Примерами государственных субсидий могут быть различные формы финансовой поддержки, такие как ежемесячные социальные пособия для семей с детьми до 17 лет и беременных женщин с низкими доходами, материнский капитал, налоговые льготы, компенсации расходов на питание детей дошкольного возраста из семей социально уязвимых слоев населения, а также приобретение жилья на льготных условиях и получение образования за счет бюджетных субсидий.

Большое внимание должно уделяться вопросам жилищного обеспечения молодой семьи [2] и субсидированию рождаемости. Серьезные недочеты и ошибки в системе субсидирования были выявлены в ходе пандемии и социально-экономической нестабильности в стране, когда недостаточная эффективность и неравномерное распределение субсидий вызвали негативные последствия для социального благополучия семей, среди которых можно назвать безработицу, потерю дохода и трудности с выплатами кредитов, а также невозможность дать детям хорошее образование. Существующие программы субсидирования, такие как проект «Нацфонд детям» [3], программа социальной защиты семей, имеющих детей, детально описанная в Социальном кодексе [4], и другие программы [5] требуют корректировок с учетом интересов уязвимых групп населения, особенно семей, имеющих детей. Самой заметной мерой поддержки для граждан в 2024 г. выступает внедрение программы «Нацфонд – детям» [6].

Таким образом, актуальность исследования роли субсидирования для социального благополучия семьи очевидна. Снижение уровня и качества жизни населения, отсутствие уверенности в завтрашнем дне, ухудшение жилищных условий, недостаточная социальная поддержка семьи, материнства и детства, угроза женской безработицы – все эти факторы оказывают негативное влияние на социальное благополучие семьи [7]. Перед авторами стоит первоочередная задача определить критерии доступности и эффективности субсидирования для семей с разным социальным статусом в стране.

Основная гипотеза исследования сводится к тому, что эффективность механизма субсидирования напрямую влияет на благополучие каждой семьи, что позволяет снизить уровень бедности и социального неравенства. Для проверки данной гипотезы нами предлагается применение комплексного подхода, объединяющего экономический и социальный аспекты устойчивого развития. В работе использованы количественные и качественные методы анализа, включая статистический анализ.

Объектом исследования выступают социальные процессы и механизмы субсидирования, влияющие на благополучие семей. В качестве предмета исследования выступают критерии доступности и эффективности субсидирования для семей с разным социальным статусом. Основной целью данной работы является определение степени влияния субсидирования на повышение социального благополучия семей и разработка рекомендаций по повышению эффективности механизма субсидирования. Исходя из поставленной цели, задачами исследования являются анализ существующих механизмов субсидирования и их влияние на социальное благополучие семей, оценка эффективности действующих программ субсидирования на уровне регионов и страны, изучение долгосрочных эффектов субсидирования на социально-экономическое положение семей и разработка рекомендаций по оптимизации бюджетных расходов и повышению социальной справедливости.

Результаты данного исследования могут быть использованы для государственной политики в области социальной поддержки семей и модернизации существующих моделей субсидирования.

Материалы и методы

Для проведения исследования сбор данных осуществлялся с использованием различных источников, включая официальные статистические базы и данные из литературных источников. Выяснилось, что данные из официальной статистической базы были противоречивыми, что затруднило их анализ, в основном вся информация была собрана из исследовательских работ отечественных и зарубежных авторов. Однако следует отметить, что даже в условиях таких ограничений удалось собрать достаточно репрезентативный объем данных для проведения качественного анализа субсидирования семей.

Сформулировать критерии для последующего анализа можно с помощью методов корреляционного и факторного анализа, которые позволяют учитывать сложные связи между различными переменными (доход, количество детей, возраст, уровень образования). Большое преимущество этого подхода состоит в его способности выявлять скрытые зависимости и закономерности. Кроме того, использование современных методов обработки данных позволит оценить точность и надежность полученных результатов. В рамках данной работы мы используем методы количественного и качественного анализа, которые позволяют глубже понять влияние механизма субсидирования на социальное благополучие семей и разработать рекомендации по повышению эффективности различных программ субсидирования.

Результаты исследования оцениваются с помощью статистических методов, которые позволяют выявить значимые зависимости и определить степень влияния различных факторов на социальное благополучие семьи. Для этого используются как готовые статистические данные, так и результаты, полученные в ходе исследования. Надежность и точность результатов обеспечиваются за счет применения проверенных методов анализа данных и статистических методов оценки значимости результатов.

Мы проводим анализ критериев эффективности субсидирования и его влияния на социальное благополучие семей. В таблице 1 представлены ключевые показатели, которые использовались для оценки эффективности программ субсидирования. Например, в регионах с высокой степенью социальной поддержки отмечается снижение уровня бедности. Кроме того, обнаружилось, что увеличение размера субсидий напрямую связано с улучшением доступа к образованию и медицинским услугам для семей. Следует отметить, что недостаточная координация между различными программами субсидирования может привести к дублированию усилий и снижению общей эффективности поддержки семей. В такой ситуации сложно проводить сравнительный анализ различных программ и оценивать их реальное влияние на качество жизни и социальное благополучие семей.

Таблица 1 – Ключевые показатели для оценки эффективности программ субсидирования

№	Показатель	Описание	Метод расчета	Целевое значение
1	Финансовые показатели	Объем выделенных субсидий	Суммирование бюджетных ассигнований	Увеличение на 10% ежегодно
2	Производственные показатели	Рост объема производства	Индекс физического объема	Увеличение на 5% ежегодно
3	Социальные показатели	Количество созданных рабочих мест, уровень занятости, доходы населения	Доля населения с доходами ниже прожиточного минимума	Увеличение на 5% в год
4	Доступность услуг для многодетных семей	Удовлетворенность получателей субсидий	Опрос многодетных семей	Средний балл удовлетворенности не менее 4.5
5	Изменение уровня бедности среди семей с детьми	Изменение доли семей с детьми, живущих за чертой бедности	Статистические данные о доходах населения	Данные статистических ведомств
6	Динамика инвестиционной прибыли Национального фонда	Процент годового прироста инвестиционной прибыли	Финансовая отчетность Национального фонда	Данные Национального банка
Примечание: Составлено авторами на основе источника [6].				

Оценка эффективности программ субсидирования семей требует комплексного подхода, учитывающего различные аспекты жизни семьи. Ключевыми показателями могут служить как количественные, так и качественные характеристики.

Финансовые показатели отражают непосредственное влияние субсидий на семейный бюджет. Это может быть средний размер полученной субсидии на семью, доля семей, получивших субсидии, изменение уровня бедности среди семей-получателей и эффективность расходования средств. Последний показатель позволяет понять, на что именно семьи тратят полученные средства и насколько рационально они ими распоряжаются. Социальные показатели характеризуют более широкие социальные последствия программ. К ним относятся изменение уровня удовлетворенности жизнью, улучшение условий жизни, снижение уровня детской бедности и увеличение участия детей в дошкольном и школьном образовании. Эти показатели позволяют оценить, насколько программа способствует улучшению качества жизни семей и повышению их социального благополучия.

Важно проводить оценку эффективности программы на регулярной основе и корректировать ее в соответствии с полученными результатами. Это позволит повысить эффективность использования бюджетных средств и достичь максимального социального эффекта.

Оптимизация системы субсидирования предполагает выработку четких критериев оценки эффективности программ, которые могут стать важнейшим фактором для повышения результативности социальной политики. Формирование единого подхода к оценке эффективности программ субсидирования предполагает использование унифицированных методов анализа, что существенно облегчает сопоставление данных между регионами и программами. Здесь ярким примером выступает опыт стран, внедривших стандартизированные критерии оценки субсидий, что позволило улучшить управляемость и результативность программ. Аналогичным образом стандартизация подходов к оценке эффективности субсидирования позволяет обеспечить прозрачность и подотчетность государственных программ. В этой связи возникает объективная необходимость исследования критериев, позволяющих оценить влияние субсидий на социальное благополучие семей.

Анализ критериев субсидирования позволил применить методы сравнительного анализа и статистического моделирования для выявления ключевых факторов успеха программ поддержки семьи. Поскольку в различных регионах эффективность субсидирования может значительно различаться, в результате основная гипотеза исследования сводится к тому, что целенаправленное и хорошо спланированное субсидирование напрямую влияет на благополучие каждой семьи, что позволяет снизить уровень бедности и социального неравенства. Для проверки данной гипотезы нами предлагается применение комплексного подхода к оценке программ субсидирования. В работе использованы количественные и качественные методы анализа, включая статистический анализ.

Бюджетное финансирование социальной сферы в Казахстане еще долго будет оставаться актуальным вопросом. Поэтому возникает необходимость поиска внебюджетных источников финансирования, таких как государственно-частное сотрудничество. В последнее десятилетие Казахстан, как и многие другие страны, пережил кризис системы социальной помощи. При советской власти была хорошо налажена система государственных пособий, субсидий и пособий, но эта система была в основном направлена на оказание социальной помощи. В результате доля населения с наименьшими доходами не попала в льготную группу при получении государственной социальной помощи [8]. Отмена субсидий может оказать значительное влияние на семейный доход и стабильность домохозяйства. Поэтому, чтобы снизить влияние субсидий на семью, членам семьи необходимо искать другие источники дохода [9].

В условиях перехода к рыночной экономике и изменения социальной политики государство столкнулось с необходимостью реформирования системы социальной защиты. Важную роль в этом процессе играют субсидии, направленные на поддержание социального благополучия семей. Современные программы субсидирования в Казахстане направлены на устранение прошлых недостатков и создание более справедливой и равноправной системы социальной поддержки.

С момента обретения независимости страна столкнулась с различными проблемами, возникающими на фоне миграции. В Казахстане созданы программы государственного регулирования миграционных процессов, направленных в основном на переселение населения из юж-

ных регионов в северные. Одна из таких инициатив – «Сильные регионы – драйвер развития страны» на период с 2022 по 2026 гг., который предоставляет возможность нетрудоустроенным работоспособным гражданам получить поддержку от государства для переезда в северные регионы страны. В рамках данного проекта предусмотрены следующие меры государственной поддержки для переселенцев: одноразовая субсидия на переезд в размере 70 месячных расчетных показателей труда (МРП) на каждого члена семьи; ежемесячная субсидия на аренду жилья и оплату коммунальных услуг в течение 12 месяцев в зависимости от числа членов семьи и местоположения [10]. В целях повышения своего социального благосостояния казахстанцы мигрируют не только внутри страны, но и в другие страны. Что касается жилищных субсидий, то интересен опыт США, где существует программа субсидирования арендаторов жилья. Аренда – очень популярный вид деятельности в США из-за высокой географической мобильности страны. Следует отметить, что данные субсидии также предоставляются малообеспеченным семьям по программе «Арендатор» [11].

Помимо субсидирования жилья, интерес представляет опыт развитых стран по стимулированию рождаемости посредством субсидий. В частности, Франция установила многочисленные субсидии для поддержки семейного деторождения, включая субсидии на рождение ребенка, субсидии на материнство, субсидии на воспитание детей, субсидии на образование и другие категории. Благодаря денежным субсидиям семьи получают наглядное ощущение выгоды. Кроме того, во Франции действует политика отпуска по уходу за ребенком сроком на один год, и пары, подающие заявление на отпуск по уходу за ребенком, могут получать ежемесячное пособие в размере 396 евро от Французского управления семейных пособий [12].

Во многих странах семьям, которые занимаются сельскохозяйственным бизнесом и иными видами бизнеса, со стороны государства предусмотрены налоговые льготы и субсидии. Семейные предприятия являются наиболее распространенной формой коммерческих организаций. В большинстве стран на долю семейного предпринимательства приходится более 70 процентов всех предприятий, и они играют ключевую роль в экономическом росте и занятости рабочей силы [13]. В Литве система субсидий и налогов часто предусматривает двойные налоговые льготы для семейных ферм [14]. Правильное распределение субсидий и более активное участие фермеров помогут более точно распределять субсидии и в то же время увеличивать их воздействие на окружающую среду [15]. В работе Gu Jiafeng [16] отмечено, что государственные субсидии снижают вероятность семейной энергетической бедности на 38,1% и эффект государственных субсидий варьируется в зависимости от ситуации в домохозяйстве.

Однако современные механизмы субсидирования также требуют постоянного совершенствования. Необходимо разработать и реализовать программы, учитывающие многообразие семейных ситуаций и обеспечивающие справедливое распределение субсидий. В этом контексте государственно-частное партнерство может стать эффективным инструментом привлечения дополнительных средств и расширения возможностей субсидирования.

Результаты и обсуждение

Система социальной поддержки в Казахстане достаточно развита и охватывает широкий круг населения. Однако эффективность и доступность отдельных программ могут варьироваться в зависимости от конкретных условий и региональных особенностей. Был проведен сравнительный анализ программ социальной поддержки в Казахстане (таблица 2).

Программа «Нацфонд – детям» является одним из самых масштабных социальных проектов в Казахстане. Ее ключевое преимущество – универсальность: она охватывает всех несовершеннолетних граждан страны. Единовременный взнос в размере 100 долларов США и последующие ежегодные начисления создают долгосрочный финансовый инструмент для каждого ребенка. Программа направлена на долгосрочное развитие подрастающего поколения, обеспечивая финансовую основу для их будущего образования и благосостояния. Однако оценка ее реальной эффективности потребует более длительного периода наблюдения.

Таблица 2 – Сравнительный анализ программ социальной поддержки в Казахстане

№	Программа	Целевая группа	Размер пособия (тенге)	Количество получателей (тыс. чел.)	Источник финансирования	Дополнительные условия
1	Нацфонд – детям	Все несовершеннолетние граждане РК	100 USD единовременно + ежегодные проценты	10 500	Национальный фонд	Открытие специального счета на имя ребенка
2	Социальные выплаты по инвалидности	Инвалиды I, II, III групп	95 495, 76 396, 58 082 (соответственно)	800	Республиканский бюджет	Наличие группы инвалидности
3	Пособие семьям, потерявшим кормильца	Семьи, потерявшие кормильца	39 934–97 666 (в зависимости от количества нетрудоспособных членов семьи)	250	Республиканский бюджет	Наличие документа, подтверждающего потерю кормильца
4	Субсидирование аренды жилья от Отбасы банка	Семьи с низкими доходами, нуждающиеся в улучшении жилищных условий	50% от стоимости аренды (максимальный размер зависит от региона)	150	Местные бюджеты	Соответствие критериям нуждаемости, регистрация по месту жительства
5	Единовременное пособие на рождение ребенка	Родители при рождении каждого из первых трех детей	110 846	1200	Республиканский бюджет	Регистрация рождения ребенка
6	Адресная социальная помощь	Семьи с низкими доходами	Разный размер, зависит от региона и состава семьи	800	Местные бюджеты	Соответствие критериям нуждаемости, участие в активных мерах занятости (для трудоспособных членов семьи)

Примечание: Составлено на основании расчетов авторов.

Анализ программы повышения пенсий и пособий является основным инструментом оценки того, насколько эффективно государство поддерживает пожилых людей и инвалидов. Важным аспектом этой программы является дифференциация выплат по категориям получателей и их соответствие уровню инфляции. Это позволяет понять, обеспечивают ли пенсии и пособия достойный уровень жизни пожилых людей и инвалидов, компенсируют ли они рост цен на товары и услуги. Программа субсидирования аренды также требует тщательной оценки, чтобы понять, как обстоят дела с доступным жильем для семей с низкими доходами. Следует отметить, что эффективность данной программы может варьироваться в зависимости от региональных особенностей, уровня развития рынка арендного жилья и возможностей местных властей. Доступность арендного жилья напрямую влияет на качество жизни семей, особенно тех, которым приходится тратить на жилье значительную часть своих доходов.

Жилищная помощь от государства предоставляется малообеспеченным семьям, которые значительную часть своих средств тратят на оплату коммунальных услуг. К примеру, если доход семьи составляет 200 000 тенге, а допустимый лимит расходов по г. Астане составляет 5%, то семья не должна тратить на жилье и коммунальные платежи более 10 000 тенге. Если фактические расходы составят 20 000 тенге, то семья получит жилищную помощь в размере 10 000 тенге, которая компенсирует превышение расходов. Такая помощь позволит семье снизить финансовую нагрузку и улучшить материальное положение.

По программе «Выплаты из Государственного фонда социального страхования и республиканского бюджета» также предусмотрены выплаты молодой семье по уходу за ребенком до определенного возраста, как правило, выплаты осуществляются в период декрета. Важно обратить внимание на размер выплат, их постоянную индексацию в связи с инфляцией и доступность для разных категорий семей. Эффективная поддержка семей с детьми способствует не только улучшению их материального положения, но и повышению демографических показателей, что является важным аспектом социальной политики.

Специальная программа социальной помощи призвана поддержать наиболее уязвимые группы населения. Оценка этой программы позволяет понять, насколько эффективно правительство оказывает помощь нуждающимся. Важно учитывать критерии отбора получателей, размеры выплат и их влияние на уровень жизни семей. Правильно настроенные механизмы специальной социальной помощи позволяют существенно улучшить качество жизни малообеспеченных семей и снизить уровень бедности в стране. По сравнению с 2022 г. количество получателей адресной социальной помощи (АСП) снизилось на 19%. Среди получателей АСП 37% были трудоспособными, из них часть уже имела работу, а часть была вовлечена в программы содействия занятости. В таблице 3 представлены сведения о численности граждан, которым назначена адресная социальная помощь по итогам 2023 г., данные приведены на основе предоставленной информации.

Таблица 3 – Сведения о численности граждан, которым назначена адресная социальная помощь по итогам 2023 г.

Категория получателей	Количество семей	Количество человек (всего)	Количество детей	Сумма выплат (млн тенге)
Все получатели АСП	2571	12 087	7464	1300
Многодетные семьи	902	5757	3964	-
Малообеспеченные семьи	1669	6330	3500	-
Примечание: Составлено на основании расчетов авторов.				

По итогам 2023 г. адресная социальная помощь (АСП) была оказана более чем 12 000 человек из 2571 семьи. Дети составляют значительную часть получателей АСП, что свидетельствует о том, что программа направлена на поддержку семей с детьми [17].

Как правило, в Казахстане при исчислении совокупного дохода семьи учитываются все виды доходов, полученные в РК и за ее пределами за расчетный период, в том числе:

- ♦ доходы, получаемые в виде оплаты труда, социальных выплат;
- ♦ доходы в виде алиментов на детей и лиц, указанных в Кодексе РК от 26 декабря 2011 г. «О браке (супружестве) и семье»;
- ♦ доходы от ЛПХ (приусадебного хозяйства, включающего содержание скота и птицы, садоводство, огородничество);
- ♦ доходы от предпринимательской деятельности;
- ♦ доходы от сдачи в аренду и продажи недвижимого имущества и транспортных средств;
- ♦ доходы от ценных бумаг;
- ♦ доходы, полученные в виде дарения, наследования недвижимого имущества, транспортных средств и другого имущества;
- ♦ доходы в виде вознаграждений по денежным вкладам и депозитам;
- ♦ доходы в виде выигрышей в натуральном и (или) денежном выражении, полученных на конкурсах, соревнованиях (олимпиадах), фестивалях, по лотереям, розыгрышам, включая по вкладам и долговым ценным бумагам;
- ♦ ежемесячное государственное пособие многодетным семьям, имеющим в своем составе четырех и более детей;
- ♦ доходы, полученные от участия в активных мерах содействия занятости за исключением единовременной выплаты на переезд (на каждого члена семьи) участникам добровольного переселения в рамках программы;
- ♦ сумма жилищных сертификатов для покрытия части первоначального взноса по займу в порядке, установленном жилищным законодательством;
- ♦ стипендии, выплачиваемые интернам, магистрантам, докторантам, слушателям резидентуры и другим слушателям учебных заведений независимо от источника финансирования и другие (4). Пример дополнительных источников дохода семьи представлен в таблице 4.

Таблица 4 – Бюджет дополнительных доходов семьи

	Тип дохода	Подвид дохода	Единица измерения	Сумма (тенге)	Источник дохода	Примечания
1	Доход от личного подсобного хозяйства (ЛПХ)	Продажа овощей	Кг/месяц	50 000	Рынок «Зеленый базар»	Сезонный доход
2	Доход от ЛПХ	Продажа молока	Литр/месяц	30 000	Местный магазин	От одной коровы
3	Предпринимательская деятельность	Продажа изделий ручной работы	Штука/месяц	20 000	Онлайн-площадки	Хобби, приносящее доход
4	Доход от ценных бумаг	Дивиденды	12 мес.	50 000	Акции компании «КазМунайГаз»	Инвестиции
5	Вознаграждения по депозитам	Проценты	12 мес.	100 000	Народный банк	Депозит на один год
Примечание: Составлено на основании расчетов авторов.						

В таблице приведены такие параметры, как тип и подвид дохода, единицы измерения, сумма дохода, источник и примечания, которые дают более полное представление о финансовых потоках, поступающих в семейный бюджет. Эти доходы включают как сезонные, так и переменные источники, а также более стабильные, связанные с инвестициями и банковскими операциями.

Первый вид дохода – доход от личного подсобного хозяйства (ЛПХ), он представлен продажей овощей и молока. Продажа овощей приносит 50 000 тенге в месяц, измеряется в килограммах и осуществляется на рынке. Это сезонный доход, зависящий от времени года и условий выращивания. Продажа молока приносит 30 000 тенге в месяц, измеряется в литрах и молоко реализуется через местный магазин. Этот доход зависит от одной коровы, что может ограничивать его объем. Второй вид дохода – доход от предпринимательской деятельности. В качестве дохода выступает доход от продажи изделий ручной работы, который составляет 20 000 тенге в месяц. Он измеряется в штуках, а продукция продается через онлайн-платформы. Это хобби, которое приносит доход, но такая деятельность не гарантирует стабильности дохода, так как зависит от спроса и активности на рынке. Третий вид дохода – доход от ценных бумаг. Он представлен дивидендами, которые составляют примерно 50 000 тенге в год. Дивиденды выплачиваются из акций «КазМунайГаза», и этот доход зависит от прибыли компании и количества акций, принадлежащих семье. В свою очередь, четвертый вид дохода представлен выплатой вознаграждений по депозитам. Комиссия за депозит включает проценты, которые составляют 100 000 тенге в год или более в зависимости от условий пополнения депозита. Эти проценты выплачиваются по депозиту в Народном банке сроком на один год. Такой доход стабилен и не зависит от внешних факторов, за исключением процентов по депозиту.

Таким образом, в общей сложности дополнительные доходы семьи могут составить от 250 000 до 1 300 000 тенге в год и более, что является существенным вкладом в семейный бюджет. В таблице представлены различные источники дохода, включая как сезонные, так и стабильные. Включение инвестиционного дохода и депозитов помогает сбалансировать риски, связанные с сезонным и переменным доходом от личного подсобного хозяйства (ЛПХ) и предпринимательской деятельности. Эта таблица может быть полезна для оценки финансового положения семьи, определения основных источников дохода, планирования семейного бюджета, принятия решений о дополнительных источниках дохода и анализа динамики доходов и расходов. Это помогает лучше понять структуру доходов, что позволяет принимать более обоснованные финансовые решения и увеличивать доход в долгосрочной перспективе. Благодаря такому анализу можно оптимизировать источники дохода и выстроить более устойчивую финансовую стратегию на будущее.

Для глубокого понимания взаимосвязи между различными характеристиками семей в Казахстане и их потребностью в социальной поддержке необходимо построить таблицу корреляции, которая покажет, как связаны между собой такие переменные, как доход, количество детей, возраст и уровень образования (таблица 5).

Таблица 5 – Матрица корреляции между социально-экономическими показателями семей в Казахстане

Переменная	Среднее значение	Стандартное отклонение	Корреляция с доходом
Возраст	45	10	-0.3
Уровень образования (лет)	12	2	0.6
Доход (тыс. тенге)	300	15	1
Количество детей	2	1.5	-0.2
Примечание: Составлено на основании расчетов авторов.			

Проведенный анализ показал, что средний возраст респондентов в Казахстане составляет 45 лет, при этом значительные различия в возрасте подтверждаются стандартным отклонением в 10 лет. Средний уровень образования равен 12 годам, что положительно коррелирует с уровнем дохода: люди с более высоким образованием, как правило, зарабатывают больше. Средний доход респондентов составляет 300 тысяч тенге. Однако существует отрицательная корреляция между доходом и возрастом, что может свидетельствовать о том, что более молодые и образованные люди имеют более высокий доход. Среднее количество детей в семье составляет два. Примечательно, что между количеством детей и доходом обнаружена отрицательная корреляция, что может говорить о том, что семьи с большим количеством детей, как правило, имеют более низкий доход.

Затем с помощью факторного анализа мы выявим скрытые факторы, которые объясняют эти взаимосвязи и помогут нам лучше понять социальную структуру семей (таблица 6). Для проведения анализа были собраны данные по следующим переменным: демографические (возраст, пол, семейное положение, количество детей), социально-экономические (доход, уровень образования, занятость) и использование социальных услуг (получение различных видов социальной помощи (пенсии, пособия, субсидии и т.д.).

Факторный анализ позволит выявить скрытые факторы, которые объясняют корреляции между наблюдаемыми переменными. Например, может быть выделен фактор «социальная уязвимость», который объединит такие переменные, как низкий доход, большое количество детей и возраст.

Таблица 6 – Результаты факторного анализа

Переменная	Социальная уязвимость	Трудовой потенциал
Доход семьи	-0.8	0.6
Количество детей	-0.7	-0.2
Возраст главы семьи	-0.6	-0.4
Уровень образования главы семьи	0.2	0.8
Занятость главы семьи	0.3	0.9
Примечание: Составлено на основании расчетов авторов.		

Проведенный факторный анализ позволил выделить два ключевых фактора, оказывающих значительное влияние на социально-экономическое положение семей. Эти результаты могут служить основой для разработки более эффективных социальных программ, направленных на поддержку уязвимых групп населения и повышение уровня жизни семей с низким доходом. Фактор «социальная уязвимость» включает в себя такие важные переменные, как низкий до-

ход семьи, большое количество детей и возраст главы семьи. Высокие отрицательные коэффициенты этих переменных указывают на то, что с уменьшением дохода, увеличением числа детей и возрастом главы семьи повышается уровень социальной уязвимости. Это закономерно, поскольку такие семьи, как правило, сталкиваются с большими трудностями в удовлетворении своих базовых потребностей и менее защищены от социальных рисков. Фактор «трудовой потенциал» объединил переменные, связанные с уровнем образования главы семьи и его занятостью. Высокие положительные коэффициенты по этим переменным свидетельствуют о том, что чем выше уровень образования и занятость, тем выше трудовой потенциал семьи. Это также логично, поскольку образованные и занятые люди обладают большими возможностями для получения дохода и улучшения своего социального положения. Отмечена отрицательная корреляция между факторами «социальная уязвимость» и «трудовой потенциал». Это указывает на то, что с повышением уровня социальной уязвимости семьи ее трудовой потенциал снижается, и наоборот.

На основе полученных результатов можно привести рекомендации по построению модели для прогнозирования потребности в социальных услугах и эффективности различных программ субсидирования семей в Казахстане, таких как «Нацфонд – детям», социальные выплаты по инвалидности, пособие семьям, потерявшим кормильца, субсидирование аренды жилья от Отбасы банка, единовременное пособие на рождение ребенка, адресная социальная помощь. Особое внимание будет уделено семьям с доходом свыше 150 тысяч тенге.

Модель предполагает использование различных типов данных, включая социально-демографические, экономические, социальные услуги и программы субсидирования. Социально-демографические данные включают такие параметры, как возраст, пол, образование, семейное положение, количество детей, национальность и место жительства. Экономические данные включают информацию о доходах домохозяйств, занятости, типе жилья, владении активами и уровнях субсидий для каждой программы. В дополнение к этому должны учитываться данные о социальных услугах, таких как виды полученных услуг, частота обращения за ними и уровень удовлетворенности. Также важную роль будут играть данные о программах субсидирования, включая виды программ, критерии отбора, бюджет и размер выплат.

Для моделирования можно использовать логистическую регрессию, которая подходит для прогнозирования бинарной переменной – в этом случае необходимы дополнительные социальные сервисы. К независимым переменным относятся социально-демографические характеристики, экономические показатели, виды и объемы полученных субсидий, а также региональные характеристики. Зависимая переменная – потребность в дополнительных социальных услугах, представленная в виде бинарной переменной (да/нет).

Процесс построения модели начинается со сбора и очистки данных из различных источников, таких как государственные базы данных, опросы и анкеты. Интерпретация результатов предполагает выявление факторов риска, которые оказывают наиболее сильное влияние на потребность в дополнительных социальных услугах, таких как низкий доход, наличие в семье инвалида или многодетность (таблица 7). Также оценивается эффективность программ субсидирования: насколько каждая программа снижает потребность в дополнительных социальных услугах. На основе анализа разрабатываются предложения по оптимизации программ субсидирования, повышению наглядности социальных услуг и повышению их эффективности. Использование модели позволяет прогнозировать, какие семьи нуждаются в дополнительных социальных услугах, а также оптимизировать существующие программы субсидирования с учетом полученных результатов. В итоге это позволит направить социальные услуги реально нуждающимся семьям, тем самым повысив эффективность государственной поддержки.

Как видно из таблицы 7, выявленные факторы риска позволяют определить целевые группы населения, наиболее нуждающиеся в социальной поддержке. Малообеспеченные семьи, многодетные семьи и семьи с инвалидами чаще испытывают финансовые трудности, что увеличивает их потребность в государственных субсидиях и социальных услугах. Наибольшее бремя ложится на сельские районы, где уровень доходов ниже, а доступ к социальным услугам ограничен. Развитие системы мониторинга потребностей поможет повысить эффективность социальной политики.

Таблица 7 – Анализ результатов работы модели прогнозирования потребности в социальных услугах и эффективности программ субсидирования

Фактор риска	Влияние на потребность в услугах	Обоснование
Доход семьи	Семьи с доходом менее 150 тыс. тенге наиболее подвержены риску	Домохозяйства с низким доходом сталкиваются с высокой финансовой нагрузкой, что делает их зависимыми от социальных программ
Наличие в семье инвалидов	Повышает вероятность необходимости дополнительных социальных услуг	Связано с дополнительными расходами на медицинское обслуживание, реабилитацию и специализированные товары
Многодетность	Семьи с тремя и более детьми чаще нуждаются в субсидиях	Увеличивает затраты на питание, образование и жилье, что усиливает потребность в социальных выплатах
Региональные различия	В сельских районах выше потребность в субсидировании	В сельских районах меньше возможностей трудоустройства и выше уровень бедности, что требует усиленной поддержки
Тип занятости	Неофициальная занятость или безработица увеличивает риск потребности в поддержке	Неофициальная занятость лишает работников социальных гарантий, повышая необходимость в государственной помощи
Примечание: Составлено на основании расчетов авторов.		

Как видно из таблицы 7, выявленные факторы риска позволяют определить целевые группы населения, наиболее нуждающиеся в социальной поддержке. Малообеспеченные семьи, многодетные семьи и семьи с инвалидами чаще испытывают финансовые трудности, что увеличивает их потребность в государственных субсидиях и социальных услугах. Наибольшее бремя ложится на сельские районы, где уровень доходов ниже, а доступ к социальным услугам ограничен. Развитие системы мониторинга потребностей поможет повысить эффективность социальной политики.

Прежде чем приступить к разработке конкретных рекомендаций по улучшению системы субсидирования, необходимо тщательно проанализировать перспективы построения модели для прогнозирования потребности в социальных услугах и эффективности различных программ субсидирования семей. Далее необходимо уточнить целевые группы и критерии отбора получателей субсидий. Это включает в себя разработку дифференцированных критериев для различных программ, учет неявных факторов, таких как состояние здоровья и социальная изоляция, а также регулярную корректировку критериев с учетом изменений в социально-экономической ситуации. Затем следует оптимизировать структуру и размеры субсидий. Для этого важно регулярно индексировать выплаты с учетом инфляции, привязывать субсидии к реальным потребностям семей и разрабатывать новые виды поддержки, направленные на решение актуальных социальных проблем, например, программы поддержки занятости и профессиональной переподготовки.

Упрощение процедур получения субсидий является еще одной важной задачей. Для этого следует оцифровать процессы, перевести процедуры получения субсидий в электронный вид и создать единый портал государственных услуг. Важно также минимизировать бюрократические барьеры, снизив количество необходимых документов и упростив формы заявлений, а также обеспечить консультационную поддержку заявителей на всех этапах процесса. Повышение прозрачности и подотчетности также играет ключевую роль. Рекомендуется публиковать информацию о бюджетах программ, количестве получателей и критериях отбора, а также внедрять механизмы общественного контроля и проводить регулярный аудит использования бюджетных средств.

Усиление межведомственного взаимодействия и создание единой информационной системы также могут значительно повысить эффективность социальных программ. Это требует

объединения данных из различных ведомств, координации действий государственных органов и организации обмена опытом между регионами и странами. Важным шагом является развитие системы оценки эффективности, включая разработку системы индикаторов, регулярную оценку программ и учет региональных особенностей. Особое внимание должно уделяться потребностям малочисленных групп населения, проживающих в отдаленных районах.

Создание системы мониторинга и оценки будет способствовать выявлению трендов и проблемных областей, что позволит своевременно вносить корректировки. Важно также привлекать гражданское общество к разработке и реализации социальных программ, включая активное участие некоммерческих организаций и проведение общественных слушаний. Для реализации предложенных рекомендаций необходимо разработать детальный план мероприятий, определить источники финансирования и создать межведомственную рабочую группу, которая будет координировать действия и мониторить выполнение плана. Реализация этих рекомендаций требует комплексного подхода и тесного сотрудничества между государственными органами, гражданским обществом и международными организациями.

Заключение

Проведенное исследование системы социальной поддержки в Казахстане выявило как сильные стороны, так и недостатки в реализации различных социальных программ. Сравнительный анализ программ продемонстрировал значительную вариативность в их эффективности и доступности в зависимости от условий и региональных особенностей. Программа «Нацфонд – детям» является одним из самых масштабных проектов, предоставляющих долгосрочную финансовую поддержку несовершеннолетним гражданам. Тем не менее требуется больше времени для оценки ее реальной эффективности. Программа субсидирования аренды жилья и адресной социальной помощи также требует тщательной оценки для понимания их воздействия на улучшение жилищных условий и качество жизни семей с низкими доходами.

Факторный анализ позволил выделить два ключевых фактора: «Социальная уязвимость» и «Трудовой потенциал». Первый фактор объединяет переменные, указывающие на высокую степень социальной уязвимости, в то время как второй фактор подчеркивает важность уровня образования и занятости для повышения трудового потенциала семьи. Эти результаты имеют практическое значение для разработки более целевых и эффективных социальных программ.

Результаты исследования демонстрируют необходимость комплексного подхода к оптимизации социальной поддержки в Казахстане. Выявленные проблемы, такие как неэффективность некоторых программ и существующие административные барьеры, требуют оперативного решения. Практическое применение этих результатов предполагает включение в модели факторов, таких как социально-демографические характеристики, уровень доходов, потребности в социальных услугах и региональные особенности, для корректировки и улучшения программ субсидирования, а также создание системы индикаторов для регулярной оценки эффективности программ и учета региональных особенностей.

Проведенное исследование подтверждает правильность утверждения авторов о необходимости комплексного подхода к оптимизации социальной поддержки в Казахстане. Анализ показал, что существуют значительные возможности повышения эффективности социальных программ за счет оптимизации субсидий и упрощения административных процедур. Реализация предложенных рекомендаций позволит улучшить качество жизни семей, улучшить доступ к социальной поддержке и обеспечить более справедливое распределение субсидий.

ЛИТЕРАТУРА

1 Архангельский В.Н., Бардакова Л.И., Безвербный В.А. и др. Демографическое развитие постсоветских стран (1991–2021): тренды, демографическая политика, перспективы / под ред. Рязанцева С.В. – М.: ИТД «Перспектива», 2021. – 200 с.

2 Ростовская Т.К., Князькова Е.А. Государственное регулирование поддержки молодой детной семьи в странах ЕАЭС // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2023. – № 1(69). – С. 102–107.

- 3 По проекту «Нацфонд детям» на улучшение жилищных условий и оплату образования молодежи направлено \$1,3 млн. URL: <https://sm1.kz/news-kazakhstan/po-proektu-naczfond-detyam-na-uluchshenie-zhilishnyh-uslovij-i-oplatu-obrazovaniya-molodezhi-napravleno-13-mln/>
- 4 Социальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК. URL: <https://gov4c.kz/upload/iblock/9bf/vcihkj9cg1eu5m385hadw00yqjon6bf9.pdf>
- 5 Система социальной поддержки семей в Казахстане. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek-zhambyl/press/news/details/300662?lang=ru>
- 6 Финансовая поддержка от государства в 2024 году: обзор ключевых программ в Казахстане. URL: <https://vsebanki.kz/ru/article/finansovaia-podderzka-ot-gosudarstva-v-2024-godu-obzor-kliucevix-programm-v-kazaxstane.html>
- 7 Проект Дорожной карты развития и поддержки семьи на 2019–2024 годы. URL: https://assembly.kz/upload/dk_podderzhka_semi_na_2019-2024_gg.docx
- 8 Маркелова М.А., Амангожаева А.Б. Финансовый аспект и особенности реализации социальной поддержки в Республике Казахстан // Форум. – 2023. – № 1(30). – С. 88–92.
- 9 Ogboru J., Akinyotu O. Evaluation of the Impact of Fuel Subsidy Removal on Family Income and Sustainability in Ondo City, Nigeria // International Journal of Home Economics, Hospitality and Allied Research. 2024. P. 117–128.
- 10 Конарбаева М.М. Регулирование миграции трудовых ресурсов в сельских районах // Проблемы агропродовольствия. – 2024. – № 1. – С. 250–259.
- 11 Карасик Е.А., Ганеева В.Р., Карасик О.С. Зарубежный опыт реализации жилищной политики и возможности его применения в регионах РФ // Казанский экономический вестник. – 2021. – № 3(53). – С. 35–40.
- 12 Wang Y. Research on the Fiscal and Tax Subsidy System of Family Birth in China under the Background of Three Children // Academic Journal of Management and Social Sciences. 2024. Vol. 7. P. 78–86.
- 13 Zhao K., Wu W. Innovation of Family-Owned Enterprises and Government Subsidies: From A Policy-Oriented Perspective // Sustainability. 2022. Vol. 14. Article 13331.
- 14 Miceikienė A., Besuspariene E. The influence of subsidies and taxes on economic viability of family farms in Lithuania // Bulgarian Journal of Agricultural Science. 2020. Vol. 26. P. 3–15.
- 15 Gesevičienė K., Besuspariene E. Modelling Lithuanian family farms' participation in agri-environmental subsidy schemes: a Neural Network Approach // Economía Agraria y Recursos Naturales. 2023. Vol. 23. P. 117–142.
- 16 Gu J. Energy poverty and government subsidies in China // Energy Policy. 2023. Vol. 180. Article 113652.
- 17 Как получить жилищную помощь. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/housing_benefit

REFERENCES

- 1 Arhangel'skij V.N., Bardakova L.I., Bezverbnyj V.A. i dr. (2021) Demograficheskoe razvitie postsovetских стран (1991–2021): trendy, demograficheskaja politika, perspektivy / pod red. Rjazanceva S.V. – M.: ITD «Perspektiva», 200 p. (In Russian).
- 2 Rostovskaja T.K., Knjaz'kova E.A. (2023) Gosudarstvennoe regulirovanie podderzhki molodoy detnoj sem'i v stranah EAJeS // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Serija: Social'nye nauki. No. 1(69). P. 102–107. (In Russian).
- 3 По проекту «Нацфонд детям» на улучшение жилищных условий и оплату образования молодежи направлено \$1,3 млн. URL: <https://sm1.kz/news-kazakhstan/po-proektu-naczfond-detyam-na-uluchshenie-zhilishnyh-uslovij-i-oplatu-obrazovaniya-molodezhi-napravleno-13-mln/>. (In Russian).
- 4 Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2023 goda No. 224-VII ZRK. URL: <https://gov4c.kz/upload/iblock/9bf/vcihkj9cg1eu5m385hadw00yqjon6bf9.pdf>. (In Russian).
- 5 Sistema social'noj podderzhki semej v Kazahstane. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek-zhambyl/press/news/details/300662?lang=ru>. (In Russian).
- 6 Finansovaja podderzhka ot gosudarstva v 2024 godu: obzor kljuchevix programm v Kazahstane. URL: <https://vsebanki.kz/ru/article/finansovaia-podderzka-ot-gosudarstva-v-2024-godu-obzor-kliucevix-programm-v-kazaxstane.html>. (In Russian).
- 7 Proekt Dorozhnoj karty razvitija i podderzhki sem'i na 2019–2024 gody. URL: https://assembly.kz/upload/dk_podderzhka_semi_na_2019-2024_gg.docx. (In Russian).
- 8 Markelova M.A., Amangozhaeva A.B. (2023) Finansovyj aspekt i osobennosti realizacii social'noj podderzhki v Respublike Kazahstan // Forum. No. 1(30). P. 88–92. (In Russian).

9 Ogboru J., Akinyotu O. (2024) Evaluation of the Impact of Fuel Subsidy Removal on Family Income and Sustainability in Ondo City, Nigeria // International Journal of Home Economics, Hospitality and Allied Research. P. 117–128. (In English).

10 Konarbaeva M.M. (2024) Regulirowanie migracii trudovyh resursov v sel'skih rajonah // Problemy agrorynka. No. 1. P. 250–259. (In Russian).

11 Karasik E.A., Ganeeva V.R., Karasik O.S. (2021) Zarubezhnyj opyt realizacii zhilishhnoj politiki i vozmozhnosti ego primeneniya v regionah RF // Kazanskij jekonomicheskij vestnik. No. 3(53). P. 35–40. (In Russian).

12 Wang Y. (2024) Research on the Fiscal and Tax Subsidy System of Family Birth in China under the Background of Three Children // Academic Journal of Management and Social Sciences. Vol. 7. P. 78–86. (In English).

13 Zhao K., Wu W. (2022) Innovation of Family-Owned Enterprises and Government Subsidies: From A Policy-Oriented Perspective // Sustainability. Vol. 14. Article 13331. (In English).

14 Miceikienė A., Besuspariene E. (2020) The influence of subsidies and taxes on economic viability of family farms in Lithuania // Bulgarian Journal of Agricultural Science. Vol. 26. P. 3–15. (In English).

15 Gesevičienė K., Besuspariene E. (2023) Modelling Lithuanian family farms' participation in agri-environmental subsidy schemes: a Neural Network Approach // Economía Agraria y Recursos Naturales. Vol. 23. P. 117–142. (In English).

16 Gu J. (2023) Energy poverty and government subsidies in China // Energy Policy. Vol. 180. Article 113652. (In English).

17 Kak poluchit' zhilishhnuju pomoshh'. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/housing_benefit. (In Russian).

ДОСПАЕВА Л.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: dospayeval@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-8483-8203

СОКИРА Т.С.,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: t_sokira@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4825-1189

НАРЛИ НИЛЮФЕР,²

PhD, профессор.

e-mail: nilufernarli@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3387-4025

¹эл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Бахчешехир университеті,

Ыстамбұл қ., Түркия

ОТБАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ӘЛ-АУҚАТЫНДАҒЫ СУБСИДИЯЛАУДЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Қазақстанда мемлекеттік субсидиялау жүйесі бойынша проблемалар бүгінгі күнге дейін өзекті болып қалып отырғанына қарамастан, мемлекеттік қолдаудың осы құралының отбасының әлеуметтік әл-ауқатына әсерін зерделеу ерекше қызығушылық тудырады. Бұл зерттеу әртүрлі субсидиялау бағдарламаларының тиімділігін олардың отбасының өмір сүру сапасын жақсартуға әсерін талдау арқылы бағалауға арналған. Зерттеу тақырыбының өзектілігі әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық жағдайында отбасын қолдау қажеттілігімен анықталады. Зерттеудің мақсаты тұрғын үй жағдайларын жақсарту, өмір сүру деңгейін арттыру және қазақстандық отбасының кедейлік деңгейін төмендету жолдарын анықтау үшін Қазақстанда қолданылатын түрлі субсидиялау бағдарламаларын жан-жақты зерделеу болып табылады. Субсидиялау бағдарламаларының тиімділігін талдаудың кешенді тәсілі олардың әртүрлі әлеуметтік мәртебесі бар отбасыларға әсерін неғұрлым егжей-тегжейлі салыстырмалы талдауға мүмкіндік берді. Талдау нәтижелері субсидиялау бағдарламалары кедейлікті азайту және тұрғын үй жағдайын жақсарту арқылы отбасылық өмір сапасын айтарлықтай жақсартуға көмектесетінін көрсетті. Алайда, елде қолданыстағы субсидиялау бағдарламаларын іске асырудың тиімсіздігі

отбасыларға, әсіресе мұқтаж жандарға әлеуметтік әл-ауқатын жақсартуға бірқатар кедергілер тудыратыны анықталды. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы субсидиялар отбасылардың әлеуметтік әл-ауқатын нығайтуға және әртүрлі әлеуметтік мәртебесі бар отбасылар үшін субсидиялаудың қолжетімділігі мен тиімділігінің критерийлерін әзірлеуге ықпал ететін нақты тетіктерді анықтау болып табылады. Жүргізілген зерттеудің құндылығы мынада: алынған нәтижелер елдегі отбасылардың әлеуметтік әл-ауқатын жақсартуға мүмкіндік беретін тиімдірек және атаулы субсидиялау бағдарламаларын әзірлеу үшін қолданылуы мүмкін.

Тірек сөздер: өмір сүру деңгейі, әлеуметтік әл-ауқат, субсидиялау, отбасы, кедейлік, тұрғын үй жағдайлары, институт.

DOSPAYEVA L.B.,*¹

PhD student.

*e-mail: dospayeval@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-8483-8203

SOKIRA T.S.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: t_sokira@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4825-1189

NILUFER NARLI,²

PhD, professor.

e-mail: nilufernarli@gmail.com

ORCID ID : 0000-0002-3387-4025

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Bahcesehir university,

Istanbul, Turkey

THE ROLE OF SUBSIDIES IN THE SOCIAL WELL-BEING OF THE FAMILY

Abstract

Despite the fact that the problems of the state subsidy system in Kazakhstan remain relevant today, it is of particular interest to study the impact of this instrument of state support on the social well-being of families. This study is devoted to assessing the effectiveness of various subsidy programs by analyzing their impact on improving the quality of family life. The relevance of the research topic is determined by the need to support the family in conditions of socio-economic instability. The purpose of the study is to comprehensively examine various subsidy programs operating in Kazakhstan in order to identify ways to improve housing conditions, improve living standards and reduce poverty of Kazakhstani families. A comprehensive approach to the analysis of the effectiveness of subsidy programs allowed for a more detailed comparative analysis of their impact on families with different social status. The results of the analysis showed that subsidy programs help to significantly improve the quality of family life by reducing poverty and improving housing conditions. However, it was found that the ineffective implementation of existing subsidy programs in the country creates a number of obstacles for families, especially the most needy, to improve their social well-being. The scientific and practical significance of the work lies in the identification of specific mechanisms through which subsidies contribute to the social well-being of families and the development of criteria for the accessibility and effectiveness of subsidies for families with different social status. The value of the study is that the results obtained can be applied to the development of more effective and targeted subsidy programs, which will improve the social well-being of families in the country.

Key words: standard of living, social well-being, subsidization, family, poverty, housing conditions, institution.

Дата поступления статьи в редакцию: 01.10.2024

MPNТИ 06.73.07.
УДК 336.01
JEL G10, G20

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-403-417>

БАЙГУНАКОВА А.С.,*¹

М.э.н., докторант.

*e-mail: aliyabaigunakova@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-2967-4890

МАРГАЦКАЯ Г.С.,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: g.margatskaya@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2392-3030

МАРГАЦКИЙ Р.В.,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: r.margatskiy@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6289-8264

ШТИЛЛЕР М.В.,²

д.э.н., профессор.

e-mail: stilmarmax@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7715-0654

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Санкт-Петербургский государственный

экономический университет,

г. Санкт-Петербург, Россия

ФИНАНСОВАЯ ИНКЛЮЗИЯ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Финансовая инклюзия представляет собой концепцию, направленную на обеспечение доступности финансовых услуг и продуктов для всех слоев общества, включая уязвимые слои населения и сельские удаленные регионы. Этот процесс имеет стратегическое значение для снижения бедности, улучшения качества жизни и стимулирования устойчивого экономического роста. Актуальность данной темы сохраняется, несмотря на значительные успехи финансовых организаций в части расширения возможностей по предоставлению финансовых услуг различным категориям клиентов. Существенную роль в этом процессе играют цифровые технологии, благодаря которым доступ к финансовым услугам стал более универсальным и удобным. В статье рассматриваются ключевые аспекты финансовой инклюзии, методологические основы по оценке уровня финансовой инклюзии, а также проведен анализ доступности финансовых продуктов и услуг в регионах Казахстана. Основной целью данного исследования являются количественная оценка уровня финансовой доступности в различных регионах Казахстана для более детального изучения различий в уровне финансовой инклюзии территориальных единиц. В исследовании использованы данные Национального банка Казахстана, Бюро национальной статистики. Применены методы статистического анализа, количественный анализ показателей, включая подход взвешенных значений и нормализации данных, а также картографический анализ географической доступности финансовых услуг (тепловые карты). Полученные результаты дают возможность выявить факторы, влияющие на доступность финансовых продуктов в регионах, и предложить рекомендации по снижению территориальных диспропорций.

Ключевые слова: финансовая инклюзия, регионы, финансовые услуги, финансовая грамотность, оценка, цифровые услуги, финансовая изоляция.

Введение

Финансовая инклюзия получила широкое внимание в научной и практической среде. Предшествующие исследования, представленные в работах, опубликованных в международных научных журналах, подчеркивают ее значимость для снижения бедности, стимулирования экономического роста и повышения уровня жизни населения [1].

При этом понимание концепции финансовой инклюзии продолжает развиваться начиная с 1990-х годов, когда данный термин активно вошел в научный оборот. Одним из ключевых подходов к пониманию данного явления является определение, предложенное Всемирным банком, согласно которому финансовая инклюзия рассматривается как наличие доступа со стороны населения и бизнеса к различным финансовым услугам, в том числе депозитным, кредитным и страховым, которые полностью удовлетворяют их потребностям и предоставляются ответственным и устойчивым образом [2].

Организация экономического сотрудничества и развития дала более развернутую дефиницию термину «финансовая инклюзия», определив ее как обеспечение доступного, быстрого и адекватного доступа к широкому спектру финансовых продуктов и услуг и распространение их среди всех категорий общества с особым акцентом на уязвимые группы населения [3].

Многие исследователи рассматривают вопрос финансовой инклюзии, делая акцент на понятии финансовой изоляции. Оба понятия «финансовая доступность» и «финансовая изоляция» взаимосвязаны, однако, по мнению ряда ученых, термин «финансовая изоляция» имеет большую социальную содержимую.

Так, например, Э. Лейшон и Н. Трифт в своей статье «География финансовой изоляции: финансовый отказ в Великобритании и США» определили финансовую изоляцию как процесс, который препятствует получению доступа отдельных групп или лиц к финансовой системе. При этом они подчеркивали: несмотря на то, что критерии финансовой изоляции могут меняться с течением времени, сохраняется тенденция отнесения к категории исключаемых из финансовой системы наиболее неблагополучных и бедных групп и лиц [4].

Ш. Коллард, Э. Кемпсон и К. Уайли в своих работах рассматривают финансовую изоляцию как сложный и динамический процесс, в котором ряд домохозяйств и микроорганизаций сталкиваются с рядом барьеров на пути к масштабному использованию финансовых услуг, таких как ценовые исключения, несоответствия потребностям, исключение из маркетинга и недостаточная финансовая грамотность [5].

Исходя из рассмотренных дефиниций термина «финансовая инклюзия», в данном исследовании будет применяться следующая формулировка: «финансовая инклюзия – процесс, направленный на предоставление равного доступа ко всем видам финансовых услуг и продуктов всем категориям лиц и групп с учетом их потребностей в качестве, ценовой доступности и других параметров».

Состояние изученности проблемы финансовой инклюзии показывает, что в Казахстане региональные аспекты финансовой инклюзии рассматриваются фрагментарно. Отсутствуют исследования, уделяющие внимание всем аспектам финансовой инклюзии, включая различные показатели, широко применяемые в международной практике. Кроме того, существует ограниченный набор эмпирических данных для оценки уровня финансовой доступности в различных регионах страны, что затрудняет проведение системного анализа. Нами при анализе динамических изменений индекса финансовой инклюзии в разрезе территориальных единиц Казахстана было выделено всего три региона с индексом IFI свыше 0,5. Большая часть регионов республики к 2025 г. имеет показатели на уровне средних или менее, что обуславливает необходимость проведения подобных исследований.

Научная новизна исследования заключается в разработке интегрального подхода к оценке уровня финансовой инклюзии с применением методов многомерного статистического анализа, взвешенных значений и нормализации данных. В отличие от предыдущих работ, наше исследование впервые проводит детализированный картографический анализ географической доступности финансовых услуг в РК с использованием тепловых карт, что позволяет выявить не только общие тенденции, но и конкретные проблемные зоны в различных регионах страны.

Практическая значимость исследования обусловлена возможностью применения его результатов в разработке мер, направленных на устранение территориальных дисбалансов в доступе к финансовым услугам. Полученные данные могут быть использованы при формировании региональных программ по развитию финансовой инфраструктуры с учетом цифровых технологий и локальных потребностей населения. Разработанный аналитический подход также может быть адаптирован для дальнейших исследований в области финансовой инклюзии как в Казахстане, так и в других странах с аналогичной структурой финансовой доступности.

Актуальность темы обусловлена необходимостью выявления факторов, оказывающих влияние на региональные диспропорции уровня финансовой инклюзии. Исследование в этой области соответствует задачам современной финансовой науки и практики, ориентированным на устойчивое развитие, снижение экономической уязвимости населения и стимулирование экономического роста, поскольку финансовая инклюзия определена Всемирным банком ключевым фактором устойчивого экономического роста [2].

Объектом исследования являются процессы обеспечения финансовой инклюзии в Казахстане. Предметом выступают региональные различия в доступности финансовых услуг. Цель исследования заключается в анализе текущего состояния финансовой инклюзии в Казахстане.

Материалы и методы

Ключевым вопросом в работах, посвященных теме финансовой доступности, являются методологические аспекты измерения уровня финансовой инклюзии, в частности разработка универсального индекса. Каждый подход по разработке индекса финансовой доступности имеет свои плюсы и минусы и принимает во внимание различные аспекты доступности финансовых услуг. Вместе с тем в научной литературе отсутствует единый комплексный показатель, который, как мы считаем, можно было бы использовать для измерения степени охвата финансовыми услугами в экономике.

Одной из широко используемых методик оценки финансовой инклюзии является базовый набор показателей финансовой доступности G20, разработанный глобальным партнерством по финансовой доступности (GPFI – инклюзивная платформа, созданная в рамках Плана действий G20 по финансовой доступности, одобренного на саммите G20 в Сеуле) [6].

В данном наборе присутствует пять показателей, призванных оценить уровень финансовой инклюзии исследуемого объекта:

- ♦ удельный вес взрослых, имеющих счета в финансовых учреждениях;
- ♦ удельный вес взрослых, имеющих кредиты в финансовых учреждениях;
- ♦ удельный вес предприятий малого и среднего бизнеса, имеющих счета в финансовых учреждениях;
- ♦ удельный вес предприятий малого и среднего бизнеса, имеющих кредиты в финансовых учреждениях;
- ♦ количество отделений на 100 000 взрослых.

М. Сарма при создании многомерного индекса финансовой инклюзивности рассматривает три основных аспекта измерения уровня инклюзивности финансовой системы:

- ♦ проникновение банковской системы (количество людей, имеющих банковский счет);
- ♦ доступность банковских услуг (количество отделений банка, количество банкоматов, количество сотрудников банка на одного клиента или на 1000 человек);
- ♦ использование банковской системы (объем кредитов и депозитов по отношению к ВВП) [7].

Позднее ряд авторов расширили многомерность исследований финансовой инклюзии, разработав группу индексов, содержащих уже пять измерений, к примеру: географический охват, демографический охват, доступ, количество пользователей и объем использования. Кроме того, в область анализа доступных/недоступных финансовых услуг были включены страховые услуги [8].

Во многих исследованиях по оценке финансовой инклюзии основным показателем считался показатель количества банкоматов и количество отделений банков на 100 000 взрослого населения. Однако в последние годы во всем мире, в том числе и в Казахстане, активно развиваются цифровые банковские технологии, что ведет к сокращению необходимости физического присутствия банков и других финансовых учреждений, соответственно, снизилась потребность в банковских отделениях или банкоматах. Поэтому применение только данных показателей в качестве меры для определения уровня финансовой доступности является, по нашему мнению, недостаточным.

Учитывая особенности развития финансового сектора в Казахстане и опираясь на ранее проведенные исследования в этой области, для осуществления сравнительного анализа уровня

финансовой инклюзии в различных регионах нами была использована модель, представленная на рисунке 1. В данной модели рассмотрены два аспекта измерения уровня финансовой инклюзии – меры доступности и применения. Мера доступности представлена двумя показателями – количество банкоматов на 100 000 человек взрослого населения и количество POS-терминалов на 100 000 человек взрослого населения. Мера применения представлена четырьмя показателями – количество платежных карточек в обращении на численность взрослого населения, средний уровень остатков на банковских счетах, объем сбережений и кредитования на душу населения (по физическим лицам).

В связи с отсутствием достаточной статистики по проникновению и использованию страховых продуктов по видам страхования, мы не учитывали данный параметр при расчете индекса финансовой инклюзии. Количество взрослого населения – это численность населения старше 18 лет.

Источниками статистической информации нашего исследования являются данные Национального банка Республики Казахстан и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Рисунок 1 – Модель расчета индекса финансовой инклюзии

Примечание: Составлено на основе источника [9].

В связи с ограниченностью данных по предприятиям микро- и малого бизнеса в исследовании нами основной акцент сделан на анализе уровня финансовой доступности для граждан Республики Казахстан. В частности, при расчете показателей по среднему уровню остатков на банковских счетах, сбережений и кредитования использованы отчетные данные по физическим лицам в банковских учреждениях Казахстана без учета нерезидентов.

При расчете индекса финансовой инклюзии (IFI) мы использовали подход взвешенных сумм нормализованных значений шести рассматриваемых показателей по следующей формуле:

$$IFI = \sum_{j=1}^n W_j I_j \quad (1)$$

где:

IFI – индекс финансовой инклюзии;

W_j – веса, присвоенные этим показателям;

I_j – нормализованные значения соответствующих показателей [10].

Так как каждый из показателей измеряется в разных единицах, все данные приведены к единой шкале способом нормализации значений [11]. В результате все показатели в расчете варьируются по шкале от 0 до 1, где 1 – максимальное значение показателя.

Нормализованные значения показателей рассчитаны нами согласно следующей формуле:

$$I_{norm} = \frac{I - I_{min}}{I_{max} - I_{min}} \quad (2)$$

где:

I_{norm} – нормализованное значение показателя;

I – значение показателя

I_{min} – минимальное значение показателя по всем наблюдаемым регионам или времени;

I_{max} – максимальное значение этого показателя.

В связи с отсутствием достоверной информации о точном удельном весе значимости каждого показателя, индекс финансовой доступности рассчитывался нами как средневзвешенное значение нормализованных показателей, где каждому показателю присваивался равный вес. Для обеспечения временной сопоставимости данных по индексу финансовой инклюзии при проведении анализа данные по новым административно-территориальным единицам, введенным в 2022 г. (Абайская, Улытауская и Жетысуская области), были включены в состав данных тех регионов, к которым эти территории относились до их выделения.

Результаты и обсуждение

В ходе исследования нами были получены нормализованные значения по шести выбранным показателям для расчета итогового индекса IFI за каждый из рассматриваемых периодов с 2019 по 2023 гг. включительно и за январь – октябрь 2024 г. В связи с большим объемом данных в качестве наиболее актуальных в таблице 1 приведены показатели за 2024 г.

Таблица 1 – Нормализованные значения показателей финансовой инклюзии в разрезе регионов Казахстана за 2024 г.

Регионы РК	Количество платежных карточек в обращении на численность взрослого населения	Количество банкоматов на 100 000 человек	Количество POS-терминалов на 100 000 человек	Средний уровень остатков на банковских счетах на душу населения (по физическим лицам)	Средний уровень сбережений на душу населения (по физическим лицам)	Средний уровень кредитования на душу населения (по физическим лицам).
Акмолинская область	0,2985	0,4357	0,2009	0,0984	0,1187	0,1294
Актюбинская область	0,5415	0,6323	0,4291	0,1553	0,1919	0,2997
Алматинская область	0,2670	0,2421	0,0805	0,0220	0,0476	0,0713
Атырауская область	0,7105	0,9715	0,3788	0,3038	0,2467	0,4360
Восточно-Казахстанская область	0,4450	0,6319	0,3152	0,1531	0,1963	0,2247
Жамбылская область	0,3528	0,4039	0,1358	0,0791	0,0767	0,1477
Западно-Казахстанская область	0,4831	0,6250	0,3623	0,1771	0,2229	0,2428
Карагандинская область	0,5348	0,7069	0,4355	0,2412	0,2547	0,2720
Костанайская область	0,3998	0,5089	0,4921	0,1417	0,2364	0,1490
Кызылординская область	0,4573	0,5202	0,1511	0,0858	0,0894	0,2211
Мангистауская область	0,6024	0,8952	0,3427	0,2486	0,2186	0,4273

Продолжение таблицы 1

Павлодарская область	0,4990	0,7496	0,5063	0,1394	0,2312	0,2386
Северо-Казахстанская область	0,3201	0,5604	0,2910	0,1238	0,1884	0,1280
Туркестанская область	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
г. Алматы	0,9402	0,9923	0,9813	1,0000	1,0000	1,0000
г. Шымкент	1,0000	0,9046	0,3167	0,2044	0,1872	0,3301
г. Астана	0,7266	1,0000	1,0000	0,4512	0,4960	0,6590
Примечание: Составлено авторами на основе источника [12].						

По результатам анализа приведенных данных за 2024 г. видно, что г. Алматы занимает лидирующие позиции по всем рассмотренным показателям, тогда как Туркестанская область характеризуется нулевыми значениями по всем параметрам. Рассматривая аспект доступности финансовых услуг, который представлен двумя показателями (количество банкоматов и количество POS-терминалов), можно отметить, что первый показатель «Количество банкоматов на 100 000 человек» имеет относительно высокие значения по всем регионам, что свидетельствует о значительном внимании банковских структур по данному вопросу. Однако если рассматривать второй аспект финансовой инклюзии – применение финансовых услуг, а именно два показателя (средний уровень остатков на банковских счетах и средний уровень сбережений на душу населения), то за исключением крупных городов Алматы и Астаны данные по остальным регионам остаются достаточно низкими, не превышая значения 0,3.

На основании нормализованных значений показателей за каждый временной промежуток путем применения подхода взвешенных весов авторами рассчитаны итоговые значения индекса финансовой инклюзии IFI для каждого региона Казахстана. Данные отражены в таблице 2.

Таблица 2 – Индекс финансовой инклюзии в разрезе регионов РК за 2019–2024 гг.

Регионы РК	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2024 г.
Акмолинская	0,336	0,124	0,140	0,179	0,201	0,214
Актюбинская	0,248	0,238	0,247	0,299	0,337	0,375
Алматинская	0,015	0,048	0,041	0,081	0,103	0,122
Атырауская	0,367	0,368	0,362	0,410	0,451	0,508
Восточно-Казахстанская	0,175	0,157	0,183	0,249	0,296	0,328
Жамбылская	0,157	0,131	0,127	0,163	0,192	0,199
Западно-Казахстанская	0,237	0,208	0,230	0,278	0,316	0,352
Карагандинская	0,235	0,227	0,247	0,314	0,357	0,408
Костанайская	0,159	0,135	0,167	0,244	0,295	0,321
Кызылординская	0,174	0,154	0,151	0,210	0,245	0,254
Мангистауская	0,360	0,358	0,349	0,403	0,424	0,456
Павлодарская	0,216	0,213	0,240	0,308	0,359	0,394
Северо-Казахстанская	0,134	0,107	0,140	0,203	0,238	0,269
Туркестанская	0,040	0,013	0,000	0,000	0,000	0,000
г. Алматы	0,955	0,955	0,934	0,993	0,991	0,986
г. Шымкент	0,396	0,370	0,322	0,427	0,479	0,491
г. Астана	0,717	0,696	0,668	0,654	0,710	0,722
Примечание: Составлено авторами на основе источника [13].						

Нами проанализированы все регионы Казахстана по итоговым значениям индекса финансовой инклюзии IFI. Следует отметить, что в 2020 г. в подавляющем большинстве территориальных единиц наблюдается снижение показателя. Данный спад можно объяснить влиянием пандемии COVID-19, которая оказала значительное воздействие на активность в финансовом секторе. При этом полученные результаты наглядно показали, что в течение 2021–2024 гг. только в семи областях мы можем наблюдать стабильный рост уровня финансовой инклюзии. В то же время в трех областях – Акмолинской, Жамбылской и Костанайской – наблюдается значительная волатильность показателя IFI, которая сохраняется на относительно низком уровне в течение всего рассматриваемого периода. Особое внимание заслуживают города республиканского значения Алматы, Астана и Шымкент, которые на протяжении всего исследуемого периода показывают стабильные и высокие значения индекса финансовой инклюзии.

Для более взвешенной оценки, по нашему мнению, целесообразно детализировать категории классификации межрегионального анализа.

Для повышения эффективности сравнительного межрегионального анализа мы классифицировали регионы по трем следующим категориям:

- ♦ регионы с высоким уровнем финансовой доступности: индекс $\geq 0,5$;
- ♦ регионы со средним уровнем финансовой доступности: $0,2 \leq \text{индекс} < 0,5$;
- ♦ регионы с низким уровнем финансовой доступности: индекс $< 0,2$.

Динамика показателей финансовой инклюзии демонстрирует неоднородность развития регионов Казахстана. Наибольшие значения коэффициентов характерны для городов республиканского значения (Алматы, Астана, Шымкент), что свидетельствует о концентрации финансовых услуг в крупных экономических и финансовых центрах. В то же время ряд областей (например, Туркестанская и Алматинская) демонстрируют низкий уровень финансовой доступности на протяжении всего периода.

Для визуализации различий между регионами Казахстана мы использовали тепловые карты и линейные диаграммы. На рисунке 2 и рисунке 3 представлены тепловые карты и диаграммы индексов финансовой доступности по регионам Казахстана за 2019 и 2024 гг. соответственно.

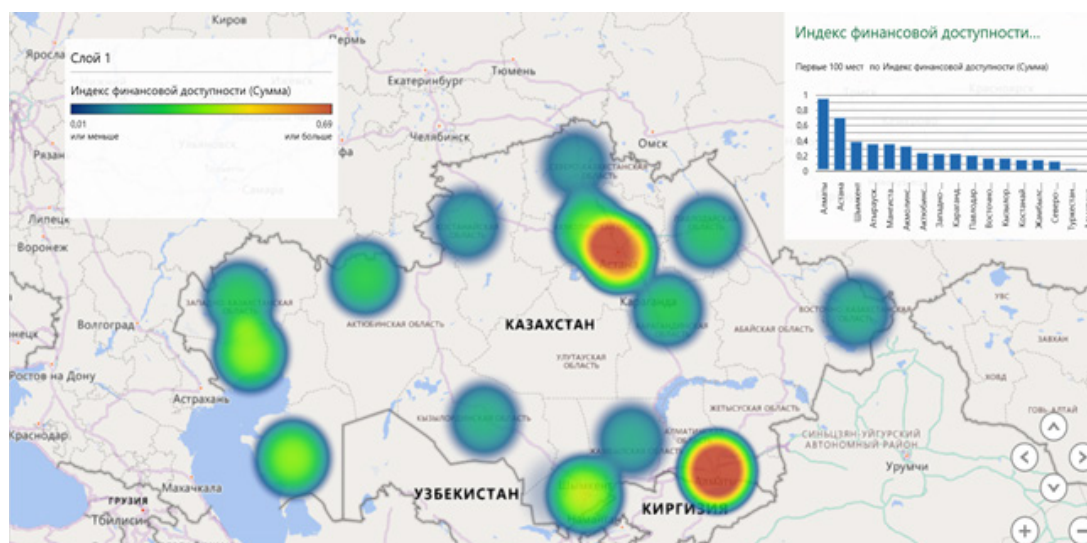

Рисунок 2 – Тепловая карта и двумерная диаграмма индекса финансовой инклюзии в разрезе регионов РК за 2019 г.

Примечание: Составлено авторами по материалам исследования.

Оценка значений индекса финансовой инклюзии (IFI) за 2019 г., представленная на тепловой карте (рисунок 2), выявляет значительные региональные диспропорции в уровне доступности финансовых услуг на территории Казахстана. Большинство территориальных единиц страны характеризуются выраженным дефицитом финансовых сервисов, что отражается в синем цвете регионов на карте.

Города Алматы и Астана выделяются среди остальных территориальных единиц, демонстрируя наибольшие значения индекса финансовой инклюзии, что визуально отображается в красном цвете на тепловой карте.

В то же время четыре региона, окрашенные в желтый цвет, имеют средний уровень индекса IFI, что указывает на промежуточное положение между низким и высоким уровнем доступности финансовых услуг. Эти регионы, хотя и демонстрируют улучшения в сравнении с остальными, все еще сталкиваются с рядом ограничений в области финансовой инклюзии.

Таким образом, данные за 2019 г. подчеркивают значительные различия в уровне финансовой инклюзии между регионами Казахстана. Отдельно необходимо отметить, что Туркестанская и Алматинская области отсутствуют на тепловой карте в связи с очень низкими показателями индекса финансовой доступности.

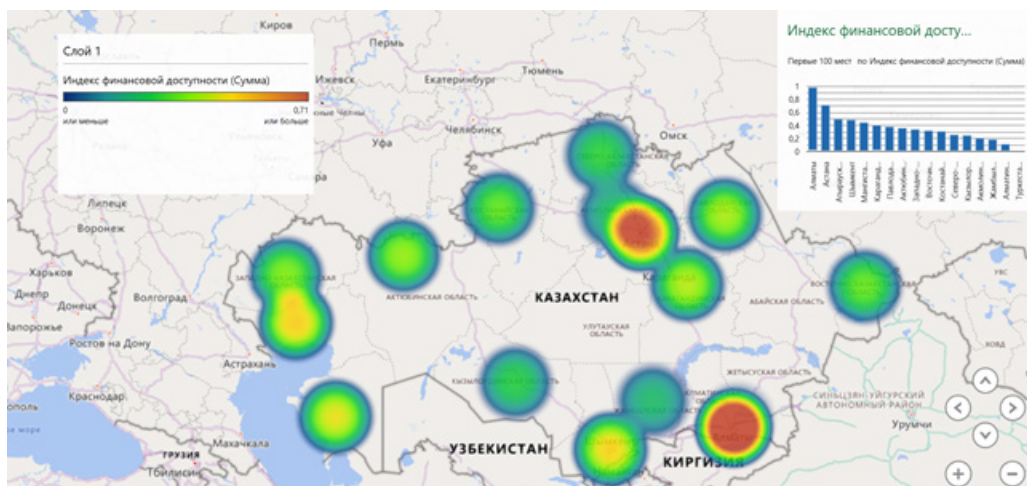

Рисунок 3 – Тепловая карта и двумерная диаграмма индекса финансовой инклюзии в разрезе регионов РК за 2024 г.

Примечание: Составлено авторами по материалам исследования.

Оценка значений индекса финансовой инклюзии (IFI) за 2024 г., представленная на тепловой карте (рисунок 3), демонстрирует значительное улучшение показателя в большинстве территориальных единиц Казахстана по сравнению с 2019 г. Визуально это отражается в изменении цветовой гаммы карты, где в большинстве регионов наблюдается переход от синего оттенка (представляющего низкий уровень инклюзии) к более теплым оттенкам, таким как зеленый и желтый, что указывает на улучшение показателей.

Города Алматы и Астана остаются лидерами по уровню финансовой инклюзии с высоким значением индекса. Значительные улучшения также наблюдаются в западных регионах Казахстана и в г. Шымкенте, где индекс IFI поднялся и цвет на карте изменился на ярко-желтый, что свидетельствует о повышении уровня финансовой доступности. Кроме того, четыре региона перешли из категории с низким уровнем финансовой инклюзии в категорию с средним уровнем, что отражает прогресс в обеспечении доступа к финансовым услугам.

Исключением стали такие регионы с низким уровнем финансовой инклюзии, как Акмолинская и Жамбылская области (сохранение зеленого цвета).

Проведенный нами картографический анализ индекса финансовой инклюзии выявил значительные региональные диспропорции уровня доступности финансовых продуктов и услуг, что обусловило необходимость детализировать исследование динамики изменения индекса финансовой инклюзии по трем выделенным категориям.

К регионам с высоким уровнем финансовой инклюзии отнесены три административные единицы с индексом IFI свыше 0,5:

- ♦ г. Алматы стабильно сохраняет лидерство по уровню финансовой инклюзии (на картах обозначены красным цветом). Показатель в 2024 г. составил 0,986, что является самым высоким значением среди всех регионов. Незначительные колебания показателей (например, снижение в 2021 г. до 0,934) связаны с влиянием макроэкономических факторов, таких как пандемия COVID-19;

♦ по г. Астане (на картах обозначены красным цветом) значения индекса варьируются от 0,717 в 2019 г. до 0,722 в 2024 г., демонстрируя стабильный рост, обусловленный высоким уровнем урбанизации и доходов населения;

Атырауская область показала стабильный рост индекса финансовой инклюзии, достигнув 0,508 в 2024 г. Это обусловлено высокой экономической активностью в нефтегазовом секторе.

К регионам со средним уровнем финансовой доступности ($0,2 \leq IFI < 0,5$) отнесены шесть областей (на карте обозначены желто-зеленым цветом с преобладанием желтого). Средние значения индекса свидетельствуют о постепенном развитии финансовых услуг, но инфраструктура остается недостаточно развитой:

♦ по г. Шымкенту рост индекса финансовой инклюзии с 0,396 в 2019 г. до 0,491 в 2024 г. указывает на позитивную динамику;

♦ Карагандинская область: значения выросли с 0,235 в 2019 г. до 0,408 в 2024 г. благодаря увеличению числа банкоматов, POS-терминалов и количеству платежных карточек в обращении, в то время как объем сбережений и кредитования вырос незначительно;

♦ Мангистауская область: умеренный рост с 0,360 до 0,456 за анализируемый период, что обусловлено инвестициями в инфраструктуру;

♦ Западно-Казахстанская область: значения увеличились с 0,237 в 2019 г. до 0,352 в 2024 г., что связано с улучшением инфраструктуры;

♦ Павлодарская область: увеличение индекса с 0,216 до 0,394 благодаря повышению остатков на счетах населения и росту числа POS-терминалов.

К регионам с низким уровнем финансовой доступности (IFI ниже 0,5) отнесены четыре области (на карте обозначены зеленым цветом). По двум областям – Северо-Казахстанской и Кызылординской индекс финансовой инклюзии к 2024 г. превысил 0,2, что позволяет отнести данные регионы к регионам со средним уровнем финансовой доступности:

♦ Туркестанская область: значения остаются практически нулевыми (0,040 в 2019 г. и 0,000 в 2024 г.), что указывает на отсутствие прогресса;

♦ Алматинская область: низкий индекс (с 0,015 в 2019 г. до 0,122 в 2024 г.), что обусловлено недостатком банкоматов и POS-терминалов;

♦ Северо-Казахстанская область: умеренный рост с 0,134 до 0,269, однако количество платежных карточек в обращении и объем сбережений остались на достаточно низком уровне;

♦ Кызылординская область: небольшое увеличение с 0,174 до 0,254, что отражает медленное развитие финансовых услуг.

Несмотря на рост показателя, эти регионы сталкиваются с существенными барьерами в доступе к финансовым услугам.

Для выявления трендов изменения индекса финансовой инклюзии нами построена графическая диаграмма «Динамика изменения IFI», представленная на рисунке 4.

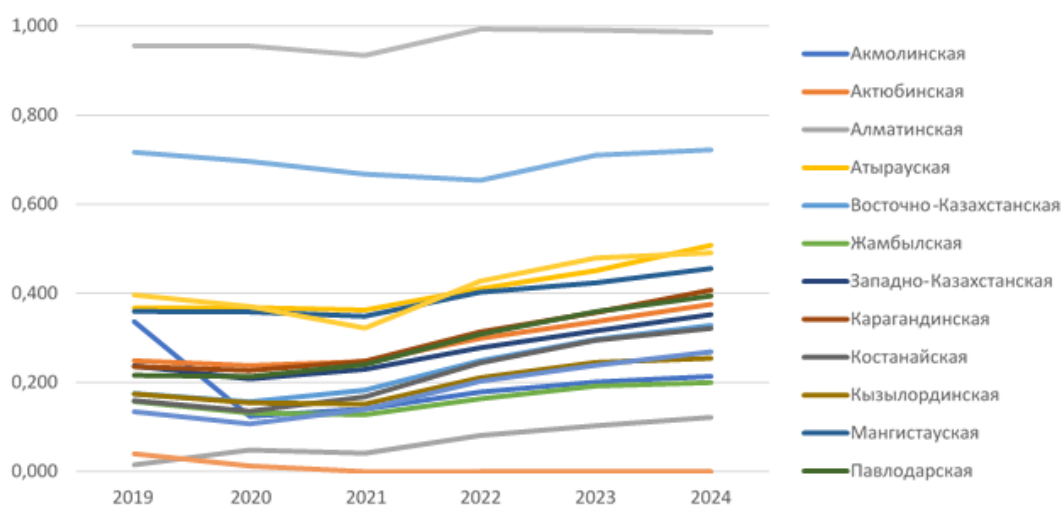

Рисунок 4 – Динамика изменения IFI за 2019–2024 гг.

Примечание: Составлено авторами по материалам исследования.

На представленной диаграмме четко прослеживается общий тренд снижения индекса финансовой инклюзии (IFI) к 2020 г. практически во всех регионах Казахстана. Этот спад связан с совокупностью факторов, среди которых, по нашему мнению, ключевую роль сыграла финансовая изоляция населения, вызванная глобальным кризисом, связанным с пандемией COVID-19. С 2021 г. ситуация начала улучшаться, что обусловлено активным развитием электронных банковских технологий. Мы считаем, что именно внедрение цифровых инструментов, таких как мобильные приложения, интернет-банкинг и бесконтактные платежи, позволило создать условия для роста IFI.

Однако цифровизация финансовых услуг оказала разное влияние на регионы Казахстана. В городах республиканского значения (Алматы, Астана) и экономически развитых регионах (Атырауская и Карагандинская области) цифровизация способствовала улучшению показателей. Однако в сельских и менее развитых регионах (Акмолинская, Жамбылская и Туркестанская области) эффект цифровизации оказался ограниченным.

По результатам проведенного сравнительного анализа индекса финансовой инклюзии можно сделать вывод о значительном различии в уровне доступности финансовых продуктов и услуг для пользователей, проживающих в различных регионах Республики Казахстан.

Нами выявлены ключевые причины этих различий, которые включают:

- ♦ различия в уровне экономического развития и структурных особенностях регионов. Более высокие уровни доходов и занятости способствуют большей вовлеченности в финансовую систему. Например, регионы с развитой промышленностью и добывающими отраслями (Атырауская, Карагандинская области) демонстрируют более высокий индекс. Кроме того, значительное влияние оказывает ориентированность банков на определенные категории потребителей финансовых услуг с высоким уровнем доходов. В то время как потребности других слоев населения (с низкими доходами) не учитываются при разработке финансовых продуктов, что и объясняет низкий уровень финансовой инклюзии в ряде регионов;

- ♦ концентрация финансовых услуг в крупных городах и их слабая доступность в сельской местности. В некоторых регионах наблюдается недостаток банковских отделений, терминалов и других элементов финансовой инфраструктуры. Например, Туркестанская область, которая в течение всех исследованных периодов демонстрировала нулевой индекс финансовой доступности, является примером региона, где серьезные проблемы с обеспечением населения финансовыми услугами остаются нерешенными. В других регионах, таких как Алматинская и Жамбылская области, показатели также остаются ниже, что свидетельствует о проблемах с развитием инфраструктуры, которая способствует большей вовлеченности населения в финансовую систему страны. В крупных городах Казахстана, таких как Алматы, Астана и Шымкент, наличие развитой инфраструктуры, многочисленных банковских отделений и устройств для электронных платежей полностью обеспечивает потребности населения в финансовых услугах, что подтверждается стабильным высоким значением индекса финансовой инклюзии (IFI);

- ♦ низкий уровень цифровой грамотности. В регионах с низким уровнем образования и осведомленности населения о финансовых продуктах доступ к финансовым услугам ограничен;

- ♦ низкий уровень цифровой доступности. Несмотря на развитие интернет-банкинга, в экономически слабо развитых регионах низкий уровень проникновения Интернета и слабое освоение цифровых услуг затрудняют финансовую инклюзию.

Для сокращения региональных диспропорций и повышения уровня финансовой инклюзии мы предлагаем ряд рекомендаций:

- ♦ увеличение инвестиций в инфраструктуру сельских регионов;
- ♦ расширение доступа к Интернету и цифровым сервисам;
- ♦ реализация программ по повышению финансовой грамотности.

Этот аспект должен быть неотъемлемой частью политики по продвижению финансовой инклюзии, поскольку увеличение доступности финансовых продуктов и услуг без должного уровня финансовой грамотности может привести к серьезным негативным последствиям, что подтверждает ряд исследований [14]. Без надлежащих знаний и навыков в области финансов расширение доступа к кредитным инструментам может спровоцировать неосознанное принятие финансовых решений, что, в свою очередь, повышает риск возникновения долговых нагрузок, нарушения финансовой дисциплины и усиления экономической уязвимости. Таким об-

разом, повышение финансовой инклюзии должно сопровождаться инициативами по обучению финансовой грамотности населения, в частности в области финансовых рисков.

Развитие цифровых технологий и мобильных приложений для упрощения доступа к финансовым услугам. Как демонстрируют результаты ряда исследований, между развитием финансовых технологий и уровнем доходов населения существует значительная взаимосвязь [15]. Финансовые технологии могут существенно улучшить доступ к финансовым услугам для различных слоев населения, включая низкодходные группы. В этом контексте финансовая инклюзия представляет собой важнейший механизм, через который финтех способствует снижению социального и экономического неравенства.

Одним из эффективных вариантов решения проблемы финансовой инклюзии является использование возможностей искусственного интеллекта – пилотный проект, реализуемый в рамках Концепции развития Open API и Open Banking в Республике Казахстан на 2023–2025 гг. На текущем этапе реализованы начальные стадии проекта по предоставлению заинтересованным финансовым организациям открытого доступа к данным клиентам, который успешно протестирован. Однако наиболее значимые результаты от внедрения данного проекта ожидаются на последующих этапах. Создание цифровой финансовой системы, способной на основе анализа данных о клиенте сгенерировать персонализированные финансовые услуги и продукты, которые полностью удовлетворяют потребности клиентов. Подобное решение позволит раскрыть третий аспект финансовой инклюзии – качество предоставляемых продуктов и услуг, который не рассматривался в данном исследовании в связи отсутствием необходимых статистических данных. Такой подход меняет традиционную парадигму взаимодействия: вместо диктата условий со стороны финансовых учреждений центральное место занимают возможности и запросы клиента. Таким образом, инновационный подход в виде внедрения искусственного интеллекта открывает новые горизонты для формирования инклюзивной финансовой системы, способной гибко реагировать на динамичные изменения потребностей общества [16].

Подводя итоги, можно сделать следующие выводы: для сокращения региональных диспропорций и повышения уровня финансовой инклюзии необходимо комплексное взаимодействие государственных органов, финансовых институтов и образовательных учреждений.

Заключение

В рамках исследования авторами был проведен многоаспектный сравнительный анализ финансовой инклюзии в Казахстане в разрезе регионов. Были получены определенные результаты, значительно расширяющие понимание проблемы финансовой инклюзии в республике. Полученные результаты демонстрируют ярко выраженную территориальную дифференциацию, что указывает на необходимость принятия целевых мер по развитию инфраструктуры для обеспечения равного доступа населения к финансовым услугам. Несмотря на общий положительный тренд по индексу финансовой инклюзии в последние годы, были выявлены значительные различия между экономически сильно и слабо развитыми регионами.

Для сглаживания данных диспропорций авторами предложены конкретные рекомендации с целью повышения уровня финансовой инклюзии в регионах с низким и средним уровнем финансовой доступности. Практическое применение результатов проведенного исследования имеет широкий спектр, включая акцент на проблему региональных диспропорций в развитии инклюзивной финансовой системы, а также совершенствование методологии оценки финансовой инклюзии, применяемой соответствующими финансовыми институтами. Особое значение имеет возможность использования полученных результатов для создания условий, способствующих развитию финансовой инклюзии в Казахстане.

Мы считаем, что в Казахстане существует значительный потенциал для улучшения финансовой инклюзии, который может быть реализован через комплексный подход, включающий модернизацию инфраструктуры, дальнейшую цифровизацию финансовых услуг, а также образовательные инициативы. Устранение региональных диспропорций в финансовой доступности окажет значительное влияние на устойчивое развитие экономики, снижение уровня бедности и повышение качества жизни граждан.

Представленные в исследовании рекомендации могут быть реализованы при поддержке следующих механизмов.

Государственная политика в области развития финансового сектора. Национальный банк Республики Казахстан и Агентство по регулированию и развитию финансового рынка – разработка и внедрение нормативных актов, стимулирующих развитие цифровых финансовых сервисов, также дальнейшее развитие Open Banking и Open API. На уровне местных органов власти – локальное внедрение программ по повышению финансовой грамотности.

Расширение инвестиции в финансовую инфраструктуру, в частности внедрение государственных программ по развитию сельской инфраструктуры – расширение сети банковских отделений, банкоматов и цифровых сервисов в малонаселенных районах.

Повышение уровня финансовой грамотности. Министерство науки и высшего образования и Министерство просвещения – включение курсов по финансовой грамотности в образовательные программы школ и высших учебных заведений, создание обучающих платформ, курсов и мобильных приложений по финансовой грамотности (более интенсивное развитие платформы fingramota.kz)

Развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта. Финансовые институты – разработка мобильных приложений и AI-решений для адаптации финансовых услуг под индивидуальные запросы клиентов.

Таким образом, реализация предложенных мер требует скоординированных действий различных институтов и отраслей. Инвестиции в цифровую инфраструктуру, развитие финтехрешений и повышение финансовой грамотности населения позволят не только сократить региональные диспропорции, но и создать инклюзивную финансовую систему, ориентированную на потребности всех групп населения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Zhang Z., Song J., Shu T., Zhao T. Changes in rural financial exclusion's supply and demand factors from the perspective of digital inclusive financial policies // *Cogent Economics & Finance*. 2024. Vol. 12. No. 1. P. 1–24
- 2 Financial inclusion. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed: 15.10.2024)
- 3 Atkinson A., Messy F. Promoting Financial Inclusion through Financial Education: OECD/INFE Evidence, Policies and Practice // *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private*. 2013. Pensions No. 34.
- 4 Leyshon A., Thrift N. Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States // *Transactions of the Institute of British Geographers*. 1995. Vol. 20. No. 3. P. 312–341. URL: <https://www.jstor.org/stable/622654>
- 5 Collard S., Kempson E., Whyley C. Tackling financial exclusion // The Policy Press. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/242463026_Tackling_financial_exclusion
- 6 Launch of the G20 Basic Set of Financial Inclusion Indicators. The Global Partnership for Financial Inclusion. URL: <https://www.gpfi.org/featured/launch-g20-basic-set-financial-inclusion-indicators>
- 7 Sarma M. Index of Financial Inclusion. Indian Council of research on International Economic Relation // Working Paper. 2008. No. 215. URL: https://www.icrier.org/pdf/Working_Paper_215.pdf
- 8 Ghosh C., Chaudhury R. Ranking of countries based on multi-dimensional financial inclusion index: A global perspective // *International Journal of Finance & Economics*. 2024. No. 29. P. 1345–1377.
- 9 Bozkurt I., Karakuş R. Provincial Financial Inclusion in Turkey: Measurement and Its Spatial Determinants // *EGE ACADEMIC REVIEW*. 2020. No. 2. P. 101–124.
- 10 Подиновский В. Идеи и методы теории важности критериев // *Наука*. – 2019.
- 11 Elouaourti Z., Ezzahid E. Factors of regional financial inclusion in Morocco // *Regional Science Policy & Practice*. 2022, pp. 1–37.
- 12 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/184901/> (дата обращения: 15.10.2024)

- 13 Национальный банк Республики Казахстан. URL: <https://www.nationalbank.kz/> (дата обращения: 15.10.2024)
- 14 Yue P., Korkmaz A., Yin Z., Zhou H. The rise of digital finance: Financial inclusion or debt trap? // Finance Research Letters. 2022. Volume 47. Part A. P. 1–8.
- 15 Demir A., Pesqué-Cela V., Altunbas Y., Murinde V. Fintech, financial inclusion and income inequality: a quantile regression approach // The European Journal of Finance. 2022. Vol. 28. No. 1. P. 86–107.
- 16 Концепция развития Open API и Open Banking в Республике Казахстан на 2023–2025 годы. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/documents/details/417488?lang=ru> (дата обращения: 15.10.2024)

REFERENCES

- 1 Zhang Z., Song J., Shu T., Zhao T. (2024) Changes in rural financial exclusion's supply and demand factors from the perspective of digital inclusive financial policies // Cogent Economics & Finance. Vol. 12. No. 1. P. 1–24. (In English).
- 2 Financial inclusion. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/overview> (accessed: 15.10.2024). (In English).
- 3 Atkinson A., Messy F. (2013) Promoting Financial Inclusion through Financial Education: OECD/INFE Evidence, Policies and Practice // OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private. Pensions No. 34. (In English).
- 4 Leyshon A., Thrift N. (1995) Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States // Transactions of the Institute of British Geographers. Vol. 20. No. 3. P. 312–341. URL: <https://www.jstor.org/stable/622654>. (In English).
- 5 Collard S., Kempson E., Whyley C. Tackling financial exclusion // The Policy Press. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/242463026_Tackling_financial_exclusion. (In English).
- 6 Launch of the G20 Basic Set of Financial Inclusion Indicators. The Global Partnership for Financial Inclusion. URL: <https://www.gpfi.org/featured/launch-g20-basic-set-financial-inclusion-indicators>. (In English).
- 7 Sarma M. (2008) Index of Financial Inclusion. Indian Council of research on International Economic Relation // Working Paper. No. 215. URL: https://www.icrier.org/pdf/Working_Paper_215.pdf. (In English).
- 8 Ghosh C., Chaudhury R. (2024) Ranking of countries based on multi-dimensional financial inclusion index: A global perspective // International Journal of Finance & Economics. No. 29. P. 1345–1377. (In English).
- 9 Bozkurt I., Karakuş R. (2020) Provincial Financial Inclusion in Turkey: Measurement and Its Spatial Determinants // EGE ACADEMIC REVIEW. No. 2. P. 101–124. (In English).
- 10 Podinovskij V. (2019) Idei i metody teorii vazhnosti kriteriev // Nauka. (In Russian).
- 11 Elouaourti Z., Ezzahid E. (2022) Factors of regional financial inclusion in Morocco // Regional Science Policy & Practice, pp. 1–37. (In English).
- 12 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/184901/> (data obrashhenija: 15.10.2024). (In Russian).
- 13 Nacional'nyj bank Respubliki Kazakhstan. URL: <https://www.nationalbank.kz/> (data obrashhenija: 15.10.2024). (In Russian).
- 14 Yue P., Korkmaz A., Yin Z., Zhou H. (2022) The rise of digital finance: Financial inclusion or debt trap? // Finance Research Letters. Volume 47. Part A. P. 1–8. (In English).
- 15 Demir A., Pesqué-Cela V., Altunbas Y., Murinde V. (2022) Fintech, financial inclusion and income inequality: a quantile regression approach // The European Journal of Finance. Vol. 28. No. 1. P. 86–107. (In English).
- 16 Koncepcija razvitija Open API i Open Banking v Respublike Kazakhstan na 2023–2025 gody. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/documents/details/417488?lang=ru> (data obrashhenija: 15.10.2024). (In Russian).

БАЙГУНАКОВА А.С.,^{*1}

Э.Ғ.М., докторант.

*e-mail: aliyabaigunakova@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-2967-4890

МАРГАЦКАЯ Г.С.,¹

Э.Ғ.К., профессор.

e-mail: g.margatskaya@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2392-3030

МАРГАЦКИЙ Р.В.,¹

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: r.margatskiy@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6289-8264

ШТИЛЕР М.В.,²

Э.Ғ.Д., профессор.

e-mail: stilmarmax@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7715-0654

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Санкт-Петербург мемлекеттік

экономикалық университеті,

Санкт-Петербург қ., Ресей

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ИНКЛЮЗИЯ

Андатпа

Қаржылық инклюзия – бұл халықтың осал топтары мен ауылдық шалғай аймақтарды қоса алғанда, қоғамның барлық топтары үшін қаржылық қызметтер мен өнімдердің қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған тұжырымдама. Бұл процесс кедейлікті азайту, өмір сүру сапасын жақсарту және тұрақты экономикалық өсуді ынталандыру үшін стратегиялық маңызға ие. Бұл тақырыптың өзектілігі қаржы ұйымдарының клиенттердің әртүрлі санаттарына қаржылық қызмет көрсету мүмкіндіктерін кеңейту бөлігіндегі айтарлықтай жетістіктеріне қарамастан сақталады. Бұл процесте цифрлық технологиялар маңызды рөл атқарады, соның арқасында қаржылық қызметтерге қол жетімділік жан-жақты және ыңғайлы болды. Мақалада қаржылық инклюзияның негізгі аспектілері, қаржылық инклюзия деңгейін бағалаудың әдіснамалық негіздері қарастырылады, сондай-ақ Қазақстан өңірлерінде қаржылық өнімдер мен қызметтердің қолжетімділігіне талдау жүргізіледі. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты аумақтық бірліктердің қаржылық инклюзия деңгейіндегі айырмашылықтарды неғұрлым егжей-тегжейлі зерделеу үшін Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі қаржылық қолжетімділік деңгейін сандық бағалау болып табылады. Әдістеме-зерттеуде Қазақстан Ұлттық Банкінің, Ұлттық статистика бюросының деректері пайдаланылды. Статистикалық талдау әдістері, өлшенген мәндер мен деректерді қалыпқа келтіру тәсілін қоса алғанда, көрсеткіштердің сандық талдауы, сондай-ақ қаржылық қызметтердің географиялық қолжетімділігін картографиялық талдау (жылу карталары) қолданылды. Алынған нәтижелер өңірлердегі қаржы өнімдерінің қолжетімділігіне әсер ететін факторларды анықтауға және аумақтық диспропорцияларды төмендету бойынша ұсынымдар ұсынуға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: қаржылық инклюзия, Қазақстан өңірлері, қаржылық қызметтерге қолжетімділік, қаржылық сауаттылық, цифрлық қызметтер, қаржылық оқшаулау.

BAIGUNAKOVA A.S.,*¹

m.e.s., PhD student.

*e-mail: aliyabaigunakova@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-2967-4890

MARGATSKAYA G.S.,¹

c.e.s., professor.

e-mail: g.margatskaya@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2392-3030

MARGATSKIY R.V.,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: r.margatskiy@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-6289-8264

SHTILLER M.V.,²

d.e.s., professor.

e-mail: stilmarmax@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7715-0654

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²St. Petersburg State University of Economics,

St. Petersburg, Russia

FINANCIAL INCLUSION IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract

Financial inclusion is a concept aimed at ensuring the accessibility of financial services and products to all segments of society, including vulnerable segments of population and rural remote areas. This process is of strategic importance for reducing poverty, improving quality of life and stimulating sustainable economic growth. The relevance of this topic remains despite the significant successes of financial organizations in terms of expanding their capabilities to provide financial services to various categories of clients. Digital technologies play a significant role in this process, thanks to which access to financial services has become more universal and convenient. The article discusses the key aspects of financial inclusion, the methodological basis for assessing the level of financial inclusion, and also analyzes the availability of financial products and services in the regions of Kazakhstan. The main goal of this study is to quantitatively assess the level of financial inclusion in different regions of Kazakhstan for a more detailed study of differences in the level of financial inclusion of territorial units. The study has used data from the National Bank of Kazakhstan and the Bureau of National Statistics. Methods of statistical analysis, quantitative analysis of indicators, including the approach of weighted values and data normalization, as well as cartographic analysis of the geographical accessibility of financial services (heat maps) were used. The results obtained make it possible to identify factors affecting the availability of financial products in the regions and offer recommendations for reducing territorial imbalances.

Key words: financial inclusion, regions, financial services, financial literacy, assessment, digital services, financial exclusion.

Дата поступления статьи в редакцию: 01.01.2025

МРНТИ 06.61.33
УДК 332.12
JEL R58

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-418-431>

БЕЛЬГИБАЕВ А.А.,*¹

докторант.

*e-mail: belgibaev.92@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1844-0445

ПРАЛИЕВА С.Ж.,²

к.э.н., доцент.

e-mail: s.praliyeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7894-400X

ЕПАНЧИНЦЕВА С.Э.,³

PhD, ассистент профессора.

e-mail: kizza.08@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9954-0458

МУХАМЕДИЕВА Г.М.,¹

PhD, ст. преподаватель.

e-mail: murat_gulzada@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-1617-7488

¹Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы Казахстан

²Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан

³Алматинский технологический

университет,

г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕРАВЕНСТВА В УРОВНЯХ ИНВЕСТИЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Научные исследования неравенства и диспропорции в уровнях инвестиционного развития регионов занимают особое место в экономической науке Казахстана. Без решения проблемы активизации инвестиционной деятельности, привлечения инвестиций невозможно обеспечить экономический рост и устойчивое развитие как в каждом территориальном образовании, так и в целом по стране. Гипотеза научного исследования исходит из предположения о том, что между регионами Казахстана по причине влияния объективных и субъективных факторов наблюдаются существенные различия по уровню инвестиционного развития. Цель научного исследования – обосновать факторы, влияющие на формирование межрегиональных различий, определить глубину диспропорции между уровнями инвестиционного развития регионов и обосновать необходимость проведения дифференцированной региональной инвестиционной политики. На основе данных бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан проанализированы экономические показатели, характеризующие динамику инвестиций в основной капитал в разрезе регионов и рассчитаны показатели, необходимые для выявления глубины межрегиональных различий. Результаты научных исследований могут быть использованы органами государственного и местного управления при разработке комплексных программ развития регионов, при прогнозировании темпов экономического роста с учетом вклада каждого территориального образования.

Ключевые слова: инвестиционное развитие, неравенство, диспропорции, территория, регион, неравенство, экономический рост.

Введение

В больших по признаку территориальной протяженности странах четко прослеживается неравномерность в уровнях инвестиционного развития между регионами. Социально-экономи-

ческая ситуация в лидирующих регионах коренным образом отличается, так как здесь созданы условия для устойчивого развития. В то же время отсталые в экономическом отношении регионы в силу недостаточной инвестиционной привлекательности нуждаются в государственной поддержке. Причинами такого положения дел является то обстоятельство, что более привлекательные в инвестиционном отношении регионы имеют больше возможностей для привлечения инвестиций. Между инвестиционной привлекательностью и инвестиционным развитием наблюдается тесная взаимосвязь.

В Концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 г., утвержденной 15 июля 2022 г., отмечается, что одной из структурных проблем является недиверсифицированная структура инвестиций в основной капитал и ПИИ в разрезе отраслей и регионов. Иными словами, необходимы системные меры по дальнейшему раскрытию инвестиционного потенциала экономики с учетом отраслевой и региональной специфики [1].

Не будет преувеличением утверждать, что инвестиционное развитие предопределяет темпы экономического роста, социально-экономическую ситуацию в территориальных образованиях, конкурентоспособность региональной экономики и влияет на качество жизни населения.

При нехватке инвестиционных ресурсов достижение целей устойчивого развития становится проблематичным. Для реализации региональных программ развития нужны прежде всего инвестиции.

Инвестиции в основной капитал в расчете на душу населения можно рассматривать как многогранный важный показатель, характеризующий, с одной стороны, потенциальные возможности реализации социально значимых проектов по модернизации, внедрению инновационных технологий, созданию комфортной среды. С другой стороны, как раз по значению исследуемого показателя можно сделать соответствующие выводы о степени межрегиональных различий по уровню инвестиционного развития и об результативности деятельности органов государственного и местного управления по реализации региональной инвестиционной политики.

В результате научных исследований установлено, что существуют диспропорции между уровнями инвестиционного развития регионов, что чревато негативными последствиями в виде активизации миграционных процессов, возникновения конфликтных ситуаций, угроз экономической безопасности и сохранения целостности государства. При переходе от административно-плановой экономики к рыночной системе хозяйствования диспропорции между уровнями инвестиционного развития регионов не уменьшились, а, наоборот, заметно увеличились.

При проведении научных исследований и написании статьи были поставлены следующие задачи:

- ♦ исследовать проблему неравенства и обосновать факторы, обусловившие дифференциацию уровней инвестиционного развития регионов Казахстана;
- ♦ разработать алгоритм диагностики неравенства в уровнях инвестиционного развития регионов;
- ♦ рассчитать показатели, характеризующие глубину неравенства в уровнях инвестиционного развития регионов Казахстана;
- ♦ обосновать необходимость проведения дифференцированной региональной инвестиционной политики.

Объектом исследования являются регионы Республики Казахстан.

Предметом исследования являются экономические отношения, складывающиеся в процессе неравномерного инвестиционного развития регионов Казахстана.

Научная новизна и практическая значимость исследования заключаются не только в определении факторов дифференциации регионов, но и в выявлении социально-экономических последствий неравенства, а также в ранжировании регионов по уровню инвестиционного развития и на основе алгоритма диагностики расчете коэффициентов дифференциации и их интерпретации с тем, чтобы принимать грамотные управленческие решения, направленные на разработку дифференцированной региональной инвестиционной политики.

Материалы и методы

При проведении научных исследований были использованы в комплексе методы теоретического и эмпирического уровней познания. Так, методами научной абстракции, дедукции и индукции обоснованы факторы дифференциации уровней инвестиционного развития регионов. Сравнительный метод позволил выявить усиление межрегиональных различий в связи с переходом от административно-плановой экономики к рыночной системе хозяйствования.

На основе метода анализа и синтеза разработан алгоритм диагностики неравенства в уровнях инвестиционного развития регионов, который наглядно показывает логическую последовательность проведения научных исследований.

Для определения степени неравенства в уровнях инвестиционного развития, при расчете средних величин был применен экономико-статистический метод. В качестве информационной базы научного исследования были взяты статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК.

Для расчетов использованы следующие показатели: объем инвестиций в основной капитал и численность населения. Все исходные данные за период с 2008 по 2023 гг. были занесены в статистические таблицы, дополнительно произведены расчеты для определения показателя «объем инвестиций в основной капитал на душу населения».

Затем на основе статистических данных с использованием пакета «Анализ данных» в программе Excel вычислены следующие коэффициенты дифференциации по показателю «инвестиции в основной капитал на душу населения»: среднее значение, минимальное значение (min), максимальное значение (max), размах вариации (max-min), соотношение (max/min), стандартное отклонение и коэффициент вариации.

Применение перечисленных методов позволило достичь цели научного исследования – обосновать факторы дифференциации, определить степень диспропорции между уровнями инвестиционного развития регионов и затем на основе полученных результатов предлагать меры дифференцированной региональной инвестиционной политики.

Результаты и обсуждение

Для того чтобы с научной точки зрения изучить проблему неравенства в инвестиционном развитии регионов, в первую очередь необходимо понять, по каким причинам сформировались диспропорции, какие факторы обусловили их появление, а также каковы социально-экономические последствия неравенства и каким образом государство может воздействовать на процессы выравнивания уровней инвестиционного развития регионов.

Как отмечают Н.Е. Бондаренко, Р.В. Губарев, проблема неравенства с каждым годом становится все более актуальной и находится в центре внимания ученых, экономистов и политических деятелей, а международные организации продолжают высказывать свою обеспокоенность высоким уровнем социально-экономического неравенства регионов и его негативными последствиями для экономического роста и развития человеческого потенциала [2].

Не будет преувеличением утверждать, что проблема выравнивания уровней инвестиционного развития регионов является приоритетной задачей органов государственного и местного управления. Неравномерное распределение инвестиций сопровождается дальнейшим углублением диспропорций по важнейшим экономическим и социальным параметрам [3].

Между тем усиление неравномерности может поставить под угрозу как целостность, так и безопасность страны. Требуется участие государства в процессе регулирования территориального развития, чтобы предотвратить негативные последствия неравномерности [4].

Своевременное решение проблемы неравенства в уровне инвестиционного развития способствует повышению качества жизни населения независимо от места проживания за счет строительства объектов производственной и социальной инфраструктуры, обеспечения равной доступности к услугам, создания новых рабочих мест, роста доходов населения.

Следует отметить, что между неравномерностью экономического развития и темпами экономического роста, между инвестиционной активностью и долей налоговых поступлений в регионах существует определенная связь [5, 6].

При изучении вопроса дифференциации регионов по уровню инвестиционного развития необходимо обратить внимание на два основополагающих момента. Во-первых, неравномерность распределения инвестиций является одним из факторов неравномерного экономического развития регионов. Во-вторых, привлечение инвестиций способствует выравниванию межрегиональных различий [7, 8].

Результаты проведенного экономического анализа показали, что диспропорции в уровнях инвестиционного и социально-экономического развития регионов существуют не только в Казахстане, но и в других странах [9, 10, 11].

При переходе от административно-плановой экономики к рыночной системе проблема дифференциации уровней социально-экономического развития регионов еще более усугубилась, межрегиональные различия усилились [12, 13].

Таблица 1 – Факторы дифференциации регионов по уровню инвестиционного развития

Факторы дифференциации	Обоснование
Природно-климатические условия	Регионы, расположенные в более благоприятной природно-климатической зоне, ближе расположенные к крупным мегаполисам и, соответственно, к рынкам сбыта, несомненно, находятся в более выигрышном положении.
Последствия перехода от административно-плановой экономики к рыночной системе хозяйствования, которые до сих пор оказывают влияние на дифференциацию регионов	При переходе к рынку из-за разрыва хозяйственных связей, неконкурентоспособности продукции, отсутствия государственной поддержки, необходимости адаптироваться к рыночным условиям многие предприятия перестали функционировать. Особенно сильно пострадал аграрный сектор, из которого начался отток трудовых ресурсов и капитала. Крупные колхозы и совхозы были ликвидированы.
Сложившаяся схема специализации и размещения производительных сил на территории Казахстана	Сложившаяся схема специализации и размещения производительных сил не отличается оптимальностью. При рыночной экономике заметно увеличился разрыв в уровне инвестиционного развития регионов и в уровне жизни людей, проживающих в том или ином регионе.
Сложившийся инвестиционный потенциал	Сложившийся инвестиционный потенциал региона непосредственно влияет на его инвестиционную привлекательность. Наличие запасов природных ресурсов, профессионально подготовленных кадров, объектов производственной и социальной инфраструктуры, транспортная доступность, близость рынка сбыта придают конкретному региону конкурентные преимущества и учитываются инвесторами при принятии инвестиционного решения.
Государственная инвестиционная политика	Государство может воздействовать на инвестиционный процесс, оказывать финансовую поддержку депрессивным, отсталым регионам, способствовать решению проблемы занятости и безработицы. При грамотно сформулированной стратегии развития, применении прямых и косвенных методов регулирования возможно выравнивание уровней развития регионов.
Примечание: Составлено авторами.	

В таблице 1 перечислены пять факторов, которые расположены в логической последовательности с учетом степени влияния на уровень инвестиционного развития. Первый и весьма значимый фактор – природно-климатические условия регионов.

Второй по значимости фактор – переход от административно-плановой экономики к рыночной системе хозяйствования. В этот период формировались элементы рыночной системы, что вызывало необходимость изучать спрос и предложение, адаптации к новым требованиям, перестройки хозяйственного механизма.

При административно-плановой экономике государство стремилось решать социальные проблемы граждан, создавало рабочие места во всех регионах, обеспечивало жильем. После распада СССР активизировались миграционные процессы из сельской местности в города и зарубежные страны.

Последствия влияния третьего фактора выражались в том, что регионы, обладающие сырьевыми ресурсами, имели стабильные доходы, что способствовало повышению качества жизни проживающих там казахстанцев. В то же время отдаленные сельские районы, напротив, из-за массы нерешенных проблем постепенно деградировали.

Как правило, регионы с развитым инвестиционным потенциалом обладают конкурентными преимуществами и успешно привлекают инвестиции, так как здесь сформировались более привлекательные условия для инвестирования.

Государственная инвестиционная политика непосредственно может влиять на уровень дифференциации регионов. За счет выделения финансовых ресурсов из республиканского бюджета, реализации проектов государственно-частного партнерства, разработки мер по повышению инвестиционной привлекательности регионов государство содействует росту инвестиционной активности, соблюдению баланса региональных интересов и воздействует на социально-экономическую ситуацию в стране.

Следует отметить, что сложившаяся дифференциация регионов по уровню инвестиционного развития – процесс длительный, охватывающий значительный период времени.

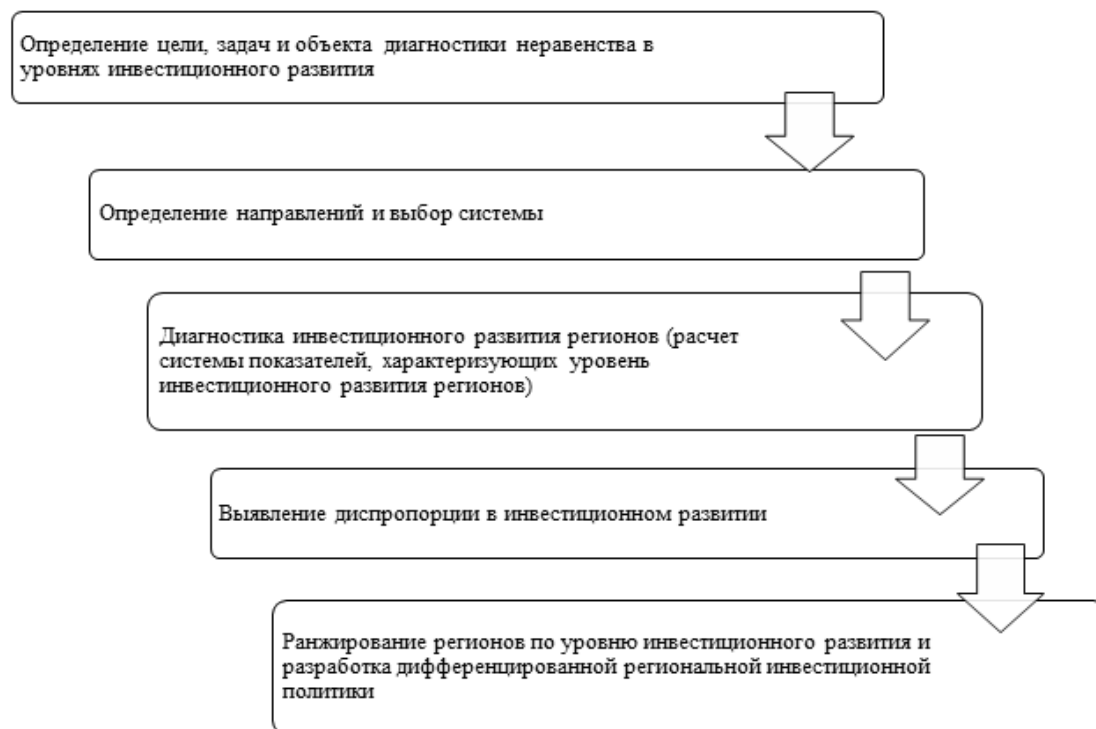

Рисунок 1 – Алгоритм диагностики неравенства в уровнях инвестиционного развития регионов

Примечание: Составлено авторами на основе источника [14].

На рисунке 1 представлен алгоритм диагностики неравенства и диспропорций в уровнях инвестиционного развития регионов. Все выделенные этапы диагностики расположены в логической последовательности, тесно взаимосвязаны и дают возможность с позиций системного

подхода провести научные исследования. Каждый этап базируется на результатах исследований, полученных на предыдущем этапе, что подчеркивает сложность изучаемой проблемы.

Алгоритм, представленный в виде блок-схемы, показывает наглядно четкую последовательность действий исполнителей по выявлению неравенства в уровнях инвестиционного развития территориальных образований, ранжированию регионов и разработке дифференцированной инвестиционной региональной политики.

Только соблюдение последовательности выполнения научно-исследовательских работ позволяет детально, скрупулезно провести диагностику и затем на основе полученных результатов ранжировать регионы с целью разрабатывать дифференцированную инвестиционную политику.

Прежде чем приступить к диагностике степени неравенства и диспропорции, были отобраны статистические показатели по объему инвестиций в основной капитал, численности населения и рассчитаны дополнительные показатели – инвестиции в основной капитал в расчете на душу населения.

Так как диспропорции и неоднородность инвестиционного развития регионов складывались в течение длительного периода, для сравнительного анализа собраны и обработаны статистические данные за продолжительный отрезок времени, чтобы четко выявить закономерности и тенденции поступательного развития территориальных образований.

Таблица 2 – Показатели инвестиции в основной капитал и численности населения по регионам Казахстана (данные за 2023 г.)

Регионы Казахстана	Инвестиции в основной капитал, млн тенге	Численность населения (на конец года), человек	Инвестиции в основной капитал в расчете на душу населения, млн тенге
Республика Казахстан	17 649 312	20 033 842	0,88
Абайская	527 391	607 589	0,87
Акмолинская	613 526	787 976	0,78
Актюбинская	1 025 762	939 405	1,09
Алматинская	737 743	153 1167	0,48
Атырауская	2 934 834	704 074	4,17
Западно-Казахстанская	675 203	693 261	0,97
Жамбылская	536 595	1 222 593	0,44
Жетысуская	356 717	697 987	0,51
Карагандинская	876522	1 135 351	0,77
Костанайская	561 627	829 984	0,68
Кызылординская	513 731	841 929	0,61
Мангистауская	1 102 172	786 837	1,40
Павлодарская	797 475	753 933	1,06
Северо-Казахстанская	443 684	530 089	0,84
Туркестанская	948 810	2 142 172	0,44
Улытауская	228 962	221 582	1,03
Восточно- Казахстанская	648 604	727 053	0,89
г. Астана	1 655 032	1 430 117	1,16
г. Алматы	1 803 183	2 228 677	0,81
г. Шымкент	661 740	1 222 066	0,54
Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, [15].			

В качестве объектов исследования в 2023 г. были выбраны 17 областей Казахстана (Абайская, Акмолинская, Актюбинская, Алматинская, Атырауская, Западно-Казахстанская, Жамбылская, Жетysуская, Карагандинская, Костанайская, Кызылординская, Мангистауская, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Туркестанская, Улытауская, Восточно-Казахстанская области и три города республиканского значения: Астана, Алматы, Шымкент).

Как видно из данных таблицы 2, показатели объема инвестиций в основной капитал и численности населения в разрезе регионов заметно различаются. Так, объем инвестиций в Атырауской области превосходит аналогичный показатель Улытауской области в 12,8 раза. В г. Алматы проживало в 2023 г. 2 228 677 человек, что превышало численность населения Улытауской области в 10 раз.

При расчете показателя «инвестиции в основной капитал на душу населения» наблюдаются существенные межрегиональные различия. Для сравнения, в Атырауской области на душу населения приходилось 4,17 млн тенге инвестиций в основной капитал. В то же самое время в Жамбылской области значение аналогичного показателя соответственно составляло 0,44 млн тенге.

При разработке и заполнении таблиц по годам учитывалось то обстоятельство, что в течение анализируемого периода имели место изменения в административно-территориальном устройстве Казахстана. Все расчеты проводились по статистическим данным определенного года, было заполнено семь таблиц с исходными данными и расчетными показателями за 2008, 2010, 2015, 2020, 2021, 2022 и 2023 гг.

В таблице 3 приведены исходные данные для анализа за 2008 г., которые характеризуют статистические данные на начало периода наблюдений и сбора необходимого материала. При сравнении показателей в начале наблюдений за 2008 г. и в конце периода наблюдений за 2023 г. обнаруживаются заметные расхождения.

Таблица 3 – Показатели инвестиций в основной капитал и численности населения по регионам Казахстана (данные за 2008 г.)

Регионы Казахстана	Инвестиции в основной капитал, млн тенге	Численность населения (на конец года), человек	Инвестиции в основной капитал в расчете на душу населения, млн тенге
Республика Казахстан	4210 878	15 776 492	0,27
Акмолинская	142 549	741 897	0,19
Актюбинская	287 212	712 130	0,40
Алматинская	236 717	1 667 143	0,14
Атырауская	826 373	501 623	1,65
Западно-Казахстанская	225 963	618 785	0,37
Жамбылская	123 726	1 031 144	0,12
Карагандинская	210 247	1 346 373	0,15
Костанайская	108 694	889 368	0,12
Кызылординская	172 339	641 563	0,27
Мангистауская	383 199	425 684	0,90
Павлодарская	148 435	748 823	0,19
Северо-Казахстанская	41 279	648 236	0,06
Южно-Казахстанская	203 213	2 381 543	0,08
Восточно-Казахстанская	161 376	1 417 764	0,11
г. Астана	454 488	639 311	0,71
г. Алматы	485 068	1 365 105	0,35
Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, [15].			

Для диагностики неравенства инвестиционного развития регионов на основе предыдущих исходных данных рассчитана система показателей: среднее, минимальное и максимальное значение, размах вариации, соотношение максимального и минимального значений, стандартное отклонение и коэффициент вариации.

При расчете перечисленных показателей дифференциации регионов по уровню инвестиционного развития практикуется применение экономико-статистического метода, который позволяет четко выявить закономерности при изучении исследуемой статистической совокупности.

Таблица 4 – Формулы расчета показателей неравенства инвестиционного развития

Показатель	Формула расчета	Интерпретация
Средняя арифметическая простая	$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$ где X – значение осредняемого признака у отдельных единиц совокупности; n – количество единиц в исследуемой совокупности	Обобщающая характеристика однотипных явлений по одному из варьирующих признаков
Минимальное значение	Выбирается наибольшее значение измерения (переменной) в выборке	Максимальная величина необходима для выявления размаха вариации
Максимальное значение	Выбирается наименьшее значение измерения (переменной) в выборке	Минимальная величина необходима для выявления размаха вариации
Размах вариации	$R_v = X_{max} - X_{min}$, где X_{max} – максимальное значение; X_{min} – минимальное значение	При уменьшении возрастает уровень симметрии
Соотношение максимального и минимального значений	$R_d = X_{max} / X_{min}$, где X_{max} – максимальное значение; X_{min} – минимальное значение	1 – абсолютная симметрия; > 1 – возрастание асимметрии
Стандартное отклонение	$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}$ где σ – стандартное отклонение; x_i – значение признака; $\bar{x}$ – среднее значение признака, n – количество единиц в исследуемой совокупности	Применяется для измерения степени изменчивости или разброса данных
Коэффициент вариации	$V = (\sigma / \bar{x}) \times 100\%$, где σ – среднее квадратичное отклонение; $\bar{x}$ – среднее значение	< 33% – симметрия; > 33% – возрастание асимметрии.
Примечание: Составлено авторами на основе источников [14, 16].		

В таблице 4 приведены формулы, по которым в дальнейшем будут произведены расчеты и определены искомые величины показателей неравенства инвестиционного развития. Показатели расположены в определенной логической последовательности. В самом начале необходимо вычислить значение средней арифметической простой величины.

Средняя величина – это обобщающая характеристика изучаемого признака в исследуемой совокупности, отражает его типичный уровень в расчете на единицу совокупности в конкретных условиях места и времени. Основным условием научного использования средней величины является качественная однородность совокупности.

Под средней арифметической простой понимается такое значение признака, которое имела бы каждая единица совокупности, если бы общий итог всех значений признака был распределен равномерно между всеми единицами совокупности [16].

Для исследования неравенства уровня инвестиционного развития наряду с вычислением средней арифметической простой необходимо определить максимальные и минимальные значения переменной в динамическом ряду. Так как они четко показывают границы варьирования

признака: от минимального значения до максимального значения. Иными словами, можно сказать, что средняя величина находится в диапазоне между наибольшим и наименьшим значением.

Целью построения рядов распределения является выявление основных свойств и закономерностей исследуемой статистической совокупности. Вариацией признака называется различие в величине признака у отдельных единиц совокупности. Изучение вариации признака позволяет дать оценку закономерности распределения, установить типичность средней, измерить устойчивость социально-экономических явлений и процессов [16].

Между тем в условиях глобализации на инвестиционное развитие регионов оказывают огромное влияние как внутренние, так и внешние факторы. Эмпирические данные формируются не в стабильных социально-экономических условиях, что отражается на рядах динамики средних величин. Статистические показатели характеризуются неравномерностью или систематически подвергаются колебаниям.

По этой причине, помимо определения средних величин, экономико-статистический анализ важно дополнить исследованием уровня вариации или определить отклонения значений динамического ряда от средней величины.

Для исследования вариации признака необходимо рассчитать следующие показатели: размах вариации, соотношение максимального и минимального значений, стандартное отклонение и коэффициент вариации.

Размах вариации – это абсолютная разница между максимальным и минимальным значениями признака динамического ряда. Чем меньше значение рассматриваемого показателя, тем эмпирические данные более однородные, не сильно отклоняются друг от друга и от средней величины. Очевидно, что размах вариации зависит только от максимального и минимального значений. В итоге он не характеризует вариацию всего динамического ряда, только охватывает крайние значения: наибольшее и наименьшее. Размах вариации рассчитывается в тех же единицах измерения, что и индивидуальные значения признака.

Соотношение максимального и минимального значений – это относительная величина и результат деления двух абсолютных величин. Этот показатель характеризует абсолютную симметрию или возрастание асимметрии.

Для выявления неравенства необходимо рассчитать еще две величины – коэффициент вариации и стандартное отклонение, что дополняет экономико-статистический анализ и создает целостную картину изучения особенностей инвестиционного развития регионов Казахстана.

Коэффициент вариации определяется как отношение среднего квадратического отклонения к средней величине признака и характеризует однородность или разнородность исследуемой совокупности. При коэффициенте вариации меньше 33% можно делать вывод о симметрии, если свыше 33% – о возрастании асимметрии.

Для количественной оценки различий между значениями признака динамического ряда рекомендуется определить отклонения эмпирических данных от их среднего уровня. Прослеживается определенная зависимость: с нарастанием различий между эмпирическими данными увеличиваются и отклонения их от среднего значения.

Поэтому анализ вариации динамического ряда дополняется расчетами еще одного важного показателя – стандартное отклонение, который определяется как корень квадратный из дисперсии. Данный показатель выявляет отклонения фактических значений признака от средней величины. В случае, когда анализируемые величины признака заметно отличаются от средней величины, имеет место разброс данных, что свидетельствует о высоком стандартном отклонении [14, 16].

Следует отметить, что все перечисленные в таблице 4 коэффициенты дифференциации рассчитаны с использованием пакета «Анализ данных» в программе Excel. Для расчетов использованы формулы и дана интерпретация каждого показателя. Исходные данные взяты из предварительно заполненных таблиц, в которых определены значения показателя «объем инвестиций в основной капитал в расчете на душу населения».

Таблица 5 – Коэффициенты дифференциации по показателю «объем инвестиций в основной капитал в расчете на душу населения» в Казахстане за период 2008–2023 гг. (млн тенге)

Годы	2008	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Среднее значение	0,363125	0,381875	0,5075	0,784118	0,817647	0,862	0,977
Минимальное значение (min)	0,06	0,09	0,15	0,26	0,32	0,35	0,44
Максимальное значение(max)	1,65	2,08	2,47	4,84	4,36	4,33	4,17
Размах вариации (max – min)	1,59	1,99	2,32	4,58	4,04	3,98	3,73
Соотношение (max/min), раз	27,5	23,11	16,47	18,61	13,62	12,37	9,48
Стандартное отклонение	0,415078	0,488934	0,564819	1,062886	0,934515	0,847092	0,795819
Коэффициент вариации, %	114,31	128,04	111,29	135,55	114,29	98,27	81,46
Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, [15].							

В таблице 5 показаны расчетные данные, характеризующие неравенство в уровнях инвестиционного развития регионов Казахстана. Так, среднее значение показателя «объем инвестиций в расчете на душу населения» в 2023 г. по сравнению с 2008 г. увеличился в 2,69 раза, что свидетельствует о тенденции к росту объема инвестиций в основной капитал. Минимальное значение показателя за анализируемый период увеличилось с 0,06 млн тенге до 0,44 млн тенге. Что касается максимального значения, то также заметно увеличение с 1,65 млн тенге в 2008 г. до 4,17 млн тенге в 2023 г.

Показатель «размах вариации» свидетельствует об усилении неравенства в распределении инвестиций в основной капитал. Если в 2008 г. его значение составляло 1,59 млн тенге, то в 2023 г. соответственно 3,73 млн тенге в расчете на душу населения. Однако соотношение максимального значения к минимальному значению изменилось следующим образом: с 27,5 раза до 9,48 раза.

Показатель «стандартное отклонение» также претерпел значительные изменения. В 2008 г. его значение составляло 0,415078, а в 2023 г. было равно 0,795819.

И наконец, коэффициент вариации за анализируемый период уменьшился с 114,31% в 2008 г. до 81,46 в 2023 г. Но все еще превышает 33%, что свидетельствует об асимметрии инвестиционного развития регионов Казахстана.

В целом наблюдается тенденция к уменьшению разрыва в уровнях инвестиционного развития регионов Казахстана. Это обстоятельство можно объяснить тем, что все регионы активизировали деятельность по повышению инвестиционной привлекательности. Высокие значения коэффициента вариации подтверждают выводы о том, что между регионами Казахстана по показателю инвестиций в основной капитал в расчете на душу населения все еще заметны существенные различия.

Заключительный этап в алгоритме диагностики неравенства в уровнях инвестиционного развития регионов – это ранжирование регионов по уровню инвестиционного развития и разработка дифференцированной региональной инвестиционной политики.

Дифференцированная региональная инвестиционная политика прежде всего направлена на выравнивание уровней инвестиционного развития с учетом местных особенностей, природно-климатических условий, инвестиционного потенциала и системы мер государственной поддержки.

Заключение

Таким образом, результаты проведенного научного исследования подтвердили сформулированную ранее научную гипотезу о том, что между регионами Казахстана по причине влияния объективных и субъективных факторов наблюдаются существенные различия по уровню инвестиционного развития.

Неравномерность и диспропорции в уровнях инвестиционного развития влияют на все стороны жизнедеятельности общества: инвестиционную активность, качество жизни, занятость и уровень безработицы, демографическую ситуацию, доступ к услугам.

В реализации дифференцированной региональной инвестиционной политики важная роль отводится органам государственного и местного управления, которые, используя методы прямого и косвенного воздействия, способствуют повышению инвестиционной привлекательности территориальных образований. Прямые методы основаны на непосредственном участии государства в инвестиционном процессе. Косвенные методы направлены на создание благоприятных условий для инвестирования и стимулирование инвестиционной активности в регионах.

В целом государство определяет стратегические цели и приоритеты региональной инвестиционной политики, предоставляет налоговые льготы и преференции, выделяет финансовые ресурсы, оказывает поддержку развитию предпринимательства и бизнеса, разрабатывает нормы и стандарты, обеспечивает защиту законных прав и интересов инвесторов, осуществляет координацию и мониторинг инвестиционной деятельности в регионах, способствует созданию инфраструктуры инвестиционного рынка и формированию благоприятного инвестиционного имиджа региона.

В заключение хотелось отметить, что проблема выравнивания уровней инвестиционного развития региональных подсистем, преодоление неравенства между ними позволят повысить уровень благосостояния населения, обеспечить устойчивое развитие государства в целом. Независимо от места проживания для всех казахстанцев должны быть созданы комфортные условия для проживания, равные возможности для получения достойного дохода, качественного образования и медицинских услуг.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Об утверждении Концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 482. – 2022. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482> (дата обращения: 02.12.2024)
- 2 Бондаренко Н.Е., Губарев Р.В.. Проблема регионального неравенства в социально-экономическом развитии Российской Федерации // Вестник РЭУ им. Г.В. Плеханова. – 2020. – Том 17 – № 5(113). – С. 56–68.
- 3 Губанова Е.С., Москвина О.С. Методические основы оценки инвестиционного потенциала муниципальных образований // Проблемы развития территории. – 2020. – № 1(105). – С. 37–51.
- 4 Волкова А.Г. Проблемные аспекты управлению неравномерностью социально- экономического развития региона и пути их преодоления // Регион: системы, экономика, управление. – 2019. – № 4(47). – С. 10–14.
- 5 Чимитдоржиева Е.Ц. Эконометрическое моделирование взаимосвязи между показателями экономического роста и неравномерности экономического развития // Вестник Бурятского государственного университета. Экономика и менеджмент. – 2021. – № 4. – С. 100–106.
- 6 Czudec A., Zajac D. Economic Effects of public Investment Activity in Rural Municipalities of Eastern Poland // *Ekonomika regiona*. 2021. No. 17(2). P. 644–657. URL: <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2021-2-21>
- 7 Syzdykova A.O., Azretbergenova G.Zh. Analysis of the relationship between foreign direct investment and economic growth in Kazakhstan // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. 2021. No. 2(136). P. 72–84.
- 8 Uzun Y.U., Kaya H. The causal relationship between foreign direct investments, trade openness and economic growth in Turkey // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. 2023. No. 4(146). P. 77–88.
- 9 Абзалбек Г.А. Проблемы финансирования инвестиционных программ в условиях неравномерности развития регионов Казахстана // Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». – 2021. – Т. 15. – № 1. – С. 7–14.

- 10 Nikoloz Chikhladze, Gocha Ugulava. Regional Economic Development Divergence Research in Georgia by PCA Method // *Economic Alternatives*. 2022, issue 1, pp. 35–51.
- 11 Nurlanova N.K., Dnishev F., Kireyeva A.A., Alzhanova F., Omarov A. Inclusive Development as Means of Overcoming Regional Inequality // *E3S Web of Conferences*. 2021.
- 12 Коломенский Г.А., Селиванова Л.А., Васильева Н.В. Анализ и оценка неравномерности развития регионов (на примере Северо-Западного Федерального округа) // *Журнал правовых и экономических исследований*. – 2019. – № 4. – С. 196–202
- 13 Shatalova O.M., Kasatkina E.V. Socio-economic inequality of regions in the Russian Federation: measurement issues and long-term evaluation. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*. 2022, no. 15(4), pp. 74–87.
- 14 Реутов В.Е., Хомицкая Д.А. Методика выявления социально-экономических диспропорций регионального развития // *Экономика: вчера, сегодня, завтра*. – 2017. – Том 7. – № 2А. – С. 145–158.
- 15 Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru> (дата обращения: 02.12.2024)
- 16 Акулич В.В., Лапченко Д.А. Основы статистики: учеб.-метод.пособие. – Минск: БГЭУ, 2017. – 39 с.
- 17 Belgibayev A.A., Yepanchintseva S.E., Tunc Medeni. Investing in rural development // *Problems of AgriMarket*. 2024. No. 4. P. 36–45.

REFERENCES

- 1 Ob utverzhdenii Konceptii investicionnoj politiki Respubliki Kazahstan do 2026 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 15 ijulja 2022 goda No. 482. – 2022. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482> (data obrashhenija: 02.12.2024). (In Russian).
- 2 Bondarenko N.E., Gubarev R.V. (2020) Problema regional'nogo neravenstva v social'no-jekonomicheskom razvitii Rossijskoj Federacii // *Vestnik RJeU im. G.V. Plehanova*. V. 17. No. 5(113). P. 56–68. (In Russian).
- 3 Gubanova E.S., Moskvina O.S. (2020) Metodicheskie osnovy ocenki investicionnogo potenciala municipal'nyh obrazovanij // *Problemy razvitija territorii*. No. 1(105). P. 37–51. (In Russian).
- 4 Volkova A.G. (2019) Problemnye aspekty upravleniju neravnomernost'ju social'no-jekonomicheskogo razvitija regiona i puti ih preodolenija // *Region: sistemy, jekonomika, upravlenie*. No. 4(47). P. 10–14. (In Russian).
- 5 Chimitdorzhieva E.C. (2021) Jekonometriceskoe modelirovanie vzaimosvjazi mezhdu pokazateljami jekonomicheskogo rosta i neravnomernosti jekonomicheskogo razvitija // *Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika i menedzhment*. No. 4. P. 100–106. (In Russian).
- 6 Czudec A., Zajac D. (2021) Economic Effects of public Investment Activity in Rural Municipalities of Eastern Poland // *Ekonomika regiona*. No. 17(2). P. 644–657. URL: <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2021-2-21>. (In English).
- 7 Syzdykova A.O., Azretbergenova G.Zh. (2021) Analysis of the relationship between foreign direct investment and economic growth in Kazakhstan // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. No. 2(136). P. 72–84. (In English).
- 8 Uzun Y.U., Kaya H. (2023) The causal relationship between foreign direct investments, trade openness and economic growth in Turkey // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. No. 4(146). P. 77–88. (In English).
- 9 Abzalbek G.A. (2021) Problemy finansirovaniya investicionnyh programm v uslovijah neravnomernosti razvitija regionov Kazahstana // *Vestnik JuUrGU. Serija «Jekonomika i menedzhment»*. T. 15. No. 1. P. 7–14. (In Russian).
- 10 Nikoloz Chikhladze, Gocha Ugulava. Regional Economic Development Divergence Research in Georgia by PCA Method // *Economic Alternatives*. 2022, issue 1, pp. 35–51. (In English).
- 11 Nurlanova N.K., Dnishev F., Kireyeva A.A., Alzhanova F., Omarov A. (2021) Inclusive Development as Means of Overcoming Regional Inequality // *E3S Web of Conferences*. (In English).
- 12 Kolomenskij G.A., Selivanova L.A., Vasil'eva N.V. (2019) Analiz i ocenka neravnomernosti razvitija regionov (na primere Severo-Zapadnogo Federal'nogo okruga) // *Zhurnal pravovyh i jekonomicheskikh issledovanij*. No. 4. P. 196–202. (In Russian).
- 13 Shatalova O.M., Kasatkina E.V. (2022) Socio-economic inequality of regions in the Russian Federation: measurement issues and long-term evaluation. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, no. 15(4), pp. 74–87. (In English).

14 Reutov V.E., Homickaja D.A. (2017) Metodika vyjavlenija social'no-jekonomicheskikh disproportcij regional'nogo razvitija // Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra. V. 7. No. 2A. P. 145–158. (In Russian).

15 Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz/ru> (data obrashhenija: 02.12.2024). (In Russian).

16 Akulich V.V., Lapchenko D.A. (2017) Osnovy statistiki: ucheb.-metod.posobie. Minsk: BGJeU, 39 p. (In English).

17 Belgibayev A.A., Yepanchintseva S.E., Tunc Medeni. (2024) Investing in rural development // Problems of AgriMarket. No. 4. P. 36–45. (In Russian).

БЕЛЬГИБАЕВ А.А.,*¹

докторант.

*e-mail: belgibaev.92@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1844-0445

ПРАЛИЕВА С.Ж.,²

э.ғ.к., доцент.

e-mail: s.praliyeva@turan-edu.kz

ORCID ID :0000-0001-7894-400X

ЕПАНЧИНЦЕВА С.Э.,³

PhD, профессор ассистент.

e-mail: kizza.08@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9954-0458

МУХАМЕДИЕВА Г.М.,¹

PhD, аға оқытушы.

e-mail: murat_gulzada@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-1617-7488

¹әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Алматы технологиялық

университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНІҢ ИНВЕСТИЦИЛЫҚ ДАМУ ДЕҢГЕЙЛЕРІНДЕГІ ТЕҢСІЗДІКТІ ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Өңірлердің инвестициялық даму деңгейлеріндегі теңсіздік пен диспропорцияны ғылыми зерттеу Қазақстанның экономикалық ғылымында ерекше орын алады. Инвестициялық қызметті жандандыру, инвестициялар тарту проблемасын шешпей, әрбір өңірде де, тұтастай алғанда ел бойынша да экономикалық өсуді және орнықты дамуды қамтамасыз ету мүмкін емес. Ғылыми зерттеу гипотезасы Қазақстанның өңірлері арасында объективті және субъективті факторлардың ықпалына байланысты инвестициялық даму деңгейі бойынша елеулі айырмашылықтар байқалады деген болжамнан туындайды. Ғылыми зерттеудің мақсаты-өңіраралық айырмашылықтардың қалыптасуына әсер ететін факторларды негіздеу, өңірлердің инвестициялық даму деңгейлері арасындағы диспропорцияның тереңдігін анықтау және сараланған аймақтық инвестициялық саясатты жүргізу қажеттілігін негіздеу. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде өңірлер бөлінісінде негізгі капиталға инвестициялар серпінін сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер талданды және өңіраралық айырмашылықтардың тереңдігін анықтау үшін қажетті көрсеткіштер есептелді. Ғылыми зерттеулердің нәтижелерін мемлекеттік және жергілікті басқару органдары өңірлерді дамытудың кешенді бағдарламаларын әзірлеу, әрбір өңірдің үлесін ескере отырып, экономикалық өсу қарқынын болжау кезінде пайдалана алады.

Тірек сөздер: инвестициялар, диспропорциялар, аумақ, аймақ, теңсіздік, экономикалық өсу.

BELGIBAYEV A.A.,*¹

PhD student.

*e-mail: belgibaev.92@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1844-0445

PRALIEVA S.ZH.,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: s.praliyeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7894-400X

YEPANCHINTSEVA S.E.,³

PhD, assistant professor.

e-mail: kizza.08@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9954-0458

MUKHAMEDIYEVA G.M.,¹

PhD, Senior Lecturer.

e-mail: murat_gulzada@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3312-5593

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan.

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

³Almaty Technological University,

Almaty, Kazakhstan

THE STUDY OF INEQUALITY IN THE LEVELS OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Abstract

Scientific studies of inequality and disproportion in the levels of investment development of regions occupy a special place in the economic science of Kazakhstan. Without solving the problem of boosting investment activity and attracting investments, it is impossible to ensure economic growth and sustainable development both in each region and in the whole country. The hypothesis of the scientific research is based on the assumption that there are significant differences in the level of investment development between the regions of Kazakhstan due to the influence of objective and subjective factors. The purpose of the research is to substantiate the factors influencing the formation of interregional differences, to determine the depth of the disparity between the levels of investment development of regions and to substantiate the need for a differentiated regional investment policy. Based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, economic indicators characterizing the dynamics of investments in fixed assets by region are analyzed and indicators necessary to identify the depth of interregional differences are calculated. The results of scientific research can be used by state and local government bodies in the development of comprehensive regional development programs, in forecasting economic growth rates, taking into account the contribution of each region.

Key words: investment development, inequality, disparities, territory, region, inequality, economic growth.

FTAXP 06.58.51

ӘОЖ 65.03

JEL D42; L11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2025-1-1-432-447>

КАЛИЕВ Н.Е.,*¹

докторант.

*e-mail: nurzhan.kaliyev@outlook.com

ORCID ID: 0009-0009-5474-4148

ВАЙТКЯВИЧЮС С.,²

PhD, профессор.

e-mail: sigitas.vaitkevicius@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3505-4191

ДАУРЕНБЕКОВА А.Н.,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: a.daurenbekova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-3221-7824

БАЛАБЕКОВА Д.Б.,³

э.ғ.к., аға оқытушы.

e-mail: ageka1947@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-1457-3777

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Ұлы Витаутас университеті,

Каунас қ., Литва

³Орталық Азия инновациялық университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

ЖЫЛУ ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІ ТАРИФТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАҒЫТТАРЫ

Андатпа

Мақалада Алматы қаласының жылу энергетикасы саласындағы тарифтік реттеудің негізгі аспектілері қарастырылды. 2015–2024 жж. аралығындағы деректер негізінде тарифтерге әсер ететін негізгі факторлар – жалақы шығындары, энергия тұтыну, инфрақұрылымға инвестициялар және экологиялық талаптар жан-жақты талданды. Зерттеу барысында корреляциялық және регрессиялық талдау әдістері қолданылып, тарифтік саясатты жетілдірудің ғылыми негізделген бағыттары айқындалды. Авторлар тарифтік реттеу тиімділігін арттыру үшін шығындарды оңтайландыру, энергия үнемдеу технологияларын енгізу және инфрақұрылымды жаңғырту бойынша нақты ұсыныстар жасайды. Сонымен қатар, әлеуметтік осал топтарды қорғау, тарифтердің әділдігін қамтамасыз ету және экологиялық тұрақтылыққа қол жеткізу бойынша шаралар ұсынылады. Зерттеу нәтижелері жылу энергетикасы саласындағы тарифтік саясаттың тиімділігін арттыруға, табиғи монополияларды реттеудің оңтайлы механизмдерін әзірлеуге және тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл ретте энергия тиімділігін арттырудың маңыздылығы ерекше атап өтіледі. Ұсынылған әдістемелік тәсілдер мен аналитикалық қорытындылар энергетика секторындағы саясатты жетілдіру бойынша ғылыми және практикалық негіз қалыптастырады. Алынған нәтижелер тарифтік реттеуді жетілдіру және жылу энергетикасы саласының тұрақты дамуын қамтамасыз ету жолында маңызды ғылыми үлес болып табылады.

Тірек сөздер: тариф, табиғи монополия, жылу энергетикасы, реттеу, тарифтік саясат, энергетикалық нарық, экономикалық тиімділік.

Кіріспе

Жылу энергетикасы кез келген қаланың инфрақұрылымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде халық пен кәсіпорындарды өмірлік маңызы бар қызметтермен қамтамасыз етеді. Тұрақты экономикалық даму жағдайында, шектеулі табиғи ресурстар мен климаттық өзгерістер

әсерінен, жылу энергетикасы саласындағы тиімді тарифтерді қалыптастыру мәселелері стратегиялық маңызға ие болуда. Тарифтер деңгейі халықтың әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатына, бизнестің бәсекеге қабілеттілігіне және жылу энергетикасы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығына тікелей ықпал етеді.

Табиғи монополиялар субъектілерінің қызметін реттеу экономикалық, әлеуметтік және экологиялық факторларды кешенді түрде ескеретін теңгерімді тәсілді талап етеді. Бұл тұрғыда тарифтерді белгілеуде шығындық факторлар, инфрақұрылымды жаңғыртуға инвестициялар, энергия тиімділігін арттыру және жаңа технологияларды енгізу қажеттілігі басты назарда болуы тиіс.

Жылу энергетикасы саласындағы тарифтік реттеу мәселесі тек кәсіпорындардың экономикалық тиімділігін қамтамасыз етуге ғана емес, сонымен қатар тұтынушылар үшін тарифтердің әділдігіне қол жеткізуге бағытталған. Осыған байланысты экономикалық тұрғыдан негізделген тарифтік саясат әзірлеу қажеттілігі артып келеді.

Зерттеудің мақсаты – тұтынушылардың, табиғи монополия субъектілерінің және қоғамның мүдделерін теңдестіре отырып, Алматы қаласының жылу энергетикасы саласында тарифтерді қалыптастырудың экономикалық негізделген тәсілдерін әзірлеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- ♦ Алматы қаласының жылу энергетикасы саласындағы тарифтік реттеу әдістеріне талдау жүргізу;

- ♦ тарифтерге әсер ететін негізгі факторларды анықтау және оларды экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тұрғыда жіктеу;

- ♦ қолданыстағы тарифтік саясаттың тиімділігін экономикалық негізділік және тұрақтылық қағидаттары бойынша бағалау;

- ♦ инфрақұрылымды жаңғырту, энергия үнемдеу және экологиялық тұрақтылық талаптарын ескере отырып, тарифтік реттеуді оңтайландыруға бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу нәтижелері тарифтік саясаттың тиімділігін арттыруға, табиғи монополиялар субъектілерінің қызметін жетілдіруге және Алматы қаласының жылу энергетикасы саласының орнықты дамуын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Бұл тәсіл тарифтерді қалыптастыру механизмдерін ғылыми тұрғыдан түсінуге мүмкіндік береді және оны тәжірибеде қолданудың әлеуетін арттырады.

Зерттеу объектісі – Алматы қаласының табиғи монополия жағдайында жұмыс істейтін, жылу энергиясын өндірумен және оны желілер арқылы таратумен айналысатын кәсіпорындар. Зерттеу пәні – тарифтерді қалыптастырудың экономикалық үдерістері мен механизмдері.

Тарифтер табиғи монополияларды реттеудің негізгі механизмі болып табылады және қоғамның, мемлекеттің және кәсіпорындардың мүдделері арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған. К. МакКоннелл, С. Брю және Ш. Флинн тарифті табиғи монополия субъектілері үшін мемлекеттік комиссия белгілейтін қызмет бағасы ретінде сипаттайды [1]. Мұндай реттеудің мақсаты – экономикалық тиімділікке қол жеткізу және тұтынушылардың мүддесін қорғау.

Тарифтердің құрылымы мен олардың әлеуметтік-экономикалық әсері зерттеулерде ерекше орын алады. Л. Проскурякова және А. Стародубцева тарифті өндіріске қажетті барлық шығындарды ескеретін және әлеуметтік мақсаттарға бағытталған құн ретінде анықтайды [2]. Ал О. Дымченко мен Т. Хайло тарифтің өндіру, жеткізу және тарату шығындарын толық жабуы тиіс екенін және оның қолжетімділігі мен экономикалық тиімділігіне баса назар аудару керектігін атап көрсетеді [3].

Заңнамалық тұрғыдан тариф реттелетін қызметтің құны ретінде қарастырылады, бұл оның құқықтық сипатын айқындайды [4]. Қазақстанның «Табиғи монополиялар туралы» Заңы өндірушілер мен тұтынушылар мүдделерін теңдестіру қажеттілігін көрсетіп, тұрақты реттеуге негіз жасайды.

Табиғи монополия тариф жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені олардың қызметі тауарлар мен қызметтерге экономикалық тиімді бағаларды белгілеумен тікелей байланысты. Табиғи монополиялар субъектілерінің тарифтік жүйесі тұтынушылардың, өндірушілердің және мемлекеттің мүдделері арасындағы теңгерімділікті қамтамасыз етуге бағытталған. Н. Мэнкью атап өткендей, табиғи монополия бір фирма бірнеше бәсекелес кәсіпорындарға

қарағанда төмен шығындармен бүкіл нарыққа қызмет көрсете алатын жағдайда пайда болады [5]. К. Макконнелл, С. Брю және Ш. Флинн табиғи монополияның масштаб әсері бір фирмаға өнімнің бірлігіне шаққандағы шығындарды айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік беретінін атап өтеді [1]. Бұл оны осындай жағдайларда бәсекелес нарықтарға қарағанда тиімдірек етеді. Осыған байланысты табиғи монополия тарифтік реттеу шеңберінде ерекше тәсілді талап етеді, ол қызметтердің тұтынушылар үшін қолжетімділігін және монополияның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ете отырып, әлеуметтік және экономикалық теңгерімсіздіктердің алдын алуы тиіс.

Заңнама бұл идеяны табиғи монополияны бәсекелестік жағдайды құру экономикалық немесе технологиялық тұрғыдан тиімсіз болып табылатын нарықтық жағдай ретінде анықтау арқылы толықтырады [4]. Бұл тарифтерді осындай кәсіпорындардың қызметін басқарудың негізгі тетігіне айналдырады, тұтынушылар үшін қызметтердің әділ бағасын белгілеуге және жеткізушілердің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жылу энергетикасы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың маңызды элементі бола отырып, тарифтік жүйеде негізгі орынды алады. Тағы да бірлескен авторлар оның халықты және өнеркәсіптік нысандарды энергиямен қамтамасыз етудің негізгі көзі ретіндегі маңыздылығын атап көрсетеді [6]. «Жылу энергетикасы туралы» заңда бұл сала өндіріс пен тасымалдаудан бастап жылу энергиясын тұтынуға дейінгі бүкіл циклді қамтитыны көрсетілген [7]. Осы саладағы тиімді тарифтік реттеу кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын сақтай отырып, тұрғындар үшін жылу энергиясының қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Д. Хельм және Г. Яроу атап өткендей, коммуналдық қызметтер, соның ішінде жылу энергиясы көптеген салалар үшін жеткізу тізбегінде маңызды рөл атқарады [8]. Олардың шығындары мен тарифтік жүйеге енгізілген функциялары өндірістік процестердің тиімділігіне тікелей әсер етеді. Бұл табиғи монополиялар субъектілерін басқару мен олардың тарифтік саясатын жүйелі түрде жүргізу қажеттігін атап көрсетеді.

Негізінен, тарифтердің жіктелуі қызмет көрсету сапасын арттырып қана қоймай, тұтынушылардың қажеттіліктеріне бейімделуге және энергетикалық ресурстарды неғұрлым ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді. Тарифтерді тұтынушылар санатына қарай саралауға болады. Атап айтқанда, тұрғын үй тарифтері әдетте үкімет тарапынан субсидияланады, бұл оларды басқа санаттармен салыстырғанда салыстырмалы түрде төмен етеді. Заңды тұлғалар үшін, соның ішінде коммерциялық ұйымдар үшін тарифтер әдетте жоғарырақ және жеткізушінің коммерциялық пайдасын қамтиды.

Тарифтерді қалыптастыру қағидаларына сәйкес, жылу энергиясын сату жөніндегі қызметтерге тарифтер тұтынушылар топтары және есепке алу аспаптарының қолданылу ерекшеліктері бойынша сараланады. Сонымен қатар, тұтынушыларға қаражатты қайтаруды қамтамасыз ету мақсатында уақытша өтемдік тарифтер енгізілуде [9]. Бұл тарифтік реттеудің нарық қажеттіліктері мен халық мүдделеріне бейімделе алатынын көрсетеді. Тарифтік жүйедегі маңызды инновациялардың бірі – «ақылды тарифтер» тұжырымдамасы. Г. Оуэн мен Д. Уордтың зерттеулері бойынша, ақылды тарифтер – жылу тұтынуды басқару үшін заманауи технологияларды пайдаланатын динамикалық баға жүйесі [10]. Олар ресурстарды тиімді пайдалануды ынталандырып, ең жоғары жүктемелер мен энергия тұтынуды азайтуға көмектеседі. Бұл жүйе экономикалық, экологиялық және әлеуметтік тұрақтылыққа ықпал етіп, сұраныстың уақыттық, маусымдық және көлемдік сипаттамаларын дәлірек ескеруге мүмкіндік береді. Даму тарифтері де ерекше назар аударатын бағыт болып табылады. Н. Антонов пен Л. Татевосованың пікірінше, бұл тарифтер инвестициялық компонентті қамтиды және жылумен жабдықтау жүйелерін жаңғыртуға арналған [11]. Олар инвестицияның қайтарылуын қамтамасыз етіп қана қоймай, инновациялық жобаларды қаржыландыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, мұндай тарифтерді қолдану халықтың төлем қабілеттілігін және әлеуметтік шиеленісті азайту үшін субсидиялау қажеттілігін ескеруді талап етеді.

А. Комаровска мен Т. Сурманың зерттеулері тариф құрылымының қолданылатын отын түріне тығыз байланысты екенін көрсетеді. Мысалы, көмірді кеңінен пайдаланатын елдерде жылу бағасы әдетте төмен болады, бірақ бұл көміртегі шығарындыларының жоғары деңгейімен бірге жүреді [12]. Ал экологиялық таза, бірақ қымбат отын түрлеріне ауысатын мемлекеттерде тарифтер жоғарылайды. Бұл жағдай тарифтік реттеуде қолжетімділік пен экологиялық тұрақтылық арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді.

Н. Антонов пен Л. Татевосова атап өткендей, тарифтердің өсуі көбіне халықтың төлем қабілеттілігімен шектеледі, әсіресе инфляцияның жоғарылауы жағдайында. Төмен кіріс деңгейі бар тұрғындар үшін тарифтердің өсуі әлеуметтік шиеленісті тудыруы мүмкін, бұл реттеулерді ерекше әлеуметтік сезімталдықпен жүргізуді талап етеді [13]. Сонымен қатар, инфрақұрылым объектілерінің тозуы мен жылумен жабдықтау жүйелеріндегі артық қуаттылық қызметтердің өзіндік құнына айтарлықтай әсер етеді. Бұл ресурстарды жаңғыртуға және жүйені оңтайландыруға деген қажеттілікті күшейтеді.

Е. Бановак, Т. Гело және Д. Симурина өз зерттеулерінде жылу энергиясы тарифтерінің отын бағасының ауытқуына жоғары сезімтал екенін көрсетеді [14]. Бұл жағдай баға тәуекелдерін азайтуға және энергия нарығындағы өзгерістерді тиімді басқаруға мүмкіндік беретін икемді реттеу тетіктерін қажет етеді.

Осы орайда, гипотеза құрылған болатын. Гипотеза: Алматы қаласының жылу энергетикасы саласындағы тарифтерге ішкі және сыртқы факторлар елеулі әсер етеді. Осы факторларды кешенді түрде есепке алу кәсіпорындардың экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етіп, тұтынушылар үшін тарифтердің әділдігін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында жылу энергетикасындағы тарифтердің қалыптасуына әсер ететін факторларды зерттеуге бағытталған әртүрлі материалдар, құралдар және әдістер қолданылды. Талдаудың негізі ретінде 2015–2024 жж. аралығында жиналған статистикалық деректер пайдаланылды. Бұл деректерге тарифтер, жалақы шығындары, өндіріс көлемі, әкімшілік шығындар және «Алматы жылу желілері» ЖШС (бұдан әрі – АлЖЖ) мен «Алматы электр станциялары» АҚ (бұдан әрі – АлЭС) сияқты жылу энергетикалық компаниялардың қызметіне қатысты басқа да негізгі аспектілер туралы ақпарат кірді. Бұл талдаудың тереңдігі мен жан-жақтылығын қамтамасыз етті.

Зерттеу жалпы ғылыми тәсілдерді және арнайы әдістерді қамтыды. Корреляциялық талдау негізгі факторлар мен тарифтер арасындағы өзара байланыстарды анықтауға мүмкіндік берсе, регрессиялық талдау әрбір фактордың тарифтерге әсерін сандық түрде бағалауға жол ашты. Сонымен қатар, шығындар мен тарифтердің өзгеру динамикасын зерттеу үшін көлденең және тік талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу бірнеше кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде деректерді жинау және құрылымдау жүзеге асырылды. Кейінгі кезеңде негізгі факторлар арасындағы өзара байланыстарды анықтау үшін корреляциялық талдау жүргізілді. Осы нәтижелердің негізінде тарифтерге әсер ететін факторлардың ықпалын сандық бағалауға мүмкіндік беретін регрессиялық модельдер құрылды. Қорытынды кезеңде алынған нәтижелердің практикалық маңыздылығы мен сенімділігіне ерекше назар аударылып, интерпретация жасалды.

Модельдердің сенімділігін тексеру үшін детерминация коэффициенті мен оның түзетілген мәні, қалдықтардың қалыпты таралуын тексеруге арналған тестілері, сондай-ақ коэффициенттердің статистикалық маңыздылығын талдау қолданылды. Бұл әдістер модельдердің дұрыстығын және олардың болжамдық дәлдігін растауға мүмкіндік берді.

Корреляциялық және регрессиялық талдау әдістерін таңдау зерттеудің ғылыми негізін қамтамасыз ету мақсатында жасалды. Корреляциялық талдау факторлар арасындағы өзара байланыстарды сандық тұрғыдан бағалауға және олардың тарифтерге әсерінің бағытын анықтауға мүмкіндік береді. Ал регрессиялық талдау әрбір фактордың тарифтерге әсер ету деңгейін дәл есептеуге жол ашады, бұл олардың маңыздылығын анықтау үшін маңызды. Бұл әдістер кешенді түрде қолданылып, тарифтік реттеу үдерісіндегі негізгі драйверлерді анықтауға және оларды тиімді басқаруға арналған ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, зерттеуде алынған мәліметтердің сапасы мен көлемі аталған әдістерді қолданудың жоғары сенімділігін қамтамасыз етті.

Алынған нәтижелер пайдаланылған әдістердің жоғары сенімділігін ғана емес, сонымен қатар жылу энергетикасындағы тарифтерді қалыптастыру механизмдерін жан-жақты түсіну үшін олардың маңыздылығын да көрсетті. Бұл зерттеу тарифтік саясатты әзірлеу мен шығындарды басқарудың тиімді құралдарын анықтауға мүмкіндік береді.

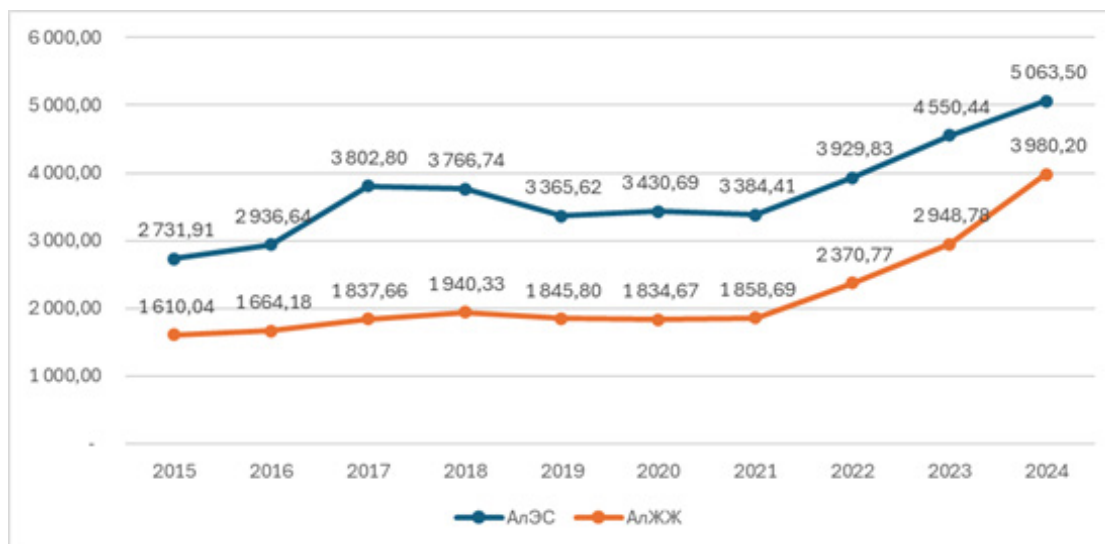
Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан экономикасында табиғи монополиялар негізгі рөл атқарып, халық пен бизнестің өмірлік маңызы бар қызметтерге қол жеткізуін қамтамасыз етеді. Олар капитал сыйымдылығының жоғары деңгейімен ерекшеленеді және тұтынушылар мен кәсіпорындар арасындағы мүдделер тепе-теңдігін сақтау үшін реттеуді қажет етеді. Бұл ретте реттеу шаралары монополиялық жағдайды теріс пайдаланудың алдын алуға бағытталады.

Алматы қаласында табиғи монополиялар стратегиялық маңызға ие, себебі қала Қазақстанның ірі экономикалық, өнеркәсіптік және мәдени орталығы болып табылады. Әсіресе, тұрғындар мен кәсіпорындарға жылу энергиясын тұрақты түрде жеткізіп отыратын жылу энергетикасы саласының маңыздылығы ерекше. Жылу энергетикасы қала тұрғындарының жайлы өмір сүруі мен өнеркәсіптік өндірістің үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Алматы қаласының жылу-энергетика саласында үш негізгі кәсіпорын жұмыс істейді: АлЭС, АлЖЖ және «АлматыЖылуЖайЭнерго» ЖШС. АлЭС жалпы өндірістің шамамен 70%-ын қамтамасыз етіп, ЖЭО-1, ЖЭО-2 және ЖЭО-3 арқылы жылу және электр энергиясын өндіреді. Бұл кәсіпорын ресурстарды тиімді пайдалануымен ерекшеленеді. АЖЖЭ қаланың шамамен 30%-ын жылу энергиясымен қамтамасыз етіп, қосымша қуат қажет ететін аудандарға қызмет көрсетеді. Ал АлЖЖ жылу энергиясын тұтынушыларға жеткізуді жүзеге асырып, жүздеген шақырымдық желілер арқылы тұрғын үйлер мен өндірістік нысандарды қамтиды.

Алматы қаласының жылу энергетикасы секторындағы тарифтерді Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Табиғи монополияларды реттеу комитеті басқарады. Тарифтік саясаттың басты мақсаты – экономикалық негізделген тарифтер арқылы өндірушілер, тұтынушылар және мемлекет мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету. Жылу энергиясының тарифтері жылуды өндіру, тасымалдау және бөлу шығындарын қамтиды. Сонымен қатар, инфрақұрылымды жаңғырту мен экологиялық талаптарды сақтау шығындарының өсуі жағдайында, халыққа қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін әлеуметтік аспектілерге ерекше назар аударылады.

Сурет 1 – АлЭС және АлЖЖ жылу энергиясы б-ша тарифтері (2015–2024 жж.)

Ескертпе: [15, 16] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылды.

Алматы қаласындағы АлЭС және АлЖЖ жылу-энергетикалық компаниялары тарифтерінің динамикасын талдау олардың даму траекторияларындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. АлЭС тарифтері жоғары өндіріс шығындары мен жаңғыртуға салынған ірі инвестицияларды көрсетсе, АлЖЖ тарифтері жылу энергиясын тарату жұмыстарының ерекшеліктерін

бейнелеп, біркелкі өсіммен сипатталады. 2018–2020 жж. екі компанияның да тарифтерінің айтарлықтай төмендеуі мемлекеттік реттеудің, атап айтқанда, халықты қолдау мен инфляцияны тежеуге бағытталған шаралардың әсерін көрсетуі мүмкін. Алайда, 2021 жылдан бастап тарифтердің тұрақты өсуі байқалды, бұл шикізат құнының өсуі, инфрақұрылымды жаңарту қажеттілігі және энергия тиімділігіне қойылатын талаптардың күшеюімен байланысты болуы ықтимал. Тарифтердің осындай динамикасы өндірушілер мен тұтынушылардың мүдделерін ескеретін теңгерімді тарифтік саясаттың маңыздылығын айқындайды. Мұндай талдау тарифтік реттеуді оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін негізгі тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді.

Корреляциялық талдау нәтижелері АлЭС тарифтері мен ішкі шығындар факторлары арасында тығыз байланыс бар екенін көрсетті. Тарифтердің қалыптасуына ең үлкен әсер отын, энергия, жалақы және амортизация шығындары тигізетіні анықталды. Мысалы, отын шығындары мен тарифтер арасындағы корреляция 0,86 деңгейінде болды, бұл отын бағасының өсуі тарифтердің көтерілуіне тікелей ықпал ететінін көрсетеді. Энергия шығындары (0,83), қызметкерлердің жалақысы (0,80) және жабдықтардың амортизациясы (0,76) да тарифтердің қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді, себебі бұл шығындар жылу энергиясын өндірудің негізін құрайды. Сонымен қатар, жөндеу жұмыстарының шығындары (0,54) және басқа операциялық шығындар (0,58) тарифтерге орташа деңгейде әсер етеді. Бұл инфрақұрылымды ұстау және қосымша шығындардың да тарифтің түпкілікті құнына белгілі бір ықпалы бар екенін көрсетеді.

Сурет 2 – АлЭС бойынша корреляциялық матрица (ішкі факторлар)

Ескертпе: [15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

Өнім өндіру көлемі тарифтермен теріс корреляцияны (-0,51) көрсетті, бұл өндіріс көлемінің ұлғаюы бірлік шығындарының төмендеуіне және тарифтердің тұрақтануына ықпал ететінін білдіреді.

OLS Regression Results						
=====						
Dep. Variable:	Tariff	R-squared:	0.738			
Model:	OLS	Adj. R-squared:	0.700			
Method:	Least Squares	F-statistic:	19.69			
Date:	Sun, 22 Dec 2024	Prob (F-statistic):	0.00302			
Time:	12:06:17	Log-Likelihood:	-62.926			
No. Observations:	9	AIC:	129.9			
Df Residuals:	7	BIC:	130.2			
Df Model:	1					
Covariance Type:	nonrobust					
=====						
	coef	std err	t	P> t	[0.025	0.975]

const	228.2385	753.929	0.303	0.771	-1554.520	2010.997
Fuel	0.0003	6.65e-05	4.437	0.003	0.000	0.000
=====						
Omnibus:	1.266	Durbin-Watson:	0.808			
Prob(Omnibus):	0.531	Jarque-Bera (JB):	0.891			
Skew:	-0.646	Prob(JB):	0.640			
Kurtosis:	2.160	Cond. No.	8.59e+07			
=====						

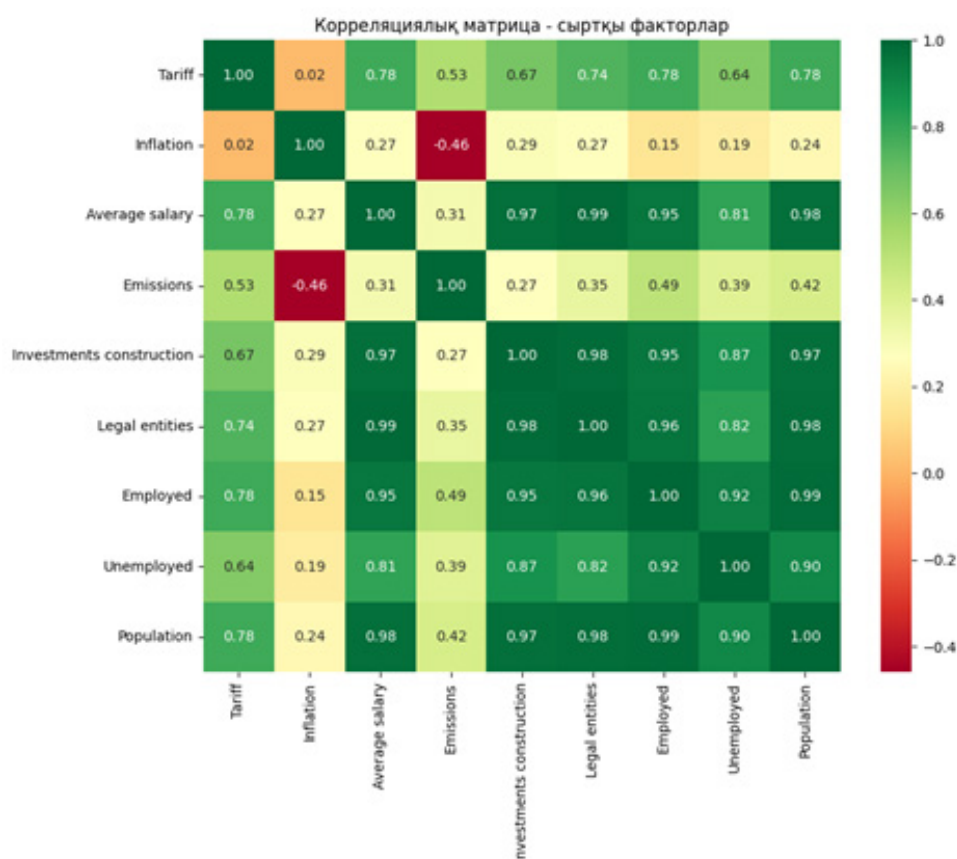
Сурет 3 – АлЭС бойынша регрессиялық модель (ішкі факторлар)

Ескертпе: [15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

Регрессиялық талдау жылу энергетикасы саласындағы тарифтердің қалыптасуында отын шығындарының айтарлықтай рөл атқаратынын көрсетті. Алынған мәліметтер модельдің тарифтердегі өзгерістердің 73,8%-ын түсіндіретінін ($R^2=0,738$) анықтады, бұл оның жоғары сенімділігі мен адекваттылығын растайды. Нәтижелер отын құнының тариф деңгейін анықтайтын негізгі факторлардың бірі екенін дәлелдейді. Анализ кезінде отынның ауыспалы коэффициенті 0,0003-ке тең болды, бұл отын құнының бір бірлікке өсуі тарифті 0,0003 бірлікке арттыратынын көрсетеді. Сонымен қатар, модельдің жалпы маңыздылығы F-статистикасы арқылы дәлелденді (19,69), бұл модельдің болжау мүмкіндігі жоғары екенін көрсетеді. Алайда, модельдің тұрақты коэффициенті (228,24) статистикалық маңызды емес ($P=0,771$), сондықтан оны жанармай шығындары болмаған жағдайда тарифтердің бастапқы деңгейі ретінде қарастыру мүмкін емес. Диагностикалық тексерулер қалдықтардың қалыпты таралғанын көрсетті, бұл модельдің дұрыстығын әрі қарай растайды.

Талдау отын шығындарының тарифтердің қалыптасуындағы негізгі фактор екенін және осы шығындарды басқару бойынша шаралар қабылдаудың маңыздылығын айқындайды. Мүмкін болатын шешімдерге энергияны үнемдейтін технологияларды енгізу, балама отын көздерін пайдалану, сондай-ақ сатып алу және логистика процестерін оңтайландыру жатады. Бұл шаралар тарифтердің өсу қарқынын тежеуге және жылу энергетикасы саласының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Корреляциялық талдау Алматы қаласының жылу энергетикасындағы тарифтердің қалыптасуына сыртқы факторлардың айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Бұл факторлардың ішінде әлеуметтік-экономикалық және инвестициялық көрсеткіштер басты рөл атқарады. Маңызды факторлардың бірі – орташа жалақы ($r=0,78$). Жалақының өсуі кәсіпорындардың шығындарын арттырып, тарифтердің көтерілуіне тікелей әсер етеді. Сондай-ақ, халық санының өсуі ($r=0,78$) жылу энергиясына сұранысты арттырады, бұл ресурстарды көбейтуді және инфрақұрылымды жаңартуды қажет етеді. Жұмыспен қамту деңгейі ($r=0,78$) мен заңды тұлғалар санының өсуі ($r=0,74$) да тарифтерге елеулі әсер етеді. Жұмыспен қамту мен кәсіпорындардың көбеюі жылу энергиясына сұранысты арттырып, инфрақұрылымға жүктемені ұлғайтады. Құрылысқа салынған инвестициялар ($r=0,67$) жылу энергетикасы инфрақұрылымын жаңартуға және кеңейтуге ықпал етеді, бұл да тарифтерге әсер етеді. Экологиялық факторлар, мысалы, шығарындылар ($r=0,53$), тарифтерге орташа деңгейде ықпал етеді. Бұл экологиялық талаптарға сай технологияларды енгізу қажеттілігінен туындайды.

Сурет 4 – АлЭС бойынша корреляциялық матрица (сыртқы факторлар)

Ескертпе: [15, 17] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылды.

Инфляцияның тарифтермен байланысы әлсіз ($r=0,02$), бұл мемлекеттік реттеудің тиімділігін және инфляциялық процестердің тарифтерге әсерін төмендететін механизмдердің бар екенін көрсетеді.

OLS Regression Results						
Dep. Variable:	Tariff	R-squared:	0.553			
Model:	OLS	Adj. R-squared:	0.489			
Method:	Least Squares	F-statistic:	8.660			
Date:	Sun, 22 Dec 2024	Prob (F-statistic):	0.0216			
Time:	12:32:00	Log-Likelihood:	-65.325			
No. Observations:	9	AIC:	134.7			
Df Residuals:	7	BIC:	135.0			
Df Model:	1					
Covariance Type:	nonrobust					
	coef	std err	t	P> t	[0.025	0.975]
const	1869.2763	583.835	3.202	0.015	488.725	3249.828
Legal entities	0.0209	0.007	2.943	0.022	0.004	0.038
Omnibus:	1.645	Durbin-Watson:		1.250		
Prob(Omnibus):	0.439	Jarque-Bera (JB):		1.082		
Skew:	0.651	Prob(JB):		0.582		
Kurtosis:	1.908	Cond. No.		3.70e+05		

Сурет 5 – АлЭС бойынша регрессиялық модель (сыртқы факторлар)

Ескертпе: [15, 17] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылды.

Регрессиялық талдау нәтижелері бойынша Алматы қаласының жылу энергетикасындағы тарифтердің қалыптасуына заңды тұлғалар санының айтарлықтай әсер ететіні анықталды. Модель заңды тұлғалар санының өсуі тарифтердің жоғарылауымен байланысты екенін көрсетті, бұл аймақтағы іскерлік белсенділікті тарифтік саясатты әзірлеу кезінде ескеру қажеттігін айқындайды. Талдау барысында заңды тұлғалар саны айнымалысының коэффициенті 0,021-ды құрағаны анықталды. Бұл заңды тұлғалар санының бір бірлікке өсуі тарифтің 0,021 бірлікке артуына алып келетінін білдіреді. Бұл нәтиже статистикалық тұрғыдан маңызды ($P=0,022$), яғни осы фактордың тарифтерге ықпалының жоғары екенін дәлелдейді. Модельдің тұрақты коэффициенті 1869,28 ($P=0,015$), бұл нөлдік деңгейдегі заңды тұлғалар саны болған жағдайда тарифтердің бастапқы деңгейін сипаттайды. Бұл бастапқы тарифтерге өндіріс пен тарату шығындары сияқты басқа факторлардың әсер ететінін көрсетеді. Модельдің негізгі статистикалық көрсеткіштері ($R^2=0,553$ және $Adj.R^2=0,489$) тарифтердің вариациясының шамамен жартысын түсіндіретінін көрсетеді. Бұл заңды тұлғалар саны маңызды болғанымен, тарифтердің деңгейін анықтайтын жалғыз фактор емес екенін дәлелдейді. Сонымен қатар, F-статистикасының маңыздылығы ($F=8,660$, $P=0,0216$) модельдің сенімділігін растайды, ал AIC және BIC мәндерінің төмендігі модельдің деректерге жақсы бейімделгенін көрсетеді.

Бұл нәтижелер заңды тұлғалар санының өсуі, яғни іскерлік белсенділіктің артуы, жылу энергиясына сұраныстың өсуіне алып келетінін дәлелдейді. Бұл өз кезегінде өндіріс пен тарату шығындарының артуына және тарифтердің көтерілуіне әсер етеді. Бұл фактор урбанизация мен экономикалық дамуы қарқынды жүріп жатқан Алматы сияқты ірі қалалар үшін ерекше маңызды.

Сурет 6 – АлЖЖ бойынша корреляциялық матрица (ішкі факторлар)

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

АлЖЖ тарифтерін қалыптастыруда негізгі шығын баптары маңызды рөл атқарады. Корреляциялық талдау нәтижелері бойынша, ең жоғары ықпал ететін фактор – қызметкерлердің жалақысы ($r=0,99$). Бұл жалақы шығындарының өсуі тарифтердің ұлғаюына тікелей әсер

ететінін және компания шығындарының құрылымында орталық орын алатынын көрсетеді. Сонымен қатар, жылууды тарату кезіндегі энергия шығындары ($r=0,90$) және әкімшілік шығындар ($r=0,96$) да тарифтерге айтарлықтай әсер етеді. Энергия шығындарының жоғары корреляциясы жылу жоғалтуды азайтудың тариф саясатын басқарудағы маңыздылығын айқындайды. Әкімшілік шығындар да қызмет көрсету құнына елеулі әсер етеді, бұл олардың тариф құрылымындағы рөлін көрсетеді. Энергияға жұмсалатын шығындар ($r=0,84$) мен жөндеу жұмыстарының шығындары ($r=0,75$) да тарифтерге айтарлықтай ықпал етеді. Бұл инфрақұрылымды қолдау мен оны энергиямен қамтамасыз етуге байланысты эксплуатациялық шығындардың маңызды екенін растайды. Басқа операциялық шығындар ($r=0,73$) және амортизация ($r=0,62$) тарифтерге орташа деңгейде әсер етеді, бұл негізгі құралдарды пайдаланумен және ағымдағы жұмыстармен байланысты шығындардың үлесін көрсетеді. Тарифтер мен бөлінген жылу көлемі арасындағы байланыс ($r=0,79$) қызықты нәтиже берді. Бұл жылу энергиясын таратуды арттыру арқылы шығындардың өсуін өтуге және тарифтерді тұрақтандыруға болатынын көрсетеді. Шикізатқа жұмсалатын шығындар ($r=0,66$) тарифтерге орташа ықпал етеді, бұл шикізат бағасының тұрақтылығымен немесе оның шығын құрылымындағы төменгі үлесімен түсіндіріледі.

Жалпы, талдау нәтижелері тарифтерге ең үлкен әсер ететін факторлар ретінде жалақы, әкімшілік шығындар және энергия шығындарын бөліп көрсетеді. Бұл көрсеткіштерді тиімді басқару қызмет көрсету құны мен тұтынушылар үшін тарифтер деңгейі арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге көмектеседі.

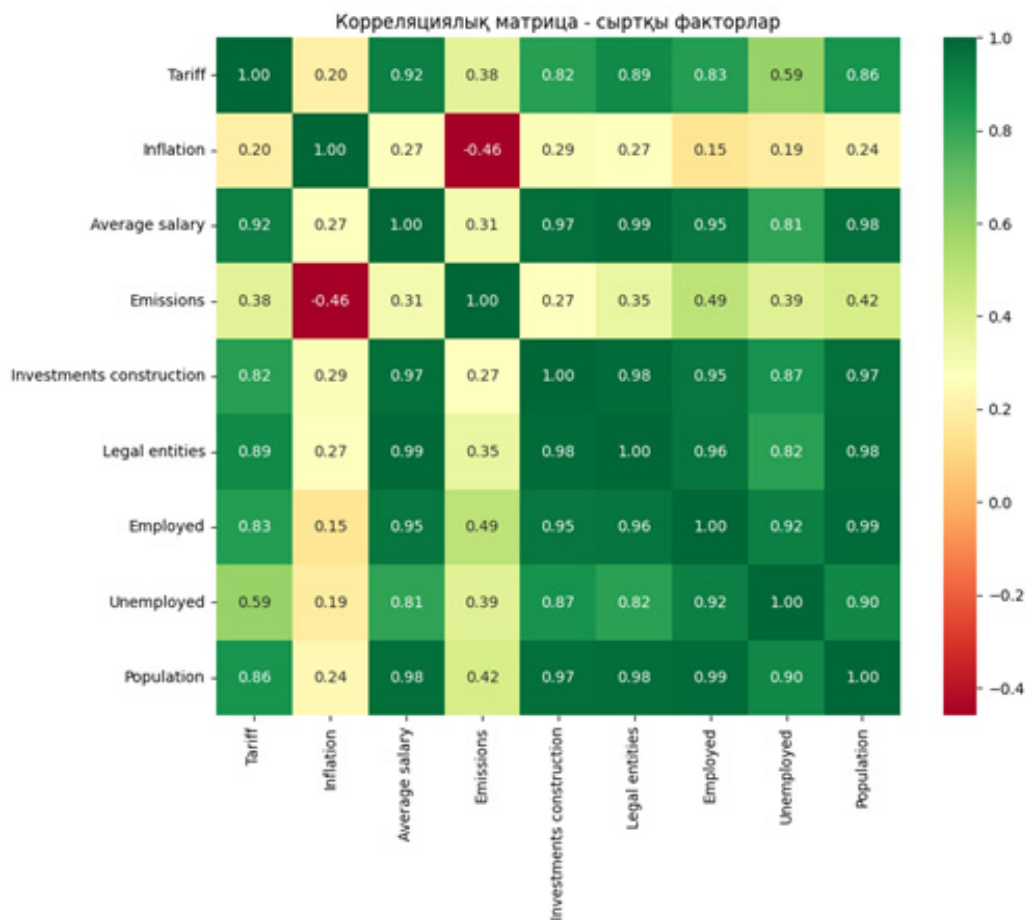
OLS Regression Results						
=====						
Dep. Variable:	Tariff		R-squared:	0.971		
Model:	OLS		Adj. R-squared:	0.966		
Method:	Least Squares		F-statistic:	230.3		
Date:	Sun, 22 Dec 2024		Prob (F-statistic):	1.30e-06		
Time:	12:48:50		Log-Likelihood:	-50.719		
No. Observations:	9		AIC:	105.4		
Df Residuals:	7		BIC:	105.8		
Df Model:	1					
Covariance Type:	nonrobust					
=====						
	coef	std err	t	P> t	[0.025	0.975]
const	1166.8397	59.991	19.450	0.000	1024.983	1308.697
Salary	0.0003	1.81e-05	15.177	0.000	0.000	0.000
=====						
Omnibus:	0.020	Durbin-Watson:		1.713		
Prob(Omnibus):	0.990	Jarque-Bera (JB):		0.202		
Skew:	-0.080	Prob(JB):		0.904		
Kurtosis:	2.284	Cond. No.		7.77e+06		
=====						

Сурет 7 – АлЖЖ бойынша регрессиялық модель (ішкі факторлар)

Ескертпе: [16] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

Регрессиялық талдау АлЖЖ тарифтерінің қалыптасуына ең көп әсер ететін негізгі ішкі фактор ретінде жалақы шығындарын анықтады. Модель 97,1%-ға тарифтердің вариациясын түсіндіреді, бұл жалақы шығындары мен тарифтер деңгейі арасындағы дерлік толық тәуелділікті көрсетеді. Жалақы айнымалысының коэффициенті 0,0003-ке тең болды, бұл жалақының бір бірлікке өсуі тарифтің 0,0003 бірлікке артуына алып келетінін білдіреді. Сонымен қатар, модельдің тұрақты коэффициенті 1166,84-ті құрайды, бұл жалақы шығындары болмаған жағдайда тарифтердің басқа факторлардың есебінен қалыптасатынын көрсетеді. Модельдің жоғары дәлдігі мен сенімділігі корреляцияланған $Adj. R^2=0,966$ мәнімен, сондай-ақ қалдықтардың қалыпты таралуын растайтын тестілердің нәтижелерімен расталды. Бұл модельдің дұрыстығын және алынған нәтижелердің сенімділігін айқындайды.

Осылайша, жалақы АлЖЖ тарифтерінің құрылымында орталық орын алады және олардың деңгейіне шешуші әсер етеді.

Сурет 8 – АлЖЖ бойынша корреляциялық матрица (сыртқы факторлар)

Ескертпе: [16, 17] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылды.

Корреляциялық матрицаны талдау АлЖЖ тарифтерін қалыптастыруға сыртқы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық факторлардың айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Негізгі факторлардың бірі – орташа жалақы ($r=0,92$). Бұл көрсеткіш жалақы деңгейінің өсуі қызметтердің өзіндік құнын арттырып, тарифтердің өсуіне әкелетінін айқындайды. Занды тұлғалар саны ($r=0,89$) тарифтерге айтарлықтай ықпал етеді. Кәсіпорындар санының өсуімен байланысты іскерлік белсенділіктің артуы жылу энергиясына сұранысты ынталандырады, бұл тарифтерге әсер етеді. Сол сияқты, халық санының артуы ($r=0,86$) жылу энергиясына деген қажеттіліктің көбеюімен байланысты, бұл да тарифтерге ықпал етеді. Құрылысқа салынған инвестициялар ($r=0,82$) жылу энергетикасы инфрақұрылымын дамыту мен жаңартуға салынған капиталымен маңызды рөл атқарады. Бұл инвестициялар сапалы және тұрақты жылумен жабдықтауды қамтамасыз ету үшін қажет болғанымен, кәсіпорындардың шығындарын көбейтіп, тарифтерге әсер етеді. Жұмыспен қамту деңгейі ($r=0,83$) экономикалық белсенділіктің рөлін көрсетеді, ол қызметтерге сұранысты арттырып, тарифтік құрылымға әсер етеді. Экологиялық факторлар, мысалы, шығарындылар ($r=0,38$), тарифтерге орташа деңгейде ықпал етеді. Бұл экологиялық стандарттарды сақтау және тиісті технологияларды енгізу қажеттілігімен байланысты. Ал инфляциямен байланыс әлсіз болды, бұл жылу энергетикасындағы тарифтердің реттелген баға белгілеу сипатының арқасында инфляцияға аз әсер ететінін дәлелдейді.

Анализ нәтижелері АлЖЖ тарифтерінің орташа жалақы, халық саны, іскерлік белсенділік және инфрақұрылымға инвестициялар сияқты негізгі сыртқы факторлардың ықпалында қалыптасатынын көрсетеді. Бұл әлеуметтік-экономикалық динамиканы және экологиялық талаптарды тарифтік саясатты әзірлеуде ескеру қажеттілігін айқындайды.

OLS Regression Results						
=====						
Dep. Variable:	Tariff	R-squared:	0.851			
Model:	OLS	Adj. R-squared:	0.830			
Method:	Least Squares	F-statistic:	40.09			
Date:	Sun, 22 Dec 2024	Prob (F-statistic):	0.000392			
Time:	13:02:05	Log-Likelihood:	-57.998			
No. Observations:	9	AIC:	120.0			
Df Residuals:	7	BIC:	120.4			
Df Model:	1					
Covariance Type:	nonrobust					
=====						
	coef	std err	t	P> t	[0.025	0.975]

const	871.9317	185.736	4.694	0.002	432.736	1311.128
Average salary	0.0044	0.001	6.332	0.000	0.003	0.006
=====						
Omnibus:	1.039	Durbin-Watson:	1.155			
Prob(Omnibus):	0.595	Jarque-Bera (JB):	0.433			
Skew:	-0.508	Prob(JB):	0.805			
Kurtosis:	2.646	Cond. No.	8.61e+05			
=====						

Сурет 9 – АлЖЖ бойынша регрессиялық модель (сыртқы факторлар)

Ескертпе: [16, 17] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылды.

Регрессиялық талдау АлЖЖ тарифтерінің қалыптасуына орташа жалақының айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Модельдің детерминация коэффициенті ($R^2=0,851$) тарифтердің 85,1%-дық вариациясы орташа жалақының өзгерістерімен түсіндірілетінін көрсетеді. Бұл модельдің жоғары түсіндіру қабілетін растап, жалақы шығындарының кәсіпорынның өзіндік құны құрылымында маңызды орын алатынын айқындайды. Орташа жалақы айнымалысының коэффициенті 0,0044-ті құрайды, бұл жалақының бір бірлікке өсуі тарифтердің 0,0044 бірлікке артуына алып келетінін білдіреді. Модельдің тұрақты коэффициенті 871,9-ге тең, бұл орташа жалақы мәні нөл болған жағдайда тарифтердің бастапқы деңгейін көрсетеді. Бұл деңгей талдауға енгізілмеген, бірақ тарифтерге әсер ететін басқа факторлардың, мысалы, инфрақұрылымға, энергоресурстарға немесе операциялық шығындарға байланысты болуы мүмкін. Модельдің жалпы маңыздылығын F-статистикасының жоғары мәні ($F=40,09$) растайды. Қалдықтардың қалыпты таралуы модельдің дұрыстығы мен оның болжау қабілетінің дәлдігін айқындайды.

Талдау нәтижелері орташа жалақының тарифтер деңгейін анықтаудағы басты рөлін растайды. Бұл компания шығындарының жалпы құрылымында еңбек ақының жоғары үлесімен түсіндіріледі. Бұл нәтижелер тарифтерді қалыптастыру механизмдерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және жалақы шығындарын тиімді басқарудың тарифтік саясаттың тұрақтылығын қамтамасыз етудегі маңыздылығын айқындайды.

Гипотеза зерттеу нәтижелері арқылы расталды. Алматы қаласының жылу энергетикасындағы тарифтерге ішкі (жалақы шығындары, энергия мен отын шығындары) және сыртқы (халық санының өсуі, орташа жалақы деңгейі, инфрақұрылымға инвестициялар) факторлардың елеулі әсер ететіні анықталды. Корреляциялық және регрессиялық талдау нәтижелері тарифтер мен шығындар арасындағы тығыз байланыстарды көрсетті, мысалы, отын шығындарының тарифтерге әсері $r=0,86$ деңгейінде бағаланды. Осылайша, кешенді тәсіл тарифтердің әділеттілігін қамтамасыз етіп, табиғи монополия субъектілерінің экономикалық тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік береді.

Алматы қаласының жылу энергетикасы саласындағы тарифтік реттеуді жетілдіру және кәсіпорындардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету мақсатында бірнеше маңызды ұсыныстар әзірленді. Бұл ұсыныстар тарифтердің тұрақтылығы мен қолжетімділігін сақтап, шығындарды тиімді басқаруды қамтамасыз етуге бағытталған.

Ең алдымен, шығындарды оңтайландыру маңызды міндет болып табылады. Кәсіпорындарға еңбек шығындары мен энергия тұтыну шығындарын азайту үшін процестерді автоматтандыруды енгізу ұсынылады. Бұл қызметкерлерге төленетін еңбекақының үлесін азайтып, өндірістік тиімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, энергияны үнемдейтін техноло-

гияларды пайдалану арқылы жылу жоғалтуды азайту және өндіріс процесінің тиімділігін арттыру маңызды. Бұл шаралар тарифтердің деңгейін тұрақтандыруға және өндіріс шығындарын қысқартуға мүмкіндік береді. Ескірген инфрақұрылымды жаңғырту тағы бір басым бағыт ретінде қарастырылуы керек. Жылу желілері мен жабдықтарды уақтылы ауыстыру жылу жоғалтуды азайтып, жүйенің тиімділігін арттырады. Мұндай қадамдар ұзақ мерзімді перспективада эксплуатациялық шығындарды төмендетіп, тарифтердің тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Тарифтік икемділікті арттыру үшін дифференциалды тарифтік схемаларды енгізу ұсынылады. Маусымдық немесе уақытша тарифтерді қолдану пиковтық кезеңдерде сұранысты басқаруға және әртүрлі тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік осал топтарға арналған арнайы тарифтерді әзірлеу олардың қызметтерге қолжетімділігін арттырады. Инвестициялық компонентті тариф құрылымына қосу арқылы тұрақты даму жобаларын қаржыландыруды қамтамасыз етуге болады. Бұл қаражат экологиялық таза технологияларды енгізуге және жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға бағытталуы тиіс. Мұндай шаралар экологиялық қауіпсіздікті жақсартып, саланың ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Тарифтерді есептеу үдерісін ашық және түсінікті ету қажет. Ашық экономикалық модельдер мен объективті деректерді қолдану тұтынушылар мен қызмет көрсетушілер арасындағы сенімді нығайтады. Сонымен қатар, ішкі бақылауды күшейту және тиімділік көрсеткіштері жүйесін енгізу кәсіпорындарға шығындарды тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік қолдауды күшейту де маңызды. Әлеуметтік осал топтар үшін мақсатты субсидиялау бағдарламаларын әзірлеу арқылы тарифтердің өсуінің халықтың әл-ауқатына әсерін азайтуға болады.

Бұл ұсыныстар тарифтердің тұрақтылығын сақтап, жылу энергетикасы кәсіпорындарының тиімді жұмысын қамтамасыз етуге бағытталған. Оларды іске асыру кәсіпорындар мен тұтынушылардың мүдделерін теңдестіріп, саланың ұзақ мерзімді тұрақты дамуына ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелерін талдау барысында келесі шектеулерді атап өту қажет: бірінші кезекте, тарифтердің қалыптасуына ықпал ететін кейбір айнымалылар мен сыртқы факторлар есепке алынбауы мүмкін. Мысалы, макроэкономикалық көрсеткіштер (жалпы ішкі өнім, сыртқы сауда балансы) мен геосаяси оқиғалар тарифтік динамикаға әсер етуі ықтимал, бірақ қазіргі талдау үлгісінде олар толық ескерілмеген. Екінші жағынан, 2015–2024 жж. аралығындағы деректер нақты уақыттық шектерді қамтиды, бұл өз кезегінде экономикалық, саяси және инфрақұрылымдық өзгерістердің ерекше кезеңі болғанын білдіреді. Осыған байланысты басқа кезеңдердегі үрдістерді толықтай сипаттау мүмкін болмауы ықтимал. Алдағы зерттеулерде макроэкономикалық айнымалыларды талдауға енгізу арқылы тарифтерге әсер ететін кеңірек факторлар кешенін анықтау, маусымдық факторларды ескере отырып деректерді уақыттық интервалдарға бөліп нақты кезеңдердегі өзгерістерді тереңірек зерттеу және машиналық оқыту әдістерін қолдану арқылы дәстүрлі статистикалық талдаудан тыс деректердегі жасырын заңдылықтарды анықтау мен модельдеу ұсынылады. Осы ұсыныстарды жүзеге асыру тарифтік саясаттың жан-жақты және кешенді талдауын қамтамасыз етіп, алынған нәтижелердің сенімділігі мен жалпыламалық сипатын арттыра алады.

Қорытынды

Алматы қаласының жылу энергетикасы саласында тарифтік реттеуді жетілдіру үшін шығындарды оңтайландыру, инфрақұрылымды жаңғырту және тарифтерді есептеудің ашықтығын арттыру маңызды. Еңбек шығындары мен энергия тұтынуды азайту үшін автоматтандыру мен энергия үнемдейтін технологияларды енгізу ұсынылады.

Инвестициялық компонентті тариф құрылымына қосу экологиялық қауіпсіздік пен ұзақ мерзімді тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, әлеуметтік осал топтарды қорғау бағдарламалары қызметтердің қолжетімділігін сақтауға мүмкіндік береді.

Бұл шаралар тарифтік саясаттың тиімділігін арттырып, кәсіпорындардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін бірнеше нақты қадамдарды қамтиды. Атап айтқанда, процестерді автоматтандыру және энергия үнемдеу технологияларын енгізу арқылы өндірістік шығындарды оңтайландыру ұсынылады. Сонымен қатар, жылу желілерін жаңғырту және жаңа жабдықтарды орнату сияқты инфрақұрылымды жаңарту шаралары маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік осал топтарды қорғау үшін субсидиялау бағдарламаларын әзірлеу және енгізу халықтың төлем қабілеттілігін арттыруға бағытталған қосымша шара ретінде қарастырылады.

Сондай-ақ, тарифтерді есептеуде ашық экономикалық модельдерді қолдану тұтынушылар мен қызмет көрсетушілер арасында сенімді нығайтып, реттеу процесінің айқындығын қамтамасыз етеді. Бұл қадамдар тарифтердің тұрақтылығы мен қолжетімділігін сақтауға, сонымен қатар жылу энергетикасы саласының ұзақ мерзімді дамуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М. Экономикс: принципы, проблемы и политика. 21-е изд. – М.: Инфра-М, 2019. – 1024 с.
- 2 Проскурякова Л., Стародубцева А., Бианко В. Моделирование тарифов для домохозяйств в целях снижения перекрестного субсидирования в российском энергетическом секторе // *Energy*. – 2020. – Т. 213. – С. 118729.
- 3 Дымченко О., Хайло Т. Организационно-экономическое обеспечение инновационного развития коммунального хозяйства: концептуальные положения // *Danish Scientific Journal*. – 2021. – № 46. – С. 39–46.
- 4 Табиғи монополиялар туралы: Қазақстан Республикасының заңы № 204-VI, 27.12.2018. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z180000020> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)
- 5 Мэнкью Н.Г. Принципы экономики. – СПб.: Питер, 1999. – 784 с.
- 6 Yu B., Fang D., Dong F. Study on the evolution of thermal power generation and its nexus with economic growth: Evidence from EU regions // *Energy*. 2020. Vol. 205. P. 118053.
- 7 Жылу энергетикасы туралы: Қазақстан Республикасының Заңы № 120-VIII, 08.07.2024. // Егемен Қазақстан. – 2024. – № 131. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000120> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)
- 8 Helm D., Yarrow G. The assessment: The regulation of utilities // *Oxford Review of Economic Policy*. 1988. Vol. 4. No. 2. P. i–xxxii.
- 9 Тарифтерді қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің № 90 бұйрығы. 19.11.2019. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900019617/info> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)
- 10 Owen G., Ward J. Smart tariffs and household demand response for Great Britain. UK: Sustainability First, 2010.
- 11 Antonov N.V., Tatevosova L.I. The development tariff and investment in municipal heat supply systems // *Studies on Russian Economic Development*. 2006. Vol. 17. P. 407–415.
- 12 Komarowska A., Surma T. Comparative analysis of district heating markets: Examining recent prices, regulatory frameworks, and pricing control mechanisms in Poland and selected neighbouring countries // *Energy Policy Journal*. 2024. Vol. 27. No. 1. P. 97–118.
- 13 Banovac E., Gelo T., Šimurina J. Analysis of economic characteristics of a tariff system for thermal energy activities // *Energy Policy*. 2007. Vol. 35. No. 11. P. 5591–5600.
- 14 АлЭС сайт. URL: <https://www.ales.kz/prochaya-otchetnost/> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)
- 15 АлТС сайт. URL: <https://alts.kz/enterprise-reporting/> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)
- 16 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы сайты. URL: <https://stat.gov.kz/> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)

REFERENCES

- 1 Makconnell K.R., Brju S.L., Flinn Sh.M. (2019) *Jekonomiks: principy, problemy i politika*. 21-e izd. M.: Infra-M. 1024 p. (In Russian).
- 2 Proskurjakova L., Starodubceva A., Bianco V. (2020) *Modelirovanie tarifov dlja domohozjajstv v celjah snizhenija perekrestnogo subsidirovaniya v rossijskom jenergeticheskom sektore* // *Energy*. V. 213. P. 118729. (In Russian).
- 3 Dymchenko O., Hajlo T. (2021) *Organizacionno-jekonomicheskoe obespechenie innovacionnogo razvitija kommunal'nogo hozjajstva: konceptual'nye polozhenija* // *Danish Scientific Journal*. No. 46. P. 39–46. (In Russian).
- 4 Tabiği monopolialar turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ zañy No. 204-VI, 27.12.2018. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z180000020> (ötiniş berilgen kün: 05.12.2024). (In Kazakh).
- 5 Mjenk'ju N.G. (1999) *Principy jekonomiki*. SPb.: Piter, 784 p. (In Russian).
- 6 Yu B., Fang D., Dong F. (2020) Study on the evolution of thermal power generation and its nexus with economic growth: Evidence from EU regions // *Energy*. Vol. 205. P. 118053. (In English).

7 Jylu energetikasy turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ Zańy No. 120-VIII, 08.07.2024. // Egemen Qazaqstan. – 2024. – № 131. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000120> (ötiniş berilgen kün: 05.12.2024). (In Kazakh).

8 Helm D., Yarrow G. (1988) The assessment: The regulation of utilities // Oxford Review of Economic Policy. Vol. 4. No. 2. P. i–xxxii. (In English).

9 Тарифтерді қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің No. 90 бұйрығы. 19.11.2019. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1900019617/info> (өтініш берілген күн: 05.12.2024). (In Kazakh).

10 Owen G., Ward J. (2010) Smart tariffs and household demand response for Great Britain. UK: Sustainability First. (In English).

11 Antonov N.V., Tatevosova L.I. (2006) The development tariff and investment in municipal heat supply systems // Studies on Russian Economic Development. Vol. 17. P. 407–415. (In English).

12 Komarowska A., Surma T. (2024) Comparative analysis of district heating markets: Examining recent prices, regulatory frameworks, and pricing control mechanisms in Poland and selected neighbouring countries // Energy Policy Journal. Vol. 27. No. 1. P. 97–118. (In English).

13 Banovac E., Gelo T., Šimurina J. (2007) Analysis of economic characteristics of a tariff system for thermal energy activities // Energy Policy. Vol. 35. No. 11. P. 5591–5600. (In English).

14 AlJeS sajt. URL: <https://www.ales.kz/prochaya-otchetsnost/> (өтініш берілген күн: 05.12.2024)/ (In Russian).

15 AlTS sajt. URL: <https://alts.kz/enterprise-reporting/> (өтініш берілген күн: 05.12.2024). (In Russian).

16 Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttığy Ұлтық статистика бюросы сайты. URL: <https://stat.gov.kz/> (ötiniş berilgen kün: 05.12.2024). (In Kazakh).

КАЛИЕВ Н.Е.,*¹

докторант.

*e-mail: nurzhan.kaliyev@outlook.com

ORCID ID: 0009-0009-5474-4148

ВАЙТКЯВИЧЮС С.,²

PhD, профессор.

e-mail: sigitas.vaitkevicius@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3505-4191

ДАУРЕНБЕКОВА А.Н.,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: a.daurenbekova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-3221-7824

БАЛАБЕКОВА Д.Б.,³

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: ageka1947@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-1457-3777

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Витаутаса Великого,

г. Каунас, Литва

³Центрально-Азиатский

инновационный университет,

г. Шымкент, Казахстан

НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИ ЭФФЕКТИВНЫХ ТАРИФОВ В СФЕРЕ ТЕПЛОЭНЕРГЕТИКИ

Аннотация

В статье рассмотрены ключевые аспекты тарифного регулирования в сфере теплоэнергетики г. Алматы. На основе данных за 2015–2024 гг. проведен комплексный анализ факторов, влияющих на тарифы, включая затраты на заработную плату, потребление энергии, инвестиции в инфраструктуру и экологические требования. Применение методов корреляционного и регрессионного анализа позволило выявить научно обоснованные направления совершенствования тарифной политики. Авторы предлагают конкретные меры по оптимизации затрат, внедрению энергосберегающих технологий и модернизации инфраструктуры для повышения

эффективности тарифного регулирования. Кроме того, рассматриваются меры по защите социально уязвимых групп населения, обеспечению справедливости тарифов и достижению экологической устойчивости. В работе также подчеркивается важность увеличения энергоэффективности как ключевого фактора оптимального тарифообразования. Результаты исследования направлены на повышение эффективности тарифной политики в сфере теплоэнергетики, разработку оптимальных механизмов регулирования естественных монополий и обеспечение устойчивого развития. В статье предлагаются методологические подходы, формирующие научную и практическую основу для дальнейшего совершенствования энергетической политики и внедрения новых экономических инструментов регулирования. Полученные выводы могут быть использованы в реальной практике управления тарифами.

Ключевые слова: тариф, естественная монополия, теплоэнергетика, регулирование, тарифная политика, энергетический рынок, экономическая эффективность.

KALIYEV N.E.,^{*1}

PhD student.

*e-mail: nurzhan.kaliyev@outlook.com

ORCID ID: 0009-0009-5474-4148

VAITKEVICIUS S.,²

PhD, professor.

e-mail: sigitas.vaitkevicius@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3505-4191

DAURENBKOVA A.N.,¹

d.e.s., professor.

e-mail: a.daurenbekova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-3221-7824

BALABEKOVA D.B.,³

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: ageka1947@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-1457-3777

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Vytautas Magnus University,

Kaunas, Lithuania

³Central Asian Innovation University,

Shymkent, Kazakhstan

DIRECTIONS FOR ESTABLISHING ECONOMICALLY EFFICIENT TARIFFS IN THE THERMAL ENERGY SECTOR

Abstract

The article examines the key aspects of tariff regulation in the thermal energy sector of Almaty. Based on data from 2015 to 2024, a comprehensive analysis of factors influencing tariffs was conducted, including labor costs, energy consumption, infrastructure investments, and environmental requirements. The application of correlation and regression analysis methods allowed for the identification of scientifically grounded directions for improving tariff policy. The authors propose specific measures for cost optimization, the implementation of energy-saving technologies, and infrastructure modernization to enhance the effectiveness of tariff regulation. Additionally, measures aimed at protecting socially vulnerable groups, ensuring tariff fairness, and achieving environmental sustainability are discussed. The study highlights the importance of increasing energy efficiency as a key factor in optimal tariff formation. The research findings are directed toward improving the efficiency of tariff policy in the thermal energy sector, developing optimal mechanisms for regulating natural monopolies, and ensuring sustainable development. The methodological approaches proposed in the article form a scientific and practical basis for enhancing energy sector policies and implementing new economic regulatory instruments. The obtained conclusions can be effectively applied in real tariff management practices.

Key words: tariff, natural monopoly, thermal energy sector, regulation, tariff policy, energy market, economic efficiency.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 01.01.2025

**ҒАЛЫМДЫ ЕСКЕ АЛУ
ПАМЯТИ УЧЕНОГО
DEDICATED TO THE MEMORY OF SCIENTIST**

ТЕКТІЛІК ПЕН ЕҢБЕКТИҢ ӨЛМЕС МӘЙЕГІ

Уақыттың өлшемі жоқ. Ол қай уақытта да шексіз, ымырасыз, қатал. Алайда осы уақыттың ішінде небір жаны жайсаң адамдармен жүздесіп, үзеңгілесіп қатар жүріп, оның бойындағы асыл қасиеттерінен нәр алып жүргеніміз тағы бар. Марқұм Алида Түймебайқызы сондай жандардың бірі еді. Мінез-құлқынан, өмірге деген сәулелі көзқарасынан бір ізгілік, тектілік, белгісі білінетін. Кейін білдік, оның негізінде – тектілік, қасиет жатқанын. Тектілік – ата-бабадан, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін қасиет. Тектіліктің негізгі өлшемдерінің бірі – абырой, азаматтық қасиеттер. Сонымен қатар, тектіліктің ұрпақтан ұрпаққа жібі үзілмей жалғасатын сабақтастық қасиеті де бар.

Осындай текті ұрпақ ортада тәрбиелеген Алиданың анасы Түймебай Ашимбаев пен Рашида анамыз. Қазақта «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсін» деген дана сөз бар. Бұл нақыл Алида Түймебайқызына дәл айтылғандай.

Өмірдің көптеген ғажайыптары көп. Дүниеге әр өңірден келгенімізбен, бірге оқып, қызметтес болып жүріп, достасып, сырласып жақын адам болып кетесің! Менің өмірімдегі сондай мағыналы-мәнді кездесулердің бірі курстасым, замандасым, ғалым Алида Түймебайқызымен сыйластық таныстығым болды. Алида Түймебайқызымен 1972 жылы ҚазҰУ-нің философия экономика факультетіне «Саяси экономика» мамандығына оқуға түсіп, бес жыл бірге оқыдым. Тобымызда 20 білімгер оқыды. Олардың жас ерекшеліктерінде үлкен айырмашылық болды. Айта кететін болсам, 6 білімгер мектепті «Алтын белгімен» бітіргендер – 17 жаста, 14 білімгер – еңбек өтілімі 2–12 жылдан 20–30 жастағылар. Жас айырмашылығына қарамастан тобымыз өте ыңтымақты және бір-бірімізге аға-іні қарындастай өзара сыйластықта болдық. Осы орайда, реті келіп тұр айта кетейік, курсымыздың 4 білімгері ғылым доктор дәрежесіне ие болды, екеуі ғылым кандидаты атанды.

Алида 1 курстан бастап студентердің ғылыми үйірмелеріне белсене қатысып, Республикалық, Бүкіл одақтық конкурстарға қатысып жүлделі орындарды иеленіп жүрді. Үздік оқуымен қатар қоғамдық жұмыстарға белсене араласатын, соның арқасында ең жоғарғы К. Маркс атындағы стипендия алды. Жас екеніне қарамай математика, шет тілі, т.б. пәндері бойынша қолынан келгенше топтағы аға-әпкелеріне өз көмегін аямайтын, түсінбеген жеріңізді түсіндіріп жіберетін. Ол тек өзінің ғана емес, өзгелердің де білімге деген құштарлығын арттыруға ықпал ететін. Замандастардың жетістігіне шын жүректен қуана білетін жан еді.

Алида Түймебайқызының ғылымға сіңірген еңбектері туралы осында отырған ғалымдар айта өтер деймін. Мен солардың жақсы пікірлеріне толық қосыламын.

Осы жиында бізге білім берген ұстаздар туралы да айта өткен дұрыс деп санаймын. Сол жылдары ҚазҰУ-те атақты ғалым-экономистер жиі-жиі бас қосып, қызу пікірталастар, диспут-дебаттар, кездесулер, семинарлар өткізіп жататын. Атақты академиктер: Т. Ашимбаев, С. Байішев, А. Қошанов, О. Баймуратов, Я. Аубакиров, профессор В. Пуриц, доценттер С. Никитский, А. Яковецкий, Л. Горенман, Р. Нұрғалиев, Е. Қанатбаевтың және т.б. дәрістерін тыңдадық.

Әрбір ұстаз шәкірттерін жан-жақты терең білімді болуы үшін айналасындағы ғалыми ортада көрінуін қадағалап, білікті мамандардың тағылымдардан өтуіне күш салатын. Әртүрлі ғылыми семинарлар тұрақты түрде жүйелі ұйымдастырылатын. Әрбір кезеңнің маңызы, сол уақыттардағы өмірдің, заманның талабына сай есте қаларлық көрінісі жоғарыда аталған ғалым ұстаздардың тыныс тіршілігінен анық байқалатын. Міне, осындай үлкен мектептерден шыңдалып тәлім алған Алида Түймебайқызының өзінің еңбекқорлығы, білімге, ғылымға деген құштарлығының арқасында, курстас білімгерлер арасында шоқтығы биік тұратын.

«Жақсының жақсылығын айт нұры тасысын» дейді қазақ халқы. Менің өмірімде де көп жақсы адамдар кездесті, олардың ақыл-кеңесін жақсылығын көріп өстім. Солардың ішінде ерекше атап өтетінім, ресейлік әйел экономист Мариям Семеновна Атлас – э.ғ.д., профессор, кандидаттық диссертациямның ғылыми жетекшісі болды. Мәскеу қаржы институтының «Саяси экономика» кафедрасының меңгерушісі. Екіншілері – Р.А. Алшанов пен А.Т. Ашимбаеваның тату отбасысы. Бұл кісілердің еңбекқорлығы, адалдығы, қадірлігі, шынайылығы, адамгершілігі, әділеттілігі, ізеттілік қасиеттері жұғысты болсын деп, өздерінің рұқсатымен, осы тұлғалардың құрметіне, қызымның атын Мариям, немеремнің атын Алида деп қойдым.

Рахман аға мен Алиданың отбасысының маған жасаған қамқорлығы өз алдына бөлек әңгіме, оның бәрін тізіп айту мүмкін емес. Бірақ бірнешеуіне тоқталып кетуім керек сияқты. Себебі маған Алида мен Рахман ағаның жасаған қолдауының орны ерекше болатын. Ғылым білім жолында жүргенде ғылыми атақ, дәрежесінің орны бөлектеу. Сондықтан ұзақ уақыт және әртүрлі себептерге байланысты ертерек қолға алған, бітіруге мүмкіндік болмай жүрген докторлық диссертациямды 2010 жылы қорғадым. Егер маған ғылыми кеңесшім Р. Алшанов және А. Ашимбаева қолдау жасамағанда мүмкін докторлық диссертациям қолжазба күйінде қалар ма еді.

Рахман аға менің докторлық диссертациямның ғылыми кеңесшісі ретінде, ғылыми бағытымды айқындап шешу жолдарын көрсетті. 2010 жылы ХҚТУ-де диссертациялық кеңес жабылып, қиындықтар туғанда «Тұран» университетінің диссертациялық кеңесінде докторлық диссертациямды қорғауға мүмкіндік берді. Бұл жерде диссертациялық кеңестің мүшесі ретінде, Алида Түймебайқызының менің диссертациямның кейбір кемшіліктерін реттеуге тигізген көмегі ұшан-теңіз. Сонымен қатар, 2010 жылдың 27 желтоқсан күні докторлық диссертациямды қорғауға тиіс болатынын, бірақ министрліктен ресми қорғауға рұқсат қағазы уақытылы келмей, қорғау болмай қалу қаупі туды. Осы кезде менің диссертациямды кеңесте қорғау туралы министрлікпен ашық телефон арқылы мәселе көтерілді. Курстасым Алида Түймебайқызы, Министрліктің өкіліне дұрыс жасамай жатқандығын, өзінің наразылығын ашық айтты. Осыдан кейін қорғауға рұқсат берілді. Мұндай жағдай Алиданың адами болмысының жоғары деңгейде екендігі, шынайы қамқорлығын, адал екенін білдірсе керек.

Адамгершілік, адами жоғары тұрғысынан, Алида Түймебайқызы шын мәнінде жаны дархан, көңілі мен пейілі кең кісі еді. Соңғы жылдары денсаулығы сыр беріп жатқанда, менің өтініштерім бойынша, 2002 жылы Тараз қаласындағы, 2005 жылы Түркістан қаласында өткен халықаралық конференцияларда «Социализмнің экономикалық мәселелері бойынша», «Ұлттық экономиканың тұрақты даму көрсеткіштері», «Қазақстанның әлемдік экономикадағы орны мен рөлі туралы», «Экономикадағы құрылымдарды өзгерту туралы», өзінің ойын академиктер Р.С. Хусанов (Өзбекстан), Н.К. Каюмов (Тәжікстан) Т.К. Койчуев, А.О. Оразбаев (Қырғызстан), А.К. Кошанов, К.Н. Нариебаев, А.А. Сатыбалдин, М.Б. Кенжегузин, А.А. Алшанов (Қазақстан) алдында айтып үлкен бағасын алды. Айта кетерім, Алида Түймебайқызы өте терең білімді, ой өрісі кең интеллектуалды тұлға болатын. Есімде, Тараз халқы Түймебай ағаның жерлестері, Алида Түймебайқызының баяндамасының мәнді болғанына риза болып «Тектінің көзі ғой!» деп орындарынан тұрып, ұзақ уақыт қол соғып құрмет көрсеткен еді.

Халық даналығы «Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» дейді. Жас шақта кім де болса да, осы сөздің мағынасына мән бере бермейді. Ал, уақыт өткен сайын, ақыл-есің толықсып кемелденген сайын халық даналығына басқаша қарай бастайсың. Сөздің мағынасын терең екенін түсінесің. Бұл сөздер Ашимбаева Алида Түймебайқызының дәл келеді. Ол өзінің еліне адал қызмет етті, Республикамызға экономикалық мамандар даярлауға елеулі үлес қосты. Адал еңбекқор ұстаздардың бірі болды. Курстасым Алиданың ұстаздық және ғылыми еңбектері барлық уақытта өз құнын жоғалтпайды деп ойлаймын.

Өкінішке қарай, барлық адамдардың өмірі шектеулі. Бірақ өлмес мұра, өлмейтін сөз қалдырған Алида Түймебайқызының асыл еңбектері келешек ұрпақтың игілігі үшін жұмсалып жатса, одан артық не керек, тірі жанға шипа дегеніміз осы. Оның өмірі – шынайы тектілік пен қажырлы еңбектің айқын дәлелі. Осындай тұлғалар арқылы ғылымның, білімнің, ұлттық құндылықтардың мәңгілігі айқындалады.

ЫДЫРЫС С.С.

Халықаралық туризм және қонақжайлылық
университетінің профессоры,
экономика ғылымдарының докторы

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«Туран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді, «Экономика» саласы.

(«Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынатын ғылыми баспалар Тізбесін бекіту туралы» 2021 жылғы 28 қаңтардағы № 52 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы» ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің **25.06.2021 ж. № 526** бұйрығы)

«Туран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы оқырмандар ашық қол жеткізе алатын Ғылыми электронды кітапханаға (Мәскеу, Ресей Федерациясы) енгізілді және ғылыми журналдардың материалдарын ақпараттық, ғылыми және білім беру мақсаттарында іздеу, көру және пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін Ресейлік ғылыми дәйексөз алу индексі (РИНЦ) аналитикалық базасына енді (Келісімшарт № 361-06 / 2016 ж. 16.06.2016 ж.).

eLIBRARY.RU платформасында жарияланған жарияланымдардың толық мәтініне қол жеткізу үшін Ғылыми электронды кітапханаға пайдаланушының тіркелуі қажетті шарт болып табылады.

Ғылыми электронды кітапхана eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 526 от **25.06.2021 г.**
«О внесении дополнений в приказ № 52 от 28 января 2021 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal “Bulletin of Turan University” is in the list of scientific publications recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity, the branch “Economy”

(by the order of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan №. 526 from **25.06.2021** “On Amendments to Order No. 52 from January 28, 2021” On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity”)

The scientific journal “Bulletin of Turan University”, hosted in the Scientific electronic library (Moscow, Russian Federation), is free to readers and included in the analytical database “Russian science citation index” (RSCI) with the aim of providing search, view and use materials of scientific journal in for information, research and education (contract №.361-06/2016 from 16.06.2016)

User registration in the Scientific electronic library is **a necessary condition** to gain access to the full text publications hosted on the eLibrary platform.RU

Scientific Electronic Library eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://vestnik.turan-edu.kz/>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **16 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (7–8 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 15-30 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - <http://www.translit.ru>) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (200–250 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://vestnik.turan-edu.kz/>**

Редакциялық алқа

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **16** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (7–8 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 15–30 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (200–250 слов, 14 кегль) на трех языках, в котором указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL “BULLETIN OF TURAN UNIVERSITY”

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed 16 pages.

IRSTI, **UDC** and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the *sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **keywords** (7-8 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 15-30 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (200-250 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e-mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Editorial board

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: **75665**
Жазылу құны 3 айға – **460 теңге**

Негізін қалаушы: «Тұран» университеті

Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А.

Тел: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: may60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

DEAR READERS!

Our index: **75665**

Subscription cost for 3 months – **460 tg**

Founder: Turan University

16 A Satpaev ave., Almaty

Tel: 206-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Website : <https://vestnik.turan-edu.kz/>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал
№ 1 (105) 2025 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»
Научный журнал
№ 1 (105) 2025 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.
Корректор: Скуратова И.М.

Подписано в печать 18.03.2025 г.
Бумага офсетная № 1,62 х 84/16. Плотность 80 г/м².
Усл.печ.л. 57,5 Уч.изд.л. 59,8 Тираж 500 экз.
Заказ № 442

Адрес редакции:
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в ТОО «Технология изображений».
г. Алматы, ул. Нурмакова, 30, офис 2
Тел.: 258-48-02, 250-96-69.